Kuram / Siyaset

Hazırlayanlar:
Alfredo Saad-Filho
Deborah Johnston

neoliberalizm

muhalif bir seçki

İngilizceden Çevirenler
Şeyda Başlı
Tuncel Öncel

2. basım
Yordam Kitap

A. SAAD-FILHO • D. JOHNSTON • **NEOLİBERALİZM**

Alfredo Saad-Filho

Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu (SOAS) Kalkınma Ekonomi Politiği Bölümü'nde öğretim üyesidir. Başlıca eserleri: *Marx'ın Değeri* (Yordam Kitap, 2006), *Marx'ın Kapital'i* (Ben Fine ile, Yordam Kitap, 2008), *Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş* (Hazırlayan, Yordam Kitap, 2006)

Deborah Johnston

Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu'nda (SOAS) Kalkınma İktisadı dersleri vermektedir. Emek piyasaları ve yoksulluk alanında çalışmalar yapan Johnston, İngiltere, Rusya ve bazı Afrika ülkelerinde danışman olarak çalışmıştır.

Yordam Kitap: 37 • Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki • Alfredo Saad-Filho-Deborah Johnston
ISBN-978-9944-122-30-6 • *Çeviri*: Şeyda Başlı-Tuncel Öncel
Düzeltme: Mehmet Tayak • *Kapak ve İç Tasarım*: Savaş Çekiç
Sayfa Düzeni: Gönül Göner • *Birinci Basım*: Mart 2008 • *İkinci Basım*: Şubat 2014
Neoliberalism: A Critical Reader (2005, Pluto Press, London)
© Alfredo Saad-Filho – Deborah Johnston, 2005; © Yordam Kitap, 2007

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 Faks: 0212 528 19 09
W: www. yordamkitap. com • E: info@yordamkitap. com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic.Ltd.Şti. (Sertifika No: 12028)
İ.O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No:38-40-42-44
Başakşehir - İstanbul
TEL: 0212 5650122 - 0212 5650255

NEOLİBERALİZM
Muhalif Bir Seçki

Hazırlayanlar

Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston

İngilizceden Çevirenler
Şeyda Başlı - Tuncel Öncel

John Weeks'e

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanmasına esin kaynağı olan soruyu soran Elizabeth Wilson'a minnettarız. Costas Lapavitsas'a ve Pluto Press'ten Anne Beech'e bu projede sağladıkları tüm destek ve yardımlardan dolayı özel olarak teşekkür etmek istiyoruz.

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE İKİNCİ BASIMA ÖNSÖZ 9

GİRİŞ *Alfredo Saad-Filho* ve *Deborah Johnston* 13

I. KISIM: KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

1 Neoliberal (Karşı)Devrim
Gérard Duménil ve *Dominique Lévy* 25

2 Keynesçilikten Neoliberalizme:
İktisat Biliminde Paradigma Kayması *Thomas I. Palley* 42

3 Neoliberal Dönemde Anayolcu
İktisat Kuramı *Costas Lapavitsas* 59

4 Neoliberalizmin İktisat Mitolojisi *Anwar Shaikh* 76

5 Neoliberal Toplum Kuramı *Simon Clarke* 91

6 Neoliberalizm ve Siyaset,
Neoliberalizmin Siyaseti *Ronaldo Munck* 106

7 Neoliberalizm, Küreselleşme ve
Uluslararası İlişkiler *Alejandro Colás* 123

II. KISIM: GENEL GÖRÜNÜMÜN İNCELENMESİ

8 Neoliberalizm ve Az Kalkınmış Ülkelerde
İlkel Sermaye Birikimi *Terence J. Byres* 143

9 Neoliberal Küreselleşme: İmparatorlukların Olmadığı
Bir Emperyalizm mi? *Hugo Radice* 155

10 Uluslararası Ticarette Neoliberalizm: Sağlam Bir İktisat Kuramı mı,
Yoksa Bir İman Sorunu mu? *Sonali Deraniyagala* 169

11 "Parasal Uygulamanın Tanıdık Sığınağı":
Neoliberal Uluslararası Para ve
Finans Rüyası *Jan Toporowski* 179

12 Washington Uzlaşmasından Washington Sonrası Uzlaşmasına:
İktisadi Kalkınmaya Dair Neoliberal Gündemler
Alfredo Saad-Filho 191

13 Dış Yardım, Neoliberalizm ve ABD Emperyalizmi
Henry Veltmeyer ve *James Petras* 202
14 Kalkınmakta Olan Ülkelerde Çiftçilere Sopa ve Havuç: Kuramda
ve Uygulamada Tarımsal Neoliberalizm *Carlos Oya* 213
15 Yoksulluk ve Bölüşüm:
Yeniden mi Neoliberal Gündemde? *Deborah Johnston* 225
16 Refah Devleti ve Neoliberalizm *Susanne MacGregor* 236
17 Neoliberalizm, Yeni Sağ ve Cinsel Siyaset *Lesley Hoggart* 248
18 Yüksek Öğretimde Neoliberal Gündemler *Les Levidow* 259
19 Neoliberalizm ve Sivil Toplum:
Proje ve Olasılıklar *Subir Sinha* 271
20 Neoliberalizm ve Demokrasi: Piyasa İktidarına Karşı
Demokratik İktidar *Arthur MacEwan* 282
21 Neoliberalizm ve Üçüncü Yol
Philip Arestis ve *Malcolm Sawyer* 293

III. KISIM: NEOLİBERAL DENEYİMLER

22 ABD'de Neoliberalizmin Doğuşu:
Kapitalizmin Yeniden Örgütlenmesi *Al Campbell* 305
23 İngiltere'nin Neoliberal Deneyimi
Philip Arestis ve Malcolm Sawyer 325
24 Neoliberal Hegemonyanın Bir Aracı Olarak
Avrupa Bütünleşmesi *John Milios* 339
25 Neoliberalizm: Doğu Avrupa Cephesi *Jan Toporowski* 350
26 Latin Amerika'da Neoliberalizmin Ekonomi Politiği
Alfredo Saad-Filho 361
27 Sahra Altı Afrika'da Neoliberalizm:
Yapısal Uyumdan NEPAD'a *Patrick Bond* 374
28 Neoliberalizm ve Güney Asya:
Söylem Daralması *Matthew McCartney* 385
29 Japonya'da Neoliberalizm *Makoto Itoh* 396
30 Doğu ve Güneydoğu Asya'da Sermaye İlişkilerinin Neoliberal
Yeniden Yapılandırılması *Dae-oup Chang* 407

YAZARLAR HAKKINDA 419

DİZİN 426

TÜRKÇE İKİNCİ BASIMA ÖNSÖZ

Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki'nin ikinci Türkçe basımının yapılacağını öğrenmek bizi sevindirdi. Kitabın gerek Türkiye'de gerekse diğer ülkelerde yoğun bir ilgiyle karşılanması, konunun önemini hâlâ koruduğunu ve kitapta geliştirilen yaklaşımın anlamlı olmayı sürdürdüğünü bir kez daha teyit ediyor.

Neoliberalizmin anlaşılması, üç düzeyde büyük önem taşıyor. Birincisi, bu konuyla ilgili yazılanların büyük kısmı sınırlıdır, çünkü bunlar neoliberalizmi bir ideolojiden ya da yoldan çıkmış hükümetlerin yaptıkları bir dizi politika seçiminden ibaretmiş gibi kavrıyorlar. Bu içgörüler değerli ama yeterli değildir. Bu kitap, bir *birikim sistemi* olarak, yani kapitalizmin bir varoluş yapılandırması [*konfigürasyon*], aşaması ya da tarzı olarak neoliberalizmin çok yönlü, materyalist bir incelemesini sunuyor.

İkincisi –ki ilk noktayla yakından bağlıdır– neoliberalizm tarihî olarak özgüldür. Bu küresel birikim sistemi, Margaret Thatcher'ın ya da Ronald Reagan'ın kafasında tamamen şekillenmiş bir şey olarak çıkmadı ortaya. Tam aksine: 1970'lerin ortalarından itibaren, Keynesçi-sosyal demokrat uzlaşının zaman içinde dağılmasını, kalkınmacılığın felce uğramasını ve Sovyet blokunun parçalanarak çökmesini takiben küresel ekonomiyi istikrara kavuşturma, emeğin gücünü azaltma, kapitalist yönetimi yeniden düzenleme ve kârlılığı yeniden sağlama amaçlı, birbirini izleyen girişimler sayesinde neoliberalizm yavaş yavaş ve denemeler yapılarak ortaya çıkıp gelişmiştir.

Neoliberalizm, birikimin maddi temelini beş düzeyde dönüştürmek için "serbest piyasa" kisvesi altında devlet gücünün sistemli olarak kullanılmasına dayanır: kaynakların tahsisi, uluslararası ekonomik bütünleşme, devletin rolü, ideoloji ve işçi sınıfının yeniden üretimi. Bu düzeyler ve neoliberalizmin tarihî olarak özgül biçimleri, elinizdeki kitapta ayrıntılarıyla inceleniyor. Neoliberalizmin öne çıkışı, hem solun ve örgütlü işçi sınıfının yenilgisiyle hem de biçimsel demokrasinin Latin Amerika, Doğu Avrupa, Sahraaltı Afrika'sında ve daha yakın geçmişte de Kuzey Afrika ile Ortadoğu'nun bazı yerlerinde yayılmasıyla yakından bağlantılıdır. Olayların bu şekilde aynı zamana denk gelmesi ve bireysel özgürlükle inisiyatifi merkeze alan bir akılcılığın paralel yayılması, siyasi manzarayı dönüştürmüştür. Siyasi yelpaze sağa doğru kaymıştır; sol partiler, sendikalar ve kitle örgütleri çoğu ülkede kendi içinde parçalanarak dağılmış, iç siyaset artık "piyasayı" halkın taleplerinden uzak tutma (yani uluslararası rekabet gücünü sağlamak için emek denetimi zorunluluğu) ihtiyacıyla yönlendirilmektedir.

Üçüncüsü, neoliberalizmin güçlü yönlerinin olduğu doğrudur ama ciddi zaafları da vardır. Devam eden küresel kriz, neoliberalizmin dünya genelinde çelişkilerini ve sınırlılıklarını gözler önüne sermiş, yeniden üretimini daha önce görülmedik ölçüde sekteye uğratmıştır. Neoliberalizmin siyasi meşruiyetini de sarsan kriz, birikim sistemini değiştirme mecburiyetini gündeme getirmiştir. Bu açık bir talep değildir ama neoliberalizmin güçlü ve zayıf yönlerinin anlaşılması, günümüz kapitalizminin maddi gerçekleri üzerine oturan siyasi bir stratejinin habercisi olabilir. Çelişkilerine karşın neoliberalizmin maddi temeli (son 30 yılda gelişen üretim, yeniden üretim, istihdam, ticaret ve finans kalıpları) sapasağlam yerinde duruyor, hatta arka arkaya patlak veren her krizle daha da güçlendiği söylenebilir. Öte yandan neoliberalizm, taahhüt ettikleri ile gerçekliğin tekrar tekrar birbirinden uzak düşmesi, yapısal çelişkiler ve birbirini takip eden krizler yüzünden meşruiyetinin zedelendiği siyasi düzeyde giderek saldırılara daha açık duruma geliyor. Aynı zamanda demokrasinin içinin boşaltılması, hoşnutsuzluğun siyaset aracılığıyla ifade edilmesini engellerken bunun yerine duyarsızlığı, popülizmi ve aşırı sağı besliyor.

Neoliberalizmin güçlü ekonomik yönleri, metabolizmasını düzenleyen siyasi kurumların aşırı katılaşması ve siyasi sürecinin güvenilirliğini kaybetmesi, ideolojik temellerinin aşınmasına rağmen bu birikim sisteminin yerini alacak, seçim sandığına dayalı stratejilerin sınırlı olduğunu akla getiriyor. Sosyal, sanayi, finans ve para politikalarında yapılacak değişiklikler yoluyla neoliberalizmin yerini alma girişimleri istisnasız beklentilerin uzağında kalacaktır. Neoliberalizmin bizzat kendi eliyle yerleştirmiş olduğu siyasi kurumları ve muhalefet yöntemlerini kullanarak neoliberalizme etkili bir şekilde karşı çıkılamaz. Bunun yerine bu kitapta, neoliberalizmi aşmakta kullanılacak ana manivelanın siyasi olması gerektiğini ve demokrasinin yaygınlaşıp radikalleşmesine dayanacağını vurguluyoruz.

Kitabın başlıca hedefi, yeni öğrenciler, bilim insanları ve eylemciler kuşağına hitaben neoliberalizmin farklı yönlerinin kapsamlı bir incelemesini yapmaktır. Türkiyeli okurlara cazip gelecektir bu. Güney Amerika'da askeri diktatörlüklerinin zorla dayattığı "ilk geçiş dalgası"nın ardından neoliberalizme geçişi tecrübe eden ilk ülkelerden biri Türkiye idi. O zamandan beridir Türkiye'de, siyasi demokrasi (bunun sınırlı bir biçimi) ile neoliberal ekonomi politikalarının tuhaf bir sentezi ortaya çıkmıştır. Bu birikim sistemi, dünyanın başka yerlerinde de yaptığı gibi ithal ikameci sanayileşmeden neoliberalizme geçişi geçerli kılmış, kısıtlı ve çarpık bir demokrasi tarzının yerleşmesine yardımcı olmuştur. Kitabın, Türkiye'de eleştirel neoliberalizm analizlerine ilham vereceğini ve her şeyden önce de, bu birikim sistemini (pratik ve yapıcı yollarla) aşmayı arzulayanlara esin kaynağı olacağını umut ediyoruz.

Alfredo Saad-Filho ve *Deborah Johnston*

Londra, Mayıs 2013

GİRİŞ

Alfredo Saad-Filho
ve
Deborah Johnston

İçinde yaşadığımız neoliberalizm çağı, dünyadaki milyarlarca insanın yaşamını iktisat, siyaset, uluslararası ilişkiler, ideoloji, kültür ve bunun gibi çok farklı alanlarda fazlasıyla etkiliyor. Neoliberalizm, bir kuşaktan daha kısa sürede o kadar yaygın ve etkili bir hal almış, yaşamın son derece önemli yönleriyle öylesine iç içe geçmiştir ki, doğasını ve tarihsel önemini değerlendirmek zor olabilir. Oysa, bu tarz bir değerlendirme hem düşünsel hem de siyasi nedenlerle elzemdir.

Elinizdeki seçki, neoliberalizmi eleştirel bir yaklaşımla çok farklı açılardan ele alan, konuyla ilgili aktivistler, öğrenciler ve sosyal bilimciler için araştırma gündemini ana hatlarıyla ortaya koyan 30 bölümden oluşuyor. Kuramsal, uygulamalı ve tarihsel bölümler olmak üzere üç grupta toplanmış olmalarına karşın, bu seçkide yer alan makaleler bazı önemli özellikleri paylaşıyorlar. Öncelikle, neoliberalizmin kökenlerini, doğasını ve sonuçlarını radikal ekonomi politiğin bakış açısından inceliyorlar. İkincisi, Marksçı, post-Keynesçi ve Kaleckici gibi düşünce okulları dahil olmak üzere farklı geleneklerden gelmelerine karşın, hem içerik

hem de yaklaşım açısından birbirleriyle yakından ilişkililer. Bu ortak noktalar, çağdaş ekonomi politiğin canlılığını, kapsadığı düşünce okulları arasında süregelen diyaloğun genişliğini ve derinliğini, ayrıca bu okulların birbirlerini karşılıklı olarak besleme potansiyelini gösteriyor. Üçüncüsü, bu makaleler neoliberalizmin radikal, yani konunun özüne inen bir eleştirisini sunuyorlar. Neoliberalizmin, gücü ve zenginliği dünyanın dört bir tarafındaki seçkin grupların ellerinde yoğunlaştıran, özellikle de her ülkedeki finans gruplarının çıkarlarına ve uluslararası boyutta ABD sermayesine fayda sağlayan hegemonik projenin bir parçası olduğunu ortaya koyuyorlar. Dolayısıyla, küreselleşme ve emperyalizm, neoliberalizmden bağımsız olarak incelenemez. Bu savlar aşağıda kısaca açıklanmıştır.

NEOLİBERALİZME YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Neoliberalizmi tamamen kuramsal bir yaklaşımla tanımlamak pek çok nedenden ötürü olanaksızdır. İlkin, neoliberal deneyimlerin (aşağıda açıklanacağı gibi) sahip oldukları önemli ortak noktalara rağmen, yöntemsel olarak bakıldığında neoliberalizm bir üretim tarzı değildir. Sonuç olarak, örneğin "feodalizm" ya da "kapitalizm" ile ilgili çalışmalarda beklenebileceğinin aksine, bu deneyimlerin açıkça tanımlanmış bir değişmez özellikler kümesini içermesi zorunlu değildir. Neoliberalizm, değişen derecelerde karmaşıklık gösteren, geniş bir toplumsal, iktisadi ve siyasi olgular yelpazesinin üzerinde yükselmektedir. Finansın artan gücü ya da demokrasinin altının oyulması gibi bazı olgular hayli soyut bir nitelik taşırken, özelleştirme ya da yabancı devletlerle yerel sivil toplum kuruluşları (STK'lar) arasındaki ilişki gibileri ise görece somut niteliktedir. Bununla birlikte, gerektiğinde uluslararası şantaj ve askeri güçle de desteklenen, yerel düzlemdeki siyasi, iktisadi, hukuki, ideolojik ve medya kaynaklı baskıların bir bileşkesi aracılığıyla yeni egemenlik alanlarına fütursuzca tecavüz eden, yoksulları ezip geçen, hak ve yetkileri zayıflatan, direnişi bozguna uğratan bu canavarı tanımak zor değildir.

İkincisi, 7. ve 9. bölümlerde tartışıldığı gibi neoliberalizm, emperyalizm ve küreselleşmeden ayrı düşünülemez. Basmakalıp (ya da anayolcu) söylemde emperyalizm diye bir şey ya yoktur ya da daha yakınlarda gururla söylendiği gibi "Amerika'nın Külfeti" olarak sunulur: Dünyayı uygarlaştırma ve Kutsal Üçlü'nün, yani yeşil yüzlü Dolar Tanrısı ile onun hem vekilleri hem de geçici rakipleri olan Mukaddes Avro ile Aziz Yen'in bütün dünyayı takdis etmesini sağlamak. Din değiştiren yeni müritler, yenilenmiş bir uluslararası havaalanı, yepyeni bir McDonald's şubesi, iki lüks otel, 3.000 STK ve bir Amerikan askeri üssü kazanırlar. Bu teklifi reddetmek olmaz; -aksi takdirde ...[1]. Buna karşılık, küreselleşme genellikle rekabetin artmasına, refahın yükselmesine ve demokrasinin bütün dünyaya yayılmasına yol açan, kaçınılamaz, amansız ve cömert bir süreç gibi gösterilir. Aslında, fiilen var olduğu haliyle (bkz. Saad-Filho 2003) küreselleşme adı verilen süreç, neoliberalizmin uluslararası yüzünden başka bir şey değildir: Başını Amerikan yönetici sınıfı ile yerel düzlemde egemen olan kapitalist koalisyonlar arasındaki ittifakın çektiği emperyalist bir proje olarak gücünü katlamış, dünya çapında bir birikim ve toplumsal disiplin stratejisi. İçeride neoliberalizmi, dışarıda emperyalist küreselciliği merkeze alan bu hırslı iktidar projesi, her ülkede farklı toplumsal, iktisadi ve siyasi ittifaklar tarafından uygulanır; ancak yerel finansal çıkarlar ile kendisi de finans dünyasının egemenliği altında olan Amerikan yönetici sınıfının çıkarları elbette baskın olacaktır.

Üçüncüsü, neoliberalizmin tarihsel çözümlemesi çok katmanlı bir yaklaşımı gerektirir. Neoliberalizmin geçmişe uzanan, çeşitli kökleri bulunmaktadır ve ortaya çıkış tarihi tam olarak saptanamaz. 3. bölümden 6. bölüme kadar olan kısımda gösterildiği gibi neoliberalizm, aralarında Adam Smith, neoklasik iktisat, Avusturya Okulu'nun Keynesçilik ve Sovyet tarzı sosyalizm eleştirisi, parasalcılık *[monetarizm]* ile parasalcılığın yeni klasik ve "arz yönlü" çocuklarının da olduğu çeşitli kaynaklardan gelen anlayışları tek potada kaynaştırır. Savaş sonrası dönemin dünya düzeninin parçalanmasıyla birlikte bunların etkisi de çok

1 Çağdaş sömürgeciliğin farklı yönleriyle ilgili seçkin bir değerlendirme için bkz. Panitch ve Leys (2004).

hızlı şekilde arttı: Dünya genelinde hızlı bir büyümenin yaşandığı "altın çağ"ın 1960'ların sonlarına doğru nihayete ermesi; Bretton Woods sisteminin 1970'lerin başlarında çökmesi; zengin ülkelerde "Keynesçi uzlaşma" politikasının 1970'lerin ortasına doğru aşınması; Sovyet blokunun 1980'lerde çözülmesi; 1980'li ve 1990'lı yıllarda yaşanan ödemeler dengesi krizlerinin ardından yoksul ülkelerdeki kalkınma alternatiflerinin göçmesi. 1. ve 2. bölümler, alternatiflerin göçmesinin, muhafazakâr görüşler ile ABD'li seçkinlerin ve onların temsilcilerinin çıkarları arasında bir bireşim [*sentez*] oluşması için alan açtığını gösteriyor. Bu bireşim, Ronald Reagan ile Margaret Thatcher'in sağladığı saldırgan popülist muhafazakârlık tenceresinde, finansın sunduğu malzemeyle pişirildi. Finans, 1979'da ABD Federal Rezerv Sistemi[2] başkanı Paul Volcker'in önderliğinde yapılan "darbe"den sonra dünya genelinde baskın hale geliyordu.[3] Neoliberalizm, gerek ikna ederek gerekse zor kullanarak her yere yayıldı.

Ancak, neoliberalizmin yükselişiyle ilgili fazlasıyla doğrusal olan anlatılardan uzak durulması gerekiyor. Örneğin, İngiltere'de Thatcher'in parasalcı iktisadi platformunun ana unsurları önceki İşçi Partisi hükümeti tarafından belirlenmişti; Thatcher'in tek yaptığı bunları yaygınlaştırmak ve zorlayıcı bir mantıksal temele oturtmak oldu. Ayrıca, süt hırsızı[4] Thatcher'in, Reagan'ın vantriloklarının ve mallarını ABD İmparatorluk Sarayı civarında dolaşarak satan entelektüel fahişelerin ortaya attığı prüten *iddialar* ile bu neoliberal yönetimlerin siyasi *uygulamaları* arasında çözümü imkânsız bir gerilim bulunuyor. Örneğin, (Reagan'ın vekili *père*[5]

2 *ABD Federal Rezerv Sistemi*, ABD'de Merkez Bankası işlevlerini yerine getiren banka sistemidir. *-çev.*

3 Citibank'ın başkan yardımcısı M.J. Horgan, Fed'in politika değişikliğinden bu yana "dünyanın değiştiği"ni iddia ederken, ABD Federal Rezerv Sistemi'nin gelecekteki başkanı Alan Greenspan, Volcker'in politika değişikliğinin "II. Dünya Savaşı'ndan beri gerçekleştirilen en önemli para politikası değişikliği" olduğunu belirtiyordu (*Business Week*, 5 Kasım 1979, s. 91; 22 Ekim 1979, s. 67).

4 İktidara gelmesinin ardından okullarda öğrencilere ücretsiz süt verilmesi uygulamasını sona erdirmesi nedeniyle Thatcher'e "süt hırsızı" denmektedir. *-çev.*

5 *père* (Fransızca): baba. *-çev.*

George Bush'un deyişiyle) Reagan'ın "büyü iktisadı"[6] kutsal yazıların muhafızları için kabul edilemez olacaktı. Tarih, bakir iktisadi ve siyasi modellerin sömürge konumundaki ülkelere dayatılmasının daha kolay olduğunu göstermiştir, çünkü içeride çatışan çıkarların varlığı ve sınırlı gücün yol açtığı karmakarışık sonuçlar, tarihin istenildiğinde yeniden başlatılmasına izin vermez. Bu konunun en iyi örneği, tarımsal liberalizmin bakışımsız [*asimetrik*] uygulamaları hakkında 14. bölümde yapılan tartışmadır. Dolgun maaşlı danışmanları, Dolar Tanrısı'nın yerli halkın iradesini kolayca yola getirebildiği uzak ve önemsiz ülkelere paraşütle indirmek görece kolaydır. Bu arınma ayini yerlileri neredeyse birer medeni haline getirecektir! Ancak, cahil kitleler ve bu kitlelere önderlik eden acımasız liderler Dolar diplomasisini ve (yeni) kurallara göre oynamayı reddederlerse eğer, giderek daha uzak mesafelerden etkili olacak şekilde konuşlandırılabilen kitle imha silahları el altında kullanıma hazır tutulmaktadır.

Her ülkenin farklı olduğu ve tarihsel çözümlemenin dikkat çekecek ölçüde zengin ayrıntıları ortaya çıkaracağı doğru olsa da, genel görünüm açıktır. Neoliberalizmin en temel özelliği, (finansal) piyasanın buyruklarını dayatmak amacıyla yurtiçindeki süreçte devlet gücünün sistemli kullanımıdır ve bu, uluslararası ölçekte "küreselleşme" tarafından yeniden üretilmektedir. 22., 23. ve 30. bölümlerde sırasıyla ele alınan ABD, İngiltere ile Doğu ve Güneydoğu Asya vakalarının gösterdiği gibi neoliberalizm, kapital(izm)i korumak ve emeğin gücünü azaltmak amaçları doğrultusunda gelişen, kapitalizme özgü bir örgütlenmedir. Bu örgütlenme, dış baskıların yanı sıra, iç kuvvetlerin dayattığı toplumsal, iktisadi ve siyasi dönüşümler aracılığıyla gerçekleştirilir. İç kuvvetler, finans dünyası, önde gelen sanayiciler, ticaret adamları ve ihracatçılar, medya baronları, büyük toprak sahipleri, yerel siyasi liderler, en üst kademelerdeki kamu görevleri ve ordu

6 "Büyü iktisadı" deyişi (*voodoo economics*), Reagan'ın iktidara geldikten sonra arz yönlü iktisat politikaları uyarınca kapsamlı bir gelir vergisi indirimine gideceği, denk bütçe politikasına bağlı kalacağı ve savunma harcamalarını artıracağı vaatlerine karşı kullanılan eleştirel bir deyimdir. Bunun ancak "büyü" yapılarak sağlanabileceğini ifade eder. *–çev*

mensupları ile bu kesimlerin düşünsel ve siyasi vekilleri arasındaki koalisyondan meydana gelir. Merkezden yayılan "küresel" ideolojilerle yakından bağlantılı olan bu gruplar, metropolden gelen taleplere hızla intibak etme eğilimi gösterirler. Bu grupların çabaları, dünya genelinde güç ilişkilerinde çoğunluğun aleyhine olacak önemli bir kaymaya yol açmıştır. Şirketlerin iktidarı kuvvetlenirken finans rakipsiz bir etkiye sahip olmuş ve siyasi yelpaze sağa doğru kaymıştır. Sol partiler ve kitle örgütleri içten içe güç kaybederken, işçi sendikaları işsizlik yüzünden suskunlaşmış ya da etkisiz hale gelmiştir. Dış baskı biçimleri arasında ise şunlar sayılabilir: Batı kültürü ile ideolojisinin yayılması; neoliberal değerlerin çığırtkanlığını yapan devlet kurumları ile sivil toplum kuruluşlarına dış destek sağlanması; neoliberal programı teşvik etmek amacıyla dış yardım, dış borç yükünün hafifletilmesi ve ödemeler dengesi desteği konularının utanmazca kullanılması; gerektiğinde diplomatik baskı, siyasi huzursuzluk ve askeri müdahale. Örneğin, 24. bölüm, Avrupa Birliği'nde yönetici konumda bulunan iktisadi ve siyasi güçlerin, bütünleşme sürecini neoliberalizmin hegemonyasını sağlama almak amacıyla nasıl araçsallaştırdıklarını gösteriyor. Doğu Avrupa'nın, Batı Avrupa tarzı bir neoliberalizme doğru sürüklenenlerle Rusya'nın iş dünyası oligarşisi modelini takip eden ülkeler arasında iki parçaya bölünmesini inceleyen 25. bölüm, bir önceki bölümde anlatılanları tamamlayıcı niteliktedir. Kısacası, neoliberalizm her yerde toplumsal çatışmaların hem *sonucu*, hem de bu çatışmaların yapıldığı *mücadele alanı* olarak ortaya çıkıyor. Siyasi ve iktisadi gündemi belirleyip olası sonuçları sınırlamanın, beklentileri belli bir yönde etkilemenin yanı sıra varsayımlarını, yöntemlerini ve sonuçlarını sorgulayanlara zorlu görevler dayatıyor.

Bununla birlikte neoliberal kuram zaman içinde değişmiştir. Neoliberal kuram kendisine yöneltilen, dünyanın dört bir yanında yoksulluğu ve toplumsal altüst oluşları artırmış olduğu yolundaki en güçlü eleştirilerin üstesinden gelmek amacıyla bu insan yiyen canavarı güzelleştirme çabası içine girmiştir. İdeolojik esinler taşıyan yeniden biçimlendirme çabalarına önemli miktarda kaynak aktarılmasına rağmen, yapılan düzeltmelerin ikna

edici olamamasında neoliberal projenin özünün değişmeden kalmasının payı hiç de azımsanamaz. 15. bölüm bu konuyu yoksulluk ve bölüşüm bağlamında ele alırken, 21. bölümde pek çoklarının "insani yüzlü neoliberalizm" olarak gördüğü "Üçüncü Yol" gündemi tartışılıyor.

ÇOK YÖNLÜ BİR İKTİDAR PROJESİ

Neoliberalizm, görece uzun bir refah devresinin sonunda sermaye birikimi sorunlarına finans dostu bir çözüm sundu. 1., 22. ve 30. bölümler, huzursuz işçi sınıfının, enflasyonu önleyici ve üretkenliği artırıcı önlemler kisvesi altında daraltıcı maliye ve para politikalarıyla sosyal hakları tırpanlamaya yönelik geniş kapsamlı girişimlere başvuran neoliberalizm tarafından disiplin altına alındığını göstermektedir. Neoliberalizm, devletin kaynakları dönemler arası (yatırım ile tüketim arasındaki denge) ve sektörler arası (yatırım, istihdam ve üretimin bölüşümü) olarak tahsis etme gücünün, uluslararası düzlemde giderek bütünleşen (ABD önderliğindeki) finans sektörüne aktarılmasını akla uygun hale getirdi. Böylece 11. ve 15. bölümlerde gösterildiği gibi, neoliberalizm yüklü miktarda kaynağın yerel zenginlerin yanı sıra ABD'ye aktarılmasını kolaylaştırdı.

Neoliberal küreselcilik asla bir "iktisadi düzenlemelerden arındırma" modeli değildir ve genellikle "özel teşebbüs"ü teşvik etmez. Neoliberalizm, müdahale etmeme ideolojik bahanesiyle toplumsal yaşamın her alanında kapsamlı ve saldırgan müdahalelerde bulunur. Finansın öne çıkmasına, uluslararası seçkinlerin bütünleşmesine, bütün ülkelerde yoksulların tabi kılınmasına, ABD'nin çıkarlarına evrensel olarak rıza gösterilmesine dayanan özgül bir toplumsal ve iktisadi düzenleme biçimini dayatır. Son olarak, neoliberalizm birikim sürecinin hızlanmasını desteklemez. Küresel seçkinlerle onların uzantılarının güçlerini ve yaşam standartlarını geliştirmesine karşın, ezici çoğunluk açısından yıkıcıdır. Ülke içinde, "piyasa ilişkileri"nin yayılması, gıda, su, eğitim, çalışma, toprak, konut, tıbbi bakım, ulaşım ve kamusal imkânlara erişim haklarının yanı sıra (16. ile 18. bö-

lümler arasında gösterildiği gibi) toplumsal cinsiyet ilişkilerini de ayaklar altına alır. Yasalar, çoğunluğu disiplin altına alacak, örgütlenme haklarını sınırlayacak ve neoliberalizmin sonuçları karşısında seslerini yükseltip alternatifler üretmelerini güçleştirecek şekilde değiştirilir. Aynen Fransa, Hindistan, İtalya, İsveç, İngiltere ve ABD gibi "eski demokrasiler"de olduğu gibi, Bolivya, Ekvador, Nijerya, Güney Afrika, Güney Kore ve Zambiya gibi "yeni demokrasiler"de de polis, mahkemeler ve silahlı kuvvetler protestoları bastırmak amacıyla hazırda bekletilir. 20. bölüm, küresel sermayenin, toprağa el koyma ve üzerinde yaşayan insanları sömürme hakkını kullanarak demokrasiyi her yerde sınırladığını gösterirken, 8. bölüm ise neoliberalizme eşlik eden, "varlıklara sistemli biçimde el konulması" sürecini gözden geçirmektedir. Son olarak, küresel kârların giderek daha büyük bir kısmı başta ABD olmak üzere zengin ülkelere doğru pompalanmaktadır. Bu aktarımlar, gerek yerli seçkinlerin gerekse Amerikan seçkinlerinin olağanüstü boyutlara ulaşan tüketim düzeylerini desteklemesi gereken çevre üzerindeki baskıyı artan sömürü oranları yoluyla ağırlaştırır. Başka bir deyişle, neoliberalizm çoğunluğun giderek daha fazla sömürüldüğü hegemonik bir sistemdir. 12. bölüm, yoksul ülkelerin yaşam standardının yükseleceğini söyleyen neoliberal vaadin gerçekleşmediğini ortaya koyarken, 13. bölüm dış yardımların bu sömürü sürecine nasıl hizmet ettiğini tartışmaktadır. Kitabın bu ve diğer bölümleri, iktisadi büyümeye ve yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunması muhtemel politikaların uygulanmasının bizzat neoliberalizm tarafından engellendiğini iddia etmektedir. 28. bölümde, Güney Asya örneğinde olduğu gibi neoliberalizmin politika söylemini kaçınılmaz biçimde daralttığı savunulmaktadır.

Her ülkenin kendi içindeki (ve ülkeler arasındaki) iktidar ilişkilerinde yaşanan kayma, bu sömürü gündeminin en önemli belirleyicisi olsa da tek etken değildir. Başta ucuzlayan uluslararası taşımacılık, iletişimin ve bilgisayarlı muhasebenin gücü ve internet olmak üzere, teknolojik değişimlerin, "esnek" üretimin, üretim zincirleri ile finansal piyasaların uluslararası ölçekte daha fazla bütünleşmesinin ve bunun gibi etkenlerin de sömürü günde-

minin oluşmasına katkısı olmuştur. Bu maddi değişimler, mevcut toplumsal değişimleri teşvik ettikleri kadar, onlardan etkilenmişlerdir de.

NEOLİBERALİZMİ AŞARKEN

Sahip olduğu güce, dünya ekonomisinde yaratmış olduğu dönüşümlere ve küçük bir azınlığın yaşam standardını sürekli artırmayı başarmış olmasına rağmen, neoliberalizm sermaye birikimi için verimli bir zemin değildir. Neoliberalizmin egemenliği altında iktisadi büyüme oranları düşmüş, işsizlik ve eksik istihdam yaygınlaşmış, gerek ülkeler arasındaki gerekse ülkelerin kendi içlerindeki eşitsizlikler keskinleşmiş, çoğunluğun yaşam ve çalışma koşulları hemen her yerde kötüleşmiş ve çevre ülkeler iktisadi istikrarsızlıktan çok büyük zarar görmüştür. Başka bir deyişle neoliberalizm, azınlık iktidarının ulusları yağmalayıp çevreyi talan ettiği küresel bir sistemdir. Neoliberal sistem, sürekliliğini sağlayacak maddi temeli yaratıp kendini yeniden üretmesinin önündeki direnci ezerek iktisadi, siyasi ve toplumsal değişimleri biçimlendirir. 26. ve 30. bölümler arasında Latin Amerika, Sahra Altı Afrikası, Güney Asya, Japonya ve Doğu ile Güneydoğu Asya'da süren krizler tartışılmaktadır. Bu bölümlerde neoliberal politikaların her yerde istikrarsızlığı artırdığı savunulurken, 10. bölüm ticari dışa açıklığın büyüme için iyi olduğu yolundaki neoliberal merkezi hipotezin kanıtlanması için yeterli kuramsal ve görgül [*ampirik*] kanıt bulunmadığını ortaya koymaktadır.

Öte yandan neoliberalizm kendi varoluş koşullarını da tahrip etmektedir. Süreklilik arz eden bir iktisadi büyüme ve yaşam standartlarının yükseltilmesi konularındaki kalıcı başarısızlığı yalnızca çoğunluğun hoşgörüsünü tüketmekle kalmaz, aynı zamanda tartışmayı bulandırıp yol açtığı yıkıcı sonuçları meşrulaştırmak amacını taşıyan neoliberal yalanlar ağını da açığa çıkarır. Söz verilen "verimlilik kazanımları"nı bir türlü gerçekleştiremeyen bitip tükenmez "reformlar" mantrası[7], neoliberal devletlerin

7 Sürekli tekrarlandığında ruhani güçlerin uyandırılmasını sağlayan kutsal söz. *-çev*

yanı sıra bu devletlerin söylemleri ile sözcülerinin meşruiyetini de ortadan kaldırır. Devletin giderek büyüyen mali kısıtları ortadayken, merkez ülkelerde yaşam standartlarının iyileşmesini destekleyen tüketici kredilerinin patlaması, neoliberal iktisadi politika araçlarının en önemlisi olan faiz oranlarıyla oynanması olanağını sınırlandırır. Neoliberal hegemonyaya başarıyla meydan okuyan halk hareketlerinin ortaya çıkması son derece önemlidir. 19. bölümde ortaya konduğu gibi Arjantin, Bolivya ve Ekvador'da yaşanan son toplumsal patlamaların yanı sıra başka yerlerde ortaya çıkan daha sınırlı toplumsal hareketler neoliberalizmin asla yaralanamaz olmadığını göstermektedir. Elinizdeki kitap, bu savları ayrıntılarıyla ele alıp kanıtlamakta; tefekkür, eleştiri ve mücadeleden oluşan bir gündeme işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

Panitch, L. ve C. Leys (der.) (2004), *The New Imperial Challenge: Socialist Register 2004*. Londra: Merlin.

Saad-Filho, A. (2003), "Introduction", *Anti-Capitalism: A Marxist Introduction* içinde. Londra: Pluto Press [*Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş*, çev. Emel Kahraman ve diğerleri, Yordam Kitap, 2007].

I. KISIM

KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

1

NEOLİBERAL (KARŞI)DEVRİM

Gérard Duménil ve *Dominique Lévy*

Yirminci yüzyılın son yirmi yılı ile II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllar arasında çarpıcı bir karşıtlık bulunuyor. Kapitalizmin son yirmi yılı yaygın bir şekilde "neoliberalizm" olarak tanımlanır. Aslında, 1970'li ve 1980'li yıllar arasındaki geçiş süreci sırasında kapitalizmin işleyişi gerek merkez gerekse çevre ülkelerde köklü bir dönüşümden geçti. Önceki kapitalist şekillenmeden sıklıkla "Keynesçi uzlaşma" diye bahsedilir. Aşırı basitleştirmeye kaçmadan, ABD (ve Kanada), Avrupa ve Japonya gibi merkez ülkeler açısından bu yıllar büyük büyüme oranları, sürekli teknolojik gelişme, alım gücünde artış, başta sağlık ve emeklilik konuları olmak üzere refah sisteminin gelişimi ve düşük işsizlik oranlarıyla tanımlanabilir. Ancak, kâr oranın düşmesinin ardından dünya ekonomisinin "yapısal bir kriz"e girmesiyle birlikte durum 1970'lerde kötüleşti. Büyüme oranlarının azalması, işsizlik dalgasının yayılması ve enflasyonun giderek artması, bu krizin ana yönlerini oluşturuyordu. İşte, en başta İngiltere ve ABD'de olmak üzere önce merkez ülkelerde ortaya çıkıp ardından giderek çevre ülkelere ihraç edilen ve neoliberalizm denilen yeni toplumsal düzenin şekillenmesi bu sırada oldu (bkz. 2., 22. ve 23. bölümler).

Yaklaşık çeyrek yüzyıllık tarihinin ardından neoliberalizmin doğasını ve bilançosunu takip eden sayfalarda inceleyeceğiz.

Neoliberalizm sıklıkla devlet müdahalesinin zıttı bir şekilde piyasa ile özel kesimin çıkarlarının ideolojisi olarak tanımlanır. Kendine özgü bir ideoloji ve propaganda ifade ettiği doğru olsa da, neoliberalizm, bir gerileme döneminin ardından yönetici sınıfların üst kesimlerinin (en zenginlerin) güç ve gelirlerinin yeniden tesis edildiği, baştan sona *yeni bir toplumsal düzen*dir. Kapitalist sınıfın bu üst kesimine ve kendi iktidarlarını dayatmalarının bir aracı olan finansal kurumlara "finans" diyoruz. Her ne kadar yapısal krizin nedenlerini açıklayan koşulların yerlerini yavaş yavaş başka koşullar alsa da, dünya ekonomisinin büyük bir kısmı büyümenin yavaşlaması ve işsizlik sorunlarıyla boğuşmaya devam ediyor, eşitsizlik olağanüstü düzeyde artıyordu. Bu, en zengin kesimlerin gelir ve servetlerinin başarıyla yeniden tesis edilmesinin maliyetiydi[1].

YENİ BİR SOSYAL DÜZEN

Çağdaş dünyanın sefaleti aşırıya kaçan bir kolaylıkla küreselleşmeye mal ediliyor. Bu konuda çok dikkatli olunmalı. Küreselleşme ve neoliberalizm olgularının birbiriyle ilişkili olduğu doğrudur, ancak bunlar iki ayrı mekanizmalar kümesini ifade eder.

Küreselleşme ya da başka bir deyişle dünya ekonomisinin uluslararasılaşması, Marx'ın on dokuzuncu yüzyılın ortalarında *Komünist Manifesto*'da kapitalizmin içsel bir eğilimi (dünya pazarının kurulması eğilimi) olarak tanımladığı eski bir süreçtir. Uluslararası ticaretin büyümesi, sermaye akışları ve küresel (yani bütün küre ölçeğinde) bir ekonomi hiçbir şekilde neoliberal icatlar değildir (bkz. 7. bölüm). Ancak, döviz işlemlerinin büyümesi, sermayenin uluslararası hareketliliği, ulusötesi şirketlerin yayılması, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi uluslararası finansal kurumların yeni rolü, günümüzde gelinen aşamanın ayırt edici özellikleridir. Her ne kadar ABD'nin hâkimiyeti yeni bir şey olmasa da, neoliberalizm, Sovyetler Birliği'nin yıkılışının ardından ortaya çıkan tek kutuplu dünyada, ABD'nin diğer emperyalist ülkeler grubu içindeki hegemonyasının pekişmesine katkıda bulunmuştur.

1 Takip eden kısımlardaki çözümleme Duménil ve Lévy'den (2004) alınmıştır.

Kapitalizmin uluslararasılaşması her zaman sömürü ile doğrudan şiddet kullanımının damgasını taşımıştır. Bu, emperyalizmin merkezi bir özelliğidir (bkz. 8. ve 9. bölümler). Pek çok savaşın kökeninde yatan bu özellik yaşamları ve kültürleri tahrip etmiştir. İnsanlığın bir kesimini köleliğe mahkûm etmiş, gezegenin dört bir yanında sefaletin en aşırı biçimlerini üretmiştir. Keynesçi uzlaşmanın dünyası, sömürgecilik ve Vietnam Savaşı ile bir arada var olmuştur. Aslında, yeni bir enternasyonalizm çağrısı (küreselleşme karşıtı hareketin "başka dünyası") geçmişe duyulan özlemin ifadesi değildir.

Aksine neoliberalizm, merkezi, çevreyi ve bu *ikisi* arasındaki ilişkiyi etkileyen, kapitalizmin işleyişiyle ilgili yeni kuralları ifade eder. Bu yeni kuralların başlıca nitelikleri şöyle sıralanabilir: Borç verenler ile hissedarların lehine olacak şekilde yeni bir emek ve yönetim disiplini; devletin kalkınma ve refah alanlarındaki müdahalelerinin azaltılması; finansal kurumların çarpıcı büyümesi; finansal ve reel sektörler arasında birincilerin faydasına olacak yeni ilişkilerin uygulamaya geçirilmesi; birleşme ve satın almalar lehine olacak bir hukuki tutum; merkez bankalarının güçlendirilerek faaliyetlerinin fiyat istikrarına yönlendirilmesi ve çevrenin kaynaklarının merkeze akıtılması konusunda yeni bir kararlılık. Dahası, neoliberalizmle birlikte, çevre ülke borçlarının katlanılmaz ağırlığı ve sermayenin uluslararası hareket serbestisinin neden olduğu tahribatlar gibi küreselleşmenin yeni yönleri de ortaya çıkmıştır. Ancak, neoliberalizmin güncel aşamasının başlıca özelliği tedrici bir biçimde gezegenin geri kalan kısmına yayılması, yani *kendi* küreselleşmesidir.

NEOLİBERALİZMİN YÜKSELİŞİ: SERMAYENİN YENİDEN DİRİLİŞİ

Bu türden olayları ele alırken her zaman olduğu gibi, neoliberalizmin ilk ortaya çıkışını da tam olarak belirlemek zordur. Sona ermesi ya da aşılarak geçersiz kılınması için de aynı durum geçerli olacaktır. Bir dizi dönüşüm zaten 1970'lerde gerçekleşmişti, özellikle de uluslararası düzlemde. "Parasalcılık", yeni kuramsal

eğilimlerle politika eğilimlerini ifade ediyordu. Ancak, Federal Rezerv'in aniden faiz oranlarını artırmaya karar verdiği 1979 yılı hiç şüphesiz ki simgesel bir öneme sahiptir. Bu olaya *1979 darbesi* diyoruz.

1970-1980 arası bir geçiş dönemi olarak dikkati çekmektedir. 1960'ların sonlarına gelindiğinde, ABD'de II. Dünya Savaşı'ndan sonra gözlenen ilk kalıcı ticaret açıkları ortaya çıkmaya başladı. Bu gelişmenin, Avrupa ülkeleri ile Japonya'nın yakalama süreçleriyle ilgisi olduğu açıktı. Dolar fazlaları dünyanın geri kalan kısmında birikiyor, bu birikimlerin altına çevrilmesi tehdidi giderek artıyordu. Doların, altın ve belli başlı diğer dövizler karşısında değerinin düşürülmesi gerekiyordu. ABD, 1971'de doların konvertibilitesini[2] sona erdirerek dalgalı döviz kuru sistemine geçti.

Bu bağlamda ABD'nin gücünde göreli bir azalma yaşanmasına karşın, paraların dalgalanmaya bırakılması ABD'nin elindeki yeni bir aracı temsil ediyordu. Bu araç, takip eden yıllarda neoliberal çerçevenin birinci bileşeni haline gelecekti. 1960'lardaki kısıtlamaların ardından ABD'nin 1974'te uygulamaya başladığı sermaye akışlarının serbestleştirilmesi gibi yeni bileşenler hızla bu çerçeveye dahil edildi. İngiltere 1979'da bu harekete katıldı, onu çok geçmeden diğer Avrupa ülkeleri takip etti. Neoliberal dinamikler mesafe katederken, Keynesçi politikalar eleştiriye maruz kalmaya başlamıştı[3]. Jimmy Carter beyhude bir çabayla uluslararası işbirliği çağrısı yaparak görev süresinin son yıllarında ABD ekonomisini canlandırmaya teşebbüs ediyordu. Özellikle Almanya'da, enflasyon ve (Alman markına daha fazla rol biçilmesinin bir unsuru olduğu) uluslararası para sistemine yeni bir biçim verilmesi konularında kaygılar giderek artıyordu. Enflasyonun dizginlenmesi kararı, Paul Volcker'in Federal Rezerv başkanlığına aday gösterilmesine yol açtı. Birbiri ardına yapılan faiz artırımları sonucunda reel (yani enflasyona göre düzeltilmiş) faiz oranları yüzde 6 ile 8'e kadar çıktı. Enflasyonun yanı sıra Avrupa ile ABD'de işsizlik dalgasının

2 *konvertibilite (paranın değiştirilebilirliği)*: Bir ulusal paranın başka ülkelerin paralarıyla (ve altınla) serbestçe değiştirilebilir olması. *-çev.*

3 Devletlerin neoliberalizmin yükselişinde oynadıkları rol hakkında bkz. Helleiner (1994).

yükselmesi, Reagan ve Thatcher tarafından dayatılan yeni emek disiplini için gerekli koşulları hazırlamış oldu.

Şekil 1.1 ABD hanehalklarının en varlıklı %1'lik kesiminin toplam servetten aldığı pay (serveti konut, menkul kıymetler, nakit ve dayanıklı tüketim malları oluşturmaktadır).

Kaynak: Wolff (1996)

Neoliberalizmin kökleriyle ilgili olarak, Şekil 1.1'de sunulan verilerden daha bilgilendirici bir veri dizisi bulmak muhtemelen çok güç olacaktır. Şekildeki değişken, ABD hanehalklarının en zengin yüzde 1'lik kesiminin toplam servetten aldığı payı göstermektedir. Görülebileceği gibi bu yüzde 1'lik kesim, 1970'lerden önce toplam servetin yaklaşık yüzde 35'ini elinde tutuyordu. Bu oran 1970'lerde yüzde yirminin biraz üzerine geriledi, ancak sonraki on yıllık dönemde yeniden yükseldi (ayrıca bkz. Piketty ve Saez 2003).

Bu hareketin hem nedenlerini hem de sonuçlarını incelemek gerekiyor. Sermayenin kârlılığı 1960'lı ve 1970'li yıllarda hızla düştü; 1970'lerde şirketler temettü ödemelerinde tutumlu davrandılar, reel faiz oranları düşük ve hatta eksi düzeylerdeydi. Yine enflasyona göre düzeltilmiş verilere göre hisse senedi piyasası 1970'lerin ortalarında çökmüş ve durgunlaşmıştı. Bu koşullarda, yönetici sınıfların gelir ve servet düzeylerinin şiddetle etkilenmiş olması an-

laşılabilir bir şeydir. Bu açıdan bakıldığında, bu gelişme eşitsizlikte çarpıcı bir gerileme olarak okunabilirdi. Neoliberalizm, nüfusun en zengin kesiminin bu nispi gerilemeyi acımasızca telafi etme girişimi olarak yorumlanabilir.

1970'lerin yapısal krizi aynı zamanda Vietnam yenilgisinin ardından ABD'nin hâkimiyetinde sözde ya da gerçek bir gerilemenin yaşandığı bir dönemdi. Japonya ve Almanya zamanın yükselen yıldızları olarak görülüyorlardı. Üç merkez ülke (yani ABD, Avrupa ve Japonya üçlüsü) etrafında örgütlenen küresel bir düzenin gerçekleşmesi riski büyüyordu. ABD'de, siyasi partileri ve seçimleri kuvvetle etkileyen çeşitli ticari ve finansal gruplar arasındaki yakınlaşmada bu tehdidin önemli bir rolü oldu (Ferguson 1995). Bu risk, ulusal gururun kışkırtıldığı başkanlık seçimleri kampanyası sırasında popülist bileşenleri harekete geçirdi. Bu koşullar, tam da finansın Volcker'in eylemlerini körüklediği bir zamanda, 1979'da Reagan'ın seçilmesinde hayati önemdeydi. (Finans kesimi açısından faiz oranlarının yükselmesinin üç yararı bulunuyordu: Enflasyonla mücadele, alacaklıların gelir ve servetlerinin artması[4] ve devletin artan borçlarının refah devletine karşı saldırı başlatmak amacıyla kullanılması.)

Bu olaylar, ekonomiyi canlandırmayı amaçlayan Keynesçi politikaların başarısızlığından bağımsız değerlendirilemez. Keynesçilik 1970'lerin yapısal krizini çözmekte başarısız olmuştu. Ancak, Avrupa, Japonya ve çevrenin pek çok ülkesinde olduğu gibi, devlet müdahalesinin güçlü olduğu alternatif modelleri hedef alan neoliberal saldırı zaten bundan önce başlamıştı. Avrupa "sosyalizm"i neoliberalizmin kurallarına hızlı bir biçimde uyum gösterdi: Uluslararası sermaye hareketliliğine ve buna eşlik eden makro politikalara uygun bir çerçeve; kamu firmalarının özelleştirilmesi ve devletin kamu hizmetlerinin sağlanmasına daha az katılması; birleşme ve satın almalar karşısında olumlu bir tavır sergilenmesi vb. Ancak, Avrupa'da halkın gösterdiği direnç sosyal koruma çerçevesinin muhafaza edilmesini sağladı. Böylece, melez bir toplumsal şekillenme olan "sosyal neoliberalizm" ortaya çıktı (bkz. 16., 24., 25. ve 29. bölümler).

4 Enflasyonla mücadele bu ikinci amacın bir bileşenidir.

Her ne kadar neoliberalizm özgül bir iktidar şekillenmesi tanımlasa da, kapitalizmin dönüşümünde gözlenen uzun dönemli eğilimlerin devam etmesini dışlamaz. On dokuzuncu yüzyıldan beridir süregelen finansal kurumların çarpıcı yükselişi ve buna koşut olarak sermayenin merkezileşmesi, 1980'lere gelindiğinde büyük bir sıçrama yapmıştır. Finansal faaliyetler ve buna karşılık gelen güç, devasa finansal holdinglerde yoğunlaşmıştır (örneğin, çok sayıda ülkede faaliyet gösteren 3.000 şirketin oluşturduğu Citigroup'un 2000'deki toplam varlıkları 400 milyar doları buluyordu). Bu holdingler, geleneksel bankacılık ve sigortacılık faaliyetleri ile yeni gelişen varlık yönetimi gibi işlevleri daha önce görülmemiş bir boyutta bir araya getiriyorlar. ABD'de menkul kıymetler, yatırım ve emeklilik fonları gibi geniş bir yelpazeden oluşan kurumlarda toplanmıştır. Geleneksel "kapitalist" işlerin tamamı geniş idari kadrolara ve büro çalışanlarına devrediliyor. Finansal olsun olmasın bütün alanlarda bir idari devrim başlamış durumda.

Makro politikalar bağlamında, 1980'lerde finans kesiminin merkez bankalarının güçlendirilmesine karşı çıkmadığı, aksine onların kontrolünü ele geçirdiğinin vurgulanması gerekiyor. Para politikası, kendi çıkarlarına uygun düşen politikaların zorla uygulamaya geçirilmesi için finans kesiminin elinde çok önemli bir araç haline geldi. Genel fiyatlar düzeyinin sıkı sıkıya kontrol altında tutulması yoluyla Keynesçi tam istihdam hedefinin yerini sermaye sahiplerinin gelir ve servetlerinin korunması hedefi aldı. Bu amaç doğrultusunda, ileri kapitalist ekonomilerde bir dizi kural ve politikaya gereksinim vardı. Bu nedenle, Keynesçiliğin kurumları onların tartışma konusunu değil, aksine hedeflerini oluşturuyordu.

MALİYETLER VE FAYDALAR

Neoliberalizm bir azınlığa fayda sağlarken, çoğunluğun zararına oldu. Bu özellik neoliberalizmin sınıfsal temellerini açığa vurur. Bu bölümde, ABD'den başlayıp Avrupa'ya, ardından Japonya'ya ve sonra da çevre ülkelere doğru ilerleyerek bu karşılaştırmalı bilançonun ana özelliklerinden bazılarını tanımlayacağız.

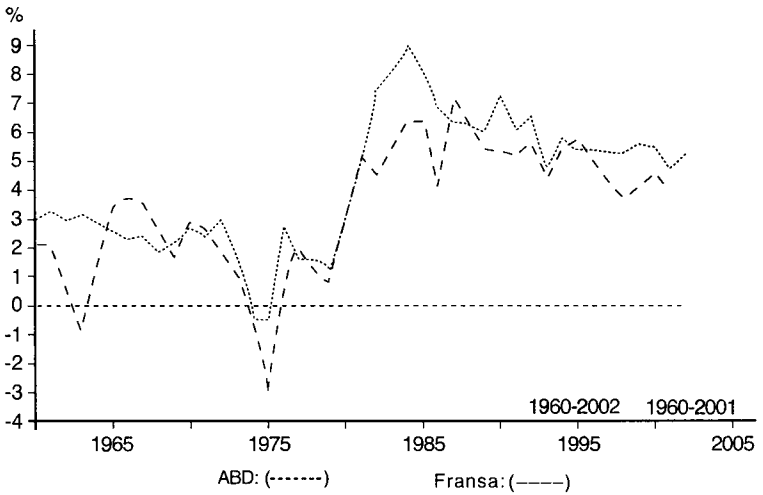
KİMİN FAYDASINA, KİMİN ZARARINA? SINIFSAL BİR ÇÖZÜMLEME

1979'da faiz oranlarının olağanüstü bir şekilde yükselmesi enflasyonist dalgayı sona erdirdi. Nominal faiz oranlarının kademeli olarak azalmasına karşın, yüksek reel faiz oranları 1980'li ve 1990'lı yıllarda hüküm sürmeye devam etti. Bu gelişme, ABD ile Fransa'daki uzun dönemli faiz oranları gösteren Şekil 1.2'den görülebilir. Böylesine yüksek faiz oranlarının, gerek bireysel gerekse kurumsal olsun alacaklıların lehine olduğu açıktır. Kaldı ki hissedarlara da yüksek oranlarda temettüler ödenmişti. 1960'larda (vergiler ve faizler düşüldükten sonra) toplam kârların yaklaşık yüzde 30'u temettü olarak dağıtılmıştı. Bu oran yavaş yavaş yükselerek yirminci yüzyılın sonuna gelindiğinde yüzde 100'e yaklaştı. Hisse senedi piyasası endeksleri de benzer bir seyir izleyerek 2000'de en yüksek değerlerine ulaştı.

Eşzamanlı olarak hanehalklarının bir kesimi alacaklılar olarak konumlarını güçlendirdiler. 1960'lı ve 1970'li yıllarda, ABD'de hanehalklarının finansal varlıkları harcanabilir gelirlerinin (yani vergiler ödendikten sonraki gelirlerinin) yaklaşık yüzde 100'ünü buluyordu; bu oran neoliberal dönemde yüzde 150'ye ulaştı. Buna koşut olarak, kısmen başka bir kesimi oluşturan bir hanehalkı grubu da harcanabilir gelirlerinin yüzde 60'ını bulan borçlarını yirminci yüzyılın sonuna gelindiğinde yüzde 100'ün üzerine çıkardılar. Devlet de bu gelişmeden etkilendi. Yüksek reel faiz oranları ABD'de bütçe açıklarının yükselmesine neden olurken, Fransa'da, açıkların doğrudan kaynağını oluşturuyordu. (Neoliberal propaganda yüksek faiz oranlarının açıklardan kaynaklandığını söyleyerek nedenselliği tam tersine çevirmeyi amaçlar.)

Kapitalizmin bu yeni seyri finansal yatırımı, daha genelde ise finansal faaliyetleri daha cazip hale getirdi. Finansal yatırıma yönelik bu yeni eğilimleri açıklamak üzere "finansallaşma" terimi icat edildi (bkz. 11. bölüm). Finans sektöründe kârlılığın artmasıyla bağlantılı olarak bu sektörün (finansal kuruluşların) büyüklüğü de çok arttı. 1960'lı yıllarda ABD'de, finansal kuruluşların öz kaynakları (yani borçlar düşüldükten sonraki toplam varlıkları) reel sektör kuruluşlarınınkinin yüzde 25'i kadardı; 1970'lerin yapısal krizi

sırasında yüzde 18'e geriledi bu, ancak 2000'e gelindiğinde yeniden yükselerek yaklaşık yüzde 30'u buldu. Bir başka çarpıcı gelişme ise reel sektör kuruluşlarının, ya doğrudan ya da iştirakleri aracılığıyla finansal faaliyetlere giderek daha fazla bulaşmasıydı. Diğer yandan, menkul kıymetlerin sahipliği, yatırım ya da emeklilik fonları gibi finansal kurumların ellerinde yoğunlaştı.

Şekil 1.2 Uzun vadeli reel faiz oranları: Fransa ve ABD
Kaynak: OECD, *Statistical Compendium 2001*

Neoliberalizmin asli etkilerinden biri, servetleri ellerinde tuttukları hisse senedi, tahvil ve bono gibi menkul kıymetlerle ifade edilen sermaye sahiplerinin üst kesimlerinin gelir ve servetinin yeniden tesis edilmesi oldu. Bu kesimin sahiplik vasfı finansal bir nitelik kazanmıştır. Nüfusun geniş kesitleri bu tip menkul kıymetleri elinde tutuyor ve ABD'de (özellikle emeklilik fonlarında) olduğu gibi bu kaynaktan gelir ediniyor. Ulusal ve her şeyden önemlisi de uluslararası standartlara göre bu ara sınıflar nispeten olumlu bir durumdalar. Bu, emeklilere sosyal yardım sağlamanın neoliberal yöntemidir. Daha zengin olduklarına inandırılan bu toplumsal gruplar artık kapitalist sınıfın bir parçası haline gelmişlerdir. Ellerindeki portföylerin değerlerinin, kısa süreli de olsa 1990'ların

ikinci yarısında artması bu izlenimi kuvvetlendirmiştir. Bu grupların servetlerinin yükselmesi, ancak onların desteğini kazanmış olması ölçüsünde neoliberalizmin amaçları arasında yer alıyordu. Bu varlıkların büyük fonlarda toplanması finansın eline çok güçlü bir araç vermişti[5]. Öte yandan, bu gruplar, yirmi birinci yüzyılın ilk yıllarında, çalışma yaşamlarının ardından makul bir emeklilik yaşantısı sürdürme olanaklarının tehdit altında olduğu gerçeğiyle yüzleşmek zorundalar[6].

BÜYÜMENİN YAVAŞLAMASI, İKTİSADİ DURGUNLUK VE KRİZ

1970'lerdeki krizinin sorumlusu neoliberalizm değildi, ancak yapısal krizin bütün şiddetiyle devam ettiği sırada finansın gelirleri giderek eritmesi, başta büyümenin yavaşlaması ve işsizlik olmak üzere krizin etkilerinin daha uzun süre devam etmesine katkıda bulunmuştur.

1960'ların sonları ile 1980'lerin başları arasındaki dönemde önemli kapitalist ülkelerde kâr oranlarının düşmesi 1970'lerin yapısal krizine neden olmuştu. Ardından, kârlılıkta yeni yükseliş eğilimleri belirdi. Ne var ki, reel sektör şirketlerindeki bu toparlanmanın meyvelerinden zengin hanehalkları ile finansal kurumlar faydalandılar. Kârların faiz ve temettü ödemeleri düşüldükten sonra hesaplanması durumunda, kâr oranı ölçütüne göre reel sektör şirketlerinin kârlılıklarında herhangi bir toparlanma gözükmemektedir. Kâr oranlarındaki azalma yirminci yüzyılın sonuna kadar devam etti. Yeni hisse senedi ihraçlarının ya da borçlanmanın, toplanan bu meblağların uygun bir bölümünün büyümenin şartı olan gerçek yatırımları finanse etmek üzere reel sektöre geri dönmesine izin vermesi durumunda böylesi bir "bol kepçe" dağıtım

5 Finans, son derece kârlı bir iş olan emeklilik fonlarının yönetilmesinden elde edilen kârların yanı sıra özel kesim yönetimini ve kamu politikalarını disiplin altına almak amacıyla sermayeyi bir şirketten diğerine, bir ülkeden diğerine kaydırabilme kudretini kullanır. Ara sınıfların üretim araçlarının fiili sahipliğine katılıyor oldukları yanılsaması da neoliberal düzenin sürdürülmesinde hayati önem taşımaktadır.

6 ABD'de, emek gücünün alt kısımda kalan yarısının emeklilik planı yoktur.

hiçbir soruna yol açmayacaktı. Öyle görünüyor ki gerçekte böyle olmadı ve bu durum yirmi birinci yüzyılın başlarında hâlâ geçerliliğini koruyor. Sermaye birikimi örüntüsü (yani yatırımlar yoluyla sabit sermaye stokundaki büyüme), faiz ve temettü ödemeleri sonrası kâr oranlarını tıpatıp takip etti. Dolayısıyla, finansal çıkarlar lehine olan neoliberal sapmanın büyüme ve istihdam üzerinde yıkıcı etkileri oldu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra merkez ülkelerin büyümesi, bazen "karma ekonomi" olarak da adlandırılan, reel ekonomi lehine olan kalkınma modeline değişen derecelerde fazlasıyla bağımlıydı. Devletin güçlü müdahalesi sayesinde oluyordu bu. Faiz oranlarının ve temettü akışlarının düşük olması nedeniyle kârlar reel sektör şirketlerinde kalıyor ve sabit sermaye yatırımlarında kullanılıyordu.

Fransa ekonomisi örneğine bakalım. Fransa'da (amortisman düşüldükten sonra) sabit sermaye stokunun büyüme hızı 1960'larda yüzde 8'i bulmuştu. Giderek gerileyip yüzyılın sonuna gelindiğinde bu oran yüzde 2'ye kadar düştü! Bu mekanizmalar daha genel bir dönüşümün parçasıdır. Fransız şirketleri 1990'lardan bu yana borçlarını azaltmaya çalışıyorlar. (Yatırımların özfinansmanla karşılanma oranı uzunca bir süre yüzde 100'ün üzerinde kaldı.) Şirketler, etkinliği artırma ve yoğunlaşma süreciyle de yakından ilgileniyor. *Daha büyük olmaktan ziyade daha kârlı olmayı ya da büyümekten ziyade birleşmeyi* amaçlayan bu düzenlemeler yeni kapasite oluşturulmasını olumsuz etkiliyor. Tablo 1.1'de gösterildiği gibi, büyüme ve istihdam anlamında maliyet büyüktü.

ABD'de bile neoliberalizm bir büyüme ve birikim modeli olarak değerlendirilemez. 1980'ler boyunca dalgalanmalar gösteren büyüme oranları, daha önceki yılların epeyce altında kalmıştı (bkz. Tablo 1.1). Görünüm Fransa'da olduğu kadar çarpıcı değil, ancak bir neoliberal mucizeden bahsedilemez. ABD ekonomisinin büyüme bakımından sicili, durgunluk öncesinde, 1993 ile 2000 arasında gerçekleşen "uzun patlama"ya son derece bağımlıdır. Bu patlama, dünyanın geri kalan kısmından ABD'ye yönelen istisnai sermaye akışlarının bir sonucuydu büyük ölçüde (Duménil ve Lévy 2003).

Tablo 1.1 Ortalama yıllık büyüme oranları

Dönem	1950-59	1960-69	1970-79	1980-89	1990-99
ABD	4.11	4.41	3.24	2.98	3.00
Fransa	4.54	5.71	4.10	2.37	1.72

Kaynaklar: National Accounting Frameworks (BEA, INSEE)

Japonya, neoliberalizm öncesi dönemin finansman örüntüsü sayesinde 1980'lerin başlarında faiz oranlarında yaşanan artışın etkilerinden uzak kalabildi. Her yerde olduğu gibi Japonya sermaye piyasasında da faiz oranları bu on yıl içinde artış gösterdi, ancak şirketler bankalardan daha olumlu faizlerle borçlanıyorlardı. Öte yandan, Japonya'da finansal kurumların dönüşümü mesafe katediyordu ve uluslararası finansa açılma tedricen devam ediyordu. 1985 ile 1990 arasındaki dönemde, *ikinci* neoliberal şok olarak tanımlanabilecek bir değişim gerçekleşti. Şirketler, sermaye piyasalarındaki mevcut finansman kaynaklarına giderek daha fazla başvurmaya başladılar. Borçlanma daha maliyetli hale gelirken, şirketler hisse senedi piyasalarının dinamiklerine ve buna eşlik eden yönetişime tabi hale geldiler. Bu açılma birkaç yıl içinde finansal şişkinliğe ve hemen akabinde de gayrimenkul spekülasyonuna neden oldu. Maliyetli finansmanın doğurduğu yükün reel sektör şirketleri açısından sürdürülemez olduğu kısa sürede ortaya çıktı. Finansal kurumlar yavaş yavaş yeni uluslararası finans kurallarına uyarak dönüşüme uğradılar. 1990'da balonun patlaması, hisse senedi piyasalarındaki spekülatif aşırı canlılığa kapılıp giden finans sektörünü derinden yaraladı. Japonya sonu gelmeyen bir krize sürüklendi. Diğer ülkelerde olduğu gibi, aslında Japonya ekonomisinin neoliberal dönüşümünden kaynaklanan bu kriz daha kapsamlı bir düzenleme yapılması lehine bir argüman olarak kullanıldı.

Ayrı bir şekillenme göstermesine karşın, çevrenin sınırında bir ülke olan Kore yine neoliberalizmin neden olduğu tahribatın inandırıcı bir örneğini sunar. Kore, yirminci yüzyılın son otuz, kırk yılı boyunca, 1997 krizine gelinceye değin rekor bir hızla büyümüştü. Hatta Japon modelinin en parlak dönemlerinde Japonya ekono-

misinin ulaştığı büyüme hızını geride bırakmıştı. Ardından Kore, Japonya'da uygulananlara benzer biçimde, neoliberalizme kısmen açıldığı bir döneme girdi (bkz. 29. ve 30. bölümler). Şirketlerin finansman maliyetleri 1990'ların ikinci yarısı boyunca yükselerek kârları hızla aşındırdı. Getiriler anlamında amaçları neoliberal gereksinimlere göre düzenlenmiş olan yabancı sermayenin tedricen ülkeye girmesi, likit[7] varlıklara yönelme eğilimini güçlendirdi. Doğu Asya ülkelerinde finansal bozulmanın ilk belirtilerinin görülmesiyle birlikte yabancı sermaye aniden ülke dışına çıktı. IMF'nin uyguladığı şok tedavisi krizin dramatik sonuçlarını daha da ağırlaştırdı. Kore'nin küresel neoliberal kapitalizm âlemine dahil olmasının ne tür bir etki doğuracağı hakkında bir şeyler söylemek için henüz çok erken. Önceki modelin muazzam büyüme potansiyelini tamamen tahrip mi edecek? Büyüme oranları azalacak mı? Yeni bir makro iktisadi istikrarsızlık mı yerleşecek? Henüz bilmiyoruz.

Yukarıda anlatılan mekanizmalar şöyle özetlenebilir. Uluslararası finans (yani büyük ölçüde ABD finans kesimi) iki aşamalı bir strateji geliştirdi: (1) finansal düzenlemelerden kurtulma, (ulusal eyleyicilerin suç ortaklığıyla) belli ülkelere girmesine izin verilmesi; (2) reel sektörler ile finans sektörü arasındaki ilişkilerin ikincisi lehine ve özellikle de kendi (yani ABD finans kesimi) lehine olacak şekilde dönüştürülmesi.

ÇEVRE ÜLKELERİN SÖMÜRÜLMESİ VE TAHRİP EDİLMESİ

Neoliberalizme geçişin bir ülkede neden olduğu tahribat, söz konusu ülkenin merkezden uzak olması ölçüsünde ağırlaşmaktadır. Neoliberalizmin çevre ülkelerde kendini ilk defa açıkça göstermesi "Üçüncü Dünya borç krizi" ile olmuştur. 1960'lı ve 1970'li yıllarda bu ülkelere borç verilmesi kararı esasen büyük bir siyasi hedef doğrultusunda alınmıştı: komünizmle mücadele. Ancak, 1970'li ve 1980'li yıllar arasında siyasi koşullar değişmişti. Krizin başlıca nedeni 1979'da reel faiz oranlarında yaşanan artıştı. Belli başlı kapitalist ülkelerin yapısal bir krize girmeleri, çevre ülkelerin ihracatlarını olumsuz etkileyerek bu durumu daha da ağırlaştırdı.

7 *likit*: Kolayca nakde çevrilebilen. *-çev*

Petrol fiyatlarındaki değişmelerin Meksika ekonomisini etkilemesi örneğinde olduğu gibi, hammadde ve enerji fiyatlarındaki düşüşlerin de bu ülkelerdeki kötüye gidişe katkısı oldu. Kriz, 1982 yılı Ağustos ayında Meksika'nın borç ödeme yükümlülüklerini gerçekleştiremeyeceğini ilan etmesiyle başladı. Başlayan zincirleme tepkimenin sonucunda bir yıl sonra 27 ülke ödemelerini yeni bir takvime bağlamıştı. Uluslararası borçların yüzde 74'ü Meksika, Brezilya, Venezüella ve Arjantin'den oluşan dört Latin Amerika ülkesine aitti.

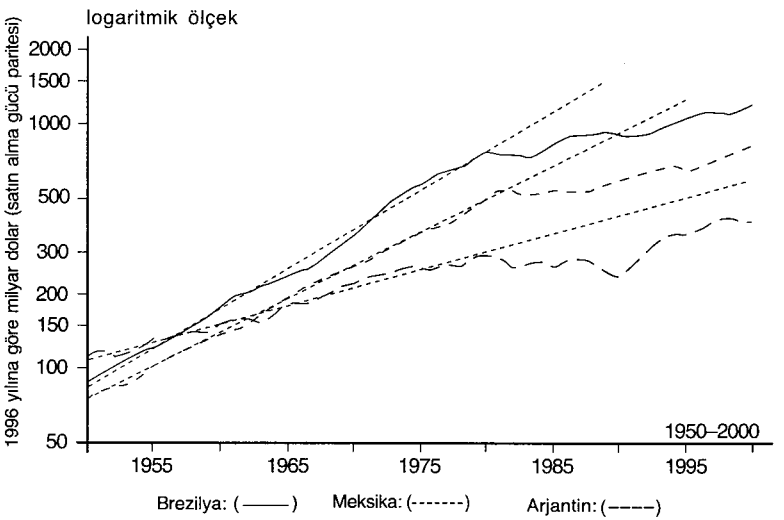
Dünya Bankası'nın tanımına göre "kalkınmakta olan ülkeler" olarak adlandırılan ülkelerin borçlarından alınan reel faiz oranı, ABD'deki GSMH deflatörü[8] kullanılarak hesaplandığında, eksi oranlardan fırlayarak yaklaşık yüzde 2'ye yükseldi. 2000'e gelindiğinde, çevre ülkelerin borç toplamı 1980'deki düzeyinin dört katını bulmuştu. Madalyonun öteki yüzünde ise bu ülkelerden, başta ABD'dekiler olmak üzere merkez ülkelerdeki bankalara aktarılan, büyük miktarları bulan faiz akışları bulunmaktadır. ABD GSMH deflatörü kullanılarak hesaplandığında, 1996'ya gelindiğinde kalkınmakta olan ülkelerin üretim hacmi 1979'deki düzeyine henüz ulaşamamıştı.

Borçların olumsuz etkisi bir kenara bırakılsa bile, özerk kalkınma stratejilerinin reddedilmesi nedeniyle çevre ülkeler neoliberalizmin zorla dayatılmasından zarar görmüşlerdir. Sermaye ihracının kalkınmaya yardımcı olduğu fikri bir efsanedir. Ulusal paraların dolar karşısında istikrarlı olmasının yabancı yatırımları canlandıracağı görüşü de en az bu kadar tehlikelidir. Aslında, kurda istikrar sağlanması kısa dönemde yabancı yatırımları teşvik edebilir, ancak bunun kalıcı bir kalkınma ile bağdaşmadığı delilleriyle ortadadır. Temel neoliberal karışımı oluşturan yüksek finansman maliyeti, döviz kuru istikrarı ve sermayenin uluslararası hareket serbestisi bileşimi aslında bir iktisadi durgunluk ve kriz reçetesidir.

---

8 *GSMH deflatörü (indirgeyicisi)*: Belirli bir temel yıla göre Gayri Safi Milli Hasıla'yı (GSMH) meydana getiren bütün mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişmeleri gösteren endeks değeri. Cari büyüklüklerin (örn. burada olduğu gibi nominal faiz oranının), fiyat etkilerinden arındırılmış reel karşılıklarını (örn. reel faiz oranını) hesaplamakta kullanılan göstergelerden biridir. *-çev*

1960'lı ya da 1971'li yıllardan başlamak üzere, Brezilya, Meksika ve Arjantin'de üretimin genel seyri Şekil 1.3'te verilmiştir. Ülkeler arasında ufak tefek farklılıklar bulunmasına karşın, neoliberalizmin hüküm sürdüğü dönemler büyüme oranlarında kırılmalara işaret etmektedir. Meksika ve Brezilya'da, büyüme oranları iki ya da üç evreye bölünmüştü. İktisadi durgunluklar olduğu da apaçık ortadaydı. Büyümenin yavaşlaması ve durgunluk; dirayetli gözlemcilere göre çevre ülkelerde yaşanan yeni neoliberal yönelimin gerçek özeti işte bu ikiliydi. Arjantin vakası biraz daha karmaşıktır. 1980'lerin uzun süren iktisadi durgunluk evresinin ardından, 1990'da neoliberalizme yönelinmesi ilk önce 1990'ların ilk yarısı boyunca süren yeni bir büyüme dinamiğini harekete geçirdi. Gayet iyi bilindiği üzere, 1990'ların sonlarına gelindiğinde, bu sahne kriz, sefalet ve toplumsal altüst oluşla kapandı (bkz. 26. bölüm).

Kaynak: Penn World Tables 2003.

Neoliberalizmin merkez ülke ekonomilerine sağladığı faydalardan sıklıkla bahsedilmiştir. Bunlar arasında ilk akla gelenler şöyle sıralanabilir: Doğal kaynakların (tarım, madencilik, enerji) ucuza ve azalan fiyatlarla elde edilmesi; bu ülkelerin, genellikle

aşırı zorlu çalışma koşullarına tabi olan ucuz emek gücünün ulusötesi şirketlerce sömürülmesi; bu ülkelerin biriken borçlarından kaynaklanan faiz akışlarının merkeze akıtılması. Bu faydalara, ulusötesi şirketlerin (telekomünikasyon gibi) sanayileri bir bütün olarak ucuza satın almalarına olanak tanıyan kamu şirketlerinin özelleştirmesinin yarattığı fırsatlar dahil olmak üzere, ekonominin önemli, potansiyel olarak daha kârlı kesimlerinin tedricen ele geçirilmesi de eklenebilir.

2000'de ABD'nin dünyanın geri kalan kesiminde, hazine bonosu, tahvil, şirket bonosu, hisse senedi, doğrudan yatırım ve benzeri biçimlerde yapmış olduğu finansal yatırımlar 3.488 milyar doları bulmuştu. Bu yatırımların karşılığında 381 milyar dolar gelir, yani yaklaşık yüzde 11'lik bir getiri elde edilmişti. Bu rakamın, yurtdışından edindikleri gelir akışları hesaba katılmadığında, ABD'deki tüm şirketlerin vergi sonrası kârları toplamına yaklaşık olarak eşit olması ilginçtir –yüzde 100'e varan bir oran[9].

Bu mekanizmalar neoliberalizmin yağmacı bir sistem olduğunu onaylamaktadır. Yönetici sınıfların üst kesimlerinin güçlerindeki artış, farklı bağlamlarda ve değişen derecelerde olmak üzere, gerek kendi ülkelerinde gerekse çevre ülkelerde büyümenin aleyhine olmuştur. Kendi amaçları bağlamında değerlendirildiğinde neoliberalizm, bu sınıfların gelir ve servetlerini yeniden artırmanın yanı sıra, ABD ekonomisinin üstünlüğünü pekiştirme konusunda aslında çok başarılı olmuştur. Ancak, ABD halkının geri kalanı ve dünya halkları açısından bu üstünlüğün bedeli aşırı yüksek olmuştur.

9 1950'de bu oran yalnızca yüzde 10 idi. Neoliberalizmin dayatılmasının ardından, büyük ölçüde faiz oranlarının yükselmesiyle bağlantılı olarak 1980'lerde birdenbire yükselme gösterdi.

KAYNAKÇA

Duménil, G. ve Lévy, D. (2004) *Capital Resurgent: Roots of the Neoliberal Revolution*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Duménil, G. ve Lévy, D. (2003) *Neoliberal Dynamics -Imperial Dynamics*. Paris: Cepremap, Modem <http://www.cepremap.ens.fr/levy/>.

Ferguson, T. (1995) *Golden Rule: The Investment Theory of Party Competition and the Logic of Money-Driven Political Systems*. Şikago: University of Chicago Press.

Helleiner, E. (1994) *States and the Reemergence of Global Finance: From Bretton Woods to the Nineties*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Piketty, T. ve Saez, E. (2003) "Income Inequality in the United States, 1913-1998", *Quarterly Journal of Economics* 118 (1), s. 1-39.

Wolff, E. (1996) *Top Heavy*. New York: The New Press.

2

KEYNESÇİLİKTEN NEOLİBERALİZME: İKTİSAT BİLİMİNDE PARADİGMA KAYMASI

Thomas I. Palley

Neoliberalizm olarak bilinen muhafazakâr iktisat felsefesi son 25 yıldır iktisat politikası ile kamuoyu düşüncesini hâkimiyeti altına almıştır. "Liberalizm"e göndermede bulunulması, neoliberalizmin Manchester (İngiltere) ile ilintili on dokuzuncu yüzyıl iktisadi liberalizmiyle bağlantı sağlayan düşünsel kökeninin varlığını yansıtır. *Laissez faire*[1] iktisadına dayanan Manchester sistemi, İngiltere'de buğday ithalatına sınırlama getiren Hububat Yasası'nın kaldırılması ve serbest ticaretle yakından bağlantılıydı. Piyasa rekabetinin etkinliğine, bireylerin iktisadi sonuçların belirlenmesinde oynadıkları role, hükümetin piyasalara müdahale edip düzenlemesiyle ilişkili aksaklıklara vurgu yapan çağdaş neoliberalizm esasen Şikago İktisat Okulu ile bağlantılıdır[2].

Neoliberalizmin hayati önemdeki iki ilkesi şu kuramlarla ilgilidir: (1) gelir bölüşümü ve (2) toplam istihdam düzeyinin belirlenmesi. Gelir bölüşümüyle ilgili olarak neoliberalizm, üretim faktörlerine

1 *laissez faire*: (Fransızca) bırakınız yapsınlar. *-çev.*

2 Şikago Okulu'nun önde gelen temsilcileri olarak Milton Friedman, George Stigler, Ronald Coase ve Gary Becker'in isimlerinden bahsedilebilir. Bu isimlerin hepsi de iktisat alanında Nobel Ödülü almıştır.

(yani emek ve sermayeye) hak ettikleri kadar ödeme yapıldığını öne sürer. Ödemenin faktörün göreceli kıtlığı (arzı) ile (talebi etkileyen) üretkenliğine bağlı olduğu arz-talep süreci bu bölüşümün nasıl olacağını belirler. Toplam istihdam düzeyinin belirlenmesiyle ilgili olarak neoliberalizm, serbest piyasaların (emek dahil) değerli üretim faktörlerinin israf edilmesine izin vermeyeceğini öne sürer. Fiyatlar, talebin devamlılığını ve bütün faktörlerin istihdam edilmesini sağlayacak şekilde değişerek uyum gösterecektir. Bu iddia, ekonomilerin kendiliğinden tam istihdam düzeyine ulaşacağını, dolayısıyla istihdamı kalıcı şekilde artırmak amacıyla para ve maliye politikalarına başvurulmasının sadece enflasyona neden olacağını savunan Şikago Okulu parasalcılığının temelini oluşturur[3].

Fevkalade etkili olan bu iki kuram, 1945 ile 1980 arasındaki dönemde egemen olan düşünceyle karşıtlık oluşturur. Bu dönemde, iktisadi faaliyet düzeyinin toplam talep (TT)[4] düzeyince belirlendiğini savunan Keynesçilik istihdamın belirlenmesi konusunda hâkim kuram konumundaydı. Ayrıca Keynesçiler, kapitalist ekonomilerin TT oluşumu sürecinde dönemsel zayıflıklara maruz kaldığını, bunun ise işsizliğe yol açtığını savunurlar. Bu zayıflıklar kimi zaman ciddi hale gelerek, Büyük Bunalım'da olduğu gibi iktisadi bunalımlara neden olabilir. Böyle bir dünyada, para ve maliye politikaları talep oluşumu sürecini istikrarlı hale getirebilir.

Gelir bölüşümü konusunda Keynesçilerin daima kendi içlerinde görüş ayrılığına düşmeleri neoliberalizmin zaferini kolaylaştıran, ölümcül bir bölünme yaratmıştır. Neo-Keynesçiler denilen Amerikalı Keynesçiler "hak ettikleri kadar ödeme yapılması"na dayanan gelir bölüşümü kuramını kabul etme eğilimi gösterirlerken, büyük ölçüde Cambridge ile bağlantılı olan ve post-Keynesçiler olarak anılan Avrupalı Keynesçiler bunu kabul etmezler. Post-

3 Para politikası, iktisadi faaliyetleri etkilemek amacıyla faiz oranlarını kullanan merkez bankaları tarafından yönlendirilir. Maliye politikası ise iktisadi faaliyetleri etkilemek amacıyla hükümetin harcamaları ve vergilendirmeyi yönetmesini ifade eder.

4 Toplam talep, ekonomide mal ve hizmetlere olan toplam talep düzeyidir. Keynesçiler, firmaların toplam talep düzeyi hakkındaki beklentilerine dayanarak üretim yaptıklarına inanırlar. Bu görüşe göre toplam talep düzeyi genel iktisadi faaliyet düzeyini belirlemiş olur.

Keynesçiler, gelir bölüşümünün önemli ölçüde kurumsal etkenlere bağlı olduğunu savunurlar. Evet, faktörlerin göreceli kıtlıkları ve üretkenlikleri önemlidir, ancak kurumsal düzenlemelerin etkisinin söz konusu olduğu pazarlık gücü de önemlidir. Sendikaların, asgari ücreti belirleyen yasaların, işçilerin işyerindeki haklarının ve işsizlik sigortası gibi sosyal koruma sistemlerinin taşıdıkları önem buradan anlaşılabilir. Son olarak, kamuoyunun ekonomi hakkındaki anlayışı da değer taşır, çünkü ekonomiye pazarlık gücünün gözlükleri aracılığıyla bakan bir kamuoyu sendikalara ve sosyal koruma kurumlarına siyasi açıdan daha olumlu bakacaktır.

BÜYÜK GERİYE DÖNÜŞ: KEYNESÇİLİĞİN GERİLEYİŞİ VE NEOLİBERALİZMİN UYANIŞI

İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden 25 yıl boyunca (1945-1970), iktisadi faaliyetin belirlenmesi konusunda Keynesçilik hâkim paradigma oldu. Modern para politikası (faiz oranlarının denetlenmesi) ve maliye politikası (hükümet harcamalarıyla vergilerin denetlenmesi) araçları bu dönemde geliştirildi. Sendikalı işçilerin toplam işgücüne oranının en yüksek düzeylere çıkması, "Yeni Anlaşma"[5] tarzı sosyal koruma ve düzenleme kurumlarının yaygınlık kazanması da yine bu dönemde oldu.

1970'lerin ortalarına gelinirken Keynesçi itki geri çekilmeye başladı ve yerini yeniden canlanan neoliberalizm aldı. Bu uyanış, 1970'lere damgasını vuran Vietnam Savaşı dönemi ve OPEC petrol fiyatı şokları ile bağlantılı toplumsal ve iktisadi altüst oluşlarla birlikte gerçekleşti. Ancak, bu altüst oluşların etkisi kapıyı aralamakla sınırlı kaldı. Neoliberal uyanışın asıl nedeni, Keynesçiliğin kendi içinde ortaya çıkan düşünsel bölünmelerde ve kamuoyunda neoliberal "serbest piyasalar" retoriğiyle rekabet edebilecek bir anlayışı geliştirememiş olmasında bulunabilir.

Keynesçiliğin hâkimiyetini sürdürdüğü dönemde, neoliberalizmin gelecekteki uyanışına zemin hazırlayacak köklü bir muhafazakâr

5 *Yeni Anlaşma (New Deal)*: 1929 Büyük Bunalımı'nın neden olduğu iktisadi tahribatı telafi etmek, özellikle de yeni istihdam olanakları yaratmak amacıyla Başkan Franklin D. Roosevelt yönetiminde ABD hükümetinin 1933'te uygulamaya geçirdiği iktisat programı. *-çev*

muhalefet ABD'de varlığını sürdürmüştür. Yeni Anlaşma döneminde, Sosyal Güvenlik emeklilik geliri sisteminin oluşturulmasına karşı yükselen muhafazakâr muhalefette açıkça görüldüğü üzere, bu muhalefet daha o zamandan kendini belli etmişti. Sendikaların gücünü ve örgütlenme becerilerini zayıflatarak Amerikalı işçilerin sendika kurma haklarının içinin boşaltılmasının tohumlarını atan, muhafazakârların desteklediği Taft-Harley Yasası'nda[6] (1947) görüldüğü üzere, bu muhalefet İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da devam etmiştir (bkz. 22. bölüm).

Neoliberalizmin uyanışında iktisadi ve kültürel etkenlerin de yardımı oldu. İktisadi düzeyde, Yeni Anlaşma Keynesçiliğinin başarısı kendi mahvına katkıda bulunmuş olabilir. Keynesçi politikaların, savaş sonrasında iş âlemi ile emek kesimi arasında oluşan toplumsal sözleşmenin etkisiyle refahın yükselmesi, temel iktisadi sorunların, yani gelir bölüşümü ve kitlesel işsizlik sorunlarının en sonunda çözüme kavuşturulduğu inancının ortaya çıkmasına katkıda bulunmuş olabilir. Bunun sonucunda kamuoyu, bu koşulların ortaya çıkmasını sağlayan politikaların ve sendikalar gibi kurumların artık gerekli olmadığını düşünmeye başlamış olabilir.

Kültürel düzeyde ise Amerika, sınırda yaşayanlar [*frontiersman*] imgesinde özetlendiği üzere radikal bireyciliği her zaman bağrına basmıştır. Kolektif iktisadi eylem kavramlarına karşıt bir duygunun gelişmesini ve piyasa kapitalizminin sınırlanmasının reddedilmesini besleyen, soğuk savaşla harmanlanmış ideolojik çatışma radikal bireyciliği daha da güçlendirmişti. Özellikle de kolektif iktisadi eylem, komünizmin iktisadi yönetim yaklaşımıyla özdeşleştirilerek

6 *Taft-Hartley Yasası*: İşçi sendikalarının faaliyetlerine ve güçlerine büyük sınırlamalar getiren yasa 1947'de kabul edildi. Günümüzde geçerliliğini büyük ölçüde sürdüren bu yasa ile getirilen başlıca düzenlemeler şöyle sıralanabilir: işverenin sendikanın temsil ettiği işçileri istenen görevlere getirmesi için yapılan kazai grevlerin, ikinci derece boykotların ve işyerinde grev gözcülüğü yapılmasının yasaklanması; çalışanların işe başlamadan önce sendikalara katılmalarını gerektiren "kapalı atölye" uygulamalarını yasaklanması; işverenlere grevler nedeniyle uğradıkları zarar için sendikaları dava etme izni verilmesi; sendikalara greve gitmeden önce 60 günlük bir "durulma dönemi" uygulama zorunluluğu getirilmesi; sendika liderlerinin Komünist Parti taraftarı olmadıklarını belirten yeminli ifade verme zorunluluğu; kamu sağlık ve güvenliğini bozabilecek grevlerin denetimi için özel kurallar getirilmesi. *-çev*

karalanmıştı. Soğuk savaş, hükümet olmaksızın varlığını sürdüren ve hükümet düzenlemelerinin refahı azalttığı "doğal" serbest piyasalardan bahseden iktisadi retoriğin yaygınlaşması için verimli bir zemin hazırlamış oldu (bkz. Palley 1998a, s. 31-8).

Neoliberalizmin uyanışının açıklanmasında siyasi ve kültürel etkenlerin hiç şüphesiz önemi vardı, ancak aynı zamanda Keynesçilik, zayıflamasına neden olacak kendi içindeki düşünsel bölünmelerden olumsuz etkilendi. Bölünmenin kaynaklarından biri gelir bölüşümü kuramıydı. Keynes, işçilerin hak ettikleri kadar ücret aldıklarını öne süren marjinal ürün temelli gelir bölüşümü kuramına inanan biriydi. Sendikalara ve emek piyasasına yapılacak diğer müdahale biçimlerine meşruiyet kazandıracak gerekçelere pek alan bırakmayan bu kuram, bu tür şeyleri eşitsiz pazarlık gücüyle bağlantılı piyasanın başarısızlığını düzeltilmeyi amaçlayan değil de, piyasanın işleyişini aksatan uygulamalar olarak gösterir. Sonuçta, TT'yi belirleyen etkenlerin ve istihdamla ilgili sonuçların belirlenmesinde TT'nin oynadığı rolün anlaşılmasında Keynes ile Keynesçilerin büyük katkılarının olmasına karşın, üretim koşulları ve bu koşulların TT ile nasıl bir etkileşim içinde olup üzerinde ne tür etkileri olduğu hakkında, bahsettiğimiz katkıya denk düşecek bir çözümleme bulunmuyordu[7].

İşsizliğin sorumlusunun, fiyatların ve (özellikle) nominal ücretlerin aşağı doğru katılığı olduğu inancı Keynesçilerin ikinci zayıf noktasıydı. Bu görüş, Keynes'in *Genel Kuram*'ının [*General Theory*] (1936) yayınlanmasından on yıl sonra, 1940'larda ortaya çıktı. Düşen nominal ücretlerin fiyatları düşüreceği, böylece para rezervinin reel değerini yükselterek tüketim harcamalarını ve TT'yi uyaracağı belirtiliyordu. Ayrıca, düşen fiyatlar reel para arzını artırarak faiz oranlarını düşürecek ve yatırım harcamalarını uyaracaktı. Böylece, nominal ücretlerle fiyatların düşmesi işsizlik sorununu çözebilecekti.

Fiyat ve ücret esnekliği hakkındaki bu neo-Keynesçi görüş özellikle Amerikalı iktisatçılar arasında yaygın kabul gördü. Aslında bu görüş, işsizliğin sorumlusunun fiyat ve ücret katılıkları oldu-

7 Bu konu Palley'de (1998a) geliştirilmiştir.

ğunu, bu katılıkların sendikalar ve asgari ücret yasaları gibi etkenleri kapsadığını ifade ediyordu. Amerikan tarzı neo-Keynesçi konumlanış, bir bakıma bugünkü neoliberal emek piyasası esnekliği gündeminin üstü kapalı ifade edilmiş bir habercisiydi. İşsizliğin, gelecek hakkındaki belirsizlik ile iş çevrelerindeki güven eksikliğinin neden olduğu talep eksikliklerinden kaynaklandığını savunan post-Keynesçi çözümleme, neo-Keynesçi çözümlemeyle tam bir karşıtlık oluşturmaktadır. Parasal bir ekonomide, insanların para tutmaya karar vermesi durumunda harcamalar gerileyebilir ve borçlar nedeniyle fiyat esnekliği talep sorununu daha da ağırlaştırabilir. Bu durumda, fiyatlarla nominal ücretlerin düşmesi, borçluların faiz yüklerini artırarak harcamalarını kısmalarına ve borçlarını muhtemelen geri ödeyememelerine yol açabilir[8]. Post-Keynesçilerin vardıkları sonuca göre, paraya dayalı sözleşmeler işlem maliyetlerini azaltarak iktisadi etkinliği artıracaktır, ancak bu aynı zamanda fiyat ve nominal ücret esneklikleri vasıtasıyla iktisadi uyum sürecini aşırı sorunlu hale getirecektir.

Gelir bölüşümünün belirlenmesi ve nominal ücretlerin aşağı doğru katılığının işsizliğin oluşumundaki rolü hakkındaki bu farklılıklar Keynesçiler arasında derin bölünmelere yol açtı. Politika düzeyinde bakıldığında, bu farklılıklar neoliberallerin, Yeni Anlaşma'nın getirdiği emek piyasası yeniliklerini piyasa aksaklıklarının düzeltilmesini sağlayan değil de, piyasanın işleyişini aksatan unsurlar olarak nitelendirmelerinin yolunu açtı. Böylece, iktisadi etkinlik açısından herhangi bir mantıklı temelden yoksun kalan bu yenilikler en iyi durumda eşitlikle ilgili nedenlerle meşrulaştırılabilirdi.

Ayrıca, bu bölünmeler tam istihdamı amaçlayan Keynesçi para ve maliye politikalarına saldırılmasının yolunu açtı. Amerikalı neo-Keynesçiler, fiyat ve ücretlerin uygulamada aşağı doğru katı olmasının hükümet müdahalelerini gerekli kılması gibi uygulamacı [*pragmatik*] saiklerle bu tür politikalar destek verdiler. Dolayısıyla, neo-Keynesçiler esnekliğin kuramsal yararlarına değil, aksine fiyat

8 Fiyat ve nominal ücret azalmasının istikrarı bozucu olası etkilerine ilişkin bir çözümleme için bkz. Palley (1996, 4. Bölüm; 1999).

ve nominal ücret esnekliğinin görgül olabilirliğine itiraz ediyorlardı. Düşünsel açıdan bakıldığında, Keynes'in iletisinin soysuzlaştırılması anlamına geliyordu. Bu, neoliberal iktisatçıların, iktisat politikasının tam istihdamı hedeflemeyi bir kenara bırakıp bunun yerine ücret esnekliğini gerçekleştirmeye odaklanması gerektiğini öne süren bir kamu politikası açılımı yapmalarına imkân tanıdı.

UYGULAMADA NEOLİBERAL POLİTİKA

Yukarıda belirtildiği üzere neoliberalizm, gelir bölüşümü ve istihdamın belirlenmesi kuramlarıyla kavranabilir. Gelir bölüşümüyle ilgili olarak, piyasalar üretim faktörlerine hak ettikleri kadar ödenmesini sağlayarak sosyal koruma kurumları ile sendikalara olan ihtiyacı ortadan kaldırır. Aslında, sosyal koruma kurumları piyasa sürecine müdahale ederek toplumsal refahı düşürüp işsizliğe yol açabilir. İstihdamın belirlenmesi konusunda ise, fiyat ayarlamaları tam istihdama kendiliğinden ulaşılması eğilimi yaratacaktır. Bu kuramsal çerçeveden bakıldığında, istihdamı artırmak amacıyla yapılan politika müdahaleleri ya enflasyona neden olur ya da piyasa sürecini istikrarsızlaştırarak işsizliği artırır. Büyük Bunalım'ın nedeninin Federal Rezerv'in hatalı sıkı para politika olduğunu savunan Milton Friedman'ın görüşü bu yöndeydi. Bunun politika alanına yansıması, makroiktisat politikası kararlarını alanların, tam istihdamı hedefleyen bir aktif talep yönetimi vaaz eden Keynesçi politikaları bırakması gerektiği şeklinde oldu. Bunun yerine, takdir yetkisini politika kararlarının dışında bırakacak şeffaf politika kuralları benimseyerek, politika hatalarından kaçınmaları ve sorunun çözümünü piyasa kuvvetlerine bırakmaları gereklidir[9].

9 Ayrıca, Friedman'ın kurallara dayalı politika argümanı, ikinci kuşak Şikago Okulu'nun ekonomi politiğe dair argümanıyla desteklenmiştir. Buna göre, kişisel çıkarları doğrultusunda hareket eden siyasetçiler, kamuoyunu yanıltıp kamuoyunun çıkarları aleyhine olabilecek kararlar alabilirler. İkinci kuşak Şikago Okulu iktisatçılarına göre, siyasi denetimden kurtulmuş bağımsız politika kurumları gereklidir. Bu iddianın sorunu, siyasi hesap verebilirliğin ortadan kaldırılmasının, denetimi hâlâ ellerinde tutacak olanların kişisel çıkarları doğrultusunda hareket etmesini engellemeyecek olmasıdır (Palley 1997).

Uygulamada, neoliberal politikaların ABD'de yaşama geçirilmesi sıklıkla kırılgan bir düzlemde olmuştur –yani uygulamacılık [*pragmatizm*] neoliberal politika belirleyicilerini kuramdan uzaklaşmaya zorlamıştır. Gelir bölüşümü konusunda, neoliberal politika sürekli olarak emek piyasasının düzenlemelerden arındırılması ülküsünü öne çıkarmaya çaba göstermiştir. Bu düzenlemelerden arındırma, asgari ücretin reel değerinin düşmesine izin verilmesi, sendikaların zayıflatılması ve genel olarak iş güvencesinin olmadığı bir emek piyasası ortamı oluşturulması biçiminde gerçekleşmiştir. Bu açıdan bakıldığında neoliberal politika, istihdamı koruyucu düzenlemelerin ve ücret katılıklarının gerekli olmadığını savunan kendi kuramsal yaklaşımına sadık kalmıştır. Sonuç, ücret ve gelir eşitsizliklerinin artması olmuştur (Mishel ve diğerleri 2001; Palley 1998a). Neoliberallere göre bunun nedeni artık piyasanın insanlara hak ettikleri kadar ödüyor olmasıdır. Post-Keynesçilere göre ise buna emek piyasalarında güç dengesinin iş âlemi lehine dönmesi sebep olmuştur.

Makroiktisadi politika konusunda, neoliberalizm tutarsız ve fırsatçı bir şekilde uygulanmış, kuramsal retoriğinden uzaklaşmıştır. 1980'lerin başlarında neoliberal politika yapıcılar, para arzı hedeflemesi lehine olacak biçimde Keynesçi faiz oranının ince ayarlanması politikasını terk eden Şikago Okulu'nun tavsiyelerini uygulamayı amaçlamışlardı. Bu uygulama, işsizlik oranlarının Büyük Bunalım'dan bu yanaki en yüksek düzeylere çıkarak OECD genelinde işsizlikte büyük bir artışa, küresel reel faiz oranlarında şiddetli bir yükselişe ve finansal piyasalarda epeyce bir oynaklığa yol açtı. Parasalcı deneme terk edilerek faiz oranına dayalı politikaya geri dönülmek zorunda kalındı.

Faiz oranı hedeflemesine ve aktivist Keynesçi istikrar politikasına geri dönülmesine karşın, politikanın amacı değişmişti. Tam istihdam kavramı terk edilerek yerini "doğal işsizlik oranı" kavramı almıştı (enflasyonun artma veya azalma eğilimi göstermediği işsizlik oranı düzeyi olduğu varsayılan "enflasyonu hızlandırmayan işsizlik oranı" (NAIRU) olarak da bilinir; bkz. 21. bölüm). Ölçülemeyen bu oranın, emek piyasası arz-talep kuvvetlerince belirlendiği varsayılır. Doğal oran retoriğinin benimsenmesi iki

amaca hizmet etmiştir. Birincisi, işçilerin pazarlık gücünü zayıflatan ortalama işsizlik oranlarındaki yükselişi gözlerden uzak tutan siyasi bir örtü sağlamıştır. İkincisi, reel faiz oranlarının yüksek tutulması yoluyla varlıklı kesime ve finans sektörüne fayda sağlandığı gerçeğinin üzeri kapatılmıştır. Dolayısıyla, faiz oranlarının iş çevrimini hafifletmek amacıyla çevrim karşıtı olacak şekilde ayarlandığının doğru olmasına karşın, ortalama faiz oranları yüksek olmuştur. Benzer şekilde, maliye politikası da iş çevrimiyle mücadele etmek amacıyla çevrim karşıtı şekilde ayarlanmıştır, ancak yine varlıklı kesimlerle özel siyasi çıkarların lehine olacak biçimde kullanılmıştır. Yüksek gelir gruplarını hedef alan vergi indirimi politikası bunun en açık örneğidir.

Neoliberal istikrar politikası uygulaması iki meseleyi gündeme getirir. Birincisi, istikrar politikasının doğru politika cevabı olmasına karşın, neoliberal politika yapıcılar bunu en uygun kullanımın gerisinde kalacak şekilde uygulamışlardır. Yakın dönemde izlenen ABD vergi politikası bunun bir örneğidir. Bush yönetimi, fırsatçı bir tutumla 2001 durgunluğunu vergi indirimlerini gerekçelendirmekte kullanmıştır, ancak bu vergi kesintileri; (1) ağırlıklı olarak varlıklı kesimi kapsamış, dolayısıyla birim dolar başına daha sınırlı bir ekonomik etki yaratmıştır; (2) durgunlukla mücadele edilmesi yalnızca geçici vergi indirimlerini gerekli kılarken, düzenleme kalıcı olacak şekilde yapılmıştır. İkincisi, istikrar politikasına başvurulmak zorunda kalınması, neoliberallerin ekonomiye bakışının yetersizliğini ifade eder. Zaten neoliberal modelde, piyasa ekonomilerinin kendiliğinden ve hızlı bir şekilde tam istihdama ulaşacakları varsayılmamış mıydı?

Parçalar bir araya getirildiğinde, post-Keynesçilerin önlerindeki görev tartışmayı iki düzeyde sürdürmektir. Birincisi, en uygun uygulamanın gerisinde kalan neoliberal istikrar politikasına ayrıntılarına inilerek meydan okunması gerekiyor. İkincisi, altta yatan neoliberal kavramsal çerçeveye meydan okunması gerekiyor. Bunlar zorlu görevlerdir, çünkü politika ayrıntıları hakkında bir tartışmaya girişilmesi, tartışmanın iktisadi anlayıştaki temel farklılıklardan ziyade derece farklılıkları olarak algılanması riskini taşımaktadır.

NEOLİBERALİZMİN İKTİSADİ SİCİLİ

1979'da Bayan Thatcher'ın ve ardından 1980'de Ronald Reagan'ın seçimleri kazanması, neoliberal iktisat politikasının resmen hâkimiyet kurduğu dönemin başlangıcı olarak görülebilir (bkz. 22. ve 23. bölümler). O günden bu yana geçen 25 yıllık süre de neoliberal politika fikirlerinin, gerek sanayileşmiş gerekse kalkınmakta olan ülkelerde yaygınlaşarak uygulandığına tanık olduk. 1945-80 dönemi ile karşılaştırıldığında bu dönem, iktisadi büyüme hızının önemli ölçüde düştüğü ve hem ülkeler arasındaki hem de her ülkenin kendi içindeki gelir eşitsizliklerinin giderek arttığı bir dönem olmuştur (Mishel ve diğerleri 2001; Weisbrot ve diğerleri 2002).

Sanayileşmiş ülkelerde, ekonomiyle ilgili konuşmalara "ABD modeli"yle bağlantılı politikalar hâkim oldu. Bunlar, finansal piyasaların düzenlemelerden arındırılması, sosyal koruma kurumlarının zayıflatılması, işçi sendikalarıyla emek piyasası korumalarının zayıflatılması, devletin küçültülmesi, en üst vergi dilimi oranlarının azaltılması, uluslararası mal ve sermaye piyasalarının geliştirilmesi ve doğal oran kisvesi altında tam istihdamın terk edilmesi politikalarını kapsar. Özelleştirmeyi, serbest ticareti, ihracata dayalı büyümeyi, finansal sermaye hareketliliğini, emek piyasasının düzenlemelerden arındırılmasını ve makroiktisadi kemer sıkma politikalarını savunan "Washington uzlaşması" uluslararası iktisat politikasında egemen hale geldi.

Washington uzlaşmasının kalkınmakta olan ülkelerde büyümeyi hızlandıramaması –aslında büyüme yavaşlamıştır– sonuçta tersine bir tepkiye yol açtı ve savunduğu politikalar önemli ölçüde itibar kaybetti. Günümüzün yaygın kabul gören bazı görüşleri şöyle sıralanabilir: Uluslararası finansal piyasalar istikrarsızlık yaratma eğilimi gösterebilirler; ihracata dayalı büyüme ülkenin kalkınması için yeterli değildir, küresel bir deflasyonu[10] ve dibe doğru yarışı teşvik edebilir; kalkınma için demokrasiyi ve toplumun içericiliğini [*social inclusiveness*] teşvik eden kurumlar gerekir; sömürünün engellenmesi için emek piyasası korumalarına ihtiyaç bulunmaktadır.

10 *deflasyon*: İktisadi faaliyetlerde genel bir gerileme eğilimi. *–çev*

Gelgelelim, Washington uzlaşmasına karşı koyma yolunda epeyce bir yol katedilmiş olmasına karşın, Washington uzlaşmasını da kapsayan neoliberal politikanın esas kaynağını meydana getiren "ABD modeli"ne karşı çıkmakta yeterince mesafe alınamamıştır (bkz. 12. bölüm).

Kamuoyunda yapılan tartışmalarda ABD bir model olarak sunulup, katı ve esneklikten yoksun bir model olarak damgalanan Avrupa ekonomileriyle karşılaştırılır. Ancak, gerçekler daha karmaşıktır ve her iki modelin de kuvvetli ve zayıf olduğu noktalardan söz edilmesi gerekir. Daha düşük bir ortalama işsizlik oranı, daha yüksek bir istihdam-nüfus oranı[11] ve (kısmen yasal ve kaçak göçün neden olduğu nüfus artışının etkisiyle) daha hızlı bir büyüme, ABD'nin neoliberal modelinin güçlü yanları arasında sayılabilir. Daha aşırı ve kötüleşen bir gelir dağılımı (ABD'de CEO'ların[12] maaşlarındaki patlama bunun bir örneğidir), daha yüksek yoksulluk oranları, daha düşük bir üretkenlik artışı (1990'ların ortalarına kadar), daha uzun çalışma saatleri ve ücret dağılımının alt yarı diliminde kalanların ücretlerindeki durağanlık ise Avrupa modeliyle karşılaştırıldığında ABD modelinin zayıflıkları olarak görülebilir. Mutluluk iktisadı alanında yapılan bir araştırma (Blanchflower ve Oswald 2002), ABD'de mutluluğun azalma eğilimi gösterirken, İngiltere'de ise aynı düzeyde kaldığını göstermektedir. Neoliberal uygulamaları en saldırganca takip eden bu iki ekonomide yurttaşlarının daha fazla mutlu olması yönünde bir etki ortaya çıkmamıştır (bkz. 16. ve 24. bölümler).

ABD ve Avrupa'da gözlenen iktisadi sonuçlar arasındaki farklar Şekil 2.1'deki gibi ifade edilebilir[13]. Makroiktisadi politika genel işsizlik oranını belirlerken, emek piyasası ve toplumsal koruma kurumlarıyla ilgili mikroiktisadi politikaysa gelir eşitsizliği örüntülerini belirlemektedir. Genişlemeci makro politika işsizliği azaltırken, daraltıcı makro politika işsizliği artırmaktadır. Sosyal koruma ku-

11 *istihdam-nüfus oranı (employment-to-population ratio)*: İstihdam edilen çalışma yaşındaki nüfusun oranını gösteren, bir ekonominin istihdam yaratma kapasitesini temsil eden gösterge. *-çev*

12 Yönetim kurulu başkanları. *-çev*

13 Buradaki çözümleme Palley'den (1998b) alınmıştır.

rumlarının aşındırılması gelir eşitsizliğini artırırken, korumaların muhafaza edilmesi gelir eşitsizliğini değişmeden bırakır. Saf bir neoliberal politika şekillenmesi, piyasanın işleyişini aksattığını düşündüğü korumaları aşındırmaya çalışacak ve gerekli olmaması sebebiyle tam istihdama yönelik çevrim karşıtı politikaları terk edecektir.

		Makro politika seçenekleri	
		Daralma	*Genişleme*
Mikro politika seçenekleri	*Korumaların aşındırılması*	Saf neoliberalizm	ABD
	Korumaların muhafaza edilmesi	Avrupa	Post-Keynesçilik

Şekil 2.1 Neoliberalizm ile post-Keynesçilik arasındaki / ABD ile Avrupa arasındaki iktisadi politika farkları

Uygulama, saf neoliberal politikanın tavsiyeleri uyarınca olmamıştır. ABD, sosyal korumaların aşındırılmasının eşliğinde, büyük bütçe açıkları ve çevrim karşıtı faiz oranları politikası üzerine oturtulan genişlemeci bir makro politika takip etmiştir. Sonuç, tam istihdama görece yaklaşılması ve gelir bölüşümünün kötüleşmesi olmuştur. Bunun aksine, yüksek faiz oranları ile mali kemer sıkma politikalarını merkeze alan daraltıcı makro politikalar takip eden Avrupa'da sosyal koruma kurumları muhafaza edilmiştir. Sonuç, yüksek işsizlik ve gelir eşitsizliğinde sınırlı bir kötüleşme olmuştur.

Son olarak, Şekil 2.1 post-Keynesçi bakış açısının tavsiye ettiği politika şekillenmesini anlamak amacıyla da kullanılabilir. Mikroiktisadi düzeyde, uygun gelir dağılımını sağlamak amacıyla sosyal ve emek piyasası koruma kurumlarının muhafaza edilmesi gerekir. Makroiktisadi düzeyde, tam istihdamı sağlamak amacıyla genişletici bir yönelim benimsenmelidir. Bu politika şekillenmesi, toplumsal ve kurumsal kuvvetlerin gelir bölüşümünü önemli ölçüde etkilediğini, tam istihdama ulaşılmasının toplam talep düzeyinin yönetimini gerektirdiğini savunan arka plandaki kuramsal çerçeve ile uyumludur. Buradaki zorluk, sosyal koruma kurumlarının, bir yandan piyasalarda çalışma gayretinin ve girişimciliğin

sürmesini sağlayacak uygun teşviklere yer verirken, öte yandan da firmaların yeterince esneklik düzeyine sahip olmasını sağlayacak şekilde tasarlanması sorunudur. Bunun yanı sıra, makroiktisadi politikanın kabul edilemeyecek kadar yüksek bir enflasyona neden olmaksızın yeterli toplam talebi sağlaması gerekir.

Yukarıda, mikro ve makro politika bağlamında yaptığımız çözümleme birtakım önemli politika derslerini ortaya koyar. ABD ve Avrupa modellerinin her ikisinin de önemli kusurları bulunuyor. Yine de, daha düşük işsizlik oranına sahip ABD modelini siyasi olarak çürütmek güçtür. Aynı zamanda, Avrupa modeli emek piyasası ve sosyal koruma kurumlarını zayıflatmaya yönelik bir baskı altındadır. Seçmenlerin, gelir bölüşümü ve hakkaniyetle ilgili endişeler karşısında düşük işsizliğe öncelik verdiği akla gelmektedir. İnsanlar hakkaniyet konusuyla ilgileniyorlar, ancak siyasi bakımdan belirleyici olacak ölçüde değil. Bunlar da bize gösteriyor ki, başarılı bir iktisadi modelin işsizlik sorununu ele alması gereklidir. Ayrıca, uygulanan makroiktisadi politikaların Avrupa sosyal modelini nasıl baltaladığını da görebiliyoruz.

İKTİSAT SÖYLEMİNDE HÜKÜMETİN YENİDEN KEŞFEDİLMESİ

En iyi makro ve mikro politika bileşiminin nelerden meydana geleceğine dair kamuoyu anlayışının yeniden biçimlendirilmesinin yanı sıra kamuoyunun hükümetin iktisadi rolü hakkındaki anlayışını da yeniden biçimlendirmek gerekmektedir. Hükümetin iktisadi müdahalesine dair geleneksel liberal açıklama tekel, doğal tekel, kamusal mallar ve dışsallıklarla ilgili "piyasanın başarısızlığı" argümanına odaklanır[14]. Buradaki temel fikir, piyasanın başarısızlı-

14 Tekel, özel sektörün eylemlerinden olduğu gibi teknolojinin doğasından da kaynaklanabilir. Her iki halde de rekabetin faydalarını engeller. Kamusal mallar, ulusal savunma ve sokak aydınlatması gibi faaliyetleri ifade eder. Özel sektör üreticilerinin, insanların kamusal malları bedavaya tüketmesini engelleyememesi nedeniyle piyasalar bu tür malları gerekenden daha az üretirler. Dışsallıklar, bir bireyin, diğer bireylerin refahını etkileyen eylemlerini ifade eder. Birey bu eylemi yapıp yapmayacağına karar verirken, eyleminin yaratacağı etkilerin maliyet ve faydalarını hesaba katmaz. Bu şekilde davranması en iyi sonucun gerisinde kalınmasına yol açar.

ğının mal üretiminde en uygun düzeye ulaşılamamasına yol açacağı (çok az ya da çok fazla üretim yapılması söz konusu olabilir), dolayısıyla sorunun çözümlenmesi için düzenlemelere, vergi ve desteklere başvurulması ya da üretimin bizzat devletçe denetim altına alınması gibi yollarla hükümet müdahalesinin gerekli olacağı düşüncesidir.

Piyasanın başarısızlığı kavramı son derece etkili olduğunu kanıtlamıştır, ancak çok geçmeden "devletin başarısızlığı" olarak ifade edilen neoliberal karşı argümanı doğurmuştur. Piyasaların başarısız olabilmesine karşın, bürokratik yetersizlikler ve piyasa tarzı teşviklerin olmaması nedeniyle devletin bu başarısızlığı gidermeye çalışması daha kötü sonuçlar verebilir.

Devletin başarısızlığı argümanı, radikal bireycilik geleneğine sahip ABD'de güçlü bir yankı bulmuştur. Ancak, devletin piyasa ekonomisindeki rolü çok daha derinlere gider ve bu katkı yeterince anlaşılmamıştır. Devletin rolü piyasanın başarısızlığını çözümlemekle sınırlı kalmaz, devlet bunun ötesinde eğitim ve sağlıkla ilgili temel hizmetlerin sağlayıcısı olma görevini de üstlenir. Ayrıca, devlet, iş çevrimlerine istikrar kazandırılmasında maliye ve para politikaları vasıtasıyla hayati bir rol oynar. Bütün bunların ötesinde devlet, sözleşmelerin uygulanmasını destekleyen hukuki sistemi sağlamak suretiyle özel piyasaların işleyişinin ayrılmaz bir parçasıdır. Sözleşme yapılması mümkün olmasaydı, piyasa ekonomisinin faydaları son derece azalacaktı.

Devletin "yıkıcı rekabet"in engellenmesinde oynadığı rol pek anlaşılamamıştır. Bu rekabet biçimi, tutuklunun ikilemiyle nitelendirilebilecek koşullarla bağlantılıdır. Piyasanın sağladığı teşviklerin eyleyicileri [*agent*] en iyinin gerisinde kalacak bir dengeye yol açacak tarzda hareket etmeye sevk ettiği ve piyasanın toplumsal olarak en iyi [*optimal*] dengeyi destekleyecek teşvikleri yaratamadığı durumlarda ortaya çıkan tutuklu ikileminin bir örneği rüşvet sorunudur. İşlerin iktisadi etkinliğe göre değil de rüşvet ödeme temelinde tahsis edilmesine neden olmasından ötürü rüşvet iktisadi bakımdan yıkıcıdır. Toplumların, bu nedenle rüşvetten kaçınmayı amaçlamaları gerekir. Düzenlemelerin olmadığı piyasalar rüşvete yol açma eğilimi gösterirler. Eyleyicilerden birinin rüşvet verip diğerlerinin vermediği bir durumda, söz konusu eyleyici kazançlı çıkarken di-

ğerleri zarara uğrarlar. Dolayısıyla, bütün eyleyiciler açısından rüşvet vermek cazip hale gelir. Kendi işleyişine bırakılan piyasa, bütün eyleyicilerin rüşvet ödediği "kötü" bir dengeye yol açar. Hiçbir eyleyicinin rüşvet vermediği "iyi" denge ancak rüşvet vermeyi cezai yaptırıma tabi kılacak yasalarla desteklenebilir. İşte devlet eyleminin en iyi ve etkin sonuçları desteklemesine dair bir örnek. Gerçek dünyada yıkıcı rekabet yaratan durumlarla sürekli uğraşmak zorunda kalırız. Rüşvet, aşırı reklam harcamaları, iş yatırımlarını cezbetmek için devletlerin birbirleriyle vergi rekabetine tutuşması ve ülkelerin iş âlemini cezbetmek amacıyla karşılıklı olarak çalışma standartlarını sürekli düşürdükleri küresel bir dibe doğru yarış; yıkıcı rekabete dair örnekler olarak sıralanabilecek bu gibi durumlarda çözüm için devletin müdahalesine ihtiyaç duyulur.

POST-KEYNESÇİLİK VE ÜÇÜNCÜ YOL: BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR

Bölümün sonuna yaklaşırken yukarıda açıklanan post-Keynesçi kurgu ile İngiltere başbakanı Tony Blair'in "Üçüncü Yol" yaklaşımı arasında bir karşılaştırma yapmak yerinde olacaktır[15]. Üçüncü Yol, kamu politikası alanında neoliberal hâkimiyeti yıkmayı amaçlayan alternatif bir girişimdir (bkz. 21. bölüm). Birinci yol olan *laissez faire* kapitalizmi ile ikinci yol olan merkezi planlı devlet ekonomileri arasında insancıl bir yol biçimlendirmeyi amaçlar. Bu açıdan bakıldığında, özel kesimin sahip olduğu sanayilerle millileştirilmiş olanların bir birleşimini savunan 1960'ların karma ekonomisini çağrıştırır bir ölçüde.

Üçüncü Yol, piyasayı insancıllaştırmayı amaçlamasına karşın post-Keynesçi bakış açısından temelde farklıdır, çünkü neoliberalizmin gelir bölüşümü ve kapitalist ekonomilerin istikrarı hakkındaki başlıca kuramsal değerlerini esasen kabul eder. Böyle değerlendirildiğinde Üçüncü Yol, eski piyasanın başarısızlığı argümanının, neoliberal devletin başarısızlığı argümanına da karşı koyacak bir biçimde, güncelleştirilmiş bir halini temsil eder. Üçüncü Yol, piyasanın başa-

15 Arestis ve Sawyer (2001), Üçüncü Yol'a bağlı kalan hükümetlerin uyguladıkları şekliyle Üçüncü Yol'un iktisadi kuramını incelemişlerdir.

rısızlığının nasıl kusurlu bilgiden [*imperfect information*] kaynaklanabileceğine vurgu yapar. Geçtiğimiz 20 yıl içinde kuramsal açıdan itibar kazanan kusurlu bilgi argümanı, piyasanın başarısızlığını destekleyici ek bir güçtür. Ayrıca, devletin sanayileri millileştirmek suretiyle üretimi üstlenerek devletin başarısızlığı riskiyle karşılaşması yerine Üçüncü Yol, özel kesimin davranışlarını değiştirmenin tercih edilen araçları olarak vergilendirme ve düzenlemeye vurgu yapmaktadır. Benzer şekilde, eğitim ve sağlık gibi (piyasaların yetersiz sağladığı) temel hizmetler söz konusu olduğunda, devlet ihaleleri yoluyla bu hizmetlerde üretiminin özel sektöre bırakılması konusunda Üçüncü Yol'un herhangi bir çekincesi yoktur.

Üçüncü Yol'un bu tür yeniliklerinin post-Keynesçi yaklaşımla ilkesel düzeyde uyumlu olmasına karşın, neoliberalizmin tam istihdama kendiliğinden ulaşılacağı iddiasını ve gelir bölüşümü yaklaşımını reddetmesi nedeniyle post-Keynesçilik temelde Üçüncü Yol'dan farklılık gösterir. Emeğe, meçhul ve tarafsız bir piyasa süreci vasıtasıyla kendiliğinden hak ettiği kadar ödenmesi söz konusu değildir. Aksine, gelir bölüşümünün nasıl gerçekleşeceği emek piyasası kurumlarının etkisi altındadır ve piyasaların emek karşısında sermayeyi kayırma eğilimi nedeniyle kurumsal müdahaleler yapılması gerekir. Dahası, kapitalist ekonomiler lüzumsuz bir işsizliğe yol açan TT dalgalanmalarına maruz kalır. Fiyat ve ücretlerin aşağıya doğru esnek olması bu sorunu çözüme kavuşturamaz, hatta daha da ağırlaştırır. Sonuç olarak, eksik talep sorununu düzeltecek para ve maliye politikası müdahalelerine ihtiyaç duyulurken, yıkıcı borç deflasyonlarından[16] kaçınılabilmesi için fiyatlarla nominal ücretlerde genel düşüşler yaşanmasını engelleyecek kurumların bulunması arzu edilir bir şeydir. Post-Keynesçiliği Üçüncü Yol'dan temelde ayrı kılan bu çözümlemeci [*analitik*] farklılıklar, İngiltere'deki "eski" ve "yeni" İşçi Partisi politikaları ile ABD'deki "eski" ve "yeni" Demokrat Parti politikaları arasındaki uzlaşmazlıkları açıklığa kavuşturur.

16 *borç deflasyonu (debt deflation)*: Genel fiyat seviyesinin düştüğü koşullarda borçlu kesimin borçlarının ve alacaklı kesimin alacaklarının reel değerinin artması nedeniyle toplumdaki reel servetin borçlulardan alacaklılara doğru yeniden bölüştürülmesi. *-çev*

KAYNAKÇA

Arestis, P. ve Sawyer, M. (der.) (2001) *The Economics of the Third Way: Experiences From Around the World.* Cheltenham: Edward Elgar.

Blanchflower, D.G. ve Oswald, A.J. (2002) "Well-being over Time in Britain and the USA", yayınlanmamış makale.

Keynes, J.M. (1936) *The General Theory of Employment, Interest and Money.* Londra: Macmillan [*İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, çev. Asım Balcıgil, Minnetoğlu Yayınları, 1980].

Mishel, L., Bernstein, J. ve Schmitt, J. (2001) *The State of Working America 2000-2001.* Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Palley, T.I. (1999) "General Disequilibrium Analysis with Inside Debt", *Journal of Macroeconomics* 21, s. 785-804.

Palley, T.I. (1998a) *Plenty of Nothing: The Downsizing of the American Dream and the Case for Structural Keynesianism.* Princeton: Princeton University Press.

Palley, T.I. (1998b) "Restoring Prosperity: Why the US Model is not the Right Answer for the US or Europe", *Journal of Post-Keynesian Economics* 20, s. 337-54.

Palley, T.I. (1997) "The Institutionalisation of Deflationary Policy Bias", H. Hagerman ve A. Cohen (der.) *Advances in Monetary Theory* içinde. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Palley, T.I. (1996) *Post-Keynesian Economics: Debt, Distribution, and the Macro-Economy.* Londra: Macmillan.

Weisbrot, M., Baker, D., Kraev, E. ve Chen, J. (2002) "The Scorecard on Globalisation 1980-2000: Twenty Years of Diminished Progress", Brifing Yazısı, Centre for Economic Policy Research, Washington, D.C.

3

NEOLİBERAL DÖNEMDE ANAYOLCU İKTİSAT KURAMI

Costas Lapavitsas

Neoliberalizmin iktisat kuramı ve politikası üzerindeki hâkimiyeti 1970'lerin ikinci yarısında başladı. Bu hâkimiyetin genel özelliği, serbest piyasaların kapitalist ekonomiler açısından en iyi örgütlenme mekanizması olduğu kanısıdır. Siyasi, ideolojik, kurumsal ve toplumsal sonuçları olmasına karşın, bu esasında iktisadi bir inançtır. Serbest piyasaların yararına duyulan neoliberal inanç, son otuz yıllık dönem içerisinde, başta önde gelen üniversitelerde, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerde ve ekonomi bakanlıklarında olmak üzere, anayolcu iktisat kuramının ayırt edici özelliği haline gelmiştir.

Neoliberalizmin düşünsel kökenleri, Avusturya neoklasik iktisadının önde gelen temsilcilerinden Friedrich von Hayek ile yakından bağlantılıdır (bkz. 6. bölüm). Yine de neoliberal dönemde Hayek'in anayolcu iktisat üzerindeki etkisi sınırlı olmuştur. Üstelik, 1990'larda anayolcu iktisat kuramı neoliberalizmin en göze çarpan aşırılıklarını terk etmeye başlamıştır. Özellikle uluslararası örgütlerde bu eğilim açıkça görülebiliyordu. Piyasaların kapitalist ekonomiler açısından en iyi örgütleyici mekanizma olduğu fikrine dokunmaksızın, piyasaları düzenlemeyi amaçlayan yeni bir müdahalecilik anlayışı anayolcu görüş içinde yavaş yavaş belirmeye başladı.

Bu nedenle okumakta olduğunuz bu bölümde, neoliberal dönem boyunca anayolcu iktisat içinde yaşanan, birbiriyle ilişkili iki gelişme üzerine odaklanılıyor. Birincisi, neoliberalizmin aksine piyasalar üzerinde denetim kurulmasını ve devletin ekonomiye müdahalesini savunan savaş sonrası dönemin Keynesçi makroiktisat anlayışının gerilemesidir (bkz. 2. bölüm). Resmi Keynesçiliğin gerilemesine karşın, hükümetlerin neoliberal dönem boyunca kullandıkları mali ve parasal tekniklerin Keynesçi bir mizacı muhafaza ettiğine önemle dikkat edilmelidir. Bu tekniklerin hüküm sürmeye devam etmesi, aktivistlerle gazetecilerin sıklıkla savaş sonrası dönemin resmi Keynesçiliğinin geri döndüğü izlenimine kapılmalarına neden olmuştur. Neoliberalizmin sağından solundan yaralar almaya başladığı ve anayolcu iktisat içinde yeni bir müdahalecilik anlayışının giderek belirginleştiği son birkaç yılda, bu yanlış kanı iyice belirginleşmiştir. Yeni müdahaleciliğin geleneksel Keynesçilik kadar radikal olmadığı ve neoliberalizmden kesin bir kopmayı ifade etmediği ilerleyen sayfalarda gösterilecektir.

Yeni müdahalecilik, anayolcu iktisat içindeki ikinci önemli bir gelişmenin, yani bilginin, kurumların ve toplumsal âdetlerin mikroiktisadi analize kademeli olarak dahil edilmesinin izlerini taşır. Böylece, serbest piyasaların en iyi sonuçları vermekte ara sıra ve hatta sistemli olarak uğradıkları başarısızlıkların iktisadi olarak çözümlenmesi için yeni bir hareket alanı açılmıştır. Günümüzde anayolcu iktisat, piyasa katılımcıları arasında bilgi bakışımsızlıkları [*asimetrileri*], toplumsal kurumların iyi işlememesi ve hatta toplum genelinde hissedilen güven eksikliği gibi çeşitli nedenlerle serbest piyasaların kötü işleyebileceğini giderek daha fazla kabulleniyor. Bu gelişmenin önemi hiç de azımsanmamalı, çünkü hükümet politikalarının bilgi akışını iyileştirebileceği, piyasaların daha iyi işlemesini mümkün kılacak kurumları yaratabileceği ya da kurumları bu doğrultuda düzeltebileceği, toplumsal gelenekleri destekleyebileceği belirtilerek devletin ekonomiye müdahalesine meşruiyet kazandırır. Bununla beraber, yeni iktisadi müdahalecilik neoliberalizmin özüne dokunmamaktadır.

Bu açıklamaların ardından, bir sonraki kısımda savaş sonrası dönemin Keynesçiliğinin gerileyişi kısaca ele alınacaktır. Geçmişin

deneyimlerine bakıldığında, bu gelişme kapitalist ekonominin krizden azade olduğu şeklindeki eski inancın yeniden ortaya çıkışından başka bir şey değildir. Takip eden kısımda yeni bilgi, kurumlar ve gelenekler iktisat kuramı incelenerek, bu kuramın kapitalizme etkin bir kuramsal eleştiri getirmediği gösterilecektir. Son kısımda ise sonuçlar kısaca değerlendirilecektir.

KEYNESÇİLİĞİN GERİLEYİŞİ

İkinci Dünya Savaşı, uluslararası kapitalizmin 1930'ların Büyük Bunalımı'ndan çıkmasını sağladı. Savaş, uluslararası kapitalist ekonominin kalbinin attığı ABD'de üretim düzeylerini, istihdamı, üretkenliği ve kârlılığı yeniden tesis etti. Marshall Planı ve bununla bağlantılı olarak Avrupa'daki örgütlü sosyalist harekete yöneltilen siyasi saldırılar, harap haldeki kıtada kapitalist üretimin yeniden canlanmasını sağlayacak uygun koşulları yarattı. İşgücünün bol olması, sürekli teknolojik ilerleme ve kitlesel tüketimin tedricen gelişmesi, kapitalizmin tarihinde daha önce görülmemiş uzun dönemli bir iktisadi patlama yaşanmasına yol açtı. İktisadi patlama, döviz kurlarını sabitleyen Bretton Woods Anlaşması, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar aracılığıyla işleyen ABD hegemonyasına dayanıyordu. Yaygın yoksulluk ve eşitsizliğin yanı sıra baskı ve adaletsizlik de kalkınmış kapitalist dünyadan silinmemişti, ancak 1950'li ve 1960'lı yıllarda ABD ile Batı Avrupa'da yaşayan insanların çoğu istikrarlı ve ücretin reel olarak artacağı bir işe sahip olmayı umut edebiliyordu.

Bu mucizenin onuru büyük ölçüde yirminci yüzyılın en etkili iktisatçısı olan John Maynard Keynes'e aittir. Keynes, 1930'ların Büyük Bunalımı sürerken yazdığı *Genel Teori* adlı yapıtında, Adam Smith'den başlayıp hocası olan neoklasik Alfred Marshall'a kadar uzanan "klasik" iktisatçılarla ilişkilendirdiği egemen iktisadi ortodoksluğa saldırıyordu. Büyük Bunalım'ın kapitalist ekonomilerin kriz eğilimini onaylıyor gibi gözükmesi ve Keynes'in hükümet çevrelerinde rahatça hareket edebilen, anayolcu iktisadın önde gelen şahsiyetlerinden biri olması nedeniyle Keynes'in saldırısı özellikle etkili oldu. Keynes'in kitabı, anayolcu iktisat kuramını üç konuda derinden sarsmıştı.

Birincisi, Keynes (1936, s. 18-21), iktisadi ortodoksluğun temel ilkelerinden biri olan Say Yasası'nı reddediyordu. Say Yasası, kapitalist bir ekonomide efektif taleple[1] arzın eşit olma eğiliminde olduğunu iddia eder. Bu iddianın önemi kapitalist krizler bağlamında açıklık kazanır. Bu krizler, metaların satılamadığı ve işçilerin işsiz kaldığı, yani toplam arzın toplam talebi aştığı dönemlerdir. Dolayısıyla Say Yasası kalıcı, kendiliğinden ortaya çıkan kapitalist krizlerin imkânsız olduğunu öne sürer. Keynes ise bunun tam tersine kapitalist ekonomilerde toplam talebin sistemli olarak toplam arzın gerisinde kaldığını belirtir. Keynes'e göre toplam talepteki bu sistemli eksiklik, serbest piyasaların dengeyi sağlayamadığı ve dolayısıyla kitlesel işsizliğe neden olduğu anlamına gelir.

İkincisi, birinci konuyla yakında ilişkili olarak, Keynes, Paranın Miktar Kuramı'nı reddeder. On sekizinci yüzyıldan bu yana varlığını sürdüren bu kurama göre fiyatlar düzeyi son tahlilde para miktarınca belirlenir. Herhangi bir dönemdeki sistemli fiyat artışlarının en olası nedeni para arzındaki genişlemedir. Say Yasası'nı zaten reddetmiş olduğu dikkate alındığında Keynes'in Paranın Miktar Kuramı'nı elinin tersiyle bir kenara itmesinde şaşılacak bir yan yoktur. Say Yasası'nın reddedilmesinin ima ettiği üzere, kapitalist bir ekonomide satılmamış meta yığınları ve işsiz işçiler kitlesi olması mümkünse, bundan yola çıkarak bazı kapitalistlerin metaları satarak elde ettikleri parasal kazançları başka metalara harcamamış oldukları söylenebilir. Bu kapitalistler parayı gömülemekte[2], dolayısıyla satın alma gücünü bloke ederek efektif talebin satılmamış meta stokları ile işsiz işçiler kitlesini yok edecek bir düzeye ulaşmasını engellemektedirler. Bu olgunun kavranabilmesi amacıyla Keynes (1936, 15. bölüm) likidite tercihi[3], yani kapitalistlerin ve diğer insanların para gömüleme arzuları kuramını geliştirmiştir.

Üçüncüsü, Keynes'e göre iktisadi faaliyetler geriye döndürülemez tarihsel zamanda gerçekleşir ve bu nedenle iktisadi eyleyiciler gele-

1 *efektif (etkin) talep*: Ekonomide satın alma gücüyle desteklenen talebi ifade eder. *-çev*

2 *gömüleme (hoarding)*: Paranın dolaşımdan çekilerek devinimsiz kılınması, herhangi bir harcama yapılmaksızın elde tutulması (TDK İktisat Sözlüğü). *-çev*

3 *likidite tercihi*: İktisadi karar birimlerinin servetlerini tahvil, hisse senedi gibi menkul kıymetler yerine para olarak tutma tercihleri. *-çev*

ceğe yönelik beklentiler oluşturmak zorundadırlar. Öte yandan beklentilerin oluşturulması asla yalnızca akılcı olmaz, her zaman psikolojik dürtüleri de barındırır. Dahası, iktisadi bir eyleyicinin diğer eyleyicilerin beklentilerine ilişkin beklentiler oluşturması gereğinin yanı sıra bütün bu eyleyicilerin de kendileri dışında kalan eyleyicilerin beklentilerine ilişkin beklentiler oluşturması gerekir. Psikolojik bileşenin iktisadi karar alma sürecindeki rolü hiç de azımsanamayacak ölçüdedir. Keynes'in ortodoks iktisadi düşünceyi reddetmesinde bu bileşen yaşamsal önem taşır.

Keynes'in ortodoksluğa saldırması, onun iktisat "sapkınları" ve "radikalleri" saflarına dahil edilmesine neden olmuştur. Keynes'in amacı, klasik ekonomi politikle karşılaştırılabilecek yeni bir makroiktisat kuramı inşa etmekti. Kapitalist ekonomilerin sistemsel toplam talep eksikliğiyle tanımlanabileceğini kabul eden Keynes, hükümetin ekonomiye düzenli bir şekilde müdahale etmesini meşrulaştırmış oldu. Toplam talebi güçlendirmek ve işsizliği azaltmak amaçları doğrultusunda kamu harcamalarını artıracak, vergileri azaltacak ve faiz oranlarını düşürecek hükümet önlemleri birdenbire kuramsal açıdan haklı hale geldi. Keynes'in makroiktisadının, neoklasik ortodoksluktan farklı bir değer kuramına dayanmadığı önemle vurgulanmalıdır. Keynes'in kapitalistler ile işçiler arasındaki iktisadi etkileşimi yeterince derinlemesine incelememiş olması da aynı ölçüde sorunludur. Makroiktisadi anlayışı öznel [*sübjektif*] değer kuramına dayanırken, neoklasizmin mikroiktisadi temellerini genelde kabul etmektedir. Keynes'in iktisadi ortodoksluğa saldırısının en zayıf yönü burasıdır ve neoklasik kuramın nihayetinde zafer kazanıp Keynes'in makroiktisadının radikal içeriğini bertaraf etmesine fırsat tanımıştır.[4]

İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden uzun patlama döneminde devlet, kalkınmış kapitalist ekonomilerde giderek daha doğrudan bir rol

4 Keynes gibi Say Yasası ile Paranın Miktar Kuramı'nı reddeden Marx ile aralarında bu açıdan keskin bir karşıtlık bulunur. Marx, iktisadi çözümlemesini emek değer kuramına ve kapitalistlerle işçiler arasındaki ilişkilerin sömürücü doğasına dayandırıyordu. Marx'ın iktisadi ortodoksluğa yönelttiği kuramsal meydan okuma Keynes'ten daha kalıcı olduğunu kanıtlamıştır (Itoh ve Lapavitsas, 1999, 2. bölüm, s. 6).

oynadı (bkz. 16. bölüm). Hükümet harcamaların gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payı sürekli artarken, başta kamu hizmet kuruluşları olmak üzere üretken kapasitesinin önemli bir kısmı kamu mülkiyeti haline geldi. Dahası, sağlık, işsizlik yardımları, eğitim ve konutla ilgili kapsamlı refah sağlayıcı sistemler oluşturuldu. Kuramsal olarak Keynes'in meşruiyet kazandırdığı devletin iktisadi müdahalelerinin, kapitalizmin iktisadi krizlere ve toplumsal altüst oluşlara neden olma eğilimiyle en sonunda başa çıkabildiğine inanmak artık mümkün gibi gözüküyordu. Göründüğü kadarıyla devlet müdahalesi özel kapitalizmin aşırılıklarını sınırlandırmış, işsizliği ortadan kaldırmış ve herkese sosyal yardım desteği sağlamıştı. Keynesçilik, savaş sonrası dönemin "karma ekonomi"sinin kendinden emin görüntüsünü ifade eden ideolojik bir terim haline gelmişti.

Bu ideoloji, 1950'li ve 1960'lı yıllarda, ABD ile İngiltere'nin önde gelen iktisat bölümlerinde ortaya çıkan kuramsal bir yapı olan "neoklasik sentez"in makroiktisat kuramında akademik bir destek buldu. Akademik iktisatçılar, Keynes'in makroiktisadının radikal unsurlarını artık tanınamayacak hale gelinceye kadar sulandırdılar. "Neoklasik sentez"e göre kitlesel işsizlik sadece ücretlerin aşağı doğru esnek olmadığı hallerde ortaya çıkabilir ve bu durumda hükümetin müdahale edip toplam talebi desteklemesi gerekir. Bu düşüncenin somut bir örneği Phillips Eğrisi idi. Sığ bir kavram olan Phillips Eğrisi, işsizlikle enflasyon arasında ters bir ilişki olduğunu farz ederek hükümetlere bu ikisi arasında olası bir seçenekler listesi sunduğu iddiasındaydı. Geriye dönüp bakıldığında, 1960'larda üniversite kütüphanelerinin "neoklasik sentez"in incelikli noktalarıyla uğraşan bilimsel çalışmalarla doldurulmuş olması inanılır gibi değil. Günümüz anayolcu iktisadı, bu kuramsal çalışma yığınını kayıtsızlıkla ve hatta küçümsemeyle karşılamaktadır. Yine de, kendi iktisat kuramlarının geçerliliği söz konusu olduğunda savaş sonrası dönemin resmi Keynesçiliğinin başpapazlarının, en az günümüzün akademik kuramcılar güruhu kadar kibirli ve kendilerinden emin olduklarını hatırlamakta yarar var.

1973-74 petrol şokunu takip eden kriz beraberinde resmi Keynesçiliğin yıkımını da getirdi. Belli başlı kapitalist ülkelerin "bilimsel" nitelikteki iktisadi müdahaleleri, yüksek işsizlik ve enflasyo-

nun ısrarlı birlikteliği karşısında etkili olamıyordu. Daha da kötüsü, kamu harcamalarındaki artışlar kalıcı bütçe açıklarına yol açarak küresel bir kriz olgusunu ağırlaştırıyor gibi görünüyordu. 1970'lerin ortalarına gelindiğinde kârlılık çökerken, hızlı ve kalıcı enflasyonun etkisiyle kalkınmış kapitalist ülkelerin pek çoğunda fiyat sistemi ciddi şekilde bozulmuştu. Savaş sonrası dönemdeki patlamada başı çeken kurumlar tahammül edilmesi zor bir baskı altında kaldılar. Bunlar arasında en fazla hasar göreni de, 1971'de askıya alınıp en sonunda 1973'te çöken Bretton Woods Anlaşması oldu.

Neoliberalizm, hükümetlerin 1970'lerin ikinci yarısında yaşanan iktisadi felaketlere verdiği tepkinin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Neoliberalizmin iktisadi politika açısından temel olan ve kalıcılık gösteren bileşeni, tam istihdamı amaçlayan müdahaleciliğin terk edilmesiydi. İşsizlik, kapitalist ekonomilere yeniden istikrar kazandırılması için ödenmesi gereken bir bedel olarak görülmeye başlandı. Özellikle Thatcher hükümeti döneminin İngiltere'sinde dikkat çekici olduğu üzere, emek örgütlerine karşı girişilen topyekûn saldırı bu kaymaya kaçınılmaz olarak eşlik ediyordu. Emek piyasası esnekliği (başka bir ifadeyle reel ücret indirimlerinin dayatılması, kitlesel bir işsizlik yaratılması ve geçici emeğin yaygınlık kazanmasının desteklenmesi) giderek kapitalist ekonomilerin sağlıklı olduğunun bir işareti olarak görülmeye başlandı. Refah uygulamaları giderek zorlanmaya başlanırken, (en dikkat çekici biçimde kamu hizmet kuruluşlarının özelleştirilmesi yoluyla) devletin üretken kapasite üzerindeki mülkiyet haklarından geri adım atmaya başladı. Takip eden yıllarda serbestçe işleyen piyasaların erdemlerini giderek daha fazla dile getirmeye başlayan resmi iktisat ideolojisi, devlet müdahalesinin iktisadi kaynakların yanlış dağılmasına yol açtığını ilan etti.

Anayolcu iktisat kuramında, Paranın Miktar Kuramı'nın yeniden diriltilmiş hali olan Milton Friedman'ın parasalcılığı Keynesçiliği hedef alan suçlamalarda başı çekiyordu[5]. Friedman, 1970'lerin temel iktisadi sorunu olan enflasyonu, çok fazla miktarda paranın

5 1970'li ve 1980'li yıllarda büyük bir etkiye sahip olmasına karşın, Friedman'ın kapsamlı çalışmaları bugün pek az okunmaktadır. Burada verilen özet açısından temel nitelikteki metinler için bkz. Friedman (1956, 1970).

çok az miktarda malın peşinde olmasından kaynaklanan, tamamen parasal bir olgu olarak görüyordu. Friedman'a göre hükümetlerin enflasyon ve işsizlik birleşimleri arasında seçim yapması mümkün değildi. Kapitalist ekonomilerin "doğal işsizlik oranı"na sahip olduklarını, işsizlik oranını "doğal" oranın altına indirmeye yönelik her girişimin sadece enflasyona neden olacağını savunuyordu Friedman. Eğer hükümetler enflasyondan uzak durmak istiyorlarsa, Miktar Kuramı'nın eski tavsiyelerine uymalı, yani para arzına gem vurmalıydılar. 1980'lerde İngiltere'de Thatcher hükümeti ve ABD'de Reagan yönetimi, 1970'lere damgasını vuran hızlı enflasyonu kontrol altına almak amacıyla bu düşünceye büyük bir şevkle sarıldılar.

Paranın Miktar Kuramı'nın kofluğunun uygulamada açığa çıkması fazla zaman almadı. 1980'lerin ilk yarısında, para arzı ile fiyat enflasyonu arasındaki ilişkinin kalkınmış kapitalist dünya genelinde oldukça istikrarsız hale gelmesi, parasalcıların para miktarının fiyatları önceden tahmin edilebilir bir şekilde etkilediği görüşünü yalanlamış oldu. Gerek İngiltere gerekse ABD hükümetlerinin para arzındaki artışa gem vurmakta başarısız kalmaları işleri daha da kötüleştirdi. Parasalcı politikalar iktisadi krizi ağırlaştırarak işsiz sayısında büyük bir artışa neden oldu. Enflasyon en sonunda düştü, ancak iktisadi durgunluğun tüketimle yatırımları tepetaklak aşağı çekmesi pahasına oldu bu.

Friedman parasalcılığının 1980'lerde başarısız olmasıyla birlikte esasen Robert Lucas ile bağlantılı olan "yeni klasik iktisat" anayolcu makroiktisat kuramına giderek hâkim olmaya başladı (bkz. Lucas, 1972, 1973). Lucas'ın neoliberal dönem boyunca makroiktisat üzerindeki etkisi yaygın ve kalıcı olmuştur. Bunda, kapitalist ekonominin içkin piyasayı temizleyici[6] özelliklerine vurgu yapması etkili oldu. Kalıcı bir arz fazlasının mümkün olmadığını ileri süren Lucas aslında Say Yasası'nı yeniden canlandırmış oldu. Eğer işsizlik varsa, bunun nedeni bizzat hükümet politikasıdır: Yani toplam üretimi, kapitalist ekonomiye iştirak edenlerin özgürce yaptıkları iktisadi seçimlerin gerektirdiği düzeyin zorla üzerine çıkarmayı amaçlayan, yanlış fikirler üzerine kurulmuş girişimlerde ısrar

6 yani piyasada arz-talep dengesini sağlayıcı. -*çev*

edilmesi. Bu düşüncenin hükümet politikası üzerindeki sonuçları hayli kapsamlıdır: Ekonominin özünde kendi kendini dengelemesi nedeniyle devlet ekonominin işleyişine müdahale etmekten sakınmalıdır. Lucas'ın mesajı yalındır ve neoliberal dönem boyunca anayolcu makroiktisat politikası üzerinde güçlü bir iz bırakmıştır: Hükümetin makroiktisadi müdahaleleri faydasız olmanın da ötesinde zarar vericidir.

Anayolcu iktisat kuramının ürettiği ideolojik argümanlara karşın, kalkınmış kapitalist ülkeler yine de makroiktisadi müdahale uygulamasını terk etmediler. Tam tersine, iktisadi krizler ortaya çıktığında (ki 1980'li ve 1990'lı yılların değişmez bir olgusuydu krizler), maliye ve para politikası bileşenlerini kullanarak, yani vergi indirimleri, kamu harcamalarının artırılması ve faiz oranlarının düşürülmesi aracılığıyla, hükümetler krizlerin etkilerini genellikle düzeltmeye çalıştılar. Resmi olarak neoliberalizme bağlılık göstermelerine karşın, özünde Keynesçi olan araçlar kullanarak makroiktisadi müdahalelerde bulunmaya devam edilmesi özellikle Japonya'da oldukça belirgindi. 1990'lar boyunca, süreklilik arz eden durgunluğa karşı çıkmak amacıyla bir dizi genişlemeci makroiktisat politikası uygulamaya geçirildi. Neoliberal ideolojinin anavatanı ABD'de bile, bilhassa 1998-2000 hisse senedi piyasası balonunun ardından durgunluk hayaletini defetmek amacıyla genişlemeci maliye ve para politikalarına sıklıkla başvurulmuştur.

Dolayısıyla, makroiktisadi müdahale uygulaması neoliberal dönemin genelinde epey canlı kalmıştır. Dahası, devlet harcamalarının gayri safi yurtiçi hasılaya oranı kalkınmış kapitalist ülkelerin hepsinde yüksek olmaya devam etmiştir. 1980'li ve 1990'lı yıllarda devletin iktisadi müdahalesine karşı yöneltilen neoliberal ideolojik saldırı seli, devletin, günümüzün kapitalist ekonomilerinin işleyişinde üstlendiği komuta edici rolünü hâlâ sürdürdüğü gerçeğinin üzerine örtmemeli. Ancak, savaş sonrası dönemin Keynesçiliğinin özgül niteliği olan, iktisadi müdahalenin tam istihdamı sağlamayı ve toplumsal refahı güvence altına almayı amaçlaması gerektiği fikri, telafi edilemeyecek şekilde tarihe karışıp yok olmuştur.

Makroiktisadi müdahalenin 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca önemini devam ettirmesi, bu müdahaleleri nasıl yapılandırmaları gerektiği konusunda hükümetlerin sürekli olarak iktisadi tavsiyeler alma ihtiyacı duydukları anlamına gelir. Bu açıdan bakıldığında, neoliberal dönemde Keynesçi makroiktisada yöneltilen kuramsal saldırılar kapitalist devlete zarar vermiştir, çünkü hükümet tedbirleri için bir kılavuz olma işlevi gören savaş sonrası dönemin Keynesçiliğinin yerini alacak pek az şey sunabilmişlerdir. Son yıllarda, anayolcu iktisat, kapitalist ekonomide bilginin yayılması ile kurumların rolünü inceleyen kuramlara bel bağlayarak bu boşluğu doldurmaya başlamıştır. Ancak, serbest piyasaların faydalı özelliklerine duyulan neoliberal inançta temel bir kopma söz konusu değildir.

BİLGİ İKTİSADI, KURUMLAR VE TOPLUMSAL DÜZGÜLER

Günümüzün anayolcu mikroiktisadı, Kenneth Arrow ile Gerard Debreau'nun İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra geliştirmiş oldukları Genel Denge çerçevesine dayanır (bkz. Arrow ve Hahn, 1971). Genel Denge çözümlemesi, yalnızca kendi kişisel kazancını gözeten, özgecilikle [*altruizm*] hiç ilgilenmeyen ve arzuladığı amaçlara ulaşması için gereken bütün araçları eksiksiz biçimde ölçüp biçen, ancak bu doğrultuda ne güce ne de şiddete başvuran ve aslında hayal ürünü bir yaratıktan ibaret olan "akılcı birey" düşüncesini merkeze alır (bkz. 5. bölüm). Bireyin mallarını diğer bireylerin mallarıyla mübadele etmek amacıyla getirdiği piyasanın, iktisadi faaliyetin doğal alanı olduğu varsayılır. Herkesin tam bilgiye ulaşabilmesi, eksiksiz bir piyasalar yelpazesinin varlığı, genelleşmiş bir fiyat alıcılığı durumunun olması ve "dışsallıklar"ın (yani piyasa kararlarının istenmeyen yan etkilerinin) bulunmaması gibi gerçekçilikten son derece uzak başka varsayımlarda bulunularak, Genel Denge çözümlemesi kullanılıp serbest piyasa mübadelesinin iktisadi etkinliği sağladığını gösterebilir.

Neoliberal hâkimiyetin sürdüğü yıllarda neoklasik mikroiktisat içinde önemli kuramsal gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeleri teşvik eden şey, kapitalist bir ekonomide bulunan, Genel Denge yak-

laşımı kullanılarak kolayca açıklanamayacak iktisadi olgularla kurumların yaygın varlığıydı. Bunun bilinen bir örneği bizzat paranın varlığıdır. Paranın ne doğrudan tüketilebilen ne de üretken şekilde kullanılabilen bir varlık olması nedeniyle, "akılcı bireyler"in servetlerinin bir kısmını meta olarak değil de hiçbir getirisi olmayan para olarak tutmaları mantığa aykırı gözükür. Paranın mübadele aracı olarak kullanılması gözlemi sorunu çözmez, çünkü Genel Denge'nin varsaydığı gibi eğer "akılcı birey" faaliyetlerini eksiksiz bir piyasa yelpazesi çerçevesinde sürdüren, tam bilgili, fiyat alıcı bir bireyse, bu takdirde bir mübadele aracı kullanmasının hiçbir gerekçesi olmayacaktır. Bu durumda, ne tüketimin ne de üretimin faydalarından yararlanmalarına olanak tanıyan para tutma ihtiyacından kaçınarak, bunun yerine bir dizi doğrudan meta mübadelesi yapmayı önceden planlayabilirler. Kısacası, saf Genel Denge kuramı açısından bakıldığında, kapitalist bir ekonomide para ne mantıklı bir yere ne de herhangi bir role sahiptir. Modern neoklasik mikroiktisat, bütün zamanların en çok parasallaşmış toplumu olan kapitalizmi bir doğrudan mübadele (ya da takas) toplumu olarak değerlendirmek gibi tuhaf bir konumda bulur kendini.

1970'lerin başlarından itibaren neoklasik mikroiktisat, paranın yanı sıra bankaların, çeşitli çalışma uygulamalarının ve piyasa düzensizliklerinin gündeme getirdiği zorlu kuramsal bilmecelerle başa çıkabilmek amacıyla çokça çaba göstermiştir. İktisadi bakımdan etkin olan bireyler arasında tam bilginin hüküm sürdüğü varsayımı gevşetilen en gözde yaklaşımdı. Bunun yerine iktisatçılar, bilginin katılımcılar arasında bakışımsız [*asimetrik*] biçimde dağılmasının kapitalist piyasaların ayırt edici özelliklerinden biri olduğu varsayımında bulundular. Kapitalist ekonomi hâlâ akılcı ve bencil bireylerden meydana gelmektedir, ancak metaların kullanımı, emeğin üretkenliği, yatırım planlarının niteliği ve benzeri konularda bu bireylerin farklı miktarlarda bilgiye sahip oldukları varsayılır. Burada önemli olan nokta, bakışımsız bilgi sahibi iki bireyin bir iktisadi ilişkiye girmeleri durumunda, daha çok bilgiye sahip olan bireyin diğerini istismar ederek, olası faydalardan oransız şekilde daha fazla yararlanabilmesidir. Bu koşullarda, serbest piyasaların farz edilen etkinliğinin yok olacağı sezgisel olarak söylenebilir ve

kuramsal olarak da gösterilebilir. Bilgi bakışımsızlıkları, serbest piyasa işlemlerinin etkin olmadığı anlamına gelir. Çeşitli iktisadi olgulara kuramsal bir açıklama getirmekte bu sonuçtan yararlanılabilir[7].

Kapitalist ekonomiye hâkim olan kurumlarla düzgülere [*normlara*] kuramsal açıdan giderek daha fazla vurgu yapılması, anayolcu iktisat kuramı içinde bilgi-kuramsal çözümlemenin filizlenip gelişmesine eşlik etti. Bu yaklaşımın önemli taraftarlarından biri olan Douglas North, iktisadi kurumların, "akılcı bireyler"in seçimlerini şekillendiren toplumsal teamüller olduğunu vurgular (bkz. North 1981, 1990, 1999). North'a göre, açık piyasa yapılan iktisadi işlemler katılımcılar açısından daima maliyetlidirler. Antlaşmaya varmakla (sözleşmenin tasarlanmasıyla) ilgili maliyetlerden tutun da, bu sözleşmenin geçerli olmasını sağlamakla ilgili olanlara kadar çeşitli maliyetler söz konusudur. Bu maliyetlerin büyüklüğünü piyasaları çevreleyen kurumlar belirler. Sonuç olarak, kurumların işleyişi ve başarısı, iktisadi eyleyicilerin karar almasını ve dolayısıyla da kapitalist ekonominin eylemliğini etkiler. Doğaldır ki, iktisadi faaliyet üzerinde son kertede en büyük etkiye sahip olan kurum, daima kültürel ve tarihsel bir bağlamda faaliyet gösteren devlettir. Aynı şekilde Oliver Williamson da meta mübadelesindeki işlem maliyetlerini ele alarak, kurumların bu maliyetlerin azaltılmasında, dolayısıyla piyasa etkinliğinin geliştirilmesinde oynadıkları role vurgu yapmıştır. Williamson'a göre, iktisadi kurumların ayırt edici özellikleri hiyerarşi ve diğer kurumlar üzerinde kurduğu doğrudan hâkimiyettir. Kurumların bu özellikleri kaynak dağılımını iyileştirir ve işlem maliyetlerini azaltır (bkz. Williamson 1975, 1985).

Anayolcu mikroiktisat kuramında kurumlarla işlem maliyetlerine yapılan vurguya, toplumsal düzgülerle geleneklerin iktisadi çözümlemeye dahil edilmesini amaçlayan daha geniş bir kayma eşlik etmiştir. Mikroiktisat kuramı geleneksel olarak yalnızca "akılcı birey"e yönelik iktisadi güdülere ve dürtülere (yani yavan fayda-maliyet hesabına) itibar etmiştir. Ancak, 1980'li ve 1990'lı yıllarda,

7 Örnek olarak bkz. Akerlof (1970), Spence (1973), Stiglitz (1974), Grossman ve Stiglitz (1980) ve Stiglitz (1994).

anayolcu iktisatçılar piyasa katılımcılarının da toplumsal düzgülerin etkisi altında hareket edebilecekleri gerçeğini kabullenmeye başladılar. Bunlar, dar iktisadi etkilerin ötesine uzanan, toplumsal görgü kuralları ve cinsel davranışlar gibi toplumsal etkilerden kaynaklanan uygulama ve uyarıcılardır. Örneğin, işçiler arasında yaygın olan toplumsal düzgü çalışmanın "iyi", işsizliğinse "kötü" olduğu şeklindedir. Bu ise genç işçilerin emek piyasası davranışları üzerinde önemli etkiler yapabilir. Benzer şekilde, iktisatçılar "çalışma" düzgüsü ile sosyal yardım ödemelerinin yarattığı "tembellik" arasında, bireylerin emek piyasasına girme kararlarını etkileyebilecek bir gerilimin bulunduğunu iddia edebilirler[8].

Mikroiktisat kuramının 1970'lerin başlarından itibaren tedrici bir dönüşüm geçirmesi, neoliberal serbest piyasalar inancına genellikle eleştirel yaklaşan "yeni ekonomi politiğin" ortaya çıkmasına katkısı olmuştur. Örneğin, bilgi bakışımsızlıkları piyasaların etkin işlememesine ve hatta çökmesine neden olabilir. Bunu, piyasaların desteklenip çökmelerinin önüne geçilmesi için uygun kurumların gerekli olduğu argümanı takip eder. Devletin iktisadi müdahalesi bir kere daha olumlu bir bakış açısıyla değerlendirilir –tabii ki, bu tür müdahalelerin piyasa "dostu" olmaları ve piyasa aksaklıklarını gidermeyi amaçlamaları koşuluyla.

Emek piyasası böyle müdahaleler için bir örnek teşkil edebilir, çünkü bu piyasadaki aksaklıkların işsizliğe neden olabileceği düşünülür. Dolayısıyla, bilgi akışını iyileştirmenin yanı sıra iş akitlerinin tasarlanıp uygulanmasını sağlamak ve bu yolla muhtemelen daha yüksek istihdam düzeylerine ulaşmak amacıyla devlet müdahalesi gerekli olabilir. Bir başka örnek, bilgi bakışımsızlıklarının olduğu (şeffaflığın olmadığı) koşullarda fena halde tekleyebilecek finansal piyasalardır. Dolayısıyla, mevcut bilgiyi iyileştirmek ve aksaklıkları gidermek koşuluyla, devletin finans alanına müdahale etmesi meşru olacaktır. Daha geniş bir açıdan bakıldığında, dürüstlük ve güvenilirlik gibi kapitalist iktisadi faaliyetleri destekleyen toplumsal düzgüler, iktisadi etkinliği artırmak amacı doğrul-

8 Toplumsal düzgülerin çeşitli piyasaların işleyişleri üzerindeki etkileri hakkında bkz. Akerlof (1984).

tusunda sosyal politika vasıtasıyla ustaca yönlendirilip kuvvetlendirilebilir. Kapitalist ekonominin mikroiktisadi yönlerine odaklanan ve piyasa aksaklıklarının giderilmesi amacıyla piyasa dostu hükümet eylemlerini salık veren yeni bir müdahalecilik anlayışı, anayolcu iktisat kuramı içerisinde yavaş ve kendini hissettirmeyen bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Yeni müdahaleci akımın önde gelen siması, Nobel ödüllü, ABD başkanlarına ve uluslararası kurumlara danışmanlık yapmış Joseph Stiglitz'dir. Stiglitz'in etkisi, özellikle kalkınmakta olan ülkelerle bağlantılı olarak 1990'larda önem kazanmıştır. 1970'lerin başlarına gelinceye kadar kalkınma iktisadı alanında yaygın olan kuramsal düşünce, devlet müdahalesinin arzulanır ve kalkınma sürecini yönetmekte gerekli olduğu şeklindeydi. 1970'lerin başlarından sonra, kalkınmış dünyada neoliberalizmin yükselişiyle birlikte başta IMF, Dünya Bankası ve diğer uluslararası örgütler içerisinde olmak üzere, kalkınma düşüncesine Washington uzlaşması hâkim olmaya başladı (bkz. 12. bölüm; Fine ve diğerleri 2001). Washington uzlaşması, kalkınmakta olan ülkelerden (tipik olarak yoksullara verilen destekler dahil olmak üzere, hükümet harcamalarında kısıntıya gidilmesi yoluyla) makroiktisadi istikrarı sağlamalarını, yurtiçi piyasalarla ilgili düzenlemeleri kaldırmalarını, devlet işletmelerini özelleştirmelerini, ekonomilerini dış ticarete ve finansa açmalarını talep eden bir dizi neoliberal fikirden oluşur. Hiç de şaşırtıcı olmayan biçimde, büyüme ve kişi başına gelir anlamında bu tür politikaların sonuçları 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu arada, kalkınmakta olan ülkelerde yaşanan finansal krizler süreklilik arz eder hale gelmiştir. 1990'ların başlarında bu yana, bilgi-kuramsal çözümlemeye yaslanan ve devletin piyasalar üzerinde sınırlı bir denetim gücüne sahip olduğu bir müdahalecilik anlayışını destekleyen Stiglitz, Washington uzlaşmasını hedef alan aralıksız saldırıda başı çekmiştir.

Stiglitz'in Washington uzlaşmasına saldırısı, başta kalkınmakta olan ülkelerde olmak üzere, neoliberalizme karşı çıkmaya çalışanların doğal olarak ilgisini çekmiştir. Bu nedenle, Stiglitz'in radikalizminin Keynes'in çok gerisinde kaldığını önemle vurgulamak gerekiyor. Serbest piyasalara yönelik eleştirilerine karşın, Stiglitz'in

günümüz anayolcu neoklasizmiyle esaslı bir kuramsal anlaşmazlığı bulunmaz. Kapitalist ekonominin içsel olarak istikrarsız olduğu, işsizlik ve kriz yaratmaya eğilimli olduğu gibi bir düşüncesi de yoktur. Aksine, Stiglitz'e göre eğer piyasalar saf iktisat kuramında öngörüldüğü gibi işleyebilseydi, kapitalizm gerçekten de olası en etkin sistem olacaktı. Ancak ne yazıktır ki, bilgiyle ilgili nedenlerle piyasalarda oluşan aksaklıklar mükemmel bir işleyişe engel olurlar. Sonuç olarak, Stiglitz, piyasaların işleyişini iyileştirmek amacıyla devlet müdahalesinin piyasa aksaklıklarıyla uğraşması gerektiğini savunur.

Gerek neoliberal Washington uzlaşması gerekse Stiglitz'in alternatif yaklaşımı, kaynak dağılımı ve ekonominin örgütlenmesi konularında piyasaların diğer bütün mekanizmalardan daha üstün olduğunu verili kabul eder. Bu iki yaklaşım arasında ortak bir zeminin bulunduğu, benimsedikleri yeni mikroiktisat kuramına özgü argümanların uluslararası iktisadi örgütlerin politika reçetelerine ve çözümlemelerine zaten dahil edilmiş olmasından açıkça görülebilir. IMF ile Dünya Bankası, 1990'ların başlarından bu yana yaptıkları resmi açıklamalarda, bilgi akışının iyileştirilmesi, şeffaflığın artırılması, yolsuzluğun azaltılması ve daha genelde piyasaların daha iyi işlemesini sağlayacak bir toplumsal ortamın yaratılması gerektiğinden bolca bahsediyorlar. Uluslararası örgütlerin izledikleri iktisat politikaların neoliberal özü ise varlığını değişmeksizin sürdürüyor.

SONUÇ YERİNE: MARKSİST EKONOMİ POLİTİĞİN GEÇERLİLİĞİ

Neoliberal hâkimiyet yılları, Marksist ekonomi politiğe karşı pek müşfik davranmamıştır. Marksist iktisat kuramı yavaş, ancak merhametsiz bir şekilde itibarını ve akademik çevreler dahil olmak üzere etkisini kaybetti. Bu marjinalleşmenin açıklanması pek kolay değil, özellikle de üst üste yaşanan uluslararası kapitalist krizlerin varlığına rağmen yaşandığı düşünülürse. İşçi hareketinin etkisini kaybetmesi ile Sovyetler Birliği'nin çökmesinin bunda payı olduğuna şüphe yok. Etkisini kaybetmesine karşın anayolcu iktisat akımı karşısında temel alternatif olmayı sürdüren Marksist ekonomi politik, kapitalist sömürüyle baskıya karşı çıkanlar açısından güncel-

liğini her zaman olduğu gibi koruyor. Kapitalist ekonomilerin içsel istikrarsızlığını ve serbest piyasaların etkinsizliğini ortaya koyan Marksist iktisat kuramı, serbest piyasaların özensiz savunmalarına ve serbest piyasa savaşçılarının ideolojik atıp tutmalarına karşı durmakta pek güçlük çekmiyor. Başta kalkınmakta olan ülkeler olmak üzere, dünya genelinde neoliberal politikaların benimsenmesinin yoksul ve zayıf kesimler açısından feci sonuçlar doğurmuş olduğunu göstermekte daha da az zorlanıyor.

Bu bölümde, neoliberalizmin kuramsal etkisinin doruk noktasının artık geride bırakılmış olduğu gösterildi. Anayolcu iktisat kuramının kendi içinden ortaya çıkıp, bilgi, kurumlar ve toplumsal düzgüler üzerine odaklanan eleştirel düşünce akımları bile kapitalist piyasaların etkinliğine duyulan basit ve ideolojik inancı sarsmışlardır. Anayolcu iktisat kuramı içinde yeni müdahaleciliğin ortaya çıkması, Marksist ekonomi politik açısından karmaşık zorluklara yol açmaktadır. Önceliği kapitalist ekonominin içerisinde işlediği toplumsal çerçeveye veren Marksizm, kapitalist ekonominin performansında kurumların, bilginin ve toplumsal düzgülerin yaşamsal öneme sahip olduğunu vurgular. Öte yandan Marksist iktisat kuramı, kapitalist ekonominin sömürücü ve baskıcı niteliğini de gözler önüne serer. Kapitalist kurumlar ve toplumsal düzgüler, kapitalist toplumun tam kalbindeki sınıfsal bölünmelerin derin izlerini taşırlar. Kapitalist bir ekonominin performansı, kapitalist toplumdaki sömürü, baskı ve sınıfsal çatışmadan ayrı tutulamaz (bkz. 5. bölüm). Bu dediğimiz, sınıfsal çıkarlarla çatışmalardan asla azade olmayan kapitalist devletin müdahaleleri için de aynen geçerlidir.

Anayolcu iktisadın neoliberalizm eleştirisi, yeniden ilginin kapitalist piyasaların zayıflıkları üzerine odaklanmasını başarıyla sağlarken, kapitalist ekonominin toplumsal yönleri olduğunu da idrak etmiştir. Ancak, en radikal eleştirilerde bile kapitalist sınıfsal bölünmelerin ve gücün yarattığı sonuçları değerlendirmekten sakınılır. Aslında, kuramsal çözümlemelerde toplumsal sınıfların sözünü duyduklarında bile irkilerek geri çekilirler. Sonuç olarak, kapitalist sömürü ve baskıya karşı koymaya çalışanlara etkin bir destek sunmaktan acizdirler. Bu görev, hâlâ Marksist ekonomi politiğe düşüyor.

KAYNAKÇA

Akerlof, G. (1970) "The Market for 'Lemons': Quality Uncertainty and the Market Mechanism", *Quarterly Journal of Economics* 84, s. 488-500.

Akerlof, G. (1984) *An Economic Theorist's Book of Tales.* Cambridge: Cambridge University Press.

Arrow, K. ve Hahn, F. (1971) *General Competitive Analysis.* Amsterdam: North Holland.

Fine, B. Lapavitsas, C. ve Pincus, J. (der.) (2001) *Development Policy in the Twenty-First Century.* Londra: Routledge.

Friedman, M. (1956) "The Quantity Theory of Money: A Restatement", *Studies in the Quantity Theory of Money* içinde. Şikago: University of Chicago Press.

Friedman, M. (1970) *The Counter-Revolution in Monetary Theory.* IEA Occasional Paper 33, Institute of Economic Affairs: Londra.

Grossman, S. ve Stiglitz, J. (1980) "On the Impossibility of Informationally Efficient Markets", *American Economic Review* 70, s. 393-408.

Itoh M. ve Lapavitsas C. (1999) *Political Economy of Money and Finance.* Londra: Macmillan.

Keynes, J.M. 1936 (1973) *The General Theory of Employment, Interest, and Money.* Londra: Macmillan [*İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, çev. Asım Balcıgil, Minnetoğlu Yayınları, 1980].

Lucas, R. (1972) "Expectations and the Neutrality of Money", *Journal of Economic Theory* 4, s. 103-24.

Lucas, R. (1973) "Some International Evidence on Output-Inflation Tradeoffs", *American Economic Review* 63 (3), s. 326-34.

North, D.C. (1981) *Structure and Change in Economic History.* New York: W.W. Norton.

North, D.C. (1990) *Institutions, Institutional Change and Economic Performance.* Cambridge: Cambridge University Press [*Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, çev. Gül Çağalı Güven, Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002].

North, D.C. (1999) *Understanding the Process of Economic Change.* Londra: Institute of Economic Affairs.

Spence, M. (1973) "Job Market Signalling", *Quarterly Journal of Economics* 87, s. 355-74.

Stiglitz, J. (1974) "Incentives and Risk Sharing in Sharecropping", *Review of Economic Studies* 41, s. 219-55.

Stiglitz, J. (1994) "The Role of the State in Financial Markets", *Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics 1993*, s. 19-52.

Williamson, O. (1975) *Markets and Hierarchies.* New York: Free Press.

Williamson, O. (1985) *The Economic Institutions of Capitalism.* New York: Free Press.

4

NEOLİBERALİZMİN İKTİSAT MİTOLOJİSİ

Anwar Shaikh

Büyük bir refaha yaygın bir yoksulluğun eşlik ettiği bir dünyada yaşıyoruz. En zengin ülkelerin yıllık kişi başına düşen GSYİH'si 30.000 doları aşarken, en yoksullarda bu rakam 1.000 doların altına düşüyor. Hatta insanı dehşete düşüren bu düşük düzey bile fazlasıyla yanıltıcı, çünkü ülkeler içindeki eşitsizliklerin daha fazla olması yoksulların ortalamadan daha az bir gelirle geçindikleri anlamına geliyor. 1,2 milyar insan, yani yeryüzündeki her beş kişiden biri günde 1 dolardan daha az bir gelirle yaşamını sürdürmek zorunda kalıyor. Çin dışarıda tutulursa, hızlı bir küreselleşmenin yaşandığı son on yıl yoksullukla açlığın artışına tanıklık etmiştir. Bu süre zarfında 13 milyon çocuk ishal ve ishalle ilgili hastalıklar yüzünden yaşamını kaybetti. Günümüzde, her yıl bir milyondan fazla kadın, yani dakikada bir kadın gebelik ya da doğum sırasında yaşamını kaybediyor. 800 milyondan fazla insan yetersiz beslenme sorunuyla karşı karşıya (bkz. 15. bölüm; UNDP 2003, s. 5-8, 40). Öte yandan, dünya ölçeğinde bakıldığında, yeryüzü nüfusunun tamamına yeterli beslenme, tıbbi bakım ve barınma imkânları sağlayacak araçlara uzun süredir sahibiz.

Bir bütün olarak ele alınırsa, dünya nasıl en iyi şekilde bu tür sorunların üstesinden gelebilir? Günümüzün en geçerli yanıtı, şa-

şırtıcı olmakla birlikte oldukça basittir: Kısıtlanmayan küresel ticaret vasıtasıyla. İşte, neoliberalizm denilen doktrinin özü böyle ifade edilebilir.

KURAMDA VE UYGULAMADA NEOLİBERALİZM

Neoliberalizm, çağdaş küreselleşmeye hükmediyor. Uygulanması, kökleri standart iktisat kuramında bulunan bir dizi kuramsal iddiaya dayanarak haklı çıkarılıyor. Piyasaların en uygun ve kendi kendini düzenleyici toplumsal yapılar olduğu öne sürülüyor. Hiçbir kısıtlama olmaksızın işlemelerine izin verilmesi halinde piyasaların bütün iktisadi ihtiyaçları en uygun şekilde karşılayacağı, iktisadi kaynakların tamamının etkin şekilde kullanılmasını sağlayacağı ve gerçekten çalışmayı arzulayan herkese iş olanağı sunarak kendiliğinden tam istihdama yol açacağı iddia ediliyor. Bu iddianın bir uzantısı olarak, bu faydaları bütün dünyaya yaymanın en iyi yolu piyasaların küreselleşmesi olacaktır. Dünya Ticaret Örgütü'nün eski Genel Direktörü Mike Moore'un sözleriyle, "(dünya üzerindeki) yoksullara daha fazla yardımda bulunmanın en kesin yolu piyasaları dışarıya açmaya devam etmektir" (Agosin ve Tussie'nin alıntısı 1993, s. 9). Bu, neoliberalizmin ilk belitidir [*aksiyom*].

Bu açıdan bakıldığında, modern dünyada yoksulluk, işsizlik ve dönemsel iktisadi krizler yaşanmasının nedeni; piyasaların, işçi sendikaları, devlet ve kökleri kültürle tarihte yatan bir dizi toplumsal uygulama tarafından kısıtlanmasıdır. Tarihin bu şekilde okunması, dünyanın yalnızca yoksul ülkeleriyle sınırlı kalmaz, aynı zamanda zengin ülkeleri de içine alır. Böylece, başarılı bir küreselleşmenin dünya genelinde "piyasa dostu" toplumsal yapıların yaratılmasını gerekli kıldığı sonucuna ulaşılır. Piyasa dostu ifadesi ile şunlar kastedilmektedir: İşverenlerin istediklerini işe alıp, istediklerini işten atabilmelerini sağlamak üzere sendikaların gücünün azaltılması; devlet işletmelerinin özelleştirilmesi yoluyla burada çalışan işçilerin yerli sermayenin hükmü altına girmesinin sağlanması; iç piyasaların yabancı sermayeye ve yabancı mallara açılması. Bu, neoliberalizmin ikinci belitidir.

Neoliberalizm kuramı ve uygulamaları, aktivistler, politika yapıcılar ve akademisyenler arasında önemli bir muhalefet yaratmıştır. Bununla birlikte, neoliberal anlayış büyük bir hâkimiyet oluşturmuş durumdadır. Toplumsal bilimler, kamuoyunun düşüncesi ve en çok da politika çevreleri üzerindeki nüfuzunu sürdürmektedir. Bir uygulama meselesi olarak bu gündemi destekleyen güçlü uluslar ve kurumlar, piyasaların rolünü büyük ölçüde genişletmekte başarılı olmuşlardır. Aynı ölçüde uygulamayla ilgili bir mesele olarak muazzam boyuttaki yoksulluk ve derin eşitsizlik sürerken, yerkürenin dört bir yanında krizler patlak vermeye devam ediyor.

NEOLİBERALİZMİN İKTİSADİ GEREKÇESİ OLARAK SERBEST TİCARET KURAMI

Neoliberalizmin temel mantığı, rekabetçi serbest ticaretin kendiliğinden bütün uluslara fayda sağlayacağı iddiasında bulunan ortodoks serbest ticaret kuramına dayanır (bkz. 10. bölüm). Paul Krugman'ın belirttiği gibi bu, (standart) iktisat kuramının "kutsal ilke"sidir (Krugman 1987, s. 131). Bu ilkenin değerini kavrayabilmek için aşağıdaki diyaloğu ele alalım. Eleştiriler, dünyanın günümüzde standart serbest ticaret kuramında varsayılan rekabet koşullarının çok uzağında olduğuna işaret ediyorlar. Şimdi serbest ticareti vaaz eden zengin ülkelerin, zamanında kalkınma merdiveninin basamaklarını tırmanırlarken büyük ölçüde ticari korumacılığa ve devlet müdahalesine dayandıklarını bize hatırlatıyorlar. Zengin ülkelerin, günümüzde bile, vaaz ettikleri şeyleri kendilerinin uygulamadığına işaret ediyorlar (Agosin ve Tussie 1993; Rodrik 2001, s. 11; Chang 2002; Stiglitz 2002).

Neoliberalizmin savunucularının bu suçlamaya karşı yanıtları hazır. Geçmişte gerçekten rekabetçi koşulların olmadığını söyleyerek geçmişin yararlı bir kılavuz olamayacağını belirtiyorlar. Oysa, uluslararası kurumların yardımıyla günümüzde rekabet dünya geneline yayılabilir. Bu olduğu zaman da serbest ticaret vaat edildiği gibi işe yarayacaktır. Bu nedenle, piyasalar üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması gerekir, özellikle de gelişen dünyada (Bhagwati, 2002, ders 1). Bu, neoliberalizmin en önemli sonucudur.

Bu şekilde ifade edildiğinde tartışma, mevcut piyasaların ne ölçüde rekabetçi hale getirilebileceği ve bunun toplumsal maliyetinin ne olacağı konusu etrafında döner. Neoliberalizmi eleştirenlere göre modern dünyaya güç hükmettiği için piyasalar asla ders kitaplarında anlatıldığı gibi işlemeyecektir: Tekel gücü, sınıf gücü, devlet gücü ve merkezin çevre karşısındaki gücü (McCartney 2004). Rekabetçi modelin zorla mevcut topluma dayatılmaya çalışılması başarısız olacaktır ve yaygın "tali hasarlar"a yol açacaktır. Savunucularına göre ise piyasanın uzun dönemde sağlayacağı varsayılan faydalar kısa dönemdeki geçiş maliyetlerini mazur gösterir. Maliyeti başkaları üstlenirse daha da geçerlidir bu. Taraftarlarının "şok tedavisi" dedikleri aşırı biçiminde, ilerlemenin en iyi yolunun karşı duran kurum ve uygulamalara karşı her cepheden yapılacak bir saldırı olduğu iddia edilir.

Bu tartışmanın çarpıcı yanı, her iki tarafın da neoliberalizmin temel önermelerini kabul etmesidir. Yani, yeterince rekabetçi olan koşulların varlığında serbest ticaret vaat edildiği şekilde *işleyecektir.* Bu bölümde, bu iddianın yanlış olduğu, hatta kendi kuramsal yapısı bağlamında ele alındığında bile yanlış olduğu savunulacaktır. Kalkınmışlığın hemen yanında az kalkınmışlığın, zenginliğin yanı başında yoksulluğun, istihdamla birlikte işsizliğin olmasının nedeni rekabetin yokluğu değildir. *Neden, bizzat rekabetin kendisidir.*

Uluslar arasındaki ticaret, bir ulus içindeki rekabetle hemen hemen aynı biçimde işler: Rekabetçilik açısından zayıf olan karşısında güçlü olana üstünlük sağlar. Bu açıdan bakıldığında küreselleşmenin "tali hasarlar"a yol açması beklenir. Bu bize aynı zamanda, kalkınmış ülkelerin zamanında basamakları tırmanırlarken, sınırlanmamış uluslararası rekabetin kalkınma planları açısından bir tehdit oluşturduğunu düşünmekte ne kadar haklı olduklarını gösterir. Bugün büyük bir gayretle inkâr ettiklerinin o zaman doğru olduğunu biliyorlardı. Yani, piyasanın büyük gücünün daha geniş toplumsal gündeme tabi kılındığında en iyi şekilde kullanılabildiğini.

STANDART SERBEST TİCARET KURAMININ MANTIĞI

Ders kitaplarının giriş kısımları, serbest ticaret kuramıyla ilgili, bilinçli olarak yapılan yanlış bir betimlemeyle başlar. Bizden iki ulusu, serbestçe üstlenilen takas işlemi yapmaya kalkışan *bireyler* gibi düşünmemiz istenir. Bize, bu bireylerden her birinin, ancak süreçten kazançlı çıkacağını düşündüğü takdirde bir şeyin karşılığında başka bir şey vereceği söylenir. Beklentileri isabetliyse ikisi de gerçekten kazançlı çıkacaktır. Dolayısıyla, serbest ticaret herkes için faydalı olacaktır. Geriye kalan meseleler teferruattan ibarettir.

Ancak sihirbaz numaralarının hepsinde olduğu gibi burada da bir yanıltmaca söz konusudur. Kapitalist dünyada ticareti *ticari işletmeler* yapar. Yerli ihracatçılar yabancı ithalatçılara, onlar da kendi yurttaşlarına satış yaparlar. Keza, yerli ithalatçılar yabancı ihracatçılardan alıp bize satarlar. Zincirin her aşamasında ticari kararları belirleyen şey kârdır. Uluslararası ticaret kuramı aslında rekabet kuramının bir alt kümesidir. Standart serbest ticaret kuramının doğru olabilmesi için uluslararası rekabetin her zaman faydalı olduğunun gösterilmesi gerekir. Serbest ticaret kuramının gerçek gücü ve neoliberalizmin gerçek temeli burada yatar. Ancak ileri düzeydeki ders kitaplarında bundan bahsedildiğini görebilirsiniz[1]. Aksi takdirde soru işaretleri belirmeye başlayabilir.

Hikâyenin doğru olması için pek çok şey gerekmektedir. İlk olarak, iki ulus arasındaki ticaret eğer ihracat ile ithalat arasında dengesizlikler yaratıyorsa, bunun telafi edici nitelikte göreli fiyat değişikliklerini harekete geçirmesi gerekir. Bir ulusun ticaret açığı verdiğini farz edelim. Ticaret açığı, bu ulusun ihracatçılarının yurt dışına sattıkları malların değerinin aynı ulusun ithalatçılarının yurtiçinde sattıkları malların değerinden az olmasını ifa-

1 Orta düzeydeki ders kitapları, "bireyler olarak uluslar" kurmaca hikâyesi ile uluslararası rekabetin gerçek yasalarının gerektiği şekilde ayrıntılı olarak incelenmesi arasındaki uçurumu ikisi arasına düzgüsel [*normatif*] bir önerme yerleştirerek kapatırlar bazen. "Uluslar"ın karşılaştırmalı üstünlük ilkelerine göre ticaret yapmalarının *gerektiği*, çünkü bu durumda bütün ulusların ticaretten fayda sağlayacakları söylenir. Bu, ulusların emperyalizme, savaşa ya da yağmacılığa bulaşmamaları gerektiğini söylemek gibi bir şeydir. Bir ümit olarak belki memnuniyet verici olabilir bu, ancak gerçek yaşamdaki sonuçları açıklamakta biraz yetersiz kalmaktadır (Magee 1980, s. xiv, 19).

de eder. Bu dengesizliğin kendiliğinden düzelebilmesi için ihraç mallarının yabancılar açısından ucuzlaması (bu durumda muhtemelen daha fazla satın alacaklardır) ve ithal malların yurtiçindeki alıcılar açısından pahalılaşması (bu durumda muhtemel daha az satın alacaklardır) gerekecektir. İkinci olarak, göreli fiyatlardaki değişmelerin ticaret açığının azalmasında etkili olması gereklidir. Yani, ihracatın parasal değerinin ithalatınkine göre yükselmesi gerekir. Bunun tam aksi de pekâlâ mümkündür. Örneğin, ihracat fiyatları yüzde 10 düşerken yabancıların bu mallardan yüzde 5 daha fazla satın aldıklarını farz edelim. Bu durumda ihracatın toplam parasal değeri artmak yerine *azalacaktır*, çünkü fiyattaki düşüş miktardaki yükselişten daha büyüktür. Bu nedenle, standart kuramda satılan miktarların fiyatlar karşısında yeterince duyarlı oldukları varsayımının yapılması gerekir[2]. Uluslararası ticaret kuramının diliyle söyleyecek olursak, birinci koşul, ticaret açığı söz konusu olduğunda ülkenin dış ticaret hadlerinin (ortak bir para cinsinden ifade edilen ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranının) kendiliğinden düşeceğini belirtir. İkinci koşulsa, bu düşüşün ticaret açığının kapanmasını sağlayacak ölçüde olacağını belirtir. İkisi bir arada değerlendirildiğinde, bu iki varsayım ticaret açıklarının (keza ticaret fazlalarının) kendi kendilerini ortadan kaldıracakları anlamına gelir. Böylece, kalkınma düzeylerindeki, kaynaklardaki, emek maliyetlerindeki ya da başka şeylerdeki farklılıklara bakılmaksızın, her ulus dünya piyasasında kendine bir yer bulabilecektir. Başka bir deyişle, serbest ticaret bütün ulusların sonunda dünya piyasasında rekabetçi olmasını sağlayacaktır (Arndt ve Richardson 1987, s. 12).

2 Bu gereklilik "esneklik koşulları" olarak bilinir. Ticaret dengesi, ihracatın değerinin ithalatın değerine oranı olarak ifade edilebilir. Oranın birden küçük olması, bu ulusun ticaret açığı verdiği anlamına gelir. İhracat fiyatları düşüyorsa ve bu düşüş satılan ihracat malları miktarında artışa neden oluyorsa, ihracatın *değeri*nin de artacağını kesin olarak söyleyemeyiz. Benzer şekilde, ithalat fiyatlarının artması satın alınan ithal malları miktarında azalmaya yol açabilir, ancak ithalatın değerinin azalmasını garanti edemez. Dolayısıyla, dış ticaret hadlerinin varsayıldığı gibi davrandığı bir durumda bile ticaret dengesi iyileşmeyebilir. Ticaret dengesinin iyileşmesi için miktarların yeterince duyarlı (esnek) olması gerekir. Esneklik koşulları, hikâyenin doğru çıkmasını sağlayacak bir dizi sınırlamadır.

Yukarıda bahsedilen varsayımlar hikâyenin işe yaraması için gerekli, ancak yeterli değildir. İstihdamla ilgili sonuçları da düşünmeliyiz. Ticari etkinliğe giren ülkelerde bazı sektörlerde istihdam anlamında kayıplar, diğer bazı sektörlerde ise kazançlar söz konusu olabilir. Bazı firmalar gelişirken, bazıları kapanacaktır. Bu söylenenlerin hiçbiri ticaret yapan ülkelerde genel istihdam kayıpları yaşanması olasılığını ortadan kaldırmaz. Başka bir şeylere daha ihtiyacımız var. Standart kuram, rekabetçi piyasaların çalışmak isteyen herkese kendiliğinden iş sağlayacağını varsayarak çözer bu sorunu. Bu varsayımın ticaret kuramına aktarılması, uluslararası ayarlamaların genel bir istihdam kaybına yol açmayacağını güvence altına alır, çünkü işini kaybedenlerin başka bir iş bulacağı farz edilir. Bu, geleneksel uluslararası ticaret kuramının üçüncü sacayağıdır.

Kısa bir özet yapalım. Standart ticaret kuramı üç iddiaya dayanır. İlk olarak, bir ulusun ticarette açık vermesi ihracat fiyatlarının ithalat fiyatları karşısında göreli olarak düşmesine, yani ülkenin dış ticaret hadlerinin azalmasına yol açacaktır. İkinci olarak, dış ticaret hadlerinin düşmesi ihracatının parasal değerini ithalatın parasal değerine göre artıracaktır, yani ülkenin ticaret dengesini iyileştirecektir. Bunun gerçekleşebilmesi için miktar cinsinden ihracatın ithalata oranında yaşanan artışın, ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranında yaşanan düşüşten daha fazla olması, yani "esneklikler"in uygun olması gerekir. Üçüncü olarak, ortalık yatıştıktan sonra hiçbir ulus uluslararası ticaret dolayısıyla istihdam kayıplarına maruz kalmayacaktır. İşte bu üç önerme, *neoklasik karşılaştırmalı maliyet üstünlüğü kuramını* meydana getirir. Bu önermelerin hepsi bir arada, uluslararası ticaretin bütün uluslar için her zaman kazançlı olacağını ifade ederler.

Karşılaştırmalı *maliyet* üstünlüğü kuramı ile karşılaştırmalı *faktör* üstünlüğü kuramının birbirinden ayırt edilmesi önemlidir. Kavramsal açıdan farklı olmalarına karşın sıklıkla birbirleriyle karıştırılırlar. Karşılaştırmalı maliyet üstünlüğü kuramı, uluslar arasındaki uluslararası ticaretin, her iki ulusta da tam istihdamdan uzaklaşmaya neden olmaksızın dengeli bir ticaret olarak gerçekleşeceğini ima eder. Ticarete başlandığında uluslardan birinin mutlak olarak daha düşük maliyetlere sahip olması ve ilk başta bir ti-

caret *fazlası* elde etmesi durumunda bile, karşılaştırmalı maliyetler kuramı serbest ticaretin bu başlangıçtaki üstünlüğü kendiliğinden ortadan kaldıracağını söyler. Bunun ne anlama geldiğini kavramak için ticarete başlandığında fazla veren ülkenin sanayilerini, yabancı rekabetçiler karşısında sahip oldukları mutlak maliyet üstünlüğü derecesine göre alt alta sıraladığımızı düşünelim. Bu durumda, serbest ticaretin kendiliğinden ticaret fazlasını ortadan kaldırması için başlangıçta *en az* mutlak üstünlüğe sahip olan sanayilerin maliyet üstünlüklerini ilk kaybeden sanayiler olması gerekir (kuramın önerdiği mekanizmaya az sonra geri döneceğiz). Bu işlem, ilk baştaki ticaret fazlasının tamamen yok olması sağlanıncaya kadar listedeki sanayilerin birer birer üstlerinin çizilmesiyle geriye kalan sanayiler için tekrar edilir. En sonunda ayakta kalanlar, listenin en üstünde yer alan, yani başlangıçta en fazla "karşılaştırmalı" maliyet üstünlüğüne sahip olan sanayiler olacaktır. İlk başta ticarette mutlak olarak hiçbir üstünlüğe sahip olmaması nedeniyle ticaret açığı veren ülkede ise bunun tam tersi bir sürecin işleyeceği açıktır. Bu durumda, en fazla üstünlüğü olanlar, başlangıçta maliyet üstünlüğü açısından en az geride kalan sanayiler olacaktır.

Ticareti karşılaştırmalı maliyet üstünlüğü kuramının düzenlediğini varsayan karşılaştırmalı faktör üstünlüğü kuramı, bir ülkedeki sanayilerin hangilerinin karşılaştırmalı maliyet üstünlüğü listesinin üst kısmında yer alacağını açıklamayı amaçlar. Verilecek temel yanıt, üretimde ucuz yerel girdiden en fazla faydalanan sanayilerin en tepede yer alacağıdır. Yerel olarak ucuz girdi ise söz konusu "üretim faktörü"nün (toprak, emek, sermaye) göreli bolluğu ile açıklanır. Dolayısıyla, eğer bir ülkede göreli olarak toprak bolsa, faktör üstünlüğü kuramına göre tarım gibi toprağı yoğun olarak kullanan sanayilerin uluslararası ticarette karşılaştırmalı maliyet üstünlüğüne sahip olması muhtemeldir.[3]

3 Bu argümanın neoklasik uyarlaması Heckscher-Ohlin-Samuelson (HOS) modelinde somutlaşır. Bu model, ek bir önerme getirerek uluslararası meta ticaretinin tek başına, herhangi bir doğrudan emek ve sermaye akışına gerek olmaksızın, ülkeler arasında reel ücretlerin ve kâr oranlarının eşitlenmesi eğilimi yaratacağını savunur. Bu, HOS modelinin "faktör fiyat eşitleme kuramı" olarak bilinir (Magee, 1980, 2. bölüm).

CENNETTE AKSİLİK

Standart ticaret kuramının, piyasa kuvvetlerinin bir yandan ticaret dengesizliklerini kendiliğinden ortadan kaldırırken, öte yandan da tam istihdamı her yerde güvence altına alacağı sonucuna ulaştığını gördük. Uluslararası ticaret, hiç kimseye zarar vermeksizin daha ucuz ve/veya daha çok arzulanan metalara erişim imkânı sağlamış olur. Uluslar, piyasanın sihrini icra etmesine izin verirlerse, olası dünyaların en iyisinde her şey en iyi şekilde olacaktır.

Bu hikâyedeki ilk güçlük, görgül kanıtların hikâyeyi hiç mi hiç desteklemiyor olması. Ne kalkınmakta olan dünyada ne de kalkınmış dünyada, ne geçmişte ne de günümüzde, ne sabit ne de esnek döviz kurlarıyla ticaret dengesizliklerinin kendiliğinden ortadan kaybolduğu görülmemiştir (Harvey 1996). Aksine, kalıcı dengesizlikler kesinlikle yaygındır. Örneğin, ABD yaklaşık 30 yıldır ticaret açığı verirken Japonya yaklaşık 40 yıldır ticaret fazlası vermektedir. Benzer bir sorun, tam istihdamın rekabetçi piyasaların doğal bir sonucu olduğu iddiasında da yaşanır. Yalnızca son on yıla baktığımızda, kalkınmış ülkelerde işsizlik oranlarının yüzde 3 ile yüzde 25 arasında değiştiği görülmektedir. Sorun, şu an itibarıyla 1,3 milyar işsiz ya da eksik istihdam edilen insanın yaşadığı *kalkınmakta olan* dünyada daha da ağır bir hal almaktadır (ILO 2001). Üstelik, bu insanların büyük bir kısmı ömürleri boyunca makul bir işleri olabileceğini de umut edemiyor. Önemli sayıda iktisatçı, kapitalizmin ilerlemiş dünyada bile tam istihdamı sağlayacak hiçbir otomatik eğilim üretmediğini öne sürmektedir. Keynesçi ve Kaleckici çözümlemenin temelinde uzun süreden beridir bu düşünce bulunuyor (bkz. 2. ve 3. bölümler).

İkinci güçlük, standart uluslararası ticaret kuramının, rekabetin ele alınış şeklinde kuramsal açıdan yüz seksen derecelik bir dönüş gerektirmesidir. İktisatçılar *bir ulus içindeki* rekabeti tartışırken, rekabetin zayıf olan karşısında güçlü olanı ödüllendirdiği konusunda hemfikirdirler. Eğer iki grup firma aynı piyasada birbirleriyle rekabet ediyorlarsa, maliyetleri daha düşük olanlar diğerlerinin tozunu attıracaklardır. İlk gruptaki firmalar pazar paylarını genişletirken, diğerlerininki ise giderek daralacaktır. Zayıf olan firmaların ayıklanmasını sağlaması nedeniyle iktisatçılar, rekabetin

bir erdemi olarak bunu yüceltirler. Bir ulusun içindeki iki *bölge* için de aynı mantık geçerlidir. Maliyetlerin düşük olduğu bölge, maliyetlerin yüksek olduğu bölgeye ürünlerinin çoğunu satacak ve karşılığında bu bölgeden fazla bir şey de almayacaktır. Düşük maliyetli bölge bölgesel ticaret fazlası verirken, yüksek maliyetli bölge ise bölgesel ticaret açığıyla karşı karşıya kalacaktır. Ortodoks iktisatçılar bunda herhangi bir sorun olduğunu düşünmezler, çünkü daha zayıf bölgede işlerini kaybedenlerin daha güçlü bölgede yeni işler bulabileceğini varsayarlar.

Ancak, bu iktisatçılar *uluslar arasındaki* rekabeti, yani uluslararası ticareti tartıştıkları zaman bu kuramı terk ederek yerine farklı bir kuramı kullanmaya başlarlar. Belli bir ülke içinde yaşanan rekabetin zayıf olanı cezalandırıp güçlü olanı ödüllendirdiğini söylerken, ülkeler arasındaki rekabetin zayıfı güçlendirdiği, güçlü olanı ise zayıflattığını söylerler. Kutsal kitaplara özgü bir bakış açısı olarak cazip olsa da, bu açıklamanın açıklayıcı bir değeri pek yoktur. Peki, işin sırrı nedir?

ULUSLARARASI ÖLÇEKTE GERÇEK REKABET

Gerçek uluslararası rekabetin aynen ulusal rekabet gibi işlediğinin farkına varılır varılmaz uluslararası ticaret kuramı gizemli bir şey olmaktan çıkar: Rekabetçi açıdan zayıf olan karşısında rekabetçi açıdan güçlü olanı ödüllendirir. (Shaikh 1980, 1996; Milberg 1993, 1994).

Bir an için ulus içindeki rekabete, yani bir ulusun iki bölgesi arasındaki rekabete geri dönelim. Bu durumun sonucu hakkında bütün iktisat okullarının görüş birliği içinde olduğunu görmüştük: Düşük maliyetli üreticilerin olduğu bölge bölgesel ticaret fazlası verirken, yüksek maliyetli bölge ise bölgesel ticaret açığıyla karşı karşıya kalacaktır. İki ulus arasındaki rekabet durumunda, yine bütün iktisat okulları *başlangıçta*, yani ticarete ilk başlandığı zaman benzer bir sonucun ortaya çıkacağı konusunda hemfikirdirler. Başlangıçta üretim maliyetleri düşük olan ülke ulusal ticaret fazlası, diğer ülke ise ticaret açığı verecektir. Ayrıca, satın aldığından daha fazlasını dışarıya satması nedeniyle ticaret fazlası veren ülke-

nin net bir uluslararası fon alıcısı olacağı da herkesçe kabul edilmektedir. Öte yandan, ticaret açığı veren ülkede ise dışarıya fon akışı yaşanacaktır.

İşte tam bu noktada standart ticaret kuramı ile gerçek rekabet kuramı arasında ciddi bir ayrılık baş gösterir. Standart ticaret kuramı, yetkililerin döviz kurunu sabit bir düzeyde tutması halinde, ticaret fazlası veren ülkede sonuçta oluşan fon girişlerinin ülkede genel fiyatlar düzeyini yükselteceğini söyler. İhracat fiyatlarının da yükselmesi demektir bu. Bunun aksine, eğer yetkililer döviz kurunun piyasa baskılarına tepki vermesine müsaade ederlerse, standart kuram fon girişlerinin döviz kurunu yükselterek yabancılar açısından ihracatı pahalılaştıracağını söyler. Ticaret açığı veren ülkede bunun tersi bir hareket gerçekleşecektir. Dolayısıyla, reel döviz kurundaki (yani fiyat düzeyine göre düzeltilmiş nominal döviz kurundaki) kendiliğinden gerçekleşen hareketler sonucunda fazla veren ülke dış pazarlarda ihracat fiyatlarının yükseldiğini ve yurtiçi piyasada ithal fiyatlarının düştüğünü görecektir[4]. Başka bir deyişle, fazla veren ülkenin dış ticaret hadleri kendiliğinden yükselirken, açık veren ülkeninki ise kendiliğinden düşecektir. Bu, karşılaştırmalı maliyetleri kuramının temel önermesidir.

Ulusların ticarete başlamalarıyla birlikte metaların göreli fiyatlarının *artık* göreli üretim maliyetlerince düzenlenmemesi kar-

4 Şöyle bir örnek düşünelim. Japonya uluslararası ticarete ticaret fazlası vererek başlamış olsun. Birim başına ortalama ihracat fiyatı 1.000 yen, birim başına ortalama ithalat fiyatı 2.000 yen olsun (başka bir deyişle, yen-dolar döviz kuru 0,01 iken ithal edilen birim başına 20 dolar). Dolayısıyla, başlangıçta dış ticaret hadleri 1.000/2000 = 1/2 olacaktır. Standart kurama göre döviz kuru sabitse Japonya'nın ticaret fazlası ülkede enflasyona neden olacaktır. ABD'nin ticaret açığı ise ABD'de deflasyona [*çn.* genel fiyat düzeyinin düşmesine] neden olacaktır. Böylece, Japonya'nın ihracat fiyatları sözgelişi birim başına 1.200 yene yükselirken, (aynı zamanda Japonya'nın ithalat fiyatları olan) ABD'nin ihracat fiyatları sözgelişi birim başına 16 dolara (sabit döviz kurunda birim başına 1.600 yene) düşecektir. Döviz kurunun esnek olması durumundaysa, yen-dolar kuru sözgelişi 0,015'e yükselebilir. Döviz kurundaki değişiklik Japonya'nın ihraç ettiği ürünlerin yurtiçi fiyatını etkilemeyecektir (1.000 yen), ancak ABD'den alınan ithal ürünlerin fiyatını 1.333 yene (20$/0,015) yükseltecektir. Her iki durumda da Japonya'nın ticaret hadleri 1/2'den 1.200/1.600 = 1.000/1.333 = 3/4'e yükselecektir. Japonya'nın başlangıçtaki rekabetçi üstünlüğü bu sayede kendiliğinden aşınmış olacaktır. Aynı şey ABD'nin başlangıçtaki rekabetçi üstünlükten *yoksun* olması durumu için de geçerlidir.

şılaştırmalı maliyet kuramının zorunlu bir sonucudur. Ticaretin başladığı anda, her ulus içindeki rekabet göreli maliyetlerce düzenlenen göreli fiyatlar ortaya çıkaracaktır. Dolayısıyla, uluslararası göreli fiyatları ifade eden dış ticaret hadleri de başlangıçta ihraç edilen ve ithal edilen metaların göreli maliyetlerince düzenlenecektir. Ancak, karşılaştırmalı maliyet kuramı bunun ardından dış ticaret hadlerinin ticareti dengeleyecek şekilde hareket etmesini gerektirir. Dış ticaret hadlerinin göreli maliyetlerce düzenlenmesi artık söz konusu olamaz. Dış ticaret hadleri aynı anda iki efendiye birden hizmet edemez (Shaikh 1980, 1996).

Gerçek rekabet kuramında ise taban tabana zıt bir sonuca ulaşılır. Rekabet, fiyatların, dolayısıyla dış ticaret hadlerinin daima göreli reel maliyetlerce düzenlenmesini zorunlu kılar. Başlangıçta ticaret fazlası veren ülkede sonuçta oluşan fon girişleri kredi mevcudiyetini artırarak faiz oranlarını düşürecektir. Bunun aksine, başlangıçta ticaret açığı veren ülkede fonların dışarıya akışı kredi piyasasını sıkıştırarak faiz oranlarını yükseltecektir. Faiz oranlarının fazla veren ülkede düşerken açık veren ülkede yükselmesi sonucunda kâr peşinde koşan sermaye fazla veren ülkeden açık veren ülkeye yönelecektir. Böylece, fazla veren ülke dünya piyasasında net borç veren ülke konumuna gelirken, açık veren ülkeyse net borçlu olacaktır. Ticaret dengesizliklerinin ortadan kalkması yerine bu dengesizlikler sonunda sermaye akışlarıyla kapatılmış olacaktır. Ticaret dengesizlikleri *kalıcılık* arz ederken, özellikle de açık veren ülkeler uluslararası borçlular haline geleceklerdir. Son derece tanıdık gelen tarihsel bir manzara değil mi?

Sonuçta, gerçek rekabet kuramı uluslararası ticaretin en düşük reel maliyetle üretim yapan ülkelerin lehine olacağını ifade eder. Reel maliyetler üç etkene bağlıdır: Reel ücretler, teknolojik gelişme düzeyi ve doğal kaynakların mevcudiyeti. Yüksek reel ücretler maliyetleri yükseltirken, teknoloji düzeyinin yüksekliği ve doğal kaynakların kolayca bulunabilmesi maliyetleri düşürür.

Zengin ülkeler yüksek teknoloji düzeyine sahiptirler, genellikle doğal kaynakları boldur, ancak reel ücretler yüksektir. Yoksul ülkelerde ise teknolojik gelişmişlik düzeyi çoğunluklu düşüktür, doğal kaynakları bazen boldur ve reel ücretler düşüktür. Uluslararası

rekabet, yani serbest ticaret kendi içlerinde benzerlikler taşıyan bu iki grubun çarpışmasına neden olacaktır. Her ülkede, uluslararası açıdan rekabetçi olan sektörler kazanırken olmayanlarsa kaybedecektir. Büyüyen sektörlerde istihdam olanakları artarken, küçülenlerde ise azalacaktır.

Verili durumda, yoksul ülkeler düşük ücretlerin teknolojinin az gelişmişliğini telafi ettiği ve (eğer varsa) doğal kaynaklarının yeterince maliyet üstünlüğü sağladığı sektörlere yönelmek zorunda kalacaklardır. Aksine, zengin ülkelerse yüksek teknoloji sektörlerinde ve bazı doğal kaynaklarda üstünlüğe sahip olmaya eğilimli olacaklardır.

Ancak, yukarıda betimlediğimiz uluslararası işbölümü varlığını sürdüremez. Her şeyden önce gerçek rekabetin herhangi bir ülkede ticaretin dengelenmesini sağlayacağını söylemek mümkün değildir. Aslında, her ülkenin dünya piyasasında rekabet edebilecek yalnızca birkaç sektöre sahip olması, dolayısıyla da ihracatının son derece kısıtlı olması pekâlâ mümkündür. Sürekli olarak ticaret açıkları veren, yani ihraç ettiğinden daha fazla ithalat yapan ülkeler döviz rezervlerini tüketmek zorunda kalacak, bu açıkları kapatabilmek için dışarıdan borçlanmaya (yabancı sermaye girişlerine) bağımlı hale geleceklerdir. Döviz krizleri ile iktisadi çöküşler genellikle bu tür durumlara yol açar. İkinci olarak, istihdam kazançlarının istihdam kayıplarını telafi edeceğinin hiçbir garantisi yoktur. İstihdam açısından bazı ülkelerin eskisinden daha kötü hale gelmesi tamamen mümkündür. Üçüncü olarak, zengin ülkelerle karşılaştırıldığında yoksul ülkelerde teknolojinin *daha hızlı* gelişmemesi ve/veya reel ücretlerin *daha yavaş* artmaması durumunda, bu ülkelerin ücretlerin düşüklüğünden kaynaklanan üstünlükleri bile zamanla aşınacaktır. Buradaki can alıcı değişken, teknolojik gelişme farkıdır: Zengin ülkelerde teknolojik ilerleme daha hızlıysa, sahip oldukları maliyet üstünlüklerini koruyabilmeleri için yoksul ülkelerin reel ücret farkını artırmaları gerekir. Bu durum kalkınmanın tam zıttı olacaktır. Ancak, serbest ticaret yoksul ülkelerin teknolojilerini yeterince hızlı bir şekilde geliştireceklerine dair herhangi bir güvence sunmaz. Son olarak, yoksul ülkelerdeki ucuz emeğin, ileri teknolojiye sahip yabancı sermayenin düşük

ücretlerden tam anlamıyla yararlanabilmesini sağlaması nedeniyle güçlü bir cazibe unsuru haline gelmesi mümkündür. Yabancı sermayenin faaliyetlerini yoksul ülkelere kaydırması zengin ülkelerdeki bazı işçilerin işlerini kaybetmelerine neden olabilir ya da yeni işletmeler de açılabilir. Ancak, her iki durumda da emek yoğun nitelikteki yerel üretim olumsuz etkilenecek ve pek çok işçi işinden olacaktır. Bu süreçten kârlı çıkacağı kesin olan yabancı sermayenin yok ettiğinden daha fazla istihdam olanağı yaratacağını söylemek mümkün değildir. Zaten, böyle bir amacı da yoktur.

BAŞLI BAŞINA BİR AMAÇ OLARAK KALKINMA

Neoliberalizm, iktisadi kalkınmayı teşvik etmenin en iyi yolunun serbest ticaret olduğunu iddia ediyor. Ancak, neoliberal doktrin uluslararası rekabetin kuvvetli olanı zayıflatıp, zayıf olanı kuvvetlendireceğini savunan hatalı bir anlayışa dayanıyor. Gerçek rekabet tamamen farklı bir biçimde işliyor: Güçlüyü ödüllendirip zayıfı cezalandırıyor. Bu açıdan bakıldığında, neoliberalizmin dizginsiz bir serbest ticarette ısrar etmesi, en çok zengin ülkelerin gelişmiş şirketlerinin işine yarayacak bir strateji olarak değerlendirilebilir.

Bizzat Batı ülkelerinin ve ardından da Japonya, Güney Kore ve Asya Kaplanlarının merdivenin basamaklarını tırmanırken serbest ticaret kuramlarıyla politikalarına bu kadar gayretle direnç göstermeleri de bundan ötürüdür. Bu, başarıya ulaşırken izledikleri fiili politikaları anlamlandırabilmemizi sağlaması açısından da aynı ölçüde önemlidir: Piyasalara, bilgiye ve kaynaklara uluslararası erişimin, daha büyük bir toplumsal gündemin bir parçası olarak kullanılması. Amaç, kuralların oyuna katılan herkes için aynı olmasını sağlamak değil, mağdur olan oyuncuların durumunu iyileştirmek olmalı. Bu açıdan bakıldığında, neoliberalizmin dünyanın yoksulları üzerinde talim edilmesi özellikle acımasız bir spor olsa gerek.

KAYNAKÇA

Agosin, M.R. ve Tussie, D. (1993) "Trade and Growth: New Dilemmas in Trade Policy – An Overview", *Trade and Growth: New Dilemmas In Trade Policy* içinde. Londra: Macmillan.

Arndt, S.W ve Richardson, J.D. (der.) (1987) *Real Financial Linkages among Open Economies*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Bhagwati, J. (2002) *Free Trade Today*. Princeton: Princeton University Press.

Chang, H.-J. (2002) *Kicking Away the Ladder: Development Strategy In Historical Perspective*. Londra: Anthem Press [*Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü*, çev. Tuba Akıncılar Onmuş, İletişim Yayınları, 2003].

Harvey J.T. (1996) "Orthodox approaches to exchange rate determination: a survey", *Journal of Post-Keynesian Economics* 18 (4), s. 567-83.

ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) (2001) *World Employment Report*. Cenova: ILO.

Krugman, P. (1987) "Is Free Trade Passé?", *Journal of Economic Perspectives* 1 (2), s. 131-46.

Magee, S.P. (1980) *International Trade*. Reading, Mass.: Addison-Wesley.

McCartney, M. (2004) "Liberalisation and Social Structure: The Case of Labour Intensive Export Growth in South Asia", *Post-Autistic Economics Review* 23 (5) <http://www.btinternet.com/-pae_news/review/issue23.htm>.

Milberg, W. (1993) "The Rejection of Comparative Advantage in Keynes and Marx", yayınlanmamış çalışma, Department of Economies, New School for Social Research.

Milberg, W. (1994) "Is Absolute Advantage Passé? Towards a Keynesian/Marxian Theory of International Trade", M. Glick (der.) *Competition, Technology and Money: Classical and Post-Keynesian Perspectives* içinde. Aldershot: Edward Elgar.

Rodrik, D. (2001) *The Global Governance of Trade: As if Trade Really Mattered*, United Nations Development Programme (UNDP).

Shaikh, A. (1980) "The Law of International Exchange", E.J. Nell (der.) *Growth, Profits and Property* içinde. Cambridge: Cambridge University Press.

Shaikh, A. (1996) "Free Trade, Unemployment and Economic Policy", John Eatwell (der.) *Global Unemployment: Loss of Jobs in the 90s* içinde. Armonk, N. Y.: M.E. Sharpe.

Stiglitz, J.E. (2002) Globalisation and Its Discontents. New York: WW Norton [*Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı*, çev. Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural, Plan B Yayınları, 2004].

UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) (2003) *Human Development Report*. Cenova: UNDP.

5

NEOLİBERAL TOPLUM KURAMI

Simon Clarke

Neoliberalizm kendisini modern iktisat kuramının değişmez hakikatlerine dayanan bir doktrin olarak sunar. Ancak, modern iktisat bilimsel bir disiplin değil, son derece özgül bir toplumsal kuramın sistemli detaylandırmasıdır. Neoliberalizmin temelleri Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği*'ne [*Wealth of Nations*] kadar geriye uzanır. Geçtiğimiz iki yüzyılda, Smith'in argümanları somut bir biçime kavuşturulmuş ve büyük bir çözümlemeli titizlikle geliştirilmiştir, ancak neoliberalizmin dayanaklarını oluşturan temel varsayımlar hâlâ Smith'in önerdiği varsayımlardır (bkz. 3. bölüm).

Smith, gelirlerini ticarete getirdiği kısıtlamalardan elde eden asalak merkantilist devlete saldırarak neoliberalizmin temellerini atmış oldu. Smith, serbest mübadelenin her iki tarafın da mutlaka yararına olacak bir işlem olduğunu savunuyordu, çünkü hiç kimse durumunu kötüleştirecek bir mübadeleye gönüllü olarak girmek istemez. Milton Friedman'ın ifade ettiği üzere neoliberalizm, "işlemin her iki taraf için de gönüllü ve bilgili bir şekilde yapılması koşuluyla, iktisadi bir işlemin tarafların her ikisine de fayda sağlayacağı temel önermesi"ne dayanır (1962, s. 55). Sonuçta, ticaret serbestisine getirilecek herhangi bir kısıtlama, bireylerin durumlarını iyileştirme fırsatlarını ellerinden alarak onların refahını azaltacaktır. Smith, piyasanın genişlemesinin uzmanlaşmayı artırarak işbö-

lümünün gelişmesine izin vereceğini de savunuyordu. Mübadele yoluyla elde edilen faydalar, taraflardan birinin diğeri aleyhine elde ettiği faydalar değildir. Mübadele serbestisi önündeki engellerin işbölümünün gelişmesini, dolayısıyla da ulusun zenginliğinin yanı sıra yurttaşların her birinin refahının büyümesini sınırlayacağı fikri, Smith'in savının doğrudan bir sonucudur.

Merkantilist devletle bağlantılı çıkar çevrelerinin büyük bir siyasi ağırlığa sahip olması nedeniyle Adam Smith bilimsel savlarının fazla bir etkisi olacağını düşünmüyordu. On dokuzuncu yüzyılın başlarına gelindiğinde, beklentilerinin aksine Smith'in doktrinleri asalak devlete yönelik yıkıcı bir saldırı girişimi olmanın ötesine geçerek serbestleştirme yanlısı devletin ideolojik Ortodoksluğu haline geldi (Clarke, 1988, 1. bölüm). Rolü artık ticareti sınırlamak ve vergilendirmekle kısıtlı olmayan devlet, gerek kendi ulusal sınırları içinde gerekse dışında ticaret serbestisini yaymak amacıyla bütün gücünü kullanıyordu.

LİBERALİZMİN ROMANTİK VE SOSYALİST ELEŞTİRİLERİ

Adam Smith'in ileri sürdüğü liberal doktrinler iki yönden saldırıya maruz kaldı. Bir yandan, Smith'in ideal toplumu, her biri kendi kişisel çıkarları peşinde koşan, yalıtılmış bireylerden oluşuyordu (kadınlar ve çocuklar ise ailenin iktisadi bakımdan bağımlı üyeleri olarak görülüyordu) –Margaret Thatcher'in pek bilinen deyişiyle: "Toplum diye bir şey yoktur. Bireyler olarak erkekler ve kadınlar vardır, aileler vardır" (*Woman's Own*, 3 Ekim 1987; bkz. 17. bölüm). Smith'in "romantik" eleştirmenleri, bu modelin insan toplumunun, bireye daha yüce değerler kazandıran ve insanlığı hayvanlara özgü dolaysız haz arayışının ötesinde bir konuma çıkaran en ayırt edici özelliklerini (ahlak, din, sanat ve kültür) göz ardı ettiğini öne sürdüler. Öte yandan, yaşanan deneyimlerin çok geçmeden gözler önüne serdiği gibi serbest ticaretin faydaları ezici bir biçimde iktisadi açıdan daha gelişmiş ve/veya siyasi açıdan daha kuvvetli olan tarafın payına düşüyordu (bkz. 4. bölüm). Her ne kadar serbest ticaret en gelişmiş durumdaki üreticilere zenginlik getirse de, daha az gelişmiş durumdakilerin iflas ettiği, emekçilerin kitleler halinde

işten çıkarıldığı ve bütün bir ulusun iktisadi faaliyetlerinin durma noktasına geldiği dönemsel krizlere yol açarak rekabet edemeyenleri yokluğa mahkûm etti. Bu deneyimler, devletin küçük üreticilere ve üretkenlik açısından daha az gelişmiş ülkelerin ulusal sanayilerine korumalar sağlaması yönünde taleplerin dillendirilmesine neden oldu. Küçük üreticiler, karşılaştıkları zorlukların, varlıklarını sürdürmek için ihtiyaç duydukları kredilere ulaşmalarına izin vermeyen bankerlerin gücünden kaynaklandığını düşünüyorlardı. Daha az gelişmiş ülkelerin kapitalistleri ise ulusal sanayilerinin gümrük tarifeleriyle korunmasını istiyorlardı. Ekonomi politikçilere göreyse dönemsel krizler ve iflaslar piyasanın sağlıklı işleyişinin bir parçasıydı; daha girişimci üreticilere sunulan havuçlara eşlik eden sopalardı bunlar. Piyasa yalnızca iktisadi değil aynı zamanda ahlaki bir kuvvetti; aylak ve yetersiz olanları cezalandıran, girişken ve çalışkan olanları ödüllendiren bir kuvvet.

Liberalizmin muhafazakâr eleştirmenleri, zamanda geriye yol alarak bireyselliğin topluluğa, ulusa ve dine özgü değerlerle kurumlara tabi kılındığı, ortaçağ toplumunun idealleştirilmiş bir biçimine dönülmesini sağlamak suretiyle kapitalizmin şerlerinden kurtulmayı amaçlıyorlardı. Ancak, kapitalizmin devingenliğinden [*dinamizminden*] faydalanabilenlere sunduğu zenginlikteki çarpıcı artışlar, liberalizme yönelik hâkim eleştirilerin gerici değil de, kapitalizmin olumsuz sonuçlarını ortadan kaldıracak reformları uygulamaya geçirirken faydalarını da muhafaza etmeyi amaçlayan reformcu bir niteliğe sahip olduğu kapitalizmin kalbinin attığı topraklarda, böylesi gerici bir tepkinin siyasi açıdan gerçekçi olmadığı anlamına geliyordu. On dokuzuncu yüzyılda reformculuk para sisteminin düzenlenmesi üzerine odaklanmıştı, çünkü karşılaşılan sıkıntılar daima krediler üzerinde sahip oldukları denetim gücünü kendi çıkarları doğrultusunda kullanmayı amaçlayan bankerlerin neden olduğu para kıtlığı biçiminde ortaya çıkıyordu. Yirminci yüzyılda reformculuk, savunmasız olanların rekabetin etkilerinden korunmasını sağlamak amacıyla devletin piyasaların düzenlenmesine doğrudan müdahale etmesi üzerine daha fazla odaklanmaya başladı. Reformculuğun ana itkisi hep aynıydı: Kapitalizmin "kötü" kısımlarını ortadan kaldırırken "iyi" kısımlarını muhafaza

etmek. Liberalizmin reformculuğa tepkisi de daima aynı olmuştur: İyi ve kötü bir paranın iki yüzü gibidir; başarısızlığa verilen cezalar, başarıya verilen ödüllerden ayrı tutulamaz. Kapitalizmle bağlantılı "şerler"in sorumluluğu kapitalizme yüklenemez, aksine bunlar yaşamlarını kapitalizmin standartlarına uyacak şekilde sürdürmek istemeyen ya da sürdürmekten aciz olanların başarısızlıklarını temsil eder. Bu nedenle, liberalizm kapitalizmin bilimi olmaktan çok bir Tanrıbilim [*teoloji*] niteliğindedir. Günahkârlar cehenneme gidiyorlarsa, bundan ötürü Tanrı'yı suçlayamazsınız; cehennemden uzak durmanın yolu erdemli bir yaşam sürmektir.

Kapitalizmin sosyalist eleştirmenleri, on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren, kapitalizmin yanı sıra açıkça dile getirilmemiş önvarsayımı niteliğindeki özel mülkiyetin eleştirisine dayanarak kapitalizme meşruiyet kazandıran ideolojilerin çok daha radikal bir eleştirisini geliştirmişlerdir. Adam Smith'in iktisadi eyleyicileri basitçe birbirlerinden yalıtılmış bireyler değillerdi, onlar aynı zamanda mülk sahibiydiler. Yasal haklarda somutlaşan ve başkalarının emeği üzerinden kâr elde etmelerini mümkün kılan bir güce sahip olmaları da mülk sahibi olmalarından kaynaklanıyordu. Sosyalist eleştirmenler, kapitalizmin yarattığı eşitsizliğin piyasaların başarısızlığının bir sonucu olmadığını, mülkiyetin eşitsiz bölüşümünün bir yansıması olduğunu belirtiyorlardı. "Piyasa sosyalistleri", özel mülkiyetin eşitlenmesi ve/veya toplumsallaştırılması, üretimin ise kredilere serbestçe ulaşabilme imkânıyla desteklenecek ortak mülkiyet temelinde örgütlenmesi çağrısında bulunuyorlardı.

LİBERALİZMİN MARKSİST ELEŞTİRİSİ: ÖZEL ÇIKARLARIN TOPLUMSAL OLARAK BELİRLENMESİ

Liberalizme yönelik eleştirilerin en radikal olanı, özel mülkiyetin sosyalist eleştirisini başlangıç noktası olarak alan Karl Marx ile Friedrich Engels'in geliştirdikleri eleştiridir. Kapitalizmin şerlerinin mülkiyetin eşitsiz bölüşümünden değil, bizzat özel mülkiyet kurumundan kaynaklandığına işaret eden Marx bu eleştiriyi bir adım ileri götürmüş oldu. Kapitalist özel mülkiyet, metalar olarak satılan emeğin ürünleri üzerindeki özel mülkiyete dayanır. Dolayısıyla, özel mülkiyet insan doğasına kazınmış ve Tanrı tara-

fından kutsanmış, doğal bir kurum değildir. Üreticilerin faaliyetlerine piyasanın aracılık edip düzenlediği, belirli bir toplumsal üretim biçiminin ifadesidir yalnızca. Üstelik, kapitalist özel mülkiyet, nesneler üzerindeki sahiplikten çok, parasal miktarlarla ifade edilen değerler üzerindeki sahipliktir. Bu değerlerin büyüklüğü verili değildir, aksine toplumsal mübadele süreçleri aracılığıyla belirlenir; piyasa fiyatlarındaki artış ve düşüşlerin sonucunda bir gecede kat kat artabileceği gibi tamamen toz olup havaya da karışabilir.

Meta üretiminin genelleştiği kapitalist bir toplumda, meta mübadelesi emeğin ürünleriyle sınırlı kalmayıp, bizzat çalışma gücünü de kapsar. Bağımsız üretim yapacak araçlardan yoksun olan nüfusun büyük kesimi çalışma gücünü, büyük ölçekli üretim faaliyetlerini sürdürmek için gereken emek gücü ile üretim araçlarını satın alacak kadar parası olan küçük bir kapitalist azınlığa satmak zorunda kalır. Üretim araçlarının tamamına sahip olan kapitalistler ürünün de tamamının sahibidirler ve bunu piyasada satarlar. Kapitalistlerin kendilerine mal ettikleri kâr, istihdam ettikleri kişileri, metaların üretimi için başlangıçta sarfetmiş oldukları para miktarından daha yüksek bir miktara satılabilecek metalar üretmeye razı etme ya da zorlama güçlerine bağlıdır. Bu anlamda kârın kaynağı artıemek, yani çalışanların geçimlerini sağlamaları için gerekli olanı aşan ve kapitalistlerin istihdam ettikleri işgücünden çekip alabilecekleri emektir. Marx'ın emek değer ve artıdeğer kuramları, bu anlayışın kavranmasını sağlamıştır (Clarke 1991, 4. bölüm).

Kapitalist özel mülk, ev eşyaları türü şahsi mülkten apayrı bir şeydir. Özel şahısların kendilerine mal ettikleri toplumsal üretim araç ve ürünleri, yani toplumsal mülktür aslında. Dahası, bireyin topluma katılımını belirleyen şey onun mülk sahibi olup olmamasıdır. Kapitalist toplumun üyeleri ayrı ayrı bireylerle bu bireylerin ailelerinden oluşmazlar; bunlar zaten belirli toplumsal sınıfların üyeleri olarak tanımlanmış olan bireylerdirler. Sınıfsal üyelikleri ise toplumsal üretime katılım ve toplumun temel geçim araçlarına erişim tarzlarının bir ifadesinden başka bir şey olmayan, sahip oldukları mülkün niteliği ve büyüklüğü temelinde belirlenir. Bu anlamda Marx, Margaret Thatcher'in vecizesini tersine çevirir:

> özel çıkar, ancak toplum tarafından saptanan koşullar çerçevesinde ve toplum tarafından sağlanan araçlarla ulaşılabilecek, toplumsal olarak belirlenmiş bir çıkardır zaten; dolayısıyla bu koşullarla araçları yeniden üretmeye mecburdur. Özel şahısların çıkarıdır; ancak *içeriğinin* yanı sıra *biçimi* ve gerçekleşme araçları, hepsinden bağımsız olarak toplumsal koşullarca belirlenir (Marx 1973, s. 156, vurgular bana ait).

Marx, "piyasa sosyalistleri" hakkındaki eleştirisinde, başlangıçta toplumda mülkiyetin eşitlenmiş olması halinde bile piyasa süreçlerinin ister istemez eşitsizliğe ve zenginlikle yoksulluğun kutuplaşmasına neden olacağını söyler. Çoğunluk geçimini sağlayacak gerekli araçları kaybedip başkaları için çalışmak zorunda kalırken, para bir azınlığın ellerinde birikecektir. Ardından bu azınlık çoğunluğun ödenmemiş emeklerini sahiplenerek sermaye birikimlerini daha da artıracak, zenginlikle yoksulluğun kutuplaşması katlanarak büyüyecektir. Mülkiyetin adaletsiz bölüşümü piyasanın biçimsel eşitliğinin tahrif edilmesi demek değildir, aksine bunun hem zorunlu bir önvarsayımı hem de kaçınılmaz sonucudur. Nüfusun büyük bir kesimi en iyi durumda geçimini sürdürmeye ancak yetecek kadar kazanır; yaşamlarını bağımsız üreticiler olarak sürdürmeye yetecek ölçüde bir birikime sahip olma umutları yoktur, bu nedenle ücretli emekçi olarak yaşamaya mahkûmdurlar. Bu arada, kapitalistler grubu ise çalışanlarının artıemeklerinin ürünlerini gerçekleştirmeleri [*realize etmeleri*] sonucunda elde ettikleri kârlar sayesinde sermayelerini sürekli büyütürler. Artıemeğe ne kadar çok el koyabilirlerse kârları da o ölçüde artar. Dolayısıyla, zenginlikle yoksulluğun kutuplaşması, eşitsizliğin yeniden üretilmesi ve halk yığınlarının giderek artan sömürüsü genelleşmiş meta üretiminin kaçınılmaz sonuçlarıdır.

Sınıfsal kimliğin toplum üyelerinin yaşam deneyimleri ile yaşamdan beklentilerinin kaçınılmaz şekilde temel belirleyicisi olmasına karşın, yegâne belirleyici olduğu söylenemez. Ücret karşılığında çalışmaya mahkûm edilenlerin kaderi emek piyasasında rekabet edebilme yetilerine bağlıdır. Toplumda bolca bulunan becerilere sahip olanlarla karşılaştırıldığında, nadir rastlanan becerilere sahip olanlar önemli ölçüde fazla kazanıp daha olumlu koşullarda

çalışabilirler. Daima geçici nitelikte olmalarına, üretimde ve emek piyasası koşullarında yaşanan değişimlerin tehdidi altında olmalarına karşın, bu gibi ayrıcalıkların emekçiler açısından olumlu olduğu doğrudur. Yaş itibarıyla, çalışamayacak durumda olma ya da uygun becerilere sahip olmama gibi nedenlerle sermayenin taleplerini karşılamayacak durumda olanlar işsizliğe mahkûm olarak, yaşamlarını sürdürmek için başkalarına bağımlı hale geleceklerdir. Bütün kapitalistlerin zenginleşmesi beklenemez. Kendilerini ancak geçindirecek kadar kazanan küçük kapitalistler sermaye biriktiremezler. Daha küçük ve daha az başarılı kapitalistler işlerini bırakarak işçi sınıfı saflarına katılabilirler. Böylece, işçi sınıfı ile kapitalist sınıf farklılaşır, ancak bu farklılaşma kapitalist toplumun temel sınıfsal yapısını herhangi bir şekilde zayıflatmaz (bkz. 3. bölüm).

Benzer şekilde, tek tek bakıldığında kapitalistler ve işçiler öznel olarak kendilerini şu ya da bu sınıfın birer üyesi olarak tanımlayabilirler. Toplumsal kimliklerinin nesnel olarak sınıfsal üyeliklerince tanımlanmasına karşın, topluma katılımları ve birbirleriyle ilişkileri bir dizi toplumsal niteliğe sahip olan bireyler olarak gerçekleşir. İşçinin ücreti ve iş güvencesi, sahip olduğu belirli becerilere ve işvereninin para kazanmaya devam etmesine bağlıdır. Bu nedenle işçi kendi çıkarlarını diğer işçilerin ya da bir bütün olarak işçi sınıfının çıkarlarıyla değil de, çalıştığı mesleğin, işverenin, üretim kolunun ya da diğer uluslarla rekabet içinde olan "ulus"unun çıkarlarıyla özdeşleştirebilir. Kapitalist, diğer kapitalistlerle rekabet edebilme gücüne güvenir; tekelci güçleri kullanarak ya da mali ayrıcalıklarla devlet düzenlemelerinden yararlanarak bu rekabette üstünlükler edinebilir. Dolayısıyla, kapitalistin de çıkarlarını bir bütün olarak kapitalist sınıfın çıkarlarıyla bir tutmayıp, kendi işletmesinin, faaliyet gösterdiği sanayinin ya da ulus devletin rekabetçi çıkarlarıyla özdeşleştirmesi söz konusu olabilir. Kapitalist, çalışanlarının inisiyatif ve bağlılıklarını kendi yararına kullanabilme gücüne de güvenir. Çalışan ile işverenin özdeşleşmesini güçlendirecek bu etki, en iyi şekilde görece yüksek ücretler ve iyi çalışma koşulları sunularak sağlanabilir. Son olarak, iktisadi çıkar algısı toplumsal kimliği ne kadar desteklerse desteklesin, kültürel ve siyasi diğer özdeşleşme kaynakları bu kimliğin üzerini örtebilir, hatta ona baskın hale ge-

lebilir. Ancak, kapitalistlerle işçilerin öznel özdeşleşmesinin temelinde ne bulunursa bulunsun, bu onların karşıt sınıfsal çıkarlarının nesnel niteliğini, yaşam deneyimleri ile yaşamdan beklentilerinin nesnel olarak sınıfsal konumlarınca belirlemesini hiçbir şekilde zayıflatmaz.

KAPİTALİST ÜRETİM SİSTEMİNİN DİNAMİKLERİ

Adam Smith "bütün üretimin yegâne neticesi ve amacı tüketimdir" demişti. "İspat etmeye kalkışmanın bir saçmalık olacağı ölçüde apaçık olduğu"nu (1910, 2. Cilt, s. 155) belirttiği bu vecize daima kapitalizmin liberal savunusunun temel direği olagelmiştir. Akılcı insan çabasının nitelendirilmesi olarak bu vecize ne kadar kanıtlanmayı gerektirmiyor olursa olsun, kapitalizmin en yüzeysel biçimde kavranması bile bu vecizenin kapitalist toplumdaki saçmalığının aslında kapitalizmin akıl dışılığının apaçık bir delili olduğunu göstermek için yeterli olacaktır. Marx ve Engels, kapitalist üretimin yegâne amacının insan ihtiyaçlarını karşılayacak nesnelerin üretimi olmadığını, sermaye birikimini sürdürmek amacıyla kâra duyulan sürekli açlık olduğunu gösterdiler. Tabii ki kapitalistin ürünlerini satacak bir pazar bulması gereklidir, ancak ürününü satma ihtiyacı kesinlikle üretimin amacı değildir, kapitalist açısından sermaye birikimini devam ettirmesi önündeki bir engeldir sadece.

Kâr arzusu kapitalistlerin özgür seçimleriyle ilgili bir mesele değildir, ayakta kalabilmelerinin bir koşulu olarak mecburen kabul ettikleri bir şeydir. Kârlarını güvence altına alarak kapitalistler olarak konumlarını korumak için, üretim maliyetlerini düşürmek için sürekli olarak yenilik ve yatırım yapmaları gerekir. Rakiplerinden daha ucuza üretebilen kapitalist, daha yüksek kâr oranlarına ulaşarak rakiplerini piyasanın dışına itebilir; ayakta kalabilmek için her kapitalist en önde koşmak zorundadır.

Rekabet, emek verimliliğini artırmak ve yeni ürünler geliştirmek amacıyla kapitalistleri yenilik ve yatırım yapmaya zorlar. Bununla birlikte, kapitalistleri sürekli olarak ücretleri aşağıya çekme, çalışma temposunu daha da hızlandırma ve çalışan kişi sayısı-

nı azaltma çabası içine girmek zorunda bırakır. Daha az gelişmiş bir teknolojiye sahip olan kapitalist, teknolojisi daha gelişmiş olan rakipler karşısında kârını ancak çalışma gününü uzatıp, ücretleri azaltarak ve çalışanlarının iş yoğunluğunu artırarak, ihtiyaçtan fazla olanları işten çıkararak koruyabilir. Daha gelişmiş olan kapitalist daha olumlu çalışma koşulları sağlayabilecek güçtedir, ancak rakipleri kendisini yakalamadan önce üstünlüğünden en iyi şekilde faydalanmak niyetindedir. Bu nedenle, o bile mümkün olduğunca çalışmayı yoğunlaştırmaya ve istihdamı azaltmaya çalışacaktır -daha yüksek ücret vererek geriye kalan çalışanlarını telafi etse bile. Sonuç olarak, çalışmanın yoğunlaştırılması, çalışma gününün uzatılması ve ücretlilerin işten çıkarılması, rekabet baskısının her kapitaliste dayattığı kapitalist birikimin içkin bir eğilimidir. İşçi sınıfı açısından sonuç, sermayenin sürekli değişen talepleri karşısında istihdam güvencesinden yoksun olarak yaşamanın giderek yaygınlaşmasıdır. Sermayenin artan talepleri giderek daha fazla sayıda insanın istihdam edilemeyenler saflarına katılmasına neden olur. Sermaye birikimi kaçınılmaz olarak fazla çalışma-işsizlik ve bolluk-yokluk kutuplaşmalarına yol açar. Marx bunu "kapitalist birikimin mutlak genel yasası" olarak nitelendirir (1976, 25. bölüm).

Emeğin üretkenliğini, çalışma temposunu ve çalışma gününün uzunluğunu artırmak amacıyla üretim yöntemlerinin dönüştürülmesi, bütün bunlar tamamen rekabet baskısının dayattığı şeylerdir. Rekabetçi baskıların üstesinden gelmeye yönelik bu araçlar, üretilen metaların miktarında sürekli bir artışa, aşırı üretime yol açar. Bu ise, ayrı ayrı her kapitalistin aşırı üretimle karşı karşı kalmasından başka bir şey olmayan rekabetçi baskıları daha da artırır. Bu nedenle, piyasa, tüketiciler seçme özgürlüklerini icra ederlerken toplumsal üretimin toplumsal ihtiyaca tabi olduğu, cömert bir alan değildir asla; kapitalistlerin fazla ürünlerini kârlı bir şekilde umutsuzca elden çıkarmaya çalıştıkları bir mücadele alanıdır. Kapitalist rekabet bir deus ex machina[1] değildir, kendisini sermaye birikimin devamlılığı önünde bir engel (ancak yeni ihtiyaçlar yaratılması, çalışma

1 *deus ex machina*: (Latince) "makine ile inen Tanrı" anlamına gelen bu deyiş, işler ters gittiğinde, son anda bir gücün ya da bir kişinin ortaya çıkarak sorunları çözmesini ifade eder. -*çev*

temposunun yoğunlaştırılması, üretken kapasitenin tahrip edilmesi ve küresel çapta işten çıkarmalar yoluyla üstesinden gelinebilecek bir engel) olarak gösteren, sürekli aşırı üretim eğiliminin bir ifadesidir (Clarke 1994). Kapitalizm, bırakın tüketicilerin ihtiyaçlarına karşılık vermeyi, sürekli olarak giderilmeyen ihtiyaçlar yaratmaya çabalar; bolluğu genelleştirmek bir yana yokluğu genelleştirir; emeğin üzerindeki yükü hafifletmediği gibi nüfusun (gençler, yaşlılar, hastalar, yeterli becerisi olmayanlardan oluşan) giderek büyüyen bir kısmının sermayenin taleplerini karşılamayarak yokluğa mahkûm olmasına yol açtığı ölçüde çalışma yoğunluğunu sürekli artırır. Piyasa, bireyin topluma değil de artıdeğer üretimi ile sermaye birikimine ne ölçüde katkıda bulunduğuna göre değerlendirildiği, bir "doğal ayıklanma" aracıdır. Neoliberalizmin beylik sözcüklerinde ifade edilen ahlak yasası işte budur.

Neoliberaller, sermaye birikimi sayesinde çalışan nüfusun yaşam standartlarının durmadan yükseldiği, böylelikle hatalı bir biçimde sıklıkla Marx'a atfedilen "fakirleşme savı"nı zayıfladığı gerekçesiyle Marx'ın "sermaye birikimin mutlak genel yasası" çözümlemesine karşı çıkarlar. Ancak, yasanın küresel ölçekte geçerliliğinin, "ispat etmeye kalkışmanın bir saçmalık olacağı ölçüde apaçık olduğu" söylenebilir. Sermaye birikimi, çalışanların yaşam standartlarının kuşkusuz yükseldiği metropoliten birikim merkezlerinde yoğunlaşmıştır, ancak içkin aşırı üretim eğilimi, kapitalizmin başlangıcından itibaren dokunaçlarını dünya geneline uzatmasına, ürün fazlasından kurtulma çabasıyla dünya piyasasını geliştirmesine yol açmıştır. Çevre bölgelerdeki yerli üreticiler küresel kapitalist rekabetle yüz yüze kalmışlardır. Kendisini bu üreticilerin ürünlerinin fiyatlarındaki düşüşlerle açığa vuran küresel kapitalist rekabet, küçük meta üreticilerinin gelirlerinde azalmaya ve yerli kapitalistlerin kitlesel olarak yok olmasına yol açarken, ancak ücretleri bastırıp çalışma temposunu artıran kapitalistler ayakta kalabilmişlerdir. Ama dünyanın geri kalan kısmının fakirleştirilmesi yoluyla sürdürülebilen metropoliten merkezlerdeki sermaye birikimi, küresel çapta zenginlik-yoksulluk ve fazla çalışma-işsizlik kutuplaşmalarına yol açmıştır.

Metropoliten birikim merkezlerinde bile kapitalist birikimin içkin eğilimlerinin varlığı inkâr edilemez. Reel ücretler yükselmiş

olsa da, sermayenin yeni ihtiyaçlar yaratmasının yanında, halkın toplumsal olarak belirlenen geçimlik ihtiyaçlarının daha hızlı artması, sonuçta da nüfusun giderek büyüyen bir kısmının bu ihtiyaçları karşılamak amacıyla hanehalkı gelirlerini yükseltecek işler araması anlamına gelmiştir. Aynı zamanda, nüfusun giderek daha büyük bir oranı sermayenin durmaksızın çoğalan çalışma taleplerini karşılayamaz hale gelirken, çalışmaya devam edenlerin de işlerini kaybetme tehlikesi sürekli büyümüştür. Ücretli bir işte çalışarak geçimlik ihtiyaçlarını karşılayamayan insanlar, ya aileleri ile hanehalklarının diğer üyelerinin sağladığı desteğe ya da hayır kurumları ile devlet kurumlarının sağladığı kolektif yardımlara muhtaç hale gelerek yaşamlarını sürdürmek için başkalarına bağımlı duruma gelmişlerdir. Devletin çalışamayanlara sağladığı emeklilik ödemeleri ve sosyal yardım ödenekleri kapitalist birikimin kurbanlarına bir ölçüde güvence sağlamıştır, ancak bunlar sermayenin cömertliği sayesinde değil, işçi sınıfının sendikal ve siyasi mücadelesi sayesinde elde edilmiştir. Ayrıca, kapitalist birikimin eğilimlerine karşı koymak için gereken kolektif yardımların giderek daha maliyetli hale gelmesi, kolektif yardımların yerine sigorta esaslı sistemler aracılığıyla özel imkânların geçirilmesini amaçlayan neoliberal girişimlere güç kazandırmıştır. Bu özel imkânlar, sermayenin, çalışan nüfusun talihsizlik korkusunu artırıp bundan kâr sağlayarak onlar üzerindeki sömürüsünü yoğunlaştırmasının yeni bir yolu haline gelmiştir.

Marx ve Engels'e göre kapitalizm tümüyle şeytani değildi. Toplumun üretim kapasitesini şimdiye dek hayal edilmemiş ölçüde geliştirdiği kuşkusuzdur. Ancak, bunu muazzam insani maliyetle (günümüzde çevreyi tahrip etmesinin maliyetini de buna ekleyebiliriz) yapmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Marx ve Engels, liberallerin reformculuk eleştirisine katılırlar: Kapitalizmin maliyetleri yararlarından ayrı düşünülemez. Sabit fikirli liberaller her bireyin kendi kaderini seçme özgürlüğü olduğuna, dolayısıyla piyasanın yargısının ahlaki bir yargı olduğuna inanırlar. Sıkı çalışma, öngörülü olma, inisiyatif üstlenme ve girişimcilik ödüllendirilirken, aylaklık ve uyuşukluk hak ettiği cezayı bulacaktır. Piyasa yargısının böyle bir adaleti sergilemeyebileceğini teslim eden liberaller

ise, buna rağmen kapitalizmin yararlarının maliyetlerinden daha ağır bastığına, faydalananların mağdur olanları tazmin edebilmesini sağlayacak, telafi edici bir "sosyal güvenlik ağı" mekanizmasıyla maliyetlerin hafifletilebileceğini inanırlar. Bu tür ılımlı liberaller kapitalizmin kusursuz olduğunu düşünmemekle birlikte, mümkün olan en iyi dünya olduğuna inanırlar. Yine Margaret Thatcher'in sözleriyle: "Başka alternatif yok".

Marx ve Engels, alternatifin tamamen farklı türde bir toplum olduğuna inanıyorlardı. Toplumsal üretimin özgürce bir araya gelen üreticilerin bilinçli demokratik denetiminde olacağı bu toplumda üretim "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacı kadar" ilkesine uygun örgütlenecektir (Marx, 1962, s. 24). Her ne kadar kapitalizmin sürekli olarak yeni ve tatmin edilmemiş ihtiyaçlar yarattığına, böylece de bu ihtiyaçların karşılanması için üretici güçlerin daha da gelişmesini gerekli kıldığına yeterince önem vermemiş olsalar da, Marx ve Engels, üretici güçleri, üretimi toplumsallaştırıp, bütün insan ihtiyaçlarının demokratik olarak örgütlenmiş bir toplumda tatmin edilmesini sağlayacak ölçüde geliştirerek, kapitalizmin böyle bir toplumun toplumsal ve maddi koşullarını hazırladığına inanıyorlardı. Sovyetler Birliği ve Çin gibi Marksist olduklarını ilan eden rejimlerin yaşadıkları deneyimler böyle bir alternatifin inandırıcılığını derinden zedelemiştir. Toplumsal üretimin askerileşmiş bir otoriter devletin bürokratik denetimi altında olduğu, gelişmemiş üretim güçlerine yaslanarak komünist bir toplum kurmaya yönelen bu rejimler Marksist görüşün ancak kötü bir taklidini sunabildiler.

Marksist görüşün gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği sorusu, ne Sovyetler Birliği ve Çin deneyimleriyle cevaplanabilecek, ne de kuramsal olarak çözüme kavuşturulabilecek bir sorudur. Kuramsal olmayıp pratik olan bu soru, Marx ve Engels'in değil, insanlığının kapitalizme yönelttiği bir sorudur aslında. Birikimin dönemsel krizlerle ve çok yıkıcı silahlı çatışmalarla düzenli biçimde kesintiye uğramasına karşın, toplumsal gelişimin sermaye birikiminin hâkimiyeti altına girmesi insanlık tarihinin iki yüz yıldan daha kısa süreli bir zaman dilimine denk düşer. 1930 bunalımı ile İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribat, kimi zaman düzensiz bir seyir izlese de, kapitalizmin dünya ölçeğine yayılması sonucu,

elli yıldan daha uzun sürecek bir kapitalist birikimin yenilenmesi sürecinin yolunu hazırlamıştı. Kapitalist hâkimiyetin yerkürenin dört bir bucağına yayılarak coğrafi sınırlarına ulaşması son on yılda yaşanan bir gelişmedir; kapitalist birikimin önündeki engellerin üstesinden gelebilmek için artık sermayenin kendisine yönelmesi gerekmektedir. Kapitalizmin henüz insanlığı ya da çevreyi yok etmemiş olması, bunu çok da uzak olmayan bir gelecekte yapmayacağı anlamına gelmez. Keza, küresel bir kriz ya da savaş nedeniyle sermayenin büyük bir tahribata uğraması sonucunda kesintiye uğramadan genişlemesini sürdüreceğinin de herhangi bir güvencesi yoktur. Neoliberalizmin insanlığın geleceği olarak alkışlarla karşıladığı şey, kapitalizmin azgın genişlemesinden ibarettir. Marksist eleştiri, dünyanın dört bir yanındaki milyonlarca, hatta milyarlarca insanın yanıtını dile getiriyor: "Bir alternatif olmalı".

NEOLİBERAL PROJE

Neoliberalizm, başta İngiltere ile ABD'de olmak üzere, on dokuzuncu yüzyılın hâkim siyasi ideolojisi olan liberal ekonomi politiğin temel inançlarının ısıtılıp yeniden sunulmasını temsil ediyor. Özenli bir çözümlemeden çok, sezgiye ve savlamaya dayanan ekonomi politiğin argümanları, çözümlemeli bir özenden ziyade ideolojik cazibesinden güç alıyordu. On dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru örgütlü işçi sınıfının ortaya çıkması, kapitalist gelişimin arkasında bıraktığı "toplumsal sorunlar"a ilişkin bilincin artmasıyla birlikte gündeme gelen "toplumsal reform" taleplerinin giderek daha yüksek bir sesle dile getirilmesi, liberalizmin ideolojik cazibesinin azalmasına neden oldu. Artık iktisat kuramının hâkim akımları piyasanın önceliği gerekçesiyle toplumsal reform taleplerini reddetmiyorlardı, ancak piyasa ekonomisi gerçekliğinin liberal ülkünün gerisinde kalmasına yol açan "piyasa aksaklıkları"nı belirleyerek reformun kapsamını tanımlamaya, sınırlarını çizmeye çalışıyorlardı. Liberal toplum modeli bir ideal olarak yerinde duruyordu, ancak bu ideale yalnızca piyasanın gücüyle ulaşılamayacağı ve devletin yol gösterici eliyle desteklenmesi gerekeceği kabul ediliyordu. Yirminci yüzyılın ilk yarısı boyunca izlenen kademeli re-

form sürecinin yerini savaşın ardından "Keynesçi refah devleti"nin daha sistemli reformculuğu aldı. Bu yeni reform modeli, bir yeniden bölüşüm aracı olarak sistemli bir maliye politikası uygulamasına, piyasanın eksikliklerine çözüm getirmek amacıyla da makroiktisadi düzenlemeye dayanıyordu.

"Keynesçi refah devleti", savaş sonrası dönemin yeniden inşa sürecinin yarattığı patlamanın sona ermesiyle bağlantılı olarak genelleşen kapitalist krizin neden olduğu ve 1970'li yılların başında ABD'nin yürüttüğü Vietnam Savaşı'nın hızla artan maliyetinin dönüm noktasına gelmesine yol açtığı bir krizle karşı karşıya kaldı. Neoliberalizm bu krize karşı ideolojik bir tepki olarak ortaya çıktı (Clarke 1988, 10. ve 11. bölümler). Kriz kendisini küresel kapitalist birikimin hızındaki yavaşlamayla gösterdi. Enflasyonun hızlanması ve hükümetleri kısıtlayıcı para politikaları izleyerek devlet harcama planlarında kesintiler yapmaya zorlayan devlet bütçe açıklarının finansmanında karşılaşılan güçlüklerin giderek artması, birikimin yavaşlamasına eşlik ediyordu. Keynesçiliğin acınası başarısızlığının işareti olarak görünen şey, 1980'lerin başlarında yaşanan durgunluğun ortasında piyasanın temizleyici güçlerini vurgulayan geleneksel liberal dogmayı yeniden ısıtıp önümüze getiren neoliberallerce olumlu bir fırsat olarak coşkuyla karşılandı. Dünya piyasasının daha da serbestleştirilmesi temelinde küresel sermayenin yeniden yayılmaya başlaması, yinelenen bu eski iddiayı haklı çıkarır gibi görünüyordu.

Neoliberalizm kuvvetini ideolojik cazibesine borçludur. Ancak, neoliberalizm yalnızca bir ideoloji değildir, modern neoliberal iktisat kuramının bilimsel temellerine dayandığını iddia eder. Piyasanın niteliği ve piyasa edimcilerinin [*aktörlerinin*] davranışları hakkındaki bir dizi aşırı basite indirgeyici iddiaya dayandığı düşünülürse, modern neoliberal iktisadın da en az on dokuzuncu yüzyıldaki önceli kadar dogmatik olduğu söylenebilir. İktisatçıların neoliberalizme yönelttikleri eleştirilerde, neoliberal modelin dayandığı varsayımların ne kadar sınırlayıcı ve gerçekçilikten uzak olduğu tekrar tekrar gösterilmiştir. Ancak, neoliberal modelin gerçekçi olmadığının söylenmesi bir bakıma konunun özünün kavranamamasına neden olmaktadır, çünkü neoliberal model dünyayı

olduğu haliyle tanımlamaktan çok, olması gerektiği gibi tanımlama iddiasındadır. Neoliberalizmin asıl amacı gerçek dünyaya daha uygun düşecek bir model geliştirmek değil, aksine gerçek dünyayı modeline daha uygun hale getirmektir. Düşünsel bir imgelemden ibaret değildir bu, son derece gerçek bir siyasi projedir. Küresel olarak düşünsel, siyasi ve iktisadi gücün komuta mevkilerini birer birer ele geçiren neoliberalizm, bu gücü dünya halklarını sermayenin yargısına ve ahlakına tabi kılmayı amaçlayan neoliberal projenin gerçekleştirilmesi için seferber ediyor.

KAYNAKÇA

Clarke, S. (1988) *Keynesianism, Monetarism and the Crisis of the State*. Cheltenham: Edward Elgar.

Clarke, S. (1991) *Marx, Marginalism and Modern Sociology*. Londra: Macmillan.

Clarke, S. (1994) *Marx's Theory of Crisis*. Londra: Macmillan.

Friedman, M. (1962) *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.

Marx, K. (1962) 'Critique of the Gotha Programme', *K. Marx and F. Engels Selected Works* içinde, 2. cilt. Moskova: FLPH, s. 13-37 [*Gotha Programı'nın Eleştirisi*, çev. İsmail Yarkın, İnter Yayınları, 1999].

Marx, K. (1973) *Grundrisse*. Harmondsworth: Penguin [*Grundrisse*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999 ve 2003 (2 cilt)].

Marx, K. (1976) *Capital*, 1. cilt. Harmondsworth, Penguin [*Kapital*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1975].

Smith, A. (1910) *The Wealth of Nations*, 2 cilt. Londra: Dent [*Ulusların Zenginliği*, çev. Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı, Alan Yayıncılık, 1985 (1. cilt); Mehmet Tanju Akad, Alan Yayıncılık, 2002 (2. cilt)].

6

NEOLİBERALİZM VE SİYASET, NEOLİBERALİZMİN SİYASETİ

Ronaldo Munck

Gerek iktidarda yer alanların gerekse onlara meydan okuyan hareketlerin siyasi ufkunu şu an itibarıyla etkisine almış olan neoliberalizm, yerküre genelinde siyasi dönüşüm koşullarının çerçevesini belirleyen yeni bir toplumsal-siyasi matris oluşturmuştur. Bu bölümde, neoliberalizmin siyasi etkisinin yanı sıra, pek fazla dikkate alınmayan siyaseti inceleniyor. Öncelikle, neoliberal ideologların "doğalcı" diyebileceğimiz görüşlerinin aksine serbest piyasa sisteminin siyasi *oluşumu* irdeleniyor. Ardından, yine devletin piyasa tarafından geri püskürtülmesine vurgu yapan neoliberal Ortodoksluğun aksine neoliberalizmin kapitalist devleti *yeniden yapılandırma*sına dair eleştirel bir değerlendirmeyle devam ediliyor. Bu kısım, neoliberalizmin yarattığı yeni siyasi *matris* ile bu matrisin siyasi yaşamın bütün yönleri üzerindeki etkileri hakkındaki bir değerlendirmeyle sona eriyor. İkinci kısımda, bizzat neoliberal projenin siyaseti ele alınarak, dönüştürücü bir siyasi proje aracılığıyla bu siyasetin ötesine geçmenin imkânları değerlendiriliyor. Neoliberal hegemonyanın yüzyılın son çeyreğini kapsayan zaman diliminde yol açtığı en tahripkâr etkisi, siyasi açıdan geçer bir akçe olarak demokrasinin "değersizleştirilmesi" olmuştur. Yine de son birkaç yıldır bu hegemonyaya karşı çıkıl-

maya başlanmış ve neoliberalizmin "başka alternatifi yok" (BAY) şiarının sağladığı keyifli güven ortamı kısmen de olsa dağıtılmıştır. Bunun, neoliberalizmin "ötesine" geçen siyasi bir hareketlenmeye alan açtığı söylenebilir. Böyle bir hareketlenmenin çeşitli bileşkeleri son kısımda değerlendirilmektedir.

Bir düşünce sistemi olarak neoliberalizm ile fiilen var olan neoliberalizm arasındaki ayrımı daha baştan yapmak gerekiyor. İlkinin kökleri Frederick Hayek'in İkinci Dünya Savaşı sırasındaki yazılarında geliştirilen düşüncelere ve bu düşüncelerin 1970'lerde Milton Friedman (1962) tarafından popülerleştirilmesine kadar uzanırken, diğeri ise makroiktisadi istikrar, ticaretin serbestleştirilmesi ve ekonominin özelleştirilmesi (veya devletsizleştirilmesi [*destatisation*] unsurlarından oluşan bir program etrafında şekillenen, daha uygulamaya yönelik bir bakıştır (bkz. 3. bölüm). Uygulamada neoliberalizm, öncülüğünü Hayek'in yaptığı Avusturya okulu tarafından geliştirilmiş belirli neoliberal kuramlardan kendilerini (bir ölçüde haklı gerekçelerle) ayrı tutabilecek bir kesimin benimsediği, uygulamaya yönelik bir kalkınma stratejisi olarak Washington uzlaşmasını ifade eder. Bu nedenledir ki "Washington uzlaşması" terimini icat eden John Williamson, bu terimle asla "sermaye hesabının serbestleştirilmesi ... parasalcılık, arz yönlü iktisat ya da minimal devlet gibi doğaları bakımından neoliberal düşünceler olduğunu düşündüğüm politikaları ima etme" niyetinde olmadığını söylemiştir (Williamson 2002, s. 2). Küçük, sağ eğilimli baskı gruplarının dışında bu kavramlar aslında ne Washington'da ne de başka bir yerde bir uzlaşıya hâkim olmuştur. Neoliberalizm hakkındaki eleştirel anlatımların üzerinde sıklıkla ortaklaştıkları bir nokta olması nedeniyle bu ayrımın önemle vurgulanması gerekiyor (bkz. 3. ve 12. bölümler).

NEOLİBERALİZM VE SİYASET: PİYASANIN TEŞEKKÜLÜ

Neoliberalizme göre piyasa, kaynakların etkin dağılımı anlamında akılcılığı simgeler. Öte yandan hükümet müdahalesi, hem bu akılcılığı ihlal ettiği, hem de etkinliğe ve özgürlüğe zarar verdiği için arzu edilmeyen bir şey olarak görülür. Hayek'e göre pi-

yasa temelli bir toplum bireysel özgürlüğü besleyecektir. Ancak, Barry Smart'ın (2002, s. 95) belirttiği üzere: "Bu toplum, uyumunu tasarım yoluyla değil, piyasa aracılığıyla ve diğer insanlar için mal-hizmet sunup karşılığında onlardan mal-hizmet talep etmeye dayanan değişim süreçleri aracılığıyla sağlar." Piyasa eliyle yaratılan genel düzenin, dikkatlice düşünülmüş ya da mühendisliğe özgü bir şekilde incelikle tasarlanmış toplumsal örgütlenme biçimlerine göre etkinlik ve eşitlik açısından üstün olduğu söylenir. Polanyi'nin (2001, s. 60) ifade ettiği üzere, bu sistem, "ekonominin toplumsal ilişkiler içine yerleşmesi yerine toplumsal ilişkilerin ekonomik sistem içine yerleşmesi" anlamına gelir –ya da daha yalın bir ifadeyle şöyle de denilebilir: "Piyasa ekonomisi ancak bir piyasa toplumunda işleyebilir". Piyasa sürekli olarak kendi suretinde bir toplum yaratmaya çalışır.

Piyasaların oluşumuyla ilgili olarak Tanrıbilimsel [*teolojik*] değil de tarihsel bir görüşü benimseyecek olursak, neoliberal bakışın aksine bunun doğal bir olay olmayıp daima içinde çekişmeleri barındıran siyasi bir süreç olduğunu görebiliriz. On dokuzuncu yüzyıl Sanayi Devrimi'nin ilk "büyük dönüşümü"nün yaşandığı İkinci Dünya Savaşı sırasında yazan Karl Polanyi'nin açıkça vurguladığı, "ulusal piyasaların doğuşu, kesinlikle iktisadi alanın tedricen ve kendiliğinden hükümet denetiminden kurtulması sonucu olmamıştır" (Polanyi, 2001, s. 258). Piyasa toplumu ve piyasa kuralları, doğal bir biçimde ya da bir çeşit kendi kendini oluşturma süreci aracılığıyla gelişmediler. İşte, mümkün olabilecek en kuvvetli anlamda piyasaların *teşekkülü*nden söz etmemiz bundan ötürüdür. Aksine, Polanyi'nin öne sürdüğü üzere, "piyasa, piyasa örgütlenmesini topluma iktisadi olmayan amaçlarla kabul ettiren hükümetin bilinçli bir biçimde ve sıklıkla da şiddet kullanarak yaptığı müdahalenin sonucu olmuştur" (2001, s. 258). Dolayısıyla, "asıl sözü geçen" her zaman siyasettir ve siyasi söz oyunlarının altına baktığımızda saf iktisadi süreç diye bir şey yoktur. Marx'ın kapitalizmin inşası için gerekli "ilkel birikim" bağlamında öne sürdüğü gibi, piyasanın ve piyasa toplumunun oluşumu, apaçık kazananlarla kaybedenlerin olduğu şiddet dolu bir olaydı.

Kendi kendini düzenleyen piyasa anlayışı klasik liberalizmin tam merkezinde yer alıyordu ve günümüzde küresel neoliberalizmin söyleminde hâlâ yankı buluyor. Aslında, Polanyi'nin bir keresinde ifade ettiği üzere: "İktisadi liberalizmin asıl sonuçları artık bir bakışta kavranabilir. Bu muazzam mekanizmanın işleyişini, dünya ölçeğinde kendi kendini düzenleyen bir piyasadan başka hiçbir şey sağlayamazdı" (2001, s. 145). Dolayısıyla, dünya tarihinin ulaştığımız evresinde liberalizm, küreselleşme olarak bildiğimiz iktisadi, siyasi, toplumsal ve kültürel süreçlerin karmaşık bir öbeklenmesi yoluyla gerçekleşmektedir. Bu projeyi gerçekleştirmek için ulusötesi kapitalist sınıf 1970'li ve 1980'li yıllar boyunca uyumlu bir çaba gösterdi. Yaratılan "toplumsal bağlamından koparılmış liberalizm" 1990'larda bir söylem ve uygulama olarak neoliberal küreselleşmenin zaferine yol açtı. Sermayenin hareketliliği kolaylaştırıldı, serbest ticaret kutsallaştırıldı, emek daha "esnek" kılınırken makroiktisadi yönetim tamamen piyasayla uyumlu hale getirildi. Bu noktada piyasaların, toplumsal çözülmeye ve siyasi karmaşaya neden olmaksızın toplumsal ilişkilerden ve siyasi düzenden "koparılması"nın mümkün olup olmadığı sorusu doğal olarak gündeme gelir.

Günümüzde, fiilen var olan liberalizmin basitçe devletin "arka plana itilmesi" fikrine gerçekten inanmadığını (bkz. bir sonraki kısım), piyasanın ve piyasayı yöneten kuralların sürekli teşekkülünün ve yeniden teşekkülünün gerekli olduğunu anladığını görüyoruz. Uluslararası ticaret rejimi, yani ilkin Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ve bugünse Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), küresel piyasanın etkin olarak düzenlenmesini, anlaşmazlıkların resmiyet kazanmış bir sistem aracılığıyla çözüme kavuşturulmasını sağlayan ana mekanizmadır. Dünya ticaret hacminde yaşanan niceliksel sıçrama, küresel güç anlamında üzerlerinde bir uzlaşmaya varılmasını zorlaştıran siyasi engellerin varlığına rağmen, DTÖ'nün yürürlüğe geçirmeye çalıştığı daha resmi ve "hukukileştirilmiş" kurallardan oluşan bir sistemin GATT'ın yerini almasını gerekli kılıyordu. Çok büyük ölçüde artan uluslararası ticaret hacmini düzenlemek amacıyla sözleşme hukuku, patentler ve tahkim usulleri konularında yeni bir uluslа-

rarası kurallar kümesi oluşturuldu. Çok taraflı iktisadi örgütlenmelere hâkim olan güçlü devletler arasında görüşülen bu kurallar kümesi, neoliberalizmin iddia ettiği gibi kendiliklerinden oluşan kurallar değillerdir. (bkz. 10. bölüm).

DEVLETİN YENİDEN ŞEKİLLENDİRİLMESİ

Hükümet müdahalesinin piyasaların oluşumunda ne kadar can alıcı bir önemde olduğunu gördük, yine de neoliberalizm görünürde çelişkili olan, devlet müdahalesini "geri püskürtme" görevi gibi temel bir akideye sahiptir. Aslında, Unger'in izinden giderek fiilen var olan (ya da Unger'in deyişiyle "işleyen") neoliberalizmin ana ideolojik birlik kaynağı şöyle ifade edilebilir (aynı zamanda neoliberalizmin temel *siyasi* akidelerinden birisidir): "Hükümetin güçsüz bırakılmasının olumsuz birliği: Bu, devleti toplumun kurulu düzenine müdahale etmekten alıkoyar" (Unger 1999, s. 58). Pratik anlamda bu, neoliberal siyasetçinin başlıca görevini temsil eder. Hayek gibi liberal kuramcılar için "aşırı" ya da "şişkin" olarak görülen devlet sektörü, devlet sektörünün "serbest" piyasaya yönelik tecavüzleri ve onu düzenlemeye yönelik girişimleri, nihayetinde de bunun "serbest" piyasanın birey için ifade ettiği özgürlüğü aşındırması daima hedefte yer alıyordu. Devletin ekonomiye müdahalesi, başını alıp giden bir "kolektivizme" (neoliberal siyasi amentüye göre komünizme giden ilk adımdı bu) ve Hayek'in en etkili çalışmasının adıyla "Köleliğe Giden Yol"a kapıyı aralayacaktı. Ancak uygulamada değerlendirildiğinde, fiilen var olan neoliberalizm basitçe devletin "arka plana itilmesi"ne ya da piyasanın düzenleme alanı dışına çıkarılmasına yönelmemiştir.

Küresel neoliberalizmin ilk evresi, 1973'te Pinochet'in Şili'de yaptığı askeri darbeyle ve ardından "Şikagolu Oğlanlar" ("Friedmancı" denilebilecek bir program uyarınca Şikago Üniversitesi'nde eğitilen bir grup Şilili iktisatçı) projesiyle başladı. Margaret Thatcher'in 1979'dan sonra İngiltere'de, Ronald Reagan'ın ise 1981'den sonra ABD'de uygulamaya geçirdikleri iktisat politikalarıyla birlikte daha yerleşik bir hale geldi. Hayek ile Friedman'dan replik alan Pinochet, Thatcher ve Reagan, "devlet

müdahalesi"ni arka plana itmek ve serbest piyasa mekanizmalarını sağlamlaştırmak için güçlü devleti kullandılar. Bu, neoliberal devrimin, Keynesçi ve kalkınmacı devlet siyasi matrisinden zorla geri adım atılmasına dayanan ilk aşamasıydı. Emek piyasası "düzenlemelerden arındırılacak", emek daha "esnek" hale getirilecekti. Yönetimin "yönetme hakkı" bütün görkemiyle yeniden kurulacak, piyasanın "siyasi" kısıtlardan zarar görmesine izin verilmeyecekti. Tarihsel bağlam ve siyasi süreç tarafından şekillendirilmesi nedeniyle neoliberalizme giden yollar çeşitlilik gösterirken, eski refah devleti ve kalkınmacı devlet modellerinin artık modası geçmiş gibi göründüğü 1980'lerin sonuna gelindiğinde neoliberalizm dikkat çekecek ölçüde baskın hale gelmişti. Bu, BAY'ın artık ezici doğruluk kazandığı bir dönemdi.

Neoliberalizmin 1990'larda başlayan ikinci evresi devletin "arka plana itilmesi"nin ötesinde, yeni politikaların "öne çıkarılması"na adanmıştı. Peck ve Tickell'in (2002 s. 388-9) savundukları gibi, neoliberalizmin olumsuz aşamasının doğal sınırlarına gelindiğinde daha "olumlu" ya da "inisiyatif üstlenen" bir politika gerekli hale geldi; "dolayısıyla, Clinton ve Blair yönetimlerinin Üçüncü Yol çarpıtmalarıyla neoliberal projenin kendi içinde tedrici bir başkalaşım [*metamorfoz*] yaşayarak toplumsal bakımdan daha müdahaleci ve iyileştirici bir biçim alması nedeniyle sonuç bir parçalanarak çöküş değil, aksine bir yeniden kurulma oldu". Brezilya'daki Fernando Henrique Cardoso yönetimi (1995-2002) de dikkate alınırsa, bunun neoliberalizmin yöntemlerinde sadece Kuzey Atlantik ile sınırlı olmayan bir kaymaya karşılık geldiği görülebilir. Serbestleştirme ve metalaştırma yoluyla piyasa mantığının yayılması artık yeterli değildi, neoliberal projenin gündemde öne çıkan sosyal güvenlik reformu, ceza politikası, kentsel yeniden canlandırma ve sığınma talebinde bulunanlar gibi konular vasıtasıyla toplumsal alananüfuz etmesi gerekiyordu. Devletin geri püskürtülmesi artık yeterli değildi; göçmenler, tek ebeveynli aileler, tutuklular ve "sapkınlar" ya da toplumsal bakımdan "dışlanmışlar" gibi toplumun dikkafalı üyelerinin denetim altına alınarak neoliberal *siyasi* gündemin

çıkarları doğrultusunda düzenlenmeleri gerekliydi. İşte bu, uygulanan neoliberalizmin toplumsal düzenleme yönünü oluşturuyordu.

Dolayısıyla, devletin yeniden şekillendirilmesi bakımından neoliberalizmin Hayek'in hoşuna gidecek biçimde devleti geri püskürtmek yerine dönüştürdüğünü söyleyebiliriz. Övgüler düzülen "düzenlemelerden arındırma" politikaları (devletin düzenleyici sistemlerinin ortadan kaldırılması) aslında "yeni" kapitalizmin gelişimini kolaylaştıracak, piyasa odaklı yeni kural ve politikaları kapsayan yeni düzenleme biçimlerini yaratmıştır. Toplum piyasanın suretinde dönüştürülürken, bizzat devletin kendisi "piyasalaştırılıyor". Philip Cerny'nin "rekabet devleti" modelini geliştirirken kullandığı sözlerle ifade edilecek olunursa, "devletin metalaştırılması"na yönelik bu değişim, "ulusal sınırlar içinde yer alan ya da başka şekillerde ulusal refaha katkıda bulunan iktisadi faaliyetleri, uluslararası kalkınma terimleriyle söylersek daha rekabetçi yapmayı amaçlıyordu" (Cerny 2000, s. 30). Bu rekabet devleti modeli artık ulusal iktisadi kalkınma için kullanılmayıp, neoliberalizmin küresel düzeyde teşvik edilmesi için kullanılıyor. Böylece, ulus devletin siyasi arenası yeniden yapılandırılarak "içi" ile "dışı" arasındaki eski ayrım aşındırılıyor. Devletin işlevinin yeni küresel düzene uygun düşecek şekilde yeniden örgütlenmesiyle birlikte devlet, eski ulusal devletler düzenindeki "hakem" rolünü bir kenara bırakıp giderek bir piyasa "oyuncusu" gibi davranmaya başlıyor. Düzenleme artık kamu yararı adına değil, bizzat küreselleşme projesi adına gerçekleştiriliyordu.

MATRİSİN YENİLENMESİ

Neoliberalizmin zaferinin Batı'da Keynesçi modelin, Güney'de ise kalkınmacı modelin başarısızlığına dayandığı sıklıkla dile getirilir. Bu siyasi-iktisadi paradigmaların her biri, bütün bir devrin toplumsal, siyasi ve iktisadi gelişiminin parametrelerini belirleyen bir toplumsal-siyasi matris olarak düşünülebilir. Latin Amerika'yı incelemek amacıyla bu kavramı kullanan Garretón ve diğerlerine göre toplumsal-siyasi matris (ya da TSM),

> (genel talepleri bir araya getirip öznelerin siyasi katılımını sağlayan) bir temsiliyet yapısı ya da partili bir siyasi sistemi olan devlet ile (resmi devlet yapılarının dışında kalan sivil toplumun katılımını ve çeşitliliğini de kapsayan) kültürel yönelimlerle ilişkileri bulunan toplumsal edimcilerin toplumsal-iktisadi tabanı arasındaki ilişkilere atıfta bulunur –kurumsal bakımdan bütün bunlar siyasi rejim tarafından dolayımlanırlar (Garretón ve diğerleri 2003, s. 2).

Buradaki amacımız açısından neoliberalizmin, kamusal-özel alanlar ile ekonomi-siyaset-toplum ilişkilerinin doğasını yeniden şekillendirerek küresel ölçekte kapitalist gelişim için yeni bir toplumsal-siyasi matrisi ne ölçüde temsil ettiğini sorgulamalıyız.

Polanyi'ye göre on dokuzuncu yüzyılın uluslararası sistemi Büyük Güçler arasındaki güç dengesine, uluslararası altın standardına, kendi kendini düzenleyen piyasaya ve liberal devlete dayanıyordu, ancak "sistemin can damarı ile asıl dayanağının kendi kendisini düzenleyen piyasa olduğu"nu da sözlerine ekliyordu (Polanyi 2001, s. 3). Yirminci yüzyılın son çeyreğinde gelişen uluslararası sistem, "küreselleşme", "bilgi toplumu" ve "ağ toplumu" gibi farklı adlarla tanımlanmıştır, ancak can damarı ile asıl dayanağının küresel piyasa olduğu şüphesizdir. Toplumun bütün düzeylerinde, hanehalkından tutun da dünya ekonomisine kadar, insan etkinliğinin çeşitli ölçeklerinde "rekabet edebilirlik" vurgusu kesinlikle hüküm sürmektedir. Kalkınma modeli, kalkınma sürecinin matrisi olarak devletten uzaklaşıp, düzenlemenin asgari düzeyde olduğu kalkınmanın ana vektörü olarak "özel sektör"e kaymaktadır. Bu yeni siyasi matrisin etkisiyle modernleşme ve uygarlaşma modelinin kendisi de kaymaktadır. Batı'nın bireyci ve akılcı, piyasaya dayalı modeli tek doğru yol olarak görülmekte, diğer bütün modeller dikkate alınmamakta ya da değersizleştirilmektedir. Siyasi olanaklar ufku önemli ölçüde daralmıştır.

Neoliberalizmin siyasi etkileri hakkında yapılan çözümlemelerin çoğu Batı'nın ileri sanayi toplumlarına odaklanmıştır. Neoliberalizm, toplumdaki kamusal ve özel alanlar arasındaki geleneksel ilişkiyi baştan sona yeniden biçimlendirmiş, bunu yaparken de siyasetin "siyasi niteliğini yok etmiş"tir [*depoliticised*].

Ancak, neoliberal devrimin, bir zamanlar devletçi sosyalist ya da bürokratik sosyalist rejimler altında idare edilen, piyasa güçlerinin devletçe sıkı sıkıya düzenlediği Doğu ülkeleri üzerindeki etkileri çok daha yıkıcı olmuştur. Dünya Bankası bile Doğu'da "serbest piyasa ekonomisine geçiş"in feci toplumsal ve siyasi sonuçlara yol açtığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Yine de, neoliberalizme yönelişin en yıkıcı etkilerinin yaşandığı yerler Güney'in yoksul ya da "kalkınmakta olan" ulusları olmuştur. Klasik ve radikal kalkınma kuramı aynı şekilde bir kenara atılırken, yerini "her derde deva" neoliberal reçeteler kümesi aldı (bkz. Colcough ve Manor [der.] 1993). "Washington uzlaşması", neoliberalizmin fiili uygulamasını Güney genelinde kodlayarak yeni kalkınma tartışmalarının koşullarını belirledi. Kalkınmaya dair bütün tartışmalar artık bu uzlaşmanın parametreleri çerçevesinde yapılacaktı.

Siyasi matris ancak kendisini destekleyip ifade eden söylem kadar etkili olur ve neoliberalizm bu konuda çok yakın bir zamana gelinceye dek son derece başarılı olmuştur. Neoliberal projenin yürüttüğü hegemonya mücadelesi kısmen anlam üzerine verilen bir mücadeleydi. Böylece, toprak dağılımıyla ya da gelir bölüşümüyle olan bağlantısından koparılan "reform" kavramı, neoliberal söylemde ekonominin dışa açılmasıyla ve piyasanın siyasi denetimden ya da düzenlemeden "kurtarılması"yla eşanlamlı hale geldi. Neoliberalizm, siyasi özgürlüğün liberal-bireyci bir anlayışla ele alındığı neoklasik iktisat kuramlarının sözcülüğünü başarıyla yerine getirdi. Ders kitaplarının dışında gerçekte asla var olmamış olması gereken neoliberalizm gibi bir kuram, Bourdieu'nun "güçlü bir söylem" olarak neoliberalizme ilişkin çözümlemesinde belirttiği gibi "*kendini hakiki* ve görgül olarak doğrulanabilir *kılmak*"ta garip biçimde etkili oldu. İzleyen kısımda inceleneceği üzere, neoliberalizmin siyasi bir proje olarak zorla dayattığı işte bu söylemsel güçtür.

NEOLİBERALİZMİN SİYASETİ: DEMOKRASİNİN DEĞERSİZLEŞTİRİLMESİ

Neoliberalizme göre piyasa etkin kaynak dağılımını sağlamanın en iyi yolu olmakla kalmaz, aynı zamanda insan özgür-

lüğü açısından en uygun bağlamı da sunar (bkz. Friedman 1962). Hükümetin ekonomiye yaptığı müdahaleler özgürlüğü tehdit etmektedir neoliberal kuramcılara göre. Rekabetçi kapitalizm, solun bütün "totaliterlikler"ine karşı kapitalist demokrasinin gerekli temeli olarak görülür. Tabii ki neoliberal gurular, 1973'ten sonra General Pinochet'in Şili'de kanlı bir şekilde neoliberalizmi uygulamaya geçirmesinde hiçbir çelişki görmezler. Çokpartili siyasi yaşama getirilen kısıtlamaların, sendikaların baskı altına alınmasının, benimsedikleri piyasa dostu demokrasi anlayışını yeniden kurmak için gerekli olduğunu düşünürler. Asıl dikkat çekici olan, neoliberallerin esasen muhafazakâr nitelikteki bu siyasi anlayışlarının başarılı bir biçimde ilerici, hatta "devrimci" olarak sunulmuş olmasıdır. Örneğin işçi haklarıyla ilgili temel toplumsal kazanımlar ve temel siyasi özgürlükler, geçmişe ait çağaşımlar [*anakronizmler*] olarak sunuldu. Gelecek neoliberalizme, sosyalizm sonrası devrin yeni "aklıselim"ine aitti (bkz. 20. bölüm).

Neoliberalizm Yurttaşı Tüketiciye Dönüştürmeyi Amaçladı: "Tüketiyorum, Öyleyse Varım."

Yurttaşlık hakkındaki klasik demokratik sunumda dile getirilen karmaşık ve güçlendirici yurttaşlık anlayışı gerileyerek neoliberalizm devrinde yerini kredi kartlarının gücüne ve alışveriş merkezlerinin hazzına bıraktı. Kişinin, ulus devletler içinde ve arasında hüküm süren aşırı hiyerarşik sınıf yapısı içindeki konumuna bağlı olarak bunları gerçekleştirmesinin mümkün olup olmadığı önemsenmez. "Siyasi" yurttaşlık kavramı bile sıradanlaşarak uygulamada oy sandıklarına yapılan seyrek ve göstermelik ziyaretlere indirgendi –ABD'nin yanı sıra pek çok ülkede seçimlere katılımın çarpıcı biçimde azaldığı dikkate alındığında, oy kullanımının demokratik katılımın ne ölçüde göstergesi olduğu da tartışmaya açıktır. Yurttaşlık, hükümetle ve neoliberal devrim öncesinin kötü, eski alışkanlıklarıyla özdeşleştirildi. Birey kimliğini tüketim yoluyla daha iyi ifade edebilir, diye devam ediyordu bu açıkça dillendirilmeyen argüman. Eski sanayi kapitalizminde kimlik ve sınıfsal bölünmelerin işareti olma işlevini üretim gö-

rürken, şimdi tüketim öne geçmişti. Yeni küresel piyasada tüketimin yaşamsal önemdeki iktisadi bir ihtiyaca hizmet ettiği açıktır, ancak bu aynı zamanda toplumun kültürel yeniden yapılanmasını sağlıyor. Tasarlanmasından başlayarak, reklam, pazarlama ve moda yaratımı aşamalarından geçip satışa sunulmasına kadar tüketim sürecinin tamamı kimlikleri parçalamış, tüketimin sürekli olarak köklü değişikliklere maruz kalmasıyla birlikte, kimlikleri daha akışkan hale getirmiştir. Kamusal siyaset alanı, daha durağan ve tüketici-haline-gelen-yurttaşın ihtiyaçlarını karşılayamaz gibi görünüyor.

Unger'in ifade ettiği gibi "neoliberalizmin tercih ettiği siyaset biçimi göreceli demokrasidir: Aşırıya kaçmayan demokrasi" (Unger 1999, s. 68). Yeni demokrasi zayıf ve güçsüzdür, en iyi durumda kısıtlı ve yetkiyi devredici niteliktedir. Neoliberalizme özgü ideolojiler, şimdiye kadar devletin ağırlığı altında kalmış olan kişisel özgürlüklere dikkat çekerler, ancak siyasi bir temsil sistemi olarak demokrasi değersizleştirilir. Piyasanın kuralları siyasete de uygulanacaktır. Bürokrasiye karşı ifade edilen düşmanlığın, siyaseti profesyonelleşmeden arındırma arzusunun arkasında son derece antidemokratik bir niyet vardı. Para daha önce hiç olmadığı kadar siyasi etkinin anahtarı haline gelirken, siyaset de herhangi bir meta gibi ambalajlanıp pazarlanır hale geldi. Hiç de şaşırtıcı olmayacak şekilde yurttaşların çoğu siyasete olan ilgisini kaybederken, siyasi sürecin tamamıyla ilgili olarak bir yabancılaşma olmasa bile, genel bir inançsızlık havası ortaya çıktı. Neoliberal iktisadi gündemin siyasi partilerin çoğunun ortak temeli haline gelmesi ve aralarındaki siyasi farklılıkların ortadan kalkması ölçüsünde siyasi seçenekler son derece kısıtlı hale geldi.

Ayrıca neoliberalizm, "sivil toplum" gibi geleneksel demokratik kavramlara duyulan güveni sarsarak "sosyal sermaye" gibi daha muhafazakâr yeni kavramları demokratik söz dağarının bir parçası haline getirdi. Güney'in ve Doğu'nun otoriter rejimlerinde, 1970'lerde yurttaşlar (Gramsci'yi takip ederek devlet ile ekonomi arasında bir alan olan) sivil toplum alanında örgütlenmiş ve demokrasi için seferber olmuşlardı. Neoliberal proje, "büyük hükümet"e karşı çıktığı haçlı seferinde "sivil toplum"u o zaman-

dan beridir kendi çıkarına kullanıyor. STK'lardan (sivil toplum kuruluşları) sendikalara kadar devlet dışı bütün edimciler devletin yerini almaya ya da devleti kontrol altında tutmaya teşvik edildiler. Özellikle de Dünya Bankası, demokrasiden gayri her türlü sebeple siyasetle ilişkisini kesmiş bir "sivil toplum"un en has destekçisi haline gelmiştir. Dünya Bankası tarafından bir zamanlar topluluk örgütlenmesi olarak bilinen şeyin neoliberal iktisadi terimler içinde dile getirilmesi amacıyla "sosyal sermaye" kavramı öne sürüldü. Demokratik söylemlerin bu şekilde neoliberal sisteme dahil edilmesi süreci, neoliberalizmin 1990'larda meşruiyet kazanmasında önemli rolü olan bir unsurdu.

ALTERNATİF YOK MU?

Neoliberalizmin hegemonyasının tartışılmaz göründüğü 1990'lara gelinceye değin BAY gayet inandırıcı bir söylem gibi gözüküyordu. Özellikle Doğu'da kapitalizme geçişin mimarları, aynen Güney'deki çoğu siyasi liderin yaptığı gibi, *faute de mieux*[1] sayılması nedeniyle de olsa, neoliberal amentünün ateşli savunucuları haline geldiler. Fransa'da, bir amentü olarak neoliberalizm bir *pensée unique*, yani sağdan sola bütün partilerin en azından temel noktaları üzerinde bir anlaşmaya vardıkları tek bir düşünce sistemi, dünyayı anlamanın tek yolu olarak adlandırıldı. Yine de 1990'ların ortalarına gelindiğinde, Dünya Bankası Washington uzlaşmasının "ötesine" nasıl geçilebileceğini açıkça tartışmaya başlamıştı. Dünya Bankası, "kurumlar önemlidir" biçimindeki yeni, ağırbaşlı sloganıyla neoliberal devrimin, kapitalist yönetişimin uzun vadeli istikrarı açısından tehlikeli olabilecek önemli toplumsal sorunlar biriktirdiğini kavramış gibi görünüyordu. Toplumun, düzenlenmeyen serbest piyasanın neden olduğu yıkımlardan kendini etkili biçimde korumasıyla birlikte, Polanyi'nin ünlü "karşı hareket"i mi ortaya çıkıyordu?

Her şeyden önce, her türlü "gerekirci" siyasi kurama karşı daima siyasi alternatifler olduğunu anlamalıyız. Roberto Mangabeira Unger'in geniş kapsamlı siyasi felsefesinde, halihazırda galebe ça-

1 *faute de mieux*: (Fransızca) ehvenişer, kötünün iyisi. -*çev*

lan "gerekirci" yaklaşımın karşısında iktisadi liberalizm hakkında daha incelikli bir bakış açısı geliştirmemize yardım edebilecek pek çok şey bulunuyor. Örneğin, demokrasinin "efsanevi tarih"i dediği şey karşısında Unger bizden demokrasinin iktisadi ve siyasi kurumsal düzenlemelerinin ne kadarının tesadüfi ya da en azından toplumsal olarak inşa edilmiş olduğunun farkına varmamızı ister. Bütün siyasi görüngüler [*fenomenler*] için gizli nedenler bulan "derin yapı" kuramcıları karşısında Unger bizi biçimlendirici şartlarımızı değiştirme kudretinden mahrum bırakan "yapı fetişizmi"nin sınırlamalarını gösterir. Çoğu toplumsal ve siyasi çözümlemenin arkasında yatan her türden gerekirci varsayımlar karşısında Unger şunu amaçlar: "Kendimizi ve toplumlarımızı, inşa edip içinde yaşadığımız toplumsal dünyaların ya da bu dünyaları vücuda getirdiği varsayılan yasa benzeri kuvvetlerin biçare kuklaları olarak tasavvur etmemiz ölçüsünde açıklamamıza izin veren toplumsal anlayış tarzından kopmak" (Unger 1999, s. 7). Ancak, tarih şaşırtıcı olabilir ve toplumsal (yeniden) keşfetme başarı şansının neredeyse hiç yokmuş gibi göründüğü koşullarda bile gerçekleşebilir.

Neoliberal projenin mantığı içinde dahi "üstün yol" ve "hakir yol" olarak adlandırabileceğimiz yollar bulunur. Aynen kapitalizmin pek çok çeşidinin olması gibi, neoliberalizme giden ve hatta içinden geçilirken izlenebilecek farklı yollar bulunur. Piyasa mekanizmalarının etkinliği etrafında oluşan temel mutabakat, devlet düzenlemesi ile piyasa arasında uygun bir karışımın nasıl oluşturulacağıyla ilgili olarak iktisadi ve siyasi iktidarın koridorlarında sürdürülen kayda değer tartışmaların üzerini örtmemeli. Düşük ücret/düşük vasıf yaklaşımına dayanan "hakir yol"un karşısında, özellikle 2002'de Arjantin ekonomisinde yaşanan feci çöküşün ardından neoliberal hegemonyaya açık seçik karşı çıkmaya başlayan "yeni yapısalcı" kalkınma kuramcılarının savundukları ve "eşitlik içinde iktisadi büyüme"ye dayanan "üstün yol" bulunmaktadır. Sovyetler Birliği'nin çöküşünün sosyalist proje bakımından ne kadar önemi olduysa, Arjantin olayı ya da süreci de neoliberalizm açısından en az o ölçüde önemli oldu. Bugün hâkim söylem piyasanın kendini, toplumu ve siyaseti nasıl düzenleyece-

ğiyle ilgilenmiyor; sırf neoliberalizmi kendinden kurtarmak için bile olsa "yönetişim" ihtiyaçlarının nasıl daha da iyileştirilebileceği konusuna odaklanıyor.

Wendy Larner'in faydalı tiplendirmesini [*tipolojisini*] (2000) kullanarak, neoliberalizmin bir politika (ya da bir politikalar kümesi) olduğunu, bir ideoloji (ya da söylem) olduğunu, ama aynı zamanda esasen "yönetim zihniyeti"yle ilgili olduğunu daima aklımızda tutmalıyız. Neoliberalizmin daha az hükümet düşüncesini öne çıkarmasına karşın, yönetişimin önemini kaybettiği anlamına gelmez bu; belki de tersinin doğru olduğu söylenebilir. Yönetişim, siyasi sürecin eskiye göre daha az yönlendirici, daha fazla ağlardan oluşan bir biçime doğru "siyaset sonrası" yönlendirilmesi olarak görülür genellikle. Foucault'un son yazılarından geliştirilen yönetsellik [*yönetim zihniyeti*], bilginin kurumsallaşmasıyla ve siyasi programların neoliberal bireyle aynı hizaya getirilmesiyle ilgilidir. Neoliberalizme karşı bir alternatif düşlenebilmesi için neoliberalizmin bütün karmaşıklığıyla kavranması gereklidir. Neoliberalizm, kendisine yönelik eleştirilerin üzerinde yoğunlaştığı şekilde bir dizi iktisat politikasından, hatta bir ideolojiden ibaret değildir, bunun da ötesinde bugün içinde yaşadığımız karmaşık küresel dünyanın yönetimiyle ilgili bir stratejidir. Alternatiflerin, yirmi birinci yüzyılda karşı karşıya olunan karmaşık küresel yönetişim sorununa yanıt getirmesi gereklidir.

NEOLİBERALİZMİN ÖTESİNDE

Alain Touraine'e (2001, s. 24) göre "kapitalizmin zaferi, hangi taraftan olursa olsunlar 'neoliberal değişim'den kurtulmanın bir yolunu bulmaya çalışan herkes için çok maliyetli ve dayanılmaz olmuştur". Bu ifade neoliberalizmin kendini toparlama ve değişebilme özelliğini küçümseyip içinde bulunduğu krizi abartıyor olabilir, ancak neoliberalizmin "ilerisi"ndeki, "ötesi"ndeki ya da "sonrası"ndaki yaşama ilişkin bir siyasi tartışmanın sürüyor olduğu da kesin. Dünya Bankası ile diğer kurumların şu anda izledikleri, eklemeler yapılmış ya da yenilenmiş Washington uzlaşması fiilen var olan neoliberalizmin bir ölçüde başarısız olduğunun

zaten zımni bir kabulü anlamına geliyor. Bugün göklere çıkarılan "iyi yönetişim" önlemleri, dünyanın büyük bir kısmında hâlâ gelişmemiş halde olan demokratik gelişmeyle aynı şey değildir. Piyasaların kendi kendini düzenlemediğini ve meşrulaştırmadığını kabul etmesine karşın, yeni neoliberal gündem hâlâ yalnızca piyasayı düzenleyecek (örn. dışsallıklarla ilgilenecek) ve (sosyal ortaklıklar ve sosyal koruma gibi) piyasaya meşruiyet kazandıracak kurumlar inşa etmekle uğraşmaktadır.

Neoliberalizm karşısında ilerici ve daha demokratik bir alternatif yaratmak için artık herkesçe kabul edilen "piyasalar her şeyi halledemez" gerçeğinin ötesine geçmeliyiz. Bu tartışmalar bizzat demokrasinin anlamının kaybolması tehlikesini doğuruyor. Sorun, neoliberalizme karşı bir alternatif yaratılması talebini yüksek sesle dile getiren çok sayıda insan olmasına karşın, halihazırda önerilerin ya piyasanın ılımlandırılmış uyarlamalarıyla ya da piyasaya karşı alınacak bölük pörçük önlemlerle sınırlı kalmasıdır. Neoliberalizme karşı ilerici bir siyasi alternatif şekillendirmek isteyenlerin karşısındaki ana mesele, küresel bir demokrasi projesi oluşturmaktır. İçi boş, Batı merkezli bir kavram olan "kozmopolit demokrasi" anlayışlarından da, küresel neoliberalizmi reddeden yerelci ya da "köktendinci" alternatiflerin cazibesinden de eş derecede uzak durulması gereklidir. Ancak, alternatif bir ekonomi politik yaklaşımı, toplumun, makroiktisadi istikrarının sağlanmasının yanı sıra, geçmişte çok büyük bir toplumsal yıkıma ve siyasi istikrarsızlığa neden olan hiperenflasyon günlerine geri dönülmemesi için içten duyduğu talebi de göz ardı edemez.

Bu tartışma ve yenilenme sürecinin öncesinde, neoliberalizmin bilinçli siyasetten uzaklaştırma politikasının nasıl tersine döndürülebileceğini düşünmek gerekiyor. Bu, ancak siyaseti asıl görevi olan halkın çıkarlarını temsil etme ve siyasi geleceği tartışma işlevlerine kavuşturabilirsek mümkün olabilir. Özellikle uluslararası düzeyde kamusal alanın yeniden canlandığına yönelik bazı işaretler göze çarpıyor (2003'teki savaş karşıtı genel hareketlenme bunun bir örneği). Neoliberal "katılım" ve "kendi kaderini belirleme" retoriği yıpratılarak yenilenmiş bir etkin yurttaş kavramı ve uygulaması lehine kullanılabilir. Neoliberal küreselleşmenin,

gerek uluslar arasında gerekse her ulusun içinde büyük ölçüde artırdığı eşitsizlik sorununa ne klasik sosyal demokrasi, ne de neoliberalizm bir çözüm sunabilecek gibi görünüyor. "Toplumsal sol" olarak tanımlanabilecek sivil toplum içerisinde, katılımcı bütçeler ve yerel demokrasi kampanyalarından tutun da küresel toplumsal hareket sendikacılığına[2] kadar pek çok alanda uygulanabilir alternatifler ortaya çıkıyor.

Dar bir biçimde tanımlanmış "siyasi" kamusal alandan yeniden siyasallaştırılmış bir sivil topluma geçişte neoliberalizme karşı alternatifler ortaya çıkacaktır (bkz. 19. bölüm). Dünya Bankası, sivil toplumun neoliberal küreselleşmenin toplumsal desteğe sahip olmasında ve "toplumsal" bir çehre kazanmasında oynayabileceği önemli rolün kesinlikle farkındadır. Bugün tehdit altında olan neoliberalizmin "serbest" piyasaya indirgemiş olduğu "özgürlük" kavramıdır. Karl Polanyi "piyasa ütopyasının bir kenara bırakılması bizi toplumun gerçekliğiyle karşı karşıya getirir" demişti (Polanyi 2001, s. 267). O halde ayrım çizgisi farklı iktisat kuramlarının göreli teknik meziyetleri değil, siyasi meziyetleridir –yani özgürlüğün ve demokrasinin yapısıdır. Toplumun (yeniden) keşfedilmesi, özgürlüğün potansiyel yeniden doğuşuna işaret eder. Karmaşık bir toplumda özgürlük, Polanyi'nin izinden gidersek, "iktisat kuramını sözleşme ilişkileriyle ve sözleşme ilişkilerini de özgürlükle eşitleyen piyasacı toplum görüşü" (2001, s. 266) ile taban tabana zıt bir siyaset felsefesini amaçlayan (siyasi) düzenlemeyle ortaya çıkabilir.

2 *toplumsal hareket sendikacılığı (social movement unionism)*: Sendikal faaliyetin yalnızca iktisadi amaçlarla sınırlanmayıp daha genelde toplumsal adalet çerçevesinde yürütülecek çalışmalarla genişletilmesi gerektiğini savunan, taban demokrasisine, kayıt dışı emeğin örgütlenmesine ve diğer toplumsal hareketlerle işbirliği yapılmasına vurgu yapan sendikal anlayış. *-çev*

KAYNAKÇA

Bourdieu, P. (1999) *Acts of Resistance Against the Tyranny of the Market*. Cambridge: Polity Press.

Cerny, P. (2000) "Structuring the political arena: public goods, states and governance in a globalising world", R. Palan (der.) *Global Political Economy: Contemporary Theories* içinde. Londra: Routledge.

Colcough, C. ve Manor, J. (der.) (1993) *States or Markets? Neoliberalism and the Development Policy Debate*. Oxford: Clarendon Press.

Friedman, M. (1962) *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.

Garretón, M.A., Cavarozzi, M., Cleaves, P., Gereffi, G. ve Hartlyn, J. (2003) *Latin America in the Twenty-First Century: Towards a New Sociopolitical Matrix*. Florida: North-South Centre Press.

Hayek, F. (1976) *Law, Legislation and Liberty*, 2. cilt: *The Mirage of Social Justice*. Londra: Routledge & Kegan Paul [*Kanun, Yasama Faaliyetleri ve Özgürlük, Kurallar ve Düzen*, çev. Mustafa Erdoğan (2. cilt), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993].

Lamer, W. (2000) "Theorising neoliberalism: policy, ideology and governmentality", *Studies in Political Economy* 63, s. 5-26.

Peck, J. and Tickell, A. (2002) "Neoliberalizing Space", *Antipode* 34 (3), s. 380-404.

Polanyi, K. (2001) *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Times*. Boston: Beacon Press [*Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, Alan Yayıncılık, 1986].

Smart, B. (2002) *Economy, Culture and Society*. Cambridge: Polity Press.

Touraine, A. (2001) *Beyond Neoliberalism*. Cambridge: Polity Press.

Unger, R.M. (1999) *Democracy Realised: The Progressive Alternative*. Londra: Verso.

Williamson, J. (2002). "Did the Washington Consensus Fail?", Institute for International Economics <www.iie.com/publications/papers/williamosnll02.htm>.

7

NEOLİBERALİZM, KÜRESELLEŞME VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Alejandro Colás

"Küreselleşme"nin, devletlerin ve toplumların dünya genelinde yeniden üretiminde piyasa zorunluluklarının evrensel, sınırsız ve geriye döndürülemez biçimde yayılmasına tanıklık bir süreç olarak benimsenmesi, çağımızın ideolojisi olarak neoliberalizmin zafer kazandığının işaretlerinden birisidir. Neoliberalizm, hem bir kuramsal ilkeler dizisini hem de toplumsal-siyasi uygulamalar kümesini kapsar. Bütün bunlar, kapitalist piyasa ilişkilerinin toplumsal yaşantımızla ilgili alanların çoğuna bulaşarak yayılması amacına hizmet ederler (bkz. 5. ve 6. bölümler). "Kamu" tasavvurlarına yönelik bu şiddetli saldırı ve bu saldırıya eşlik eden kurumlar, büyük ölçüde küreselleşme kavramına başvurularak meşrulaştırılmıştır. Genellikle kaçınılmaz olduğu belirtilen bu süreç aynı zamanda yoksulluk, eşitsizlik ve iktisadi geriliğe karşı her derde deva bir çözüm olarak sunulur. Mali kemer sıkmadan emek karşıtı yasalara kadar geniş bir yelpazeye yayılan neoliberal politikalar böylece küreselleşme mantrası vasıtasıyla "kasabanın tek eğlencesi" olarak doğallaştırılır. Aynı zamanda bu politikalar, kabul edilmelerinin sorumluluğu "küresel piyasa"nın görünüşte yabancı ve ele geçmeyen güçlerine yüklenebilecek bir biçimde kolayca dışsallaştırılırlar.

Bu bölümde, küreselleşmenin kaçınılmazlığını savunan neoliberal iddialara karşı çıkılıyor. Geçtiğimiz yaklaşık otuz yıllık

zaman diliminde, küresel ekonomi politiğin yeniden yapılandırıldığına ve uluslararası düzenin yeniden düzenlendiğine tanıklık ettik. Ancak, bu değişikliklerin ille de "küreselleşme" kavramıyla, hele de bu kategorinin neoliberal kullanım şekliyle açıklanması gerekmez. Küreselleşme, küresel ekonominin toplumsal-politik dinamiklerinin yanı sıra, yönetici sınıflarla kapitalist devletlerin siyasi otoritesine başvurularak açıklanması gereken bazı süreçleri de içeren, çok sayıda farklı süreci kucaklayan betimleyici bir terimdir. Bu nedenle, bu bölümün ilk kısmında küreselleşmenin çeşitli anlamları ele alınarak bu kavramın göndermede bulunduğu farklı görüngüler birbirinden ayrılmaya çalışılıyor. Bu terimin neoliberal kullanımlarının bu sürecin öz çatışkısına [*paradoksuna*], yani küreselleşmenin resmen devletler tarafından *başlatılmış* olmasa bile, ağırlıklı olarak devletler aracılığıyla yürütülmesi çatışkısına değinmekten kaçındığının, bu kısımda yapılacak değerlendirmeyle açıklığa kavuşacağını umut ediyoruz. Bölümün ikinci kısmında, bu son savdan yola çıkarak hem bir kavram hem de bir politika olarak neoliberal küreselleşmenin aslında devlet ile piyasalar arasındaki ilişkiyi küresel ölçekte yeniden yapılandırmayı amaçladığı savunuluyor. Bu şekilde okunduğunda küreselleşme, devletlerin kamusal, siyasi otoritesi karşısında piyasaların özel, iktisadi gücüne ayrıcalık tanıyan, üstelik bunu da çelişkili bir şekilde piyasaların egemen sınıfların lehine olacak biçimde devlet öncülüğünde, çok taraflı bir *yeniden düzenlenmesi* yoluyla yapan, baştan aşağı *siyasi* bir proje olarak karşımıza çıkar. Üçüncü kısımda, uluslararası bir bakış açısı benimsenerek bu tür bir neoliberal yeniden düzenlemeye ilişkin bazı görgül örnekler sunuluyor. Bu kısımda, ulusötesi sınıfların, komünizmin çöküşünün ve (Bretton Woods kurumları ya da Dünya Ticaret Örgütü [DTÖ] gibi) uluslararası çok taraflı kuruluşların neoliberal küreselleşmenin yeniden üretiminde oynadıkları rollere odaklanılıyor. Bu kurumların neoliberal politikalarına tabi devlet ve ekonomilere dayatılmasında sahip oldukları güç kabul edilirken, bu otoritenin yerel kaynaklarının da olduğunun altı önemle çizilecektir. Çünkü son tahlilde, aynen bütün toplumsal görüngüler gibi neoliberal küreselleşme de nereden geldiği bilinmeyen, gizemli bir biçimde sırrına erilemeyen dışsal bir güç değildir, aksine adları bi-

raz önce anılan kurumların ve toplumsal grupların, yani buradaki anlatıda kapitalist devletlerle bu devletlerin yönetici sınıflarının yardım edip katıldıkları bir süreçtir.

KÜRESELLEŞMENİN ANLAMLARI

"Küreselleşme" kelimesi, ulusal sınırları aşan karşılıklı toplumsal-iktisadi ve siyasi bağlantıların yoğunlaşmasını tanımlayan bir kavram olarak 1990'lı yıllarda yaygınlık kazandı. Küreselleşme hakkındaki geçerli yorumlardan biri küreselleşmeden "zaman ile mekânın sıkışması" olarak bahsederken, başka yorumlarda ise siyasi hâkimiyetin ulusal devletlerin üzerinde ve ötesinde (yani siyasi otoritenin çok taraflı kuruluşlara devredilmesi ya da Avrupa Birliği'nde olduğu gibi egemenliğin birleştirilip paylaşılması yoluyla) büyüyen gücüne vurgu yapılır. Şu ya da bu şekilde baskın hale gelen görüşe göre küreselleşme, ulusal devletlerin göreli gerilemesini ve bununla bağlantılı olarak da gerek uyuşturucu maddelerin olsun, gerekse paranın, insanların, fikirlerin, müzik ezgilerinin ya da kirletici ve zehirli maddelerin olsun, ulusötesi akışlarının genişlemesini içerir. Gezegen halkının, kültürel biçimler (örn. televizyondaki "pembe diziler") ve evrensel insan hakları gibi ortak toplumsal-siyasi düzgüleri daha fazla paylaşmaya başladığını savunan bazı kimseler, küreselleşmenin niceliksel tanımına niteliksel bir boyut kazandırmışlardır. Pek çok kimseye göre bu niteliksel boyut, "küreselliği" insanlık halinin günümüzdeki tanımlayıcı özelliği yapmaktadır. Küreselleşmenin kullanışlı bir tanımına ulaşmak istiyorsak, bu tür iddiaların uygun bir bağlama oturtulması, yeterli biçimde nitelendirilmesi ve bazı durumlarda da hepten reddedilmesi gereklidir.

Öncelikle, bu olgunun bazı aşırı neoliberal taraftarlarının iddia ettikleri gibi küreselleşmenin toplumsal ilişkilerin dünya genelinde tektürleşmesi [*homojenleşme*] süreci ya da bu ilişkilerin yakınlaşması süreci olduğu anlayışına karşı çıkmalıyız. Küreselleşme aslında hem yeni hem de eskiden beri var olan toplumsal-iktisadi ve siyasi hiyerarşileri yeniden üretme eğiliminde olan, son derece eşitsiz bir süreçtir. Örneğin, doğrudan yabancı yatırımların (DYY)

ekonominin giderek küreselleşmesinin bir göstergesi olduğundan sıklıkla bahsedilir. DYY akışlarının son otuz yıllık zaman diliminde önemli miktarda arttığı bir gerçektir, ancak bunlar ağırlıklı olarak Avrupa, Doğu Asya ve Kuzey Amerika'nın merkez kapitalist ülkelerinde yoğunlaşmıştır.

Küreselleşmeyi siyasi bir süreç olarak değerlendirirsek, kurumların, düzgülerin ve değerlerin evrenselleşmesi bu sürecin anlaşılmasına yine pek yardımcı olmayacaktır. Demokratikleşme örneğini ele alalım. 1980'li ve 1990'lı yıllarda, Latin Amerika, Asya, Doğu ve Orta Avrupa'da bulunan birçok dikta rejiminin yıkıldığına bir kez daha tanıklık ettik. Yine de bu (seçim sistemine dayalı) demokratikleşme hamlesi ne geriye döndürülemez ne de sınırsız bir nitelik taşıyor. Dünya nüfusunun hâlâ önemli bir kısmı serbest seçimlerle iktidara gelmemiş rejimlerin yönetimi altındayken, dikta yönetiminden kurtulan devletlerin birçoğunda otoriter yönetimlere geri dönülüyor -özellikle Afrika'da ve eski Sovyetler Birliği'nde. Çokça övgü alan "üçüncü demokratikleşme dalgası" devlet otoritesinin aşılması imkânsız engellerine çarpmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti'nde ya da Ortadoğu bölgesinde olduğu gibi, yönetici sınıfların iktisadi serbestleştirme ile toplumsal-siyasi baskıyı kaynaştırabildikleri rejimler, siyasi küreselleşmenin güçlerinden etkilenmeden varlıklarını sürdürüyorlar.

Son olarak, küreselleşme kültür "melezleşmesi"ni büyük ölçüde kolaylaştırdı. Bazı gözlemcilere göre, Michael Jackson'dan Manchester United'a, rap müzikten *Yüzüklerin Efendisi*'ne kadar geniş bir yelpazeyi kaplayan kültürel göndermeler evrensel olarak o kadar tanınır hale gelmişlerdir ki, artık bugün ortak bir "küresel kültür"den bahsedebiliriz. Benzer bir anlayışla başkaları da küreselleşmenin *bir sonucu olarak* yeni kültürel biçimlerin doğduğunu savunuyorlar. Bu görüşe göre fikirlerin, dillerin, imgelerin, müzikal biçimlerin ya da mutfak tarzlarının dünya genelindeki geçişkenliği, "dünya müziği", "füzyon mutfağı"[1] ya da "sömürgecilik sonrası romanı" gibi belli bir kültürün sınırları içerisine yerleştirilemeyecek,

1 *füzyon mutfağı (fusion cooking)*: Farklı ülkelerin ya da yörelerin mutfak kültürlerinden alınan özelliklerin bir arada kullanılması ile geliştirilen yemek pişirme tarzı. *-çev*

sui generis[2] küresel (ya da en azından ulusötesi) kültürel ürünler yaratmıştır. Başka şeylerin yanı sıra iletişim teknolojisinde yaşanan olağanüstü ilerlemelerin, Tokyo, Sdney, New York ve Londra gibi küresel kent diye adlandırılan kentlerde farklı kültürlerin bir araya gelmesinin kolaylaştırdığını, kültürel biçimlerin ulusal sınırlar içerisinde olduğu kadar, bu sınırları da aşan "melezleşmesi"ni reddetmek huysuzca bir yaklaşım olacaktır. Ancak, bu melezleşmenin eşitsiz olduğu, içinde hiyerarşik boyutlar taşıdığı önemle vurgulanmalı. Dünya nüfusunun büyük bir kısmı yoksulluğun, cehaletin ve toplumsal-coğrafi hareketliliğin olmamasının yol açtığı yapısal engeller nedeniyle füzyon mutfağının ya da sömürgecilik sonrası romanın keyfine ortak olamıyor.

Toplumsal-iktisadi, siyasi ve kültürel ifadelerine bakıldığında küreselleşmenin sınırsız ve geriye döndürülemez olmadığı açıktır. Yine de bu nitelendirmeler, ulusal sınırların ötesine taşan, "küreselleşme" ya da daha iyisi "ulusötesileşme" başlığı altında çözümlenebilecek bir dizi etkileşimin varlığını çürütmezler. Çokuluslu şirketlerin sayısı ve etkinlik alanları önemli ölçüde artmış, STK'lar ve ilgilendikleri konular katlanarak büyümüş, uluslararası çok taraflı örgütler yelpazesi ve bu örgütlerin gücü genişlemiştir. Bu nedenle, görgül olarak bakıldığında ulusötesi ilişkilerin geçtiğimiz otuz yıl içinde giderek yoğunlaştığını inkâr etmek zordur. Ancak aynı zamanda, eşitsiz ve hiyerarşik doğası nedeniyle kapitalist küreselleşme olmuş bitmiş bir *koşul* olarak değil, gelişmesi süren bir *eğilim* olarak anlaşılmalıdır. Böyle bir yaklaşım, küreselleşmeye ilişkin en fazla rağbet edilen görüş olan, küreselleşmenin tarihsel bakımdan eşi görülmemiş bir eğilim olmadığı görüşünün daha da güçlenmesini sağlayacaktır. Küreselleşmeyle ilgili yazının büyük bir kısmı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki bir zamanda (genellikle 1973'te) dünyanın toplumsal-iktisadi ve jeopolitik örgütlenmesinde köklü bir kırılma yaşandığı öncülünü kabul ediyor. Bu "küreselleşme devri"; iktisadın, siyasetin, kültürün ve toplumun esasen ulusal devletin otoritesi etrafında örgütlendiği, alansal [*teritoryal*] olarak sınırlanmış toplulukların gereksinimleri doğrultusunda uyarlandı-

2 *sui generis*: (Latince) nevi şahsına münhasır, kendine özgü nitelikleri olan. *-çev*

ğı söylenen daha önceki tarihsel dönemlerle karşılaştırılır sıklıkla. Küreselleşmenin özelliklerinden birisi de geçtiğimiz otuz yıl boyunca toplumsal-iktisadi, kültürel ve siyasi faaliyetlerin ulus devletin yetki alanının ötesine "taşmış olması"dır, diye devam eder bu argüman.

Küreselleşmenin yeniliği ve buna benzer konularda yoğun bir tarihi tartışmaya girmenin yeri burası değil (yararlı bir özet için bkz. Held ve diğerleri 1999). Ulusötesi akışların (finans, telekomünikasyon, göç) ve ulusüstü kurumların (uluslararası örgütler, uluslararası destek grupları, milliyetçi ya da bölgeselci hareketler) çoğunun İkinci Dünya Savaşı öncesine denk düşen küreselleşme ile bağlantılı olduğu açıktır. Kültürel "melezleşme" ise insanlığın tarihi kadar eskidir. Dolayısıyla, küreselleşmenin olup bitmiş bir koşul değil de eğilim halindeki bir süreç olarak anlaşılması durumunda, geçmişte de (özellikle on dokuzuncu yüzyılın sonlarında, 1875-1914 arasındaki dönemi kapsayan "İmparatorluk Çağı"nda da) benzer yoğunlukta toplumsal-iktisadi ve siyasi karşılıklı bağımlılık ve iç içe geçiş anlarının var olduğunun kabullenilmesinin o ölçüde kolaylaşacağını söylemek belki de yeterli olacaktır. Bu bakış açısına göre yenilenmiş olsa da, küreselleşmenin yeni olduğundan söz etmek pek anlamlı değildir. Yine, niceliksel bir ivme kazanmanın ötesinde niteliksel bir dönüşümün işaretlerini taşıdığını söylemek de doğru olmayacaktır. Kısaca ifade etmek gerekirse, küreselleşme, Marx ile Engels'in yazdıkları 1848 tarihli *Komünist Manifesto*'da [*Communist Manifesto*] güçlü bir biçimde kavramış oldukları sermayenin evrenselleştirici eğilimlerinin esasen kapitalist devletin dolayımlaması aracılığıyla giderek zincirlerinden kurtulduğu, özgül bir tarihsel dönemi ifade eder.

NEOLİBERALİZM, DEVLET VE KÜRESELLEŞME

Küreselleşmenin kapitalizmin sınırsız canlılığının harekete geçirdiği bir süreç olduğu, neoliberalizmi savunanlarla eleştirenlerin üzerinde hemfikir oldukları bir noktadır. Neoliberal kuramcılara ve politika yapıcılarına göre küreselleşmenin en büyük cazibesi de zaten kapitalist piyasanın bu evrenselleştirici dinamiğinden kay-

naklanmaktadır. Dolayısıyla neoliberaller, küreselleşmeyi kısıtlanmamış kapitalist piyasanın doğal sonucu; devletin, siyasi çıkarların ya da eskiden kalan geleneklerin neden olduğu yapay çarpıklıkların serbest ve eşit mübadelenin yolundan çekilmesiyle birlikte pürüzsüz bir biçimde gelişecek bir süreç olduğunu düşünürler. Dünyanın akılcı, faydayı yükseltmeyi amaçlayan birimlerden (genellikle firmalardan) oluştuğu düşüncesi, bu tür neoliberal (ya da neoklasik) kapitalist piyasa yorumların temel varsayımını oluşturur. Bu birimlerin, serbest ve engellenmeyen mübadele vasıtasıyla kâr peşinde koşmaları nihayetinde bir piyasa dengesi oluşturacaktır. Refah yaratmanın ve kıt (insani, doğal ve üretilmiş) kaynakları dağıtmanın en etkin yolunu gösteren bu denge noktası, dolayısıyla "serbest piyasa"nın ve "karşılaştırmalı üstünlükler"in üstünlüklerini gözler önüne serer. Daha açık bir ifadeyle, bu kapitalist piyasa anlayışı küreselleşmenin, bir yandan devletler ile diğer "özel çıkar" gruplarının dayattıkları yapay siyasi kısıtları zayıflatan, öte yandan da rekabetçi kaynak dağılımını dünya ölçeğinde gerçekleştirerek küresel refahın yaratılıp bölüşülmesini güvence altına alan bir süreç olduğunu savunan neoliberal anlayışlara hâkim olmuştur. Küresel piyasa burada siyasi olmayan, saf bir "iktisadi" alan olarak görülür.

Neoliberalizmi eleştirenler ise kapitalist piyasaya hayli farklı bir biçimde bakarlar. Aralarında Marx, Gramsci ve Polanyi'nin de bulunduğu toplum kuramcılarından seçmeci [*eklektik*] bir yaklaşımla ilham alan bu kişiler, kapitalist piyasayı bir fırsatlar değil de, zorunluluklar alanı olarak değerlendirirler. Bu nedenledir ki Marksistler, on yedinci yüzyılda ortaya çıkmasıyla beraber kapitalist piyasanın nasıl kaba kuvvet ve zorlama yoluyla genişlemiş olduğuna, dünya nüfusunun çok büyük bir kısmını piyasa zorunluluklarına tabi kılarak kendilerini yeniden üretmeye mecbur bıraktığına vurgu yaparlar (bkz. 8. bölüm). Neoklasik anlayışların aksine kapitalist piyasanın bu şekilde kavranması, meta değişimini doğal görüntüsünden arındırarak bunun yerine günümüzün toplumsal yeniden üretim biçimlerinin tarihsel olarak nasıl benzersiz olduğunun –beslenme, barınma, eğitim ve tıbbi bakım gibi temel ihtiyaçlar için piyasaya bel bağlamanın ne kadar özgün olduğunun– altını çizer. Bu yazıdaki amacımız açısından daha da önemlisi, Marksist

ve başka kökenlerden beslenen eleştirel yaklaşımlar, küresel kapitalist piyasanın yeniden üretiminde siyasetin ve devletin ne kadar önemli bir rol üstlendiklerini vurgularlar. Bu yaklaşımlar kapitalizmi yalnızca "iktisadi" bakımdan değerlendirmekle yetinmeyerek, devletlerin "siyasi" otoritesinin yanı sıra, toplumsal yaşantılarımızın diğer "kültürel" ya da "ideolojik" yönlerini de kucaklayan bir *toplumsal ilişkiler* bütünü olarak görürler. Küresel kapitalizmin bu ekonomi politiği en azından iki anlamda anlaşılabilir.

Birincisi, neoliberal kuramı eleştirenler, "serbest ve eşit" mübadelenin yeniden üretimini güvence altına almak amacıyla küresel kapitalist piyasaların devletin otoritesine, yani devletin hukuki, cebri ve ideolojik güçlerine başvurduğunu belirtirler. Doğal, "toplumsal mühendislik" mekanizmalarından arınmış, organik bir süreç olmanın çok uzağındaki kapitalist piyasa mübadelesinin ancak modern devletin sağlayabileceği türden bir toplumsal altyapıya, kurumsal düzenlemeye ve hukuki yaptırıma ihtiyacı vardır. Daha soyut ifade edilecek olursa, her ne kadar kapitalist değerlenmenin mantığı (gerek emek zamanı gerekse sermayenin gelecekteki getirileri anlamında) zamana el konmasına dayansa da, aynı zamanda birikimin belli bir mekânda yapılmasını gerektirir. Böyle bakıldığında, kapitalist küreselleşme, "mekânsal sabitler"i (bkz. Harvey 2000), yani kapitalist piyasanın yeniden üretimini devletin meşruiyeti sayesinde sağlayan, fabrika duvarlarından sınır kapılarına kadar çeşitli düzenleme, denetim ve gözetim yerleri hesaba katılmadan anlaşılamaz. Daha incelikli düşünen neoliberaller "gece bekçisi devlet"e ihtiyaç olduğunu, hatta genel ve mesleki eğitim biçiminde temel "beşeri sermaye"nin bir kısmını devletin üretmesi gerektiğini kabul ederler. Ancak, tipik olarak devletin bu rolünün siyasi açıdan tarafsız, piyasaların çok daha etkin işlemesini sağlayacak kurumsal açıdan tamamlayıcı bir rol olduğuna inanırlar. Başka bir deyişle, devleti piyasadan tamamen özerk bir güç olarak görürler.

Öte yandan neoliberalizmi eleştirenler ise küresel kapitalist piyasanın yeniden üretimine dayanak oluşturan uzlaşmaz toplumsal ilişkilere odaklanarak, siyasetin ikinci anlamdaki rolüne dikkat çekerler. Neoklasik çözümlemenin bedensiz, faydasını en çoklaştırmayı amaçlayan akılcı edimcilerinin aksine, neoliberalizm ve

küreselleşmeye eleştirel bakan yaklaşımlar herhangi bir piyasa mübadelesinin kaçınılmaz *toplumsal* niteliğine, dolayısıyla da çekişmelere açık, sömürücü ve genellikle baskıcı doğasına vurgu yaparlar. Özellikle Marksistler, kapitalist küreselleşmeyi gerek devletler arasında gerekse her devletin kendi içinde yaşanan sınıf savaşımlarının ürünü olarak yorumlarlar. Örneğin, son yapılan Avrupa "istikrar paktı" kapsamında, sözgelişi bütçe açıkları üzerindeki siyasi otoritenin AB'ye devredilmesi, içerideki sınıfsal uzlaşmazlıkların uluslararası ve dolayısıyla da siyasi açıdan daha tarafsız ve uzak bir düzleme yönlendirilmesini amaçlayan bir strateji olarak okunabilir (bkz. 24. bölüm). Benzer şekilde, hemen aşağıda göreceğimiz üzere, tarihsel özdekçi [*materyalist*] çözümlemeler, toplumsal sınıfları, ulusötesi düzeyde örgütlenen, kendi politika ve programlarını bilinçli bir biçimde küresel ölçekte şekillendiren küreselleşme araçları olarak değerlendirirler. Her iki durumda da bu eleştirel yaklaşımlar, neoliberal küreselleşmenin aslında tanımlanabilen kurum ve toplumsal grupların işbirliği yaparak düzenledikleri, toplumsal sınıflar arasındaki (ve sıklıkla da içindeki) toplumsal-iktisadi ve siyasi uzlaşmazlıkların yönlendirdiği bir süreç olduğu gerçeğine işaret ederler.

Neoliberallerle onları eleştirenlerin yalnızca önerdikleri siyasi reçetelerde değil, toplumsal dünyamızı nasıl çözümleyeceğimiz konusunda yaptıkları ana varsayımlarda da farklılaştıklarını gördük. Neoliberaller, devletle diğer siyasi otoritelerin, piyasanın rekabet etkinliğini, refahı ve fırsat eşitliğini sağlamaya yönelik doğal sürecini engelleyen ve bozan, "rant kollayıcı" kurumlar olduğunu düşünürler. Onları eleştirenlerse, devletle devletin siyasi kurumlarının esasen kapitalist piyasanın yeniden üretimini güvence altına almak amacıyla bedenleşen, sınıfsal çıkarların toplumsal arabulucuları olduğunu belirtirler. Küresel açıdan bakıldığında, göze çarpan bu kuramsal farklar küreselleşmenin doğası hakkında tamamen karşıt görüşler ortaya çıkarır. Neoliberaller süreci, gem vurulmamış piyasaların uluslararası ticarete, küresel iktisadi bütünleşmeye ve rekabetçi büyümeye yönelik kendi doğal ve sağlıklı iştahlarını en sonunda gerçekleştirmelerinin bir sonucu olarak yorumlarlar. Onları eleştirenlerse, toplumsal yaşamlarımızın daha büyük bir kısmının

küresel kapitalist piyasaya bağımlı hale getirilmesini amaçlayan siyasi kararlar yardımıyla kolaylaştırılan ve etkin bir şekilde planlanan bir süreç olarak kavrarlar küreselleşmeyi. Küreselleşmenin tam kalbinde kapitalizmin yer aldığı konusunda her iki taraf da hemfikirdir; ancak kapitalizmin basitçe "insan doğası"nın bir sonucu mu, yoksa tam tersine tamamen insanlık dışı piyasa bağımlılığının doğallaştırılması mı olduğu konusunda tamamen farklılaşırlar. İzleyen kısımda, neoliberal politikalarla ilkelerin bir süreç olarak kapitalist küreselleşmeyle nasıl ilgili olduğunu göstermek amacıyla neoliberal küreselleşmenin yakın geçmişi daha ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

DÜNYA NASIL VE NEDEN NEOLİBERALLEŞTİ?

Neoliberalizm kapitalist küreselleşmeye neden olmamıştır, ancak bu sürece eşlik ederek onu kolaylaştırdığı da şüphesizdir. Aslında, hem bir kuram hem de bir politika olarak neoliberalizm, dünya kapitalist sisteminde 1973'ten sonra ortaya çıkan krize gösterilmiş bir tepki olarak açıklanabilir. Ardından bu tepki kapitalist küreselleşmenin ulusötesi eğilimlerini derinleştirip hızlandırmıştır. Siyasi ve iktisadi olan bu kriz, ayrım gözetmeksizin hem kapitalist hem de devrimci devletlerin meşruiyetini sorgulanır hale getirerek ileri kapitalist ülkelerin giderek uzayan bir enflasyon, durgunluk ve kitlesel işsizlik dönemine girmesine neden oldu. Uluslararası borçların getirdiği disiplinle daha zayıf kapitalist ekonomileri de neoliberal yeniden yapılandırmaya tabi kıldı. Bu krizin sonunda toplumsal kuvvetlerin yeniden şekillenmesinin desteklediği bir dizi politika reçetesi ortaya çıktı. Bu reçeteler, yukarıda ve bu kitabın başka bölümlerinde ana hatlarıyla özetlenen neoklasik ilkelere başvurmak suretiyle, bugün küreselleşme diye bildiğimiz karşılıklı bağımlılık ve çok taraflı düzenleme türlerini teşvik ediyordu. Her türden toplumsal-siyasi çekişmelere, öngörülemeyen risklere maruz kalan neoliberalizmin yayılması, tıpkı kapitalist küreselleşme gibi eşitsiz ve uzun bir süreçti. Almanya ve Japonya gibi bazı merkez kapitalist ülkeler neoliberalizmin oldukça sulandırılmış bir biçimini benimserlerken, Hindistan ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi kalkınmak-

ta olan daha büyük ekonomiler ise uluslararası, siyasi ve iktisadi belirleyenlerden ziyade, kendi içsel belirleyenlerinin izlerini taşır şekilde bu politikaları kendilerine özgü bir hızla uygulamaya geçirdiler. Bu nedenle, neoliberal programların farklı uğraklarını tespit etmek, bu politikaların uluslararası sistemin hiyerarşisi içinde epey farklı olanaklara ve konumlara sahip devletlerce uygulamaya geçirilmesinde izlenen farklı yolları birbirinden ayırt etmek önemlidir.

1980'ler neoliberal küreselleşmenin en parlak dönemidir, ancak daha 1970'lerde Pinochet'in Şili'si serbest bir ekonomiyle baskıcı bir devleti bir araya getirmenin olabilirliğini gözler önüne sermişti. Ekonomiyi yabancı sermayeye açan, yurtiçi üretimi ihracat piyasasına göre yeniden yönlendiren, devlet iktisadi teşekküllerini özelleştiren, sosyal harcamaları ve işçi haklarını gerileten, servet ve sermaye kazançları üzerinden alınan vergileri kaldıran, emek hareketini sistemli bir biçimde bastırmaya girişen Şili, derin toplumsal-iktisadi ve siyasi krizlerden doğan daha sonraki neoliberal "karşı-devrimler" için de bir esin kaynağı oldu (bkz. Taylor 2002). 1979'da Thatcher'in İngiltere başbakanı olmasının ardından 1980'de Ronald Reagan'ın ABD başkanlık seçimlerinden zaferle çıkması, kapitalizmin kalbinin attığı topraklarda, kriz içindeki refah kapitalizmine ve artan sınıf uzlaşmazlığına karşı bir alternatif olarak "Yeni Sağ"ın yükselişe geçtiğine işaret ediyordu. Bu kitabın diğer bölümlerinde siyasetteki bu sağa yönelmenin doğası ile sonuçları ayrıntılı olarak tartışılıyor, dolayısıyla bu bölümde bu olgunun uluslararası nitelikteki üç boyutuna ışık tutmamız yeterli olacaktır.

Bunlardan ilkine neoliberalizmin "ulusötesi" boyutu denilmesi yerinde olur. Bu boyut, mali disiplin, finansal ve ticari serbestleştirme, özelleştirme ve DYY'ye açılmayı kapsayan iktisat politikalarını temel alan "Washington uzlaşması"nı bilinçli bir şekilde savunan kanaat oluşturucu ve uygulayıcı kimselerin meydana getirdiği bir seçkinler zümresinin 1970'li ve 1980'li yıllarda Atlantik Okyanusu'nun her iki tarafında ortaya çıkışına göndermede bulunur (bkz. 12. bölüm).[3] Gramsci'nin çalışmalarından esinlenen Marksist kuramcılar "sınıf fraksiyonu" kavramını kulla-

3 "Washington Uzlaşması" deyimi Williamson (1993) tarafından ortaya atılmıştır.

narak, ileri kapitalist dünya genelinde burjuva kesimlerin, dünya genelinde uygulanan neoliberal politikaları biçimlendirmek, geliştirmek ve bu politikalar arasında eşgüdümü sağlamak amacıyla Üçlü Komisyon'dan[4] Yediler Grubu'na (bugün Sekizler Grubu) kadar yayılan özel ve kamusal kurumlar aracılığıyla ulusötesi ölçekte örgütlendiklerini belirtirler.[5] Bu açıklamaya göre sermayenin liberal-kozmopolit fraksiyonlarının küreselleşmiş bir ekonomiyi destekledikleri, böylece de küreselleşmiş bir ekonominin yönetimi konusunda sermayenin daha ülke içine odaklanan fraksiyonları karşısında sahip oldukları merkezi konumlarını pekiştirdikleri düşünülürse, neoliberalizm ve küreselleşme birbirlerini güçlendirmektedirler. Hatta, bazı "ulusötesi tarihsel özdekçiler" daha da ileri giderek neoliberalizmin, "esasen ulusötesi şirketlerde ve özel finansal kurumlarda somutlaşan üretim araçlarının dünya çapındaki belli başlı sahiplerinden oluşan" yeni bir ulusötesi devletin ve yönetici sınıfın yükselişine dayandığını öne sürmüşlerdir (Robinson 2001, s. 215). Bir kimsenin görgül ya da kavramsal bakımdan bu iddialara gönülden inanıp inanmadığına bakmaksızın, kapitalist küreselleşmenin sosyalleşme mekanizmaları olarak kıyaslama, işletme, denetim ya da kalite güvencesi gibi konularda yaşanan ulusötesileşmenin göz ardı edilmesi çok güçtür. İşletme okulları, ticaret odaları ve yazılım paketleri aracılığıyla davranış kurallarını, "iyi uygulamaları" ve iletişim formatlarını standart hale getirip evrenselleştirmesi ölçüsünde neoliberalizm yerinde bir saptamayla küreselleşmenin ideolojisi olarak adlandırılabilir. Neoliberalizm, çoğu kez basmakalıplaşmış "Amerikan yaşam tarzı" yorumlarını ihraç etmekten başka bir şey yapmayan görsel-işitsel basın vasıtasıyla bu değerlerin yeniden üretilmesini de sağlar.

Neoliberalizmin küreselleşmesinin ikinci uluslararası yönü, Kuzey'de Sol'un siyasi gerilemesinin yanı sıra, başta Sovyet blokundan etkilenen ve destek görenler olmak üzere Güney'de kapitalist olmayan kalkınma biçimlerinin krize girmesiyle bağlantılıdır.

4 *Üçlü Komisyon* (*Trilateral Commission*): David Rockefeller'in girişimiyle, Kuzey Amerika (ABD ve Kanada), Avrupa Ülkeleri ve Japonya arasında işbirliğini geliştirerek kapitalist sistemin devamlılığının sağlanmasını amaçlayan, sınırlı sayıda üyeli bir kurum olarak 1973'te Tokyo'da kurulmuştur. -*çev*

5 Bu konuda klasik açıklamalar için bkz. Pijl (1984, 1998) ve Gill (1990).

Neoliberalizmin küreselleşmesi "Yeni Sağ"ın kazandığı zaferlerin bir sonucu olduğu kadar, soldaki yenilgilerin de bir sonucudur. 1980'lere gelindiğinde, kapitalist merkez ülkelerdeki Sol yapılar ya sosyalist dönüşüme ilişkin bütün iddialarından vazgeçtiler ya da seçimlerde gerilemeyle karşılaştılar. Kendi liberal demokrasiye geçiş süreçlerini yaşayan güney Avrupa'nın komünist ve radikal sosyalist partileri bile bozguna uğrama tehlikesi karşısında reformu yeğlediler. 1981'de Fransa'daki Sosyalist-Komünist hükümetin durumunda olduğu gibi ya da 1986'da İspanya'daki NATO üyeliği için yapılan halk oylamasında olduğu gibi, önemli siyasi ayrılıklar baş gösterdiği zaman Sol, ulusal ve uluslararası siyasi-iktisadi baskıya teslim oldu. İngiltere'de üst üste alınan seçim yenilgileri ve Thatcher'in 1984-85 madenci grevini ezmesi, emek hareketinin moralinin bozulmasına ve dağılmasına yol açtı. 1980'lerin sonlarına gelindiğinde, dünyanın ileri kapitalist ülkelerindeki sosyal demokrat partilerin tamamı ve komünist partilerin çoğu, ideolojik ve örgütsel dönüşümlerden geçerek siyasi yelpazede ılımlı, ortanın solu bir konuma gelmişti. Bu sağa kayma, "Üçüncü Yol"'un önce Clinton, Blair ve Schröder, ardından da Mbeki ile Cardoso hükümetleri ile iktidara taşınmasıyla kutsanmış oldu (bkz. 21. bölüm).

1989-1991 arasında "fiilen var olan sosyalizm"in aniden çökmesi, çevre ülkelerde sömürgecilik sonrası dönemde kurulan devrimci devletlerin sürekli meşruiyet kayıplarının sona ermesi anlamına geliyordu. Hem ülke içinde hem de uluslararası ölçekte toplumsal-iktisadi ve siyasi eşitliğin geliştirilmesi ve temel ihtiyaçların karşılanması alanlarında gösterdikleri başarılara karşın, Üçüncü Dünya'nın devrimci devletlerinin bağımsızlığın elde edilmesinden sonra dünyaya gelen kuşakların toplumsal-iktisadi ve siyasi beklentilerini karşılamayı başaramadıkları komünizmin çöküşünden çok önce ortaya çıkmıştı. 1970'lerde Afrika'nın Portekizce konuşulan kesiminin özgürlüğüne kavuşması, ardından 1979'da Nikaragua ve İran'da yaşanan devrimci zaferler, küresel Sol'a geçici olarak moral kazandırmıştı. Bu gelişmeler aynı zamanda uluslararası Sağ'da endişelere yol açmış, "Yeni Sağ" olarak yeniden toparlanmasını teşvik etmişti. Afrika ve Orta Amerika'da yürütülen karşıdevrimci yıpratma savaşlarıyla bu yeni devrimci devletlerin zayıflatılması, devrimin ardından İran'da

köktendinci yönetimin iktidarını güçlendirmesi, sosyalist enternasyonalizmin yeniden alevleneceği beklentilerinin çok geçmeden sönmesine neden oldu. Asya, Afrika'nın güneyi ile Amerika kıtasındaki diktatörlüklerin 1980'li ve 1990'lı yıllarda ardı ardına devrilmeleri ortaya sosyalist değil, liberal demokrasiler çıkardı. Demokratik kalkınmanın kapitalist olmayan bir yoldan başarılması olasılığı daha da azaldı. Aslında, birçok Afrika devletini süsleyen komünizm cilası o kadar aşınmıştı ki, Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından o zamana dek "sosyalist yönelimli devletler" olarak bilinen bu devletlerin kendilerini tam olgunlaşmış "neoliberal yükselen piyasalar" olarak yeniden biçimlendirmeleri sadece aylarla ifade edilebilecek kadar kısa bir zamanda gerçekleşti. Sol'un içinde bulunduğu bu uluslararası ideolojik yenilgi ortamında, neoliberal karşıdevrimin siyasi alanı silip süpürmesi neredeyse kaçınılmazdı.

Uluslararası sistemin daha zayıf devletleri ile ekonomilerinde ise neoliberalizm görünüşte daha da dışsal bir kuvvet olarak, esasen uluslararası finansal kurumlar (UFK) biçiminde ortaya çıktı. Neoliberalizmin yayılmasıyla ilgili bu üçüncü uluslararası boyut, 1980'lerde uygulamaya geçirilen Yapısal Uyum Programları (YUP) ile belirginlik kazandı. Günümüzde Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgeleri (YASB) olarak bilinen bu program, UFK'den kredi almanın şartı olarak uygulamaya geçirildi. YUP'un tarihçesi karmaşık ve çeşitlilikle doludur, ancak esas itibarıyla 1980'lerde yaşanan Üçüncü Dünya borç krizinin sonucunda gündeme gelmiştir.[6] 1980'lerde Üçüncü Dünya ülkelerinin ardı ardına borçlarını ödeyemez hale gelmeleri, Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) geri ödemelerin güvence altına alınmasını sağlamak amacıyla borçlu ülkelerin "temel makroiktisadi değişkenler"inin "yeniden istikrara kavuşturulması"nı ve "uyumlandırılması"nı amaçlayan programlar geliştirmesine yol açtı. Kamu harcamalarında kesintiler yapılması, ulusal paranın devalüasyonu, ihracatın teşvik edilmesi, ödemeler dengesinin hem ticaret hem de sermaye hesaplarının serbestleştirilmesi, özelleştirme ve vergi indirimleri, bu tür bir YUP'un temel bileşenlerini oluşturuyordu. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde, neoliberal hükümet-

6 Bu konuda iyi bir genel değerlendirme için bkz. Mohan ve diğerleri (2000).

lerin güdümünde olan ya da onların çıkarları doğrultusunda faaliyet gösteren (hem ulusal hem de çok taraflı nitelikteki) borç veren kurumlar bu politikaları büyük bir şevkle desteklediler. 1990'lara gelindiğinde, belli başlı UFK'nin hiçbiri yapısal uyum sürecini kabullenmeyen ülkelere kredi açmayı kabul etmiyordu.

UFK'nin yanı sıra DTÖ ve OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) gibi diğer çok taraflı kurumların da neoliberal küreselleşmenin birer vasıtası olarak hareket ettiklerine hiç şüphe yok. Öte yandan, ülke içindeki toplumsal kuvvetlerin de bu sürecin yönlendirilmesine katkıda bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır. Kalkınmakta olan ülkeler arasında, Meksika, Brezilya ve Hindistan gibi bazı güçlü ülkelerin neoliberal düzenlemeleri kabullenmesi sırf Washington'un istemesiyle olmamıştır. Bu ülkelerin yönetici sınıfları (ya da bu sınıfların bazı fraksiyonları), genellikle seçimlerle kazandıkları yetkilerden de güç alarak bu şekilde davranmanın kendi ortak çıkarlarının bir gereği olduğuna karar vermişlerdir. Zimbabve gibi ülkeler IMF olmadan yapısal uyarlama gerçekleştiririlerken, çok sayıda devlet ise UFK ile yaptıkları anlaşmaları sürekli müzakere konusu yapmış, zaman zaman askıya almış ve hatta bu anlaşmalara uymama kararı almıştır. Başka bir deyişle, kalkınmakta olan ülkelerin tümüyle küresel neoliberalizmin çaresiz kurbanları ya da edilgen nesneleri oldukları söylenemez: Diğer devletler gibi onlar da çoğu kez neoliberalizmin hâkim ideolojisiyle uyumlu çıkar ve stratejilere sahip sınıflarla toplumsal güçlerden oluşmaktadırlar.

NEOLİBERAL KÜRESELLEŞMENİN ÖTESİNDE

1848'de, belki de akıllarından İngiliz Donanması'nın beş yıl önce Çin limanlarını zorla uluslararası ticarete açtığını geçiren Marx ve Engels, burjuvazinin devrimci gücünün "Çin seddini yerle bir edecek ağır toplar olan, ürettiği metaların ucuz fiyatları" olduğunu, "yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan bütün ulusları burjuva üretim tarzını kabullenmeye zorladığını" söylemişlerdi. Kapitalizmin kendi suretinde bir dünya yaratma sürecinin bir gerçeklik haline gelmeye son derece yaklaşmış gibi gözükmesi, Çin

Halk Cumhuriyeti'nin 2001'de DTÖ'ye katılmasına gelinceye değin yaklaşık 150 yıllık bir süre aldı -gerçi bu kez Çin meta fiyatlarının başka "Wal-Marts"ları yıktığını görüyoruz![7]

Bazıları artık neoliberal bir dünyada yaşamadığımızı, "piyasanın başarısızlıkları"nın düzeltilmesinde devletin rolünün olduğunu kabul eden "Washington sonrası uzlaşması"nın küresel güç merkezlerinde hâkim olduğunu savunuyorlar. Neoliberalizmin artık 1980'li ve 1990'lı yıllarda olduğu kadar abartılı bir kendine güveni olmadığı, nihai bir zafer kazanmış gibi görünmediği şüphesiz doğru. Ancak, görünüşe aldanmamalıyız, çünkü fazlaca göz önünde olmaması aynı zamanda sessiz bir zaferin işareti: Neoliberal karşıdevrim toplumlarımızı dönüştürmekte öylesine başarılı olmuştur ki, açıktan açığa kavramsal savlarını meşruiyet kazandırmaya ya da politikalarını savunmaya ihtiyaç duymamaktadır. Yapısal işsizliğin kaçınılmazlığı, parasalcı iktisat kuramı ve emek esnekliliğinin gerekliliği gibi bundan 20 yıl önce dile getirilmesi siyasi açıdan hoş karşılanmayan neoliberal varsayımlar günümüzde siyasi aklıselim haline gelmiştir. Düşük gelir vergisini, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesini, ticaret ve sermaye hesaplarının serbestleştirilmesini kapsayan neoliberal politikalar, ortanın solunda yer alan herhangi bir siyasi partinin belkemiği haline gelmiştir. Bu "radikal merkez", küreselleşmenin zamanımızın kaçınılmaz ve durdurulamaz bir özelliği olduğu söyleminden büyük ölçüde güç alıyor.

Yine de, neoliberal küreselleşmenin siyasi bakımdan "Yeni Sağ"ın zaferleriyle kotarılmış olması nedeniyle, geriye çevrilmesi de siyasi bakımdan demokratik güçlerin kapitalizme karşı seferber edilmesiyle gerçekleştirilebilir. Sonuçta, dünyamızı simgeleyen derin eşitsizliklerin, büyük adaletsizliklerin ve acımasız yıkımın arkasındaki itici kuvvetin bizatihi neoliberalizm olmadığı, hele "küreselleşme" hiç olmadığı söylenebilir. Asıl belirleyici olan kapitalist sınıfın kâr tutkusu ve bu koşulun doğallaşmasını sağlayan kapitalist sınıf destekçileridir. Neoliberalizm kaçınılamaz bir toplumsal yeniden üretim sistemi değildir, aksine geriye döndürülebilir bir

7 Yazar, yukarıda Marx ve Engels'ten yaptığı alıntının İngilizcesinde geçen "batters down all Chinese Walls"e göndermede bulunarak "battering other 'Wal-Marts'" ifadesiyle sözcük oyunu yapıyor. *-çev*

politikalar kümesidir. Keza, kapitalist küreselleşmeye muhalefet edenlerin pek azı devletler arasındaki toplumsal, iktisadi ve kültürel karşılıklı bağların ve işbirliğinin artmasına tamamen karşı çıkacaktır. Buradaki can alıcı nokta küreselleşmenin olumlu yönlerini demokratikleştirmek ve dengelemektir. Dolayısıyla, neoliberal küreselleşmenin karşısındaki en büyük güçlük, kapitalizme karşı küresel bir demokratik alternatifin yükseltilmesi olacaktır.

KAYNAKÇA

Harvey, D. (2000) *Spaces of Hope*. Edinburgh: University of Edinburgh Press [*Umudun Mekânları*, çev. Zeynep Gambetti, Metis Yayınları, yayınlanacak].

Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D. ve Perraton, J. (1999) *Global Transformations*. Cambridge: Polity Press.

Gill, S. (1990) *American Hegemony and the Trilateral Commission*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mohan, G., Brown, E., Milward, B. ve Zack-Williams, A.B. (2000) *Structural Adjustment: Theory, Practice and Impacts*. Londra: Routledge.

Pijl, K. van der (1984) *The Making of An Atlantic Ruling Class*. Londra: Verso.

Pijl, K. van der (1998) *Transnational Classes and International Relations*. Londra: Routledge.

Robinson, W.I. (2001) "Capitalist Globalisation and the Transnationalisation of the Stale", M. Rupert ve H. Smith (der.) *Historical Materialism and Globalisation* içinde. Londra: Routledge.

Taylor, M. (2002) "Success for Whom? A Historical-Materialist Critique of Neoliberalism in Chile", *Historical Materialism* 10 (2), s. 45-75.

Williamson, J. (1993) "Democracy and the 'Washington Consensus'", *World Development* 21 (8), s. 1329-36.

II. KISIM

GENEL GÖRÜNÜMÜN İNCELENMESİ

8

NEOLİBERALİZM VE AZ KALKINMIŞ ÜLKELERDE İLKEL SERMAYE BİRİKİMİ

Terence J. Byres

Bu bölümde, neoliberalizm döneminde ilkel birikim süreçleri ve bu süreçlerin günümüzün az kalkınmış ülkelerinde (AKÜ'ler) taşıdığı önem ele alınıyor. Bu çözümlemeyi hakkıyla yapabilmek ve ilkel birikim kavramını anlayabilmek için bugünün ileri kapitalist ekonomilerini, sömürgeciliği ve "kalkınmacı devleti" tarihsel bağlamları içine yerleştirmemiz gerekiyor. İlk kısımda bu yapılıyor.

Bugünün ileri kapitalist ülkeleri, geçmişte merkezinde kapitalist sanayileşmenin bulunduğu bir kapitalist dönüşüm geçirdiler. Kapitalizmin tanımlayıcı özelliklerinden birisi olan sermaye birikimini en basit şekilde üretim araçlarının (binalar, makineler, hammaddeler, alet edevatlar) biriktirilmesi olarak tanımlayabiliriz.

Rekabetin harekete geçirdiği birikim dürtüsü kapitalizmin merkezi dinamiğidir. Kapitalizmde, birikim dürtüsü iktisadi büyümeyle birlikte sermaye birikimi biçimini alır. Sermaye birikimi kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim olduğu bir ekonominin yapısal özelliği haline geldiğinde artık kapitalist birikimden bahsedebiliriz. Böyle bir birikim düzenlidir , genişleyerek sürme doğrultusunda güçlü bir eğilim taşır. Ancak çelişkileri de yok değildir (kâr hadlerinin düşmesi örneğinde olduğu gibi ilerledikçe kendini yavaşlatacak eğilimleri içinde barındırır) ve uzunca bir süre devam edebilecek aşırı birikim krizlerine maruz kalabilir (Marksistlerin gerçekleşme [*realizasyon*] krizi dedikleri aşırı birikim krizi, gerek sermaye malları gerekse tüketim malları üretiminin tüketicilerin satın alabileceğinden fazla olması durumunu ifade eder).

Açıktır ki bütün bu bahsedilenler ileri kapitalist ekonomiler için geçerlidir ve çözümlenmeleri kapitalist birikimin ayrılmaz unsurları olan karmaşık mekanizmaların ele alınmasını gerektirir. Ancak bunun böyle olabilmesi ve kapitalist sanayileşmenin iktisadi bakımdan geri ekonomileri dönüştürebilmesi için belli bazı koşulların, zaman alan ve çalkantılı süreçlerden geçerek tarihsel olarak yaratılması gereken koşulların bulunması gerekir.

Bu süreçler ilkel birikim kavramıyla ifade edilirler. Kapitalist birikiminden ayrı tutulması gereken ilkel birikim, Marx'ın *Kapital*'in [*Capital*] ilk cildinde Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçiş bağlamında geliştirdiği bir fikirdir (1976, s. 714, 775, 873-940). İlkel birikim iki nedenden ötürü gereklidir: Birincisi, kapitalist kârın yetersiz olduğu koşullarda artığın ilk sermaye biçimini finanse etmesini sağlamasının bir yolu olarak; ikincisi, kapitalist metalar için bir iç piyasa yaratılmasının bir yolu olarak.

İlkel birikimi, başta toprak olmak üzere varlıkların, piyasa dışı araçlarla ve genellikle devletin rıza göstermesi ya da aracılığıyla, kapitalist olmayan sınıflardan potansiyel olarak kapitalist olanlara devredilmesi olarak tanımlayabiliriz. Bu devir, ister hırsızlık, ister yasal yollarla tahliye ettirme, isterse itibari fiyattan satın alma yoluyla olsun *force majeure*[1] gerçekleştirilir. Toprak ağalarının ortak mülkiyet altında bulunan, ortaklaşa kullanılan arazilere el koyup geniş parseller halinde büyük kapitalist kiracılara kiraya verdikleri İngiltere'deki çitlemeler bunun tipik bir örneğidir.

İlkel birikimin ana özelliği köylülerin sahip oldukları topraklardan ve diğer üretim araçlarından ayrılması, varlıkların potansiyel kapitalistlere devredilmesiydi. Kapitalist sanayinin ve kapitalist tarımın ihtiyaç duyduğu işgücü bu sayede yaratılmıştı. Geçimlerini sağlama araçlarından kopartılan bu işgücüyle (proletarya) birlikte kapitalist metalar için bir iç piyasa yaratılmıştı.

SÖMÜRGECİ İLKEL BİRİKİM

Ayrıca Marx, ilkel birikimin Batı Avrupa ülkelerinde tamamen güvence altına alınması öncesinde, ilkel birikimin bu ülkelerce ulu-

1 *force majeur*: (Fransızca)zorlayıcı nedenlerle (burada, varlıklarına şu ya da bu şekilde el konulan hak sahiplerinin arzusu dışında). *-çev*

sal sınırların dışında, sömürgeleştirilen çevrede [*periferi*] başlatıldığını belirtir. Marx'ın çok büyük önem verdiği bu gelişmeye sömürgeci ilkel birikim adını vererek yurtiçi ilkel birikiminden ayrı tutabiliriz.

Sömürgeci ilkel birikim, on beşinci yüzyılın sonlarından itibaren zorla ve şiddet kullanılarak Amerika, Asya ve Afrika kıtalarına doğru yayıldı. Yağmacılık, yerli halkların topraklarına el konularak bunların sömürgeci yerleşimcilere verilmesi, kölelik, köle plantasyonları ve (örneğini metropolle yaptıkları ticarette sömürge ülkelerin karşılıksız ihracat fazlaları vermesinde görebileceğimiz) eşitsiz mübadele, bütün bunlar bu yayılmanın birer parçasıydı. Sömürgecilik döneminde ilkel birikimin maliyetleri, gerek sömürge devletin gerekse sömürgelerdeki ve metropol ülkelerdeki egemen sınıfların açıkça iktisadi çıkarlarına uygun olacak biçimde vahşice yerli halklara ödettirildi. Kabaca belirtmek gerekirse, on beşinci yüzyılın sonlarında başlaması ile 1945'ten sonra sona ermesi arasında geçen dönemde sömürgecilik yurtiçi ilkel sermaye birikimini iki yolla güçlendirdi. Birincisi, sömürgelerden elde edilen kârlar metropollere aktarılarak yurtiçinden elde edilen tarımsal ve sınai kârların üzerine eklendi. İkincisi, sömürge piyasaları, piyasa büyüklüğü olarak metropol yurtiçi piyasalarını önemli ölçüde büyüterek kapitalist sanayileşmeye çok önemli bir katkıda bulunmuş oldu ve piyasaların toplam büyüklüğü aksi takdirde sağlanması mümkün olmayacak oranda yüksek bir yurtiçi sermaye oluşumuna olanak sağladı (köleliğin bu bakımdan önemi hakkında mükemmel bir inceleme için bkz. Blackburn 1997, s. 509-580).

Avrupa'daki ilkel birikim sürecinde olduğu gibi sömürgeci ilkel birikim de direniş ve mücadeleyle karşılaştı. Ancak, yine Avrupa'da olduğu gibi bu mücadele amansız ilerleyişini durdurmadı. Öte yandan köklü bir farklılık da söz konusuydu: Toprağından ve üretim araçlarından mahrum bırakılarak proletaryayı oluşturan kesimler tarımda ve sanayide pek az istihdam imkânı bulabiliyordu. Bu kesimler genellikle işgücü fazlası olarak kırsal kesimde sıkışıp kalacaklardı.

Batı Avrupa'da gerçekleşen yurtiçi ilkel birikimle karşılaştırıldığında, sömürgeci ilkel birikim üreticileri üretim araçlarından tamamen ayırma konusunda epeyce geride kalmıştı. Büyük bir yedek

işgücü fazlası yaratmış olmasına karşın, toprakları (genelde kiracı ve ortakçı olarak çalışan) büyük bir yoksul köylü tabakasının elinde bırakmıştı. Bağımsızlıkla birlikte ilkel birikimin ileri taşınmasının önünde geniş bir alan açılmış oldu ve kapitalist dönüşümün güvence altına alınması için AKÜ'lerde böyle bir ilkel birikimin gerçekleştirilmesi zorunlu olacaktı. Ancak, Avrupa deneyiminin de gösterdiği gibi bu dönüşüm zahmetsiz ve çabucak olmayacaktı.

1945 SONRASININ KALKINMACILIK DÖNEMİNDE AKÜ'LERDE YURTİÇİ İLKEL BİRİKİM

Ekim Devrimi'nin ardından Sovyetler Birliği'nde, 1945'ten sonra da Doğu Avrupa'da, Çin, Kuzey Kore, Kuzey Vietnam ve Küba'da deneyimlenen sosyalist dönüşümleri burada ele almıyoruz. Ancak, bu ülkelerde de benzer bir yurtiçi ilkel birikim süreci yaşandı. Sovyetler Birliği'nde, kolektifleştirme girişiminden hemen önce, 1920'lerde sınai temeli genişletmeye yönelik girişimler yapıldığı sırada Preobrazhensky bu süreçleri, yani ekonominin önsosyalist [*pre-socialist*] kesimlerinden artık elde etmek amacıyla Sovyet devletinin iktisat dışı gücünü kullanmasını tanımlamak amacıyla "ilkel sosyalist birikim" tabirini ortaya atmıştı (Preobrazhensky 1965, s. 77-146). Diğer sosyalist dönüşüm girişimlerinde de bu süreçler iş başındaydı.

Sosyalist olmayan AKÜ'lerde bağımsızlık, ilkel birikimin herhangi bir şekilde duraksaması anlamına gelmiyordu. Ancak, artık ilkel birikim "kalkınmacı devlet" devrinde tamamen farklı bir bağlamda ortaya çıkıyordu: Merkezinde kapitalist sanayileşmenin yer aldığı yurtiçi kapitalist dönüşümün bir parçası olabilme *olanağı* sunuyordu şimdi. Çünkü kapitalist birikim koşulları sağlanmadığı sürece yurtiçi ilkel birikim zorunlu olacaktı.

Bugünün ileri kapitalist ülkeleri, sömürgeci ilkel birikim yoluyla yurtiçi ilkel birikimlerini önemli ölçüde artırma imkânına sahipti, ancak günümüzün AKÜ'leri kullanabilecekleri böyle bir kaynağa sahip değiller. Yardımlar sayesinde ve çokuluslu şirketler eliyle gelen özel sermaye akışları yükü hafifletebilir, ancak bu katkı en iyi durumda bile sömürgeci ilkel birikimin tarihsel katkısıyla karşılaştırabilecek ölçüde olamaz. Ölçek farkı dışında aralarında çok önem-

li bir fark daha bulunmaktadır: Sömürgeci ilkel birikim bütünüyle sömürgeci devletin zorlayıcı gücü sınırları dahilindeyken, günümüz AKÜ'leri kendilerinden üstün bir iktisadi güce tabi durumdadırlar.

1940'lı ve 1970'li yıllar arasında süren, 1945 sonrasının kalkınmacılık döneminde yurtiçi ilkel birikim süreci son derece açıkça gözlenebiliyordu. Kalkınmacı devletlerin himayesi ve desteğiyle yaygın bir bir biçimde uygulanan toprak reformları genel hatlarıyla iki biçim almıştı: Toprağın kullanım hakkıyla ilgili olanlar ve toprağın yeniden paylaştırılmasını amaçlayanlar. Sınırlı bir kapitalist dönüşümün olduğu koşullarda kaynakların (burada toprağın) piyasa dışı araçlarla devredilmesine yönelik bir girişim olması ölçüsünde toprak reformu ilkel birikimin bir ilk örneği niteliğindedir. Bu iki reform biçimden toprağın yeniden paylaştırılmasını amaçlayan toprak reformunun bir ilkel birikim mekanizması olma özelliği daha fazladır, çünkü toprakların büyük toprak sahiplerinden alınarak küçük toprak sahiplerine ya da hiç toprağı olmayanlara verilmesini amaçlar. O kadar açıkça görülmese de, zengin köylüleri piyasa dışı araçlarla daha fazla toprak edinmeye yönelterek mülksüzleştirmeyi teşvik etmesi ölçüsünde toprağın kullanım hakkıyla ilgili reform da başka bir ilkel birikim mekanizması olarak değerlendirilebilir.

Yeniden paylaştırıcı reform çoğunlukla başarısız oldu. Güney Kore ve Tayvan bunun istisnalarıydılar. Bu iki ülkede topraklar piyasa dışı araçlar kullanılarak ön kapitalist [*proto-capitalist*] köylülere aktarıldı ve ortaya daha üretken bir tarım sektörü çıktı: Kapitalist dönüşümle başarılı bir biçimde bütünleşen bir ilkel birikim örneği. Her iki örnekte de dönüştürülen tarım sektörü kapitalist sanayileşmeye etkin bir biçimde katkı sağladı.

Ancak, başka yerlerde yeniden paylaştırıcı reform hedeflerine ulaşmakta pek başarılı olamadı, aksine (örneğin Hindistan'da olduğu gibi) yasaların değiştirileceği düşüncesiyle yoksul köylülerin topraklarından çıkarılmasına yol açarak bu kesimin mülksüzleştirilmesini hızlandırıcı bir etkisi oldu. Toprağın elde tutulma ve işlenme koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan (ortakçılığın kökünün kazınması, kiraların denetlenmesi, arazilerin parçalanmasının engellenmesi gibi) bir dizi önlemden oluşan toprağın kullanım hakkıyla ilgili reform, zengin ve orta halli köylüler bağlamında bir

ölçüde başarı gösterirken, yoksul köylülere hemen hiçbir yarar sağlamadı. Tam tersine, bu kesimin mülksüzleşmesini körükledi.

Yukarıda bahsettiğimiz istisnaları bir kenara bırakırsak, kırsal kesimde toprak reformu hiç de kapitalist dönüşümü gerçekleştirecek ya da kapitalist sanayileşmeyi kolaylaştıracak yeterlilikte değildi. Aslında, AKÜ'lere bakıldığında, tarımında süreklilik arz eden bir durgunluğun yaşandığı, sanayileşme programlarının belirgin bir biçimde başarısız olduğu görülüyordu.

1960'ların ortalarına gelindiğinde, AKÜ'lerin üzerine kriz bulutları çöküyordu hızla. Aşırı birikimden değil de yetersiz birikimden, yani üretim araçlarının yetersizliğinden kaynaklanan bir birikim kriziydi bu. 1970'lerin başlarına gelindiğinde krize karşı tepki gösterilmeye başlanmıştı. 1960'ların sonlarından itibaren, yüksek verimli tohumluklar gibi yeni biyokimyasal girdiler ile başta traktörler olmak üzere yeni mekanik girdilerin bir bileşiminden oluşan "yeni teknoloji" kırsal kesimde uygulanmaya başlandı. Bu yeni teknolojiler ağırlıklı olarak "güçlüyü kayırıyor"du. 1970'lerin başlarında en canlı dönemini yaşayan bu uygulamalar, kırsal kesimde ilkel birikim süreçlerinin güçlü bir biçimde yoğunlaşmasına yol açtı. Asya'da başlayan (Hindistan'da çok güçlü olan) bu yoğunlaşma, Afrika ve Latin Amerika kıtalarının tamamına yayıldı. "Kalkınmacı devlet" ömrünü tamamlamıştı, artık neoliberalizm devri başlıyordu.

NEOLİBERALİZM DEVRİNDE YURTİÇİ İLKEL BİRİKİM

Neoliberalizm devrinde, varlıklarını güçlü bir biçimde sürdüren bu tür piyasa dışı devirler sıklıkla kırsal kesimdeki sınıf mücadelesinin konusunu oluşturuyorlar. Aslında, "kalkınmacı devlet"in sona ermesiyle yoğunlaşan bu devirler, niteliksel bakımdan farklı koşullara sahip olduğumuz bugün özünde farklıdırlar.

Çin vakasını ayrı tutmamız gerekiyor. Çin'de de ilkel kapitalist birikim süreci devam ediyor olsa da, biçimi ve önemi bakımından başka yerlerden farklılık gösteriyor. Çin örneğini bir sonraki kısımda tartışacağız.

Neoliberal devirde, devletin doğrudan aracılık ettiği ilkel birikimde bir bakıma gerileme oldu. Bu nedenle, toprak reformu po-

litika gündeminin tamamen dışında kaldı. İlkel birikim, bazıları doğrudan devletin yasal düzenlemelerinden, bazıları ise başka yerlerden kaynaklanan değişik yollarla sürdürüldü. Neoliberalizmin temel politika reçeteleri uyarınca devletin geriye çekilmesiyle birlikte daha sert, sıklıkla da yasadışı ilkel birikim biçimleri kendilerini göstermeye başladı. Dediklerimiz, bu ilkel birikim biçimlerinin devletin örtülü desteğinden yoksun oldukları anlamına gelmiyor. Bu girişimlere engel olacak müdahalelerden açıkça uzak durmayı seçen neoliberal devlet aslında amaçlarına ulaşmalarında muhtemelen suç ortaklığı yapmıştır. İlkel birikimin biçimleri, doğaları ve dışavurumları bakımından çeşitlilik gösterirler.

1980'lerin sonlarına gelindiğinde, Latin Amerika'da "köylüler toprağı kullanma haklarını koruyamamış, ortalama tarla büyüklüğünün küçülmesi köylü hanehalklarını, başta tarımsal emek piyasası olmak üzere çiftçiliğin dışında gelir kaynakları bulmaya mecbur bırakmıştı" (de Janvry ve diğerleri 1989, s. 396). Devlet geri çekilmiş, neoliberalizm temel ürünlerin fiyatlarını aşağı çekerek (başta küçük üreticiler açısından olmak üzere) borçluluğu artıran bir liberal ekonomi yaratmıştı. Başka bir açıdan bakıldığında ise devlet geri çekilmemişti, artık farklı yollardan müdahale ediyordu: "Eski istimlâk uygulamalarını terk eden neoliberal toprak politikaları bunun yerine özelleştirmeye, kolektifleştirme sisteminin lağvedilmesine, tapu siciline kaydedilmeye ve toprak mülkiyetine vurgu yapıyordu" (Kay 2000, s. 129). Yerli toplulukların parçalanmasını hızlandıran, ellerindeki toprakları satıp elden çıkarmaya teşvik eden yasaların yürürlüğe geçirilmesiyle birlikte, bir ilkel birikim biçimi yerini bir başkasına bıraktı. İktisat dışı yollardan mülksüzleştirilen bu topluluklarda açık bir proleterleşme başladı. Buna tepki olarak tabandan güçlü hareketler yükseldi (örn. toprak işgalleri ve toprakların izinsiz kullanımı). İlkel birikimin yarattığı bir söylem olan mülksüzleştirme söyleminin öne çıktığı bu hareketlerin çarpıcı başarılar kazandığı söylenemez.

Peters, günümüz Afrikası'nda "toprak konusunda her tarafa yayılmış bir rekabetin ve çatışma"nın varlığına işaret ediyor. Bu durum, "bir yandan geleneksel toprak sahipliği ve toprak kullanımı sistemlerinin görece açık, müzakere edilebilir ve esnek görüntüsünü ciddi bir biçimde sorgulanmaya açarken, öte yandan da

dışlanma, toplumsal bölünmelerin derinleşmesi ve sınıf oluşumu süreçlerini gözler önüne seriyor" (2004, s. 269). Toprak konusundaki rekabetin ve çatışmanın neoliberal devirde artmış olduğu açıkça ortadadır. İlkel birikimin işleyiş tarzı böyledir. Afrika ülkelerinde, neoliberal/yapısal uyum döneminde, "Afrika hükümetlerinin arazi ve emek piyasaları üzerindeki denetimlerini kaldırmalarıyla birlikte klasik Marksist ilkel birikim paradigması daha da geçerlilik kazanmıştır" (Bryceson 2000, s. 55). Esasında Marksist paradigmanın daha önce de, hem sömürgecilik döneminde hem de sömürgecilik sonrası dönemin hemen öncesinde belirgin bir geçerliliği vardı. Neoliberal dönem öncesinde, ilkel birikim devletinin açık koruması altında ve devletin desteğini alarak ilerlemişti. Bugünse, devletin geriye çekilmesiyle beraber toprakla bağlarının apaçıkça zayıfladığı görülen yoksul köylüler, geçimlerini ücretli emek olarak ya da küçük çaplı ticari faaliyetlerle uğraşarak sürdürmeye zorlanıyorlar. Afrikalı köylüler en azından bu bakımdan Latin Amerikalı köylülere benziyorlar. İlkel birikimin en apaçık kurbanları bu yoksul köylüler oldular.

Asya'da, devam eden ilkel birikim sürecinin aşırılıklarını Bangladeş örneğiyle gösterebiliriz. "Bangladeş gibi ülkelerde spekülatif amaçlı arazi alım-satımının ve 'piyasa dışı' devirlerin yaygın olduğunu, mülkiyet haklarını kuşatan büyük belirsizlikler nedeniyle pek çok kişinin topraklarını elinde tutamadığını anlamamız için günlük gazetelere şöyle bir göz gezdirmemiz yeterli olacaktır" (Khan 2004, s. 98). Bangladeş'te:

> Bu türden piyasa dışı devirler, güçlü ve yüksek mevkilerde tanıdıkları olan kesimlerce yapılıyor. Bu insanlar, sahte belgeler düzenleyerek, düzmece davalar açtırarak, doğrudan şiddete başvurarak ya da şiddet kullanmakla tehdit ederek siyasi açıdan zayıf olanların ellerindeki toprakları zorla koparıp almak amacıyla polisi, mahkemeleri, tapu sicil dairelerini ve sıklıkla da katillerden oluşan özel paralı ordularını kullanıyorlar (age.).

Aynı şeyler, sözgelişi Hindistan'ın Bihar eyaleti için, çoğu Afrika ülkesi ve Latin Amerika'nın pek çok yeri için de söylenebilir.

Bu, en kaba biçimiyle ilkel birikimdir. Peki, kapitalist dönüşüme yol açar mı? Sermaye oluşumunu finanse edecek bir kaynak mıdır, kapitalist sanayileşmeyi destekler mi, iç piyasayı büyütür mü?

Temsili olabilecek bir örneği ele alırsak "Bangladeş gibi ülkelerde, öyle görünüyor ki ilkel birikim (aynen piyasa gibi) yalnızca küçük toprak parçalarının küçük çiftçiler arasında 'el değiştirip durması' sürecine katkıda bulunuyor" (s. 98-9). "Değişmezlik içinde değişim" denilen, hâlen süren ve kendi kendini üreten bir süreçle karşı karşıyayız" (s. 94). Bu koşullarda ilkel birikim sıfır toplamlı bir oyundan ibarettir: Klasik tanımıyla "kazanılabilecek yarar" miktarının sabit olduğu, birinin kazandığının diğerinin kaybı olduğu, dolayısıyla hiçbir toplumsal ya da iktisadi ilerlemenin olamayacağı bir oyun.

Birkaç istinası olmasına karşın kapitalist dönüşümün kuvvetle ilerlediğinden söz edemeyiz: En dikkat çekici istisnalar Çin ile "sosyalist olmayan" Doğu Asya (Tayvan ve Güney Kore). Çin'i takip eden kısımda inceleyeceğiz. İlkel birikim kapitalist dönüşümün gerekli koşuludur, ancak yeterli koşulu değildir. AKÜ'lerin büyük bir kısmında mevcut olmayan diğer gerekli koşulların bazıları şöyle sıralanabilir: Yeterince büyük bir kent burjuvazisinin oluşması; genel kapitalist dönüşüme katkıda bulunabilecek bir tarım sektörünün yaratılması anlamında tarım sorununun çözüme kavuşturulması; amaçlı müdahalelerde bulunabilecek bir devlet. Zorunlu devlet müdahalesini önleyen, AKÜ'lere korumalar sağlanmasına izin vermeyen ve gerekli tarımsal değişime ket vuran neoliberal politikalar kapitalist dönüşümü sağlayacak bütün eğilimleri soluksuz bırakmaktadır.

Sonuç olarak, AKÜ'lerin büyük bir kısmında ilkel birikimin apaçık kurbanlarına istihdam olanakları yaratacak telafi edici, belirgin bir kapitalist dönüşüm, başarılı bir kapitalist sanayileşme süreci yaşanmamıştır. En iyi durumda, ülkelerin büyük bir çoğunluğunda ilerleme son derece yavaş olmuştur. Geçmişe dönüp tarihsel deneyimlere bakılırsa bundan başka bir şey de beklenemezdi zaten.

ÇİN VE İLKEL BİRİKİM

Çin'in sosyalizmden giderek uzaklaştığını gösteren belirgin gelişmeler yaşandı. Birincisi, 1978'de başlatılan ve 1984'te tamamlanan tarımda kolektifleştirme sisteminin lağvedilmesi süreci sonucunda komünler dağıtıldı, tarım sektörünün büyük bir kısmı

özelleştirildi ve toprakların uzun süreli kiralanması aile çiftçiliğini yeniden canlandırdı. İkincisi, kentsel sanayide devlet sektörünün kesinkes korunmasına karşın, 1990'larda dikkatli ancak son derece somut bir şekilde özelleştirmelere başlandı. 1991'de hisse senedi piyasaları açıldı ve 1988'de yapılan yasal düzenlemenin ardından anonim şirketler kuruldu. Yeni özel kesim birimleri en azından önkapitalist nitelikte işletmeler olarak görülebilirler. Üçüncüsü, 1978'den itibaren giderek benimsenmeye başlayan piyasa bugün ağırlığını önemli ölçüde artırmıştır. Hem tarımda hem de sanayide fiyat reformları yapıldı. 1988 gibi erken bir tarihte bile fiyatların yalnızca yüzde 25'i devlet tarafından belirleniyordu. Geçici bir durgunluk döneminin ardından fiyat reformlarına devam edildi.

Bunların yanı sıra, yurtiçi ilkel birikimin sürdüğünü gösteren çarpıcı başka belirtiler de bulunuyor. Birincisi, 1978'den itibaren kırsal kesimde milyonlarca Çinli topraklarından çıkarıldı, yani fiilen mülksüzleştirildi ve proleterleşti. Bramall (2000, s. 175), "seksenlerin sonunda Çin'in kalkınma stratejisinde köklü bir tutum değişikliğine yönelmesi, devasa bir yedek işgücü fazlası yaratmıştır" saptamasında bulunuyor. 1980'lerin sonlarına gelindiğinde, sayıları elli ile yetmiş milyon arasında değişen geçici göçmenlerden oluşan bir "gelip geçici nüfus" ortaya çıkmıştı. İkincisi, kısmen de olsa kırsal sanayileşmenin kapitalist olmadığı açıkça görülen kaynaklar kullanılarak finanse edilmesi söz konusuydu. 1980'lerde, kırsal kesimde, çiftçilik sektörü dışında kalan özel kesim faaliyetlerindeki artış çarpıcı bir boyuta ulaştı. Çiftçilik sektörünün büyüyen kârlarını kırsal sanayideki yatırımlarda kullanan yerel yönetimler bu süreçte başrolü oynadılar (s. 397). Yeni işletmelerin yönetimi kiralama yoluyla özel kesime bırakıldı. Sosyalist özelliğini kaybetmiş, ancak henüz kapitalistleşmemiş bir sektörün kaynakları kullanılarak geleceğin olası kapitalist işletmeleri kuruluyordu. Üçüncüsü, özel kesim işletmeleri kurmak isteyen kentlerdeki hevesli kapitalistler, genellikle yolsuzluk, kamu kaynaklarına yasadışı yollardan el konulması gibi yollara başvurarak sermayeye (Holstrom ve Smith 2000, s. 8), yani kapitalist olmayan kaynaklara erişme olanağına sahip oldular. Böylece, kapitalist bir sınıfın yaratılması süreci ilerleyişini devam

ettirdi. Son olarak, çok sayıda kamu işçisi kamu sektöründeki işlerinden ayrılarak piyasada iş aramak zorunda bırakıldı, yani kapitalist proletaryanın kesitleri yaratılmış oldu. Bu sürecin bir parçası olarak "demirden pirinç kâseleri" denilen, yani iş güvencesini, devlet destekli barınma imkânını ve ücretsiz tıbbi bakımı içeren zımni uygulamayı sona erdirecek adımlar atılmış oldu.

Sermaye oluşumunun kapitalist olmayan (ister devlet sektöründen, isterse kapitalist olmayan çiftçilik sektöründen sağlanan olsun) kaynaklarla finanse edilmesi, kırsal kesimde çalışan işçilerin başta toprak olmak üzere, üretim araçlarından ayrılması ve devlet işletmelerinde çalışan işçilerin işlerini kaybetmesi, bütün bunlar yurtiçi ilkel birikimin belirgin biçimleridirler.

Bütün bunları yaparken Rusya'dan çok daha dikkatli ve başarılı bir politika izleyen Çin'de kayıplar çok daha az olmuştur. Kuşkusuz, Çin sıradışı bir hızla büyüyor, sanayileşme etkileyici bir hızla ve ölçekte devam ediyor. Şu anda dünyanın en dinamik ekonomisinin Çin olduğuna şüphe yok. Kaba bir ölçüt olmasına karşın oldukça aydınlatıcı olabilecek işgücü yapısına bakalım: 1970'te yüzde 81 olan tarım sektöründe çalışan işgücünün oranı hızla azalarak 1985'te yüzde 62'ye, 1998'de yüzde 50'ye geriledi. Aynı yıllarda sanayide çalışan işgücünün oranı ise sırasıyla yüzde 10, 21 ve 23 oldu. Bu gelişmenin temelleri çok önceden atılmıştı. Ancak, kapitalist ilkel birikim biçiminin halihazırda mesafe katetmeye devam ettiği rahatlıkla söylenebilir.

SONUÇ: DEVLETİN ÖNEMİ

Tarihsel olarak kapitalizme geçişin ilk aşamalarında merkezi bir öneme sahip olan ilkel birikim beraberinde büyük acılara ve toplumsal savurganlığa yol açmıştır. Başarılı kapitalist dönüşümün ve buna eşlik eden yapısal dönüşümün gerekli bir koşulu olmasına karşın, ilkel birikimin rolü bu dönüşümlere yönelik bir önhazırlığın ötesine geçmememiştir. Böyle bir dönüşüm, gerçek bir kapitalist sanayileşmenin yanı sıra, dönüşümünü tamamlamış, üretken bir tarım sektörü gerektirir. Bu ise eklenerek büyüyen bir kapitalist birikimi gerekli kılar. Bütün bunlar da belli türde bir sınıf oluşumunu zorunlu hale getirir. Ortaya çıkmakta olan kapitalist devlet, ilgili sü-

reçlerin tamamına şu ya da bu şekilde aracılık eder. Birikim yapmaya yönelen kapitalist sınıfların, (kırsal ve kentsel) proletaryanın yaratılması çok önemlidir. Köylülerin topraklarından ve diğer üretim araçlarından koparılması proletaryanın oluşmasını sağlayacaktır.

Mülksüzleştirme süreçlerini şiddetlendiren ve çabuklaştıran neoliberal politikalar, AKÜ'lerde ilkel birikimin hızlanmasına şüphesiz ki katkıda bulunmuştur. Ancak, yeterince güçlü bir devletin yokluğunda bu politikalar kapitalist dönüşümün hızına dikkat çekici bir ivme kazandıramamıştır.

Çin örneği bu açıdan öğreticidir. Çin, neoliberal bir politika paketini andıran bir uygulama benimsememiştir. Sanayinin özelleştirilmesi, piyasanın kucaklanması ve benzeri uygulamalar görece yavaş ilerlemiş, gereken dikkat gösterilerek sürdürülmüştür. Üstelik, Çin devletinin herhangi bir biçimde geriye çekilmesi söz konusu olmadığı gibi, son derece müdahaleci, büyümeyi teşvik edici bir devlet olagelmiştir.

KAYNAKÇA

Blackburn, R. (1997) *The Making of New World Slavery: From the Baroque to the Modern, 1492-1800.* Londra: Verso.

Bramall, C. (2000) *Sources of Chinese Economic Growth, 1978-1996.* Oxford: Oxford University Press.

Bryceson, D. (2000) "African Peasants' Centrality and Marginality: Rural Labour Transformations", D. Bryceson, C. Kay ve J. Mooij (der.) *Disappearing Peasantries? Rural Labour in Africa, Asia and Latin America* içinde. Londra: Intermediate Technology Publications.

Holstrom, N. ve Smith, R. (2000) "The Necessity of Gangster Capitalism: Primitive Accumulation in Russia and China", *Monthly Review* 51 (9).

Janvry, A., Sadoulet, E. ve Young, L.W. (1989) "Land and Labour in Latin American Agriculture from the Fifties to the Eighties", *Journal of Peasant Studies* 16 (3), s. 396.

Kay, C. (2000) "Latin America's Agrarian Transformation: Peasantisation and Proletarianisation", D. Bryceson, C. Kay ve J. Mooij (der.) *Disappearing Peasantries? Rural Labour in Africa, Asia and Latin America* içinde. Londra: Intermediate Technology Publications.

Khan, M. (2004) "Power, Property Rights and the Issue of Land Reform: A General Case Illustrated with Reference to Bangladesh", *Journal of Agrarian Change* 4 (1-2), s. 73-106.

Marx, K. (1976) *Capital: A Critique of Political Economy*, 1. cilt. Harmondsworth: Penguin [*Kapital*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1975].

Peters, P. (2004) "Inequality and Social Conflict Over Land in Africa", *Journal of Agrarian Change*, 4 (3), s. 269-314.

Preobrazhensky, E. (1965) *The New Economics.* Oxford: Clarendon Press.

9

NEOLİBERAL KÜRESELLEŞME: İMPARATORLUKLARIN OLMADIĞI BİR EMPERYALİZM Mİ?

Hugo Radice

Bu bölümde, emperyalizmin değişen doğası, bu değişimin neoliberal ideoloji ve uygulamalarla olan ilişkisi ele alınıyor. Ortada açık bir çelişki olduğunu daha baştan belirtelim. Neoliberalizmin tamamen iktisadi yaşamın serbest piyasalar aracılığıyla düzenlenmesiyle ilgili olduğu varsayılır. Burada devlete asgari bir rol biçilir. Emperyalizm ise geleneksel olarak bir devletin, siyasi ve askeri yollarla diğer devletler üzerinde güç kullanması ile ilgilidir. Öyleyse bu ikisi nasıl bağdaştırılabilir? Zengin ve beyaz tenli Kuzey için özgürlük, yoksul ve beyaz tenli olmayan Güney için baskı karşıtlığına bakarak neoliberallerin ikiyüzlü ve ırkçı olduğunu söylemekle bu soruya bir yanıt verilebilir mi? Günümüzde "imparatorlukların olmadığı bir emperyalizm"le ya da Negri ve Hardt'ın "İmparatorluğu"yla mı karşı karşıyayız?

Bu soruları yanıtlarken karşılaşılan temel sorun, emperyalizmin pek çok farklı biçimde tanımlanmış olmasıdır. Anayolcu siyasetbilimciler çoğunlukla emperyalizmi temel unsurları farklı tarihsel devirlerde değişiklik göstermeyen bir siyasi yönetim biçimi olarak çözümlerler. Marksistler, doğrudan doğruya verili üretim

tarzının doğasıyla, yani kapitalizm örneğinde kapitalizme özgü *ekonomi politik* ile ilişkilendirirler. Kapitalizmin ekonomi politiğinin en önemli özelliklerinden birinin emperyalizmin değişen doğası olduğu, piyasaların "iktisadı" ile devletlerin "siyaseti"nin, sömürü ve baskıya dayalı bir toplumsal düzen olarak kapitalizmin yayılıp güçlenmesinde birbirlerini *tamamlayıcı* roller üstlendikleri gayet açıktır.

Bu bölümde, 1945 sonrası dönemde kapitalizm ile emperyalizmin nasıl değiştiği ele alınıyor. İlk kısımda, 1945'ten sonra "imparatorluğun sonu", sömürgesizleştirme [*decolonisation*] ve ulusal kalkınma dönemi gözden geçiriliyor. İkinci kısımda, 1970'lerde Kuzey'de ulusal Keynesçiliğin ve Güney'de kalkınmacılığın sona ermesiyle birlikte, savaş sonrası dünya düzeninde yaşanan dönüşüm inceleniyor. Üçüncü kısımda, ulusötesi sermayeye ve Güney devletlerinin ulusal egemenliklerinin çiğnenmesine dayanan bambaşka bir küresel ekonomi politik biçimi olan günümüzün yeni emperyalizmine değiniliyor.

SÖMÜRGESİZLEŞTİRME: LİBERALİZMİN VE İMPARATORLUĞUN SONU MU?

Modern zamanlarda emperyalizm kavramı genellikle küresel kapitalizmin ekonomi politiğinin belli başlı emperyal güçlerce kurulan sömürgeci imparatorluklar arasındaki rekabet çevresinde biçimlendiği, 1870-1945 dönemiyle ilişkilendirilir. Lenin'in klasik çözümlemesinde, sömürgeci emperyalizm sanayi tekellerinin yükselişiyle, sanayi sermayesi ile banka sermayesinin kaynaşarak finans kapital biçiminde ortaya çıkmasıyla çok yakından bağlantılıydı. Doğal kaynaklardan faydalanmayı, sömürge topraklardaki yeni piyasaların denetimini ele geçirmeyi amaçlayan yabancı yatırımlar, toprak fetihleriyle ve doğrudan siyasi yönetimle korunarak yaygınlaştırılmıştı.

Lenin'e ve yirminci yüzyıl Marksistlerinin çoğuna göre, bu emperyalizm biçiminin doğal sonucu rakip imparatorluklar arasında savaşlar patlak vermesiydi. Bu savaşlar imparatorluk merkezlerindeki işçiler arasında hoşnutsuzluğa yol açarak kapitalizmin dev-

rilmesiyle sonuçlanacaktı. Bolca savaş yaşanmasına karşın, 1917 Rusya ve 1949 Çin istisnaları dışında beklenen sosyalist devrimler gerçekleşmedi. Aksine, bu savaşlar sonuçta güçler arasındaki ilişkileri düzenleyecek bir uluslararası düzenin inşa edilmesine, sömürge imparatorlukların yerini bağımsız ulus devletlerden oluşan bir "Üçüncü Dünya"nın almasına yol açtı. Bu yeni gelişmeler, Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, eski tarz Avrupa imparatorluklarının bölünerek içlerinden yeni ulus devletler çıkarmaları, Milletler Cemiyeti'nin kurulması ile Asya, Afrika ve Karayipler'de sömürgecilik karşıtı bağımsızlık hareketlerinin gelişmesiyle ilk defa görüleceklerdi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1945-1979 arasındaki dönem gerçekten de sömürge imparatorlukların sonunun geldiğine işaret ediyor gibi gözüküyordu. Aynen Milletler Cemiyeti gibi, Birleşmiş Milletler'in yapısı da açık bir biçimde egemen devlet olma statüsü ve diğer devletlerin içişlerine karışmama *evrensel* ilkelerine dayanıyordu. Birleşmiş Milletler'in kurulmasıyla birlikte insan hakları ve ulusların kendi kaderlerini tayin etme hakkı ilkeleri de öne çıkıyordu. Liberal serbest ticaret ilkeleri temelinde ABD ve İngiltere tarafından biçimlendirilen yeni uluslararası iktisadi düzen, iki savaş arasındaki dönemde yaşanan uluslararası finansal karmaşanın çözümlenmesi için birlikte hareket edilerek işbirliğine dayalı çözümler geliştirilmesine dayanıyordu (bkz. 11. bölüm). Mağlup Mihver devletlerle sınırlı kalmayıp muzaffer Müttefik devletleri de içine alan sömürge imparatorlukların parçalanması süreci, 1940'ların sonundan itibaren küresel kapitalizmin siyasetini dönüştürmüştü. Bu yeni dünya düzeninde, *ulusal yeniden inşa ve kalkınma*nın gerçekleştirilmesi, gerek eski gerekse yeni egemen devletlerin başlıca görevi haline geldi.

Aynı zamanda, 1914'ten sonra yaşanan iktisadi, toplumsal ve siyasi felaketler sonucunda hem liberal kapitalizm hem de liberal kapitalizmin egemen ideolojisi olan neoklasik iktisat büyük bir itibar kaybına uğramıştı. İkinci Dünya Savaşı'nda sona yaklaşılırken iktisat tarihçisi Karl Polanyi (2001), iktisatçı Joseph Schumpeter (1975) ve hak savunucusu William Beveridge (1960), "serbest piyasa" kapitalizminin başarısızlığa mahkûm olduğu konusunda hemfikirdiler:

Gerekli olan, büsbütün bir sosyalizm olmasa da önemli ölçüde devlet düzenlemesi ve toplumsal yeniden bölüşüm idi. En önemlisi de, Keynes (1936) neoklasik iktisadı toptan ıskartaya çıkarmaya, yeni devlet kapitalizmi devrine uyacak yeni bir iktisat doktrini sunmaya hazır görünüyordu. Schumpeter'in ilk çalışmalarını saymazsak, bu yazarların yazdıkları dönemde emperyalizmle doğrudan ilgilenmemiş oldukları doğruydu, ancak sömürgecilik sonrası dönemde iktisadi kalkınmaya yönelik politikalar ve programlar geliştirmek, emperyal sömürünün neden olduğu iktisadi yıkımı gidermek amacıyla antiemperyalist mücadeleye katılan bilim insanları, eylemciler ve siyasetçiler için esin kaynağı oldukları şüphesizdir.

Yeni bir siyasi kendi kaderini tayin etme ve devlet öncülüğünde kalkınma çağının müjdecisi gibi gözükmüş olsa da, savaş sonrası düzenin uluslararası iktisadi eşitsizlikleri ve az kalkınmışlığı sona erdirmediği çok geçmeden ortaya çıktı. Savaş sonrası yaşanan iktisadi patlamanın, yeni adıyla Üçüncü Dünya'ya hiçbir olumlu etkisi olmadan geçip gittiği söylenemez, ancak ticaretin ve yabancı yatırımların ağırlık merkezi sömürgeci "Kuzey-Güney" kalıbından uzaklaşarak, sanayileşmiş ülkeler arasındaki iktisadi ilişkilerin giderek arttığı yeni bir düzleme oturdu. Dahası, Kuzey-Güney arasındaki ticaret ve yatırım kalıplarında sömürgeci geçmişe göre pek az değişiklik oldu: Kuzey'de sınai büyümenin ve tüketimin hızlanması için gerek duyulan birincil ürünlerin elde edilmesi ve satışı öncelik taşımayı sürdürdü. Birincil ürün üreticileri açısından dış ticaret hadleri (yani Kuzey'in ürettiği belli miktardaki imalat sanayi ürünlerinden oluşan bir mal sepetini satın alabilmek için Güney'in satması gereken birincil ürün miktarı) 1870-1939 arasındaki dönemde sürekli olarak kötüleşme eğilimi gösteriyordu. BM Latin Amerika İktisat Komisyonu'ndan Raúl Prebisch ile kalkınma iktisatçısı Hans Singer'in öncülüğünü yaptığı bu saptama, az kalkınmış ülkelerin, geleneksel sömürgeci tipte ihraç ürünlerine olan bağımlılıklarını azaltmak amacıyla etkili sanayileşme stratejileri geliştirmeleri için güçlü bir gerekçe yaratmış oldu.

İki eğilim daha belirgin hale gelmişti. Birincisi, piyasada kendilerine sağlam bir yer edinmiş olan üreticilerin rekabetinden uzunca bir süre korunma sağlanmaması halinde, Üçüncü Dünya'da yeni

sanayiler kurulması fazlasıyla güç bir işti. Bu, on dokuzuncu yüzyılın geç sanayileşen ülkelerinin, Britanya'nın sınai üstünlüğüyle karşılaştıklarında korumacılığa başvurmaları deneyiminden iyi bilinen bir "bebek sanayi"[1] sorunuydu. İkincisi, her ne kadar dünya savaşı sonrasında ortaya çıkan düzende uluslararası finansın sürekli denetim altında tutulması, 1914 öncesinde Güney'de birincil ürün gelişimini finanse eden türden bir "finansal emperyalizm"in yeniden ortaya çıkmasına engel olsa da, Kuzey-Güney arasındaki iktisadi ilişkilerin yapılandırılmasında benzeri bir rol üstlenebilecek yeni bir kurum ortaya çıkıyordu:Arzulu kalkınmacı devletlere kendisini olmazsa olmaz bir sermaye, teknoloji ve piyasalara erişme kaynağı olarak sunan çokuluslu şirket.

Bu üç özelliğin, gerek Ortodoks (komünist) Marksistler gerekse yeni ortaya çıkan Yeni Sol arasında eleştirel bir çözümlemeye tabi tutulması sonucunda ortaya "yeni emperyalizm" ve "yeni sömürgecilik" savları çıktı. Amerikalı bilim insanı Paul Baran, sömürgecilik sonrası dönüşümü etkileyen, can alıcı önemde *siyasi* bir kısıtın varlığını saptıyordu: Zenginlik ve güçleri, sömürgecilik döneminin ticari ve yatırım kalıplarını korumalarına bağlı yerel "komprador burjuvazi"nin kolay kolay değişmeyen konumu. 1960'larda bu eleştiriler "bağımlılık kuramı"nın gelişmesine yol açtı. İktisadi emperyalizmi Güney'in aralıksız devam eden sömürüsüyle özdeşleştiren bu kurama göre sömürü artık sömürgecilik dönemine özgü doğrudan siyasi yönetim olmaksızın yapılıyordu. Ancak bu kuramdan bağımsız olarak, kendi kaderini tayin hakkı ile ulusal egemenlik ilkelerine dayanan, uyumlu olduğu varsayılan yeni dünya düzeninin hiç de böyle olmadığı ortaya çıktı. Her şeyden önce alternatif bir "dünya sistemi"nin, yani Sovyet komünizminin mevcudiyeti, Üçüncü Dünya içinde ortaya çıkan toplumsal çatışmaları derhal "uluslararasılaştıran", kuşatıcı bir "Doğulu-Batılı" süper güçler arası bir çatışmaya dönüşüyordu. Bu bağlamda, doğrudan siyasi *yönetim*den uzak durulması, Batı'nın güçlü çıkarları tehdit edildiği zaman hem siyasi hem de askeri *müdahale*de bulunulması olasılığını hiçbir bi-

1 *bebek sanayi (infant industry)*: Yeni kurulduğu için uluslararası piyasalarda rekabet gücü olmayan sanayi. *-çev*

çimde bertaraf etmiş olmuyordu: Brezilya, Guetamala, Dominik Cumhuriyeti, Kongo, Mısır, İran, Irak, Vietnam ve Endonezya ilk akla gelen örnekler. Bütün bunların yanı sıra, Üçüncü Dünya önderlerinin, Kuzey'in egemenliğine ve müdahalesine karşı çıkmak amacıyla 1956 Bandung Konferansı'ndan doğan Bağlantısızlar Hareketi içinde bir araya gelmelerine Kuzey sistemli olarak karşı çıkıyordu.

1945 sonrası dönemin emperyalizmi böylece farklı bir biçim almış oldu. Güney'in Kuzey tarafından sömürülmesi en başta "iktisadi" araçlarla gerçekleştirildi. Birincil ürün üreticisi ülkeler iktisadi kalkınmalarını finanse etmelerine yetecek gelirler kazanamazlarken, para, bilgi ve piyasalar üzerindeki denetim güçlerinden yararlanan çokuluslu şirketler sanayileşme adına elde edilen yararlardan aslan payını almayı başardılar. Öte yandan, siyasi bağımsızlık ise yeni "büyük güçler"in belirlediği kısıtlara bağlı olarak, hoşgörü gösterildiği ölçüde kullanıldı. Tam bu sırada dünya bir kere daha döndü ve emperyalist yapıların bir kere daha dönüşüm geçireceği yeni bir evreye geçildi.

KEYNESÇİLİĞİN VE ULUSAL KALKINMANIN SONA ERMESİ

Keynesçi/kalkınmacı devlet modellerinin koruması altında kapitalizmin kaderini tersine çevirme girişimi, 1945 sonrası düzenin üç ayırt edici özelliği karşısında ciddi güçlüklerle karşı karşıya kaldı.

İlk önemli özellik, sanayileşmiş Kuzey'de yüksek ücretler, yüksek üretkenlik ve tam istihdam bileşiminin ortaya çıkmasıydı. Kuzey'in sınai işgücü böylece başarıyla sosyalist siyasetten uzak tutuldu, ancak bunun bedeli kapitalist disiplini dayatmak için geleneksel olarak kullanılan (ücret kesintileri ve işsizlik) yaptırımların ortadan kalkması oldu. Maliye ve para politikalarının kullanılmasına güvenen Keynesçi alternatif, yurtiçinde toplumsal bir mutabakat oluşturulmasına, yurtdışında ise destekleyici uluslararası kurumların mevcudiyetine bel bağlıyordu. ABD'nin sermaye ihraç etmesi ve IMF'nin ödemeler dengesi açıklarının düzeltilmesi için vaktinde sağladığı yardımlar, yurtdışı boyutta öne çıkıyordu.

Ancak, ABD sermayesinin katılımıyla kapitalizmin Batı Avrupa'da ve Japonya'da yeniden canlanmasıyla birlikte ticaret ve yatırım akışlarının da artması, serbestleştirme eğiliminde geriye döndürülemez bir hızlanmaya yol açtı (gümrük tarifeleri düşürülüyor, uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki denetimler zayıflıyordu). 1960'larda uluslararası rekabetin giderek artması, bir yandan sabit döviz kurları ile altın-dolar bağlantısına dayanan Bretton Woods uluslararası para sistemini sarsmaya başlarken, öte yandan da işçilerin savaş sonrası dönemde elde ettikleri iktisadi kazanımları koruyup geliştirmeyi amaçlamaları sonucunda güçlü enflasyonist eğilimler yarattı. Merkezinde gelirler politikası ile genişletici maliye ve para uygulamalarının yer aldığı Keynesçi uzlaşmaya destek olma çabaları durumu daha da kötüleştirmekten başka bir işe yaramadı. Hızlanan enflasyon, ticaret ve döviz spekülasyonları aracılığıyla dünya geneline yayıldı. 1967-1972 döneminde, İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD'de enflasyon ve işsizlik etrafında somutlaşan toplumsal ve iktisadi krizler yaşandı. Yüksek enflasyon, döviz ayarlamaları, işçi kesimi arasında kitlesel bir huzursuzluk ve tam istihdamın sona erişi, bu krizlerin ortak unsurları olarak sayılabilir. Başını Milton Friedman ile F.A. Hayek'in çektiği parasalcı tedavi önerileri, (başta emek piyasası olmak üzere) serbest piyasaların ve (öncelikli olarak mali ve parasal disiplinin sağlanmasını amaçlayan) güçlü devletin eski konumunu yeniden kazanmasını talep ediyordu. 1976'da İngiltere'de bütçe kesintilerinin uygulamaya konulmasının ardından 1979'da Paul Volcker'in (Reagan değil, Carter tarafından) ABD Federal Rezerv Kurulu başkanı olarak atanmasıyla birlikte bu politikalar küreselleşen sermayenin en önemli iki merkezinde uygulanmaya başlanmış oldu (bkz. 1.-3., 11. ve 12. bölümler).

Savaş sonrası dünyanın ikinci özelliği, küresel siyasette Üçüncü Dünya'nın bir güç olarak yükselişidir. Özellikle 1970'lerde, kalkınmakta olan ülkelerin uluslararası refah ve güç dengesini düzeltmeye yönelik yeni girişimleri oldu. Şili'de Allende'nin seçilmesi, OPEC'in petrol fiyatlarını artırması, ABD'nin Vietnam yenilgisi, son sömürge imparatorluğu Portekiz imparatorluğunun dağılması, Rodezya'da bağımsızlık savaşının başlaması, İran'da Şah yönetimi-

nin devrilmesi; bütün bunlar Kuzey'in küresel egemenliğine karşı çıkışlar niteliğindeydi. Bu bağlamda, Güney'in Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen talebi, uygulamada Keynesçiliğin küresel düzeyde yeniden oluşturulmasını öneren savaş sonrası dönemin kalkınmacılığının ulaştığı en üst noktayı temsil ediyordu. Ancak, yalnızca birkaç yıl içinde bu kazanımlarda çarpıcı bir geriye dönüş yaşanacaktı.

Bu geriye dönüşün önemli bir unsuru finansın hızla küreselleşmesi idi. 1950'lerin ortalarından itibaren ABD'nin önderliğinde bankaların denizaşırı açtıkları kredilerin hızla artması, başta ABD dışında tutulan dolarların borç verilip alınmasına dayanan Eurodolar piyasaları olmak üzere "kıyı aşırı" [*offshore*] finansın ortaya çıkmasına yol açtı. 1974'te Petrol İhracatçısı Ülkeler Birliği'nin (OPEC) petrol fiyatlarını aniden artırması, bu devletlerin elinde çok büyük miktarları bulan beklenmedik gelirler birikmesine neden oldu. Kısa süre içinde ve toptan harcanması mümkün olmayan bu gelirler, Kuzey bankalarına mevduat olarak yatırıldı. Bankalar ise bu fonları petrol ithalatçısı ülkelere, daha genelde ise nakit sıkıntısı içindeki Üçüncü Dünya'ya kredi açmakta kullandılar. Bu gelişme iktisadi büyümenin bir süreliğine patlamasına neden oldu, ancak ardından kalkınmakta olan ülkeler Kuzey'de benimsenen yeni parasalcı politikaların yarattığı dalganın etkisi altına girdiler. Hızla yükselen faiz oranları borç geri ödemelerini yükseltirken, devlet ve özel sektör harcamalarındaki azalma Üçüncü Dünya'nın ihraç ürünlerine olan talebin, dolayısıyla da bu ürünlerin fiyatlarının aniden düşmesine yol açtı. Ağustos 1982'de Meksika hükümetinin borç yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğini ilan etmesiyle birlikte günümüzde hâlâ devam eden borç krizi patlak vermiş oldu. Aynı zamanda, Kuzey ülkelerinin Güney'e yönelik izledikleri dış politikalarda yeni bir saldırganlık eğilimi ortaya çıkmaya başlamıştı. Angola ve Mozambik'teki yeni, radikal rejimlere karşı Güney Afrika'nın kukla yönetimlerini, İran'a karşı Baasçı Irak'ı ve Vietnam'a karşı Pol Pot Kamboçya'sını (gizlice ya da açıktan açığa) destekleyen ABD, Afrika, Ortadoğu ve Çinhindi'nde küresel bir çevreleme ve yıpratma savaşı başlattı. Bütün bunlar olurken, IMF ile Dünya Bankası'nın Kuzey'in borç tahsildarları olarak görev-

lendirilmesi, ABD ile Japonya arasındaki ticari gerilimlerin çözüme kavuşturulmasını sağlayan 1985 yılındaki Plaza Antlaşmaları ile doruk noktasına ulaşan hükümetler arası zirve diplomasisinin (G5/6/7 grup toplantıları) yoğunlaşması, hükümetler arası kurum ve süreçlerin hem sayıca artması hem de etkinlik alanlarının giderek genişlemesi, Üçlü Komisyon, Bilderberg ve Davos toplantılarının daha karanlık nitelikteki çabaları; bütün bunlar Kuzeyli büyük güçlerin ortak çıkarlarının korunmasında etkili oldular.

Savaş sonrası dönemin dünya sisteminin üçüncü köşe taşı, sistemin kapitalist Batı ile komünist Doğu arasında bölünmüş, "iki kutuplu" doğası idi. 1970'lerde Doğu-Batı ilişkileri fazlasıyla zikzaklı bir seyir izledi. Vietnam savaşının gidişatı, Rusya'nın itirazlarla karşılaşmadan Çekoslovakya'yı işgal etmesi ve Afrika'da başlayan yeni bağımsızlık mücadeleleri, nükleer cepheleşmenin yaşandığı "birinci soğuk savaş"ın Batı açısından çıkmaza doğru süreklendiğine işaret ediyor gibi gözüküyordu. Böylece, Üçüncü Dünya'da düşmanlıkların devam etmesine karşın, uluslararası ilişkilerde bir yumuşama [*détente*] dönemi başladı: Brandt'in SSCB ile daha iyi iktisadi ve diplomatik ilişkiler geliştirilmesini amaçlayan Ostpolitik'i, Nixon'ın Çin'i ziyaret etmesi, Avrupa'da işbirliği ile güvenliğin sağlanması için yapılan Helsinki Antlaşması. Öte yandan, Reagan ile Thatcher'in seçilmesinden önce bile yeni bir soğuk savaş şekillenmekteydi: Özellikle ABD hükümetinin, SSCB'yi maliyetli ve kazanılması imkânsız bir çatışmanın içine çekmek amacıyla Afganistan'ın Sovyet destekli rejimine karşı savaşan İslamcı gerilla gruplarını gizlice desteklemesi bunun açık bir göstergesiydi. Reagan'ın "şeytan imparatorluğu" karşıtı beyanatları yeni bir saldırının işaretleriydi. Bunu, askeri harcamaların hızla artırılması, teknolojik ve iktisadi ambargoların yeniden yürürlüğe konulması, vekâleten yürütülen savaşların daha fazla desteklenmesi, Sovyetler Birliği ile Doğu Avrupa'daki muhalif hareketlerin ideolojik olarak gasp edilmesi izledi. 1950'li ve 1960'lı yılların nükleer cepheleşmeye dayalı "birinci soğuk savaş"ının "karşılıklı mutlak yıkım" koşullarında kilitlenmeyle sonlanmış olmasına karşın, 1970'lere gelindiğinde Sovyet bloku, iç demokrasinin ve iktisadi dinamizmin olmamasından kaynaklanan uzun bir durgunluk dönemine girmişti:

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması komünist blokun bir bütün olarak çöküşünü hızlandırdı. Çin'de Deng Xiaoping önderliğinde gerçekleştirilen piyasa yanlısı reformlarla birlikte değerlendirildiğinde, bu gelişmeler kapitalizmin küresel ölçekte zafer kazandığına işaret ediyordu.

NEOLİBERAL KÜRESELLEŞME: KAPİTALİZMİN EN YÜKSEK AŞAMASI MI?

Dünya düzeninin 1970'lerden bu yana süren yeniden yapılanmasıyla ilgili olan bu üç özellik birbiriyle iç içe geçmiştir ve ortak ideolojik çerçeveyi neoliberalizm sağlamaktadır. "Emperyalizm" tabirini biçimsel sömürge imparatorlukları ile sınırlı tutmayıp, küresel zenginlik ve güç eşitsizliklerini yeniden üreten, tarihsel olarak değişen, koşullara bağlı bir yapılar ve süreçler bütünü olarak değerlendirirsek, acaba bugün ne tür bir emperyalizmle karşı karşıyayız? Bundan otuz yıl önce Marksistler üç olası türde emperyalizm arasındaki dengeyi tartışıyorlardı: Rakip güçler arasında kaçınılmaz rekabetin ve çatışmanın dünyasını ifade eden Leninist emperyalizm anlayışı; güçler tarafından ortaklaşa yönetilen Kautskyci bir kolektif "ultra emperyalizm" görüşü; son olarak, savaş sonrası dönemin ABD hegemonyasının ifade ettiği "süper emperyalizm". Küreselleşme ile neoliberalizmin eşzamanlı yükselişiyle birlikte 1970'lerden itibaren bu tartışma büyük ölçüde geçerliliğini kaybetmiştir. Merkezinde ticaretin, yabancı yatırımların ve küresel finansın hızla büyümesinin yer aldığı küreselleşme, ulusal siyasi ekonomiler arasındaki karşılıklı bağımlılığı önemli ölçüde artırmıştır. Neoliberalizmin yükselişi ise savaş sonrası kapitalizminin egemen ideolojisi olan Keynesçiliğin bozguna uğratılmasının yanı sıra, iktisat politikalarında gözlenen (parasal ve mali sıkılığı, özelleştirmeyi ve serbestleştirmeyi kapsayan) "Washington uzlaşması"na doğru çarpıcı kaymada önemli bir rol oynamıştır.

Bu ikisi arasındaki bağın, devletin *arka plana itilmesi* ile *zayıflatılmasına* odaklanmalarından kaynaklandığı düşünülür genellikle, ancak bu düşünce Kuzey'in/Batı'nın "güçlü" devletleri ile Güney'in/Doğu'nun "zayıf" devletlerinin deneyimleri arasın-

daki çarpıcı farkı gizler. İster küreselleşmeye karşı olsunlar isterse onu savunsunlar, küreselleşmeyi çözümleyen çoğu kişi arasındaki yaygın kanının aksine, mesele devletlerin bir bütün olarak "daha zayıf" hale gelmesiyle ilgili değildir. Asıl mesele, küreselleşmenin devletlerin teşvik edeceği ya da direnç göstereceği bir "iktisat kuramı" konusundan ibaret olmayıp, aksine bizzat devletlerin küreselleşmiş olmasıdır (bkz. 6. ve 7. bölümler). Bunu anlamanın anahtarı, Noam Chomsky'nin deyişiyle bir rıza imalatı aracı olarak kapitalist siyasete odaklanılmasında yatar.

Neoliberalizmin her şeyi kuşatan ideolojisi kapsamında, kapitalist ulus devletlerin yönetim düzgüleri uluslararası rekabet ideolojisi çevresinde yeniden düzenlenmiştir. İşçilere, istihdamın ve iş güvencesinin ancak düşük maliyetlere dayanarak dünya piyasalarında söz sahibi olunmasıyla sağlanabileceği, bunu yalnızca özel sektörün yapmaya ehil olduğu, kapitalistlerin yüksek kâr olanaklarıyla ve düşük vergilerle cezbedilmesi gerektiği mesajı veriliyor. "Başka alternatif yok"un ülke içindeki siyasetidir bu: Sosyal yardımları azaltmak, özelleştirmeler yapmak ve emek piyasasını düzenlemelerden arındırmak amacıyla her yerde aynı argümanlar kullanılıyor. Bu, kapitalist devletin ana amacını, yani sermaye adına emeği yönetme işini uygulamaya geçirirken aldığı yeni biçimdir.

Aynı zamanda, küreselleşme dönemi emperyalizmi dünyayı yeni liberal uluslararasıcılık ideolojisi (ya da uluslararasılaşmış liberalizm) etrafından yeniden inşa ediyor. Dünyanın dört bir tarafında yaşayan işçiler, çokuluslu şirketlerin çalıştıkları işlerin nihai kaynağı ve geçimlerinin sağlayıcısı olduğunu kabul ediyorlarsa, rakip ulusal kendi kaderini tayin etme hakkı ideolojisi silinmek zorundadır. Bağımlılık okulu kuramcılarının savundukları üzere, nerede olsun olursa küresel sermaye seçkinlerle "orta sınıflar"ın rıza ve desteğini almak ihtiyacı duyar. Karmaşık iktisadi, siyasi, toplumsal ve kültürel denetim aygıtları bu amaçla yeniden şekillendirilir. Küresel medya, bu toplumsal sınıfları dünya genelinde sıkıca kuşatan anlamsız bir tüketim çılgınlığını pazarlar; yoksulluk, bireysel yetersizliklere dayanan "toplumsal dışlanma" olarak sunulur; siyaset, benzer ya da özdeş rantiyeci siyasetçilerden oluşmuş ekiplerin, kitlelerin sömürülmeye hazır hale getirilmesini

sağlayarak kendilerine rahat kariyerler sağlama hakkını kazanmak amacıyla birbirleriyle rekabete tutuştukları dönemsel seçimlere indirgenir. Liberal bireycilik ideolojisinin yerini sağlamlaştırmasının ardından, her ikisi de son kertede sermayenin taleplerini temsil eden iç ve dış baskılarla devletin yeni yönetim düzgülerine uyması sağlanır.

Ulusal seçkinlerin tamamı iç politikalarını bu şekilde yeniden biçimlendirmekte elbette başarılı olamadı: Bir yandan ülke içinde direnişle karşılaşırken, öte yandan da uluslararası rekabetin daha büyük dünyasında sürekli var olan kaybetme ihtimaliyle yüz yüze geliyorlar. 1990'larda bu sorun, akademi ve uluslararası kurumlar tarafından "devletin başarısızlıkları"ndan biri olarak yeniden ele alındı. Devletin başarısızlığının etnik, dini ya da diğer "dikey" toplumsal bölünmelerle bağlantılı olduğu ve devletin temel işleyişini etkilediği durumlarda, egemen devletlerin sınırları artık kutsallığını kaybediyor: Sınırlar, bölünmeler ya da birleşmeler yoluyla yeniden çizilebildikleri gibi bölgesel ya da küresel insan hakları yaptırımcıları olarak hareket eden diğer devletlerce ihlal de edilebiliyorlar. Afganistan ve Irak gibi yeni düzene hürmette kusur eden "haydut" devletler de aynı muameleye layık görülüyorlar.

Öte yandan, komünizm sonrası Doğu Avrupası'nda, Venezüella ile Arjantin'de olduğu gibi devletin başarısızlığının "yatay" toplumsal bölünmelerden, *sınıf* mücadelelerinden kaynaklandığı durumlarda, seçkinler iktidarlarını güvence altına almak amacıyla dış güçlerin ve uluslararası kurumların desteklerini arkalarına almayı tercih ediyorlar. Vakitli krediler ya da ticari imtiyazlar talep edebiliyor, ülke içindeki muhaliflerinin bu büyük cömertliği tehdit ettiğini söyleyebiliyorlar. Bu da yeterli olmazsa, silahların "serbest ticaret"i gerekli fiziki baskı araçlarını bulmalarını sağlıyor. Aynı zamanda, etnik ve dini farkların utanmazca kullanılması dahil olmak üzere, yurttaşlarını iktisadi bakımdan diğer ülkelerin işçileriyle rekabet etmeye yöneltmek amacıyla milliyetçiliğin tarihi kaynaklarına başvurmakta tereddüt etmiyorlar.

SONUÇ

Tarihsel olarak değerlendirildiğinde, emperyalizmin bu yeni biçimi, kapitalizmin aynı anda hem küresel hem de ulusal bir sosyal düzen olarak dünya genelinde yeniden "zihinlere kazınması" anlamına geliyor. Savaş sonrası dönemin düzeni, kapitalistlerin önemli siyasi tavizler vermelerini zorunlu kılmıştı: Komünizmi köşeye sıkıştırırken dünya ekonomisini yeniden eski gücüne kavuşturmak amacıyla Kuzey'de Keynesçi refah devleti, Güney'de kalkınmacı devlet ortaya çıkarılmıştı. Ancak verilen bu tavizler, emperyalizmin uluslar arasında olduğu kadar, ulusların içinde de kalıcılaştırdığı zenginlik ve güç eşitsizlikleri karşısında, gerek Kuzey'deki örgütlü emek kesiminde gerekse Güney'deki sömürgecilik sonrasının rejimlerinde doğan siyasi meydan okumaların daha da artmasını sağladı. Öte yandan, yeni küresel kapitalist düzen, hem uluslararası hem de küresel olarak bu meydan okuyuşları sona erdirecek yeni bir siyaset şekillendirme çabası içinde. Neoliberalizmin rolü bu kapatmaya ideolojik meşruiyet kazandırmaktır. Kapitalist sömürü ve tahakküme hâlâ karşı olanların yanıtı ise geçmişte antikapitalist mücadelelerin çok önemli bir özelliği olan enternasyonalizm ile yerel ve ulusal siyasi inisiyatifler arasında bağlar kurarak, kendi direnişlerini de giderek küresel hale getirmek olacaktır.

KAYNAKÇA

Beveridge, W. (1960) *Full Employment in a Free Society: A Report*, 2. baskı. Londra: Allen and Unwin.

Keynes, J.M. (1936) *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Londra: Macmillan [*İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, çev. Asım Balcıgil, Minnetoğlu Yayınları, 1980].

Polanyi, K. (2001) *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Times*. Boston: Beacon Press [*Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, Alan Yayıncılık, 1986].

Schumpeter, J.A. (1975) *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper & Row [*Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi, cilt I: Kapitalizm*, çev. Tunay Akoğlu, Varlık Yayınevi, 1966; *cilt II: Sosyalizm ve Demokrasi*, çev. Rasin Tınaz, Varlık Yayınevi, 1977].

10

ULUSLARARASI TİCARETTE NEOLİBERALİZM: SAĞLAM BİR İKTİSAT KURAMI MI, YOKSA BİR İMAN SORUNU MU?

Sonali Deraniyagala

Neoliberalizmin serbest ticaret inancı, 1980'lerden başlayarak uluslararası iktisat kuramında Ortodoksluğu temsil eder hale gelmiştir. Bu Ortodoksluk, kalkınmakta olan ülkelere verilen politika tavsiyelerine tercüme edilmiştir. Ticaretin serbestleştirilmesi, bu tavsiyelerin başlıca politika odağıdır. 1990'ların sonlarından itibaren kalkınma politikasındaki Ortodokslukta bazı düzeltmeler yapılmış olmasına karşın, serbest ticaretin büyümeyi ve refahı teşvik edeceği kanısı değişmeksizin kalmıştır.

Bu bölümde, neoliberal serbest ticaret savunusunun kuramsal ve görgül temeli inceleniyor. Niyetimiz, bu savununun sallantılı kuramsallar temellere ve ikna edici olmayan görgül desteğe dayandığını göstermek. Son tahlilde neoliberal ticaret görüşünün, serbest piyasa süreçlerine duyulan inançtan, ne kuramsal ne de görgül bakımdan yeterli bir temele sahip olmayan bir imandan kaynaklandığı görülüyor.

NEOLİBERALİZM VE ULUSLARASI TİCARET: TEMEL ÖNERMELER

Neoliberal anlayışın uluslararası ticaret yaklaşımı, serbest ticaretin iktisadi büyümeyi ve küresel refahı teşvik ettiği önermesine dayanır (bkz. 4. bölüm). 1980'lerin başlarından itibaren uluslararası iktisat kuramında gözlenen neoliberal yeniden diriliş, günümüzde ticaret politikasıyla ilgili genel kanıyı temsil eder hale gelen serbest ticaretin en iyileştirme potansiyeline neredeyse belitsel [*aksiyomatik*] bir konum atfeder. Serbest ticarete duyulan inanç, neoliberal yeniden dirilişin en canlı zamanında propagandası yapılan "Washington uzlaşması"nın asli parçasını oluşturuyordu.

Uluslararası ticaret ile ticaret politikasına yönelik neoliberal tutum birkaç önermeden oluşur: serbest ticaret, en iyi küresel kaynak dağılımına ulaşılmasını sağlar; serbest ticaret tüketici refahını azamileştirir; serbest ticaret üretkenlik artışını hızlandırır ve iktisadi büyümeyi teşvik eder; devletin ticaret politikasına yaptığı müdahaleler etkileri itibarıyla genellikle bozucudur, refahı ve büyümeyi azaltır; serbest ticaret rejimini benimseyen ülkeler "kapalı" rejimli ülkelerden daha hızlı büyürler; gümrük tarifeleri ile tarife dışı engellerin azaltılarak ticaretin serbestleştirilmesi, ticaret politikasının odak noktası olmalıdır.

Neoliberal Washington uzlaşmasının 1990'ların sonlarından itibaren bazı düzenlemeler geçirmiş olmasına karşın (bkz. 3. ve 12. bölümler), serbest ticaretin etkinliğine duyulan iman büyük ölçüde sorgusuz sualsiz kabullenilmeye devam ediyor. Ticaret politikası konusunda en fazla rağbet edilen neoliberal görüş, bir dizi yeni ticaret politikası reformu getirerek eski önermeleri çoğaltıyor. Artık gümrük tarifesi indirimleriyle sınırlı kalmayan ticaret politikası reformu, kapsamlı kurumsal, hukuki ve siyasi reformları da içeriyor. Bu görüş, küresel ticaret politikası alanında eşgüdümü sağlayan uluslararası kurum olan Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) hedeflerine de açıkça yansıyor. DTÖ, çeşitli anlaşmalar ve standartlar aracılığıyla kurumsal, düzenleyici ve hukuki standartlarda uluslararası bir uyumun sağlanmasını amaçlıyor. Ticaret politikası yurtiçi yatırımlar, fikri mülkiyet hakları ve hukuk reformu gibi eskiden uluslararası ticaretin kapsamı dışında olduğu düşünülen konuları

da içeriyor artık. Ancak, büyümeyle kalkınmayı teşvik etmenin ve yoksulluğu azaltmanın en iyi yolunun serbest ticaret ve küresel bütünleşme olduğu inancı, gözden geçirilmiş neoliberal görüşün merkezi ve tanımlayıcı özelliği olmayı sürdürüyor.

ULUSLARARASI TİCARET, BÜYÜME VE YOKSULLUK: NEOLİBERAL GÖRÜŞ

Ticaret kuramında, serbest ticaretin en iyiye ulaşılmasını sağlayacağı sonucu, çok kısıtlayıcı varsayımlar kullanılarak en etkin kaynak dağılımına bütün ticaret kısıtlamalarının kaldırılmasıyla ulaşılabileceğini gösteren, kutsanmış [*kanonik*] Heckscher-Ohlin modelinden elde edilir. Bu modele göre ticaret, ülkelerin sahip oldukları üretim faktörlerinin göreli bolluğuna uygun belirlenen karşılaştırmalı üstünlükler temelinde yapılmalıdır. Ancak, geçtiğimiz yirmi yıl içerisinde uluslararası ticaretin karmaşık yönlerini ele alarak bu sonuç ve varsayımları sorgulayan çok sayıda kuramsal model serbest ticaretten sapmaların sıklıkla büyümeyi ve refahı artırdığını göstermiştir (Krugman 1984). Buna rağmen, neoliberalizmin uluslararası ticaret politikası alanındaki ilerleyişi bütün hızıyla devam etmiştir.

Neoliberal görüşün ticaret politikasında açıklığı benimsemesi, açıklığın büyüme, üretkenlik ve yoksulluk üzerindeki olumlu etkilerine vurgu yapar. Bu önermelerin kuramsal ve görgül temellerini aşağıda inceleyeceğiz.

TİCARET VE BÜYÜME

Neoliberal iktisatçılar, açıklığın iktisadi büyümeyi hızla yükselteceği, açık olan ekonomilerin kapalı olanlardan daha hızlı büyüdükleri öngörülerini destekleyecek pek çok kuramsal argümana başvururlar. Serbest ticaretin hem statik hem dinamik kazançlara yol açtığı belirtilir. Dinamik kazançlar daha önemlidir. Ticaretin statik, "bir kerede olup biten" kazançları, ticaret kısıtlamalarının kaldırılmasının ardından kaynakların etkin olmayan sektörlerden etkin olanlara kaydırılması sonucunda ortaya çıkar. Ancak, bu statik kazançların büyüklük bakımından küçük olduğu kabul edilir.

Açıklığın büyümeyi artırıcı etkileri asıl olarak uzun dönemli dinamik kazançlardan kaynaklanır. Yazında, serbest ticaretin uzun dönemli kazançları hakkında çok çeşitli argümanlara rastlanabilir. Ancak bunların çoğu olabildiğince keyfi varsayımlara dayanmaktadır ve kuramsal olarak kırılgan oldukları gösterilmiştir (Rodrik 1995; Deraniyagala ve Fine 2001).

Ticaretin sağladığı statik refah kazançları ekonomi politik meselelerinin, özellikle de "rant kollama"nın işin içine katılmasıyla artırılır. Rant kollama davranışı nedeniyle ticarete yapılan müdahalelerin kaynak maliyetlerini kat kat yükselttiği söylenir. Daha serbest ticaret rejimlerinin, rant imkânlarını azaltıp büyümenin desteklenmesi için kullanılabilecek kaynakları çoğaltarak iktisadi büyümeyi hızla artıracağı düşünülür. Ancak, korumacılık durumunda rant kollamanın neden olduğu maliyetlerinin büyük olduğunu gösteren bazı tahminlerin bulunmasına karşın, bunların ne kadar doğru oldukları tartışmaya açık bir konudur (Ocampo ve Taylor 1998).

Ölçeğe göre artan getirilerin, ticaretin serbestleştirilmesinin sağladığı dinamik kazançların en önemli kaynaklarından birisi olduğu sıkça dile getirir. Tarafsız bir ticaret rejimi oluşturulmasının, ihracat yapmayı ve dünya pazarlarına katılmayı teşvik ederek firmaların daha fazla üretim yapmalarına ve ölçek ekonomilerinden faydalanmalarına izin vereceği düşünülür. Ancak, bu argüman serbestleştirmenin artan getirilerin söz konusu olduğu faaliyetleri kaçınılmaz olarak büyüteceği varsayımına dayanır (Rodrik 1995). Ölçek ekonomilerinin önceden korunan sektörlerde daha yoğunlaşmış olması durumunda, serbestleştirmeyle birlikte bu sektörlerin üretim hacmi daralacak, dolayısıyla ticaretin dinamik kazançları gerçekleşmeyecektir.

Bu nedenle, açıklık ve büyümeyle ilgili kuramsal argümanların çoğu özgül varsayımlara ve şartlara bağlıdırlar. Sonuçta, açıklık ile büyüme arasında olumlu yönde bir nedensel ilişki olması bir kuraldan çok istisnai bir durumdur. Açıklık ve büyüme hakkındaki tartışmaların çoğunlukla görgül nitelikte olması kısmen bu nedenden kaynaklanmaktadır.

1980'lerde uluslararası ticarette neoliberalizmin yeniden dirilmesi, o zamana gelinceye kadar korumacı, ithal ikameci po-

litikalar izlemiş olan kalkınmakta olan ülkelerde yaşanan iktisadi çöküşle yakından ilişkiliydi. Bu çöküş doğrudan doğruya müdahaleci ticaret politikaların bir sonucu olarak yorumlandı (Balassa 1988). Ancak, bu yorum pek çok soruyu içinde barındırıyor. Korumacılık politikasının izlendiği dönemde, 1970'lerin ortalarına gelinceye değin pek çok ülkede doyurucu iktisadi büyüme hızları gözlenmişti. Hatta Sahra Altı ülkelerinin bazıları, en hızlı büyüyen kalkınmakta olan ülkeler arasında yer alıyorlardı. Başta Latin Amerika olmak üzere, bazı ithal ikameci rejimlerde üretkenlik artışı da çok güçlü bir seyir izliyordu. Kalkınmakta olan ülkelerin 1970'lerin ortasından sonra ciddi bir iktisadi gerilemeyle karşı karşıya kaldıkları doğru olsa da, bu gerilemenin dış şoklarla (özellikle de 1973'teki petrol fiyatı artışıyla) ve makroiktisadi politikaların bu şoklarla başa çıkabilecek biçimde uyumlandırılamamasıyla açıklanması daha yerinde olacaktır. Bu nedenle, 1970'lerin sonlarında büyümede gözlenen çöküşün yalnızca ticaret politikasına atıfta bulunarak açıklanması, makroiktisadi başarısızlıklar ile ticaret politikası başarısızlıklarının birbirine karıştırılması sonucunu doğurmaktadır.

1990'larda ticaret politikası hakkındaki Ortodoks görüş, ticaret politikası ile iktisadi büyümenin etkilerini tahmin eden etkili birkaç ekonometrik çalışmayla desteklendi (Dollar ve Kraay 2000). Bu çalışmalar, ticarette dışa açıklık ile iktisadi büyüme arasında önemli ve artı yönde bir nedensel ilişkiyi gösterdiklerini iddia ediyorlardı. Ancak, ekonometriyle ve verilerle ilgili sorunlar karşıt yönde eleştirilerin ortaya çıkmasına neden oldu (Rodriguez ve Rodrik 2001). Ticaretin dışa açıklığını gösteren ölçütlerin çoğunun ticaret politikasının yöneliminden ziyade ticaret hacmini yansıtan ölçütler olması nedeniyle, çalışmaların çoğunda ölçüm sorunları gündeme gelmektedir. Keza, hızlı büyümenin büyük bir olasılıkla ticaretin artmasına yol açacağı göz önünde bulundurulursa nedenselliğin yönünü saptamak da zordur. Ayrıca, çok sayıdaki olası başka etkilerin varlığı dikkate alındığında, tek başına ticaret politikasının büyüme üzerindeki etkisini bu öteki etkilerden ayırt etmek de zordur.

Sonuç olarak, neoliberal iddiaların aksine serbest ticaretin iktisadi büyümeyi hızlandırdığı argümanına yönelik görgül destek kesin deliller sunmanın oldukça uzağındadır. Yine de, serbest ticaretin büyümeyi artırıcı potansiyeline duyulan Ortodoks inancın hiç de gerilemediği görülüyor. Winters ve diğerlerinin (2002, s. 10) ticaret ve büyüme konularında yapılmış görgül çalışmaları değerlendirdikleri kapsamlı incelemelerinde belirttikleri üzere, "basit genellemelerin cazibesi, meslektekilerin çoğunu baştan çıkararak elde ettikleri sonuçları ciddiye almalarına neden olmuştur".

TİCARET VE ÜRETKENLİK

Neoliberal serbest ticaret görüşü, ticaretin uzun dönemli iktisadi büyümeyi etkilediği belli kanalların saptanmasına odaklanır. İlgi odağında üretkenlik artışı bulunur. Ticaretin serbestleştirilmesinin, imalat sektörünün yanı sıra, tarım sektöründe de üretkenlik artışının hızlanmasına yol açacağı iddia edilir. Serbestleştirmenin statik kazançlarının ihmal edilebilecek kadar küçük olduğunun kabul edildiği düşünüldüğünde, serbestleştirmenin büyümenin hızlanmasını sağlayan ana mekanizmasının üretkenlik artışı olduğu düşünülür. Ancak, bu iddiaların daha yakından incelenmesi, kuramsal ve görgül olarak ikna edici olmaktan uzak olduklarını gösterir.

Yerli üreticilere tutsak piyasalar[1] sağlayan korumacılığın maliyetleri azaltıcı teknolojik değişimi engellemesi nedeniyle uzun dönemli üretkenlik kazançlarının ortaya çıkacağı düşünülür. Ancak, Ortodoks yazının büyük bir kısmında ticaretin serbestleştirilmesinin teknolojik değişimi ve üretkenliği tam olarak hangi mekanizmalar aracılığıyla geliştirdiği hiçbir zaman ayrıntılı olarak açıklanmaz, Ortodoks kuram bu konuda çoğunlukla suskundur. Bazı serbestleştirme yandaşları, rekabetin artmasının bütün sektörler genelinde üretkenliği artırıcı teknolojik değişimi teşvik etmeye yeterli olduğu-

1 *tutsak piyasa (captive market)*: Tüketicilerin bir ürünle ilgili olarak sınırlı (çoğu zaman tek) satın alma seçeneklerinin olduğu piyasa yapısı (metinde, korumacılık nedeniyle tüketicilerin sadece yurtiçinde üretilen malları satın almak zorunda kaldıkları piyasa yapısını ifade ediyor). *-çev*

nu savunurlar (Balassa 1988). Bu tür basite kaçan önermeler, teknolojik değişimin zaman zaman oligapolcü [*az satıcılı*] piyasa yapılarında öne çıktığını gösteren alternatif çalışmaları göz ardı etmektedir (Deraniyagala ve Fine 2001).

Ticaret politikasının, sanayi ve firma düzeyinde üretkenlik üzerindeki etkisini inceleyen görgül epeyce çalışma yapılmıştır (Rodrik 1995). Genel olarak bakıldığında, bu araştırmalardan elde edilen kanıtlar kesin bir sonuca işaret etmiyorlar. Bazı araştırmacılar ithal ikamecilik ile üretkenlik artışı arasında ters yönlü bir ilgileşim [*korelasyon*] bulurlarken, aynı zamanda korumacılık düzeyinin gerek yüksek gerekse düşük olduğu sektörlerde üretkenliğin artabildiğini saptamışlardır. Yine, bu çalışmalarda da bazı eksiklikler göze çarpmaktadır. Kapsadıkları ülkeler ve ticaret rejimleri açısından çeşitlilik göstermeleri genelleştirme yapılmasını güçleştiriyor. Çoğu çalışmada üretkenlik artışını etkileyen diğer unsurlar yeterince dikkate alınamamış, nedenselliğin yönü tespit edilememiştir. Ancak, açıklığın üretkenlik üzerindeki olumlu etkileri olduğunu savunan neoliberal iddialar bu sonuçlardan etkilenmiş gibi görünmüyorlar. Araştırmacıların çoğu olumlu yönde bir nedensel ilişki olduğunu *varsayarak* çalışmalarını sürdürüyorlar.

TİCARET VE YOKSULLUK

1990'larda ticaret konusundaki neoliberal yaklaşım, açıklığın artmasının yoksulluğun azalmasını destekleyeceğini güçlü bir biçimde vurguluyordu. Ticaret ile yoksulluk arasındaki bağ iktisadi büyüme aracılığıyla kuruluyor, ticaretin serbestleştirilmesinin ardından hızlanacak iktisadi büyümenin yoksulluğu azaltıcı etkisi olacağı düşünülüyor. İktisadi büyümenin hızlanmasının bir ülkedeki gelir bölüşümünü bozabilecek olmasına karşın, ticaretin daha serbest hale gelmesinden kaynaklanacak büyümenin böyle bir sonucunun olmayacağı düşünülüyor. Dolayısıyla, daha fazla açıklığın gelir bölüşümünde çarpıcı bir bozulmaya yol açmayacağı, bu bozulmanın büyümenin yoksulluk üzerindeki olumlu etkisini dengeleyip ortadan kaldırmayacağı düşünülüyor (Winters, McCulloh ve McKay 2002). Ancak, ticaret ve yoksulluk hakkında yapılan

Ortodoks araştırmaların da, neoliberal uluslararası ticaret yazınında açıkça gözlenen kuramsal tutarsızlıklar ile görgül kusurlardan muzdarip oldukları söylenebilir (bkz. 15. bölüm).

Açıklığın beraberinde yoksullukta azalmayı getireceği bazı mekanizmalar belirlenmiştir. Tarafsız bir ticaret rejimi oluşturulmasının, kaynakların sermaye yoğun ithal ikameci faaliyetlerden uzaklaşmasına yol açarak kalkınmakta olan pek çok ülkede emek yoğun üretimi artıracağı düşünülür. Bunun sonucunda emek talebi, özellikle de vasıfsız emeğe olan talep artar. Vasıfsız emek ücretlerinin yükselmesi yönünde bir baskının ortaya çıkması ihtimaliyle birlikte değerlendirildiğinde, bu yoksullukta azalmaya yol açabilir. Ancak, yoksulluğun azalıp azalmaması vasıfsız işçilerin gelirlerinin yoksulluk çizgisinin üzerine çıkmasına bağlıdır. Dahası, ihracat sektörlerinin yoğun olarak kullandığı emeğin kalkınmakta olan ülke standartlarına göre görece vasıflı olması olasılığı söz konusudur. Görece vasıflı olanların yoksullar arasında daha az temsil edilmesi durumunda, yoksullukta bir azalma olması mümkün değildir.

Ortodoks uluslararası ticaret kuramcıları, ticaretin serbestleştirilmesini izleyen tarımsal üretimde olması beklenen artışın yoksulluğu azaltıcı bir etkisi olduğu düşünüyorlar (bkz. 14. bölüm). Serbestleştirmenin ardından tarımsal üretimde yaşanacak artışın kırsal yoksulluğu azaltması bekleniyor. Ancak, daha önce belirtildiği üzere tarımsal ürün arzının artan fiyat teşviklerine tepki göstermesi beklenen sıklıkla gerçekleşmeyebilir. Dahası, fiyat artışları karşısında çiftçilerin küçük bir kesimi üretim düzeylerini artırma yoluna gitse bile, piyasaya sunacak pek az artığın geriye kaldığı geçimlik tarımla uğraşan yoksul çiftçiler bu sürecin dışında kalabilirler. Bu durumda, kırsal yoksulluk üzerindeki olumlu etki sınırlı olacaktır. Ticaret politikası reformunun geçimlik tarımdan ticari tarımsal üretime geçişi teşvik ederek, yoksul çiftçilerin gelirinde artışa yol açacağı da tahmin ediliyor. Ancak, bu etkiyi ortadan kaldıracak aksi yönde başka etkiler de bulunabilir. Ticari tarımsal ürünlerin fiyatlarında dalgalanmalar yaşanması durumunda, çiftçiler olası risk ve belirsizlik artışlarını göze almak istemeyebilirler ve ticari tarımsal ürünlerin arzı yükselmeyebilir. Ayrıca, serbestleştirmenin kırsal yoksulluk üzerindeki etkileri, kırsal kesimdeki

yoksulların (başta gıdalar olmak üzere) net tarımsal ürün alıcısı ya da satıcısı olmalarına bağlı olarak değişecektir. Eğer yoksulların büyük kısmı gıda maddelerinde net alıcısı konumundaysa, gıda fiyatlarındaki artış yoksulluğun artmasına neden olabilir.

Ticari dışa açıklığın, yolsuzluk ve rant kollayıcı davranışlar üzerindeki etkileri aracılığıyla da yoksulluğu azaltacağı öne sürülüyor (bkz. 2. bölüm). Serbestleştirmenin ardından rant kollayıcılığın gerileyeceğini vurgulayan neoliberal varsayım, reformun ardından yoksulluğu azaltacak kaynakların artacağı iddiasına yol açar. Rant kollayıcılıkta bir gerileme olacağı varsayımını bir kenara bıraksak bile, ticaret politikası reformunun kaynaklar ve gelirler üzerindeki yansımalarının genellikle bu bahsedilenden çok daha karmaşık olduğu önemle belirtilmelidir. Hükümetin sermaye gibi hareketli faktörleri vergilendirerek gelirlerini artırabilme gücünü azaltması durumunda, açıklık yoksulluğu azaltıcı çabaları sınırlayabilir. Ticaretin serbestleştirilmesi, dış ticaret vergileri üzerindeki etkisi aracılığıyla, yoksulluğu dolaylı olarak etkileyebilir. Serbestleştirmenin ilk aşamalarında, miktar kısıtlamalarının yerini epeyce yüksek düzeydeki gümrük tarifelerin alması nedeniyle dış ticaret vergilerinden elde edilen gelirlerde gerçekten de bir artış olabilir. Ancak, daha sonra ortalama gümrük tarifelerinin azaltılmasıyla birlikte, tarifelerden elde edilen gelirlerde de bir düşüş olacaktır. Gelirlerdeki bu düşüş, hükümetin yoksulluğu azaltıcı nitelikteki harcamalarını sınırlandıracaktır. Her ne kadar bu bağlantının varlığından kesin olarak bahsetmek mümkün olmasa da, dışa açıklığın yoksulluk üzerindeki etkileri çözümlenirken hiç şüphesiz ki akılda bulundurulması gerekir.

NEOLİBERALİZM VE SİYASET FELSEFESİ

Bu bölümdeki tartışmada, serbest ticaretin büyümeyi ve refahı en iyileştirici potansiyeline duyulan neoliberal inancın kuramsal ve görgül zayıflıklarına işaret edildi. Belirtmiş olduğumuz üzere bu türden çeşitli yetersizliklerin ayrıntılarıyla ele alan büyük bir yazın ortaya çıkmıştır, ancak bu çalışmalar neoliberal cenahta serbest

ticaretin derinlemesine yeniden düşünülmesine yol açmamıştır. 1990'ların gözden geçirilerek belli ölçüde değiştirilen Ortodoksluğu serbest ticarete olan bağlılığını aynen muhafaza ederken, ticaret politikası reformunu oluşturan unsurların kapsamı DTÖ sonrası dönemde daha da genişletilmiştir.

Sonuçta, neoliberal cenahın açıklığa olan desteği sağlam bir iktisat kuramından ziyade siyasi ve felsefi gerekçelere dayanıyor gibi gözükmektedir. İktisat kuramının serbest piyasanın daha etkin olduğunu kanıtlayamamasına karşın, serbest piyasa felsefi gerekçelerle hâlâ devlet müdahaleciliğine tercih edilmektedir. Neoliberal duruş, "mandarinler karşısında piyasaların" yanında mücadele etmenin gerekli olduğunu savunan Lal ve Rajapathirana (1987, s. 209) tarafından hakkıyla ifade edilmiştir. Bhagwati de (1980, s. 41), iktisat kuramının serbest ticarete verdiği desteğin kırılgan olmasına karşın, "aklıselimin ve bilgeliğin serbest ticaretin yanında olmayı gerektirdiği"ni belirtir.

SONUÇ

Bu bölümde, neoliberal serbest ticaret savunusunun sınırlılıklarını incelendi. Burada ele alınan özgül noktaların haricinde, ticarette dışa açıklığın her zaman ve her yerde yararlı olduğu önermesi başka bir önemli başarısızlıkla daha karşı karşıyadır: "Açıklık, büyüme ve yoksulluk için iyidir" iddiasının değişen kurumsal ve tarihsel bağlamlara uygulanabilir olduğu varsayımı. Bu nedenledir ki, 1990'ların sonlarında bazı düzeltmeler yapılmasına karşın neoliberal yaklaşım, ticaret politikası ile bu politikanın sonuçları arasında genellikle aracılık yapan kurumsal etkenlere pek az ilgi gösterir. Ticaretin serbestleştirilmesini sağlayacak politikaların uygulamaya geçirilmesi ve bu politikaların etkileri, her ülkeye özgü tarihsel ve siyasi etkenlerle çok yakından bağlantılıdır. Kalkınmakta olan ülkelerin geçtiğimiz yirmi yıl boyunca yaşadıkları ticaretin serbestleştirilmesi deneyimleri, tek tip hazırlanmış politika "mavi kılavuzları"nın büyüme ve yoksulluk gibi temel göstergeler üzerinde farklı etkileri olduğunu göstermiştir.

Neoliberal uzlaşının ticaretin serbestleştirilmesini teşvik etmesi, artık günümüzde iktisat mesleğinin serbest ya da daha serbest ticareti ağırlıklı olarak tercih ettiği anlamına gelmektedir, ancak bu yaklaşımın ticaret politikasının sonuçlarını karmaşık ve önceden kestirilmesi zor hale getiren, ülkelere özgü tarihsel ve ekonomi politikle ilgili etkenler hakkındaki anlayışımızın gelişmesine pek az katkısı olmuştur.

KAYNAKÇA

Balassa, B. (1988) "Interests of Developing Countries in the Uruguay Round", *World Economy* 11 (1), s. 39-54.

Bhagwati, J. (1980) "Is Free Trade Passé after all?", *Welwirtschaftliches Archiv* 125, s. 17-44.

Deraniyagala, S. ve Fine, B. (2001) "New Trade Theory versus Old Trade Policy: A Continuing Enigma", *Cambridge Journal of Economics* 25 (6), s. 809-25.

Dollar, D. ve Kraay, A. (2000) "Growth is Good for the Poor", World Bank Development Research Group, çalışma metni 2507.

Krugman, P. (1984) "Import Protection as Export Promotion", H. Kierkowski (der.) *Monopolistic Competition and International Trade* içinde. Oxford: Oxford University Press.

Lal, D. ve Rajapathirana, S. (1987) "Foreign Trade Regimes and Growth in Developing Countries", *World Bank Research Observer* 2, s. 189-217.

Ocampo, J. ve Taylor, L. (1998) "Trade Liberalisation in Developing Countries: Modest Benefits, but Problems with Productivity Growth, Macro-Prices and Income Distribution", *Economics Journal* 108 (3), s. 1523-46.

Rodriguez, F. ve Rodrik, D. (2001) "Trade Policy and Economic Growth: A Skeptic's Guide to Cross-National Evidence", B. Bernanke and K. Rogoff (der.) *NBER Macroeconomics Annual 2000* içinde. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Rodrik, D. (1995) "Trade and Industrial Policy Reform", J. Behrman and T.N. Srinivasan (der.) *Handbook of Development Economics* içinde, cilt 3b, Amsterdam: North-Holland.

Winters, A., McCulloch, N. ve McKay, A. (2002) *Trade Liberalisation and Poverty: The Empirical Evidence*, University of Nottingham, CREDIT Araştırma Metni 02/22.

11

"PARASAL UYGULAMANIN TANIDIK SIĞINAĞI": NEOLİBERAL ULUSLARARASI PARA VE FİNANS RÜYASI

Jan Toporowski

Sınır ötesi kredi ve para sermayesi transferleri ile (sınır ötesi ödemeler anlamında) uluslararası para, iktisadi liberalizmin dünya görüşünde her zaman başrolü oynamıştır. Çoğu kez uluslararası para ve finans faaliyetlerinin, hükümet kaynaklı ya da toplumsal herhangi bir yönlendirme olmaksızın ticareti yerkürenin dört bir köşesine ulaştırarak kapitalist ticari teşebbüsün her yerde gelişmesini sağlayacağı kabul edilir. Bu görüşün arkasında, yaklaşık olarak 1870 ile 1914 arasında geçerli olan, dünya paralarının sabit bir orandan altına çevrilebildiği altın standardı devrine duyulan özlem yatar. Birinci Dünya Savaşı sırasında bu sistemin çökmesi, uluslararası ödemelerin ve sermaye akımlarının askıya alınmasıyla bağlantılıydı. 1925'te yeniden bu sisteme dönülmesi, ABD hükümeti ile İngiltere Merkez Bankası'na danışmanlık yapan Oliver Sprague tarafından şu sözlerle karşılanıyordu:

> Parasal uygulamanın tanıdık sığınağına bu şekilde geri dönülmesi, altın standardının makul ölçülerde uluslararası istikrar sağlanmasında elzem bir etken olduğu yönündeki yaygın kanı nedeniyle önemlidir. Altın standardının yerini alabilecek, uygulanabilir bir alternatif de bulunmamaktadır. (Milletler Cemiyeti 1930, s. 53)

Finansal istikrarsızlık, döviz kurları ve para için altın standardının olmamasıyla ilişkilendirilir olmuştu. Bu istikrarsızlık, uluslararası finansal sisteminin iktisadi sorunların üstesinden gelebilecek otomatik bir mekanizma sağlayabileceği saplantısını doğurdu ve bu saplantı giderek güçlendi. 1940'ta New York'taki Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu'nun ifade ettiği gibi:

> 1925 öncesinde normale dönülerek döviz kurlarında istikrarın sağlanması amacına yoğunlaşılması ve 1925 sonrasında ise istikrarlı döviz kurlarının ihtişamı, bankerlerin ve genel olarak dünyanın gözlerini kamaştırmıştı. İktisadi uyumsuzlukların otomatik kuvvetler tarafından giderileceği yanılsaması dünya finansal düşüncesine hâkim olmuştu. (Brown 1940, s. 801)

Uluslararası finansın, arzı taleple denkleştiren piyasa güçlerinin herhangi bir dengesizliği kendiliğinden ortadan kaldırdığını savunan neoliberal kapitalizm projesi açısından taşıdığı hayati önem devam ediyor. Ortaya çıkan finansal istikrarsızlıkların suçlusunun, kapitalist sisteme karşı çıkmaya gerek kalmadan çözüme kavuşturulabilecek ulusal ya da uluslararası finansal sistemdeki aksaklıklar olduğu söyleniyor. Keynesçi "büyük hükümet" sistemi ile iktisadi istikrar politikalarının geçerliliklerini kaybetmelerinin ardından zamanımızda bu görüş yeniden su yüzüne çıkmıştır (bkz. 2. bölüm). Hükümetin ekonomiyi doğrudan ve dolaylı olarak yönlendirdiği Keynesçi dönemde, "bırakınız yapsınlar" kapitalizminin müdafileri bu tür Keynesçi politikaların iktisadi istikrarı ve kapitalist teşebbüsü zayıflattığını savunuyorlardı. Günümüzde hükümetler, iktisat politikalarını iş ve finans dünyasının geliştirmeye vakfediyorlar. (Yüz yıldan fazla bir süre önce Hobson, "devlet kesesinin ... özel kesimin kazançları için" kullanılmasını ve "devlet kaynakları"nın "özel kesim spekülasyonlarının teminatı" olarak kullanılmasını kınıyordu (1938, s. 97 ve 59).) Keynesçi istikrar politikalarının terk edilmesinin ardından iktisadi istikrarsızlığın artmış olması, hem bu istikrarsızlığın açıklanmasını hem de istikrarı destekleyecek bazı alternatif önlemler sunulmasını gerektirir. Uluslararası finans sistemi, iktisadi rahatsızlıkların açık bir kaynağı olmanın yanı sıra, kapitalizmin sorunlarının piyasa kuvvetlerince kendiliğinden çözümleneceği bir uluslararası parasal ve finansal

düzenlemeler bütününün var olduğunu savunan, "altın standardı" inancına sıkı sıkıya tutunan kapitalizmin savunucularının reform yapma hevesleri için de bir hedef haline gelir.

ULUSLARARASI FİNANSIN YÜKSELİŞİ

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, Batılı Müttefik Devletler'in siyasi liderleri 1944'te ABD'de Bretton Woods'da düzenlenen hükümetler arası iktisat konferansında "parasal uygulamanın tanıdık sığınağına geri dönülmesi" için uğraşmaya başladılar. Ancak, altın standardına geri dönüş artık imkânsızdı. Altın rezervi olmayan merkez bankaların altın standardına geri dönmeleri olanaksızdı ve Sovyetler Birliği dışındaki altın stoklarının beşte dördünden fazlası ABD'de bulunuyordu. Bretton Woods müzakerelerinin sonucunda ortaya dolaylı bir altın standardı çıktı. Merkez bankalarıyla hükümetler ulusal paralarının ABD doları karşısında sabit bir kurdan işlem görmesini sağlamakla yükümlü olurlarken, New York'taki Federal Rezerv Bankası'na ise ABD dolarının ons başına 35 dolar düzeyinden altına çevrilebilirliğini sağlama görevi verilmişti. Sabit döviz kurları sistemini gözetleyip düzenlemesi amacıyla Uluslararası Para Fonu (IMF) kuruldu. Hükümetlerin IMF'nin onayını almadan döviz kurlarını değiştirmelerine izin verilmiyordu. Bir merkez bankasının sabit döviz kurunu sürdürmesini sağlayan altın ya da dolar rezervlerinin tükenmesi tehlikesiyle karşılaşması durumunda, IMF son derece katı şartlarla bu ülkeye dolar borç verecekti. Önce savaşın harap ettiği ülkelerin yeniden yapılandırılmasını finanse etmek, daha sonra ise daha yoksul ülkelerin iktisadi kalkınmalarını finanse etmek amacıyla Bretton Woods'da bir de Dünya Bankası kuruldu.

İşte ABD dolarının uluslararası finans alanındaki hegemonyası bu tarihte başlamıştır. Hemen hemen dünyanın herhangi bir yerindeki bütün diğer paralarla varlıkların satın alınmasında kullanılabilecek bir paraydı ABD doları. Diğer paralar tedavüle çıkarıldıkları ülkelerde ödemelerde kullanılırken, ülke dışında daha az kabul görüyorlardı. Ancak, döviz kurunun istikrarı sürdürülebilir değildi. 1940'lı ve 1950'li yıllar boyunca, ABD ekono-

misi yılda ortalama bir milyar dolarlık bir ödemeler dengesi açığı veriyordu. Bu dolarlar, mal ya da finansal varlıkların satın alınmasında kullanılmak üzere nadiren ABD'ye geri dönüyorlardı: ABD'de faiz oranları düşüktü ve rezerv para olma özelliği nedeniyle yabancı bankalar doları ellerinde tutmayı arzuluyorlardı. Bu durum, ABD'ye eşsiz bir "senyoraj"[1] ayrıcalığı sağlıyordu: ABD yurttaşları, fazladan yaptıkları ithalatı Federal Rezerv sisteminin basmış olduğu paralarla rahatça ödeyebiliyorlardı. Diğer ülkeler, ithalat bedellerini ödemek için ellerinde tuttukları yabancı dövizlerin tükenmesini önlemek gayesiyle deflasyonist talep politikaları izleyerek ithalat taleplerini denetim altında tutmak zorundaydılar. ABD'nin Kore ve Tayvan'a müdahale etmesi ve ardından da Vietnam'da masraflı bir savaşa girişmesi, doların sürekli dışarıya akışını daha da şiddetlendirdi.

ABD dışında tutulan dolarlar esas olarak gayriresmi, düzenlemelere tabi olmayan dolar piyasalarında tutuluyordu. İlk önce Londra'da ve Singapur'da ortaya çıkan bu piyasalardaki faiz oranları ABD'nin düzenlemeye tabi piyasalarına göre oldukça yüksekti. Doların, belli başlı bankaların zaten ABD kökenli olduğu "Europiyasalar"a yatırılması böylece daha da cazip hale geliyordu. Borç alanlar açısından da bu piyasalardan borçlanmak daha uygundu, çünkü döviz borçlanması yaparken merkez bankalarının düzenlemelerine boyun eğmek zorunda kalmıyorlardı. Bu düzenlemeler, merkez bankalarının Bretton Woods'da sabit olarak belirlenmiş döviz kurlarını sürdürebilmelerinde önemli bir işleve sahipti. Özellikle hükümetler, Uluslararası Para Fonu'ndan borçlanırken maruz kalacaklarından çok daha az soruya cevap vermelerinin istendiği Europiyasalardan borçlanabileceklerini fark etmekte gecikmediler. Çok geçmeden Europiyasalar gelişerek, "kıyı aşırı" [*offshore*] ya da tedavül edildikleri ülkenin dışında tutulan, daha küçük diğer "Eurodöviz" piyasalarını ve Eurodöviz tahvil piyasalarını meydana getirdiler.

Dışarıya giden dolarların bir kısmının geri dönerek altınla değiştirilmesi sonucunda ABD'nin altın rezervleri bu dönemde dü-

1 *senyoraj (seigniorage)*: Paranın üretim maliyeti ile üzerinde yazılı olan değer arasındaki fark. *-çev*

zenli olarak ülke dışına akıyordu. 1970'lere gelindiğinde, ABD'nin Bretton Woods'da kararlaştırıldığı üzere doların sabit bir orandan altına çevrilebilirliğini sağlamakta zorlanacağı açıkça ortaya çıkmıştı. 1971'de ABD hükümeti altın ödemelerini askıya aldı. 1973'te sabit döviz kurları tamamen terk edildi (bkz. 22. bölüm).

ULUSLARARASI FİNANSIN SORUNLARI

1971'de Bretton Woods sisteminin çökmesinin ardından önemli kapitalist ekonomiler "stagflasyon" adı verilen enflasyonist durgunluğa saplanıp kaldılar. Hammadde fiyatları hızla yükseldi; ham petrolün fiyatı 1973 ile 1976 arasında dört katına çıktı. Nüfusu az, petrol gibi pahalı metaları ihraç eden kalkınmakta olan ülkeler birdenbire çok büyük ihracat fazlaları verir olurken, petrol ithalatçısı durumundaki ülkeler ise büyük ticaret açıklarıyla karşı karşıya kaldılar. Başta petrol ihracatçısı ülkeleri açısından olmak üzere, artan ihracat gelirleri Europiyasalara yöneldi. Bu piyasadan borçlananlar artık sürdürülemez ticaret açıklarıyla uğraşmak zorunda kalan ülkelerdi genellikle. İhracat fazlalarını uluslararası bankacılık sistemi aracılığıyla kronik ticaret açığı veren ülkelere "geri döndürülmesi" sürecinin bir borç kriziyle işlemez hale gelmesi artık yalnızca bir zaman sorunuydu.

Ağustos 1982'de Meksika hükümeti dış borç yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğini ilan etti. Meksika'yı Brezilya, Arjantin ve Polonya izledi. (İç borçlar her zaman çözümlenmesi daha kolay bir sorun olmuştur, çünkü iç borçları geri ödemek amacıyla hükümetler vergileri yükseltebilir ya da merkez bankasından kredi çekebilirler.) İşlerin piyasa kuvvetlerine bırakılması durumunda bu ülkelere borç veren bankaların acze düşerek iflas etmesi gerekecekti. Borcun bu şekilde "ortadan kaldırılması"nın ardından ayakta kalan bankaların açacağı kredilerle eskiye göre daha ihtiyatlı uluslararası borçlanmalar yeniden başlayacaktır. Ancak, iktisadi liberaller, ağırlıklı olarak Amerikan bankalarından oluşan uluslararası bankaların 1970'lerde uluslararası borçların şişmesiyle sonuçlanan girişimciliklerine alkış tutarlarken, ABD başkanı Ronald Reagan'ın piyasa âşığı hükümeti 1980'lerde piyasaların bu bankalarla kendi usulün-

ce ilgilenmesinden çekinmiştir. Bu ilk defa olmuyordu; 1930'ların Büyük Bunalımı sırasında ABD bankalarının batması, Amerikan uluslararası bankalarının iflas etmesine izin verilmesinin yaratacağı "sistemsel başarısızlık"tan kaynaklanacak iktisadi felaketleri zihinlerde canlı tutmak amacıyla kullanılacaktı.

Sabit döviz kurları sisteminin çökmesi ve hükümetlerin Europiyasalardan borçlanmalarının kolaylaşması nedeniyle 1970'lerde önemini giderek yitiren IMF artık yeniden kendine geliyordu. IMF'nin yeni işlevi, ağırlıklı olarak Amerikan bankalarından oluşan uluslararası bankacılık sisteminden borç almış olan hükümetlere borçları için yeniden finansman sağlamak suretiyle bu sistemi eski sağlığına kavuşturmaktı (Strange 1986). Yeniden finansman sağlanmasının maliyeti ise "yapısal uyum" olarak bilinen, ciddi ölçüde deflasyonist nitelikteki finansal istikrar paketiydi. Görünürde bu gönüllüydü, ancak kredi almak için başvuran hükümetler IMF'nin onayını nasıl alabileceklerini biliyorlardı (bkz. 12. bölüm). 1986 tarihli Baker girişimiyle uluslararası bankaların daha fazla borç vermelerini sağlama çabası sonuçsuz kaldı: Bankaların çoğu, mevcut borçlarını geri ödeyemeyen hükümetlere daha fazla borç vermenin en hafif deyişle tedbirsizlik olacağını fark edecek kadar dünyevi davrandılar.

1989 tarihli Brady girişimi daha başarılı oldu. Bu düzenlemeyle yabancı banka borçları ABD devlet tahvilleriyle teminat altına alınmış tahvillerle değiştiriliyor, borcun değerinde bir miktar azalma oluyordu. ABD Hazinesi'nin Brady tahvillerine güvence sağlayarak müdahil olması, bakış açınıza bağlı olarak Amerikan hükümetinin uluslararası finans sisteminde istikrarın sağlanmasında sorumluluk üstlendiğinin bir göstergesi ya da ABD'nin çıkarlarının uluslararası finansta egemen hale gelmesinin bir belirtisi olarak görülebilir. Her iki durumda da ABD Hazinesi ile IMF'nin, ABD bankalarının yeniden finansmanını düzenlemeleri pek de neoliberal bir görüntü değildi. Bu yeniden finansman işinde gösterdikleri kararlılık, yükselen piyasalarda yaşanan krizlerin ardından 1990'larda yabancı bankalara tavsiye edip dayattıkları aşırı katı tasfiyelerle tezat oluşturur.

ULUSLARARASI FİNANSTA İSTİKRARIN SAĞLANMASI

Brady girişimi başarısını, 1980'li ve 1990'lı yıllarda ABD ile İngiltere'de ve 1991'e kadar da Japonya'da finansal gelişmelerin dikkat çekici bir özelliği olan, uzun vadeli menkul kıymet piyasalarının şişmesine borçluydu. Bu şişkinlik, bankalara ve borçlu hükümetlere yeniden finansman sağlanması amacıyla yukarıda belirtilen ülkelerin sermaye piyasalarında uzun vadeli tahvillerin satılmasını kolaylaştırmış ve görece ucuz hale getirmişti. Uzun vadeli menkul kıymetler piyasalarındaki şişmenin iki sonucu oldu. Birincisi, Uluslararası Ödemeler Bankası'nın (IBS) 1989 tarihli Basel Antlaşması uyarınca ek sermaye yeterliliği şartlarını gündeme getirebilmesini sağladı. Artık bankaların daha riskli dış varlıklar ve krediler karşılığında yeterli sermaye bulundurması gerekiyordu. Likit sermaye piyasalarından daha fazla yararlanabilen bankalar ek sermaye yeterliliği şartlarını görece daha kolay yerine getirebiliyorlardı.

Kuzey Amerika ve İngiltere'de likit sermaye piyasalarının ortaya çıkmasının ikinci etkisi, hükümetlerin kendi ülkelerinde de bu tür piyasalar kurmaya yönelmeleri oldu. Bu piyasalar, kalkınmakta olan ya da yeni sanayileşen ülkelerdeki hükümetlere, yerel para birimi cinsinden olması nedeniyle yönetilmesi ve geri ödenmesi daha kolay olan yurtiçi borçlanmayı daha rahat gerçekleştirme olanağı sunacaktı. 1980'lerde borçlu hükümetlere dayatılan "yapısal uyum" politikaları zaten böyle bir finansal gelişmeyi öngörüyordu. "Yapısal uyum"un arkasında, hükümet düzenlemelerinin yokluğunda özel teşebbüsün doğal olarak gelişip serpileceği kuramsal görüşü yatıyordu. Ancak, özel teşebbüsün genişletilmesi finansal kaynak gerektirir. Böylece, özel kesim yatırımları için yurtiçi tasarrufların harekete geçirilmesinin ve yurtiçi tasarrufların dış tasarruflarla desteklenmesinin bir yolu olarak finansal serbestleştirme ya da savunucularının deyişiyle "finansal derinleşme" neoliberal gündemin ön sıralarına geldi. Finansal serbestleştirme, kalkınmakta olan ve yeni sanayileşen ülkelerde para ve hisse senedi piyasası faaliyetlerinin teşvik edilmesi yoluyla desteklendi. Emeklilik fonu payları finansal piyasalara yönlendirilerek, bu piyasalarda yurtiçi

kaynaklı para akışı sağlanmış oldu. Hisse senedi piyasasının gelişmesinin ardından spekülatif kazanç imkânları sunularak yabancı portföy yatırımlarının cezbedilmesi sağlandı. Böylece, yerel paraya çevrilmesi ülkenin döviz kurunun istikrar kazanmasına yardımcı olacak yabancı para sermaye de ülkeye çekilmiş oldu. Geri kalmışlıktan ve hükümet denetiminden ("finansal baskılama") kurtulup uluslararası finansın modern, akılcı ve aydın piyasa güçlerinin yörüngesine girmelerini ifade etmek amacıyla kalkınmakta olan ve yeni sanayileşen ülkelerdeki bu piyasalar "yükselen piyasalar" diye anılmaya başlandı.

Ancak, yükselen piyasalara gelen sermaye geldiğinden daha hızlı bir şekilde çıkabiliyordu. Özellikle de finansal şişkinlik ve bundan kaynaklanan yatırım patlamaları yükselen piyasa ülkelerinde ithalata olan talebi olabildiğince artırıyordu. İthalatın artmasıysa, döviz kurunu istikrarlı tutmak için gereken sermaye girişi miktarını daha da yükseltiyordu. Döviz kurunun düşmesi durumunda, yabancı sermaye sahiplerinin (yani asıl olarak Kuzey Amerika ve Batı Avrupa merkezli yatırım fonlarının) ellerindeki varlıkların değeri de düşüyordu. En ufak bir devalüasyon tehlikesi bile sermayenin yükselen piyasadan kaçmasına neden olabiliyordu. Aslında bu gibi devalüasyonlar kaçınılmazdı ve birbiri ardına 1995'te Meksika'da, 1997'de Doğu Asya'da, 1998'de Rusya'da, 2001'de Türkiye'de ve 2002'de Arjantin'de finansal piyasaların çökmesine neden oldu (Stiglitz 2002).

1982'de yaşanan uluslararası borç krizinden 1998'deki Rusya krizine gelinceye kadar yaşanan her krizin getirdiği finansal maliyet yaklaşık bir hesaplamayla bir öncekinin iki katı kadar olmuştur. 1995 Meksika krizinin atlatılması, 1982 borç krizinden iki kat pahalıya patladı; 1997 Doğu Asya krizinin çözüme kavuşturulması, Meksika krizinin iki katı maliyetli oldu; Rusya krizinin yatıştırılması, Doğu Asya krizinden iki kat masraflıydı. Uluslararası bankaların ve yatırım fonlarının iflas etmelerinin önüne geçilmesi giderek daha maliyetli hale geliyordu. Bu maliyetler, büyük ölçüde Uluslararası Para Fonu ve yükselen piyasa ülkelerinin halkları tarafından karşılandı. IMF, yükselen piyasa ülkeleri hükümetlerine kredi vermek zorunda kalırken, bu ülkelerin halkları da IMF deste-

ğinin bedeli olan iktisadi durgunluğa ve kamu hizmetlerinin aşındırılmasına katlanmak zorunda kalıyorlardı. 1990'ların ortalarına gelindiğinde durumun sürdürülemez olduğu açıkça ortaya çıkmıştı. IMF'nin kaynaklarının yaklaşık yüzde 40'ını ABD hükümetinin sağlaması, dolayısıyla da uluslararası finansal istikrarın korunması için gün geçtikçe daha fazla para vermek zorunda kalması bile tek başına yeterli bir sebepti.

IMF, finansal yükümlülüklerini sınırlandırmak amacıyla 1990'ların sonlarına doğru seçici otomatik destek sistemine geçti. Günümüzde IMF üye hükümetlerin finansal istikrarı hakkında rapor hazırlıyor ve yalnızca "güçlü" finansal sistemi olan ülkeler IMF'den destek almayı umut edebiliyorlar. Öte yandan, yükselen piyasa hükümetleri Amerikan uluslararası bankalarının Washington üzerinde sahip olduğu nüfuzun farkındalar. Bu bankaların yükselen bir piyasada faaliyet göstermelerinin sağlanması, burada bir kriz yaşanması tehlikesi karşısında Washington'un desteğinin alınmasında bir sigorta poliçesi işlevi görmektedir. IMF'nin 2002'de Arjantin'e gönülsüzce de olsa en sonunda yardım etmeye razı olması bu sayede olmuştu.

SONUÇ

Neoliberaller, doğal bir biçimde ortaya çıkan piyasa kuvvetlerinin, dizginlenmeksizin özel kazançlar peşinde koşulmasını sınırlandırarak genel toplumsal ve iktisadi faydalara yönlendirilebileceğine inanıyorlar. Bu doktrin, finansal zenginliğin sağladığı siyasi ve toplumsal gücü, bu doktrinin uluslararası finansa uygulanmasıyla birlikte belirgin hale gelen bu gücü hafife alır. Finansal serbestleştirme savunucularının arzuladıklarının aksine, akılcı ve saydam olmanın çok uzağında kalan sistem, yozlaşmışlığını ve devlet desteğine bağımlılığını sürdürüyor. Tek değişen yozlaşmışlıktan yarar sağlayan kesimlerdir. Eskiden yoksul ülkelerin küçük bürokratları kıt finansal kaynakları kendi gözde projelerine yönlendiriyorlardı. Bugünse, uluslararası bankacılar ve fon yöneticileri ile bu kesimlerin ABD hükümeti içindeki destekçileri ve müttefikleri, finansal kaynakları tercih ettikleri Amerikan yanlısı hükümetlere ve şir-

ketlere doğru yönlendiriyorlar. Aynı zamanda istikrar da sağlanamamıştır: "Sağlam" finansal sistemi olan ülkelere seçici destek verilmesi demek, Washington'da dostları olan bir ülkede gerçekleşmediği sürece IMF'nin kriz patlak vermesi durumunda yardım etmeyeceği anlamına geliyor.

Uluslararası finansa eleştirel yaklaşanlar, sistemin istikrara kavuşturulmasını, iktisadi ve toplumsal gelişim amaçlarına daha uygun hale getirilmesini amaçlayan çeşitli öneriler yapmışlardır. En yaygın yapılan öneri, 1940'lı ve 1950'li yıllarda var olan sınır ötesi sermaye denetimleri uygulamasına geri dönülmesi olmuştur. Pek çok ülkede bu denetimler 1990'lara gelinceye değin varlığını sürdürmüştü. Ancak, yurtdışında tutulan uluslararası banka mevduatları ile finansal varlıkların hacmi o kadar artmıştır ki, bu tür denetimlerin uygulanması artık çok zorlaşmıştır. Aslında, bu tür düzenlemelerin kaldırılmasının başlıca nedeni zaten uygulanamıyor olmalarıydı.

Önerilen en ünlü istikrar önlemi, saygıdeğer bir Amerikalı Keynesçi olan James Tobin'in döviz kurlarında istikrarı sağlamanın bir yolu olarak 1970'lerde öne sürdüğü Tobin vergisidir. Buna göre, her türlü yabancı döviz işleminden yüzde yarım ile yüzde bir arasında bir vergi alınacaktır. Bu verginin günümüzdeki destekçileri, elde edilecek gelirin yoksul ülkelerdeki kalkınma projelerinin finanse edilmesinde kullanılmasını öneriyorlar. Bu öneri, daha adil bir uluslararası düzen için mücadele eden eylemciler arasında gerçekten de popüler bir desteğe sahip. Ancak, Amerikalı post-Keynesçi Paul Davidson gibi bazı karşı görüştekiler, uluslararası finansal sorunun boyutu dikkate alındığında bu verginin etkisiz kalacağını savunuyorlar. İskoçyalı iktisatçı John Grahl, böyle bir uygulamanın ABD dışındaki finansal piyasaların gelişmesini daha da zorlaştıracağını savunuyor (Grahl ve Lysandrou 2003). Cambridgeli bir Keynesçi olan Geoffrey Harcourt spekülasyon amaçlı işlemlere vergi konulmasını önermiştir. Bu tür vergilerden elde edilecek fonların önemli toplumsal ve iktisadi kalkınma çabalarının finansmanı için kaynak sağlayabileceği şüphesizdir. Ancak, finansal istikrar açısından bakıldığında, bu tür bir verginin bizatihi spekülasyonu ortadan kaldıracağına ilişkin herhangi bir kanıt bulunmuyor eli-

mizde. Spekülasyonun getirinin en fazla olduğu yerde yoğunlaşması durumunda, piyasalardaki istikrarsızlık daha da artabilir. Okuduğunuz bu bölümün yazarı, daha önce yaptığı bir çalışmada spekülatif amaçlı alım ve satımları dengelemek amacıyla merkez bankalarının menkul kıymetler alım-satımı yaparak finansal piyasaları daha etkin bir biçimde düzenlemesi gerektiğini savunmuştu (Toporowski 2003). Tabii ki bu öneri merkez bankalarının çalışma tarzında önemli bir değişiklik yapılmasını gerektirecektir.

İktidardaki hükümetin yabancı bankacılık ve finans dünyası adına çalışan bir borç tahsildarına dönüşmüş olması nedeniyle içinde yaşadığı toplumun toplumsal dokusunun ve yönetim şeklinin çöktüğünü gören, yoksullukla ve eksik istihdamla mücadele ederek yaşamını sürdürmek zorunda kalan kalkınmakta olan ülkelerin yurttaşları açısından bakıldığında, sistemin aynı zamanda fayda sağladığı ülkelerin (toplumsal dokusunu olmasa bile) iktisadi dokusunu da aşındırdığını bilmek pek teselli edici olmayacaktır. Finansman kaynaklı emeklilik planlarına katılımın zorunlu tutulmasının desteklediği "bırakınız yapsınlar" tipi bir finansın, finansal sistemde aşırı şişkinliğe yol açtığı ABD ile İngiltere'de sanayinin büyümesi ve istihdamın artışı oldukça yavaşlamıştır (bkz. 22. ve 23. bölümler). Yatırımların zayıf bir performans sergilemesi, reel yatırımları teşvik etmenin en iyi yolunun yatırım bankacılarına ve uluslararası fon yöneticilerine daha fazla para emanet etmek olduğunu savunan finansal neoliberallerin genel kanısını çürütmektedir. Ancak, piyasalardan spekülatif kazançlar elde etmek mümkün olduğu sürece, sistemin iyileştirilerek daha etkin çalışmasının sağlanması için gereken uluslararası işbirliğine karşı çıkacak güçlü çıkar grupları da olacaktır.

KAYNAKÇA

Brenner, R. (2002) *The Boom and the Bubble: The US in the World Economy.* Londra: Verso [*Ekonomide Hızlı Büyüme ve Balon: Dünya Ekonomisinde ABD'nin Yeri*, çev. Bilge Akalın, İletişim Yayınevi, 2007].

Brown, W.A. (1940) *The International Gold Standard Reinterpreted, 1914-1934.* New York: National Bureau of Economic Research.

Grahl, J. ve Lysandrou, P. (2003) "Sand in the Wheels or Spanner in the Works? The Tobin Tax and Global Finance", *Cambridge Journal of Economics* 27 (5), s. 597-621.

Hobson, J.A. (1938) *Imperialism: A Study.* Londra: George Allen & Unwin (ilk yayım tarihi 1902).

League of Nations (1930) *First Interim Report of the Gold Delegation of the Financial Committee.* Cenova: League of Nations.

Stiglitz, J.E. (2002) *Globalisation and Its Discontents.* Londra: Allen Lane [*Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı*, çev. Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural, Plan B Yayınları, 2004].

Strange, S. (1986) *Casino Capitalism.* Oxford: Basil Blackwell.

Toporowski, J. (2003) "The End of Finance and Financial Stabilisation", *Wirtschaft und Gesellschaft* 29 Jahrgang, Heft 4.

12

WASHINGTON UZLAŞMASINDAN WASHINGTON SONRASI UZLAŞMASINA: İKTİSADİ KALKINMAYA DAİR NEOLİBERAL GÜNDEMLER[1]

Alfredo Saad-Filho

"Washington uzlaşması" geçtiğimiz yirmi yıl boyunca iktisadi kalkınma politikası hakkındaki tartışmaları egemenliği altına almıştır. Bu "uzlaşma", Washington'da bulunan üç kurumun, yani Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) ile ABD Hazine Bakanlığı'nın, neoliberal iktisat kuramı ile yoksul ülkelere yönelik neoliberal politika reçeteleri etrafında birbirlerine yaklaşmalarını ifade etmektedir. Uzlaşma çok geçmeden genişleyerek Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Merkez Bankası gibi başka kurumları da içine almıştır.

Bu bölümde, neoliberalizmle ve Washington uzlaşmasıyla bağlantılı kuramın, politika reçetelerinin yanı sıra, bunların "Washington sonrası uzlaşması"yla olan ilişkisinin ekonomi politik yaklaşımı açısından bir değerlendirilmesi yapılıyor. Bölüm, neoliberalizm devrinde iktisadi kalkınma sorunlarına dair bazı düşüncelerle sona eriyor.

1 Bu yazının hazırlanması sırasında yayınlanmamış bazı makalelerini okumama izin verdikleri için Ben Fine ve Carlos Oya'ya minnettarım.

NEOKLASİK İKTİSAT KURAMI VE WASHINGTON UZLAŞMASI

Neoliberalizmle ve Washington uzlaşmasıyla bağlantılı politikaların açıklanmasında modern neoklasik kuramın üç yönü özellikle önem taşımaktadır. Mikroiktisadi düzeyde, neoklasik kuram piyasanın *etkin olduğunu*, devletin ise *etkin olmadığını* kabul eder. Bu nedenle, sınai büyüme, uluslararası rekabet edebilirlik ve istihdam yaratılması gibi iktisadi kalkınma sorunlarıyla devletin yerine piyasa ilgilenmelidir (bkz. 3. bölüm).

Makroiktisadi düzeyde bu yaklaşım, "küreselleşme"nin amansız ilerleyişi ile sermaye hareketliliğinin dünya ekonomisinin ayırt edici özellikleri olduğunu kabul eder (bkz. 7. bölüm). Her ne kadar bu iki özellik yabancı üretken ve finansal sermayenin cezbedilmesini sağlayarak hızlı büyüme olanağı sunuyor olsa da, bu ancak yurtiçi politikaların (finansal) piyasaların kısa vadeli çıkarlarıyla uyumlu olması durumunda başarılabilir; aksi takdirde hem yabancı hem de yerli sermaye başka yerlere gidecektir. Son olarak, en önemli iktisadi politika aracı faiz oranıdır. "Doğru" faiz oranlarının dengede bir ödemeler dengesi, düşük enflasyon, sürdürülebilir yatırım ve tüketim, dolayısıyla uzun dönemde yüksek büyüme oranları sağlayabileceği varsayılır.

Başka bir deyişle neoliberalizm, yoksul ülkelerin yoksul kalmalarının başlıca nedeninin (iktisatçılarca genellikle kabul edildiği gibi) makine, altyapı ya da para yokluğu olmadığını, yanlış anlaşılmış devlet müdahalesinden, yolsuzluktan, etkin olunmamasından ve hatalı saptanmış iktisadi teşviklerden kaynaklandığını ima eder. Ayrıca neoliberaller, yurtiçi tüketim yerine uluslararası ticaret ile finansın büyümenin motoru haline gelmesi gerektiğini dile getirirler.

Neoliberal Washington uzlaşmasının önermeleri, bazı kalkınma politikalarının "doğal olarak" arzulanılır olduğunu ima eder. Bunların en başında devletin "arka plana itilmesi" gelir. Devlet sadece şu üç işleve odaklanmalıdır: Yabancı saldırılar karşısında ulusal savunma, piyasaların işlemesi için gereken yasal ve iktisadi altyapıyı sağlama ve piyasa ilişkilerinin korunarak geliştirilmesi amacıyla toplumsal gruplar arasında arabuluculuk yapma (bkz. 6.

bölüm). Devletin geri çekilmesinin ardından "serbest piyasalar"ın kendiliğinden genişlemesiyle birlikte, göreli fiyatlar artık siyasi olarak değil, kaynakların mevcudiyetine ve tüketici tercihlerine göre belirlenecektir. Serbest piyasa fiyatları önemlidir, çünkü iktisadi faaliyetler için gerekli "doğru" teşvikleri sağlarlar. Bu sonuçların ortaya çıkmasına katkıda bulunan iktisadi politikalar arasında özelleştirme, düzenlemelerin kaldırılması ve devlet planlamasının sona ermesi yer alır.

Hükümet bütçe açıklarının engellenmesi, enflasyonun kontrol altına alınması ve (bir kere daha) devletin iktisadi müdahale alanının daraltılması amaçları doğrultusunda maliye ve para politikalarında disiplin sağlanmalıdır. Vergi reformları, harcamalarda kısıntıya gidilmesi ve hükümet yatırımlarının (elektrik üretimi, telekomünikasyon gibi) doğrudan üretken olan sektörler yerine başta sağlık ve eğitim olmak üzere kamusal malların sağlanmasına kaydırılması, disiplinin sağlanması açısından önemlidir.

Neoliberalizm, dış ticaretin serbestleştirilmesini ve döviz kurunun devalüe edilmesini de tavsiye eder. Serbestleştirme, daha rekabetçi oldukları farz edilen yabancı üreticilerin baskısıyla karşılaşan yerli firmaları daha etkin olmaya zorlarken, devalüasyon ise ihracatı canlandırarak ülkenin karşılaştırmalı üstünlükler uyarınca uzmanlaşmasını teşvik eder. Yurtiçi tasarrufların ve yatırım kapasitesinin üzerinde ek bir katkı sağlayacağı belirtilen yabancı yatırımların ülkeye girişini kolaylaştırmak amacıyla ödemeler dengesinin sermaye hesabı kısmı da serbestleştirilmelidir (serbestleştirme sermayenin ülke dışına çıkışını da kolaylaştıracaktır, ancak bu durumun alıcı ülkeyi daha cazip hale getirdiği varsayılır). Son olarak, tasarrufları yükseltmek ve yatırımın getiri oranını artırmak amacıyla yurtiçi finans sisteminin de serbestleştirilmesi önem taşır.

Sözüm ona istihdamı ve emek üretkenliğini artırmak amacıyla emek piyasasının "esnekleştirilmesi" de elzemdir. Bu kavram, işe alma ve işten çıkarma düzenlemelerinin basitleştirilmesini, işçi-işveren ilişkilerinin ademi merkezileştirilmesini, sendikal hakların budanmasını, toplu sözleşmelerle koruyucu düzenlemelerin ortadan kaldırılmasını ve sosyal sigorta yardımlarının azaltılmasını içerir.

Bu politikalar, düzenlemeler ve teşvikler bileşkesi, devletin iktisadi rolünü azaltmak gayesiyle tasarlanmıştır. Böylece, uluslararası uzmanlaşma kalıbının belirlenmesinin yanı sıra, gerek dönemlerarası (yatırım ve tüketim düzeyleri) gerekse sektörlerarası (yatırım fonlarının tahsisi, üretimin ve istihdamın bileşiminin saptanması) iktisadi önceliklerinin saptanmasında karar yetkisi (finansal) piyasalara aktarılır.

Borçlar ya da döviz krizleri gibi nedenlerle ağır ödemeler dengesi dengesizlikleriyle karşı karşıya kalan ülkeler, ancak IMF ile Dünya Bankası'nın önerdiği istikrar ve yapısal uyum programını uygulama konusunda antlaşmayı kabul ederlerse bu kurumlardan borç alabilirler. "Antlaşma" tabii ki yanlış kullanılan bir ifadedir, çünkü döviz darlığı aşırı boyutlara ulaştığında, ülkeler bir anda kendilerini neoliberal uyum programı uygulamadıkları müddetçe genellikle bankalarla diğer finansal kuruluşların kendilerine kredi açmayı kabul etmeyecekleri bir durumda bulurlar (Weeks 1991). Son yirmi yıl içinde bu türden en az bir programı kabul etmeye mecbur bırakılan yoksul ülke sayısının yaklaşık yüzü bulması, dünya genelinde neoliberal politika mönüsünün artarak zorla dayatılmasına yol açmıştır.

WASHINGTON UZLAŞMASINA YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Neoliberal politika reformlarının pek çok ülkede kısa vadede makroiktisadi istikrarı ve büyümeyi sağlayabileceğine şüphe yoktur. Bunun illa da uygulanan reformların uygun olmasıyla ilgili olması gerekmez. Yatırımcılarla finansal kuruluşların çoğunun bu reformları "inandırıcı" bulması yeterli olacaktır. Başta Arjantin, Brezilya, Meksika, Güney Afrika, Güney Kore ve Tayland gibi orta gelir düzeyindeki ülkeler olmak üzere, reformları uygulamaya geçiren ülkelere yabancı sermayenin gelmesi bu inandırıcılığın ödülü olacaktır. Uygun şartların varlığında, özellikle de fonların bol olması ve zengin ülkelerdeki fırsatların cazip olmaması durumunda, yabancı sermaye bu ülkelerin yatırım ve tüketim artışlarını uzun yıllar boyunca finanse edebilir. Bangladeş, Bolivya, Etiyopya, Svaziland ve Tanzanya gibi düşük gelir düzeyindeki ülkeler bu

imkândan genellikle yoksun kalırlar, çünkü yabancı yatırımcılara pek az cazip fırsat sunabilen bu ülkelerin sermaye girişlerini özümseme kapasiteleri de düşüktür. Neoliberalizmin bu ülkelerdeki sonuçları daha ağır olma eğilimi gösterir ve orta gelir düzeyindeki ülkelerle karşılaştırıldığında bu ülkelerin gelecekleri daha kasvetli görünmektedir.

Neoliberal kalkınma politikalarına yöneltilen eleştiriler iki geniş alan içinde sınıflandırılabilir: Neoliberalizmin kuramsal ve yöntemsel kusurları ile Washington uzlaşması politikalarının görgül sorunları.

KURAMSAL VE YÖNTEMSEL SORUNLAR

Dört konu özellikle dikkati çekiyor. Kuramsal düzeyde bakıldığında piyasaya beslenen neoliberal iman neoklasik kuramın kendisiyle bile çelişir. Lipsey ile Lancaster'in (enikonu neoklasik olan) ikinci en iyi çözümlemesine göre, bütün ekonomiler için istisnasız geçerli olduğu üzere, eğer bir ekonomi birkaç açıdan tam rekabetçi ülküden uzaklaşırsa, eksikliklerden birinin giderilmesi (örn. devletin petrol tekelinin özelleştirilmesi) ekonomiyi daha etkin ya da üretken yapmayabilir. Bu nedenle, bir politika reformunu, her şeyi kapsayan bir paketin içine sarıp sarmalamak yerine kendi şartları içerisinde değerlendirmek gerekir.

Siyasi açıdan bakıldığında, zengin ülkelerde neoliberalizm "Keynesçi uzlaşmayı" geçersiz kılmayı ve refah devletini en azından kısmen arka plana itmeyi amaçlıyor. Öte yandan, yoksul ülkelerde Keynesçilik ve refah devleti asla var olmamıştır. Sıklıkla hantal ve etkisiz kalmasına karşın devlet müdahalesi öteki alanların yanı sıra, hızlı büyümenin sağlanması ve toplumsal adaletin geliştirilmesi açısından vazgeçilmez olmuştur. Bu ülkelerde Washington uzlaşması, devletin, aralarında yoksulluk, işsizlik ve gelirle servetin yoğunlaşmasının da yer aldığı acil nitelikteki toplumsal sorunlarla baş edebilme gücünü azaltıyor.

Neoliberaller, piyasa reformları lehine argümanlarına güç kazandırmak amacıyla devlet müdahalesinin maliyetleriyle ilgili hesaplamalar yaparlar. Öte yandan, neoliberal politikaların maliyetle-

rini sistemli bir biçimde göz ardı etmeleri dikkat çekicidir. Büyüme oranlarının sürekli olarak düşük olmasının yol açtığı dinamik yarar kayıpları, yüksek işsizliğin yol açtığı toplumsal ve iktisadi maliyetler, (serbest bırakılan) lüks tüketim malları ithalatı ile sermaye kaçışlarından kaynaklanan döviz israfları ve neoliberal reformların ardından daima gözlenen sanayi tabanının küçülmesinin olumsuz etkileri, bütün bunlar bu maliyetler arasında sayılabilir.

Son olarak, neoliberalizme karşı pek çok alternatif örnekten bahsedilebilir. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir: Zengin ülkeler neoliberal politikalar izleyerek zengin *olmamışlardır* (Chang 2002); hem zengin hem de yoksul ülkelerde hızlı büyümenin görüldüğü dönemler neoliberalizmle *çakışmamaktadır*; Latin Amerika (1930-82), Doğu Asya (1960-98) ve Çin (1978'den bugüne) gibi yerlerde hızlı büyümeyle bağlantılı politikalar, Washington uzlaşmasının reçeteleriyle pek çok açıdan tam bir karşıtlık gösterirler.

UYGULAMA SORUNLARI

Uygulama sorunları beş başlık altında toplanabilir. İlk olarak, Washington uzlaşması politikaları, küçük sermaye gruplarıyla işçiler karşısında büyük yerli ve yabancı sermayeyi (özellikle de finansal sermayeyi) sistemli biçimde kayırır. Kaynakların zenginlere aktarılması ve neoliberal enflasyon saplantısının tetiklediği büyümenin yavaşlaması, neredeyse bütün ülkelerde işsizliğin artmasına, ücretlerin durağanlaşmasına ve gelir yoğunlaşmasına yol açmıştır (bkz. Milanovic 2002). Bunun da ötesinde yoksul ülkelere yönelen oynak sermaye akışları sık sık şiddetli finansal krizlere neden olmuştur (örn. 1994-95 Meksika, 1990-98 Doğu Asya, 1998 Rusya, 1999 Brezilya, 2001 Arjantin ve Türkiye krizleri).

İkinci olarak, iktisadi düzenlemelerin ortadan kaldırılması, bir yandan iktisadi faaliyetler arasındaki eşgüdüm derecesini ve devletin politika oluşturma gücünü azaltırken, öte yandan da sanayi politikası araçlarının toplumsal olarak belirlenmiş önceliklerin uygulanması amacıyla kullanılmasına engel olur; örneğin, bir ülkenin ulaşım ağının rakip firmalar arasında paylaştırılmış olması durumunda, bu ülkenin ulaşım ağının iyileştirilmesi yoluyla üre-

tim maliyetlerinin azaltılması daha güç hale gelebilir. "Piyasa özgürlüğü", iktisadi belirsizliği ve oynaklığı artırarak krizlerin patlak vermesini kolaylaştırır.

Üçüncü olarak, neoliberal reformlar genellikle *ex post*[2] biçimde etkin olmadığı söylenen işleri ve geleneksel sanayileri yıkıma götüren, karşılıklı olarak birbirlerini güçlendiren politikaları uygulamaya geçirir. Yeni sanayilerin hızla gelişmesi, etkin olmadıkları gerekçesiyle geleneksel sanayilerin tasfiye edilmesinin yol açtığı çöküntüyü nadiren telafi edebilir. Sonuçta ortaya yapısal işsizlik, yoksulluğun artması ve marjinalleşme, mevcut üretim zincirlerinin dağılması ve daha kırılgan bir ödemeler dengesi çıkar.

Dördüncü olarak, neoliberal makroiktisadi strateji ağırlıklı olarak "iş âlemi güveni"nin sağlanmasına odaklanır. Ancak bu tatmin edici olmaktan uzaktır, çünkü gayrimaddi ve tarifi zor bir kavram olmasının yanı sıra, güven ani ve rastgele değişikliklere tabidir. Üstelik, bu strateji neoliberalizme sadık olmanın yaratacağı yatırım düzeyleri hakkındaki tahminlerinde neredeyse her zaman aşırıya kaçar.

Son olarak, neoliberal politikalar kendi kendini düzelten politikalar değillerdir. Ancak, uğradıkları başarısızlıklar, Washington'un gözde politikalarının uygulanmasını sağlamak bahanesiyle, IMF ile Dünya Bankası müdahalelerinin iktisadi politika oluşturma alanının ötesine geçerek yönetişim ve siyasi süreç alanlarına doğru *genişletilmesi*ne yol açar.

WASHINGTON SONRASI UZLAŞMASI

1980'li ve 1990'lı yıllarda Washington uzlaşmasının yarattığı hoşnutsuzluk yoksul ülkeler geneline yayılmış, akademiyle sivil toplum örgütleri içinde yer alan anayolcu kesimlerce de dile getirilmeye başlanmıştı (bkz. 15., 19. ve 27. bölümler). Eleştiriler, Washington uzlaşmasının Doğu Asya ülkelerinin iktisadi başarısını açıklamakta yetersiz kalmasına, neoliberal politikaların iktisadi performansa önemli katkılarının olmamasına ve yoksullar üzerinde fazlasıyla olumsuz sonuçlara yol açan uyum programlarına

2 *ex post*: (Latince) bir şeyin meydana gelmesinden, gerçekleşmesinden sonra. *-çev*

dahil edilen, gereksiz ölçüde sert tedbirlere odaklanıyordu. Tedrici ve inişli çıkışlı bir seyir izlemesine karşın, uluslararası finansal örgütlerde çalışan iktisatçılar bile uyum programlarının işe yaramadığını kabul etmeye başlamışlardı.

Joseph Stiglitz'in 1997'de Dünya Bankası baş iktisatçısı olarak görevlendirilmesinin ardından neoliberal Ortodoksluktan giderek uzaklaşma eğilimi daha da belirginlik kazandı. "Yeni kurumsal iktisat" (YKİ) yaklaşımının önde gelen taraftarlarından olan Stiglitz, yeni görevini "Washington sonrası uzlaşması" adını verdiği şeyi biçimlendirmekte kullandı. Dünya Bankası'ndaki görevinden 1999'da el çektirilmesine karşın Stiglitz'in fikirleri terk edilmedi ve dünya genelinde etkili olmayı sürdürüyor.

YKİ, çözümlemenin odağını neoklasik rekabet ve piyasalar vurgusundan uzaklaştırarak, piyasanın başarısızlığının doğurduğu sonuçlara, iktisadi faaliyetlerin kurumsal çerçevesine ve kurumlardaki farklılıklarla değişimlerin olası sonuçlarına doğru çevirir. Bu yaklaşım, iktisadi kalkınma hakkında daha incelikli bir anlayış sağlayabilir (Harriss ve diğerleri 1995). Örneğin, artık kalkınma neoklasik kuramda olduğu gibi basitçe kişi başına GSYİH'nin ya da tüketim düzeyinin yükseltilmesi süreci olarak algılanmaz. Kalkınmanın önemli yönleri arasında yer aldıkları şüphesiz olan mülkiyet hakları, çalışma kalıpları, kentleşme, aile yapıları ve benzeri konulardaki değişimleri de kapsar. YKİ'ye göre yoksul ülkelerin büyüyememesinin gerisinde sıklıkla iktisadi faaliyetlerin hatalı düzenlenmesi, mülkiyet haklarının yetersiz tanımlanması ve diğer kurumsal kısıtlar bulunur. Bu konuda, yeni kurumsalcılığın neoliberalizm karşısında önemli üstünlükleri vardır. Örneğin, devlet müdahalesiyle ilgili olarak olumlu, yol gösterici ilkeler sunabilir. İktisadi politikada yapılacak değişikliklerle sınırlı kalmayan bu ilkeler, esasen mülkiyet haklarını korumak ve teşebbüslerin kârlılığını güvence altına almak amacıyla yapılacak yasal ve hukuki değişiklikleri, piyasa dostu sivil toplum kuruluşlarının geliştirilmesini, devlet bankalarının özelleştirilmesinin ötesine geçecek finansal reformları, demokratik nitelikteki siyasi reformları (tabii ki özgürlük ve insan haklarıyla ilgili kaygılardan ötürü değil, devletin gücünü sulandırarak iktisadi sonuçları etkileme becerisini

azaltmak maksadıyla olacaktır bu) ve buna benzer şeyleri de kapsayacaktır (Pender 2001). Daha kapsamlı olan bu politika tavsiyeleri kümesi "genişletilmiş şartlılık ilkesi" olarak bilinir.

WASHINGTON SONRASI UZLAŞMASINA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Washington sonrası uzlaşması, kalkınma sürecinin tam merkezinde toplumsal ilişkilerde gerçekleşen köklü bir kaymanın yattığı gerçeğini yerinde bir biçimde tespit ediyor. Toplulaştırılmış makroiktisadi verilere dayanılarak yapılacak bir çözümleme hem yetersizdir hem de potansiyel olarak yanıltıcı olacaktır. Bu sonuç, ekonomi politikçilerin 1980'li yılların başından bu yana neoliberalizme karşı dile getirdikleri bazı eleştirileri haklı çıkarıyor.

Ancak, bu üstünlüklerine karşın Washington sonrası uzlaşması Washington uzlaşmasınınkine benzer zayıf noktalar içerir.[3] Daha özelde belirtmek gerekirse, indirgemecilik, yöntemsel bireycilik, faydacılık ve mübadelenin toplumun bir yönü olmaktan ziyade insan doğasının bir parçası olduğuna biçimindeki inakçı [*dogmatik*] varsayım dahil olmak üzere aynı yöntemsel temelleri paylaşırlar (Saad-Filho 2003). Sonuç olarak, Washington sonrası uzlaşmasına göre piyasa toplumsal olarak yaratılmış bir kurum olmayıp "doğal" bir kurumdur ve en iyiliği belli koşullar altında sorgulanabilir olsa da piyasaya karşı çıkılamaz. İkinci olarak, Washington ve Washington sonrası uzlaşmaları yoksul ülkelere çok benzer politikalar tavsiye ederler. Maliye ve para politikaları alanlarında aşırı muhafazakâr olmalarının yanı sıra "serbest" ticareti, özelleştirmeyi, serbestleştirmeyi ve düzenlemelerin ortadan kaldırılmasını desteklerler. Aralarındaki yegâne önemli fark reformun hızı, derinliği ve yöntemiyle ilgilidir, çünkü yeni kurumsalcılık piyasanın belirli başarısızlıklarının düzeltilmesinde sınırlandırılmış devlet müdahalesinin potansiyel yararı olduğunu kabul eder.

Stiglitz ile IMF arasında geçen ateşli tartışmalar, Washington ve Washington sonrası uzlaşmalar arasındaki farklılıkların büyükmüş gibi gözükmesine yol açabilir. Ancak, bu uzlaşmaların ne

3 Bu konuda mükemmel yazılar için bkz. Fine ve diğerleri (2001) ve Standing (2000).

temellerini oluşturan iktisat kuramları arasında (ki bunlar büyük ölçüde birbirleriyle uyumludurlar) ne de yoksul ülkelere önerdikleri politika tavsiyeleri arasında (ki esasen birbirlerinden ayırt edilmeleri olanaksızdır) bulunan farklar anlamında, bu ateşli tartışmaların bir karşılığı yoktur. Gerçekte bu iki uzlaşma, neoliberalizmin kalkınma iktisadı ile politikasına karşı sürdürdüğü acımasız saldırının iki koludur.

SONUÇ

Washington ve Washington sonrası uzlaşmalarının getirdikleri politika reçetelerinin yalnızca istisnai durumlarda başarılı oldukları yıllardır biliniyor. Ancak, ortada daha köklü bir sorun var. Buradaki asıl mesele, ne uyum programı uygulayan ekonomiler ile uygulamayan ekonomilerin büyüme oranlarının karşılaştırılmasıyla, ne bu tür programların uygulanmasından önceki ve sonraki büyüme oranlarının kıyaslanmasıyla, hatta ne de politika reformlarının IMF tarafından mı yoksa Stiglitz'in takipçileri tarafından mı uygulanması gerektiğiyle ilgili *değil*dir.

Çoğunluğu ilgilendiren asıl sorun, neoliberalizmin bu iki biçiminin teşvik ettiği büyümenin *türü*dür. Bu büyüme kalıbı istenmeyen bir kalıptır, çünkü geliri ve gücü yoğunlaştırıyor, yoksunluğu sürekli hale getiriyor ve insan potansiyelinin gerçekleşmesine engel oluyor. Neoliberalizmin sınırlılıkları ve yetersizlikleri, bir kuşak boyunca iktisadi kalkınmadan hemen hemen hiç faydalanamamış olan yoksul çoğunluğun yaşadığı ülkeler için alternatif politikalar aranmasını elzem hale getiriyor. Bu politikalar, hem eşitlik, demokrasi ve toplumsal adalet gereksimine yanıt vermeli, hem de iktisadi büyümeyi, kitlesel istihdamı, toplumsal içerilmeyi, nüfusun büyük çoğunluğunun temel gereksinimlerinin karşılanıp sosyal yardımlardan faydalanmasını desteklemelidir. Geçmişteki deneyimler, bu amaçların ancak merkezi olarak eşgüdümlü bir sanayi ve yatırım politikasıyla başarılabileceğini gösteriyor.

Başka bir deyişle, yoksul ülkelerin iktisadi sistemlerindeki açmazlar, başarısızlıklar ve yetersizlikler bizatihi aşırı devlet müdahalesinden kaynaklanmıyor. Açık hedefleri olan, içsel olarak

uyumlu, halk nezdinde meşruiyeti olan, nüfusun iktisadi olarak güçlü kesimlerini denetim altında tutabilecek ve kaynakların kullanılmasına yön verebilecek güçlü bir demokratik devlet, demokratik iktisadi hedefleri (nasıl tanımlanmış olursa olsun) piyasanın tek başına yapabileceğinden çok daha iyi gerçekleştirebilir. İktisadi ve toplumsal kurumlar, toplumsal olarak belirlenmiş bu amaçların gerçekleştirilmesi için seferber edilebilirler. Bu, devletin demokratik olmayan bir biçimde ekonominin ya da toplumun tamamına hükmetmesine, onları denetimi altına almasına yol açmaksızın gerçekleştirilebilir. Bu hedeflere ulaşılabilmesi, neoliberalizmin son derece olumsuz sonuçlarının farkına varılmasını, halkın bunlara karşı harekete geçmesini, hedeflerin net olmasını ve büyük bir çoğunluğun yılmaksızın siyasi bir kararlılık sergilemesini gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

Chang, H.J. (2002). *Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective*. Londra: Anthem Press [*Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü*, çev. Tuba Akıncılar Onmuş, İletişim Yayınevi, 2003].

Fine, B., Lapavitsas, C. ve Pineus, J. (der.) (2001) *Development Policy in the Twenty-First Century: Beyond the Post-Washington Consensus*. Londra: Routledge.

Fine, B. ve Stoneman, C. (1996) "Introduction: State and Development", *Journal of Southern African Studies* 22 (1), s. 5-26.

Harriss, J., Hunter, J. ve Lewis, C. (1995) *The New Institutional Economics and Third World Development*. Londra: Routledge.

Milanovic, B. (2002) "True World Income Distribution, 1988 and 1993: First Calculation Based on Household Surveys Alone", *Economic Journal* 112, s. 51-92.

Pender, J. (2001) "From 'Structural Adjustment' to 'Comprehensive Development Framework': Conditionality Transformed?", *Third World Quarterly* 22 (3), s. 397-41.

Saad-Filho, A. (2003) "Introduction", *Anti-Capitalism: A Marxist Introduction* içinde. Londra: Pluto Press [*Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş*, çev. Emel Kahraman ve diğerleri, Yordam Kitap, 2007].

Standing, G. (2000) "Brave New Words? A Critique of Stiglitz's World Bank Rethink", *Development and Change* 31, s. 737-63.

Weeks, J. (1991) "Losers Pay Reparations, or How the Third World Lost the Lending War", *Debt Disaster? Banks, Governments, and Multilaterals Confront the Crisis* içinde. Geonomies Institute for International Economic Advancement Series, s. 41-63.

13

DIŞ YARDIM, NEOLİBERALİZM VE ABD EMPERYALİZMİ

Henry Veltmeyer ve *James Petras*

Denizaşırı Kalkınma Yardımı'nın (ODA) yaygın biçimde iktisadi kalkınmanın katalizörü olduğu düşünülür. ODA'nın, sistemin merkezindeki "kalkınmış ülkeler"in oluşturduğu zenginler kulübünün zamanında geçmiş olduğu sınai kalkınma ve modernleşme sürecini yaşayan kalkınmakta olan ekonomilere yardımcı olacak gerekli itkiyi sağladığı söylenir. Dış yardımlara farklı bir açıdan da bakılabilir: Yardım alana değil de yardım edene yarar sağlamak üzere tasarlanmış bu yardımları sağlayan hükümetlerle örgütlerin jeopolitik ve stratejik çıkarlarını geliştirmenin bir aracı olarak. 1971'de, Bretton Woods dünya iktisadi düzeninin en şaşaalı (ancak krizin de eli kulağında olduğu) günlerinde bu görüş "emperyalizm olarak dış yardım" kavramıyla ifade ediliyordu.

1970'lerin başlarında "kapitalizmin altın çağı" son bulurken, bu dünya iktisat düzeni de parçalanıyordu (bkz. 1., 2. ve 22. bölümler). Sonuçta, bütün "sistem"in yeniden düzenlenip biçimlendirilmesi, yani sermayenin küresel ölçekte yenilenen genişlemesi ile birikiminin koşullarını oluşturmak gerekiyordu. Neoliberal kapitalist kalkınma modelinde krize stratejik bir çözüm getirilmesi 1980'leri buldu. Çözüm, hür teşebbüs ve serbest piyasa ilkelerine dayanan bir

küresel ekonominin yaratılması oldu. ABD hükümeti, dünya sistemi üzerindeki hegemonyasını yeniden tesis etmek için bu modeli kullanacaktı.

Bu değişimlerin dinamikleri gayet iyi biliniyor. ODA'nın bu süreçteki rolü ise pek bilinmiyor. Neoliberal küresel kapitalist kalkınma modeli bağlamında ODA'nın bu rolünün bazı önemli unsurlarının açığa çıkarılması bu bölümün amacını oluşturuyor.

1940'LI VE 1950'Lİ YILLARDA YARDIM: KOMÜNİZM TUZAĞIYLA MÜCADELE

Wolfgang Sachs ile meslektaşlarına göre (1992) kalkınma deyimi, çeşitli ülkelerde kendilerini sömürgeciliğinden boyunduruğundan kurtarmak için mücadele eden halklara yeni tahakküm ilişkileri dayatmak amacıyla, emperyalizmin bir biçimi olarak 1940'ların sonlarında "icat edilmişti". "Kalkınma" fikrinin geçmişi sıklıkla 10 Ocak 1949 tarihinde Başkan Truman'ın ilan ettiği denizaşırı kalkınma yardımının (ODA) "Dört Nokta" programına kadar geri götürülür. Ancak, çok taraflı biçimiyle (sonradan Dünya Bankası olarak anılacak) Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın 1948'de Şili'de, ertesi yıl da Brezilya ile Meksika'da finansman sağladığı projelerle başlar. Dünya Bankası, küresel kapitalist kalkınma biçimini ve uluslararası ticaret sürecini yeniden diriltmek amacıyla tasarlanan Bretton Woods sisteminin kurumsal payandasıdır.

ODA'ya gelince, ABD hükümeti açık arayla en büyük bağışçı ülkeydi. ABD hükümetinin dış politika hakkındaki jeopolitik ve stratejik değerlendirmeleri ODA'nın alacağı biçimi şekillendiren en önemli unsurdu. Bu değerlendirmeler kapsamlıca tartışılmıştır. "Dış yardım"ın olası kullanımları konusu daha en başında politik tartışmalara yol açmıştı. Temel sorun, ABD'nin daha geniş jeopolitik stratejik çıkarlarına en iyi nasıl hizmet edilebileceğiyle ilgiliydi. Dünyanın geri bölgelerinde iktisadi kalkınmayı teşvik etmenin ABD'nin çıkarına olmayacağını, az kalkınmış ülkeleri Batı bloku içerisinde tutmanın "gerçekçi olmayacağı" gibi Amerika'nın çıkarları açısından verimli olmayacağını dile getiren sesler yükseliyordu. ODA'nın, ABD'nin iktisadi çıkarlarına zarar vermeden jeopoli-

tik çıkarlarını geliştirmek (komünizmin yayılmasını önlemek) için yararlı bir araç olduğu görüşü sonunda egemen oldu.

1960'LI VE 1970'Lİ YILLARDA YARDIM: REFORM MU, DEVRİM Mİ?

Kalkınmakta olan ülkelerde "yardım"ın vurgusu, devletin idari gücünün oluşturulması ve hem kamu hem de özel kesim girişimleri için altyapının sağlanması –emperyal politikanın tabiriyle "ulus inşası"– üzerine yapılıyordu. Latin Amerika'da ise asıl kaygı devrimci değişim yönündeki baskıların bertaraf edilmesiyle, yani başka Küba'ların ortaya çıkmasının engellenmesiyle ilgiliydi. Bu amaçla USAID (ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı) devlet öncülüğünde reformlar yapılmasını, kırsal kesimdeki yoksullara kamu eliyle kredi ve teknik destek sağlanmasını teşvik etti.

ODA'nın büyük kısmı iki taraflı biçimde gerçekleştirildi, ancak USAID hükümetleri devre dışı bırakıp fonları yerel topluluklara daha doğrudan aktarmak amacıyla sivil toplum kuruluşlarına (STK'lar) giderek daha fazla ağırlık verdi. Bu STK'lar (ABD'de "özel gönüllü örgütlenmeler"), ODA için yararlı bir bağlantı kanalı sağlamanın ötesinde, kalkınmayı seçen yerel örgütlerin güçlendirilmesi ve sistem karşıtı yönelimli sınıf temelli örgütlenmelerin zayıflatılması dahil olmak üzere, bağışçı ülke açısından çeşitli ikincil "hizmetler" ve yararlar da sağlıyordu. Bu bağlamda, STK'lar neredeyse tesadüfen (ve çalışanların çoğunun bakış açısından değerlendirildiğinde "masum biçimde") devrimden kaçınarak iktisadi ve toplumsal kalkınmayı teşvik etmek için kullanılmalarının yanı sıra, demokrasi ile kapitalizmin faziletlerinin (siyasette seçim mekanizmasının, iktisatta piyasa mekanizmasının ve değişimin yolu olarak reformun kullanılması) reklamının yapılmasına yardımcı olmak amacıyla da kullanıldılar.

Büyüyen ABD imparatorluğunun iktisadi ve siyasi çıkarlarına uygun düşen değer ve davranışları destekleyen bu STK'lar, etkileri itibarıyla ABD emperyalizminin icra organları işlevini gördüler. Kutsal ilkeleri yayma eğilimleri eski emperyalizmin misyonerlerini andırıyordu. Bu sefer, reform ve demokrasi hakkında olumlu söz-

leri, toprakta gizlenmiş olan şeytani güçler (komünizm, devrimci değişim) hakkında bilgileri yayıyorlardı.

Yeni ve eski misyonerler arasındaki fark (gerçi aralarında temelli bir fark da olmayabilir), yeni misyonerlerin çoğu kez bulundukları müdahalelerin daha geniş ölçekli sonuçlarının farkında olmamalarıydı. STK'lar, kutsal ilkeleri yaymakla ilgilenen ideologlar değillerdi. Ulaştırdıkları yardımlarla insanların yaşantılarında küçük de olsa bir değişiklik yapmak isteyen, iyi niyetli bireylerden oluşuyorlardı. Buna rağmen, bağışçı ülkelerle bağıştan yararlanan örgütler arasında üstlendikleri aracılık yapma görevlerini yaparlarken ister istemez devrimci değişim siyasetine karşıt nitelikteki alternatifleri teşvik etmiş oluyorlardı; zaten USAID'in bu STK'lara finansman sağlamasının nedeni de buydu.

USAID ve genel olarak bağışçılar topluluğu, paylaştıkları kalkınma girişiminde STK'ları ortakları olarak kullandılar. Bu yolla, yerel toplulukların devrimden uzaklaşarak değişim için reformcu bir yaklaşıma yönelmelerine yardım ettiler.

DÖNÜŞÜM HALİNDEKİ SİSTEMDE DIŞ YARDIM: 1973-83

Savaşın hemen ardından gelen dönem "kapitalizmin altın çağı" olarak tanımlanır, ancak uzayıp giden bir kriz döneminin başladığı ve çıkış yolu bulmak amacıyla sistemin yeniden yapılandırılmasına yönelik çabaların görüldüğü 1970'lerin başlarında bu devir sona erdi. Stratejik yanıtlardan birisi, sermayenin emeğe doğrudan saldırıya geçmesi oldu. Verilen diğer yanıtlar arasında o dönemde küresel Kuzey-Güney sermaye akışlarına (resmi söylemde "uluslararası kaynak aktarımları"na) egemen olan "resmi" ODA biçiminde sağlanan daha esnek bir düzenleme biçiminin (post-Fordizm, kalkınma finansmanının küresel yeniden yapılandırılması) kurumsallaştırılması, bilinen adıyla "Washington uzlaşması"na dayanan bir dizi ulusal politika "reform"u ("yapısal uyum programı") sayılabilir.

Finansal sermayeye gelince, iktisadi büyümeyi canlandırmak için gereken tamamlayıcı finansman biçimi olarak tasarlanan ODA baskın biçim oldu. 1983 yılına gelinceye değin, bu tür resmi "finan-

sal kaynak" aktarımları iktisadi faaliyetlerin altyapısını oluşturmak amacıyla tasarlanmış projelere yönlendirildi. Ancak, bölgenin genelini kapsayan borç krizinin başlamasından sonra, "resmi" aktarımlar farklı bir biçim alarak serbest piyasa yanlısı politika reformları temelinde verilen kredilere dönüştüler.

Bu noktaya gelinceye değin, Dünya Bankası ve diğer Uluslararası Finansal Kurumlar (UFK), ODA'nın, kendilerine özgü yolları takip etmeleri beklenen kalkınmakta olan ülkelerin "kendi" kalkınma stratejilerine hizmet edeceğini öngören bir konumu benimsemişlerdi. Ancak 1983'ten sonra, borç krizinin sağladığı dolaylı baskının etkisiyle bankaların borç verme faaliyetleri "Washington uzlaşması" dahilinde tasarlanan reformlara bağlı hale geldi. Küresel krizin ardından, ABD ile Avrupa'daki ticari bankalar ticari krediler politikasını başlattılar. Bunun sonucunda, özel sermaye ve borç finansmanı hızla büyüyeyerek "resmi" sermaye akışlarını (ODA) aşacaktı. Hatta bazı yıllarda (1970'lerin sonlarında ve ardından 1990'ların başlarında) ticari krediler, ÇUŞ'larla bağlantılı DYY biçimindeki sermaye akışlarını da aşmıştır. Bu sermaye akışlarının tutarı ve elde edilen getirilerin genel bir resmi Tablo 13.1'de sunuluyor.

Bu veriler bazı küresel eğilimlerin varlığına işaret ediyor: ODA'nın 1990'larda özel sermayenin gölgesinde kalması; (borç krizi ile birlikte) 1980'lerde ve (Latin Amerika ve Asya'daki finansal krizlerinden ardından) 1990'larda ticari ödünçlerdeki çarpıcı düşüş; özelleştirilen teşebbüslerin satın alınmasında ve şirket birleşmelerinde kullanılan, varlık ve gelirde küresel bir yoğunlaşmaya yol açan DYY'nin büyüyerek baskın sermaye akışı biçimi (IMF'nin ifadesiyle "özel sektör kaynaklı dış finansal akışların belkemiği") haline gelmesi.

Kalkınmakta olan ülkelerden dışarıya doğru büyük miktarda bir üretken ve finansal kaynak akışı olduğu da Tablo 13.1'den görülebilir. Bu kaynak akışı, kalkınmakta olan ülkelerde tam anlamıyla bir kan kaybı yaşandığı anlamına geliyor. Yatırımlardan elde edilen çeşitli getiri türleri (kârların geri götürülmesi, borçlarla ve özsermaye yatırımlarıyla ilgili faiz ödemeleri) biçiminde gerçekleşen sermaye çıkışının geçtiğimiz on yılda yalnızca Latin Amerika'da yedi yüz elli milyar doları aştığı tahmin edilmektedir (ECLAC 2002).

Tablo 13.1 Uzun dönemli Kuzey-Güney sermaye akışları, 1985-2001 (milyar ABD doları)

	1985-89	1990-94	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Sermaye girişleri									
ODA	200.0	274.6	55.3	31.2	43.0	54.5	46.1	37.9	36.2
Özel	157.0	547.5	206.1	276.6	300.8	283.2	224.4	225.8	160.0
Toplam	357.0	822.5	261.4	307.8	343.8	337.7	270.5	263.7	196.2
Sermaye çıkışları									
DYY kârları	66.0	96.5	26.5	30.0	31.8	35.2	40.3	45.4	55.3
Borç ödemeleri	354.0	356.5	100.8	106.6	112.9	118.7	121.9	126.7	122.2
Toplam	420.0	453.0	127.3	136.6	144.7	153.9	162.2	172.1	177.5

Kaynak: IMF (2002); World Bank (2002); OECD (2000)

Bu "aktarımlar", kalkınmakta olan ülkelerde üretimi genişletmek amacıyla kullanılabilecek potansiyel sermayede büyük bir azalma olduğunu gösteriyor. Hatta ODA bile bu bağlamda bir sermaye sızıntısı mekanizması gibi çalışmıştır: 2002'de kalkınmakta olan ülkelerin Dünya Bankası'na yaptıkları geri ödemelerin tutarı yeni "finansal kaynak" miktarını aştı. ECLAC'a (2002) göre, çokuluslu şirketlerin faiz ödemeleri ve kârlar biçiminde bölgeden ABD'deki merkezlerine geri götürdükleri sermaye miktarı yalnızca bir yılda 69 milyar doları aşmıştır. İsim hakkı ödemelerini, navlun, sigorta ve diğer hizmet bedellerini, Latin Amerikalı seçkinlerin ABD ve Avrupa bankaları aracılığıyla milyarlarca doları denizaşırı hesaplarına aktardıklarını hesaba katarsak, 2002'de yağmanın toplam büyüklüğü 100 milyar dolara yaklaşıyordu. Bu, ABD imparatorluğunun yalnızca bir kısmında ve yalnızca bir yılda gerçekleşen rakamdır.

KÜRESELLEŞME DEVRİNDE YARDIM: 1980'Lİ VE 1990'LI YILLAR

Borç kriziyle birlikte alacaklıların Dünya Bankası ve IMF önünde sıraya girmesi sonucunda banka kredileri tamamen ke-

sildi. Yalnızca beş yıl içerisinde (1985-89 arasında), kalkınmakta olan ülkelerdeki (esasen Latin Amerika'daki) kalkınma proje ve programlarında kullanılabilecek 350 milyar doları aşan bir tutarın borç ödemeleri biçiminde ticari bankaların merkezlerine yönlendirildiği Tablo 13.1'den görülebilir. Hem Latin Amerika'da hem de Sahra Altı Afrika'da bu dönemin "kalkınmanın kayıp on yılı" olması, çok büyük boyuttaki bu sermaye sızıntısının doğrudan bir sonucudur. 1995 itibarıyla neredeyse hiçbir ticari banka kalkınmakta olan ülkelere kredi açmazken, Dünya Bankası'nın yeni "yardım" yapılması için bir şartlılık ilkesi olarak politika reformlarının uygulanmasında ısrar etmesinden ötürü 800 milyar dolarlık bir tutar daha "kalkınma bakımından kaybedilmiş" olarak kayda geçirildi (bkz. 11. bölüm ve Dünya Bankası 1998).

1990'lar önce Meksika'yı ve ardından da 1997 ortasında güneydoğu Asya'yı etkisi altına alan bir virüsün yayılmasına tanıklık etti. Kısa vadede kâr elde etme peşinde koşan yüz milyarlarca dolar tutarındaki sermayenin oynak ve denetim dışı hareketinin neden olduğu "Asya (finansal) krizi" bölge ekonomilerini birbiri ardına tahrip ederken, dünya sisteminin bir kısmında yaşanan, hızlı büyümeyle özdeşleştirilen "iktisadi mucize" hakkındaki konuşmaları (ve yazıları) tamamen sessizliğe mahkûm etti.

Finansal kriz daha genel bir iktisadi kriz, hatta sistemin çökmesi hayaletini yeniden hortlattı. Bu koşullarda, çokuluslu ticari bankalar arkalarında DYY tarafından doldurulacak bir boşluk bırakarak yine sahneden çekildiler; sonuç bir beş yılın daha "kalkınmanın kayıp yılları"na eklenmesi oldu (ECLAC 2002). Cüzi düzeyde kalan resmi yardım akışları, çok daha büyük boyutlardaki DYY akışları gibi büyük ölçüde "üretken olmaktan uzak"tı (yatırımdan çok tüketime harcandı). Bu "gelişmeler"in sonuçlarını tahmin etmek zor olmasa gerek. Bugüne dek Latin Amerika'nın en kalkınmış ekonomisi olan, ancak şu anda (ve son beş yıllık zaman diliminde) etkileri çok geniş bir alana yayılan bir krizin pençesine düşmüş haldeki Arjantin deneyimi bu sonuçları gösteren iyi bir örnektir.

KÜRESELLEŞME DEVRİNDE ALTERNATİF KALKINMA VE EMPERYALİZM: 1983-2003

ODA, ABD devletinin stratejik dış politika gereksinimlerini karşılayacak bir politika olarak ortaya çıkmıştı. Geçmişe dönüp bakıldığında, gayet yerinde bir tespitle ABD devletinin hizmetindeki emperyal bir politika olarak betimlenebilir. Daha sonra kalkınma projesi, uşak devletler [*client state*] içindeki devrimci değişime yönelik baskıları etkisizleştirmenin bir aracı olarak STK'lar vasıtasıyla imparatorluğun hizmetine sokuldu. ABD devlet gücünün sergilenmesi açısından daha başarılı alanlardan biri olan ABD devletinin Orta Amerika'daki (siyasi ve askeri) müdahalesinin tarihçesi, kalkınmanın başarılı olduğundan daha fazla sayıda durumda başarısız olduğuna şahitlik eder. Evet, bölgede başka Küba'lar ortaya çıkmadı, ancak bunda USAID'in yürüttüğü faaliyetlerden daha çok askeri güç sergilenmesi ve bölgedeki kontrgerilla güçlerine sağlanan büyük "yardım" rol oynadı.

1980'li yıllarda, yapısal uyum programları (YUP) ile piyasa reformlarına dayanan yeni neoliberal küreselleşme projesi eliyle ODA'ya yepyeni bir içerik kazandırıldı (bkz. 12. bölüm). Bu bağlamda, kalkınma projesi tamamen terk edilmese de yeniden yapılandırıldı. Yoksulluk sorununu hedef alan yeni bir kalkınma projeleri kuşağının icrasında, bağış yapanlarla halk tabanı arasında aracılık yapacak sivil toplum kuruluşları ile hükümetler arası ODA örgütlerinin ortaklığına dayanan, daha katılımcı bir kalkınma biçimi bir alternatif olarak tasarlandı. Pek çoğu, kendileri farkında dahi olmadan yeni emperyalizmin temsilcileri, yani serbest piyasa kapitalizmi ile demokrasinin kutsal ilkelerin taşıyıcıları haline getirilen bu STK'lar aracılığıyla yönlendirilen fiili fon akışları aslında oldukça mütevazı idi (toplam miktarın yüzde 10'undan daha azı), ancak halk örgütlenmelerinin sisteme karşı doğrudan harekete geçmekten uzak durarak, bunun yerine "katılımcı" bir "yerel kalkınma" biçimi seçmelerini sağlayacak ölçüde etkili oldular. Bu kalkınma, doğal, fiziki ve finansal varlıkların birikimine değil, güç yapısıyla siyasi bir cepheleşmeyi ya da önemli bir değişikliği gerektirmeyen "sosyal sermaye" birikimine dayandırılıyordu.

GERİLEMENİN KATALİZÖRÜ OLARAK DIŞ YARDIM

1980'lere gelinceye kadar ODA hâkim "uluslararası kaynak akışı" biçimi oldu. ODA'nın mantığı, kalkınmakta olan ülkelerin kendi kalkınmalarını finanse edecek yeterli sermaye biriktirmekten aciz oldukları varsayımına dayanıyordu. Sağlanacak ek finansmanın bir katalizör işlevi görerek, yoksulluğu azaltacak ve ekonomilerde büyümeyi teşvik edecek koşulları yaratacağı farz ediliyordu. Ancak, elli yılı aşan deneyimler yardımın aslında bağışta bulunan ülkenin çıkarlarına hizmet etmesinin daha muhtemel olduğunu, ODA'nın diğer "kaynak akışları"yla aynı işlevi gördüğünü göstermiştir: Kalkınmanın değil, gerilemenin katalizörü işlevi gören bir artık aktarım mekanizması.

Kanıtlar açıkça ortada. Kalkınma süreci, Bretton Woods sisteminde yaşanan yirmi yıllık bir hızlı büyüme döneminin ardından DYY'ye, ticari banka kredilerine (ve ODA'ya) bağımlı olan, yapısal uyuma tabi olan alanlarda yavaşlayarak durma noktasına gelmiştir. "Üçüncü Dünya"nın bazı kısımları -kesin konuşmak gerekirse Doğu ve Güneydoğu Asya'nın yeni sanayileşen ülkeler (YSÜ'ler) grubu- yüksek hızla büyümeye devam ettiler ve bu büyümeyle birlikte toplumsal-iktisadi koşullarda önemli iyileştirmeler sağlandı. Gelgelelim, bu ülkeler ne neoliberal bir politika takip ettiler ne de YUP'un buyruğu altına girdiler. Latin Amerika ile Sahra Altı Afrika bölgelerinde, neoliberal reform politikaları ve ODA, servet ve gelir eşitsizliklerinde çarpıcı bir artışın yanı sıra mutlak yoksulluk koşullarında yaşayıp çalışan insanların sayısındaki önemli artış dahil olmak üzere, toplumsal ve iktisadi koşullarda kesin bir kötüleşmeye yol açmıştır.

1990'ların sonlarına gelindiğinde, tahminlere göre yaklaşık üç milyar insan, yani dünya nüfusunun yüzde 44'ü temel ihtiyaçlarını karşılayamazken, 1,4 milyar insan ise mutlak yoksulluk koşullarının da altında, günde bir dolardan daha az bir gelirle yaşamaya mahkûm halde (bkz. 15. bölüm). Bu yoksulluğun kısmen eskiden beri var olan toplumsal dışlanmadan kaynaklandığı doğrudur, ancak asıl neden ODA ile ilintili politika reformlarıdır ya da en azından bu reformların etkisiyle yoksulluk daha da şiddetlenmiştir. Bu

bağlamda, yardım aslında büyüme ve kalkınmanın değil, az kalkınmışlığın ve gerilemenin katalizörü olarak görülebilir.

Bu konuyla ilgili tarihi gerçekler bundan daha açık olamazdı herhalde. Neoliberal küreselleşme ve yapısal uyum devrinde, bu gerileme ODA'nın politika şartlılık ilkelerinin doğrudan bir sonucudur. Russel Mokhiber ve Robert Weissman (2003), "şirketler küreselleşmesi ve yoksullar" konulu yazılarında, Centre for Economic and Policy Research (CEPR) kurumunun bir çalışmasına değiniyorlar. Bu çalışmaya göre devletin önderlik ettiği kalkınmacı bir modelin hâkim olduğu 1960-80 dönemi ile serbest piyasa kapitalizminin "yeni iktisat modeli"nin egemenliğinin hüküm sürdüğü 1980-2000 dönemi arasında, incelenen 89 ülkenin yüzde 72'sinde kişi başına gelirde en az yüzde beşlik bir düşüş görülmüştür. Bu açıdan iyi bir performans gösteren kalkınmakta olan ülkeler, IMF ile Dünya Bankası'nın politika reçetelerini görmezden gelen ülkeler olmuştur. CEPR tahminlerine göre, önceki kalkınma patikalarını izlemiş olsalardı bu ülkelerin on sekizinde kişi başına gelir düzeyi iki katına çıkmış olacaktı.

SONUÇ

ODA'nın dinamikleri en iyi şekilde, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde geliştirilen stratejik nitelikteki üç jeopolitik ve iktisadi projeyle bağlantılı olarak kavranabilir: *Uluslararası kalkınma*, *küreselleşme* ve *emperyalizm*. Bu projelerin yarattıkları koşullar kapsamında değerlendirildiğinde, ABD'nin iktisadi dış politikasının bir aracı olan ODA dolayısıyla gerilemenin bir katalizörüdür. Bu gerileme tabii ki kalkınmanın tasarlanmış bir sonucu değildir, ancak ODA'ya iliştirilen şartlılık ilkelerinin tasarlanmamış olsa bile kaçınılmaz sonucu olduğu da açıktır. Sorun, iktisadi kalkınmanın (ve bütün bir ODA girişiminin) yardım alanların değil de verenlerin çıkarlarına hizmet edecek şekilde tasarlanmış reformların benimsenmesine dayanıyor olmasıdır. Tarihi gerçekler, ODA'nın ve daha genelde kalkınma projesinin bu anlamda son derece başarılı olduğunu gösteriyor. Hayter'in otuz yılı aşkın bir süre önce işaret ettiği gibi dış yardım bir emperyalizm biçimidir; ne daha azı ne daha çoğu.

KAYNAKÇA

ECLAC (Latin Amerika ve Karayip Ülkeleri Ekonomik Komisyonu) (2002) *Statistical Yearbook for Latin America and the Caribbean*. Santiago: ECLAC.

Hayter, T. (1971) *Aid as Imperialism*. Harmondsmouth: Penguin.

IMF (Uluslararası Para Fonu) (2002) "Recent Trends in the Transfer of Resources to Developing Countries", Global Development Finance, Country Tables, Washington, D.C.: IMF.

Krueger, A., Michalopoulos, C. ve Ruttan, V. (1989) *Aid and Development*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Mokhiber, R. ve Weissman, R. (2003) "Other Things you Might Do With $87 Billion", *Corp-Focus*, 10 Eylül, <lists.essential.org/pipermail/corp-focus/2003/000160.html>.

OECD (İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) (2000) *DAC Geographic Distribution of Flows*. Paris: OECD.

Veltmeyer, H. ve Petras, J. (1997) *Economic Liberalism and Class Conflict in Latin America*. Londra: Macmillan.

Veltmeyer, H. ve Petras, J. (2000) *The Dynamics of Social Change in Latin America*. Londra: Macmillan.

World Bank (1998) *Assessing Aid: What Works, What Doesn't, and Why*. New York: Oxford University Press.

World Bank (2002) *Global Economic Model*. Washington, D.C.: World Bank.

14

KALKINMAKTA OLAN ÜLKELERDE ÇİFTÇİLERE SOPA VE HAVUÇ: KURAMDA VE UYGULAMADA TARIMSAL NEOLİBERALİZM

Carlos Oya

Bu bölümde, daha çok kalkınmakta olan ülkelere odaklanılarak tarımda neoliberal fikirlerin ortaya çıkışı, gerisinde yatan mantık ve uygulamaya geçirilmesi incelenerek, neoliberal tarımsal çerçevenin gerçekçi olmayan kuramsal ve görgül varsayımlarından ileri gelen önemli sapmalarının bulunduğu savunuluyor. Dahası, neoliberal tarım politikalarının yoksul ülkelerin tarım kesimi üzerindeki etkisi son derece eşitsiz ve genellikle olumsuz olmuş, toplumsal farklılıkları ağırlaştırarak "yoksullar"ı giderek marjinalleştirmiştir. Son olarak, serbestleştirilmiş piyasalar kuralına itaat etmeye yalnızca kalkınmakta olan en güçsüz ülkelerin zorlanması, öte yandan, serbest piyasa yanlısı retoriğe karşın dünyanın en güçlü üreticilerinin açıkça müdahaleci politikalar izlemeyi sürdürmeleri ölçüsünde "tarımsal neoliberalizm" uygulamasının bakışımsız olduğunu göreceğiz.

TARIMSAL NEOLİBERALİZMİN İLERLEYİŞİ VE ARKASINDAKİ MANTIK: KURAM

Başta Dünya Bankası, IMF, bölgesel kalkınma bankalarında ve ardından daha az belirgin olmakla birlikte BM'nin bazı kurum-

larında (FAO, IFAD)[1] olmak üzere, neoliberal fikirlerin akademik dünyada ve kalkınma politikası tartışmalarının yürütüldüğü bazı çevrelerde egemen hale gelmesi 1980'lerin başlarında hız kazandı. Aynı zamanda bu, ABD, İngiltere ve bazı Avrupa ülkelerinde ağır basan iktisadi ve siyasi modeldeki değişimle çakışıyordu (bkz. 12. bölüm). Diğer taraftan, ABD hükümetinin başlıca çok taraflı kurumlar ve bazı OECD üyesi hükümetler üzerinde sahip olduğu nüfuzu, neoliberal fikirlerin dünya genelinde ortaya çıkıp yayılmasına temel hazırladı.

Neoliberalizmin önermeleri tarıma da uygulandı: Devlet ve piyasanın "birbirinden ayrı ve karşılıklı olarak birbirini dışlayan kurumlar" olarak kabul edildikleri devlet-piyasa ikiliği; devlet kurumlarının özünde etkin olmamasının aksine, piyasa mekanizmasının etkinliği; rant kollayıcılık, teknolojik gerilik ve yanlış kaynak ayrılması anlamında devlet müdahalesinin neden olduğu bozucu etkiler.

Bu önermeler, Afrika'da devletin tarım alanındaki müdahaleleri hakkında hazırlanmış, en çok atıfta bulunan çalışmalarda (örn. Dünya Bankası'nın 1981 tarihli Berg Raporunda, Bates'in yine 1981 yılında yaptığı çalışmada) açıkça görülüyordu. Bu çalışmalar, 1980'lerin başlarından itibaren neoliberal tarım reformlarının yaygın bir biçimde uygulanmasına zemin hazırladı. Latin Amerika'da, dikta rejiminin neoliberal politika reformlarını süratle benimsediği Şili gibi ülkeler başta olmak üzere, neoliberal tarım gündemi 1970'lerde etkisini zaten hissettirmeye başlamıştı (Kay 2002). Neoliberalizmin tarıma dair politika görüşünün kökleri, idealleştirilmiş tarımsal hanehalkı modellerine dayanan anayolcu neoklasik yapıtlarda yatar. Bu kuramsal soyutlamalarda, aynı anda hem "rekabetçi firmalar" hem de tüketiciler olarak nitelendirilen tarım üreticilerinin akılcı, kâr azamileştirici birimler olduğu varsayılır. Çiftçilerin bol olan kaynakları –emek– hakkında akılcı kararlar aldıkları, fiyat teşviklerine karşı duyarlı oldukları ve (hava koşulları, su, yollar, tarım zararlıları gibi) kısıtlarla şoklara maruz kaldıkları farz edilir.

Neoklasik hanehalkı modellerinin kullanılması ve bu modellerin varsayımlarına güvenilmesi, tarımsal yapılardaki önemli tarihi fark-

1 *FAO*: Gıda ve Tarım Teşkilatı; *IFAD*: Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu. *-çev*

lılıkları, farklı teknolojik koşulları, yoksul ve orta gelir düzeyindeki ülkelerin kırsal kesimlerinde var olan önemli boyuttaki eşitsizliği ve katmanlaşmayı göz ardı eden, yanıltıcı nitelikteki "ortalama temsili çiftçi" kavramına yol açmıştır. Şu üç grubu ele alalım: Afrika'nın eski yerleşimci ekonomileri (Zimbabve, Güney Afrika, Kenya), Sahel bölgesi ülkeleri (Senegal, Mali, Nijer), Nijerya, Fildişi Sahili; Latin Amerika'nın orta gelir düzeyindeki büyük ülkeleri (Brezilya, Meksika, Kolombiya, Arjantin); Afrika ile Asya'nın geçiş ekonomisi ülkelerini (Etiyopya, Mozambik, Angola ile Çin, Vietnam, Laos Demokratik Halk Cumhuriyeti, Kamboçya). Bu grupların tarımsal yapıları arasındaki farklılıkları kafamızda bir canlandıralım. "Evrensel köylü çiftçi" ya da "türdeş [*homojen*] köylüler" varsayımları bu farklı bağlamlarda tamamen anlamsız kalmaktadır. Köylü çiftçilerin, yoksul ülkelerdeki farazi bir "tarımsal sektör"ü meydana getiren temsili "firmalar" olarak düşünülmesi, politika tahrifatların yokluğunda neredeyse tam rekabetçi piyasalarda faaliyet gösteren rekabetçi firmalar gibi davranması gereken, türdeş bir atomize köylü çiftçiler kitlesi yanılsamasına yol açmıştır.

Bu kuramsal temellerden bakıldığında, ideal temsili çiftçinin karşılaştığı kısıtlara ve onun özendirmelere verdiği tepkilere odaklanan bir anlayışla karşı karşıya kalırız. Kısıtlar ayrı ayrı değerlendirilir, dolayısıyla hükümetin denetimi altında olduğu farz edilenlere odaklanılabilir. Devletin piyasa düzenlemelerinin etkilediği ürün fiyatlarının, tipik neoliberal çerçevenin saplantıları arasında olması pek de şaşırtıcı olmaz (Schiff ve Valdés 1992). Bu nedenle, "doğru fiyatları oluşturma" kalkınmakta olan ülkelerde neoliberal tarım gündeminin köşe taşı haline gelmiştir (Sender ve Smith 1984). Neoliberaller, fiyat tahrifatlarının önlenmesinin, aksi durumda "sömürülen" ve "aşırı vergilendirilen" köylülerin üretken potansiyellerini açığa çıkaracağını tahmin ederler. Bu gereğinden fazla "fiyatçı" yönelim, neoliberal argümanlara meşruiyet kazandırmak amacıyla kullanılan kısmi denge çözümlemeleri ile göstergelerin tartışmalı geçerliliği, farklı kesimlerin eleştirilerine maruz kalmıştır. Aslında, kuramsal ve görgül açılardan değerlendirildiğinde neoliberal reformları destekleyen çalışmaların çoğu hatalı ve yanıltıcıdır.

WASHINGTON UZLAŞMASI VE KALKINMAKTA OLAN ÜLKELERDE TARIM: UYGULAMA

"Uzlaşma"nın oluşturulmasında, Dünya Bankası ile IMF'nin bilhassa yoksul Afrika ülkeleri üzerinde sahip oldukları nüfuzları politika tartışmalarını belirleyip dönüştürmüş, çok sayıda hükümetin ve araştırmacının kendilerini adadıkları kalkınma gündemini belirlemiştir. Başta Dünya Bankası'nın desteklediklerı olmak üzere çoğu çözümlemede reformun gerekli olduğu; reformun *kaynak tahsisi* etkinliğinin artması, üretimin yükselmesi ve mali açıkların küçülmesi gibi beklenen sonuçların gerçekleşmesini sağlayacağı gösterilmeye çalışıldı. Neoliberal reformlardan önce uygulanan politikaların değerlendirilmesi için kullanılan başlangıç noktası Afrika ülkelerinin iki temel unsurunu içeriyordu (Sender ve Smith 1984, s. 12): (1) reform öncesi politikaların, çok taraflı kurumların desteğini alan bilgili bir teknokratlar sınıfı tarafından düzeltilebilecek (cehaletle, devletin yetersizliğiyle ya da rant kollayıcılıkla bağlantılı) "hatalardan" kaynaklandığı varsayımı; (2) "yanlış" politikaların tarımda durgunluğa yol açtığını göstermek amacıyla tarımın 1960'lı ve 1970'li yıllardaki performansının değerlendirilmesinde abartılı bir kötümserlik.

Daha geniş anlamda, arzda olumlu bir tepki yaratacak tarımsal uyumun makroiktisadi uyumun tamamlayıcısı olduğu düşünülüyordu. 1980'li ve 1990'lı yıllarda uygulamaya geçirilen ana politika hedefleri şöyle sıralanabilir: (1) tarımsal girdilerde ve (tüketicilere) gıda fiyatlarında sağlanan sübvansiyonların kaldırılması, yani ayrıcalıklı bir kentli tüketiciler sınıfının yararına işlediği ileri sürülen "ucuz" gıda politikalarının sona erdirilmesi; (2) köylünün ihracat yapmaya özendirilmesi amacıyla ulusal paranın aşırı değerlenmesinin mega devalüasyonlarla engellenmesi; (3) köylü çiftçilerin lehine olduğu ileri sürülen rekabetçi piyasaların devreye girebilmesi ve özel tüccarların cesaretlendirilmesinin yanı sıra, devletin kısmen ya da tamamen denetim altında tuttuğu kuruluşların mali açıklarının azaltılması için bu nitelikteki pazarlama ve ürün işleme kuruluşlarının ortadan kaldırılması ya da köklü bir reforma tabi tutulması; (4) üretici fiyatlarını potansiyel olarak yükseltmek ve arzın olumlu tepki vermesini teşvik etmek amaçları doğrultusunda tarım

ürünleri fiyatlarıyla ilgili düzenlemelerin kaldırılması ve fiyatların serbest bırakılması (ya da dünya piyasası fiyatlarıyla aynı düzeye getirilmesi); (5) "sürdürülebilir" finansal kurumlar oluşturmak, finansal piyasalarda istikrarı sağlamak ve şüpheli alacaklarla mali açıkları azaltmak amaçları doğrultusunda sübvansiyonlu tarımsal kredilerin yerini "alternatif" önlemlerin alması.[2]

Bu kapsamda devlete muğlak tanımlanmış bir dizi (sözde) temel işlev bırakılmıştır ("piyasaya işlerlik kazandırılması", "özel kesim yatırımları için uygun ortamın sağlanması" gibi). Tarım politikası belgelerinde karşımıza çıkan düzenlemeler ekseriyetle muğlak bırakılmıştır, hangi müdahalelerin devletin yeni rollerini geliştireceği bu düzenlemelerde açıkça ifade edilmez: Örn. çiftçilere ve tüccarlara piyasa ve fiyatlar hakkında bilgi sağlanması; özel kesim ve kooperatif faaliyetlerinin desteklenmesi; piyasa altyapısının oluşturulması; doğru ağırlık ve ölçü birimlerinin kullanımının sağlanması; ihraç ürünlerinde kalitenin denetlenmesi; rekabetçi pazarlamayı derinleştirecek yasal çerçevenin oluşturulması; bölgesel ticaret önündeki engellerin azaltılması.

Uygulamada neoliberal program aslında birbirleriyle tutarlı olmayan iki ayrı önlemler paketinden meydana gelir: Bu paketlerden biri piyasaların serbestleştirilmesini ve düzenleme dışı bırakılmasını, diğeri ise devletin çiftçilere doğrudan destek sağlamaktan vazgeçmesini amaçlar. Anayolcu çözümlemelerde neoliberal reformların tarıma etkilerini değerlendirmek için büyük bir çaba gösterilirken, bu reformların farklı çiftçi sınıfları üzerindeki çelişkili etkilerinden nadiren bahsedilir (bkz. Gibbon ve diğerleri 1993; Kherallah ve diğerleri 2002). Bu çalışmalarda önemli yöntemsel sınırlılıklar, yetersiz verilere dayanan ekonometrik çalışmalarda ise ciddi teknik sorunlar bulunmaktadır. Tarım politikası paketinin her yerde aynı olmasına karşın, fiilen uygulanan reform önlemleri genellikle ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Dolayısıyla, önerilen önlemlerdeki bu sayısal ve nitel farklılıkları hesaba katma-

2 STK'ların yönettikleri mikrofinansman programlarının teşvik edilmesi dışında "alternatif" kırsal kredi mekanizmaları oluşturulamamıştır. Bu durum, kısmen ya da tamamen devlet denetimi altında olan kuruluşların reforma tabi tutulmasının doğurduğu kredi daralmasını daha da ağırlaştırmıştır.

dan reformun kapsamını ve zamansal sıralamasını doğru dürüst ölçmek mümkün olmayacaktır.

Schiff ve Valdés'in yaptıkları çalışma (1992) türünden standart neoliberal çalışmaların yayınlanmasının ardından, "doğru fiyatları oluşturma" sloganının ve makroiktisadi uyumun ötesine geçip sadece devletin ve politikaların başarısızlıklarına saplanıp kalmayarak, 1990'lı yıllarda kalkınmanın ve tarım politikasının kapsamını genişlettiğini iddia eden "Washington sonrası uzlaşması"nın (WSU) ortaya çıkmasıyla birlikte neoliberal tarım gündemi biraz güç kaybeder gibi gözüktü (bkz. 3. bölüm). WSU'da devletlerle piyasalar ve bunların ayrı ayrı rolleri hakkında daha dengeli bir bakış açısı sunulması, piyasanın başarısızlıklarına vurgu yapılması, kurumların oluşturulmasına ve "iyi" yönetişime önem verilmesi, Dünya Bankası'nın tarım konusundaki düşüncesine yeni bir lezzet katmıştır. Ancak, devletin tarıma müdahale etmesine karşı çıkan argümanlar ve Washington uzlaşmasının (WU) piyasaları teşvik etmeye yönelik bildik çözümleri muhafaza ediliyor. Fiyat dışı etkenlere eskiden olduğundan daha fazla önem verilmesine karşın, piyasanın serbestleştirilmesinin yol açtığı zararlı etkiler ve içinde barındırdığı çelişkiler göz ardı edilmektedir.

Bahsettiğimiz bu yöntemsel kaygıların dışında, WU çalışmalarının ve kalkınmakta olan ülkelerde uygulanan neoliberal tarım politikalarının sığlığı yaygın bir biçimde eleştirilmiştir. Örneğin:

> YUP (yapısal uyum) politikaları, köylülerin girdi gereksinimlerini karşılayan, mal standartlarının uygulanmasını sağlayan, tek elden yürütülen pazarlama imkânları sunan ve fiyatları kontrol eden Afrika Pazarlama Komiteleri'ni, kısmen ya da tamamen devlet denetimi altında olan kuruluşları büyük ölçüde tasfiye etti. Onların yerini alan özel tüccarların performansı zamana ve mekâna göre farklılıklar gösterdi, ancak Uluslararası Finansal Kurumların umut ettikleri düzeyin çok gerisinde kaldıklarını gösteren epeyce kanıt birikmiştir. (Bryceson 1999, s. 7)

Neoliberal yazın, ticaret, hizmetler, finans, çiftçilik alanlarında büyüyen bir "özel sektör"ün yanı sıra, çiftçilerin arz yönlü tepkilerinin de hızla gelişeceği konusunda sürekli aşırı iyimser beklentiler beslemişti. Ancak, özel tüccarlar faaliyetlerini genellikle ürün ve

tohum piyasalarıyla sınırlı tutarken, (neoliberal çözümlemelerin sıklıkla göz ardı ettiği gerçekler arasında yer alan) kârlılığın düşük, pazarlama maliyetlerinin yüksek ve işletme sermayesinin kıt olması nedeniyle diğer girdi piyasalarına neredeyse hiç girmemişlerdir (Kherallah ve diğerleri 2002). Rekabet beklendiği kadar güçlü olmazken, ürün piyasalarında bile giriş engelleri etkili olmuştur. Tarım sektörüne yapılan kamu yatırımlarının düşmesinin etkisi de dikkate alındığında bu durum, sermaye yetersizliği, borçların artması ve verimliliğin düşmesi sorunlarıyla boğuşan "başarısız" çiftçilerin tarım dışında alternatif gelir kaynakları aramak zorunda kalmalarına yol açmıştır (Bryceson 1999; Kay 2002; Oya 2001; Ponte 2002).

Fiyatlara etkisi genellikle eşitsiz olmuş, kırsal kesimdeki farklı sınıfları farklı biçimlerde etkilemiştir: Sürekli olarak yükselen girdi fiyatları ürün verimini artıran girdilerin daha az yoğunlukla kullanılmasına yol açarken, giderek dünya fiyatlarıyla aynı düzeye gelen ihracat fiyatları ise 1980'lerde ve 1990'ların sonlarında kötüleşen uluslararası piyasa koşullarını takip etti; devalüasyonun net etkisine bağlı olarak ithal edilen gıdaların fiyatları yükselir ya da düşerken, fiyat kontrollerinin kaldırılmasının ardından yurtiçinde üretilen gıdaların fiyatları yükseldi (Kherallah ve diğerleri 2002); denetimlerin kaldırılması, mevsimsel ve bölgesel fiyat dalgalanmalarını sıklıkla şiddetlenmesine, dolayısıyla da fiyat oynaklığının genelde artırmasına yol açarak, hasattan sonra ürünlerini ucuza satmak zorunda kalan yoksul çiftçileri ve uzak bölgelerde yaşayan üreticileri olumsuz etkiledi. Genel olarak değerlendirildiğinde bu etkiler, pahalılaşan girdileri satın almaya gücü yetmeyen, sermayesi yetersiz çiftçilerin yanı sıra gıda fiyatlarındaki ve dalgalanmalardaki artışın vurduğu topraksız işçileri, net gıda ürünleri alıcısı olan kırsal kesim nüfusunu ve kentli tüketicilerin yoksul kesimlerini olumsuz etkilerken, yükselen fiyatların ve artan fiyat değişkenliğinin kaymağını zengin çiftçilerle yerel tüccarlar aralarında paylaştılar (Gibbon ve diğerleri 1993; Kay 2002; Ponte 2002).

Toprak reformu, her ikisi de küçük köylü çiftçiliğini destekleyen geleneğe yaslanan neoliberal ve "yeni popülist" tarım anlayışları arasındaki birlikteliğin köşe taşı olmuştur. Kurumsalcı yakla-

şımın uygun tarımsal çerçevelerin önemine yaptığı vurgu, bilhassa da tarımsal yatırımı azamileştirmenin ve kırsal kesimde eşitliği sağlamanın bir aracı olarak özel mülkiyet haklarının güvence altına alınması, sözleşmelere uyulmasının yasal olarak sağlanması konuları üzerine yoğunlaşması da can alıcı önemdedir. Özel mülkiyet haklarına resmiyet kazandırılmasını ve arazi piyasalarının geliştirilmesini kapsayan piyasa yönlendirmeli toprak reformu (istekli satıcı, istekli alıcı) gündemini takip eden neoliberal yazarlar, bunun neredeyse eşzamanlı olarak hem etkinliğe hem de eşitliğe yol açacağını umuyorlardı. Bu söylemde de önemli yanıltmacalar bulunuyor. Birincisi, küçük çiftçilerin (hektar başına ürün verimi anlamında) iddia edilen üstünlüğü, farklı teknoloji düzeyleri, ürünler ve tarımsal-ekolojik bölgeler açısından hâlâ kanıtlanmayı bekliyor (Dyer 2000). İkincisi, arazi tapulama faaliyetinin kredilere erişim olanakları, dolayısıyla da özel kesimin tarım yatırımları üzerindeki etkisi, kırsal finansal piyasaları gelişmemiş olan yoksul ülkeler bağlamında inandırıcı delillerle desteklenmiş değildir (El-Ghonemy 2003, s. 237). Üçüncüsü, düzenlemelerin giderek ortadan kaldırılması ve devlet desteğinin azaltılması bağlamında tutarlı bir biçimde uygulanan piyasa yönlendirmeli toprak reformu hakkındaki az sayıdaki deneyim, arazi yoğunlaşması, yoksulların dışlanması ve artan proleterleşme yönünde dikkat çekici bir eğilim olduğunu göstermiştir (El-Ghonemy 2003; Kay 2002).

Özetleyecek olursak, orta gelir düzeyindeki ülkeler dahil olmak üzere kalkınmakta olan ülkelerde yaşanan neoliberal deneyimlerle ilgili farklı değerlendirmelerden, neoliberal politikaların kırsal kesimde yaşayan nüfus üzerinde farklı farklı etkilerinin olduğu, bazıları kazanırken, bazılarının kaybettiği sonucu çıkmaktadır. Neoliberal reformların uygulanması sırasında ve sonrasında, eşitsizliğin arttığı ve toplumsal farklılaşma süreçlerinin daha da şiddetlendiği artık karakteristik bir olgu haline gelmiştir. Kentsel alanların yakınında yaşayan, gerek iktisadi gerekse siyasi açıdan yeni piyasa koşullarına uyum gösterebilen az sayıdaki kapitalist ve zengin çiftçi (yani iktisadi ve siyasi açıdan "varlığını sürdürebilen" çiftçiler) kazanan tarafta yer alırken, sınırlı rekabet gücüyle geçim kavgası veren daha yoksul köylü çiftçiler ve çalışma koşulları daha

da belirsiz hale gelen, geçimlerini kırsal ücretlerle sağlayanlar ise kaybedenleri oluşturuyorlar (Bryceson 1999; Gibbon ve diğerleri 1993; Kay 2002; Oya 2001).

İLERİ KAPİTALİST ÜLKELERDE UYGULAMADA "NEOLİBERALİZM KARŞITLIĞI": ÇATIŞKI

Tarımsal neoliberalizmin akademi ve uluslararası politika çevrelerindeki egemenliğine karşın, ileri kapitalist ülkelerde tarımın ekonomi politik gerçekliği oldukça farklıdır. Avrupa, ABD ve Japonya tarımsal piyasaları, ihracatta sistemli damping uygulamaları (fiyatların yurtiçi üretim maliyetlerinin altında tutulması), giderek artan tarım ürünü fazlaları yaratmak amacıyla suni teşvikler verilmesi ve tarım ürünlerinde ithalat kısıtlamaları uygulanması gibi korumacı niteliği apaçık olan tedbirlerle dikkati çekmektedir (Berthelot 2001).[3] Yoksul ülkelerde izlenen yapısal uyum ve serbestleştirme politikalarını eleştirenler, AB ile ABD'nin tarım alanındaki korumacı politikalarını değiştirmediklerine daima dikkat çekmişlerdir. Dünya Bankası ise ancak son zamanlarda bu eleştirileri dikkate alarak daha açık bir biçimde eleştirmeye başladı (Schiff ve Valdés 1998, s. 26-30). Neoliberalizm şampiyonları, tarımsal uyum kredilerine iliştirdikleri politikaları kendi ülkelerinde neden uygulamasınlar ki? AB ile ABD'nin fazlasıyla "etkin" ve teknolojik olarak gelişmiş çiftçileri neden uluslararası piyasaların disiplinine tabi olmasınlar ki? Belki de bu soruların cevabı, gerek ABD'de gerekse nüfuzlu bazı AB üyesi devletlerde tarım sektörünün siyasi çatışmanın, lobiciliğin ve (yerel, bölgesel ve ulusal düzeylerde) seçmen desteğini harekete geçirmenin mücadele alanı olarak sahip olduğu geleneksel önemde

3 AB genelde çiftçilere verdiği tarımsal sübvansiyonlara ve gelir desteklerine yılda 40 milyar avro harcamaktadır. Bu tutar, AB bütçesinin büyük bir kısmını yutmaktadır. AB'nin CAP'de [çn. Ortak Tarım Politikası] yapacağı reformlar çok sınırlı olacak ve en büyük tarım işletmelerin bazılarını (özellikle İngiltere'dekileri) hedefleyecektir (Berthelot 2001). Mayıs 2002'de Başkan Bush önümüzdeki on yılda çiftçilere 190 milyar dolar tutarında sübvansiyon verilmesini öngören bir paketi kamuoyuna duyurdu (BBC, 13 Mayıs 2002). DTÖ müzakerelerinde kullanılan serbest ticaret retoriğine karşın, yakın dönemde yaşanan bütün bu gelişmeler AB üyesi devletler ile ABD'nin korumacı tutumlarında pek fazla değişiklik olmayacağına işaret ediyor.

yatmaktadır. Çiftçi birlikleri ve büyük tarımsal işletme sahipleriyle birlikte kentli seçmenler, ulusal ve bölgesel gıda güvencesi, kalitesi ve egemenliğinin sözüm ona savunulmasını bir kalkan gibi kullanarak tarım politikası kararlarının alınmasında büyük bir baskı yapmaktadırlar (Berthelot 2001). Adeta "tarım sektörü", teknokratik etkinlik değerlendirmelerinin dayattığı ilkelerin ötesine geçerek, kültürel ve siyasi olarak politika kararlarını etkileyecek bir tarzda yapılandırılmış hale gelir.

Gerçekte, başarılı tarımsal kalkınma ve dönüşüm örneklerinin çoğunda (eşitsiz ve ayrımcı olduğunda bile), devletin sağladığı birtakım destekler ya da zorlayıcı önlemler önemli rol oynamıştır (örn. ucuz sübvansiyonlu girdiler, krediler, gelir desteği, ürünler için fiyat sübvansiyonları, fiyat istikrarı programları, toprak reformu) (Byres 2003, s. 69-73). Tarımın pek rekabetçi olmadığının düşünüldüğü Afrika'daki başarı örnekleri, ister pazarlama ve girdi dağıtımı alanlarında, isterse araştırma ve kamunun sağladığı sulama altyapısı alanlarında olsun, farklı devlet müdahalesi biçimleri sayesinde gerçekleşmiştir. Tarihsel açıdan bakıldığında, kapitalist tarım faaliyetleri doğrudan ya da dolaylı nitelikteki çeşitli devlet desteklerine, çeşitli biçimlerdeki sübvansiyon uygulamalarına ve devletin baskısına bağımlı olagelmiştir. Hem kapitalist çiftliklere sahip yerleşimci ekonomileri, hem de farklı tarımsal yapıların olduğu ülkeler açısından bu geçerlidir (Byres 2003).

Aynı zamanda, başarılı sanayileşme örneklerinin çoğunda, uzun dönemli yapısal değişikliklerle uyumlu olarak, genellikle dış sermaye akışlarıyla finanse edilen önemli miktarda gıda maddesi ithalatı yapıldığı görülmektedir (Sender ve Smith 1984). Bu nedenle, neoliberal gündeme ancak gıda egemenliği, gıda güvencesi ya da yoksul çiftçinin dostu devlet baba gibi romantik kavramlara sarılarak karşı çıkılabileceği fikri, saf ve siyasi olarak öngörüden yoksun bir yaklaşımdır.

SONUÇ

Tarım riskli bir faaliyettir; özellikle de basit teknolojinin kullanıldığı, kötü hava koşullarından ve tarım zararlılarından etkilen-

meye fazlasıyla açık olan, tarımsal altyapının yetersiz olduğu kalkınmakta olan ülkelerde. Bu koşullar altında ortaya çıkan potansiyel kazançların beraberinde yüksek riskleri de getirmesi nedeniyle köylü çiftçilerin geleneksel olarak riskten kaçınan kişiler olduğu düşünülür. Fiyatların oynaklığı ve damping uygulamaları ile birlikte düşünüldüğünde, piyasa güçlerinin bu *gerçek* koşullar altında işlemesine izin verilmesi, köylü çiftçilerle (yarı-)topraksız işçilerin çoğunu sürekli bir güvensizlik ve belirsizlik ortamında yaşamaya mahkûm edebilir. Nihayetinde, tarım işçilerinin çalışma koşullarının giderek belirsiz hale gelmesi nedeniyle köylü çiftçilerin büyük bir kısmı çiftçiliği tamamen terk edebilir. Dolayısıyla, devletin ya da başka bir meşru kuruluşun doğrudan desteği *olmaksızın* tarımsal üretimin artırılması, teknolojik gelişme yatırımlarının yapılması ve yeni tekniklerin benimsenmesi düşüncesi bir hüsnükuruntudan öteye gitmez.

Eğer "piyasaya erişim imkânı"nın iyileştirilmesi kendiliğinden tarımsal piyasaların serbestleştirilmesi, Kuzeyli ve Güneyli çiftçilerin uluslararası piyasaların belirsizliklerine ve oynaklıklarına, meta zincirinin çeşitli katmanlarını denetim altında tutan devasa perakendeci tarımsal işletmelerin aldığı kararlara maruz kalmaları olarak yorumlanıyorsa, tarım üreticilerinin her iki kesiminin de (yani Kuzeyli küçük çiftçiler ile Güneyli gıda ve ihraç ürünleri üreticisi çiftçilerin) buna karşı çıkması beklenebilir. Sonunda, zengin ve yoksul ülkelerdeki belli bazı kesimlerin çıkarlarını korumak amacıyla düzenlenmiş bir çerçeve kapsamında "piyasaya erişim imkânı" ve tercihli düzenleme biçimleriyle karşı karşıya bırakılıyoruz. Bu *reel politik*tir. O halde, gerek kırsal gerekse kentsel alanlarda net gıda ürünleri alıcısı olarak yaşayanları cezalandırmaksızın tarım sektörünün rekabet edebilirliğini artırmak için (yurtiçi fiyatlarla ve ithal maddelerle ilgili) *seçici* politikalar uygulama ve kendi çiftçilerini koruma hakları kalkınmakta olan ülke hükümetlerine iade edilmelidir. Bu, varlığını sürdürebilen bir çiftçilik ve diğer tarımsal gelişme biçimleri açısından koruma ile seçici politikaların ne kadar önem taşıdığını gösterir. Bunlar, ülkelerin kalkınma olanaklarını azami düzeye çıkaracak, hem kalkınmış hem de kalkınmakta olan ülkelerde yaşayan çiftçi ve işçilerin kazançlarının görece istikrar

kazanmasına izin verecektir. Kötü tasarlanmış neoliberal tarımsal denemelerin yükünü oransız bir biçimde sineye çekmek zorunda kalan kalkınmakta olan ülkeler açısından bu özellikle önemlidir.

KAYNAKÇA

Bates, R. (1981) *Markets and States in Tropical Africa: The Political Basis of Agricultural Policies*. Berkeley: University of California Press.

Berthelot, J. (2001) "The Reform of the European Union's Farm Policy", *Le Monde Diplomatique,* Nisan.

Bryceson, D. (1999) "Sub-Saharan Africa Betwixt and Between: Rural Livelihood Practices and Policies", ASC Çalışma Metni 43/1999, Leiden: African Studies Centre.

Byres, T. (2003) "Paths of Capitalist Agrarian Transition in the Past and in the Contemporary World", V.K. Ramachandran ve M. Swaminathan (der.) *Agrarian Studies: Essays on Agrarian Relations in Less-Developed Countries* içinde. Londra: Zed Books.

Dyer, G. (2000) "Output per Hectare and Size of Holding: A Critique of Berry and Cline on the Inverse Relationship", Çalışma Metni 101, Department of Economies, SOAS, University of London.

El-Ghonemy, R. (2003) "The Land Market Approach to Rural Development", V.K. Ramachandran ve M. Swaminathan (der.) *Agrarian Studies: Essays on Agrarian Relations in Less-Developed Countries* içinde. Londra: Zed Books.

Gibbon P., Havnevik, K.J. ve Hermele, K. (1993) *A Blighted Harvest: The World Bank and African Agriculture in the Eighties*. Londra: James Currey.

Kay, C. (2002) "Chile's Neoliberal Agrarian Transformation and the Peasantry", *Journal of Agrarian Change* 2 (4), s. 464-501.

Kherallah, M., Delgado, C., Gabre-Madhin, E., Minot, N. ve Johnson, M. (2002) *Reforming Agricultural Markets in Africa*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Oya, C. (2001) "Large- and Middle-Scale Farmers in the Groundnut Sector in Senegal in the Context of Liberalisation and Structural Adjustment", *Journal of Agrarian Change* 1 (1), s. 123-62.

Ponte, S. (2002) *Farmers and Traders in Tanzania*. James Currey: Londra.

Sender, J. ve Smith, S. (1984) "What is Right with the Berg Report and What's Left of its Critics?", IDS Tartışma Metni 192, University of Sussex.

Schiff, M. ve Valdés, A. (1992) *The Political Economy of Agricultural Pricing Policy,* cilt 4: *A Synthesis of the Economics in Developing Countries*. Londra: Johns Hopkins University Press.

Schiff, M. ve Valdés, A. (1998) *Agriculture and the Macroeconomy*. Policy Research Çalışma Metni no. 1967. Washington, D.C.: World Bank.

15

YOKSULLUK VE BÖLÜŞÜM: YENİDEN Mİ NEOLİBERAL GÜNDEMDE?

Deborah Johnston

Yoksulluk ve bölüşüm konularındaki kaygılar pek çok akademisyeni, STK'yı ve politika belirleyiciyi neoliberalizmin sonuçları karşısında güçlü tepki vermeleri noktasında birleştirmiştir. Neoliberaller ise yoksulluk ve bölüşüm meselelerini kendi politika paradigmaları içinde ele alarak buna yanıt verdiler. Ancak, bu bölümde düzeltilmiş neoliberal yaklaşımın eski argümanlardan önemli bir kopuşa işaret etmediği, en yoksul kesimler üzerinde olumlu etki yapacak politikaların geliştirilmesi önünde bir engel olmayı sürdüreceği savunulacaktır.

YOKSULLUK, BÖLÜŞÜM VE NEOLİBERAL POLİTİKALAR

Neoklasik iktisat kuramı, piyasaların engellenmeksizin çalışmasının, fiziki ve finansal varlıkların yanı sıra emek gücü de dahil olmak üzere bütün iktisadi kaynaklarının en iyi biçimde kullanılmasını sağlayacağını öne sürer. Yoksul insanların miktarca az ya da görece verimli olmayan varlıklara sahip olduğunun düşünüldüğü bu yaklaşımda, piyasaya iştirak eden bütün bireyler olası en iyi getiriyi elde edeceklerdir. Ders kitaplarında anlatılan neoklasik iktisat kuramında varlıkların ilk baştaki bölüşümüyle ilgilenilmemesine

karşın, varlıkların mevcut bölüşümünü vergilendirme, toprak reformu, asgari ücretler gibi hükümet politikaları aracılığıyla değiştirmeyi amaçlayan teşebbüsler önem taşırlar. Bu tür müdahalelerin piyasa süreçlerini aksatarak etkinliği azaltacağı düşünülür. Sonuç olarak, neoklasik ders kitapları bölüşümü iyileştirmeye yönelik teşebbüslerin etkinliğe zarar vereceğini belirterek, okurları eşitlik-etkinlik ödünleşmesi konusunda uyarırlar.

Serbest piyasaların iktisadi etkinliğin artmasına yol açacağını öne süren neoklasik çerçeve, neoliberalizmin ekonomiye piyasa zorunluluklarını dayatması için mantıksal gerekçe sağlamış olur. Neoliberaller, kullanışlı "aşağı damlama" kavramını kullanarak sonuçta ortaya çıkacak iktisadi büyüme artışının herkese yarar sağlayacağı sonucuna ulaşırlar. Genel hasılanın büyümesi bir bütün olarak nüfusun yaşam standartlarında iyileşmeye yol açacaktır, çünkü artan iktisadi fırsatlar "aşağı damlamak" suretiyle en yoksul kesimlere dahi ulaşacaktır (bkz. 3. ve 22. bölümler).

Neoliberaller bu olumlu gidişatı, büyümenin durgunlaşmasına, enflasyon sarmalına ve ödemeler dengesi krizlerine yol açtığını savundukları Keynesçi ve devlet planlamacı yaklaşımlarla kıyaslarlar. Neoliberaller, "suni bir biçimde" yoksulluğu azaltmak ya da gelir bölüşümünü iyileştirmek amacıyla alınan tedbirlerin en az diğer hükümet müdahaleleri kadar iktisadi başarının yetersiz olmasında rolü olduğunu savunurlar. Eşitlik-etkinlik ödünleşmesi iktisat ders kitaplarının sayfalarından çıkarak ete kemiğe bürünmüştür (bkz. 2. bölüm).

Neoliberaller, OECD ülkelerindeki geliri zenginden yoksula doğru yeniden bölüştürme teşebbüslerinin iktisadi özendirmeleri körelttiğini öne sürüyorlardı. Yüksek marjinal vergi oranları bütün gelir grupları açısından iktisadi özendirmeleri azaltırken, yüksek sosyal yardımlar ise çalışmanın yoksullar açısından "artık getirisinin kalmadığı" anlamına geliyordu.[1] Neoliberaller, sendikal faaliyetlerin ve emek piyasası düzenlemelerinin görünüşteki bozucu etkileriyle birlikte değerlendirildiğinde gelirin yeniden

1 Bu argümanın zenginlerin çok az, yoksulların ise çok fazla gelirleri olduğu için çalışmadıkları gibi olanaksız bir duruma dayandığını belirten J.K. Galbraith buradaki saçmalığı açıkça ortaya koymuştur.

bölüşümünün olağan dışı yüksek ücretlere, yüksek enflasyona ve işsizliğe yol açtığını savundular. Her ne kadar nihai bileşimleri değişkenlik gösterse de neoliberal politikalar, hem vergi oranlarında hem de sosyal yardımların gerçek değerinde indirimler yapılması gibi çalışmayı özendirecek politika bileşimlerinden oluşuyordu. Sendikaların gücünün azaltılması, hükümet düzenlemelerinin "gevşetilmesi" gibi yatırımları teşvik edecek ve emek piyasalarını "daha esnek" kılacak başka politikalar da uygulamaya geçirildi. Bu politikaların amacı büyümeyi ve istihdamı canlandırmakla sınırlı kalmayıp, çalışmayı özendirici önlemler vasıtasıyla aynı zamanda sosyal yardımlara bağımlılığı azaltmayı da hedefliyordu.[2]

Az kalkınmış ülkeler büyük refah devletlerine sahip olmamışlardı, ancak neoliberaller diğer yoksulluğu azaltıcı politikaların iktisadi özendirmeleri tahrif ettiğini savunuyorlardı. Pek çok ülkede gıda maddeleri ile diğer geçimlik mallarda sübvansiyonlar uygulanırken, kamu sektörü idaresi sıklıkla istihdam sağlanması amacıyla kullanılıyordu. Neoliberaller, 1980'lerde birçok yoksul ülkede büyüme hızının düşük olmasının ve ödemeler dengesi krizlerinin yaşanmasının sorumlusunun, bu ve buna benzer müdahaleci hükümet politikaları olduğunu ileri sürüyorlardı. Hibeleri ya da yumuşak kredileri kullanabilmenin şartı olarak sıklıkla Dünya Bankası ve IMF tarafından arka çıkılan neoliberal politikalar değişkenlik gösteriyordu, ancak ekseriyetle kamu sektörü faaliyetlerinde ve istihdamında çarpıcı kesintiler yapılmasını, fiyat denetimleri ile diğer iktisadi kısıtlamaların kaldırılmasını içeriyordu. Bereket versin, neoklasik ticaret kuramı bu serbestleştirmenin yoksulların yararına olacağını güvence altına alıyormuş gibi gözüküyordu. Kalkınmakta olan ülkelerde ticaret önündeki engellerin kaldırılması, bu ülkelerin bolca sahip oldukları düşük vasıflı emeğe olan talebi artırarak vasıfsız emek istihdamını ve bu kesimin gelirini artıracaktı (bkz. 10. bölüm ve Dünya

2 Örneğin, 1980'li yıllarda İngiltere'de bazı kimseler gerekli iktisadi özendirmelerin sağlanabilmesi için eşitsizliğin zorunlu olduğunu savunuyorlardı. Bu görüş, kapitalistlerin tasarruf yapma eğiliminin işçilerden daha yüksek olması durumunda eşitsizliğin büyüme açısından iyi olabileceğini öne süren Kaldor'un 1950'li yıllarda yaptığı çalışmayı akla getiriyor.

Bankası 2000, s. 7). Daha da iyisi, ticaretin serbestleştirilmesiyle birlikte devlet müdahalesine son verilmesinin tarım sektörünü de canlandıracağı tahmin ediliyordu. Kırsal yoksullara hep küçük ölçekli tarım üreticisi rolü biçilmesi, serbestleştirmenin yoksullar üzerindeki etkisi konusunda kayıtsız kalınmasının bir başka nedenidir (Dünya Bankası 2000, s. 67).

Son olarak, neoliberaller ticari serbestleştirmenin ülkeler arasında büyüme hızlarında yakınlaşmaya yol açacağını savundular. Neoklasik Swan-Solow büyüme modeli, büyüme hızlarının teknolojik değişimin hızına bağlı olduğunu öne sürüyordu. Eğer serbest piyasa politikaları iktisadi bütünleşmenin artmasına yol açıyorsa, bu da teknoloji düzeylerinde bir yakınlaşmaya yol açacağına göre, o halde farklı ülkelerin büyüme hızlarında yakınlaşma ortaya çıkacaktır.

YOKSULLUĞA VE EŞİTSİZLİĞE KARŞI TEPKİLERİN GİDEREK BÜYÜMESİ

1970'lerin sonlarından itibaren hem Kuzey'de hem de Güney'de birtakım ülkeler neoliberal politikaları takip ettiler. Büyüme açısından sonuçlar karışıktı. Neoliberalizme eleştirel yaklaşanlar, 1980'li ve 1990'lı yıllarda pek çok ülkenin kötü bir büyüme performansı sergilemesinden neoliberalizmi sorumlu tutarken, neoliberaller ise suçlunun yetersiz kalan reformlar olduğunu söylüyorlardı. Politika reformunun ve serbestleştirmenin yoksullar üzerindeki etkileri hakkında elde edilen bulgular, STK'lar, akademisyenler ve politika yapıcılar arasında dikkat çekici bir ilgi gördü. Serbestleştirme politikalarının çeşitli bileşenlerinin yoksullar üzerinde olumsuz etkilere yol açtığını kanıtlamayı amaçlayan çeşitli çalışmalar yapıldı. Örneğin, UNICEF ile bağlantılı etkileyici akademik çalışmalarında, Cornia ve diğerleri (1987) serbestleştirmenin az kalkınmış ülkelerde yol açtığı insani bedeli ele alıyorlardı.

Cornia ve diğerleri, başta gıda maddeleri olmak üzere sübvansiyonlarda yapılan kesintilerin, sağlık ve eğitim alanlarında hükümetin sağladığı hizmetler karşılığında kullanıcılardan alı-

nan ücretlerin artmasının yoksulların satın alma güçlerini olumsuz etkilediğinden bahsediyorlardı. Birçok ülkede kamu sektörü istihdamında (ve ücretlerde) büyük kesintiler yapılırken, özel sektör istihdamında bunu dengeleyecek bir genişleme gerçekleşmedi. Üstelik, ücretleri ve çalışma koşullarını koruyan yasal düzenlemelerin kaldırıldığı göz önünde bulundurulduğunda, özel sektördeki istihdam olanakları artık düşük ücretli ya da görece güvencesiz işlerden oluşuyordu. İstihdam olanaklarının neoklasik ticaret kuramının tahmin ettiği ölçüde artmadığı görülürken, işgücünün artış hızının gerisinde kaldığına ise hiç şüphe yoktu. Keza, kırsal kesimde yaşayan yoksullar tarımsal geçim kaynaklarında genel bir artışla karşılaşmadılar. Basit gelir yoksulluğunun ötesine geçerek, daha kapsamlı güçsüzleşme ve güvensizlik kavramlarını da içine alan bu kırılganlığın çok boyutlu doğası, pek çok akademisyenin ve STK'nın dikkatini çekmişti (bkz. 19. bölüm ve Streeten 1994).

OECD ülkelerinde de benzer kaygılar hissediliyordu. Sosyal yardımlardaki aşınma ve düşük ücretli bir istihdam yapısının oluşturulması giderek daha fazla sayıda akademisyenin ve aktivistin dikkatini çekiyordu. ABD'de iktisadi "sınıfaltı"yla ilgili kaygılar baş gösterirken, İngiltere ile Fransa'da bu kaygı kendisini "toplumsal dışlanma" konusunda odaklanılması olarak gösteriyordu. İnsanların hangi yollarla "toplumun dışına itilebileceği" konusunu göz önünde bulunduran, ancak aynı zamanda ilgi odağını bireysel yetersizliklere kaydıran toplumsal dışlanma kavramı, yoksulluk kavramına daha geniş bir açıdan bakılmasını sağladı (bkz. 6. bölüm ve Atkinson 1998).

1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca, verilerin genellikle yetersiz olmasına karşın gerek zengin gerekse yoksul ülkelerde gelir eşitsizliğinde açık bir artış olduğu gözleniyordu (bkz. Cornia 2003). Cornia (2003), bu gelişmede rol oynayan temel etkenlerin, vergi ve sosyal yardım politikalarındaki değişiklikler, sendikaların çökertilmesi ve emek piyasasının düzenlemelerden arındırılması olduğunu belirtiyor. Genel olarak bakıldığında, sermayeye düşen gelir payının emeğin aldığı payın aleyhine büyüdüğü görülüyordu ve en zengin kesimlerin geliri en yoksullarla karşılaştırıldığın-

da hızla artıyor. Cornia, sermaye gelirinin artmasıyla ilgili olarak Hindistan, Türkiye, Tayland, Venezüella ve Güney Afrika örneklerini gösteriyor.

Ancak, yalnızca ülke içi bölüşüm değil, ülkeler arasındaki büyüme hızı farklarının giderek açılması da endişe yaratıyordu. Prichett'in (1997) büyüme hızlarındaki ıraksamanın bugüne kadarki "en yüksek düzeyine" ulaşmış olduğu tespiti başka akademisyenlerin çalışmalarıyla da doğrulanıyordu. Prichett, 1870 ile 1990 arasındaki zaman diliminde en zengin ve en yoksul ülkeler arasındaki kişi başına gelir oranının yaklaşık beş kat arttığını hesaplamıştı. Zengin ülkeler arasında belli ölçüde bir gelir yakınsamasından söz etmek mümkün olsa da, yoksul ülkeler arasında büyüme hızları değişken ve oynak bir seyir izlemiştir. Örneğin, 1960 ile 1990 arasında az kalkınmış ülkelerin yıllık büyüme hızları yüzde -2.7 ile +6.9 arasında değişkenlik gösteriyordu. Aynı dönemde, az kalkınmış on altı ülkede büyüme hızı eksi olmuş, diğer pek çoğunda durgun bir büyüme gözlenmiş ve yalnızca on birinde zengin ülkelerle arayı kapatmaya yetecek bir büyüme hızına ulaşılabilmişti. Verilerin yetersiz ve yöntemin tartışmaya açık olmasına karşın, pek çok akademisyen küresel gelir bölüşümünün bozulduğu sonucuna ulaşmıştır.

YANIT: YENİDEN GÜNDEMDE

Yoksulluk ve eşitsizlikle ilgili kaygıların giderek artması, neoliberal düşünce içerisinde birtakım yeni girişimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Değişikliklerin bir kısmı yoksulluğun tanımlanması ve izlenmesiyle ilgili iyileştirmeleri kapsar. Birçok hükümet ve kuruluş yoksullukla ilgili olarak çok boyutlu tanımlar benimsemişlerdir (örn. Dünya Bankası 2000). BM Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin (BKH)[3] gerçekleştirilmesi, Dünya Bankası'nın yoksulluk konusunda geniş kapsamlı veriler toplamasını gerektirmektedir. Ancak, Dünya Bankası'nın veri topla-

3 BKH, dünya liderlerinin Eylül 2000'de yoksulluğun azaltılması ve refahın iyileştirilmesi amaçları üzerinde görüşbirliğine vardıkları bir gündemdir. Yoksulluk açısından bakıldığında, BKH günde bir dolardan daha az bir gelirle yaşamını sürdüren insanların sayısının yarıya indirilmesini hedeflemektedir.

ma tekniğiyle ilgili eleştiriler öylesine olumsuzdur ki, bu verilerin güvenilirliği kalmamıştır (Reddy ve Pogge 2003). Mevcut haliyle Dünya Bankası istatistiklerine bakıldığında bile yoksulların nüfus içindeki oranında gerileme olmasına karşın, Çin'in hariç tutulması durumunda yoksulluk içinde yaşayan insanların mutlak sayısı 1990'lı yıllar boyunca artmıştır (Dünya Bankası 2003).

Yoksulluğun tanımı ve izlenmesiyle ilgili ne tür değişiklikler yapılırsa yapılsın, neoliberallerin serbestleştirmenin yoksulluğun azaltılmasında merkezi bir rol üstlendiği inancında bir değişiklik olmamaktadır. Uygulanmış olan yapısal uyum ve istikrar politikalarına yöneltilen eleştirilerin haklılığını teslim etmelerine karşın, IMF ile Dünya Bankası, Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgeleri (YASB) ile bağlantılı olarak sağladıkları yeni kredi imkânlarında halen neoliberal iktisadi-siyasi reçeteyi kullanmayı sürdürüyorlar. Bu nedenle, her ne kadar hükümet ve bağışçı harcamalarını yoksulluğun azaltılması bakımından öncelikli alanlara yönlendirme amacı taşısa da, YASB süreci yeni şişelerde sunulan eski şarap olarak eleştirilmektedir (UNCTAD 2002).

Aynı şekilde, Dünya Bankası'nın "Yoksullukla Savaş" başlıklı 2000 yılı Dünya Kalkınma Raporu'nda, eşitliğin, güvencenin ve güçlendirmenin yoksulluğun azaltılmasındaki rolüyle ilgili olarak metne bazı yeni duyarlılıklar eklendiği, yine de serbestleştirmenin hâlâ genel ilgi odağı olmayı sürdürdüğü görülmektedir. Dünya Bankası'nın kamuoyuna eşitsizliği yeniden gündemine aldığını açıklamasına rağmen böyle olmaktadır (Dünya Bankası 2000), çünkü Dünya Bankası eşitsizliği serbestleştirmenin bir sonucu olarak görmemektedir. Aksine, eşitsizliğin iktisadi olmayan etkenlerden kaynaklandığını düşünen Dünya Bankası, toplumsal huzursuzluğa, uygunsuz hükümet politikalarına neden olabileceğini ve daha da önemlisi yoksulların eğitime ya da üretime yatırım yapma gücünü sınırlandırabileceğini belirterek eşitsizliğin büyümeye zarar verdiğini savunuyor. Bu son argüman, finansal piyasalardaki aksaklıklar nedeniyle yoksulların "inişli çıkışlı" harcamalarını karşılayabilmelerini sağlayacak kredileri alamamaları durumunda, ya sermaye mallarına ya da eğitime daha az yatırım yapılacağı anlamına geliyor. Dolayısıyla eşitsizlik, ser-

maye piyasası aksaklıkları da dikkate alındığında, yavaş büyüme ve yoksulluğun sürmesiyle ilgili olacaktır. Dünya Bankası, bazı varlıkların serbestleştirilmiş piyasalar sistemi içinde yeniden bölüşümünü gerekli görüyor, ancak bu varlıkları toprak ve eğitim ("beşeri sermaye") ile sınırlı tutuyor.

Dünya Bankası'nın güçlendirme ve güvenceyle ilgili konuları artık tartışmaya başladığı doğrudur, ancak bu konuları iktisadi büyümenin iyileştireceği, serbestleştirme sürecine göre ikincil konular olarak değerlendirme eğilimindedir. Serbestleştirmeyi takip edecek büyümenin yoksulluğu azaltıcı gücüne duyulan güçlü iman devam etmektedir.[4] Bu iman, Dünya Bankası'nın Kalkınma Araştırmaları Grubu'ndan David Dollar ile Aart Kraay'in yaptıkları istatiksel çalışmaya dayanıyor (World Bank 2000, s. 66). 137 ülkeyi ve 1950-99 dönemini kapsayan bir örneklem kullanan Dollar ve Kraay, bu çalışmada kişi başına GSYİH'deki değişiklikler ile gelir bölüşümünde en altta yer alan beşte birlik dilimdekilerin gelirlerinde gözlenen değişiklikler arasındaki ilişkiyi inceliyorlar. Verilerin, ortalama gelirin büyüme hızı ile en alttaki yüzde 20'nin gelirinin büyüme hızı arasında güçlü ve tutarlı bir ilişki olduğuna işaret ettiği sonucuna varıyorlar. Dollar ve Kraay, "aşağı damlama"nın gerçekten de yaşandığına, serbestleştirmenin tahrik ettiği büyümenin tipik hanehalkı için olduğu kadar yoksul için de yararlı olduğuna hükmediyorlar.

Dünya Bankası'nın bu çalışmadan çıkardığı sonuç, büyümeyi artırıcı serbestleştirmeye yönelik politikaların, başarılı bir yoksulluğu azaltma stratejisinin merkezinde olması gerektiğidir. Yeni özendirmelerin etkilerini göstermesinin zaman alması ya da yeni bir ortama geçişin maliyetlerinin tek bir toplumsal grup üzerinde odaklanması gibi nedenlerle bazı ülkelerde yoksulluk ile eşitsizliğin kötüleştiği belirtilerek, sınırlı da olsa bazı tavizler verilmesi söz konusu olabilmektedir. Bu gibi durumlarda Dünya Bankası, reformların getirdiği yüklerin hafifletilmesini sağlayacak sosyal politika-

4 Yoksulluk konulu Dünya Kalkınma Raporu'nun baş yazarının istifa etmesine yol açmasından görülebileceği üzere, yoksulluğun azaltılmasında serbestleştirmenin rolüne yapılan vurgu Dünya Bankası açısında da oldukça tartışmalı bir konu olmuştur. Bu konuda bir tartışma için bkz. Wade (2001).

lara bazı alanlarda gereksinim olduğunu kabul etmektedir (Dünya Bankası 2000, s. 66), ancak genelde piyasaların yoksul insanlar için daha fazlasını yapmasının sağlanması hep öncelik taşımaktadır. Söz konusu sosyal politikalar, mikrofinansman, toprak ve eğitim alanlarında erişim imkânlarının artırılmasını, düzenlemelerin gevşetilerek iyileştirilmesini içermektedir.

OECD ülkelerinde neoliberal politikaları uygulamaya geçirenler de benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Örneğin, İngiltere'de, toplumsal dışlanma politika uygulamasında genellikle emek piyasasında dışlanmayla sınırlı tutulurken, yoksullar ise uygun becerilere erişim imkânından mahrum kişiler olarak değerlendiriliyorlar.

GÜNDEM DEĞİŞİYOR MU?

Düzeltilmiş neoliberal yaklaşım yoksulluk söylemini daraltıyor. Bu yaklaşımda, genel ve mesleki eğitimin artması, düzenlemelerin gevşetilmesi ve bazı varlıkların yeniden bölüşümü yoluyla yoksul insanların piyasalara daha etkin biçimde katılacağı savunuluyor. Düzeltilmiş gündemin yoksullukta azalmaya ya da eşitlikte iyileşmeye yol açması ne kadar olası acaba?

Düzeltilmiş neoliberal yaklaşım, eski ders kitabı tarzı "eşitlik-etkinlik ödünleşmesi"nin yeterli olmadığını kabul ediyor, ancak yeni "eşitlik-etkinlik ahengi" de bir o kadar basite kaçıyor. Daha karmaşık, ekonomi politiğe dayalı bir anlayışın geliştirilmesini engelleyen bu yaklaşım, daha halk dostu bir kalkınma stratejisi arzulayanların gönlünü almak için tasarlanmış gibi gözüküyor. Eşitlik ve büyüme arasındaki ilişki, bölüşümle ilgili meselelerin ne kadar karmaşık olduğunu gösteriyor. Dollar ve Kraay, genel ortalamanın belirli bir eğilime sahip olmadığını bulmuşlardı, ancak bu sonuç verilerdeki büyük çeşitliliği gizlemektedir (Ravallion 2001). Belli bazı toplumsal grupların belli büyüme süreçleri sırasında nasıl kazanıp kaybedebileceklerinin daha iyi anlaşılması gerekiyor. Ancak, düzeltilmiş yaklaşımın eşitsizliğe bakış şeklinin bu konuda yardımcı olması mümkün değildir.

Yoksulluğa dair düzeltilmiş yaklaşımın da aynı ölçüde yetersiz kaldığı görülüyor. Esasen toprak ve eğitimle sınırlı olmakla be-

raber, biraz da mikro kredilerle desteklenen varlıkların yeniden bölüşümüne odaklanan bu açıklama, yoksulların serbestleştirilmiş piyasalarda daha yüksek gelir kazanması için bunun yeterli olacağını varsayıyor. Toprak reformu meselesiyle ilgili olarak 14. bölümde piyasa yaklaşımlarının saf, siyaset dışı ve yanıltıcı olduğu sonucuna ulaşılıyor. Eğitim konusundaki kanıtlar, eğitim olanaklarına erişimin gerekli olmakla birlikte, istihdam ve serbest çalışma olanaklarının bulunmadığı koşullarda yetersiz kaldığını akla getiriyor. Bennell (2002), Sahra Altı Afrika'da eğitimin artık eskisi kadar faydasının olmadığını, çünkü istihdam olanaklarının bulunmadığını belirtiyordu. Sender'in (2003), neoliberal yaklaşımın emek yoğun sanayiyi destekleyecek iktisadi politikaların, devlet yatırımları ile müdahalelerinin tartışılmasına kesinlikle izin vermediği argümanıyla örtüşüyor bu saptama. Neoliberal söylem bunun yanı sıra, hükümet düzenlemeleri ya da sendikalara mali destek sağlanması gibi yollarla işçilerin hak ve ücretlerini destekleyecek devlet müdahalelerinden de uzak duruyor. Bu güçlendirme alanı neoliberal gündemin dışında kalmaya devam ediyor. Sender (2003) şu sonuca varıyor: "Sözü en fazla dinlenen kalkınma iktisatçılarının, yoksulluğun ancak piyasaların düzenlemelerden arındırılmasıyla ve devletlerin sanayi politikasını biçimlendirmeye yönelik modası geçmiş tutkularından vazgeçmeleriyle azaltılabileceğini ısrarla savunmaya devam etmeleri durumunda, uygun sektörel politikaların ve sanayi stratejilerinin geliştirilmesi mümkün değildir".

Bu tartışmadan, düzeltilmiş yaklaşımın serbestleştirmeye duyduğu inancın devam etmesinin en çok yoksullara yardımı dokunacak politikaların uygulanmasını engellediği sonucu çıkıyor. Yoksulluk ve eşitsizlikte herhangi bir iyileşmenin gerçekleşmesi pek mümkünmüş gibi gözükmüyor. Yukarıda tartıştığımız küresel ıraksamanın azalması olasılığı da aynı ölçüde umutsuz görünüyor.

KAYNAKÇA

Atkinson, A.B. (1998) "Social Exclusion, Poverty and Unemployment", A.B. Atkinson and J. Hills (der.) *Exclusion, Employment and Opportunity* içinde. Centre of Analysis of Social Exclusion, makale no: 4. London School of Economics.

Bennell, P. (2002) "Hitting the Target: Doubling Primary School Enrollments in Sub-Saharan Africa by 2015", *World Development* 30 (7), s. 1179-94.

Cornia, G. (2003) "Globalisation and the Distribution of Income Between and Within Countries", H.-J. Chang (der.) *Rethinking Development Economics* içinde. Londra: Anthem Press.

Cornia, G., Jolly, R. ve Stewart, F. (1987) *Adjustment with a Human Face: Protecting the Vulnerable and Promoting Growth*. Oxford: Oxford University Press.

Prichett, L. (1997) "Divergence, Big Time", *Journal of Economic Perspectives* 11 (3), s. 3-17.

M. Ravallion (2001) "Growth, Inequality and Poverty: Looking Beyond Averages", *World Development* 29 (11), s. 1803-15.

Reddy, S.G. ve Pogge, T.W. (2003) "How Not To Count The Poor", Tartışma Metni, uyarlama 4.5, 26 Mart, Columbia University.

Sender, J. (2003) "Rural Poverty and Gender: Analytical Frameworks and Policy Proposals", H.-J. Chang (der.) *Rethinking Development Economics* içinde. Londra: Anthem Press.

Streeten, P. (1994) "Human Development: Means and Ends", *American Economic Review* 84 (2), s. 232-7.

UNCTAD (2002) *Economic Development in Africa: From Adjustment to Poverty Reduction: What is New?* Cenova: UNCTAD.

Wade, R.H. (2001) "Making the World Development Report 2000: Attacking Poverty", *World Development* 29 (8), s. 1435-41.

World Bank (2000) *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty.* Washington, D.C.: World Bank.

World Bank (2003) *Global Economic Prospects.* Washington, D.C.: World Bank.

16

REFAH DEVLETİ VE NEOLİBERALİZM

Susanne MacGregor

"Refah devleti" fikri yirminci yüzyıl Avrupa siyasetinin temel özelliğiydi. Refah devletinin en iyi tanımlarından birini Asa Briggs yapmıştır:

> 'Refah devleti', piyasa kuvvetlerinin oyununu en azından üç yönde değiştirmek amacıyla örgütlü gücün (siyaset ve idare aracılığıyla) bilinçli olarak kullanıldığı bir devlettir: Birincisi, yaptığı işin ya da sahip olduğu malın mülkün piyasa değerine bakılmaksızın bireylere ve ailelere asgari bir gelir güvencesi sağlayarak; ikincisi, bireysel ve ailevi krizlere yol açabilecek hastalık, yaşlılık ya da işsizlik gibi 'toplumsal belirsizlikler'in kapsamını daraltarak; üçüncüsü, toplumsal ya da sınıfsal konuma göre hiçbir ayrım yapmaksızın, üzerinde mutabık kalınmış sosyal hizmet çeşitleriyle ilgili en iyi standartların bütün yurttaşlara sunulmasını sağlayarak. (Briggs 1961, s. 288)

Siyasi tartışmada ilerici görüşleri dillendiren kimseler, bekçi devletten sosyal hizmet devletine ve ardından da refah devletine geçilmesini savundular. Bazıları bunun sosyalizme doğru atılmış bir adım olduğunu düşünüyordu. Refah devletinin tam anlamıyla oluşturulabilmesi için hükümetlerin temel önemi olan bir sosyal hizmet olarak eğitime önem vermeleri, tam istihdam sağlama sorumluluğunu üstlenmeleri, iktisadi büyüme ve gelirin zenginden

yoksula doğru yeniden bölüştürülmesi politikalarını izlemeleri gerektiği düşünülüyordu.

Hiçbir toplumda sosyal politika bu amaçların hepsini tam anlamıyla gerçekleştiremedi. İskandinavya'da, politikaların ve kamuoyunun genel eğilimi sosyal politikaya daha fazla kaynak ayrılması lehine oldu. Kalıntı refah devleti modeliyle[1] ABD çok daha dar bir kapsamlı bir yaklaşımı benimsiyordu. Gelişmiş demokrasilerin çoğu bu iki uç arasında bir yerde konumlanmışlardı. Ancak bu konumlar zaman içerisinde değişti. Belli bir aşamada, devlet sosyal politikasının kapsama alanını genişletmenin arzulanır bir şey olduğu düşünüldü. 1970'lerden sonra neoliberal fikirlerin etkisiyle rüzgâr ters yöne esmeye başladı. Hükümet harcamalarında kesintiye gidilmesi, giderek daha fazla şeyin bireye ve piyasaya terk edilmesi egemen fikir haline geldi.

Neoliberalizm ile sosyalizm arasındaki savaş 1970'li ve 1980'li yıllarda bütün şiddetiyle sürdü. Peki sonuç ne oldu? Bugün sıklıkla "artık hepimizin kapitalist" olduğu ve piyasanın devlet karşısında zafer kazandığı söyleniyor. Neoliberal politikaların hızlı bir biçimde ve aşırı ölçüde benimsenmesinin neden olduğu yıkımı ve kutuplaşmayı gören Bill Clinton ve Tony Blair'in başını çektiği Üçüncü Yol siyaseti, piyasaların yeterli olmadığını savundu. İdeal olan daha nazik ve yumuşak bir kapitalizm biçimiydi (bkz. 5. ve 21. bölümler).

Bugün gözlemlediğimiz değişimlerin acaba ne kadarı bu fikirler savaşından, ne kadarı başka kuvvetlerden kaynaklanıyor? Yirminci yüzyılın sonuna gelindiğinde refah devletlerinin değişmesi gerekiyordu. Sağlam bir büyümenin, erkeğin ailenin geçimini üstlendiği aile sistemlerinin ve istikrarlı emek piyasalarının var olduğu dönemlerde ortaya çıkmıştı refah devletleri. Yirminci yüzyılın son yılları, refah devletinin gerek mali gerekse meşruiyet açısından krize girdiği bir döneme tanıklık etti. Bu kriz, küreselleşmeden tutun da teknolojik değişime kadar çok çeşitli etkilerin bir araya gelmesinin bir sonucuydu: Ailelerdeki değişimler (boşanma ve ayrı yaşama oranlarının

1 *kalıntı refah devleti* (*residual welfare state*): Emek piyasasının daha esnek olması ve bireyin kişisel sorumluluğuna daha fazla vurgu yapılmasıyla tanımlanabilecek, devletin daha çok en düşük gelir düzeyindeki muhtaç gruplara gelir desteği sağlamakla yetindiği refah devleti türü. *-çev*

artması, tek ebeveynli ailelerin çoğalması), nüfusun yaşlanması, yeni göç kalıpları ve siyasi ideolojideki değişimler. Sovyetler Birliği'nin çöküşü, sosyalist fikirlerin güç kaybetmesi, Avrupa Birliği'ndeki gelişmeler, Almanya'nın yeniden birleşmesi, tüketici kapitalizminin ortaya çıkışı ve kadınların istihdama daha fazla katılması, diğer önemli değişimler arasında sayılabilir. Bu değişimlerin yanı sıra, imalat sektöründen hizmetlere doğru kayış, işsizlikte artış ve iktisadi büyüme hızlarında düşüş de yaşandı. Bütün bunların bir araya gelmesi sosyal politikalarda bazı değişiklikler yapılması ihtiyacını ortaya çıkardı (bkz. 24. bölüm).

Hükümet harcamalarının ulusal gelir içindeki payı bir gösterge olarak alınırsa, hükümetlerin geriye çekildiğini gösteren herhangi bir işarete rastlanmıyor. Zengin sanayi ülkelerinde hükümet harcamalarının payı genellikle ulusal gelirin yaklaşık yüzde 45'i kadardır (bkz. 3. bölüm). Burada önemli olan hükümetin parasını nereye, yani savunmaya mı, sağlığa mı ya da sosyal hizmetlere mi, yoksa hapishanelere mi harcadığı meselesidir. Hükümet toplumsal denetimi sağlamak için farklı yollar izleyebilir; refah devleti politikaları aracılığıyla toplumsal bütünleşmeyi teşvik edebileceği gibi kutuplaşmanın neden olduğu sorunları cebri hareketlerle halletmeye de çalışabilir.

Neler olup bittiğini açıklamak amacıyla pek çok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmaların en önemli sorunu kullandıkları kanıt türüyle ilgilidir. Sosyal harcamalar, sosyal güvenlik ya da emeklilik aylıkları hakkındaki verileri kullanan çalışmalar, eğitim, bakım hizmetleri, sağlık ya da konut konularını ele alırken farklı sonuçlara ulaşıyorlar. Ülkelerin farklı sosyal politika profillerinin olması, yani çeşitli sektörler ya da toplumsal kesimler için yapılan harcamalar konusunda farklı dengeler seçmeleri nedeniyle yeğlenen ölçütlere bağlı olarak ülkeler sonunda farklı sınıflandırmalara dahil ediliyorlar.

Neoliberal saldırılar karşısında refah devletinin beklendiğinden daha kuvvetli bir biçimde ayakta kalmasına karşın, orta ve düşük gelir düzeyindeki ülkelerin gelecekte refah devleti ülküsünü takip etmelerinin mümkün olmadığı açıkta gözüküyor. Dünya Bankası ve IMF gibi kendilerini neoliberal gündeme adamış küresel ku-

rumların baskısı, bu ülkelerin geleceğinin başka modellerle belirleneceği anlamına geliyor.

Neoliberal sosyal politika, piyasaya, "özel"in "kamu"ya üstün olduğu öğretisine (bunun kaliteyi ve etkinliği geliştirmenin yolu olduğunu kabul ediyor), bireycilik ve seçme özgürlüğü hakkındaki fikir ve değerlere önemle vurgu yapıyor. Sosyal korumacı yasaların dolaylı olarak ticaretin önünde engel teşkil ettiği düşünülüyor. Refah devletinin iktisadi büyümeye köstek olduğu, çalışmayı özendiren unsurları zayıflatarak ve yoksulluk tuzaklarını[2] harekete geçirerek işsizliği körüklediği, ekonomiye kaldıramayacağı yükler getirdiği ve uluslararası rekabet edebilirlik önünde engel oluşturduğu dile getiriliyor.

İktisadi güvence sağlama araçlarının sadece refah devleti düzenlemeleriyle sınırlı olduğu tabii ki söylenemez. Bazı yazarlar "başka araçlarla sosyal koruma" terimini önerdiler; biçimsiz ancak anlamlı bir tabir. Singapur'un hiyerarşik ve otoriter sistemi, kamusal denetim için illa da kamu kaynaklarına gereksinim olmadığının bir kanıtıdır. Geleneksel olarak Avustralya sübvansiyonlar, zorunlu ücret arabuluculuğu ve göç kontrolü araçlarını kullanarak iktisadi korumacılık sağlıyordu. Yüksek istihdam düzeyinin muhafaza edilmesi amacı buna eşlik ediyordu. Japonya, firmaya sadakat ve firmanın sadakati bileşimini kullanarak tam istihdam ve iş güvencesi sunuyordu. Devlet sosyalist sistemler, tüketici sübvansiyonlarıyla birlikte çalışmanın bir hak ve yükümlülük olduğu ilkesine dayanarak, hem erkekler hem de kadınlar için tam istihdamın sağlanmasını amaçlıyorlardı: Sovyet sistemi etkin değildi, ancak genel temel ihtiyaçları karşılıyordu.

Sanayi sonrası toplumun yeni koşullarında, bu *fin de siècle*[3] fikirler mücadelesinden ortaya neler çıktı? Gerçek karmaşık ve bulanıktır, ayrıca farklı toplumlar farklı çözümler benimsemişlerdir.

---

2 *yoksulluk tuzağı (poverty trap)*: Gelir düzeyine bağlı olarak (ya da işsiz olduğu için) sosyal yardımlardan faydalanan bir kişinin daha yüksek ücretli bir iş bulması (ya da işsizse iş bulması) durumunda, hem aldığı sosyal yardımların azalması, hem de daha yüksek gelir vergisi dilimine dahil edilerek vergi yükünün artması nedeniyle bu işi kabul etmeme eğilimi göstermesi. *-çev*

3 *fin de siècle*: (Fransızca) Yüzyıl sonunda olan, yüzyıl sonu ile ilgili. *-çev*

Ancak, yeni politika paradigması bazı teşhis edilebilir özelliklere sahip. Tam istihdam hedefinden uzaklaşılarak *etkinleştirme politikalarına*[4] yönelinmesi doğrultusunda genel bir eğilim söz konusu (işsizlik yardımlarından faydalanabilmek için zorunlu mesleki eğitim almanın ya da meslek değiştirmenin şart koşulması, düşük ücretle çalışmanın teşvik edilmesi gibi). Örneğin, ABD'de TANF (Muhtaç Durumdaki Ailelere Geçici Yardım), İngiltere'de çocuk vergi indirimi uygulamaları bulunuyor. Bu reformlar, yaşam standartları devlet yardımlarına bağlı, emek piyasasının sınırlarında çalışan düşük ücretli işçiler katmanının oluşmasına yardım ediyor. Kişisel sorumluluğun daha fazla vurgulanmasıyla birlikte bu politikalara kültürel bir kayma da eşlik ediyor (bu konuda 1996 tarihli ABD Kişisel Sorumluluk ile Çalışma Fırsatlarını Uzlaştırma Yasası'nı hatırlatmak gerekiyor). Ekonominin ve toplumun birer parçası olanlar, kendileri ile ailelerinin geçimini sağlama yükümlülüğünü üstlenmelidirler. Dışlananlar söz konusu olduğunda, politikaların neoliberal olmaktan çok, yeni muhafazakâr ya da otoriter nitelikte olduğu görülüyor: Devletin daha çok müdahale etmesi, daha saldırgan politikalar ve gözetim.

REFAH DEVLETLERİNDEKİ DEĞİŞİMLERİN ETKİSİ

Bütün kalkınmış ülkeler en azından ılımlı bir neoliberalizm çeşitlemesine doğru mu gidiyorlar? Şu ana kadar sınırlı bir yakınlaşma gözleniyor. Yakın dönemde yapılan çalışmalar, Avrupa refah devletinin iyi kötü ayakta ve iyi durumda –çeyrek yüzyılı aşkın bir süredir yaşanan değişim duygusu ve buna ilişkin argümanlar göz önüne alındığında beklenenden daha iyi durumda– olduğunu gösteriyor. Sosyal yardım harcamaları artmaya devam ediyor. Kamuoyu refah düzenlemelerini hâlâ destekliyor. Ancak, bütün hükümetlerin ortak tutkusu rekabetçi olmayı sürdürmek, dolayısıyla üretkenliği ve istihdam oranlarını dikkate almak zorundalar.

4 *etkinleştirme politikaları (activation policies)*: Uzun süredir işsiz olanları ve/veya geçimini sosyal yardımlarla sağlayanları yeniden işgücü piyasasına dahil etmeyi amaçlayan politikalar. Mesleki eğitim verilmesi, yeniden beceri kazandırılması, çalışmanın esnek hale getirilmesi, emeğin hareketliliğinin artırılması gibi uygulamaları içerir. *–çev*

Hepsi de giderek yardımları hedef tahtasına yerleştirmeyi, özel sektörü genişletmeyi amaçlıyor gibi gözüküyorlar.

Değişimin etkisi ülkeler arasında değişkenlik gösteriyor. Neoliberal politikaları şevkle benimseyenlerde daha büyük bir yeniden yapılanma gözleniyor. Düşük ücretli, düşük kaliteli süreksiz işlerin yeniden dirildiğine tanık olduğumuz İngiltere'de emek piyasasında kutuplaşma eğilimi dikkati çekiyor. Eşitsizliğin en şiddetli biçimde arttığı yerler liberal ülkeler (ABD ve İngiltere) olurken, en az bozulma ise kıta Avrupa'sı ile İskandinav ülkelerinde görülüyor. İskandinavya'nın refah devletleri, zorlanmış ve zayıflatılmış olsalar da 1990'ları atlatarak ayakta kalmayı başardılar.

Temel göstergelere bakıldığında, İngiltere gibi neoliberal politikaların en kapsamlı biçimde uygulamaya geçirildiği ülkelerde göreli yoksulluk ve eşitsizlikte bir artış olduğu görülüyor. 1979'da, İngiltere'de gelir düzeyi ortalama gelirin yarısından daha az olan hanehalkları 5 milyon kişiyi kapsıyordu. 1991-92'ye geldiğimizde bu koşullarda yaşayan insanların sayısı 13,9 milyonu bulmuştu (nüfusun yüzde 9'undan 25'ine yükselmişti). Gelir bölüşümüne bakıldığında, en alttaki yüzde 10'luk kesimde yer alanların reel geliri 1990'larda yüzde 17 azaldı. Bir bütün olarak nüfusun gelirinin ortalama yüzde 36, en zengin yüzde 10'luk kesimin (barınma masrafları hesaba katıldıktan sonraki) gelirinin ise yüzde 62 yükseldiği dikkate alınırsa, "kazananlar ve kaybedenler" felsefesi doğrulanmış oluyor.

Huber ve Stephens şöyle diyorlar:

> İngiltere'de eşitsizlikte gözlenen artış, LIS (Lüksemburg Gelir Çalışması) verilerinde kaydedilen en büyük artıştı ve (karşılaştırılan) on sekiz (ülke) arasında İngiltere'yi ABD'nin ardından eşitsizliğin en yüksek olduğu ikinci ülke konumuna getiriyordu. (Huber ve Stephens 2001, s. 325)

REFAH DEVLETLERİNDE DEĞİŞİMİN SİYASETİ

Refah devletinin yeniden yapılandırması gündemi salt bir tasarruf olayına indirgenemez: "Refah devletinin kendi kendini besleyen bir dibe doğru yarış süreci içine girmesi söz konusu değildir"

(Leibfried ve Obinger 2001, s. 1). Bir yandan refah devleti düzenlemelerinin popüler olmaya devam etmesi, öte yandan da bazı grupların tersine yönelimlere karşı çıkmaya istekli ve kararlı olması kemer sıkma yönündeki yoğun baskıları dengeliyor.

Dokuz ülkede (İsveç, Norveç, Finlandiya, Danimarka, Avusturya, Almanya, Hollanda, Avustralya ve Yeni Zelanda) yaşanan gelişmeleri gözden geçiren, kalkınmış toplumlarla ilgili yapılmış diğer çalışmaları da dikkate alan Huber ve Stephens şu saptamada bulunuyorlar:

> baskın örüntü, önce genişlemenin yavaşlaması ve ardından bir durgunluk şeklinde; nihayetinde ise yaygın ancak genellikle ılımlı ya da en azından sistemi dönüştürücü nitelikte olmayacak bir biçimde kazanılmış hakların budanması. Yalnızca İngiltere ile Yeni Zelanda'da sosyal koruma sisteminde büyük gerilemeler, gerçek sistemsel değişiklikler gözleniyor (Huber ve Stephens 2001, s. 6).

Yazarlar bu durumu, "İngiltere ile Yeni Zelanda'nın iktidarın aşırı yoğunlaşmasına yol açan, hükümetlerin azınlığın desteğini alarak rağbet görmeyen değişiklikleri zorla kabul ettirmelerini mümkün kılan anayasalara sahip ülkeler olması" ile açıklıyorlar (s. 7). İngiltere'de epeyce direnç gösterildiğini hatırlamak gerekiyor; 1980'ler yerel yetkililerin, meslek birliklerinin, seçmenlerin, toplumsal hareketlerin, sendikaların ve One-Nation Tory[5] taraftarlarının direnişleriyle geçen, hengâmeli ve protestolarla dolu bir on yıl oldu. Güçlü merkezi iktidarın varlığının yanı sıra, liderliğin kararlı bir tavır takınması ve muhalefetin bölünmüş olması yüzünden bütün bu karşı çıkışlar yenilgiye uğradılar.

Sonuç olarak, yalnızca İngiltere ile Yeni Zelanda'da hızlı ve çarpıcı bir değişim yaşandı. On yıllık bir süre içerisinde İngiltere "sosyal demokrat" bir sosyal politika rejimi olmaktan çıkarak "liberal" bir rejim haline geldi. Neden kıta Avrupa'sı ile İskandinavya'da

5 *One-Nation Tory*: İngiltere'de, toplumun sınıfsal çizgilerde kutuplaşmış olmadığını, aksine sınıflar arasında toplumsal dayanışma ve âhengin bulunduğunu savunan Muhafazakâr Parti'nin sol kanadına verilen ad. Bu grup, toplumsal kutuplaşmaya yol açtığı gerekçesi ile Thatcher'ın izlediği politikalara karşı çıkıyordu. *–çev*

böylesine köklü bir değişim yaşanmadı? Farklı toplumların değerleri ile politikaları arasındaki farklılıklar nasıl açıklanabilir? Neden bazı toplumlar daha müşfik olup toplumsal dayanışma sergilerken, bazıları daha bencil ve bireyci oluyorlar? Bu soruların yanıtı siyasette, siyasi sistemde ve seçmenlerin sahip oldukları değerlerde yatıyor.

Sosyal politika yazınındaki açıklamaların çoğu "yeni kurumsalcılık" görüşüne dayanıyor. Bu görüşü savunanlar, başlıca etkenlerin "geçmiş taahhütler, refah yardımlarından faydalanan seçmenlerin siyasi ağırlığı ve kurumsal düzenlemelerin durağanlığı" olduğunu belirtiyorlar (Leibfried ve Obinger 2001, s. 4). Seçim siyaseti başrolü oynuyor. Huber ve Stephens (2001, s. 3), "mevcut güç ilişkilerinin, kamuoyunun, politika şekillenmesinin ve kurumsal düzenlemelerin iktidardaki hükümetin yapabileceklerini sınırladığını, ancak hükümetlerin belli ölçüde siyasi tercihte bulunabilecekleri"ni belirtiyorlar; alınacak kararlar zaman içerisinde sosyal koruma sistemini yeni bir rotaya sokabilir.

Değişimin şeklini ve yönünü etkileyen etkenler arasında hükümetlerin partizanca tutumu, sendikalarla çalışan kesimin göreceli gücü, çıkar arabuluculuğu sistemi ve refah devleti rejiminin kurumsal meşruiyeti önde geliyor. Deneyimler, esasen yatay bir yeniden bölüşüm sağlayan ve orta sınıfları koruyan tasarıların kesintiler karşısında daha dirençli olmasının muhtemel olduğunu gösteriyor. (Yatay yeniden bölüşüm, gelir bakımından değil de gereksinimlere göre daha iyi durumda olandan daha kötü durum olana insani bir kaynak aktarımı olarak görülüyor; örneğin, sağlıklı olandan hasta olana, orta yaşlıdan yaşlı ve genç olana, çalışandan işsize, tek başına yaşayan çocuksuz kimselerden ailesi olanlara. Bu tür bir yeniden bölüşüm her gelir düzeyinde yatay olarak işler, ayrıca kişilerin para ve mal varlığının soruşturulmasına gerek kalmaz).

Peki, her amaca uygun küreselleşme açıklamasına ne demeli? "Hatalı bir biçimde, refah devleti üzerindeki baskıların birçoğunun küreselleşmeden kaynaklandığı söyleniyor; aslında bu baskılar ağırlıklı olarak zengin ülke demokrasilerinin kendi içinden ortaya çıkmıştır" (Pierson 2001, s. 4). Dolayısıyla, buradan çıkan sonuç

kurumların önemli olduğudur: Aynı küresel kuvvetler etkiledikleri refah kurumlarının türüne bağlı olarak farklı sorunlar yaratırlar; "uluslararası ekonomiden kaynaklanan etkilerin dolayımlayıcısı olan ülke içi kurumlar yaşamsal önemlerini sürdürüyorlar" (a.y.). Temel argüman "veto noktaları"yla, yani değişimi engelleyebilecek ya da geciktirebilecek güç öbeklenmeleriyle ilişkilidir. Değişimi hızlandırma gücü de eş derecede önemlidir. Huber ve Stephens'in yorumu şöyle: "İdeolojik saiklerle yapılan kesintilerin tamamı sendikal hareketin gerilediği ve güçlü bir Hıristiyan demokrat oluşumun olmadığı toplumlarda, kadim sağ partilerce yapılmıştır". Genellikle nispi temsili içeren sistemlerde rastlandığı üzere, daha çok karşılıklı mutabakata dayanan bir siyasetin var olduğu yerlerde, ana çıkar gruplarıyla müzakereler yürüten hükümetler düşmanca çatışmalara meydan vermeden yeniden ayarlamalar yapmayı (ya da bir yandan yeni koşullara uyum gösteririp, öte yandan da refah sistemlerin önemli yönlerini de korumayı) başarabildiler. Buradaki önemli bir etken de sendikaların sosyal politika kurumları arasındaki yeridir: Örneğin, Finlandiya ve İsveç'te işsizlik yardımlarını sendikalar idare ediyorlar.

Bu açıklamalar da "siyasetin önemli olduğu"nu gösteriyor: "Seçmenlerin öneminin ciddiyetle dikkate alınmaması, araştırmacıların refah devletinin geçtiğimiz yirmi yılda gücünü hızla yeniden kazanmasını neden sistemli bir biçimde gözden kaçırdıklarının açıklanmasına yardımcı olur" (Pierson 2001, s. 8). Örneğin, kesintileri yaşayıp sonuçlarını gören ve sosyal harcamaların daha da azaltılması tehdidiyle karşı karşıya kalan İsveçli ve Finlandiyalı seçmenler, merkez sağ hükümetleri iktidardan indirdiler. Kemer sıkma politikaların yarattığı hoşnutsuzluk solcu partilerin iktidara geri dönmesini sağladı; bu partiler kaldığı yerden kesintilere devam ettiler, ancak siyasi sonuçları öncellerinden daha dirayetli bir biçimde idare etmeyi başardılar.

Resmin geneline bakıldığında, desteğin en az olduğu –ve temel politikaların, başta işsizlik ve sosyal güvenlik konuları olmak üzere emek piyasasıyla daha doğrudan bağlantılı olduğu– alanlarda değişimin çok hızlı olduğu gözleniyor. Orta sınıf çıkar grupları ile

(sağlık ve eğitimde olduğu gibi) meslek çalışanlarının hizmetleri savundukları yerlerde değişim yavaş gerçekleşiyor. Refah devleti politikaları genellikle oldukça popüler. Çıkar gruplarının, refah devletlerinin farklı parçalarıyla ilgili olarak kurdukları koalisyonların mizacı önem taşıyor. Toplumlar arasında bu ittifaklarda farklılıklar gözleniyor. Örneğin, İsveç'te yapılan düzenlemelerde kadınların çıkarlarına yer verilmişti. Kadınlarla sendikaların oluşturdukları güçlü ittifak bu ülkede tasarruf girişimleri karşısında refah devletine destek olmuştu.

Geleceğe bakacak olursak, evvelce yapılan neoliberal açıklamalarda, işverenler açısından sosyal politikanın mali bir yükten ibaret görüldüğü akılda tutulmalıdır. Ancak, sosyal politika bir iş yapma fırsatı da olabilir; sosyal bakım ve sağlık hizmetlerinin sağlanması, emeklilik aylığı (hatta eğitim) alanlarındaki insani hizmetler günümüzün gelişmeye, iş fırsatları yaratmaya en açık alanları durumundalar. Bu gelişmelerin bir sonraki adımında bunun etkisi olabilir.

Başta göç olmak üzere, bizzat iktisadi ve siyasi eğilimlerin birer sonucu olan başka bazı önemli değişimler gelecekte de zorluklar yaratmaya muhtemelen devam edecekler. Göçmenler genellikle refah uygulamalarının dışında bırakılıyorlar. Refah devletleri toplumsal dayanışmaya dayanırlar. Toplumsal dayanışma, ortak bir kimlik anlayışının, riskin paylaşılması bilincinin olduğu yerlerde daha güçlüdür. Çağımızın ileri kapitalist toplumlarında gözlenen bireyci eğilimler bu iki unsuru zayıflatıyor.

GELECEĞE YÖNELİK BEKLENTİLER VE SEÇENEKLER

Ortada büyük değişiklikler yaşandığına dair pek kanıt olmamasına karşın, bazı kimseler önemli değişimlerin eli kulağında olduğunu öne sürüyorlar. Neoliberal fikirlerin Almanya ve Fransa gibi önemli ülkelerde biraz gecikmeli de olsa ağırlık kazanmasına dayandırıyorlar bu görüşlerini. Taylor-Gooby şu sonuca ulaşıyorlar:

> refah politikası her ne kadar tasarruf girişimleri ile radikal reform baskılarına bugüne kadar başarıyla karşı koymuş olmasa da, kurumsal yapıdaki değişimlerin mümkün kıldığı politika

> oluşturmadaki değişiklikler, refahın örgütlenmesi ve sosyal demokrat partilerin modernleşmesi, bütün bunlar Avrupa refah devletinin yeni bir güzergâha girmekte olduğu anlamına geliyor. Mevcut (yakın geçmişteki) deneyimler gelecek için iyi bir kılavuz teşkil etmiyorlar (Taylor-Gooby 2001, s. 1).

Bu bölümde, neler olduğunun anlaşılmasında fikirlerin, kurumların ve çıkarların taşıdıkları önem vurgulandı. Halihazırda "başka alternatif yok" hikâyesini pazarlayan birçok güç bulunuyor. Alternatif senaryolar meşruiyetlerini yitirmişlerdir. Egemen söylemler devleti merkeze alan çözümleri küçümsüyorlar. İlerici reformları savunacak yeni bir fikir savaşının ivedilikle başlatılması gerekiyor.

Deacon ve diğerleri (1997, s. 195), sosyal politika analistlerinin toplumsal gereksinimlere ve toplumsal yurttaşlık haklarına gösterdikleri klasik ilginin, uluslarüstü bir yurttaşlık ve devletler arasında adaletin sağlanması arayışı haline gelmesi gerektiğini savunuyorlar. Daha uzun vadede ulusötesi yurttaşlık anlayışını benimseyen ve giderek büyüyen bir toplumsal hareketlenme olduğu görülüyor. Uluslararası STK'lar ve toplumsal hareketler, adalet, eşitlik ve demokrasi ilkeleri, çevrenin korunması, sosyal haklar ve yükümlülükler, ortaklaşa katkıda bulunma, ihtiyaçların ödeme gücüne göre değil de insani bir temelde ya da dünya yurttaşlığı temelinde karşılanması ilkeleri üzerine kurulan küresel bir refah devletini amaçlıyorlar.

Daha kısa vadeli olarak ve kurumsal düzeyde bakıldığında, radikal neoliberalizme karşı siper olma işlevi üstlenen yapıları, bu bağlamda sosyal demokrat partileri ve sendikaları desteklemek anlamlı olacaktır. Bu, Avrupa kamusal alanının daha da geliştirilmesini savunan fikirlerle bağlantıyı sağlayacaktır. Bununla ilgili olarak, demokratik sosyalist fikirleri yeniden ayağa kaldırmak, emek hareketleri ile işçi partilerini ele geçirip onları zayıflatanların elinden inisiyatifi geri almak gerekiyor. Böyle bir eylem, bireylerin kendi çıkarlarını gözeten tüketiciler olarak değil de yardımsever ve paylaşımcı yurttaşlar olarak görüldüğü, geniş bir çıkarlar yelpazesini kapsayan bir hareketlenmeyle bağlantı oluşturacaktır. Daha müşfik ve toplumsal açıdan daha adil bir toplumun yaratılması in-

sanlığın büyük çoğunluğunun çıkarına olacaktır. Bunları yaparken demokratik değerlerin ve uygulamaların korunarak geliştirilmesi yaşamsal bir önem taşıyor.

Bütün bu söylenenlere inanılması güç gelebilir. Neoliberal çıkar gruplarının susmak bilmeyen seslerinin uğultusu arasında, sersemletici bir vurdumduymazlığın hüküm sürdüğü dünyada insanın zaman zaman kötümserliğe kapılmaması zor. İlerici siyasetin önündeki en zorlu sorunlar duyarsızlık ve sinizm. Siyasi harekete katılımı yeniden canlandırmak, alternatifler tahayyül etmek ve reformun dilini yeniden ele geçirmek gerekiyor. Özellikle de muhalefeti uluslararası hale getirmek, sendikalar, STK'lar ve diğer toplumsal hareketler arasında kurulmuş olan uluslararası ve uluslarüstü ittifakları güçlendirmek gerekiyor (bkz 19. bölüm).

KAYNAKÇA

Briggs, A. (1961) "The Welfare State in Historical Perspective", *European Journal of Sociology* 2 (2), s. 221-58.

Deacon, B., Hulse, M. ve Stubbs, P. (1997) *Global Social Policy: International Organisations and the Future of Welfare.* Londra: Sage.

Huber, E. ve Stephens, J.D. (2001) *Development and Crisis of the Welfare State.* Chicago: University of Chicago Press.

Leibfried, S. ve Obinger, H. (2001) "Welfare State Futures: An Introduction", S. Leibfried (der.) *Welfare State Futures* içinde. Cambridge: Cambridge University Press.

Pierson, P. (2001) "Investigating the Welfare State at Century's End", P. Pierson (der.) *The New Politics of the Welfare State* içinde. Oxford: Oxford University Press.

Taylor-Gooby, P. (2001) "The Politics of Welfare in Europe", P. Taylor-Gooby (der.) *Welfare States under Pressure* içinde. Londra: Sage.

17

NEOLİBERALİZM, YENİ SAĞ VE CİNSEL SİYASET

Lesley Hoggart

1970'lerin sonlarında, muhafazakâr siyasetin sonraları Yeni Sağ olarak adlandırılacak değişik bir çeşitlemesi Batı dünyası genelinde siyaset sahnesine birdenbire dahil oldu. Neoliberalizmle yakından ilintili olan Yeni Sağ, birbirlerinden tamamen farklı birtakım muhafazakâr akımları barındırıyordu içinde. Refah kapitalizmini reddetmesiyle savaş sonrası dönemin muhafazakârlığından ayırt edilebilen (bkz. 16. bölüm, Levitas (der.) 1986) Yeni Sağ, bazıları neoliberalizmin ilgi alanının ötesine geçen çeşitli siyasi cephelerde faaldi, ancak, siyasetin geneline bakıldığında bu cepheler arasında açık bağlantılar olduğu görülebiliyordu. Neoliberaller ve Yeni Sağ, refah politikaları ile sosyal güvenlik harcamalarının yarattığı "bağımlılık kültürü"ne karşı saldırıya geçtiler. "Geleneksel" çekirdek aileyi savunmayı kendilerine amaç edindiler, (yalnız yaşayan anneler gibi) bu düzgünün dışında kalanlarla (feministler gibi) bu düzgüye karşı çıkanları eleştirdiler. Son yirmi yılın "aşırı müsamahakârlığı"yla bağlantılı bir ahlaki gerileme olarak değerlendirdikleri şeylerle ilgilenerek, 1960'lı ve 1970'li yılların başında elde edilen ilerici nitelikteki toplumsal ve siyasi kazanımlarına karşı bir saldırı başlattılar.

Neoliberallere ve Yeni Sağ'a göre, ahlaki gerileme iktisadi gerilemenin nedenlerinden biriydi. Bu bölümde, baskıcı ahlakçı siyasetin ve muhafazakâr aile politikalarının en güçlü biçimde gündeme getirildiği, sağa doğru yönelimin ilk yararlananları arasında Thatchercılık ile Reagancılık olduğu İngiltere ile ABD üzerine yoğunlaşılıyor (Hall ve Jacques 1983). Buna karşılık, Ronald Reagan ile Margaret Thatcher'in seçim zaferleri de Yeni Sağ'a büyük bir itki sağlamıştı. Yeni Sağ'ın değişik çeşitlemelerinin 1980'ler boyunca uluslararası alanda kuvvet kazanmasına karşın, 1960'lı ve 1970'li yılların liberalizmini tersine çevirme girişimlerinde ABD ile İngiltere'deki hareket hep en ön cephede yer aldı (bkz. 22. ve 23. bölümler).

Bölümün ilk kısmında neoliberalizm ile Yeni Sağ arasındaki ilişki tartışılıyor. Ardından Yeni Sağ'ın iki alanda izlediği siyasetin tartışılmasına geçiliyor. İlk olarak, Yeni Sağ'ın aile siyaseti çözümleniyor. İkinci olarak, Yeni Sağ ile yakından bağlantılı olan cinsel siyaset kampanyalarının bazıları ele alınıyor. İktisadi liberalizm ile devletin cinsel siyasete müdahale etmeye çağrılması arasındaki çelişkili ilişki hakkında yapılacak kısa bir değerlendirmeyle bölüm sona eriyor.

NEOLİBERALİZM VE YENİ SAĞ

Yeni Sağ, savaş sonrası dönemin Keynesçi refah düzenlemesine karşı yürüttüğü siyasi saldırıyla neoliberalizmin Keynesçiliğe karşı çıkışında önemli bir rol oynamıştı. Refah devletini etkin olmamakla suçlayan Yeni Sağ, bunun ulusal ekonomilerin rekabet edebilirliklerini kaybetmeleriyle ilişkisi olduğunu savundu. Aynı zamanda "bağımlılık" kültürüne de saldırması, ahlaki kaygılar ile neoliberalizmin iktisadi ideolojisi arasındaki bağlantıyı oluşturuyordu. Ahlaki gerileme iktisadi gerilemenin bir nedeni olarak görülüyor, sosyal yardımların bireysel inisiyatifi ve sorumluluğu nefessiz bıraktığı düşünülüyordu. Yurttaşın tüketici haline gelmesiyle birlikte, kolektivizm ve toplumsal sorumluluk ideolojileri mevzi kaybediyorlardı. Devlet planlaması ile sosyal yardımların kolektif olarak sağlanmasının, yurttaşı (bugün tüketiciyi) seçim yapma hakkından

yoksun bıraktığı savunuluyordu. Yeni Sağ, bireysel kendi çıkarını gözetme, aile ve kendine güvenme gibi değerler üzerinde yükselen geleneksel ahlaki ve toplumsal düzeni yeniden tesis etmeyi amaçlıyordu (Williams 1999). Ayrıca, siyasi istikrarın ve özgürlüğün en iyi koruyucusunun devlet değil, piyasa olduğunu savunuyordu (Lowe 1999).

Reagancılık ve Thatchercılık, yeni muhafazakâr Yeni Sağ'ın önemli bileşenleriydiler; Yeni Sağ'ın her ikisinden de daha geniş olmasına rağmen bu saptama doğrudur. Thatcher, Muhafazakâr Parti'nin savaş sonrası dönemde refah devletini desteklerken "sosyalizm"e çok fazla taviz verdiğini iddia ediyordu. Kendine biçtiği görevin bir parçası da bu durumu telafi etmekti: "Davranışlar üzerindeki etkileri hemen hemen hiç dikkate almaksızın dağıtılan sosyal yardımlar gayrimeşruluğu cesaretlendiriyor, ailelerin parçalanmasını kolaylaştırıyor, çalışmayı ve kendine güvenmeyi yüreklendiren özendirmelerin yerine tembelliği ve hilekârlığı ahlaksızca cesaretlendiriyordu" (Thatcher 1993, s. 8).

Daha derinlerde yatan esas toplumsal mesele, işçi sınıfı hareketini terbiye etme ihtiyacıydı. Eşitsizliği öven konuşmalar yapan Thatcher millileştirilmiş sanayileri özelleştirmeye kararlıydı ve daha da önemlisi sendikal hareketi bozguna uğratmak amacıyla kolları sıvamıştı. Thatcher'in kazandığı en büyük zafer 1984-85 madenciler grevinin yenilgiye uğratılması oldu. Bu yenilgiler, 1980'li yılların sonuna doğru refah devletinin kolektivist ilkelerine karşı daha doğrudan saldırıya geçilmesine zemin hazırladı.

Yeni Sağ'ın bireycilik ve bağımsızlık talebinin yegâne istisnası çekirdek ailenin özendirilmesiydi. Thatcher'ın Muhafazakâr Parti'nin 1977 kongresinde yaptığı "Biz aile partisiyiz" açıklaması sonraki yirmi yılda pek çok kez yinelenecekti. 1982'de Thatcher, evlilik dışı doğumlarda, boşanma vakalarında ve çocuk suçlarında gözlenen artışın "müsamahakâr toplumun doğuşu" ile ilgili olduğunu belirtiyordu (Durham'ın alıntısı 1991, s. 131).

Yeni Sağ'ın çekirdek aileye verdiği destek, 1960'ların "müsamahakâr" siyasetine gösterilen güçlü tepkinin bir parçasıydı. Bu güçlü tepki, geleneksel ahlak anlayışını yeniden canlandırmayı, 1960'lı ve 1970'li yılların başında yaşama geçirilen ilerici reformla-

rın çoğunu boşa çıkarmayı hedefleyen bazı kampanyalarla bağlantılıydı. Bütün bu kampanyaların temelinde muhafazakârların aile hakkındaki görüşleri bulunuyordu.

YENİ SAĞ VE AİLE SİYASETİ

Yeni Sağ iktisadi açıdan liberaldi, ancak geleneksel aileyi savunuyor, ailenin devamlılığını sağlayacak güçlü hükümet eylemleri ile özendirmelerini destekliyordu. Kendini bireyciliğe bu kadar adamış bir ideolojide ailenin neden bu kadar önemli bir yer tuttuğu sorusu hemen akla geliyor. Bu sorunun yanıtı, ailenin bireyle eşit öneme sahip olduğunu söyleyen Hayek'e kadar geri götürülebilir. Ailenin görevi, piyasada başarılı olmayı teşvik edecek geleneksel ahlakı ve nitelikleri aktarmaktı (Pascall 1997).

Yeni Sağ'ın refah devletine karşı yönelttiği eleştirilerden birisi de refah sağlayıcısı olarak ailenin yerini almış olmasıydı (Glennerster 2000). Çekirdek ailenin gerilemesiyle diğer "toplumsal sorunlar" arasında bağlantılar olduğu da iddia ediliyordu: Babalar ailelerini terk etmiş, oğlan çocukları suça yönelirken, kız çocuklar birer genç anne haline gelmişti. Ailenin parçalanması ile suç arasında olduğu varsayılan bağlantı Charles Murray (1990) gibi yazarlarca ısrarla gündeme getiriliyordu.

İngiltere'de geleneksel aile biçimi ile değerlerinin savunusu, Yeni Sağ ve Thatchercılık ile sıkı sıkıya bağlantılıydı. 1980'lerde Yeni Sağ'ın düşünce üretme kuruluşlarından biri olan Ekonomik İşler Enstitüsü, *Babasız Aileler* ve *Aile: Yalnızca Bir Yaşam Tarzı Tercihi mi?* türü yayınlar hazırlamaya başladı (Pascall 1997). Aileyi teşvik etmeyi amaçlayan bu yayınlar, kadınların alta sıralanmasının kaynaklarından birisi olması nedeniyle çekirdek aile kurumuna ve ideolojisine karşı çıkan feministlere yönelmiş doğrudan bir saldırıydı.

İstihdamda eşitsizliklere ve cinsel ayrımcılığa neden olan kadının eviçi emek yüküne itiraz eden feministler, evin içinde ve dışında yaşanan cinsel işbölümüne karşı çıkıyorlardı. Pek çok feminist, "özel alanda"ki ev işleri ve çocuk yetiştirme sorumlulukları paylaşılmadan, kadın ve erkeklerin bu sorumluluklarını yerine getirme-

lerini sağlayacak biçimde tasarlanmış daha esnek çalışma uygulamaları olmadan, kamusal çalışma ve siyaset alanında eşitliği gerçekleştirmenin mümkün olmayacağını fark etmişti (Rowbotham 1989). Sosyalist feministler, başta çocuk bakımı olmak üzere "özel" addedilen şeylerin çoğunun ortaklaşa, kamusal bir biçimde sağlanmasını da talep ediyorlardı. Feministler, kamusal ve özel alanların iç içe geçmiş olması nedeniyle ailenin özel değil, aksine kamusal ve siyasi olarak görülmesi gerektiğini öne sürdüler.

Bunun tam aksine Yeni Sağ ise kadının besleyip büyütme göreviyle yükümlü olduğu, kamusal ve özel alanların kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığı bir cinsel işbölümünün önemini yeniden dile getiriyorlardı. ABD'de Yeni Sağ kışkırtıcı bir antifeminist yaklaşım gösteriyordu: "Kadın hareketinin gerçekte kadınlara zarar verdiğini düşünüyorum, çünkü onlara aile yerine kariyerlerine öncelik vermelerini öğretmiştir", diyordu ABD Yeni Sağı'nın en büyük kadın örgütü olan Amerika İçin Kaygılanan Kadınlar grubundan Beverly LaHaye (alıntılayan Faludi 1991, s. 258). Benzer şekilde, Miras Vakfı'ndan Connie Marshner şöyle diyordu: "Diğer insanları düşünmek açıkçası kadının doğasında vardır ... Doğaları kadınlara kendilerini diğerlerinin ihtiyaçlarını karşılamaya vakfetmelerini emrediyor" (alıntılayan Faludi 1991, s. 241). Siyasi olarak Yeni Sağ, devletin geriye çekilmesi ve (özellikle gençlerle ilgili olarak) ailenin daha fazla sorumluluk alması çağrısı yapıyordu.

İngiltere'de gençlerin ailelerine bağımlılığını artıracak birtakım önlemler tasarlandı. 16-18 yaş arasındaki gençleri kapsayan Gelir Yardımı uygulamasına 1988'de son verildi. Birçok kişi, gençlerin kitlesel bir biçimde evsizler saflarına katılmasında en büyük sorumluluğun bu önleme ait olduğunu düşünüyordu. 1986'da 18-25 yaş grubundaki gençlere verilen yardımlar azaltıldı. İşsizlik Yardımı'nın kaldırılarak yerine İş Arama Yardımı'nın getirildiği 1996'da bu yaş grubuna mensup gençlerin aldıkları yardımlarda yüzde 20 düşüş oldu (Glennerster 2000, s. 196). Aileyi hedefleyen diğer muhafazakâr önlemler arasında çocukların işledikleri suçlarda ebeveynlerin de sorumluluğunun olması fikrini hayata geçiren Ceza İnfaz Yasası sayılabilir. Öğrenci kredisi uygulamasına geçirilerek öğrencilere sağlanan yardımların iptal edilmesi, bu kesimin

iktisadi bağımsızlığını zayıflattı. Thatcher'in izinden giden John Major, tek ebeveynli ailelerin sosyal güvenlik sistemini suistimal ettikleri hakkındaki şikâyetlerin uğultusu arasında geleneksel aile değerlerine geri dönülmesi çağrısını yeniden dile getirdi.

ABD ile İngiltere'de Yeni Sağ'ın yalnız yaşayan annelere yönelik saldırısı, neoliberallerin yardımlara bağımlılık eleştirisiyle ve geleneksel ailenin şampiyonluğunu yapma tutumlarıyla bütünleşti. Evli olmayan anneler, özellikle de evli olmayan genç anneler sosyal güvenlik yardımlarına bağımlı olan, sosyal konut kuyruğunda haksız yere ön sıralara geçen sorumsuz ve çıkarcı "beleşçiler" olarak resmedildiler (Murray 1990). Muhafazakârların bu konuda aldıkları önlemlerden biri de, babaları nafaka ödemeye zorlamak oldu. Çocuk Destek Yasası (1991), ortalıkta gözükmeyen babalardan nafaka parası alınabilmesi için yardım alan bütün yalnız yaşayan annelerin Çocuk Destek Kurumu'na yetki vermeleri zorunluluğunu getirdi. Yasal düzenlemenin son hali ideolojik olarak şekillendi: Thatcher, babadan alınan her kuruşun anneye ödenen yardımlardan kesilmesini emretti. Kadınlar, Kurum ile işbirliği yapmanın hiçbir anlamı olmadığını gördüler, pek çok erkekse uygulamanın işleyişine fiilen engel oldu.

Bu arada, aile değerleri ve cinsel ahlakla ilgili olarak parlamento dışında yürütülen kampanyalar 1980'li yıllarda hız kazandı. Bu kampanyalar, ailenin devlete karşı korunmasını, cinsel ahlakın geliştirilmesini ve cinsel serbestliğe saldırılmasını kapsıyordu. İngiltere'de bolca bulunan aile yanlısı örgütler arasında Muhafazakâr Aile Kampanyası, Aile Forumu, Aile Duyarlılığı, Aile ve Ulus Kampanyası gibi örgütler bulunuyordu (Somerville 2000). Hıristiyan Birlik Düzeni, Ülke Genelinde Işık Festivali ve Sorumlu Toplum gibi diğer muhafazakâr ahlak örgütleri de kampanya faaliyetlerine katıldılar. 1964'te Mary Whitehouse'nun "müstehcenliğe" karşı kurduğu Ulusal İzleyiciler ve Dinleyiciler Birliği (VALA), Doğmamış Çocuğun Korunması Derneği (SPUC) ve LIFE gibi "yaşam yanlısı" örgütler, kürtaja izin veren yasal düzenlemelere karşı birbiri ardına saldırılar düzenlediler. ABD'de, dinsel ve muhafazakâr gruplar Jerry Falwell'in Ahlaki Çoğunluk birliğinde bir araya geldiler.

Bu ahlaki mücadele örgütlerinin tamamının muhafazakâr yönetimler nezdinde (özellikle İngiltere'de) rağbet görmedikleri, Yeni Sağ'ın savaş sonrası dönemin uzlaşmasına karşı yürüttüğü saldırıda cinsel siyasetin ön saflarda yer almadığı söylenir (Durham 1991). Bununla birlikte, "müsamahakâr" topluma, sosyalizme ve feminizme karşı çıkmaları noktasında ortaklaşan bu kampanyalar, güçlü muhafazakâr tepkinin şüphesiz bir parçasıydılar. Cinsellik, ahlak ve aile konuları, Sol ile Sağ arasındaki savaşın birer cephesi olarak görülüyordu.

YENİ SAĞ, AHLAK KAMPANYACILARI VE CİNSEL SİYASET

Ahlak kampanyacıları pek çok cephede faaldiler. İngiltere'de boşanma, gebelikten korunma ve aile planlaması, eşcinsellik ve kürtajla ilgili ilerici reformların tamamı yaylım ateşine tutuldu. ABD'de kürtaj, pornografi, feminizm ve eşcinsellik gibi konuları gündeme taşıyan Ahlaki Çoğunluk kendini Amerikan ailesini kurtarmaya çalışan, İncil'e inanan bir koalisyon olarak tanıtmıştı (Somerville 2000). Amerikan Yeni Sağ'ı kendisini her şeyden önce antifeminist olarak tanıtıyordu (Faludi 1991).

Kürtaj, ahlak kampanyacılarının hiç şüphesiz ki en önemli meselesiydi (ve hâlâ da öyledir). İngiltere'de 1967 tarihli Kürtaj Yasası, ABD'de ise 1973'te Yüksek Mahkeme'nin karara bağladığı *Roe-Wade* ve *Doe-Bolton* davaları sonucunda kürtaj serbest hale gelmişti. Kürtaj karşıtı örgütler bu serbestliğe karşı saldırıya geçtiler. Kürtaj siyaseti, karşıt haklar diyaloğuna dayanan bir mücadele olarak gelişti: Kadınların üreme tercihi yapma hakkı karşısında doğmamış çocuğun yaşama hakkı. Tercih yanlısı hareketin karşısında yaşam yanlısı hareket saf tutmuştu. Kürtajın aslında masum bir bebeğin katledilmesi olduğunu iddia eden kürtaj karşıtları, cenini bir biçimde kadının bedeninden ayrı ve bağımsız bir varlık olarak görüyorlardı.

Siyasi bir mesele olarak kürtaj, tek bir konuya odaklanan bir kampanyadan daha derinlikli bir meseledir. Kadının toplumdaki konumu, aile siyaseti ve cinsellik konularıyla da ilgilidir. Feministlerin

gayet açıkça ortaya koydukları üzere, cinsel ilişki ile çocuk yapma arasındaki bağın koparılması, kadınların toplumsal cinsiyet eşitliği ve bedensel özerklik hedefleri bakımdan yaşamsal önemdedir. Diğer toplumsal eşitsizlikler bir yana bırakılsa bile, kadınların topluma erkeklerle aynı düzeyde katılabilmesi için üremenin kontrol altına alınması gerekli bir taleptir. Bu, evdeki cinsel işbölümüne karşı çıkmakla, cinsel ilişkiler üzerine yeniden düşünmekle ve hepsinden önemlisi de kadınları anneler olarak tanımlayan annelik siyasetine karşı koymakla bağlantılı bir şeydir (Luker 1994). Ulusal Kürtaj Kampanyası'nın 1977'de ilan ettiği üzere: "Kürtaj hakları mücadelesi, kadınların kurtuluşu için verilen mücadelenin, kadın cinselliğinin çekirdek ailedeki üretim işleviyle ilelebet bağlantılı kalmasını isteyen bütün kuvvetlere karşı verilen mücadelenin vazgeçilmez bir parçasıdır".[1] Kürtaj karşıtları açısından da işin içinde daha derin meseleler bulunuyordu. Çoğu feministin kadınların ezilmesinin özünü meydana getirdiğine inandığı bir rol olan anneliğin merkezi konumu ısrarla öne çıkarılmaya çalışılıyordu. Yaşam yanlısı örgütlerin, Anayasa'da düzenlenmesi istenen Eşit Haklar Tasarısı'na (ERA)[2] karşı çıkan baskı gruplarıyla işbirliği yaptıkları ABD'de bu özellikle açıkça görülüyordu. Bu iki kuvvetin birlikteliği büyük bir aile yanlısı, antifeminist hareket meydana getiriyordu.

Victoria Gillick önderliğinde İngiltere'de yürütülen bir diğer önemli cinsel ahlak kampanyası, gebelikten korunma hizmetinin yaşa bakılmaksızın herkese sunulması gerektiğini belirten 1974 tarihli Sağlık ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (DHSS) yönergesine karşı çıkıyordu. Gillick'in kampanyası, müsamahakârlığın şerlerine ve ebeveynlerin otoritesinin zayıflatılmasının tehlikelerine odaklanarak, bu konularla ulusal çözülme arasında bir ilişki kurmayı amaçlıyordu. Önemli ölçüde destek toplamayı başaran bu kampanya basında da kendisine epeyce yer buldu. En sonunda Ekim 1985 tarihinde, Lordlar Kamarası DHSS lehine bir karara vardı. Kampanyacılar arasında derin hayal kırıklığı yaratan Muhafazakâr Parti hükümetinin

1 Ulusal Öğrenci Birliği 1977 yılı konferansı için hazırlanan NAC broşürü (Contemporary Medical Archive Centre, Wellcome Institute for the History of Medicine).

2 Tasarı, hak eşitliğinin cinsiyet nedeniyle engellenmemesi gerektiğini belirtiyordu.

bu olaydaki tutumu, neoliberal iktisat politikalarını hararetle takip eden kesimlerin kendiliğinden cinsel ahlak ve aile yanlısı kampanyalara destek vermesinin söz konusu olmayacağını gösterdi.

Kamuoyunda iyi bilinen diğer cinsel ahlak kampanyaları da muhafazakâr kesimin aile ve cinsel eşitlik konularındaki görüşlerinden destek buluyordu. Bu kampanyalar arasında, eşcinselliğin "özendirilmesi"ne, "sözde bir aile ilişkisi" olarak "kabul edilebilir" olduğunun öğretilmesine karşı İngiliz yasalarında gerekli değişikliklerin yapılması gerektiğini savunan kampanyalar bulunuyordu. Margaret Thatcher'in Muhafazakâr Parti hükümeti, Yerel Yönetim Yasası'nın (1988) 28. maddesini kabul ederek onayladığı cinsel ilişki biçimini açıkça ifade etmiş oluyordu. Aslında 28. madde, toplumun cinsel eğitime tamamen son verilmesini istediğini savunan, Aile Planlaması Derneği'nin yanı sıra, cinsel eğitim ve gebelikten korunma konularıyla ilgili diğer kuruluşlara mali kaynak sağlamasından ötürü DHSS'yi eleştiren Aile ve Gençlik Duyarlılığı benzeri örgütlerin cinsel eğitim etrafında sürdürdükleri daha genel bir mücadelenin bir parçası idi (Durham 1991, s. 110). Cinsel eğitim, cinsel ilişkiyi özendiren, gençler arasında yozlaşmayı artıran aile karşıtı ahlak dışıcılığın [*amoralizm*] bir aracı olarak görülüyordu. Ahlak kampanyacılarının karşıcinselliği [*heteroseksüellik*] ve aile yaşantısını bir düzgü olarak kabul ettikleri, bu çerçevenin dışında kalan her şeyi sapkınlık olarak gördükleri açıktı. HIV ve AIDS'i cinsel serbestliğin ve eşcinselliğin neden olduğu hastalıklar olarak görüyorlardı ve bu bakış açısı, basının bir kesiminin AIDS'i bir "gey vebası" olarak sınıflandırmasını kolaylaştırmada önemli bir oynadı.

SONUÇ: CİNSEL SİYASETTE NEOLİBERAL LİBERTERYENİZM Mİ, DEVLET MÜDAHALESİ Mİ?

Bu bölümde, 1970'li ve 1980'li yıllarda yürütülen bazı ahlak kampanyalarıyla bağlantılı olarak Yeni Sağ'ın siyaseti tartışıldı. Özetle bu siyasetin, antifeminist ve enikonu gerici bir siyaset olduğu söylenebilir. Her şeyden önce "geleneksel" aileyi koruyarak geliştirmeyi amaç ediniyordu. Martin Durham'ın (1991) işaret ettiği üzere, Yeni Sağ neoliberalizm ile özdeş görülmemelidir (hatta bu ahlak

kampanyacıları için daha fazla geçerlidir). Bir yanda neoliberalizm için temel olan bireycilik ile liberteryenizm, öte yanda özel yaşamda cinselliğin düzenlenmesi için devletin müdahale etmesi talebi; bu ikisi arasında açık bir çelişki bulunuyor. Bazı neoliberal örgütlerin bölünmesine neden olan bir çelişkiydi bu. Örneğin, serbest piyasa yanlısı bir grup olan Özgürlük Derneği'nin destekçileri, ahlaksızlıkla savaşıma öncülük etmesi için Muhafazakâr Parti hükümetine çağrıda bulunulmasının bireysel özgürlüğe aykırı olup olmadığı konusunda bölünmüştü (Durham 1991). Dahası, Thatchercılık ile Reagancılığın "geleneksel aile değerleri"nden olabildiğince faydalandıklarına hiç kuşku yokken, İngiltere'de Victoria Gillick gibi aile yanlısı kampanyacılar ile yaşam yanlısı hareket hükümetteki Muhafazakâr Parti üyelerinden düşük düzeyde bir destek görmeleri nedeniyle büyük bir hayal kırıklığına uğradılar.

Ancak, bütün bu muhafazakâr kuvvetlerin aynı siyasi topluluğun birer parçası oldukları önemle vurgulanmalıdır. 1970'lerin iktisadi durgunluğu, ilerici toplumsal kuvvetleri hedef alan neoliberal ve Yeni Sağcı saldırılara kapıyı aralamıştı. Üstelik, ateşli neoliberallerin çoğu aynı zamanda kendisini ahlaki meselelere adamıştı. Örneğin, Norman Tebbit sürekli aile yaşantısını övmüş, ahlaksız müsamahakârlığa karşı yapılacak savunmanın bir parçası olarak Muhafazakâr Parti'nin bu konuyu sahiplenmesini sağlamaya çabalamıştı. Yaygın şekilde reklâmı yapılan *Daily Express*'deki makalesinde şöyle diyordu: "Özgürlüğün savunulmasının, yozlaştırılarak kötüye kullanılmasına yol açmadan özgürlüğü mümkün kılan değerlerin savunulmasını içerdiğini bizim kadar iyi kavrayan başka bir parti yoktur" (Durham'ın alıntısı 1991, s. 132). Ahlak lobisi aktivistleri ile siyasi sağ arasında önemli bir örtüşme söz konusuydu. ABD'de Ahlaki Çoğunluk ve diğer muhafazakâr gruplar kürtaj karşıtı kampanyada aktif bir rol oynarlarken, İngiltere'de ise Muhafazakâr Parti milletvekillerinin kürtaja karşı oy vermiş olmaları olasılığı İşçi Partisi milletvekillerinden çok daha fazlaydı.

Yeni Sağ her şeyden önce çekirdek ailenin savunulmasıyla ilgileniyordu. Ahlaki haçlı seferi örgütlenmeleri, cinsel ahlak konularını bu tartışmanın merkezi haline getirmeye teşebbüs ettiler. "Ahlak" konuları ile Yeni Sağ'ın iktisat ve refah politikaları arasında açık

bir bağlantının kurulabildiği durumlarda, neoliberal siyasi gündemin bir parçası olarak aile yanlısı siyaset ve "ahlak" siyaseti daha ön plana çıkıyordu. Bu, Atlantik'in öte yakasında refah sisteminin beleşçileri ilan edilen yalnız yaşayan annelere yöneltilen saldırıda en açık haliyle görülebiliyordu.

KAYNAKÇA

Durham, M. (1991) *Sex and Politics: The Family and Morality in the Thatcher Years.* Londra: Macmillan.

Faludi, S. (1991) *Backlash: The Undeclared War against American Women.* New York: Crown Publishers.

Glennerster, H. (2000) *British Social Policy since 1945*, 2. baskı. Oxford: Blackwell.

Hall, S. ve Jacques, M. (der.) *The Politics of Thatcherism.* Londra: Lawrence & Wishart.

Levitas, R. (der.) (1986) *The Ideology of the New Right.* Cambridge: Polity Press.

Luker, K. (1984) *Abortion and the Politics of Motherhood.* Berkeley: University of California Press.

Lowe, R. (1999) *The Welfare State in Britain since 1945*, 2. baskı. Londra: Macmillan.

Murray, C. (1990) *The Emerging British Underclass.* Londra: Institute of Economic Affairs.

Pascall, G. (1997) *Social Policy: A New Feminist Analysis.* Londra: Routledge.

Rowbotham, S. (1989) *The Past is Before Us.* Londra: Pandora.

Somerville, J. (2000) *Feminism and the Family.* Londra: Macmillan.

Thatcher, M. (1993) *The Downing Street Years.* Londra: HarperCollins.

Williams, F. (1999) "Good Enough Principles for Welfare", *Journal of Social Policy* 28 (4), s. 667-87.

18

YÜKSEK ÖĞRETİMDE NEOLİBERAL GÜNDEMLER[1]

Les Levidow

Eğitimin özelleştirmesi girişimlerinin giderek arttığını görüyoruz, özellikle de ilk ve orta dereceli okullarda. Pek çok durumda binalar ve hizmetler dışarıdan, özel şirketlerden temin ediliyor. Bu tür değişiklikler, resmi olarak kaliteyi ve etkinliği artıracağı söylenerek meşrulaştırılsa da, eğitimi ticari değerlere ve mesleki becerilere tabi kılmayı amaçlamaktadır.

Üniversitelerde açıktan açığa yapılan özelleştirmeler esasen eğitimle ilgili olmayan, yiyecek-içecek ve güvenlik hizmetleri gibi yönleri hedef almıştır. Genel olarak bakıldığında, yüksek öğretimdeki başlıca tehdit kaynağı özelleştirmeden daha çok piyasalaştırmadır. Piyasalaştırma, insanların ilişki ve değerlerini piyasaya özgü özellikleri teşvik edecek biçimde değiştirirken, kurumların da birer işyeri gibi işletilmesini ifade ediyor.

Yakın dönemde beliren eğilimlere "akademik kapitalizm" adı veriliyor. Hâlâ büyük ölçüde devletçe finanse edilmelerine karşın üniversite öğretim görevlileri, dışarıdan fon temin edebilmek için giderek girişimciliğe özgü bir rekabete sürükleniyorlar. Bu tür

1 Bu bölüm kısmen "Yükseköğretimin Piyasalaşması: Neoliberal Stratejiler ve Karşı Stratejiler" başlıklı yazıya dayanmaktadır. Çevrimiçi ulaşım için bkz. <http://attac.org.uk/attac/html/view-document.vm?documentID = 138> ya da <http://www.commoner.org.uk/03levidow.pdf>

baskılarla karşı karşıya kalan öğretim görevlileri, "dışarıdan para gelmesini sağlamak amacıyla piyasa ya da piyasa benzeri çabalara" girişiyorlar (Slaughter ve Leslie 1997).

Yüksek öğretimin piyasalaştırma gündemlerinin alanı haline gelmesiyle birlikte, bu çabalar basitçe daha fazla gelir elde etme amacı taşıyan girişimlerin ötesine geçmiştir. 1990'lardan bu yana dünya genelinde üniversiteler ticari nitelikteki bilgi, beceri, öğretim programı, finans, muhasebe ve yönetim örgütlenmesi modellerini benimsemeye zorlandılar. Güya devlet kaynaklarından faydalanmak ve kendilerini rekabetçi tehditlerden korumak için bunu yapmaları gerekiyordu.

Bu baskılar, toplumun pazar yeri modeli temelinde yeniden şekillendirilmesini hedefleyen daha geniş neoliberal stratejiyi tamamlar niteliktedir. On dokuzuncu yüzyılın özgün liberalizmi, "piyasa"yı özgürlüğün alanı olarak ülküleştiriyor ve doğallaştırıyordu. Bu görüşün ateşli taraftarları, toprak çitlemeleri ve "serbest ticaret" yoluyla bu bakış açısının ardından giderlerken, önlerine çıkan her türlü engeli ya da direnişi doğal olmayan "engelleme" girişimleri sayarak fiziki olarak bastırdılar (bkz. 5. bölüm). Bir kıyaslama yaparsak, bugünün neoliberal projesi de geçmişin kolektif kazanımlarını geri alıyor, kamusal malları özelleştiriyor, devlet harcamalarını kârları sübvanse etmeye ayırıyor, ulusal düzenlemeleri zayıflatıyor, ticaret engellerini kaldırıyor ve böylece küresel piyasa rekabetini şiddetlendiriyor. Neoliberalizm, insanları satıcılar ve alıcılar diye ikiye bölerek insanlarla doğal kaynaklar üzerindeki sömürüyü ağırlaştırıyor.

DÜNYA BANKASI'NIN "REFORM GÜNDEMİ"

Bir süredir Dünya Bankası yüksek öğretimle ilgili küresel bir "reform gündemi"nin reklamını yapıyor. Bu reformun temel özellikleri özelleştirme, düzenleme dışı bırakma ve piyasalaştırma olarak sıralanabilir. Bu ilkeler Dünya Bankası raporunda kendinden emin bir biçimde şöyle ilan ediliyordu:

> Reform gündemi ... kamu mülkiyetine ya da hükümet planlaması ile düzenlemesine değil, piyasaya yöneliktir. Yüksek eği-

timde piyasaya yönelinmesini sağlayan şey, piyasa kapitalizmi ile neoliberal iktisat ilkelerinin neredeyse bütün dünyadaki yükselişidir (Johnstone ve diğerleri 1998).

Rapora göre, öğretmenler ve öğretmenlerin sahip oldukları geleneksel korumalar piyasa temelli etkinliğin sağlanması önündeki başlıca engeli oluşturuyor. Raporun geleceğe dair senaryosunda yüksek öğretimin, öğretmenlerin becerilerine daha az bağımlı olması düşünülüyor. Öğrenciler, müşteriler ya da alıcılar haline gelecekler. Açıkça dile getirilmemiş bir amaç olarak özel yatırımcılar bir yandan eğitimin içeriğini ve biçimini etkilerlerken, öte yandan da devlet harcamalarından daha büyük kazançlar elde etme imkânına sahip olacaklar. İş âlemi ile üniversite idarecileri, öğrenci-öğretmen ilişkilerini yeniden tanımlayacak bir ortaklık oluşturacaklar.

Dünya Bankası raporu, akademik özgürlüğün neoliberal geleceğe biat edilmesi olarak yeniden düzenlenmesinin siyasi bir silahı haline gelecektir. Raporun ardından yapılan tekliflerde, üniversite idareleri akademik özgürlüğü "bir yanda yüksek öğretime yönelik giderek artan talep, öte yanda ise iktisadi, finansal ve teknik değişimin küreselleşmesi" arasındaki "dengeyi muhafaza etme" görevi olarak nitelendiriyorlardı. Örneğin 1998'de yapılan UNESCO konferansında bu çelişki, fakülte üyelerinin "topluma karşı tam anlamıyla sorumlu ve hesap verebilir olmaları sağlanırken, bir haklar ve ödevler kümesi olarak tasavvur edilen akademik özgürlük ve özerklik"ten faydalanmaları gerektiği ifade edilerek geçiştiriliyordu (CAUT'dan alıntı 1998).

Herhalde üniversite idarelerinin neoliberal küreselleşme gündemine "hesap verebilir" olması anlatılmak isteniyor, yoksa ona direnenlere değil. Aslında, akademik hesap verebilirlik sıklıkla muhasebe tekniklerine tabi olma anlamına geliyor. Bu saldırılara yanıt olarak meslek dernekleri akademik özgürlüğün bir ifade özgürlüğü hakkı olduğunu savundular.

Eğitmenler arasında sınırlı bir destek bulmasına karşın Dünya Bankası gündeminin bazı anahtar nitelikteki unsurları uygulamaya geçirildi. Yapısal uyum politikaları aracılığıyla yüksek öğ-

retimin serbestleştirilmesi ve küçültülmesi, borç desteği sağlanmasının şartları olarak Güney ülkelerine dayatıldı (bkz. 12. bölüm). Ancak, bu bölümde ana itici gücün içeriden kaynaklandığı Kuzey ülkeleri inceleniyor.

KUZEY AMERİKA: EĞİTSEL METALAR OLARAK DERSLER

Girişimci uygulamalar benimseyen Kuzey Amerika'daki birçok üniversite, iş ortakları gibi davranmakla kalmayıp bizzat birer işletme gibi hareket ediyorlar. Bu üniversiteler, üniversite kaynaklarını, fakülte ve öğrenci emeğini kullanarak kâr getiren faaliyetler geliştiriyorlar (Ovetz 1996).

Girişimcilik gündemi kapsamında üniversiteler çevrimiçi eğitim teknolojileri (örn. ders malzemelerinin elektronik ortamda ulaşılabilen biçimlerini) geliştirdiler. Tabii ki bu araç, bazı Avrupa üniversitelerinin uzun süreden beridir yaptıkları gibi eğitimin kalitesini artırmak ve yüz yüze ilişkiyi geliştirmek amacıyla da kullanılabilir. Ancak, Kuzey Amerika'da amacın bu olmadığı açıkça ortadır: Amaç eğitimi metalaştırmak ve standart hale getirmektir.

Öğrenciler ve öğretmenler bu amaçlara karşı çıktılar. Örneğin, 1997 yılında UCLA, sanat ve bilim derslerinin tamamı için internet web siteleri oluşturulmasını öngören "Eğitsel Güçlendirme İnisiyatifi"ni başlattı. Bu girişim, yüksek teknoloji şirketleriyle ortaklaşa hareket ederek kâr amaçlı çevrimiçi dersler açılmasıyla doğrudan ilgiliydi. York Üniversitesi'nde başlatılan benzeri girişimler, öğrencilerin desteğini alan personelin greve gitmesiyle sonuçlandı. "Yönetim kurullarına karşı derslikler" sloganı dile getirildi (Noble 2003). Karşı stratejiler hazırlamak amacıyla konferanslar düzenlendi.

Peki, yeni teknolojinin çözüm getireceği farz edilen sorun neydi? Üniversite kurallarının kâr getiren faaliyetlere izin verecek biçimde değiştirilmesi üniversitelerin araştırma rolünü metalaştırdı. Önemli miktarda kaynak öğretim faaliyetlerinden kesilerek, patent ve imtiyaz gelirleri getireceği beklenen araştırma faaliyetlerine kaydırıldı. Öğretim görevlilerinin öğretim faaliyetlerine ayırdıkları zamanın azalması ve öğretmen başına düşen öğrenci sayısının

artması sonucunda gerek öğrencilerin gerekse öğretmenlerin üzerindeki yük arttı. Kâr arayışının sonucu olan bu durumun asıl nedeninin eğitimin etkin olmaması olduğu söylendi.

Bu bakış açısından değerlendirildiğinde mantıksal çözüm, ders malzemelerini standartlaştırarak etkinliği artırmaktır. İdarecilerin onayından geçip web sayfalarında yayınlanan ders malzemeleri artık diğer üniversitelere satılabilir. Daha da iyisi, ders metinlerinin hazırlanması işi dışarıya, yani üniversite personeli olmayan kimselere de verilebilir. Kontrolün idarecilere geçmesini sağlayan teknoloji, öğretmenlerin emeğini disiplin altına almak, niteliksizleştirmek ve/veya gereksiz kılmak amacıyla kullanılabilir.

Bu yaklaşım, eğitsel metalarının tüketicileri haline gelen öğrencilerin rolünü değiştiriyor. Öğrenci-öğretmen ilişkileri, metaların tüketicileri ile sağlayıcıları arasındaki ilişkiler haline geliyor. Bu ise insan olarak aralarında kurulabilecek, öğrenme amaçlı herhangi bir ortaklığın dışlanmasına neden oluyor.

Öğrenciler kolaylıkla piyasa araştırmasının nesneleri haline geliyorlar. Örneğin Kanada'da, Virtual U yazılımının kullanımıyla ilgili verilerin satıcılara verilmesi karşılığında üniversitelerin bu yazılımı telif ücreti ödemeden kullanmalarına izin verilmiştir. Öğrenciler bu yazılımı kullanarak derslere kayıt yaptırdıklarında, satıcıya "bilgisayarın sağladığı kullanım verileri"nin tamamını resmen alabilme hakkı veren "denekler" olarak tanımlanıyorlar (Noble 2003). Eğitmenin öğrencilere destek olmasına ve metinlerin eleştirel bir değerlendirmeden geçirilmesine vurgu yapan Avrupa'daki uzaktan eğitim sisteminin karşıtı bir uygulamadır bu.

AVRUPA: ESNEK ÖĞRENİM

1980'li yıllardan itibaren Avrupa'da kamusal hizmetler ve devlet harcamaları, Avrupa Sanayicileri Yuvarlak Masası'nın (ERT) savunduğu neoliberal değişimin hedefi haline gelmiştir (Balanyá ve diğerleri 2000). ERT'nin savunduğu gündemler, önde gelen siyasetçiler ve Avrupa Birliği resmi görevlileri tarafından da benimsenmiştir. Bu kapsamda, bilhassa eğitimin biçim ve içeriğinin değiştirilmesi amaçlanmaktadır.

ERT, genel ve mesleki eğitimin "sanayinin gelecekteki başarısı açısından yaşamsal öneme sahip stratejik yatırımlar" olduğunu belirtiyor. Avrupa iş âlemi, eğitim programlarında "hızlandırılmış bir reform yapılmasının kesinlikle gerekli olduğunu" düşünüyor. Ancak ne yazıktır ki "sanayinin eğitim programları üzerindeki etkisi oldukça sınırlıdır" ve öğretmenler "iktisadi ortamı, iş âlemini ve kâr kavramını yeterince anlamıyorlar".

Şöyle devam ediyorlar: "Sanayiciler olarak bizler, dışarıdan herhangi bir müdahaleye ya da gereksiz baskıya maruz kalmaksızın eğitimcilerin bizzat kendilerinin etkinliği hedefleyen aynı türden içsel arayışlarda bulunmakta serbest olmaları gerektiğine inanıyoruz." Avrupa sanayisi küreselleşmeye tepki vermiştir, ancak "eğitim dünyası tepki vermekte biraz yavaş kalmıştır", diye hayıflanıyordu ERT. Çözüm olarak "okullar ile yerel iş âlemi arasında ortaklıklar oluşturulmalıdır".

Daha yenilerde ise, (bugün okullarda, yarın işyerlerinde) elzem bir öğrenme aracı olarak Bilgi ve İletişim Teknolojisi (BİT) gündeme gelmiştir. Bilgi dünyasını geliştirerek bireysel sorgulamaya izin vereceği ve öğrenmeyi güçlü bir biçimde teşvik edeceği, BİT'in bahsedilen başlıca meziyetleri arasında yer alıyor. Bir diğer önemli gündem maddesi ise küresel rekabetin beraberinde getirdiği değişimlerle yüz yüze kalan Avrupalıların istihdam edilebilir olmaya devam edebilmeleri için gerekli olan "yaşam boyu öğrenme" konusudur.

Eleştirel yaklaşanların dile getirdikleri üzere, BİT'in neoliberal iş âlemi gündeminde daha özgül bir rolü bulunuyor (Hatcher ve Hirtt 1999). Birincisi, BİT, sahip olduğu beşeri sermayenin iş yerindeki yönetiminden kişisel olarak sorumlu olması gereken modern işçinin gereksinim duyduğu bireyselleştirilmiş ve esnekleştirilmiş öğrenmeyi kolaylaştırıyor. İkincisi, BİT öğretmenin rolünü azaltıyor -arzulanır bir değişiklik, çünkü ERT'nin şikayetçi olduğu gibi öğretmenler iş âleminin ihtiyaçlarını "yeterince anlamamakta"dırlar, çünkü şimdiki rolleri "etkinliği hedefleyen içsel arayışlar"da bulunmalarını engellemektedir.

AB üyesi devletler, ERT gündemine koşut bir biçimde, AB'nin "küresel olarak rekabetçi kalabilmesi"ni sağlayacak "esnek emek

piyasaları" geliştirme görevini üstlenmişlerdir. Bu doğrultuda hareket eden AB Konseyi 1997'de, "rekabet edebilirlik açısından elzem olan beşeri sermaye, araştırma ve geliştirme, yenilik ve altyapı alanlarında yapılacak yatırımları teşvik etmek amacıyla ... kamu harcamalarında bağlayıcı bir yeniden yapılandırma" gerçekleştirilmesini tavsiye ediyor, "işçilerin istihdam edilebilirlikleri"ni iyileştirecek "mesleki eğitimi ve yaşam boyu öğrenmeyi" teşvik ediyordu.

O zamandan beridir, gelecekte işçilerin emek piyasalarına daha iyi katılabilmesini sağlamak amacı doğrultusunda resmi belgelerde "yurttaş eğitimi" desteklenmiştir. "Başta BİT'in ve öğretmenler haricindeki insan kaynaklarının rolü olmak üzere, yeni öğrenme kaynaklarının gelişmesinden gözlendiği gibi öğretmenin rolünün azalacağı" öngörülmüş ve bu gelişme memnuniyetle karşılanmıştır (CEC 1998). Satıcıların ve iş ortaklarının güçlenmesi, kullanılan bu dil sayesinde öğrencilerin daha fazla özgürlüğe sahip olması olarak takdim ediliyor. Öğrenci-öğretmen ilişkisinin yerini potansiyel olarak tüketici-üretici ilişkisi alıyor.

Genel neoliberal gündem, AB'nin hedefinin "dünyanın en rekabetçi ve en dinamik bilgi temelli toplumu" haline gelmek olduğunu belirten 2000 Lizbon zirvesinde daha da ileriye taşındı. Çok geçmeden bu hedef, "genel ve mesleki eğitimin, bireysel olarak yurttaşlara yaşamlarının her aşamasında öğrenme olanakları sunacak biçimde uyarlanması" gerektiği belirtilerek daha ayrıntılı bir biçimde ifade edildi. Yaşam boyu öğrenme ilerici özellikler taşıyan uzun bir geçmişe sahip (örn. toplumsal edimciler [*aktörler*] olarak yurttaşların niteliklerinin geliştirilmesi), ancak son yıllarda insani bir dış görünüm arkasında gizlenen neoliberal gündemlere tabi hale gelmiştir.

OECD ile Avrupa Komisyonu'nun hazırladıkları politika belgelerinde yaşam boyu öğrenme, bireysel, bölgesel ve ulusal rekabet edebilirliği artırmanın bir vasıtası haline geliyor. Bireysel bir sorumluluk olan öğrenme, toplumsal içerilmeyi sağlamanın bir aracı olarak, istihdam edilebilirliğin sürekli değişen zorunlulukları uyarınca kişinin kendi kendine esnek bir biçimde yeniden beceri kazanması görevine dönüştürülüyor. "Aktif yurttaşlık"

kavramının hâlâ dillendirilmesine karşın, bu kolaylıkla üreticiler ve tüketiciler rolüne indirgenmiştir (Borg ve Mayo 2003). Yaşam boyu öğrenmenin içeriği ve amaçları hakkında ortaya çıkan çatışmalar neoliberal gündeme karşı verilen bir mücadele olarak görülmelidir.

İNGİLTERE: SINIRLARI OLMAYAN BİR TİCARETHANE OLARAK ÜNİVERSİTE

Neoliberal projenin Avrupa'daki öncüsü İngiltere, yüksek öğretimin piyasalaştırılmasına yönelik baskının somut bir örneğidir. Hükümet öğrenci sayılarının önemli ölçüde artırılması için baskı yaparken, fonlarda ise kısıtlı bir artışa gitmişti. Araştırma Değerlendirme Uygulamaları'nın baskısı altında kalan pek çok üniversite bölümü kaynaklarını öğretimden araştırma faaliyetlerine kaydırırken, sanayinin sağladığı araştırma fonlarını artırma çabası içine girdi. Bu iki nedenden ötürüdür ki, öğrenci-öğretmen ilişkisine ayıracak daha az kaynak kalmış, dolayısıyla öğretim programı ile değerlendirme ölçütlerinin standartlaştırılması baskısı şiddetlenmiştir. Öğretmenlerin belirgin "öğrenme amaçları ile sonuçları"nı sağlamalarını gerektiren biçimsel değerlendirme uygulamalarında da benzer baskılarla karşılaşılıyor.

Öğrenciler, eğitimsel değerlerin muhasebecilik tipi çeşitlemelerine daha tabi hale geldiler. 1990'ların sonlarına doğru hükümet öğrencilere bulunduğu geçim yardımını iptal ederek öğrenci katkı payı uygulamasını başlattı. Bu değişikliler sonucunda eskiye göre daha borçlu hale gelen öğrenciler, sözgelimi, güzel sanatlar ya da beşeri bilimler yerine daha yüksek maaşlı işlerde çalışmalarına olanak sağlayacak akademik programları tercih etme baskısı altında kaldılar.

Öğrenciler katkı payı uygulamasına karşı çıkarken, bu yükün özel finansmana daha bağımlı hale gelinmesiyle bağlantılı olduğuna işaret ediyorlardı: "Bu finansmanı sağlayarak iş âlemi eğitim sistemimiz üzerindeki doğrudan ve dolaylı denetimini artırıyor ... Öğrenciler, ticarethanelerin kendilerine sunmaya hazır oldukları (dersler) temelinde seçim yapmaya zorlanmamalı", deniliyordu Ücretsiz Eğitim Kampanyası'nda.

Bir bakıma sorun aslında göründüğünden daha da vahim: Üniversiteler giderek ticarethaneler gibi davranıyorlar. Üniversitelerin piyasalaştırma gündemleri esnekliğin neoliberal iki anlamıyla örtüşüyor. Birincisi, öğrenci-müşteriler (ya da onların iş âlemindeki sponsorları) emek piyasasının ihtiyaçlarına nasıl esnek bir biçimde uyum göstereceklerinin öğretilmesini talep ediyorlar. İkincisi, küresel rekabetçiler dersleri tüketicinin talebine göre esnek bir biçimde tasarlayıp satıyorlar, dolayısıyla üniversitelerin bu rekabeti önceden tahmin ederek karşılaması gerekiyor. Bu tür bir dil, piyasa ilişkilerinin yaratılmasına yardımcı olarak kendi kendini gerçekleştiren bir kehanet işlevi görebilir.

Benzer bir anlayışla İngiliz üniversitelerinin yöneticileri, üniversite ile iş âlemi arasındaki, ulusal ve uluslararası eğitim malları "piyasaları" arasındaki sınırları ortadan kaldırmayı amaçlıyorlar. "Sınırları olmayan bir ticarethane" olmanın başlıca aracı niteliğindeki internet temelli uygulamaları teşvik ediyorlar (Universities UK 2000). ERT'nin teşhisinin de ötesine geçerek, üniversiteyi halihazırda bir ticarethane; eksikleri olmasına karşın, şirket ilkelerinin uygulanması suretiyle bu eksiklerini giderebilecek bir ticarethane gibi görüyorlar.

Piyasalar oluşturmanın temel bir silahı olarak, çok sayıda kurum bir araya gelerek bir e-üniversite kurmak için bir konsorsiyum oluşturdular. Mayıs 2003 tarihinde UNIVERSITAS 21, Singapur'daki merkezinden çevrimiçi İşletme Yönetimi Yüksek Lisans programı açarak e-öğretim portföyünü başlattı. Basın bültenine göre, "yüz on bir milyar dolar büyüklüğünde olduğu tahmin edilen küresel yüksek öğretim talebine hitap edecek (e-öğretim), binalarda verilen eğitim sisteminde bir paradigma değişikliği" anlamına geliyordu.

Kamu hizmetlerinin yaygın ticarileştirilmesi bu gündeme itici bir güç kazandırıyor ve bu kapsamda üniversitelere özel bir rol atfediliyor. Üniversitelerin çeşitli düzeylerde rekabeti artırması bekleniyor; öğrencilerin emek piyasasına yönelik becerilerini artırma, öğretim görevlilerinin (örn. performansa dayalı ücret sistemiyle) birbirleriyle kıyaslanması, araştırma fonlarının "rekabetçi, bilgi temelli toplum"u kuvvetlendirecek faaliyetlere tahsis edilmesi gibi. Ortaklık, araştırma faaliyetlerinin özel fon sağlayıcıların ih-

tiyaçlarına tabi kılınmasına doğru genişliyor. Bu yüzden İngiliz üniversiteleri, özellikle serbestleştirmeden istifade ederek "eğitim hizmetleri"ni dünyanın dört bir yanına ihraç etmeye hazırlanıyorlar (Nunn 2002).

Her üniversitenin "harçları yukarı çekme"[2] hakkına sahip olması gerektiğini vurgulayan öneri de benzer bir piyasa mantığı taşıyor. Düşük gelirli öğrencilere sağlanan mali desteğin artırılmasını bir aracı olduğu savunulan bu politika sınıfsal bölünmeleri iyice belirginleştirecektir. Öğrenci katkı paylarının farklılaşması fayda-maliyet zihniyetini güçlendirecek, öğrencilikleri süresince büyük bir borç yükü altına giren öğrenciler araçsal bir yaklaşımla belli bir eğitim programının gelecekte kendilerine sağlayacağı finansal kazançları hesaplamak zorunda kalacaklar.

SONUÇ: KÜRESEL KARŞI STRATEJİLER VAR MI?

Geniş anlamıyla neoliberal gündemler yüksek öğretimin piyasalaştırılması, yani biçim ve içeriğinin piyasa modellerine göre yeniden yapılandırılması olarak tanımlanabilir. Piyasalaştırmanın yalnızca belirli biçimlerinin eğitimi bir metaya dönüştürdüğü doğru olsa da, piyasalaştırmanın bütün biçimleri eğitimle eğitimin insani ürünlerinin değerlendirilmesinde muhasebecilik ölçütlerini zorla dayatırlar. "Yatırım" eğretilemesi [*metaforu*] bir gerçeklik haline gelmiştir: Üniversiteler ve öğretim görevlileri ölçülebilir temettüler sağlamakla yükümlü tutulabilirler.

Neoliberal gündeme karşı çıkabilmek için yaratıcı çabalara ihtiyacımız var. Birincisi, çeşitli piyasalaştırma türleri arasındaki bağlantıların açıkça gösterilmesi gerekiyor. Piyasalaştırma önlemleri hemen kavranamayan biçimler alabilir -örn. ideolojik dil, fon sağlama öncelikleri, kamu-özel kesim ortaklığı, öğrenci katkı payları, fayda-maliyet çözümlemesi, performans göstergeleri, öğretim programı değişiklikleri, yeni teknoloji, paket haline getirilmiş

2 *top-up fees (harçları yukarı çekme)*: "Farklı harçlar" olarak da bilinen bu uygulamayla, İngiliz üniversitelerinin öğrencilerden aldığı "katkı payları"nın hükümetçe her üniversite için aynı ve sabit olarak belirlenmesi uygulamasına son verilerek, üniversitelerin kararına bırakılması öngörülüyor. *-çev*

malların tüketicileri olarak öğrenciler vb. Karşıt görüşte olanların, bütün bu yönlerin nasıl birbiriyle bağlantılı olduğunu, akademik çalışma ile öğrenmenin içeriğini nasıl değiştirdiklerini ve küresel gündemin bir parçası olarak sermayenin emeği disiplin altına alma çabasından kaynaklandığını nasıl göstermesi gerekiyor.

İkincisi, farklı katılımcı gruplarla bölgelerde canlanan direnişler birbiriyle bağlantılı hale getirilmeli. Neoliberal stratejiler bizleri bir iş planının parçaları, yani rakipler, ortaklar, müşteriler vb. haline getiriyor. Buna mukabil, pek çok nedenden ötürü uluslararası bir ağa ihtiyacımız var: Neoliberal saldırının bütün hedeflerini dünya genelinde birbiriyle ilişkilendirmek, piyasalaştırma karşıtı mücadelelerin çözümlemelerini yaymak, dayanışma çabalarını büyütmek, kendimizi farklı gelecekleri amaçlayan ortak direnişin ve öğrenmenin birer öznesine dönüştürmek için. Bu ağların, öğretmenler, öğrenciler, STK'lar gibi farklı katılımcı gruplarının yanı sıra, neoliberal gündeme göre birbirleriyle rekabet etmesi gereken farklı coğrafi bölgeleri de içine alması gerekiyor.

Üçüncüsü, bilgi ve iletişim teknolojisini (BİT) mevcut somutlaşmış halinden kurtarmak gerekiyor. BİT, piyasalaştırma gündemini kolaylaştıracak (örn. öğrenci-öğretmen ilişkilerinin somutlaştıracak) bir tarzda tasarlanabileceği gibi, bunun tam tersine piyasalaştırmayı engelleyecek (örn. öğrenciler ile öğretmenler arasında eleştirel tartışmayı genişletecek) bir tarzda da tasarlanabilir. Bu nedenle BİT söz konusu olduğunda, çeşitli tasarımlar arasında ayrım yapmalıyız, ki böylece toplumsal ilişkiler olarak onları mevcut somutlaşmış hallerinden kurtarabilelim. Eleştirel çözümlemelerin yayılmasında internetin yaygın olarak kullanılmasına karşın, bu çözümlemelerin öğretim programlarında yer alan derslere dahil edilmesi ve yaratıcı bir biçimde kullanılması gerekiyor.

Son olarak, alternatifler geliştirmek gerekiyor. Piyasalaştırmaya karşı çıkmak, eskiden beri var olan şeylerle karşısına çıkıp onu dengelemeye çalışmak yeterli değil. Öğrenme yoluyla eleştirel yurttaşlığı, kültürel zenginliği ve toplumsal hazzı genişletecek alternatif eğitbilimler [*pedagojiler*] geliştirerek direniş güçlendirilmeli. Bu çabalar, emeğimizi daha kolay sömürülür kılmanın ötesine geçerek, ortak sorunlarımızı ve tutkularımızı nasıl tanımlayacağımız

tartışmasını harekete geçirebilir. Akademik özgürlüğün, olası ve arzulanır gelecekler hakkında kamuoyu genelinde yapılacak bir tartışmayla ilişkilendirilmesi bu yolla sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Balanyá, B., Doherty, A, Hoedeman, O., Ma'anit, A. ve Wesselius, E. (2000) *Europe Inc.: Regional and Global Restructuring and the Rise of Corporate Power.* Londra: Pluto Press (bkz. Corporate European Observatory, <http://www.corporateeurope.org>).

Borg, C. ve Mayo, P. (2003) *The EU Memorandum on Lifelong Learning: Diluted Old Wine in New Bottles?* Yayınlanmamış çalışma, bilgi için peter.mayo@um.edu.mt

CAUT (Canadian Association of University Teachers) (1998) "Unesco Declaration Puts Academic Freedom at Risk", <http://www.caut.ca/English/CAUTframe.html>.

CEC (Commission of the European Communities) (1998) "Education and Active Citizenship in the European Union", <http://europa.eu.int/comm/education/citizen/citiz-en.html>.

Hatcher, R. ve Hirtt, N. (1999) "The Business Agenda Behind Labour's Education Policy", *Business, Business, Business: New Labour's Education Policy* içinde. Londra: Tufnell Press, <http://www.tpress.free-online.co.uk/hillpubs.html>; ayrıca bkz. <http://users.skynet.be/aped>.

Johnstone, D.B., Arora, A. ve Experton, W. (1998) *The Financing and Management of Higher Education: A Status Report on Worldwide Reforms.* Washington, D.C.: World Bank, Bölüm Çalışma Metni, <http://www-wds.worldbank.org>.

Noble, D. (2003) *Digital Diploma Mills: The Automation of Higher Education.* New York: Monthly Review Press.

Nunn, A. (2002) "GATS, Higher Education and 'Knowledge-Based Restructuring'in the UK", *Education and Social Justice* 4 (1), s. 32-43.

Ovetz, R. (1996) "Turning Resistance into Rebellion: Student Struggles and the Global Entrepreneurialisation of the Universities", *Capital and Class* 58, s. 113-52.

Slaughter, S. ve Leslie, L.L. (1997) *Academic Capitalism: Politics, Policies and the Entrepreneurial University.* Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press.

Universities UK (2000) *The Business of Higher Education: UK Perspectives,* <http://www.universitiesuk.ac.uk.>

19

NEOLİBERALİZM VE SİVİL TOPLUM: PROJE VE OLASILIKLAR

Subir Sinha

Görünürde devleti arka plana iterek sahip olduğu işlevleri piyasaya dağıtmayı amaçlayan zamanımızın büyük siyasi projesi neoliberalizmin sivil toplum konusunda da bir siyaseti bulunuyor. "Sivil toplum"un yeniden canlanışı neoliberalizmin yükselişiyle aynı zamanda, neoliberalizmin hızla serpilip kendine meşruiyet kazandırmakta kullandığı söylem ve aygıtlara içkin bir biçimde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla neoliberalizmin eleştirisi, sivil toplumun bu proje içindeki yerinin yanı sıra, neoliberalizmin aleyhindeki diğer "sivil toplum" biçimlerinin şekillenmesine aracılık eden karmaşık, dinamik ve ulusötesi süreçlerin çözümlenmesini gerektiriyor.

Neoliberal fikir ve uygulamalar uluslararası örgütleri, devletleri, ulusötesi şirketleri, akademik yaklaşımları ve kalkınma müdahalelerini de kapsayan muazzam boyuttaki bir düşünce, siyaset ve politikalar alanı boyunca çeşitli yoğunlaşma derecelerinde yayılmıştır (bkz. 5-7 bölümler). Küresel ve ulusal yönetim gündemlerinde kilit nitelikte etkiye sahip olması, kendisini alternatifsizmiş gibi sunması ve bunun da birçok çevrede kabul görmesi nedeniyle hegemonyacı olduğu iddiasındadır. İki soruyla bu iddianın doğruluğu tartışılabilir. Neoliberal proje, yeni sivil toplum siyasetini nasıl

düzenlemeyi amaçlıyor? Sivil toplumun yeniden kurulması sürecini denetlemekte ne ölçüde başarılı? Bu bölümde, kalkınmakta olan ülkelere atıfta bulunularak bu soruların yanıtları aranıyor.

NEOLİBERALİZM VE DÜNYA DÜZENİNİN KURULUŞU

Düşünsel bir konum olarak neoliberalizmi iki farklı eğilim etkilemiştir. "Devlet"in, "ekonomi"nin ve "piyasalar"ın birer doğal olgu değil de kurgu olduğunu savunan Freiburg yaklaşımı, sermayenin bağımsız bir "mantığa" ya da doğuştan kriz eğilimlerine sahip olduğunu ya da devlet, piyasa ve toplum arasında herhangi bir zorunlu çelişki bulunduğu anlayışını kabul etmiyordu. İktisadi rekabeti liberalizmin en üstün dışavurumu olarak görüyor, rekabeti geliştirmek için toplumun devletçe düzenlenmesini, siyasi ve hukuki (kurumsal) düzenlemeler yapılmasını savunuyordu. Freiburg okulunun devlet, piyasa ve toplum alanlarının görece özerkliğe sahip oldukları varsayımını reddeden Şikagolu neoliberallere göre, aksine bütün davranış ve kurumlara tekil bir akılcılık çeşidi, fayda azamileştirme akılcılığı sinmiştir: "İnsan eylemi tamamen ... kısıtlı kaynakların rakip kazanımlar arasında tahsis edilmesiyle nitelendirilir" (Lemke 2001, s. 197). Bu tür bir akılcılık, her türlü eylem biçimini ve "iktisat dışı alan"ı bu terimlerle açıklamaya kalkışır. Devletle toplumun hem anlaşılması hem de yeniden düzenlenmesinde başvurulacak bir ilke haline gelir. Klasik liberalizmin aksine *Homo economicus*[1] devlet eylemi üzerinde bir sınır değil, "davranışsal bakımdan yönlendirilebilecek bir varlık"tır (s. 200). Neoliberal kurgular ve politikalar akılcı bireyler yaratma amacı taşırlar.

Peki, bu kuramsal kurgular siyasi güce nasıl sahip oluyorlar? Overbeek ve van der Pijl (1993), bir projenin temel kavramlarının çeşitli durumları çözümlemek ve çeşitli alanlarda politika oluşturmak için kullanılabilmesi, genelleştirilebilir kurumsal biçimler üretebilmesi halinde, o projenin hegemonyacı hale geldiğini belirtiyorlar. On dokuzuncu yüzyılın sonu ile yirminci yüzyılın başında liberal enternasyonalizm, "bütün insanlığın genel çıkarı"na olacak bir devletlerarası sistem oluşturmayı amaçlıyordu. İki savaş arasındaki döne-

1 iktisadi insan. *-çev*

min liberal olmayan devlet tekelciliği evresinde, başlıca örgütlenme biçimleri ulusal tröst ve kartellerden, ulusal "toplum" ve emek hareketlerinden oluşuyordu ve bu örgütlenmeler dar bir "ulusal çıkar" gündemini takip ediyorlardı. Savaş sonrası dönemin şirketler liberalizmi, emeği düzenleme altına alacak devlet denetimi ve özel yaşama yapılacak "düzgüsel [*normatif*] müdahaleler" ile Fordizm arasında bir bireşim [*sentez*] oluşturma yoluna gitti. Bu dönemin anahtar nitelikteki kurumsal biçimleri arasında çokuluslu şirketler, bir tür sosyal demokrasi, günlük yaşamın bürokratikleştirilmesi ve soğuk savaşın "blok" siyaseti içine yerleştirilmiş bir "ulusal çıkar" politikası çerçevesi yer alıyordu.

Son yirmi yılın "yeni normal durumu" olan neoliberalizm, emek hareketinin militanlığı, yeni toplumsal çatışmalar, Vietnam savaşının etkileri ve daha genelde modelin tükenmişliği nedeniyle şirketler liberalizminde ortaya çıkan "normallik krizi"nin üstesinden gelecek bir proje olarak kurgulanmıştı. Neoliberal siyaset çeşitli unsurların bir bileşkesinden oluşuyordu: Bireycilik, seçim, piyasa toplumu, laissez faire, hükümetin ekonomiye asgari ölçüde müdahale etmesi, iktisat dışı alanlarda güçlü hükümet, toplumsal otoriteryanizm, disiplin toplumu, hiyerarşi ve tahakküm, ulusun putlaştırılması (Overbeek ve van der Pijl 1993, s. 15). Bu bileşke, neoliberal reformlara maruz kalan ülkelerde hâkim gündemler için "destek siyaseti"ni oluşturur.

Biçimler ve dönemler arasındaki bu ayrımların neoliberalizmin ileri kapitalist ülkelerdeki düşünsel ve siyasi geçmişinin kavranmasında yararı olsa da, kalkınmakta olan ülke bağlamında bunların eşleniklerini bulmak pek kolay değildir. Savaş sonrası dönemde, Asya ve Afrika'ya kıyasla Latin Amerika'da daha yaygın olan korporatizm, Avrupa'daki gibi refahçı ve sosyal demokrat olmaktan ziyade daha halkçı ve toplumsal olarak otoriter bir nitelik taşıyordu. Batı kapitalizminde şirketler neoliberalizmi açısından merkezi bir konumda olan çokuluslu ve girişimci biçimler çoğu kalkınmakta olan ülkede şüpheyle karşılanıyordu. Millileştirme, millileştirme tehdidi, büyük bir kamu sektörü, varlıklarla kârların geri götürülmesine sınırlamalar getirilmesi, şüpheyle karşılanan bu biçimlerin düzenlenmesinde kullanılan başlıca siyasi usullerdi. Toplum,

OECD'nin korporatist üç taraflı düzenlemelerinden farklı olarak kast, bölgesel ve etnik grup ve siyasi parti şekillenmeleri aracılığıyla devlet tarafından biçimlendiriliyordu. Ayrıca, bir kalkınma düşüncesi ve desteği kaynağı olarak komünist blokun varlığı şirketler liberalizmi modelinin ihraç edilmesi olanağı sınırlandırıyordu.

Neoliberalizmin yükselişiyle birlikte işler değişti. Komünizmin çöküşü, kalkınma rejimlerinin görünüşteki berbat sicilleri, yapısal uyum programları, yeni siyasi oluşumların ortaya çıkması, başta iktisat olmak üzere toplumsal bilimlerde yaşanan kaymalar, bütün bunlar yeni bir modelin yaratılıp genelleştirmesi için uygun koşulları hazırlamış oldu. Yeni Ortodoksluk, Washington (sonrası) uzlaşması diye adlandırılan kalkınma rejimi çerçevesinde tek bir kalıba döküldü. Bu uzlaşmanın kalkınmakta olan ülkeler genelinde yaygınlaşmasında başrolü oynayan IMF ve Dünya Bankası aynı zamanda iki taraflı kurumların kalkınma müdahalesi politikalarını da derinden etkilediler (bkz. 3. ve 12. bölümler). Yeni kuramsal kurgu özünde akılcı (yani fayda azamileştirici) davranış varsayımına, sermayenin ya düzenlemeye tabi olmaması ya da kendi kendini düzenlemesi gerektiği anlayışını ifade eden sermaye egemenliği hedefine dayanır. Bu kurallar artık hem devletle toplumu çözümlemede hem de onları dönüştürmede kullanılıyor. Günümüzde ulus devletler, uluslararası kurumlar karşısındaki güçlerine, ülke içindeki siyasi güç ve çıkar gruplaşmalarına, tüketici kültürünün (ve dolayısıyla tüketicilik mantığının) yaygınlığına ve ulusal yönetim gündemlerinin diğer unsurlarıyla uyuşmasına bağlı olarak neoliberalizmin farklı uyarlamalarını benimsiyorlar.

NEOLİBERALİZM, SİVİL TOPLUM VE KALKINMA

Bu kısımda, sivil toplumun neoliberal proje içindeki yeri inceleniyor. Bu amaçla, soruların çerçevesini yeniden çizmekte ve müdahalelere şekil vermekte kullanılan çözümlemeli kategorilerin yanı sıra, bu tür yöntem ve politika yeniliklerinin kalkınmakta olan ülkelerdeki etkileri kısaca gözden geçirilecek.

Kalkınmanın başarısızlığı hakkındaki neoliberal açıklamalar devlet eleştirisinden kaynaklanıyor. Aynı zamanda bu eleştiri sivil

topluma alan açıyor. Bu açıklamalar, "devlet"le değil "hükümet"le, hükümetin kamusal malları yeterince sağlayamamasıyla ilgileniyorlar. Bu başarısızlığın ise hükümet birimlerinin rant kollayıcı davranışlarının, bürokrasilere özgü bütünleştirme sorunu ile işlem maliyetlerinin, devlet düzenlemesi ile kamu sektörlerinin piyasalar üzerindeki ketleyici etkilerinin bir sonucu olduğu belirtiliyor. Ademi merkeziyetçiliği, katılımcılığı, hesap verebilirliği ve şeffaflığı kapsayan iyi yönetişim gündemiyle devlet idaresinde reformlar yapılması isteniyor. Piyasaların henüz yeterince gelişmediği kalkınmakta olan ülkelerde hükümetin toplumsal işlevlerinin "sivil topluma" dağıtılması gerektiği savunuluyor. "Sivil toplum"u STK'lar ile özdeşleştiren neoliberal uluslararası kalkınma kurumları, büyük miktarları bulan kalkınma fonlarını STK'ların emrine verip onları politika yapımı ve uygulanması süreçlerine dahil ederek STK'ların biçim ve işlevlerini belirlemeye çalışıyorlar.

Neoliberal projede STK'lara biçilen rol etkilerini göstermiştir. Bu rolün devletin elinden alınan işlevlerle tanımlanması, aralarında güçlendirme, toplumsal cinsiyet, sürdürülebilir kalkınma, kapasite geliştirme, kurumsal tasarım, katılım, değerlendirme ve benzeri faaliyetlerin de yer aldığı yeni bir STK faaliyetleri sektörünün oluşmasında etkisi oldu. Bu faaliyetlerle önceden de ilgilenmelerine karşın STK'lar artık bu faaliyetlere giderek neoliberal bir çözümleme çerçevesinden yaklaşıyorlardı. STK'ların devlet ve uluslararası kurumlarla daha yakından çalışmaya başlamalarıyla birlikte "insanlara daha yakın" oldukları iddiası giderek geçerliliğini kaybediyordu. Uluslararası kalkınma yardımı tarafından finanse edilen sözleşmeli işler bazı STK'ları, herhangi bir yükümlülük üstlenmeden mesleki uzmanlık hizmeti sundukları özel, kâr amaçlı kalkınma müşavirlikleri gibi hareket etmeye özendiriyordu. Bu durum, kalkınma konusundaki yeni kurumsal yaklaşımların ve (STK faaliyetlerinden yararlananlar ile devletlerin davranışları hakkındaki akılcı edimci [*aktör*] modellerinin kullanılması dahil olmak üzere) yeni kalkınma Ortodoksluğunun sivil toplum geneline yayılmasına neden oldu.

1990'ların başından itibaren neoliberaller sivil toplum anlayışlarını "sosyal sermaye"yi de kapsayacak biçimde genişlettiler.

Güven, düzgüler, karşılıklılık ve toplumsal ağlara göndermeler yaparak, ortak sorunların çözümlenmesinin yanı sıra, sivil toplumun, demokrasinin ve kalkınmanın sağlanması açısından da sosyal sermayenin yaşamsal bir önemde olduğu düşüncesini öne çıkardılar. En önemli neoliberal düşünür olan Fukuyama (1999), bu kavramı piyasa akılcılığının genelleştirilmesiyle ilişkilendirir. Bencil amaçların gerçekleştirilmesi için işbirliğinin zorunlu olduğunu, ancak güvenin olmaması nedeniyle bunu sağlamanın güç olduğunu söyler Fukuyama. Güvenin sağlanmasını açıklamak için yinelemeli tutuklunun ikilemi oyunlarına (akılcı edimciler arasında tekrarlanan etkileşimlere) başvurur. Ona göre serbest piyasalar, sivil toplumun, demokrasinin ve iyi bir yönetişimin oluşturulmasında anahtar nitelikte bir bileşen olan sosyal sermayeyi meydana getiren etkileşimler için mükemmel bir ortam sunar.

Devleti ve devletin rolünü yeniden tanımlayan neoliberal iyi yönetişim savunusu, sivil topluma fazladan alan açar. İdeal devlet artık ademi merkeziyetçi ve katılımcıdır. Bürokrasiyi daha etkin hale getirir, yeni kamu işletmeciliği reformlarını başlatır, daha hesap verebilir ve şeffaf hale gelir. Kendi temel işlevlerine yoğunlaşarak, üretim, yeniden üretim ve yeniden bölüşüm işlevlerinin icrasında (uluslararası sermaye dahil) özel sermayeye ve STK'lara daha fazla alan bırakır. Ayrıca, STK'lara yeni yönetişim kurumlarının eğitimi, izlenmesi ve değerlendirilmesinde de rol verilmektedir.

Sivil toplumun biçim ve rollerini kurumsallaştıran bu yöntemlerin dışında neoliberalizm muhalif sivil toplum biçimlerini sınırlandırmayı da amaçlar. Örneğin, "beşeri sermaye" olarak kavramsallaştırdığı, malların üretilmesinde bağımsız bir üretim faktörü olmayıp "yatırım"ın sonucu olarak fiziki-kalıtımsal özellik ve becerilerin bir bileşkesi olan özel bir sermaye türü olduğunu belirttiği emeğin siyasi niteliğini yok etmeye çalışır. Sonuç olarak, "emekçiler ... kendi yatırım kararlarının bütün sorumluluğunu taşıyan özerk müteşebbislerdirler ... Onlar kendiliklerinden müteşebbislerdir" (Lemke 2001, s. 199). Emekçilerin bireysel olarak pazarlık yapan edimciler haline gelmesiyle birlikte kolektif emek siyaseti gereksiz olur. Sendikaların gayrimeşru olduğunu ilan eden neoliberalizm, bireyselleştirilmiş performans hedefleri, değerlendirmeler, ücret ve

ikramiyeler, sorumluluklar ve benzeri şeyleri kapsayan esnek emek ilişkilerini kullanarak emeği edilginleştirir (Bourdieu 1998).

Benzer biçimde, projelerine karşı çıkan siyasi muhalefeti etkisiz kılmak amacıyla "çevre" ve "kaynak kullanımı" kavramlarını yeniden tanımlayan neoliberaller, bunlara anlam kazandırmakta "mülkiyet hakları" ve "yeni kurumsalcı" yaklaşımları kullanıyorlar. Özel mülkiyetin faydalarından yararlanma hakkının, bu hakkı kullanırken diğer kişiler açısından ortaya çıkan maliyetlerin tam sorumluluğunun üstlenilmesiyle karşılanması gerektiğini söyleyerek kirlilik gibi dışsallık sorunlarından kurtuluyorlar. Kaynak kullanımının takibi ve kaynak kullanımıyla ilgili yaptırımlar uygulanması konularında uygun bilgi ve kurumların bulunduğu koşullarda, kendi haklarının yanı sıra, diğer kişilerin hakları konusunda da daima tetikte olan akılcı edimciler kaynakların tükenmesini de engellerler. "Çevre"yi "sermayenin egemenliği"nin alanı olarak muhafaza etmeyi amaçlayan, ayrıca aşırı kullanımı ve kirliliği dizginlemek amacıyla akılcı edimci modelini kullanan Sürdürülebilir Kalkınma İçin Dünya İş Konseyi, bu kuralların kurumsallaştırılmasının yollarından birisidir. Bireysel fayda azamileştirmesine dayanan ve Kyoto protokolüyle küresel çapta genelleştirilecek "kirletme izinleri" ilkesi bir diğer yoldur. Kırsal kesimde neoliberaller, akılcı bireylerden oluşan "kullanıcı grupları"nın kaynak kullanımlarında fayda-maliyet çözümlemesini içselleştirebilecekleri yeni kurumlar yaratmışlardır.

NEOLİBERALİZME KARŞI HAREKETLER

Öyleyse, neoliberalizmin sivil toplumun desteğini almayı başardığı söylenebilir mi? STK'lara bakarsak, her ne kadar yeni bir mantık ve çalışma ilkeleri getirmiş olsa da, neoliberalizm STK'ları kendi projesi içine tam anlamıyla çekememiştir. Uluslararası alanda yüz elli yıllık bir geçmişi olan STK'lar özerkliklerini muhafaza ediyorlar. Dünya Bankası gibi neoliberal kuruluşlarla birlikte çalışan Oxfam gibi uluslararası STK'lar neoliberalizmin temel yönlerine karşı çıkmaya devam ediyorlar. Bretton Woods Watch gibi bazı başka STK'lar neoliberal çok taraflı kuruluşları izleyip denetliyor-

lar. War on Want, Third World Network gibi STK'lar neoliberalizme karşı çıkan toplumsal hareketlere destek sağlıyorlar.

Neoliberaller, devletin büyüme ve hizmet sağlama konularında hesap verebilir olmasının sağlanmasında sivil topluma rol biçiyorlar. Ancak, sivil toplum biçimleri hesap verebilirlikle ilgili alternatif bir siyaset sunuyorlar. Hindistan'daki Bilgi Edinme Hakkı Hareketi, hükümetin yalnızca iyi yönetişim için değil, yurttaşlık haklarının bir unsuru olarak da hesap verebilir olmasını sağlamak amacıyla bilgi edinme hakkı talep ediyor. Hesap verebilirlik, yönetişimin ötesine geçerek devletler ile yurttaşlar arasındaki genel ilişkileri kapsar hale gelmiştir. Porto Alegre'de uygulanan katılımcı bütçeler İşçi Partisi'ni destekleyen bir siyasetle ve partinin yeni bir ulusal proje talebiyle bağlantılıdır. Kerala'da, ademi merkeziyetçilik sol parti siyasetinin canlandırılmasıyla yakından ilgilidir. STK'lar ve toplumsal hareketler, Dünya Bankası gibi neoliberal oluşumları, ulusötesi şirketleri ve sermaye egemenliği alanını genişletmeyi amaçlayan neoliberal girişimleri de kapsayacak biçimde hesap verebilirlik siyasetini genişletiyorlar.

Neoliberallerin sosyal sermayenin liberal olmayan ve dışlayıcı biçimlerinin varlığını kabul ederek bu konuda uyarılarda bulunmalarına karşın, bütün toplumlarda toplumsal gücün en önemli belirleyicileri olmayı sürdüren toplumsal sınıfın ve miras alınmış toplumsal konumun dayattığı kısıtlamalar neoliberal düzenlemelerde hâlâ göz ardı ediliyor. Neoliberal görüşe göre, soyut ve eşit bireyler arasında gerçekleşen "yinelemeli tutuklunun ikilemi" etkileşimleri sosyal sermayeyi üretir. Neoliberal politika müdahaleleri, sosyal sermaye üretiminin temel eyleyicileri [*ajanları*] olarak görülen "paydaşlar" ya da "kullanıcı grupları" gibi siyasetle bağları koparılmış ortaklaşmalar etrafında biçimlendirilmiştir. Ancak böylesi ideal türler, toprak sahipleri, erkekler, bürokratlar, kapitalistler, hâkim kastlar, etnisiteler ve benzeri grupların yerleşmiş ve istikrarlı gücünü tasvir etmenin uzağında kalıyorlar. Neoliberal sosyal sermaye anlayışı, bu ortaklaşmaların gücünün farkında olmaması nedeniyle kendi politika müdahalelerin başarısını kısıtlıyor. Kolay kolay değişmezmiş gibi gözüken güç ilişkileriyle sık sık mücadeleye tutuşan gönüllü birliklerle toplumsal hareketlerin ulusal ve bölgesel

tarihçeleri karmaşıklığı daha da artırıyor. Neoliberalizmin "ortaklaşmaları sistemli bir biçimde tahrip etme programı", dayanışmanın geçmişe uzanan tarihçeleri ile çıkarların kolektif eklemlenmesinin yarattığı bu alternatif "sosyal sermaye rezervleri"yle uğraşmak zorundadır (Bourdieu 1998).

Neoliberal zamanlarda, başta kamu sektöründe çalışanlar olmak üzere kayıtlı emek güvence açısından daha kötü durumdadır. Hiçbir hakkı ve koruması olmayan "kaçak" işçilerin çalıştırılması, terhanelerin [*sweatshop*] "katı disiplin/düşük ücret koşulları" ve "kayıt dışı sektör" hızla yaygınlaşıyor. Öte yandan, neoliberalizmin bireyselleştirici eğilimleri karşı hareketlerle de karşılaşıyor. Neoliberalizm sendikaları tehdit ettiği için, bir bütün olarak kamu sektörüne saldırdığı için, emek siyaseti de neoliberal ülkünün zıttı olan düzenleyici ve yeniden bölüştürücü devleti yeniden oluşturmayı amaçlıyor (Bourdieu 1998). Neoliberalizm, doğrudan etkilediği üretim süreçlerini neoliberal siyaset karşıtlığının başlıca faaliyet alanı haline getiriyor (Gill 2000). Yeni emek örgütlenmeleri sermaye egemenliğine meydan okuyorlar (van der Pijl 1993). Bu meydan okuma, sektörler (balıkçılık, çiftçilik) ve toplumsal cinsiyetler temelinde, belli şirketler (Coca Cola, Enron) boyunca uluslararası düzeyde bağlantılı olacak yeni biçimlerde yapılıyor. Ulusötesi çiftçi hareketleri, radikal demokratlar, tüketici grupları, üniversite öğrencileri ve siyasi partiler arasında ittifaklar oluşturuyorlar. Eski sendikal oluşumlar yeni koşullara uyum göstererek yeni siyaset biçimleri geliştirirken, "serbestleştirme" ve özelleştirme etrafında bağımsız birlikler şekilleniyor. Yakın geçmişte, devletin ve ekonominin çöküşüyle karşı karşıya kalan Arjantinli işçiler hem devletten hem de sermayeden özerk, yeni bir dayanışma ekonomisini bir süre yaşatmayı başardılar: İşçi kolektifleri besin maddelerinin üretimini üstlenip yine işçi kolektiflerinin denetimi altındaki mağazalar aracılığıyla dağıtımını sağladı. Dolayısıyla, neoliberalizmin beşeri sermayenin akılcı bireyciliğini yayma ve emeği sermaye egemenliğine tabi kılma amaçlarında başarı sağlayıp sağlayamadığı hâlâ soru işaretleri taşıyor.

Son dönemin çevre siyaseti, gerek neoliberal mülkiyet hakları mantığından gerekse sermaye egemenliği inanından önemli ölçüde

farklılaşıyor. Ulusötesi sermayenin desteğini alan, düzenlemelerin kaldırılması ile serbestleştirmeden yararlanan fabrika balıkçılığına karşı çıkan küresel balıkçılık sektörü işçileri, deniz canlılarının daha fazla yeniden üremesine imkân veren kendi düşük yoğunluklu avlanma yöntemlerini savunuyorlar. Oluşturdukları küresel ittifakla sermayenin egemenliğini sorgulayarak, işçi hakları ve kaynak rezervlerinin korunup çoğaltılması konularında taleplerini dile getiriyorlar. Mülkiyet haklarının dar mantığına sığmayan çevre, muhalif gündemlerde çoklu eklem noktaları meydana getiriyor. "Yerli halk" hareketleri, biyolojik ve kültürel çeşitlilik arasında bağlantı kuruyorlar. Feministler, toplumsal cinsiyet ile kaynaklara erişim ve haklar bağlantısını oluşturuyorlar. ABD'nin ezilen azınlıkları çevresel konuları ırkçılığın tarihsel örüntüleriyle ilişkilendiriyorlar. Genetik yapısı değiştirilmiş ürünlere karşı yükselen muhalefet, tüketici hakları, gıda güvenliği, çiftçi hakları ve şirketlerin gücü arasında bağlantılar kuruyor. Çoklu eklem noktaları oluşturan "çevre" böylece bir dizi seçmeci [*eklektik*] koalisyon için faaliyet alanı sunuyor.

SONUÇ

Neoliberalizm, "kalkınmanın krizi"nden çıkış yolu vaat ederek kapitalist kalkınmanın arzulanır ve kaçınılmaz olduğunu ilan ediyor. Neoliberalizmin yükselişi sırasında, neoliberal politikalardan kaynaklandığı kesin bir dille iddia edilemese de, Doğu Avrupa ile Asya'nın bazı ülkelerinde daha önce eşi görülmedik hızda bir büyüme yaşandı. Ancak, Latin Amerika'da, Doğu Avrupa ile Asya'nın bazı başka ülkelerinde ise neoliberalizmin feci bir krize gebe olduğu görüldü. Bazı ülkelerdeki bazı gruplar kazançlı çıkarken, neoliberal dönemin müzmin istikrarsızlığı ve artan eşitsizliği başarısını sınırlandırdı: Baskındı, ancak hegemonyacı değildi. Neoliberalizme yönelik eleştirilerin ve muhalefetin şiddeti arttıkça, neoliberalizmin ateşli taraftarları da muhalif sosyal sermaye ve sivil toplum biçimlerinin gayrimeşru olduğunu ilan ettiler. Neoliberallerin yıllık toplantılarını daha müstahkem ve uzak yerlerde yapmaları, polisin Seattle'dan Cenevre'ye kadar küreselleşme

karşıtı protestoculara zincirlerinden boşanmışcasına ağır bir baskı uygulaması, bütün bunlar gayrimeşruluk iddiasının yansımaları. Yeni devlet-sermaye oluşumlarının cebrî doğası Irak savaşında ve Irak ekonomisinin hızla özelleştirilmesinde görülebiliyor. Polis güçleri Miami'de, Amerika Kıtası Serbest Ticaret Bölgesi'ni protesto eden göstericilere saldırırken "teröre karşı savaş" yasalarına başvurmuştu. Günümüzde, İslamcı ağların yanı sıra, devrimci sol da gayrimeşru ilan edilmiştir. Devletler, bir yandan muhalifleriyle başa çıkabilmek amacıyla kendilerini geniş kapsamlı, yeni cebrî güçlerle donatırlarken, öte yandan da siyasi baskılara boyun eğerek halkçı nitelikte korumacı politikalar benimsiyorlar. Piyasalar ve sivil toplum konularında devletin bu türden bir onaylama içinde olması, neoliberalizmin devletin gücünü piyasalara ve toplumsal edimcilere yeniden dağıtma projesinin dönüşüm geçirmekte olduğuna işaret ediyor.

KAYNAKÇA

Bourdieu, P. (1998) "The Essence of Neoliberalism", *Le Monde Diplomatique*, Aralık [Sonsuz Sömürü Ütopyası Neoliberalizmin Özü, *Sınırda*, 5 (Nisan-Haziran), 2006].

Fukuyama, F. (1999) "Social Capital and Civil Society", ikinci kuşak reformlarla ilgili IMF konferansında sunulan makale, Washington D.C.

Gill, S. (2000) "Towards a Postmodern Prince? The Battle in Seattle as a Moment in the New Politics of Globalisation", *Millenium* 29 (1), s. 131-40.

Jenkins, R. (2002) "Mistaking 'Governance' for 'Politics': Foreign Aid, Democracy and the Construction of Civil Society", S. Kaviraj and S. Khilnani (der.) *Civil Society: History and Possibilities* içinde. Cambridge: Cambridge University Press.

Lemke, T. (2001) "The Birth of Bio-Politics: Michel Foucault's Lecture at the College de France on Neoliberal Governmentality", *Economy and Society* 30 (2), s. 190-207.

Overbeek, H. and Pijl, K. van der (1993) "Restructuring Capital and Restructuring Hegemony: Neoliberalism and the Unmaking of the Post-War Order", H. Overbeek (der.) *Restructuring Hegemony in the Global Political Economy: The Rise of Transnational Neoliberalism in the Nineties* içinde. Londra: Routledge.

Pijl, K. van der (1993) "The Sovereignty of Capital Impaired: Social Forces and Codes of Conduct for Multinational Corporations", H. Overbeek (der.) *Restructuring Hegemony in the Global Political Economy: The Rise of Transnational Neoliberalism in the Nineties* içinde. Londra: Routledge.

20

NEOLİBERALİZM VE DEMOKRASİ: PİYASA İKTİDARINA KARŞI DEMOKRATİK İKTİDAR

Arthur MacEwan

Bir zamanlar zenginler siyasi güç araçları üzerindeki denetimlerini ve sahip oldukları iktisadi ayrıcalıkları haklı göstermekte pek güçlük çekmiyorlardı. Soyun asaletiyle ilgili her türlü saçmalıkla desteklenen ilahi hak kavramı, seçkinlerin servet ve yönetimlerini koruyabilmeleri için gerekli temeli sağlıyordu. Silahlı kuvvetin güçle ayrıcalığın son koruyucusu olmasına karşın, halk tabakasının kabullenmesini teşvik eden ideoloji de seçkinler yönetiminin istikrarı bakımından zorunlu bir temeldi.

Günümüzün seçkinleri açısından işler bu kadar kolay yürümüyor. Demokratik ülkülerin yükselişiyle birlikte mülk sahibi sınıflar aşağıdan gelen bir meydan okumayla daha fazla karşılaşmaya başladılar. Bu meydan okuyuşta hiç şüphesiz bir alaysılama [*ironi*] söz konusu: Bugünün seçkinleri (kapitalist seçkinler), eski seçkinlerin (hükümdarlar ve asiller) siyasi denetim haklarından bir ölçüde özveride bulunmalarını talep ederek Avrupa ile ABD'de kısmen iktidara yükseldiler. Bu taleplerin ifade bulduğu ideoloji, demokrasiydi.

İlk kapitalist devletlerin siyasi sistemleri ile ideolojilerini yeniden şekillendirme uğraşısı veren kimseler, bu alaysılamanın olmasa

bile sorunun gayet farkındaydılar. Modern demokrasinin ideolojik payandalarını sağlamış olmakla onurlandırılan İngiliz siyaset felsefecisi John Locke, demokratik sürece kimlerin katılacağını üstü kapalı bir biçimde sınırlandırarak bu sorunu çözümlemişti. Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme* [Second Treatise on Goverment] (1690) başlıklı çalışmasında siyasi otoritelerin doğru hareket edip etmediğine "halk karar vermelidir" derken, kullandığı "halk" tanımı yalnızca zengin (ve beyaz) erkekleri kapsıyordu.

On sekizinci yüzyılın sonunda ABD'de Anayasa'nın kabul edilmesiyle ilgili tartışmalar devam ederken, Anayasa'nın başlıca yazarı olan James Madison ünlü *Federalist No. 10* (1787) adlı çalışmasında bu sorunla karşı karşıya kalmıştı. Madison, demokratik bir hükümet sisteminde hiziplerin gelişerek "bütünün çoğunluğunu ya da azınlığını temsil eden bir [hizbin] diğer yurttaşların hakları [aleyhinde hareket etmesinin] söz konusu olup olmayacağı..." ihtimaliyle ilgileniyordu. Şöyle devam ediyordu sözlerine: "... en yaygın ve süreklilik arz eden hizipleşme kaynağı, mülkiyet dağılımının çeşitlilik ve eşitsizlik göstermesi olagelmiştir. Mülkü olanlar ile olmayanlar toplumda farklı çıkarları oluştururlar." İlgilendiği şey açıktı: Bir yandan "kâğıt paraya, borçların iptal edilmesine, mülkiyetin eşit paylaşılmasına ya da bu türden herhangi bir uygunsuz ve aşağılık tasarıya yönelik galeyan"dan korunma sağlanırken, öte yandan da hürriyet ve halk hükümeti nasıl idame ettirilebilirdi. Madison'un çözümü, "saf demokrasi" yerine cumhuriyetçi ya da temsili bir demokrasi biçimiydi ve bu çözüm ABD Anayasası'nda somut biçimde yer aldı. Bu yönetim biçimi, halk tabakasının hükümet işlerine doğrudan müdahil olmasını engelleyecek ölçüde büyük bir cumhuriyet olmalıydı öncelikle. Ardından, halk tabakası, mülkiyet ayrıcalıklarına tehdit oluşturacak bir bütünleşmeyi fiilen başaramamalarını sağlayacak ölçüde çok sayıda hizbe bölünecekti (bkz. 5. ve 6. bölümler).

Madison'un "böl ve yönet" ve halk tabakasını iktidardan uzak tutma reçetesi ABD siyasetinde rol oynamayı sürdürdü ve başka uluslarda da benzeri siyasi yapılar aynı işlevleri yerine getirdi. Ancak daha modern zamanlarda, iktisadi ayrıcalığa ve seçkinlerin otoritesine karşı çıkışlar artarak Madison'un reçetesinin geçerlili-

ğini zayıflatmıştır. Değişim büyük oranda kapitalizmin başarısının bir sonucuydu. Birikimin zanaatkârları, küçük çiftçileri ve küçük işletmeleri tasfiye etme eğilimi, çalışanların yaşam koşullarının tektürleşmesine [*homojenleşmesine*] ve "işçi sınıfının sayısal ve potansiyel olarak seçmenler içindeki ağırlığının artmasına" yol açtı (Bowles ve Gintis 1986, s. 55). Bu koşullarda demokrasinin temel ilkesi olan "*bir insan bir oy*" ilkesi giderek mülk sahibi sınıfların konumunu tehdit eder hale geldi.

Modern kapitalistlerin tabii ki bu tehdide çeşitli yollardan yanıt verdiler. Örneğin, seçimlerde önemi giderek artan para, seçilmiş temsilcilere doğrudan ulaşmanın ve onları etkilemenin başlıca yolu oldu. Zenginlik, medya, okullar ve diğer kamusal alanlar aracılığıyla ideolojiyi etkilemenin temeli durumunda. Üstelik, statükoyu [*mevcut durumu*] tehdit eden grupları bastırmakta sıklıkla devletin silahlı güçlerine de başvurulur. Yine de demokrasiyi en etkili biçimde sınırlayıp kapitalist otoritenin kalıcılığını destekleyen şey, *bir dolar bir oy* kuralına göre yönetilen bir alan olan piyasanın toplum üzerinde kurduğu tahakkümdür.

TOPLUM VE PİYASALAR

İnsanların maddi gereksinimlerini karşılamak amacıyla birbirleriyle etkileşime girmelerini sağlayan mekanizmalar sunan piyasalar çok yararlı kurumlardır. Ancak, Karl Polanyi'nin işaret ettiği üzere,

> İktisadi sistemin piyasaların denetimi altında olmasının, toplumsal örgütlenmenin bütününü etkileyen sonuçları olur: Bu da toplumun piyasanın yardımcı bir parçası olarak işlemesi anlamına gelir. Ekonominin toplumsal ilişkilerin içine yerleşmesi yerine, toplumsal ilişkiler iktisadi sistemin içine yerleşirler. (Polanyi 1944, s. 57).

Tarihsel olarak bakıldığında, gerçekte piyasalar toplumsal ilişkilerin içine yerleşmişlerdir; piyasalar toplumsal âdetlerle sınırlanmış, toplumsal hakkaniyet talepleriyle kısıtlanmış ve (en azından kısmen) toplumsal hedeflere yöneltilmiştir. Piyasaların egemenliğinin artması yönündeki dönüşümün (Polanyi'nin "bü-

yük dönüşümü"nün) on yıllardır devam etmesine karşın, kısıtlamalardan muaf bir biçimde olmamıştır bu. Refah devletleri, piyasalar üzerinde bir toplumsal denetim kurmayı amaçlayan modern girişimlerdir ve Doğu Asya ülkeleri piyasaların toplumsal hedefleri yerine getirmesini sağlayarak son yıllarda hızlı bir iktisadi büyüme yaşamışlardır. Bu vakalarda, piyasa sonuçları ile toplumsal ilişkiler arasında gerilimler olmuştur, ancak bu deneyimler piyasaların ne toplumsal ilişkilerin dışında işlemesinin ne de toplumsal ilişkilere tamamen egemen olmasının gerekli olmadığını göstermiştir.

Neoliberalizm, toplumların, piyasanın egemenliği altındaki bir iktisadi yaşama doğru geçirdikleri dönüşümün daha da gelişmesine yol açacak mevcut ideolojik ve politik programdır. İktisadi yaşamın örgütlenmesinde devlete asgari, piyasalara azami rol verilmesini talep eden neoliberalizm, Polanyi'nin ifadesini kullanacak olursak "toplumun piyasanın yardımcı bir parçası olarak işlemesi" için gündemi hazırlar. Neoliberal program, olabildiğince fazla faaliyeti siyasi alanın dışına çıkararak, özel mülkiyeti koruma adına iktisadi ve siyasi alanlar arasına yüksek duvarlar dikerek, siyasi alanda demokrasinin iktisadi meselelerle ilgilenme yetisini sınırlandırır. Genel oy hakkı ve bununla bağlantılı siyasi katılım hakları anlamında demokrasi var olabilir, ancak oy kullanma hakkının kullanıldığı siyasi otorite alanı halkın yaşantısının temel maddi yönlerini kapsamaz.

İktisadi meselelerin siyasi otoriteden yalıtılması yine de devletin zayıf olduğu anlamına gelmez. Aksine neoliberalizmin, özel mülkiyetin önceliğini güvence altına alacak, piyasaların toplumsal denetim üzerindeki egemenliğini muhafaza edecek, böylece de demokratik iktidarın işleyişini sınırlandıracak güçlü bir devlete gereksinimi vardır. Ayrıca, uygulanabilmesi için neoliberalizmin sıklıkla güçlü bir devlete, zaman zaman bir diktatör devlete gereksinimi olur (aşağıya bakınız).

ÖZELLEŞTİRME

Yakın geçmişte devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, neoliberal platformun diğer maddelerden çok daha açık biçimde

faaliyeti siyasi alanın dışına çıkararak piyasanın alanına devretmiştir. Özelleştirme, özellikle de kamusal ve özel çıkarların birbirinden çok farklı kararları gerektirdiği işletmelerin özelleştirilmesi söz konusu olduğunda, demokrasi meselelerini bütün şiddetiyle gündeme getirir. Örneğin, kamu hizmetleri düşünüldüğünde hizmetlerin temel ihtiyaçların sağlanmasıyla, belli bölge ya da sanayilerin geliştirilmesiyle uyumlu bir biçimde dağıtılmasını isteyen halk tabakası hizmet bedellerinin sınırlanmasını arzular. Öte yandan, kamu hizmetlerini sağlayacak bir özel kesim işletmecisinin ilgilendiği tek şey vardır, o da hizmet bedellerini sınırlandıracak herhangi bir programla muhtemelen çatışmasına sebep olacak olan elde edeceği kârdır.

2000'de su işleri idaresi özelleştirmesinin geniş katılımlı halk gösterileriyle protesto edildiği Cochabamba (Bolivya), kamu hizmetlerini kuşatan çatışmanın iyi bir örneğidir (Finnegan 2002). Protestolar hem belli sıkıntılara (su hizmet bedellerindeki büyük artışa), hem de oksijen gibi suyun da temel bir insan hakkı olduğunu savunan görece soyut bir görüşe odaklanıyordu. Yine de, özelleştirme kararının iptal edilmesini sağlamasından da görülebileceği üzere Cochabamba mücadelesinin öne çıkan temel meselesi, yaşamsal önemdeki iktisadi faaliyetlerin siyasi sürecin mi, yoksa kâr peşindeki piyasa kararlarının mı denetimde olacağı sorusuydu. "Siyasi süreç" zorunlu olarak demokratik bir süreç anlamına gelmeyebilir (aşağıya bakınız), ancak bir faaliyet siyasi alanın dışına çıkarıldığında demokratik süreç artık imkânsız hale gelir.

Eğitimin özelleştirilmesi girişimleri de siyaset ile piyasanın aldığı kararlar arasındaki çatışmayı vurgular. Neoliberalizmin birçok taraftarının Şili'yi kendi gündemlerinin vitrini olarak sunmalarına yol açan Pinochet diktatörlüğünün zorla dayattığı politikalar sonucunda, 1990'ların sonuna gelindiğinde Şili'de ilköğretim çağındaki öğrencilerin yaklaşık yüzde 40'ı özel okullara gidiyordu. Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Dünya Bankası'nın hükümet fonlarında kesintiler yapılmasına yönelik baskıları, pek çok hükümetin kamu okullarında öğrenim ücretlerini yükselt-

mesine, dolayısıyla fiili bir özelleştirme yapmasına neden oldu. ABD'de neoliberalizm eğitimde çeşitli biçimlerde uygulamaya geçirildi. Belki de bunların en önemlisi, resmi olarak kamusal olan okul sisteminin kâr amaçlı özel şirketler tarafından işletilmesidir.

Yakın dönemdeki bu değişikliklerin aksine, toplumlar uzunca bir süredir okul sistemlerini, toplumsal eşitliğin, toplumsal uyumun, ortak değerlerle ortak bir dilin yaratılması dahil olmak üzere, geniş bir toplumsal ihtiyaçlar kümesini karşılayacak şekilde tasarlamışlardır. Okullar özelleştirilip eğitim bir meta haline getirildiğinde bu daha geniş toplumsal ihtiyaçlar, özel okul işletmecilerinin kâr etme gereksinimlerinin ve eğitim hizmetini belli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla satın alan bireylerin aldığı kararların gölgesinde kalır. Bir meta haline gelmesiyle birlikte eğitim "ürünü"nün doğası dönüştürülür (Leys 2001, 4. bölüm). Okullarda olup bitenlerle ilgili demokratik denetim tamamen ortadan kaldırılmamış olsa da, önemli ölçüde tırpanlanmıştır.

Bütün özelleştirmeler tabii ki aynı değildir. Örneğin, imalat tesislerinin özelleştirilmesi özgül koşullara bağlı olarak bazı ülkelerde makul bir adım olabilir. Bir mal ya da hizmetin üretimiyle dağıtımının, işletmenin yaptığı piyasa işlemleriyle doğrudan ilgisi olmayan insanlar üzerinde kısıtlı etkilerinin olduğu durumlarda, (kapitalist bir toplumda) bu işletmenin özel sektörün elinde olması uygun olabilir. Böylesi vakalarda kamusal ve özel kararlar arasında bir uyuşmazlık olması ihtimali daha azdır.[1] Keza, su sağlama ya da eğitim gibi faaliyetlerin özel sektörce gerçekleştirildiği durumlarda bile bu faaliyetlerin kamusal düzenlemenin dışında kalması zorunluluğu yoktur.

1 Meksika ve eski Sovyetler Birliği örneklerinde görebileceğimiz üzere, kamu sektöründen alınıp özel sektöre devredilen faaliyetin ne olduğundan bağımsız olarak özelleştirme genellikle yolsuzlukların yoğun yaşandığı bir süreçtir. Bu önemli bir konu. Ancak, kamu işletmeleri de yolsuzluklara batmış olabilirler. Ayrıca, özelleştirme sıklıkla sendikaları ortadan kaldırmanın bir aracıdır. Sendikaları parçalamak amacıyla yapılan özelleştirmelerin genellikle gerekçe olarak sunulan etkinlikle ya da maliyetlerin azaltılmasıyla hiçbir ilgisi yoktur, bu tür özelleştirmeler maliyetleri yeniden paylaştırmanın, yani işçilerin sırtına yüklemenin bir yoludur.

NEOLİBERAL KÜRESELLEŞME VE DÜZENLEMELERDEN ARINDIRMA

Ancak, kamu mülkiyeti gibi kamusal düzenleme de neoliberalizmin ana hedefleri arasında bulunuyor. Küreselleşmenin günümüzdeki evresini uluslararası iktisadi bağlantılarda eskiden yaşanan kabarmalardan ayıran tanımlayıcı özelliklerden birisi, küreselleşmenin mimarlarının düzenlemelerden arındırmaya verdikleri önemdir. Neoliberaller düzenlemelerden arındırmayı savunduklarında aslında uygulamada farklı türde bir düzenleme talep ediyorlar. Neoliberalizm, hükümetin piyasaların işleyişini sınırlayacağı bir düzenleme yerine piyasaların toplumsal denetimden koparılmasını sağlayacak bir düzenleme dayatıyor.

Yine de neoliberalizmin temel ideolojik ve retoriksel hamlesi, devletin iktisadi faaliyetlerle ilgili benimsemiş olduğu düzenleme biçimlerinin neredeyse tamamına karşı çıkmak olmuştur. IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü ve ABD hükümeti, bunların hepsi uluslararası ticaretin düzenleme dışı bırakılması kutsal ilkesini vaaz ediyorlar. Bunun yanı sıra, emek piyasası "aksaklıkları"nı (örn. asgari ücret yasalarını) azaltmaları için hükümetler üzerinde baskı kurarken, çevreyle ilgili düzenlemeler ya da işçi hakları ile ticaret anlaşmaları arasında bir bağlantı kurulmasına karşı çıkıyorlar.

Bu tür bir düzenlemelerden arındırma politikası, iktisadi etkinliğin sağlanacağı, yani mevcut kaynaklarla azami üretim düzeyine ulaşılacağı argümanıyla mantığa büründürülür. Ancak düzenlemelerden arındırmanın bu gerekçesi, piyasada ölçülen üretim düzeyinin azamileştirilmesi haricindeki toplumsal hedefleri dışarıda bırakır. Düzenleme olmadığında, örneğin temel ihtiyaçların karşılanması hedefleri ya da kamu hizmetlerinin sağlanmasında bölgesel kalkınma hedefleri dikkate alınmaz. Başka bir örnek vermek gerekirse, özel bir şirketin ücretlerin yüksek olduğu bir topluluktan daha düşük ücretli bir yere taşınması ciddi toplumsal sorunlara ve sıkıntılara yol açabilir, ancak düzenleme olmadığında firma bu toplumsal etkileri hesaba katmayacaktır. Benzer biçimde, kârın azamileştirilmesi amacı sıklıkla çevrenin korunmasıyla çatışır ve düzenleme olmadan çevrenin korunması sağlanamaz. Ancak siyasi bir

süreç vasıtasıyla farklı iktisadi faaliyet amaçları arasında bir denge sağlanabilir, ilgili faaliyetlerin düzenleme dışı bırakılması nedeniyle bu siyasi süreç ortaya çıkamaz ve dengeleme gerçekleşemez.

Düzenlemelerden arındırmanın etkinlikle ilgili gerekçesi de yanıltıcıdır, çünkü iktisadi faaliyetin zaman boyutu dikkate alınmaz. Özel firmalar basitçe kârları azamileştirmezler, kârı zaman içinde azamileştirirler. Farklı dönemlerdeki kazanç ve kayıplara verecekleri ağırlıklar pek çok etkene bağlı olarak değişecektir; örneğin, enflasyon firmaların bugünkü kârlarla karşılaştırıldığında gelecekte elde edilecek kârlara daha az ağırlık vermelerine yol açar. Genel olarak bakıldığında halk tabakası, özel firmaların iktisadi faaliyetlerle ilgili olarak benimsedikleri zaman boyutu görüşünü paylaşabilirler de, paylaşmayabilirler de. İktisadi düzenlemenin bir amacı da firmaları, toplumun daha uzun vadeli çıkarlarıyla uyumlu bir biçimde faaliyet göstermeye zorlamaktır. Çevreyle ilgili kaygılar bunun bilinen önemli bir örneği. Uluslararası ticaret açısından bakıldığında da korumacı düzenlemelerin yol açabileceği kısa dönemli verimsizlikler, teknolojik değişim vasıtasıyla uzun dönemli etkinliğin sağlanması için gerekli olabilir. Korumacılık lehine olan, klasik "bebek sanayiler" argümanından bahsediyoruz. Buna benzer daha büyük toplumsal çıkarlar ancak özel kesim faaliyetini düzenleyecek siyasi bir süreç aracılığıyla sağlanabilir.

Toplumun piyasalar üzerindeki denetimini azaltan her adım, firmalara yeni düzenlemeleri baltalayacak bir güç kazandırır. Siyasi sürecin özel firmalarının çıkarlarına zıt eylemler doğurması ya da bu yönde bir tehdit oluşturması durumunda, kendi kârlarını korumalarını sağlayacak tarzda tepki göstermekte serbest olmaları (yani düzenleme dışı kalmaları) nedeniyle firmalar söz konusu eylemleri engelleyebilirler. Örneğin, yeni vergiler, emeği koruyan yeni önlemler ya da çevreyle ilgili yeni düzenlemeler, firmaların üretim ve istihdamlarını azaltmalarına, hatta üretimlerini başka bir yere kaydırmalarına yol açabilir. Her firmanın kendi kârını azamileştirmeyi amaçlayan kontrolsüz çabasından pekâlâ kaynaklanabilecek böyle bir tepki yeni düzenlemeler getirilmesini engelleyebilir. O halde, düzenlemelerden arındırılmış bir piyasa firmalara siyasi bir güç, demokratik süreci hükümsüz kılacak bir güç kazandırır.

NEOLİBERALİZM VE DEMOKRASİ

Neoliberalizm toplumu demokrasiden uzaklaştırırken, yandaşları ise neoliberalizmin demokrasiyi geliştirmenin bir aracı olduğunu söyleyerek neoliberalizmi savunurlar. Bir ülkede siyasi süreç demokratik değilse, piyasanın siyasi düzenlemesi seçkinlere refah ve ayrıcalıklar sağlanması ve bunların korunması için kullanılıyorsa, o halde düzenlemelerden arındırma (neoliberalizm) kolaylıkla demokrasiyle ilişkilendirilebilir. Daha önce belirtildiği üzere, tarihsel olarak bakıldığında (ne kadar kısıtlı olsa da) demokrasi ve piyasa, toplumların hükümdarlarla soyluların egemenliği altında düzenlenmesi karşısında birlikte ilerlemişlerdir. Günümüzde dünyanın pek çok yerinde, tamamen yozlaşmış diktatörlük rejimleri kendi iktidarlarını ve servetlerini korumak için iktisadi düzenlemeye başvuruyorlar. Suharto'nun saltanatı altındaki Endonezya, Sovyet bloku hükümetleri, Duvalier rejiminin hüküm sürdüğü dönemin Haiti'si, bu tür diktatörlük rejimlerinin bazı örnekleri. Bu koşullarda, iktisadi özgürlük (neoliberalizm) ve demokrasi muhalefetin ortak sloganı haline gelebilir. Neoliberalizmin bu şekilde demokrasiyle birlikte tanımlanması, zaman zaman belli ölçüde halk desteği elde edebilmesinin gerisinde yatan başlıca nedendir.

Elbette, neoliberal programın uygulanması asıl olarak askeri ya da finansal güce bağlı olmuştur. Neoliberal programın silahların gölgesinde hayata geçirildiği Şili etkileyici bir örnektir. Neoliberalizm, başta Latin Amerika ve Sahra Altı Afrika olmak üzere başka yerlerde, biçimsel olarak demokrasi olarak işleseler de baskıcı nitelikteki rejimlerce dayatılmıştır. Keza, ABD hükümetinin desteğini alan IMF ile Dünya Bankası'nın finansal güçlerini kullanarak ulusal hükümetleri piyasaya tabi bir iktisadi örgütlenmeyi benimsemeye zorlamalarından görülebileceği üzere, dış baskılar da önemli bir etken olmuştur. Bu koşullarda, iktisadi programların uluslararası kredi kurumlarının baskı ve yönlendirmesine tabi baskıcı rejimlerce dayatıldığı yerlerde neden yaygın bir muhalefetin ortaya çıktığını kavramak zor olmasa gerek. İçinde birçok ulusal bileşeni de barındıran "küreselleşme karşıtı hareket" bu muhalefetin en dikkati çeken biçimidir. Her şeye karşın, siyasi

ve finansal gücün neoliberal programların uygulanmasının asli temelleri olduğu ortadayken, toplumun önündeki seçimi, iktisadi faaliyetin geleneksel (yani demokratik olmayan, genellikle yozlaşmış) devlet denetiminde olması ile piyasa arasında yapılacak bir seçim olarak sunmayı başarabilmelerinin neoliberallerin hâlâ baskın olmasında payı vardır.

Bu nedenle, neoliberalizme demokrasiyle karşılık verme çabaları, *hem* etkili bir güçle harekete geçmeye *hem de* geleneksel devlet kontrolü ile piyasa ikiliğinin karşısına *demokratik* siyasi süreci yerleştirecek alternatif bir seçeneğin açıkça dillendirilmesine bağlıdır. Sorun, toplumun piyasaya tabi olmasının aksine piyasayı kullanmasının bir yolunu bulmak. Bütün sınırlılıklarına rağmen modern Avrupa refah devleti deneyimleri yararlı bir yol göstericidir. Ayrıca, demokratik sürecin var olduğu, gelir düzeyi düşük birçok ülkede, halk hareketleri işçileri piyasanın iniş çıkışlarından koruyacak sosyal refah yasalarını kabul ettirmişlerdir. Bölgesel düzeyde bakıldığında, Hindistan'ın güney eyaleti Kerala, demokratik siyasi sürecin piyasayı kısıtlamasının çok önemli bir örneğidir (bkz. 19. bölüm).

Ancak, sorun yalnızca ulusal ve bölgesel hükümetler düzeyinde halledilemez. Yerel düzeyde halk hareketleri özelleştirmelere direnmek *ve* kamusal kurumların demokratik denetimini sağlamak için çalışabilirler. Okullar, halkın katılımının daha geniş siyasi amaçlara hizmet etmenin yanı sıra, öğrencilerin koşullarının da iyileştirilmesini sağlayabileceğinin önemli bir örneğidir. Benzer biçimde, halkın sağlık klinikleriyle ilgilenmesi demokratik hareketin ilerleyebileceği yollardan birisidir. Okullar konusunda Kerala deneyimi bu tür bir halk katılımının olumlu yerel etkileri olduğunu göstermektedir. Cochabamba mücadelesi, yerel eylemliliğin neoliberal programlara karşı direnme ve demokratik denetimi sağlama potansiyeli sunduğuna ilişkin bir başka örnektir. Tarım kooperatifleri, piyasanın egemenliğini kabullenmek yerine piyasayı sınırlandırıp kullanan yerel yapıların oluşturulması olanağı sunuyor. Kahve ticaretinde, yıkıcı piyasa koşullarına karşı gösterilen uluslararası tepkiler de aynı doğrultuda ilerliyorlar. Bahsedilen bütün bu örneklerde karşı karşıya olduğumuz en büyük zorluk, toplumun piyasanın egemenliği altına alınmasına karşı gösterilen direni-

şin kurumların uygulamada demokratik bir şekilde işletilmesini amaçlayacak bir mücadeleye dönüştürülmesidir.

Neoliberal gündeme karşı direnişin, demokrasinin yerleştirilmesinin asli bileşeni hâlâ ulusal ve uluslararası eylemdir. Altyapının iyileştirilmediği, tarımsal yayım hizmetlerinin ve adil bir uluslararası ticaret sisteminin olmadığı koşullarda, düşük gelir düzeyindeki ülkelerde kurulacak tarım kooperatifleri başarılı olamazlar. Cochabamba'da olduğu gibi, ulusal hükümetlerin kamu hizmetlerini çokuluslu şirketlere ihale ettiği yerlerde bu hizmetlerin yerel denetimi işlerlik kazanamaz. Yerel olarak denetlenen okullar ve sağlık klinikleri devletin mali desteği olmaksızın ayakta kalamazlar. Ulusal ve uluslararası düzeyde sürdürülen geleneksel siyasi mücadele, neoliberalizme karşı koyma çabasının gerekli bir parçasıdır. Daha büyük siyasi mücadeleyse ancak birbirine koşut yerel çabalar üzerinde yükselirse çok daha etkili olacaktır. Bu mücadelelerinin her ikisi de demokratik bir hareketin gerekli bileşenleridir.

KAYNAKÇA

Bowles, S. ve Gintis, H. (1986) *Democracy and Capitalism: Property, Community, and the Contradictions of Modern Social Thought*. New York. Basic Books [*Demokrasi ve Kapitalizm: Mülkiyet, Cemaat ve Modern Toplumsal Düşüncenin Çelişkileri*, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 1996].

Finnegan, W. (2002) "Letter from Bolivia: Leasing the Rain", *The New Yorker*, 8 Nisan.

Leys, C. (2001) *Market-Driven Politics: Neoliberal Democracy and the Public Interest*. Londra: Verso.

Polanyi, K. (1944) *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press [*Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, Alan Yayıncılık, 1986].

21

NEOLİBERALİZM VE ÜÇÜNCÜ YOL

Philip Arestis ve *Malcolm Sawyer*

Bu bölümde, "Üçüncü Yol" denilen fikirlere dayanak oluşturan iktisadi çözümlemenin (özellikle makroiktisadi çözümlemenin) mizacı ele alınıyor. Burada tartışılan "Üçüncü Yol" anlayışı 1990'ların ortalarında doğmuştur. 1997'de İngiltere'de "Yeni İşçi Partisi" hükümetinin seçilmesiyle, Almanya'da Schröder önderliğinde Sosyal Demokrat Parti hükümetin iş başına gelmesiyle ve ABD'de Clinton'ın izlediği "yeni Demokrasi" projesiyle yakından bağlantılıdır.[1] Günümüzde daha seyrek kullanılan "Üçüncü Yol" ifadesinin yerini "modernleşmeciler" (Giddens 2003), "modernleşmeci merkez sol" (Rutelli 2003) ve "ilerici yönetişim" (Blair, Schröder ve Clinton gibi birçok merkez sol parti liderinin katıldığı, Temmuz 2003 tarihinde Londra'da düzenlenen bir konferansa verilen isim) gibi ifadeler almıştır.

Üçüncü Yol'un, sosyal demokrasi ile Sağ'ın serbest piyasa ideolojisi arasında bir yerde durduğu düşünülür. Örneğin, Tony Blair şöyle diyordu: "Yeni İşçi Partisi ne eski sol ne de yeni sağdır ... Aksine, biz yeni bir ilerleme yolu sunuyoruz, merkezden gelen ancak vaat ettiği değişime bakıldığında tepeden tırnağa radikal bir yol sunuyoruz"

1 Üçüncü Yol'un başka örnekleri de bulunur. Savaş sonrası dönemin İsveç sosyal demokrasisi, Yugoslavya'nın özyönetimi Üçüncü Yol olarak tanımlanan iki örnektir. Şüphesiz, bu örnekler burada tartışılan Üçüncü Yol anlayışından çok farklıydılar.

(Blair 1997, s. 1). Benzer şekilde Giddens Üçüncü Yolun konumunu diğer iki yola, yani "klasik sosyal demokrasi" ile "neoliberalizm"e atıfta bulunarak açıklar. "Başka bir deyişle gelecek daha geleneksel sol inançlara sarılanlara değil, modernleşmeci sola aittir", diye yazarken Giddens "modernleşmeci sol" ile "geleneksel sol" arasındaki karşıtlığı ifade eder (Giddens 2003, s. 8).

"İnsani yüzlü neoliberalizm" olarak tanımlanan (bkz. 2. ve 23. bölümler) Üçüncü Yol, piyasanın iktisadi yaşama egemen olmasını ve piyasanın insan faaliyetinin bütün alanlarına yayılmasını kabul etmesi noktasında neoliberalizmle ortaklaşır. Piyasanın ve kâr peşinde koşmanın ekonomiyi düzenlemenin en iyi (belki de yegâne) yolu olduğu düşünmesine karşın Üçüncü Yol, "piyasanın başarısızlığı"nın düzeltilmesinde hükümete rol düştüğünü teslim eder: Aşağıda tartışılacağı üzere düzenlemelerle ya da tröst oluşumunu önleyici politikalarla sınırlanması gereken tekellerin ortaya çıkabileceğini, hükümetin eğitim ile sağlık gibi mal ve hizmetlerin sağlanmasına katılması gerektiğini kabul eder. Ancak, burada da bir şekilde piyasanın taklit edilmesi gereklidir: Örneğin, hükümet eğitimin sağlanmasıyla ilgilendiğinde, okulların finansman ve öğrenciler için birbirleriyle rekabet etmeleri gibi.

Üçüncü Yol konusunda dikkate değer bazı katkılarda bulunan çalışmaların olmasına (örn. Giddens 1998, 2000) karşın, Blair'in (örn. 1997) ve Brown'un (örn. 2000) bazı malzemeler sunmalarına karşın, bu düşüncenin temelinde yatan iktisadi çözümlemeyle ilgili pek az çalışma yapılmıştır.[2]

"Üçüncü Yolun Temel Unsurları" başlıklı kısımda, Üçüncü Yolun benimsediği fikirlere dayanak teşkil ettiğini düşündüğümüz piyasa ekonomisi çözümlemesini ana hatlarıyla ortaya koyacağız. Bize göre Yeni İşçi Partisi ile Üçüncü Yol'un kökleri "yeni Keynesçilik"de gömülüdür, bu düşüncemizi açıklamaya çalışacağız. "Neoliberalizm ve Eski Sosyal Demokrasi" başlıklı sonraki kısımda, neoliberalizm ile eski sosyal demokrasi arasındaki ayrım genel çizgileriyle değerlendirilecek.

2 Derleme makalelerden oluşan Arestis ve Sawyer'ın (2001a) çalışması, çeşitli ülkelerde (ve Avrupa Birliği'nde) izlenen Üçüncü Yol politikalarını eleştirel bir gözle ele alıyor.

ÜÇÜNCÜ YOLUN TEMEL UNSURLARI

Üçüncü Yolun iktisadi çözümlemesinin "yeni Keynesçilik" olarak görülebileceğini öne sürüyoruz. Denge işsizlik düzeyinin arz yönlü olarak belirlenmesi ("doğal" ya da enflasyonu hızlandırmayan işsizlik oranı, yani NAIRU; bkz. 2. bölüm), maliye politikasının yanı sıra, toplam ve efektif talebin önemsenmemesi, para politikasının öne çıkarılması, "iktisat politikaları"nın güvenilirliğine gösterilen ilgi, bütün bunlar iddiamızı destekler nitelikte (örneğin, Brown 2000).[3] Dahası, neoklasik kurama ait bir mikroiktisat kavramı olan "piyasanın başarısızlığı", "piyasanın başarısızlıkları"nın yaygın olduğunun düşünüldüğü durumlarda hükümet müdahalelerine önemli ölçüde destek sağlayan bir kavram olarak yorumlanabilir. "Piyasanın başarısızlığı"nın dışsallıkların varlığından, bazı malların "kamusal mal" mizacına sahip olmasından ve tekelden kaynaklandığı düşünülür.

Üçüncü Yol'un iktisadi anlayışının aşağıda sıraladığımız sekiz unsura dayandığını savunuyoruz. Bu unsurların, yeni Keynesçi türde bir tanımlamayı haklı çıkardığını göstermeye çalışağız (ayrıca bkz. Giddens 2000).

Birincisi, piyasa ekonomisinin esasen istikrarlı olduğu, makroiktisadi politikanın (özellikle ihtiyari maliye politikasının) pekâlâ piyasa ekonomisini istikrarsızlığa sevk edebileceği belirtilir. Başta finansal piyasalar olmak üzere piyasalar, iktisat politikalarının sürdürülebilirliği hakkında bilgece yargılarda bulunurlar. Sermaye piyasaları ile finansal piyasaların açık, küresel hale geldiği günümüzde bu çok daha geçerlidir.

İkincisi, para politikası, düşük ve istikrarlı enflasyon oranlarının sağlıklı büyümeye yardımcı olması nedeniyle her zaman arzu edilir bir hedef olarak görülen enflasyon oranının düşük tutulması için kullanılabilir. Ancak, para politikası siyasetçiler tarafından değil, "bağımsız" merkez bankasıyla ifade edilen (bankalar, iktisatçılar ve başka kimselerden oluşan) uzmanlar tarafından yönetilmeli-

3 Her ne kadar "yeni Keynesçilik" ismi verilse de bu yaklaşım, Keynes'in iktisadi faaliyetin efektif talep düzeyince belirlendiği temel anlayışına yer vermez. Yeni Keynesçi iktisat kuramına giriş niteliğinde bir çalışma için bkz. Hargreaves Heap (1992).

dir. Siyasetçiler, uzun dönemli kayıplar (yani yüksek enflasyon) pahasına kısa dönemli kazançlar (yani düşük işsizlik) elde etmek için para politikasını kullanmanın cazibesine kapılırlar. "Bağımsız" bir merkez bankasının finansal piyasalarda güvenilirliği de daha fazla olacak, siyasetçilerle karşılaştırıldığında enflasyonun düşürülmesi amacına daha çok bağlılık göstereceği düşünülecektir. Yegâne güvenilir politika, yetkili konumdakilere gelecekteki gelişmelere tepki verme özgürlüğü bırakmayan bir politika olacaktır. Bu modele göre toplam talep politikalarının kısa dönemde önemi olsa da, müdahale etmeme politikası daha tercih edilir bir seçenektir.

Üçüncüsü, iktisadi faaliyet düzeyi NAIRU etrafında dalgalanma gösterir ve NAIRU emek piyasasının işleyişiyle yakından bağlantılı, arz yönlü bir olgudur. Eğer yurtiçi enflasyon oranı beklenen orandan yüksekse, bunun sebebi işsizlik oranının NAIRU'nun altına inmesidir. İşsizliğin NAIRU'nun altında tutulması durumunda enflasyonun hızlanacağı öne sürülür. Ancak, uzun dönemde enflasyon ile işsizlik arasında bir ödünleşme olması söz konusu değildir ve enflasyonun hızlanmasından sakınılmak isteniyorsa ekonomi (ortalama olarak) NAIRU düzeyinde faaliyet göstermelidir. Uzun dönemde enflasyonun hızının para stokunun artış oranıyla aynı düzeyde seyretmesi nedeniyle enflasyonun parasal bir olgu olduğu düşünülür. Dolayısıyla, para politikası merkez bankacılarının ellerindedir. Mesele para arzının denetlenmesi değildir, çünkü para talebinin esas itibarıyla istikrarsız olması para arzındaki değişimlerin son derece belirsiz etkilere sahip olmasına yol açar.

Bu durumda NAIRU'yu kaydırmayı amaçlayan girişimler iktisat politikasının odak noktası haline gelir. Bu ise genellikle emek piyasanın "daha esnek" yapılmasıyla sağlanmaya çalışılır. Örneğin,

> AB ülkelerinde yirmi milyonu aşkın işsiz bulunuyor. Bu insanların büyük bir kısmı, emek piyasalarında reform yapılmamış olan Almanya, Fransa ve İtalya'da yaşıyorlar. Yüksek işsizlik sorununa çözüm getirmekte emek piyasalarının serbestleştirilmesi tek politika yönelimi değildir, ancak en önemlilerinden biri olduğu da şüphesiz (Giddens 2003, s. 38).

Benzer şekilde,

> Emek piyasasının reforma tabi tutulması hedefinden sapmamalıyız. Esnekliği ve hareketliliği artırmalıyız: Ancak bu reformları yeni ve modern güvence anlayışı biçimleriyle, yani etken emek piyasası politikalarına, özellikle de yeniden beceri kazandırmayı ve yaşam boyu öğrenmeyi destekleyen politikalara odaklanan bir anlayışla bütünleştirmeliyiz. "Güvenceli esneklik" [*flexicurity*] anlayışı bu felsefeyi gayet iyi ifade ediyor (Rutelli 2003, s. 33).

Dördüncüsü, Say Yasası özü itibarıyla geçerlidir. Başka bir deyişle, (uzun dönemli) iktisadi faaliyet düzeyinin belirlenmesinde bağımsız bir rol oynamayan efektif talep düzeyi, iktisadi faaliyetin NAIRU'ya tekabül eden ve arz yönlü olarak belirlenen düzeyini destekleyecek biçimde uyum gösterir (bkz. 3. bölüm). Talep düzeyini etkileyen şoklara, işsizlik oranının NAIRU'nun altında düşmesi halinde enflasyonun hızlanmamasını sağlamayı amaçlayan faiz oranı değişiklikleriyle karşılık verilebilir. Bütçe açığı pozisyonunun iş çevrimi süresince değişkenlik göstermesi nedeniyle maliye politikası edilgen bir rol oynar. Bütçe (en azından cari işlemler kısmı), iş çevrimi sürecinde dengede tutulabilir ve tutulmalıdır da.

Beşincisi, piyasa sistemi, sözcüğün neoklasik anlamında "piyasanın başarısızlığı"nı içerir. Dışsallıkların, kamusal ya da yarı-kamusal (yani kullanımın rekabetçi ve dışlayıcı olmadığı) malların ve tekel durumlarının mevcudiyetinde piyasalar en iyi sonuca ulaşamazlar. Çıkarılacak politika dersi açıktır: Hükümet, bir yandan uygun vergilendirme, sübvansiyon ve düzenleme araçlarıyla dışsallıkları düzeltmeyi amaçlarken, öte yandan da (ya bilfiil üretimi kendisi üstlenerek ya da kendi adına üretmesi için özel sektöre ödemede bulunarak) "kamusal mallar"ın sunulmasını sağlar. Tekel konumların azaltılması ve sınırlanması içinse rekabet politikası kullanılabilir. Üçüncü Yol'a özgü olmayan bu düşünce bilindik refah iktisadının temel unsurlarından biridir.

> Piyasa yanlısı olmak, piyasanın kendi başına doğru biçimde işlemesini güvence altına almamızı gerektirir. Ekonominin liberal biçimde düzenlenmesine, rekabete, tüketicinin korunmasına, çevre açısından sürdürülebilir olacak bir kalkınmaya ina-

> nıyorum. Küresel ölçekte bakarsak, modernleşmeciler kamusal politikaları, özel sektör teşviklerini ve korumacı engellerin kaldırılmasını desteklemeliler (Rutelli 2003, s. 34).

Altıncısı, kişi başına gelirin uzun dönemli büyümesi yatırım kararlarına bağlıdır. Beşeri sermayenin burada özel bir önemi vardır. Kamu sektörünün başlıca eğitim sağlayıcısı olması ve eğitimin beşeri sermayeyi fazlalaştırması nedeniyle kamu sektörü büyümede bir kez daha önemli bir rol üstlenecektir. "İçsel büyüme kuramı" da genel bir ölçeğe göre artan getirinin varlığından söz etmektedir, ancak burada özel mülkiyete ait olmayan üretim faktörleri de bulunmaktadır.[4] Örneğin, bilgi ve enformasyon üretken potansiyeli artırırlar, ancak bunlar genellikle özel mülkiyet altında değillerdir. Özel sektör, dışlayıcı ve rekabetçi olmamaları anlamında "kamusal mal" olan bu malları yeterince sağlamayacaktır. Bunların sağlanmasında ya da sağlanmasının teşvik edilmesinde kamu sektörüne iş düşmektedir. Sonuçta, bu sefer de içsel büyüme kuramı piyasanın başarısızlığının düzeltilmesinde devletin rolü olduğuna işaret etmektedir. Araştırma ve geliştirme faaliyetlerini, genel ve mesleki eğitimi belli başlı örnekleri arasında sayabileceğimiz "kamusal mallar"ın sağlanmasında ya da bunların üretilmesi için sübvansiyonlar verilmesinde devletin rolü özellikle öne çıkmaktadır.

Yedincisi, Üçüncü Yolun iktisat anlayışında imkân (ya da fırsat) eşitsizliğinden daha çok sonuç eşitsizliğiyle ilgilenilir (örneğin bkz. Giddens 1998). Sonuç eşitsizliği sorununa (örn. gelir bakımından eşitsizliğe) artan oranlı vergi sistemi ve yeniden bölüştürücü bir sosyal güvenlik sistemi aracılığıyla çözüm getirilebilir. İmkân (ya da fırsat) eşitsizliğine ise genel ve mesleki eğitim (başlangıç donanımları), "istihdam edilebilirlik" politikaları (amaç emek piyasasına ve istihdama dahil olunmasıdır) ve piyasanın sunduğu ödüllerin değiştirilmesi yoluyla yaklaşılabilir. Ulusal asgari ücret istisna olmak üzere, piyasanın sağladığı ödülleri değiştirmek amacıyla pek az şey yapıldığı söylenebilir. Giddens'in (1998, s. 101) belirttiği üzere, emek piyasasının bazı kesimlerinde "kazanan hepsini alır" öge-

4 İçsel büyüme kuramı hakkında genel bir açıklama için bkz. Barro ve Sala-i-Martin (1995).

sinin geçerli olması eşitsizliklerin daha da büyümesi anlamına gelir. Ancak Giddens şunun da farkındadır: "Yetenek sahibi olanların ilerlemesini cesaretlendirmek için teşvikler gerekir ve fırsat eşitliği genellikle sonuç eşitsizliğinin azalmasına değil, artmasına neden olur" (2000, s. 86). Fırsat eşitsizliğinin pek çok kimsenin potansiyelini gerçekleştirmesine engel olduğu söylenebilir. Dezavantajlı durumda olanların eğitimi bırakmaları, daha eğitimli olanların daha yüksek ücret almasını sağlayan teşviklerin yokluğundan kaynaklanmamaktadır, asıl neden eğitim almalarının önündeki çeşitli engellerdir. Fırsatların artmasının, iyi eğitimli kişi arzını artırması ve eğitimsiz olanlara oranla iyi eğitimlilerin ücretlerini azaltması beklenir. Fırsat eşitsizliğini azaltmaya yapılan vurgu, politikaların rekabet etme becerisi dağılımını değiştirecek ve eğitimi daha eşitlikçi hale getirecek şekilde tasarlanmasına yol açar. Ancak bu politikalar, rekabetin gelir, servet ve sonuç eşitsizlikleri yaratacağını kabul ederler.

Sekizinci ve son olarak, Üçüncü Yol uluslararası ticaretin büyümesi, ulusötesi şirketlerin yaptıkları doğrudan yabancı yatırımlarının rolünün artması ve genel olarak sermaye piyasası hareketlerin yaygınlaşması anlamında küreselleşmeye tamamen sahip çıkar. Genellikle Üçüncü Yol, küreselleşmenin (rekabet politikası dışında) sanayi politikası ile makroiktisadi politika yapma imkânlarını fiilen ortadan kaldıran bir olgu olduğunu düşünür. Bu bağlamda, sınai ve finansal sermaye hareketliliğinin bağımsız ulusal iktisadi politikalar izlenmesini olanaksızlaştırdığı belirtilir. Hükümeti, bazen aşağı doğru ademi merkeziyetçi (örn. ülke içindeki bölgelere) bir yönde, bazen de yukarı doğru (örn. Avrupa Birliği'ne) bir yönde ulus devletten uzaklaştıracak eğilimlerin varlığına karşın, ulus devletin hâlâ oynayacağı rolü bulunmaktadır. Ancak hükümetin rolünün, ulusötesi yatırımlara uygun bir ortamın yaratılmasına doğru değiştiği görülmektedir. Hükümet bu rolünü, kârlardan aldığı vergileri düşürerek, yatırımları cezbedecek destekler sağlayarak ya da yüksek vasıflı bir işgücü yaratmak gibi yollarla icra edebilir. Küreselleşmenin politika anlayışları üzerindeki etkisi, "eski" sosyal demokrasinin tercih ettiği sanayi politikası ile Keynesçi talep tedbirlerinden vazgeçilmesinin

yanı sıra, düzenlemeden de uzaklaşılarak neoliberallerin ısrarla vurguladıkları düzenlemelerden arındırma ve piyasanın serbestleştirilmesi hedeflerinin benimsenmesi biçiminde ortaya çıkar. "Makroiktisat politikasının amacı, büyüme ile istihdam düzeyinin artmasına yardımcı olmak için enflasyonu düşük tutmak, hükümet borçlanmasını sınırlandırmak ve arz yönlü etkin tedbirler almaktır" (Giddens 2000, s. 73). Blair ve Schröder de benzer şeyler söylerler: "Küreselleşmenin ve bilimsel değişimin sürekli hızlandığı bir dünyada, mevcut işletmelerin gelişip uyum gösterebilecekleri ve yeni işletmelerin kurulup büyüyebileceği koşulları yaratmalıyız" (1999, s. 163). Hombach aynı noktayı kuvvetle vurgular: "Kurumlarımızın ve siyasi programlarımızın modernleştirilmesi yalnızca küreselleşme kuvvetlerinin bir talebi değildir, aynı zamanda istihdam örüntülerinde, değerlerde, demografik ve toplumsal yapılarda yaşanan değişimler de bunu gerekli kılıyor" (2000, s. 31).

> Modernleşmeci solcular, ne tür bir toplum yaratmayı amaçladıkları konusunda belirgin bir görüşe sahip olmalılar. Bu toplum, küresel pazar alanında rekabetçi bir ekonomiye sahip olmasının yanı sıra, uyumlu, kapsayıcı ve eşitlikçi olmaya da devam edecek bir toplumdur. Böyle bir toplumu vücuda getirmek demek, çağımızın büyük toplumsal değişimleriyle -bilgi ekonomisinin ortaya çıkmasıyla sınırlı olmayıp, küreselleşmenin etkisiyle ve bireyciliğin yükselişiyle de- aynı doğrultuda ilerlemek demektir (Giddens 2003, s. 38).

NEOLİBERALİZM VE ESKİ SOSYAL DEMOKRASİ

Üçüncü Yolun politika yaklaşımının ne ölçüde "eski" sosyal demokrasi"den farklı olduğu sorusu akla geliyor. Bu sorunun cevabını vermeden önce "eski" sosyal demokrat iktisat politikalarının da, "yeni" sosyal demokrat iktisat politikalarının da tek bir kalıp içerisinde ifade edilemeyeceğinin (bkz. Arestis ve Sawyer 2001b), zaman içinde ve ülkeler arasında elbette farklılıklar gösterdiğinin ayrımında olmak gerekiyor. Daha özgül bir açıdan bakıldığında, örneğin İngiltere'deki "Yeni İşçi Partisi" hükümetinin politikaları

ile Almanya'da SPD[5] hükümetinin izlediği politikalar aynı değildir: Örnek vermek gerekirse, ilkinin "emek piyasası esnekliği"ne daha fazla vurgu yaptığı söylenebilir. Konuyu aşırı basitleştirme pahasına (ve başka olumsuzluklara da yol açacağı şüphesiz), en azından İngiltere söz konusu olduğunda "eski" sosyal demokraside, başta bütçe açıklarının toplam talebi desteklemek için kullanılabilmesi ve maliye politikasına etkin bir rol verilmesi olmak üzere, Keynesçiliğin bazı önemli yönlerinin kabul edildiğini savunuyoruz. Savaş sonrası dönemde kurulan bütün İşçi Partisi hükümetleri ve diğer "eski" sosyal demokrat hükümetler kamu mülkiyetini belli ölçülerde genişletmişlerdir. Ekonominin "başarısızlıkları"yla ilgili anlayış, "piyasanın başarısızlıkları" anlayışından daha geniş kapsamlıydı. Bu başarısızlıklar, ölçek ekonomilerinden yararlanılamaması, kötü yönetim, yetersiz yatırımlar gibi geniş bir yelpazeyi kapsıyordu. İşsizlik sorunuyla baş edebilmek amacıyla emek piyasası politikalarına değil, bölgesel ve sınai politikalara başvuruluyordu. Sanayi politikasında üç taraflı bir yaklaşımın benimsenmesi, gelir politikasının kullanılması gibi örneklerden görülebileceği üzere, bir tür korporatizmin kullanılıp geliştirilmesi söz konusuydu genellikle.

Üçüncü Yolun ve Yeni İşçi Partisi hükümetinin "eski sosyal demokrasi"den bambaşka bir çizgide ilerlediği açıktır. Vurgunun işsizliğin azaltılması yerine enflasyonun denetim altına alınmasına, finansal piyasalarda güvenirliğin sağlanmasına yapıldığı "yeni Keynesçi" türde bir makroiktisat politikası uygulanıyor. "Bağımsız merkez bankası" söylemiyle birlikte para politikası yalnızca enflasyonla ilgileniyor. Maliye politikası önemini kaybetmiş durumda. "Piyasanın başarısızlıkları"nın düzeltilmesi bağlamında değindiğimiz mikroiktisat politikası, her ne kadar hükümetin alacağı uygun önlemlerle daha da iyileştirilebilecek olsa da, piyasaların yararlı bir biçimde işlediğini kabul eden bir politika olarak görülebilir. Özelleştirilen kamu hizmetlerinin düzenlenmesi kamu mülkiyetinin yerini alıyor. Millileştirme yerine, Yeni İşçi Partisi hükümeti kendinden önceki Thatcher hükümetinin özelleştirme anlayışını onaylayarak Özel Sektör Finansman Girişimi kisvesi altında "sin-

5 Alman Sosyal Demokrat Partisi. *-çev*

sice ilerleyen" bir özelleştirme sürecini yaşama geçiriyor. Üçüncü Yol, genel ve mesleki eğitim örneklerinde olduğu gibi bireylere piyasada rekabet edebilmelerini sağlayacak donanımı kazandırmayı amaçlıyor gibi gözüküyor. Sonuçta, Tsakalotos'un Üçüncü Yolun burada açıkladığımız özellikleriyle ilgili görüşünü aynen paylaşıyoruz: "Bırakın demokratik sosyalist ülküleri bir yana, sosyal demokrasinin iktisadi, siyasi ve felsefi fikirlerinin çoğunun açıkça reddedilmesi" (2001, s. 43).

KAYNAKÇA

Arestis, P. ve Sawyer, M. (der.) (2001a) *The Economies of the Third Way: Experience from Around the World*. Cheitenham: Edward Elgar.

Arestis, P. ve Sawyer, M. (2001b) "Economics of the British New Labour: an assessment", P. Arestis ve M. Sawyer (der.) *The Economics of the Third Way: Experience from Around the World* içinde. Cheitenham: Edward Elgar.

Barro, R.J. ve Sala-i-Martin, X. (1995) *Economic Growth*. NewYork: McGraw-Hill.

Blair, T. (1997). "Introduction", *New Labour: Because Britain Deserves Better* içinde. Londra: Labour Party.

Blair, T. ve Schröder, G. (1999) "Europe: The Third Way/Die Neue Mitte", B. Hombach, *The Politics of the New Centre* içinde, Oxford: Polity Press, 2000.

Brown, G. (2000) "Conditions for Growth and Stability", Royal Economic Society Annual Conference'da (University of St Andrews) yapılan konuşma, 13 Temmuz.

Forder, J. (2000) "The Theory of Credibility: Confusions, Limitations, and Dangers", *International Papers in Political Economy* 7 (2), s. 3-40.

Giddens, A. (1998) *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Oxford: Polity Press [*Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*, çev. Mehmet Özay, Birey Yayıncılık, 2000].

Giddens, A. (2000) *The Third Way and its Critics*. Oxford: Polity Press [*Üçüncü Yol ve Eleştirileri*, çev. Nihat Şad, Phoenix Yayınevi, 2001].

Giddens, A. (2003) "The Challenge of Renewal", *Progressive Politics* 1 (1), s. 36-9.

Hargreaves Heap, S. (1992) *The New Keynesian Macroeconomics*. Aldershot: Edward Elgar Publishers.

Hombach, B. (2000) *The Politics of the New Centre*. Oxford: Polity Press.

Rutelli, F. (2003) "Beyond Division", *Progressive Politics* 1 (1), s. 27-35.

Tsakalotos, E. (2001) "European Employment Policies: A New Social Democratic Model for Europe?", P. Arestis ve M. Sawyer (der.) *The Economics of the Third Way: Experience from Around the World* içinde. Cheitenham: Edward Elgar.

III. KISIM

NEOLİBERAL DENEYİMLER

22

ABD'DE NEOLİBERALİZMİN DOĞUŞU: KAPİTALİZMİN YENİDEN ÖRGÜTLENMESİ

Al Campbell

Neoliberalizm hakkındaki ilk değerlendirmelerde dört soru öne çıkar: Ne, neden, nasıl ve nereye? Neoliberalizm nedir? Neoliberalizmi, önceki kapitalizm biçiminden ayıran nedir? Sermaye neden kapitalizmin bu yeniden örgütlenmesini dayatmıştır? Sermayenin temel ilgi alanı olan kâr oranının 1950'li ve 1960'lı yılların Keynesçi uzlaşma örgütlenmesi dönemiyle karşılaştırıldığında, 1980'li ve 1990'lı yıllarda genel olarak kötü bir performans sergilediği dikkate alındığında bu soru özellikle önem kazanıyor. Bu yeniden örgütlenme nasıl başarıldı? Değişimi hangi politikalarda, uygulamalarda ve kurumlarda yaşanan değişiklikler ortaya çıkardı? Son olarak, neoliberalizm nereye doğru gidiyor?

Bu bölümde üçüncü soru, yani kapitalizmin yeniden örgütlenmesinin nasıl başarıldığı sorusu ABD örneğinde ele alınacak. Bir yandan politikalarda, uygulamalarda ve kurumlarda yaşanan değişikliklere, öte yandan da işçi sınıfı üzerindeki etkilerine odaklanılacak. "Nasıl" sorusunun tartışılmasına zemin hazırlamak amacıyla önce "ne" ve "neden" soruları üzerinde kısaca bir şeyler söylemek gerekiyor.

Burada neoliberalizmi değerlendirirken kullanılacak çerçevenin çeşitli yönlerinin belirtilmesi açısından dört kısa yorumun yapılması gerekiyor. İlk olarak, neoliberalizm ne (a) küreselleşmedir, ne (b) (başta telekomünikasyon ve ulaşım olmak üzere) teknolojik değişikliklerin kaçınılmaz bir sonucu olarak üretimin uluslararasılaşmasıdır, ne de (c) uluslararası rekabetteki yoğunlaşmanın kaçınılmaz sonucudur. Neoliberalizm, kapitalizmin bir örgütlenmesidir. Kapitalizmin daha önceki her örgütlenmesinin önemli uluslararası yönleri olduğu gibi, kapitalizmin neoliberal örgütlenmesinin de önemli uluslararası yönleri vardır. Söz konusu uluslararası yönler, tıpkı yerel yönler gibi ancak kapitalizmin hedef ve amacı bağlamında tam anlamıyla kavranabilir.

İkinci olarak, bu bölümdeki anlatımdan açıkça görüleceği üzere, ABD'de neoliberalizmin doğuşu uzun bir döneme yayılmış bir süreçti. İşte ancak bu çerçevede, aşağıda tartışacağımız nedenlerle neoliberalizmin başlangıç tarihi 1979 olarak ifade edilebilir. Bu "doğum tarihi"yle ilişkili bütün nitelendirmelerin, bu tarihin yalnızca sürecin bir adım olarak görülmesinden kaynaklandığının burada vurgulanması gerekiyor (bkz. 1., 2. ve 7. bölümler).

Üçüncü ve dördüncü olarak, bu bölümde bazı Marksistlerle radikallerin kabul ettiği iki "karakteristik olgu"nun sıklıkla yanlış yorumlandığı savunuluyor: Neoliberalizmin finans kapitalin hegemonyasına geri dönüşü temsil ettiği ve kapitalizmin Keynesçi uzlaşma örgütlenmesinin özünün sermaye-emek ateşkesi olduğu. Her ne kadar, bu olgular bazı ilişkilerden bahsederken kullanılabilecek yararlı kestirme yollar olsalar da, bu yazıda bahsettikleri gerçeklerin genellikle aksi bir biçimde kavrandıkları öne sürülüyor. Bu bölümde benimsenen yaklaşımın, yani neoliberalizmi kapitalizmin yeniden örgütlenmesi olarak değerlendiren yaklaşımın açıklanmasında her iki konu da önem taşıyor.

NEOLİBERALİZM NEDİR VE KAPİTALİZM NEDEN NEOLİBERALİZMİ BENİMSEDİ?

Nedir neoliberalizm? "Neoliberalizm, finans kapitalin hegemonyasına geri dönüşü temsil eder" karakteristik olgusu tehlikeli

bir niteleme. Bu kestirme ifade, akıllarda finans kapitalin kendisini, iradesini ve programını reel sermayeye dayattığı izleniminin doğmasına neden oluyor. ABD'de reel sermayeden finansal sermaye aktarılan kârlar neoliberalizmle birlikte gerçekten de çarpıcı bir biçimde artmıştır. Bu değerlendirme akla şu soruyu getiriyor: Neoliberalizmden önce finans kapitalin ABD'deki toplam sermaye içindeki payının kabaca yüzde 15 olduğu (ve neoliberalizmle birlikte yüzde 25'e çıkmış olduğu) dikkate alınırsa, nasıl oluyor da bu azınlık kendi iradesini sermayenin çoğunluğuna dayatabiliyor? Neden sermayenin çoğunluğunu oluşturan reel sermaye, kendi aleyhine olacak şekilde kârların sermayenin azınlık kesimine aktarılmasına izin veriyor? Finans kapitalin geniş bir kesiminin Keynesçi uzlaşmayı asla kabullenmeyip ivedilikle iktisadi liberalizme dönülmesini savunduğu unutulmaması gereken önemli bir noktadır. Ancak, "hegemonyaya geri dönüş" savının aksine üretken sermayenin İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde Keynesçi fikirleri benimseyip, ardından 1970'li ve 1980'li yıllara gelindiğindeyse bu fikirleri terk ettiğinin görülmesi, bu değişikliğin nedenlerinin anlaşılması da aynı ölçüde önemlidir. Böyle bir yaklaşım benimsendiği takdirde, meselenin finansal sermayenin reel sermaye üzerinde bir güce sahip olup olmadığı değil (ki bu büyük ölçüde doğru değildir), sermayenin esas kısmını oluşturan üretken sermayenin neden çark ederek daha küçük finansal sermayenin her zaman savunageldiği (ancak Keynesçi uzlaşma döneminde kısmen reddedilen) fikirleri kabul ettiği meselesi olduğu açıklık kazanacaktır.

Benzer bir biçimde, bazıları da artan ulusal refahın anlamlı bir kısmının gerçekten de emek kesimine "aşağı damlama"sını sağlayan sermaye-emek ateşkesinin Keynesçi uzlaşmanın özünü teşkil ettiğini (Bowles ve diğerleri 1983, 1990), dolayısıyla bu ateşkesin terk edilmesinin neoliberalizmin özünü oluşturduğunu savunuyorlar. Ancak, tarihsel gerçekler sermaye-emek barışı hikâyesini pek desteklemiyor. Bu barışın dikkatlice yorumlanması gerekiyor. Bir yandan, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin genelinde sınıf çatışması devam etmişti, emeğin ücret kazanımlarının önemli nedensel bileşenlerinden birisi de bu çatışmaydı: Fordist

kapitalizmin, kendi çıkarına olduğunu düşünerek bilinçli ve ücretleri seve seve yükseltmesinin, yani bir "hediyesi"nin sonucu değildi bu kazanımlar. Öte yandan, sermaye ile emek arasındaki sınıf mücadelesinin hangi alanlarda sürdürüleceği ve (her ne kadar zaman içinde sürekli değişim gösterse de) şu an için nelerin tartışma konusu yapılamayacağı hakkında bir "toplumsal anlayış", bir toplumsal mutabakat, her durumda olmasa da genellikle kabul edilen bir toplumsal düzgü bulunuyordu. Neoliberalizmin bir parçası, bu toplumsal anlayışın ya da mutabakatın sona ermesiyle ilgiliydi.

Neoliberalizm, kapitalizmin yeniden örgütlenmesidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sermaye, sermayenin her zamanki hedefi olan birikime faydası olacak şekilde bireysel sermayelerin davranışlarına belli bazı kısıtlamalar getirdi. Bu kararın alınmasının iki nedeni vardı. Korku bunlardan biriydi. ABD sermayesi kapitalizmin kendi topraklarında devrilmesi korkusunu asla ciddi bir şekilde hissetmemiş olsa da, 1945-1955 arasında yapılan tartışmalara bakıldığında Sovyet tarzı iktisadi ilişkilerin Avrupa'da yayılması olasılığı karşısında derin bir korkuya kapıldığı açıkça görülmektedir. Burada tartışılan bazı önlemlerin, örneğin sermaye kontrollerinin desteklenmesinde bu korku önemli bir rol oynamıştır. Ancak, Keynesçi uzlaşma kapitalizmini tanımlayan politikaların, uygulamaların ve kurumların tamamen sermayenin sisteminin devrilmesi korkusundan kaynaklandığını iddia etmek aşırı abartılı olur. Sermayenin, o tarihsel anda (özellikle de birikimin bu tür sınırlamaların olmadığı Büyük Bunalım sırasındaki kötü sicili dikkate alındığında), çeşitli sınırlamalarla düzenlemelerin sermaye birikimi süreci açısından faydalı olacağına inanması nedeniyle Keynesçi fikirleri benimsemiş olması eşderecede önemli bir rol oynamıştır. Neoliberalizm, bu sınırlamalarla düzenlemelerin çoğunun yadsınmasından oluşuyordu.

Neoliberalizmin "piyasaların serbestçe işlemesine izin verilmesi"yle ya da genel anlamda hükümetin piyasalar üzerindeki düzenlemelerinin ortadan kaldırılmasıyla ilgili olmadığı vurgulanmalıdır. Piyasalar asla serbestçe işlemezler. Bu iddia neoliberal ideolojinin bir parçasıdır. Hem piyasalar, hem de içinde işledikleri

ortamlar daima hükümet düzenlemeleriyle yaratılırlar ve onlar olmaksızın var olamazlar (bkz. 6. bölüm).

Kapitalizm neden neoliberalizmi benimsedi? Genel olarak bakıldığında kapitalizmin yapısal bir krizi söz konusuydu. Yani, geçmişte kapitalizmin sermaye birikimi hedefine iyi hizmet etmiş olan politikalar, uygulamalar ve kurumlar artık bu işlevlerini yerine getiremiyorlardı. Daha sınırlı bir değerlendirmeyle kâr oranlarının düşmesiyle karşısında kapitalizmin, neoliberalizmin kâr ve birikim performansını iyileştirebileceğine inanarak Keynesçi uzlaşmadan vazgeçtiği söylenebilir.

Bu çalışmada neoliberalizmi ele alırken kullanılacak çerçeveyi oluşturmak amacıyla "ne" ve "neden" soruları hakkında yapılan bu kısa açıklamaların ardından artık bu bölümün ana konusunu meydana getiren bu yeniden örgütlenmenin "nasıl" başarıldığı sorusunu tartışabiliriz: Politikalarda, uygulamalarda ve kurumlarda yaşanan hangi değişimler neoliberalizmi ortaya çıkardı?

Keynesçi uzlaşma kapitalizmi, uluslararası kapitalist sistemin bugüne kadar yaşadığı en büyük krize olan 1930'ların Büyük Bunalım'ına bir yanıt olarak doğmuştu. Politikalarda, uygulamalarda ve kurumlarda üç yeni türün ortaya çıkmasından oluşuyordu. İlk olarak, bazı sermayelerin, hepsinden önemlisi de finans kapitalin, gerek yurtiçindeki gerekse uluslararası nitelikteki belli davranışlarına bazı sınırlamalar getirilmesini içeriyordu. İkinci olarak, ekonomiyi canlandırmak amacıyla makroiktisadi müdahale politikalarını (hem para hem de maliye politikalarını) içeriyordu. Üçüncü olarak, belli emek ve refah politikalarını içeriyordu. Bu politikaların yadsınması, yani neoliberalizmin doğuşu on yıllara yayılan bir süreçti.

ULUSLARARASI SERMAYE KONTROLLERİNİN KALDIRILMASI VE "KÜRESEL FİNANSIN YENİDEN ORTAYA ÇIKIŞI"

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerek ileri kapitalist ülkelerde gerekse Üçüncü Dünya'da, kapitalist dünyanın genelinde uluslararası sermaye faaliyetleriyle ilgili olarak sermaye kontrollerine başvurulması neredeyse evrensel bir nitelik kazanmıştı. Bunun

dikkat çekici istisnası, 1960'lardaki kısa bir dönem sayılmazsa uluslararası sermaye hareketlerine pek az kısıtlama getiren ABD idi (bkz. 3. ve 11. bölümler).

Sermayenin, daha doğrusu İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonraki dönemin koşullarında ezici bir biçimde ABD sermayesinin uluslararası sermaye kontrolleri uygulanmasına neden taraftar olduğunu anlayabilmek için, her zaman olduğu gibi sermayenin belli bir anda birikim açısından en uygun koşulların oluşturulmasıyla ilgilendiğini hatırlamak gerekiyor. Tarihin o anı ve sermayenin o andaki bilinci, yakın dönemde yaşanan Büyük Bunalım'ın güçlü izlerini taşıyordu. Üretken sermayenin geniş kesimleri finansal liberalizmin, en uygun sermaye birikimi için gereken üretim ve büyümenin ihtiyaç duyduğu istikrar ortamına aykırı olduğu sonucuna varmıştı. Uluslararası sermaye hareketleri konusunda, spekülatif uluslararası sermayenin ödemeler dengesi krizlerine ve fiyat istikrarsızlığına katkısı olduğu düşünülüyordu. Uluslararası ticarete zarar veren bu durum, Büyük Bunalım'ın ve üretken sermayenin kâr kayıplarının önemli bileşenlerinden biriydi.

Banka sermayesi ile finansal sermaye (ve tabii ki üretken sermayenin bazı temsilcileri) ne genel olarak liberalizmin (ve 1990'larda "piyasa radikalizmi" denilecek şeyin) reddedilmesini, ne de daha özelde sermaye kontrollerini gerektiren reddiyeyi asla kabullenmişti. Şematik bir ifadeyle söylemek gerekirse, üretken sermaye metaların üretimi (ve satışı) için uygun koşullara gereksinim duyarken, finansal sermaye ise kâr arayışı sırasında yapmak istediklerini gerçekleştirmesine izin verecek bir ortamı arzular. Mantıklı bir olasılık olarak, finansal sermayenin eylemlerinin, üretken sermayenin üretip satmak yoluyla kâr etmesini sağlayan ortama zarar vermesi söz konusu olabilir. Üretken sermayenin Büyük Bunalım'dan çıkardığı sonuç tam da buydu. Bunun aksine finansal sermaye büyük ölçüde liberal çizgiye, yani finansal piyasalar dahil olmak üzere düzenlemeye tabi olmayan piyasaların her zaman en iyi işleyeceği fikrine bağlı kalmayı sürdürdü.

Neredeyse evrensel hale gelen sermaye kontrollerinin yaygın bir şekilde ortadan kalkmaya başlaması (bunun birden ve tümden gerçekleşmesi beklenemezdi), neoliberalizmin doğuşunu haber

veren ilk önemli gelişmeydi. 1958'e gelindiğinde Avrupa devletleri, ulusal paralarının konvertibilitesini yeniden sağlamaya yetecek ölçüde uluslararası rezerv (esasen dolar) biriktirdiklerine karar verdiler. New York'taki bankacılık çevreleri gayet memnun olmuştu. 1945'ten beridir kavgasını verdikleri dünyanın kredi sağlayıcısı olma rolünü artık daha ciddiyetle oynayabilirlerdi. O zaman üretken sermaye de bu değişikliği desteklemişti. Üretken sermaye her zaman olduğu gibi uygun ticaret koşullarının yaratılmasıyla ilgileniyordu. 1945-47 arasında, New York bankalarının Avrupa'nın bir an önce tam konvertibiliteye geçmesini teşvik eden kötü tasarlanmış girişimleri sırasında olduğu gibi, spekülatif sermaye yeterli rezerv desteğine sahip olmayan ulusal paralara saldırır ve böylece ticaretin aksamasına yol açar. Bretton Woods toplantılarında ayrıntılı olarak tartışılmış olduğu üzere sermaye kontrolleri aynı zamanda döviz kontrollerinin de tam olarak uygulanmasını gerekli kılıyordu, çünkü aksi takdirde sermaye cari hesap işlemleri görüntüsü altında kontrollerden kaçabilir. Ancak, döviz kontrolü ticarete engel olur. Bu nedenledir ki üretken sermaye, ülkelerin dövize yönelik yıkıcı spekülatif saldırıları engellemeye yetecek kadar döviz rezervine sahip olmalarının ardından, bu kısıtlamaların kaldırılmasından memnun olmuştu. Uzun vadeli sermaye kontrolleri ise kaldırılmamıştı.

Bu arada, sterlin rezervleriyle ilgili sorunlar yaşayan İngiltere, 1957'de İngiliz bankalarının sterlin alanı dışında kalan yerlerle yapılan ticarete finansman sağlamasına kısıtlamalar getirdi. Buna tepki olarak bankalar, yabancı müşterilerin açtırdıkları dolar mevduatları karşılığında dolar kredisi açmaya başladılar (bugün "finansal yenilik" diyeceğimiz bir uygulama). 1959'da kısıtlamalar kaldırılınca, bankalar kârlı bir iş olduğunu fark ettikleri bu uygulamayı sürdürmeye karar verdiler. Londra'nın uluslararası finans merkezi konumuna yeniden kavuşmasını arzulayan İngiliz hükümeti, Europiyasanın İngiltere'de uygulanan finansal kısıtlama ve düzenlemelerin çoğundan muaf tutularak, fiziksel olarak Londra'ya yerleşmesine izin verdi. Böylece Europiyasa doğmuş oldu. 1963'te İngiltere, tahvil ihraç etmesine izin vererek Europiyasanın genişlemesini sağlayacaktı.

Europiyasa, büyük ölçüde bir uzlaşıyı ifade ediyordu. 1958'de döviz kontrollerinin kaldırılması, sermaye kontrollerinin kaldırılması (ve geriye kalanların da zayıflatılması) doğrultusunda atılmış büyük bir adım olmasına karşın, kontrollerin tamamen sona erdirilmesinin oldukça uzağında kaldı. Europiyasa, finansal sermayenin arzuladığı (dolayısıyla ABD hazinesi ile Federal Rezervi'nin desteklediği) üzere, uluslararası sermaye işlemlerinin büyük ölçüde düzenlemelere tabi olmadan yapılabileceği bir alan sağlamıştı, ancak aynı zamanda ülkelerin ulusal ekonomilerini düzenleyebilmelerini savunan Keynesçi duyarlılığa (sıklıkla kullanılan adıyla "politika özerkliği"ne) hitap edecek şekilde Avrupa'da sermaye kontrollerine dokunmamıştı.

Mevcut ödemeler dengesi açığına ilaveten ABD bankalarının ödünç verme faaliyetlerini artırmaları, ödemeler dengesinde tam anlamıyla bir krize yol açmasa da, sorun yarattığı şüphesizdi. Yabancıların ellerinde tuttukları dolar miktarının yükselmeye devam etmesiyle birlikte Ekim 1960'ta dolara karşı ilk saldırı gerçekleşti. Uluslararası sermayeyi çekmek için faiz oranlarını yükseltmeye yanaşmayan ABD, dolar cinsinden varlıkları tutmaları için yabancı hükümetlere (hatta şahıslara) mümkün olduğunca baskı uyguladı ve Europiyasanın genişlemesi bu bakımdan epeyce yardımcı oldu. Ancak, ABD ödemeler dengesinin her yıl açık verir hale gelmesinin etkisiyle ABD 1963'ten itibaren çeşitli sermaye kontrolü uygulamalarına yöneldi. Bu, Europiyasanın ABD finansal sermayesi açısından taşıdığı önemi fazlasıyla artırdı elbette. ABD finansal sermayesi 1960'larda ağırlıklı olarak bu piyasaya yöneldi ve düzenlemeye tabi olmayan bu piyasa bir süreliğine uluslararası sermaye işlemlerinin merkezi haline gelerek New York'un yerini aldı.

Büyük miktarlardaki sermayenin görece düzenlemelerin dışında kalmasıyla birlikte dolar üzerindeki baskının da artmasına karşın, ABD ödemeler dengesi sorununu düzeltmeyi reddetti. ABD'den altın çıkışı devam etti ve en sonunda Bretton Woods döviz kuru sistemi çöktü. ABD'nin Ağustos 1971'de dolar karşılığında altın ödemeye son vermesinin ardından, uluslararası döviz sisteminin yeniden nasıl oluşturulması gerektiği konusunda yapılan müzakereler iki yıl boyunca devam etti. Avrupa ile Japonya,

döviz kurlarının gerçekçi düzeylere getirilmesinin ardından sabit döviz kuru uygulamasına geri dönülmesini ve bu politikanın uluslararası işbirliği temelinde sermaye kontrollerinin sıkılaştırılmasıyla desteklenmesini savunuyorlardı. Ancak, bu yaklaşımı reddeden ABD neoliberal yaklaşımı savunuyordu: Bütün sermaye kontrollerinin kaldırılması ve döviz kurlarının dalgalanmaya bırakılması. Şubat 1973'te döviz krizi yaşayan ABD, Aralık 1974'te döviz kontrollerini tamamen kaldıracağını açıkladı ve aslında 1974 yılının Ocak ayında kontrolleri tamamen kaldırdı.

Bu değişimin ana nedeni, ABD üretken sermayesinin iktisadi gücünde yaşanan görece zayıflama idi ve bu zayıflık kendisini sürekli hale gelen ödemeler dengesi açıklarıyla gösteriyordu. Bu durum karşısında ABD, açıklarını sürdürülebilir bir düzeyde tutmak amacıyla dünya finansal piyasaları üzerindeki egemenliğini kullanmaya karar verdi. İki etkenin daha bu değişime katkısı oldu. Birincisi, ABD sermayesinin denizaşırı üretim kapasitesinin 1960'larda muazzam bir şekilde büyümesi nedeniyle üretken sermaye, kendi faaliyet amaçları doğrultusunda gerek ABD'deki gerekse yabancı ülkelerdeki uluslararası sermaye kontrollerine toptan ve güçlü bir biçimde karşı çıkar olmuştu. Başkan Johnson, ödemeler dengesi sorununu hafifletmek amacıyla 1968'de doğrudan yabancı yatırımlarla ilgili ilk sermaye kontrolü uygulamasını başlatmıştı. İş çevreleri, sermaye kontrollerinin kaldırılması için seçim kampanyası sırasında Nixon lehine kulis yaparak buna yanıt verdiler. İkinci olarak, 1973'ten sonra OPEC birdenbire yatırım amacıyla kullanmak istediği muazzam miktarda bir sermayeye sahip olmuştu. Avrupa, Japonya ve Arap ülkeleri, IMF aracılığıyla önemli miktardaki bu kaynağın petrol fiyatlarındaki artışın tetiklediği açıkların hafifletilmesi için kullanılması fikrini destekliyorlardı. Serbest mali piyasalar aşkıyla bu tür çabaları engelleyen ABD, sermayenin gidebileceği tek bir yer kalacağını iyi biliyordu: Eurodolarlar dahil olmak üzere ABD finansal piyasaları. Böylece, ABD'nin açıklarını sürdürebilmesi güvence altına alınmış olacaktı.

YERLİ FİNANS KAPİTAL ÜZERİNDEKİ KISITLAMALARIN AZALTILMASI

Hükümetin finans kapital karşısında başvurabileceği dört temel düzenleme türü vardır: Sahtekârlık, bilgilerin kamuoyuna açıklanması, yatırımcıların varlıklarının korunması ve rekabet. Bu düzenlemelerin yalnızca sonuncusu neoliberalizmin saldırısına uğramıştır. Keynesçi uzlaşma döneminin başında iş âleminin ticari senet piyasasındaki borçlanma miktarının ihmal edilebilecek kadar az olması ve alan darlığı nedeniyle burada tartışmayı banka düzenlemeleriyle sınırlı tutacağız.

Rekabeti sınırlayan başlıca dört düzenleme bulunuyordu: "Q Düzenlemesi", finansal ve reel firmaların ayrılması (evrensel bankacılığın olmaması), ticari bankacılığın yatırım bankacılığından ayrılması ve şubeleşmeye ilişkin kısıtlamalar. Biri haricinde diğerleri (ki o da yavaş yavaş budanacaktı) neoliberalizme yenik düşecekti.

Q Düzenlemesi, bankaların mevduatlara verebileceği faiz miktarına üst sınırlamalar getiriyordu. Amaç, üretken sermayenin borçlanma faiz oranını düşük tutarak üretimi ve büyümeyi teşvik etmekti. Doğal olarak finans kapital ise ödünç verdiği sermaye üzerinden mümkün olduğunca yüksek, yani kredi piyasasının izin verdiği ölçüde yüksek getiriler elde etmekle ilgileniyordu. 1950'li yıllarda ve 1960'ların başlarında piyasa faiz oranları Q Düzenlemesi sınırlamalarıyla genel olarak karşılaştırılabilir düzeylerde seyrediyordu. Bu nedenle, bu sınırlamaların ortadan kaldırılmasına yönelik önemli bir itki bulunmuyordu. 1966 yılındaki kredi sıkışmasını takiben, daha genel olarak bakılırsa nominal piyasa faiz oranlarının yükselmesiyle birlikte bu durum değişecekti.

Q Düzenlemesini atlatmanın iki temel yolu vardı. İlki, paranın doğrudan borçlanan şirketlere kredi olarak verilmesiydi. 1960'ta ticari senetler kısa vadeli şirket finansmanının yalnızca yüzde 2'sini oluşturuyordu, ancak 1970'lerde bu oran yüzde 7'ye, 1980'lerde ise yüzde 10'a yükselecekti. İkinci yol ise, bankacılık sektörü içinde ve dışında faaliyet gösteren finansal kurumların, teknik bakımdan farklı olmaları nedeniyle Q Düzenlemesi sınırlamalarına tabi olmayan, ancak bu düzenlemenin sınırlandırdığı araçlara benzer biçimde işleyen finansal araçlar bolluğu yaratması oldu. Bir örnek

vermek gerekirse, yatırım şirketleri para piyasası yatırım fonları oluşturdular. Müşteriler açısından bu fonlar tasarruf hesaplarıyla aynı şeydi, ancak aslında yatırım şirket, küçük yatırımları bir havuzda toplayarak büyük miktarda ticari senet ve hazine bonosu alıyordu. 1970'lerin sonlarına gelindiğinde bu fonların toplam miktarı yaklaşık 200 milyar dolardı, başka bir deyişle ticari bankaların o zamanki varlıklarının yaklaşık yüzde 15'ini oluşturuyordu. 1980'lere gelindiğinde, Q Düzenlemesinin faiz oranlarını baskı altında tutmakta etkisiz olduğu açıkça görülmeye başlandı. 1980'de çıkarılan Mevduat Kuruluşları Serbestleştirme ve Parasal Kontrol Yasası ile faiz oranı tavanlarının 1986 itibarıyla tamamen ortadan kaldırılması hükme bağlandı.

Ticari bankacılık ile yatırım bankacılığın ayrılması da benzer bir biçimde finans kapitalin gücünü ve bu yolla da üretken sermayenin aleyhine olacak şekilde faiz oranlarını yükseltme yetisini sınırlandırmayı amaçlıyordu. Bankacılığın bu iki kesiminin neleri yapıp neleri yapamayacağı hakkındaki düzenlemeler çok geniş ve kapsamlıydı. Bunların en önemli ikisi, yatırım bankalarının her türlü mevduat kabul etmelerinin yasaklanması ve ticari bankaların şirket menkul kıymetlerinin halka satışında üstlenimci olmalarının (ve hatta düzenleyici kurumun onayladığı şirket menkul kıymetlerinin haricinde, varlıklarının bir kısmıyla herhangi bir şirket menkul kıymetini ellerinde tutmalarının) yasaklanmasıydı. 1980'li ve 1990'lı yıllarda bu sınırlandırmalar büyük ölçüde kaldırıldı.

Q Düzenlemesi ve ticari bankacılığın yatırım bankacılığından ayrılması, Keynesçi uzlaşma süresince yurtiçi finansla ilgili bütün sınırlandırmalarda temel yasa niteliğinde olan 1933 tarihli Bankacılık Yasası'nın (yaygın bilinen adıyla Glass-Steagall Yasası'nın) getirmiş olduğu uygulamalardı. 1999 tarihli Gramm-Leach-Bliley Finansal Hizmetlerin Modernizasyonu Yasası, Glass-Steagall Yasası'ndan geriye kalanların çoğunu yürürlükten kaldırarak yerini zaten büyük ölçüde sağlamlaştırmış olan neoliberal yurtiçi finansal düzenin varlığını tescil etmiş oldu.

Tek bir şirketin hem bankacılık hem de ticaret, yani "evrensel bankacılık" yapmasını yasaklayan hüküm Glass-Steagall Yasası'nın henüz bertaraf edilememiş sınırlandırmalarından biridir. Zaman

içerisinde bu yasak da orasından burasından delinmiştir. Örneğin, otomobil şirketlerinin otomobil alımları için kredi hizmetleri sunmasına izin verilirken, General Electric Capital büyük bir finansal kurum haline gelmiştir. Yine de, evrensel bankacılığı yasaklayan sınırlandırmalar hâlâ dokunulmaksızın yerinde durmaktadır.

1927 tarihli McFadden Yasası, küçük çaplı yerel üretken sermayenin kredilere ulaşabilmesini sağlamak amacıyla bankaların çeşitli eyaletlerde şubeler açmasını yasaklamıştı. Büyük ulusal bankaların yerel şubeler açmasına izin verilmesi durumunda bunun tehlikeye gireceğinden korkuluyordu. Keynesçi uzlaşma döneminde yapılan "dolambaçlı yenilikler"le bu sınırlandırmalar kısmen aşıldı. Yine de bu yenilikler, finansal sermayenin belli başlı kesimlerinin kendilerince en uygun gördükleri biçimde kâr peşinde koşma ayrıcalıklarına getirilen temel sınırlandırmaların üstesinden gelmeye yetmedi. 1994'te kabul edilen Eyaletler Arası Bankacılık ve Şubeleşmede Verimlilik Yasası, şubeleşme önündeki sınırlandırmaların üç yıl içinde aşamalı olarak neredeyse tamamen ortadan kaldırılmasını içeriyordu.

NEOLİBERAL MALİYE VE PARA POLİTİKALARI

Bu bölümün başında tartışıldığı üzere neoliberalizm, en uygun sermaye birikiminin sağlanmasının anahtarının "serbest bir piyasa" rejiminin oluşturulması ve paranın değerinin korunması olduğunu düşünür. Basit neoliberal maliye politikası kuramı bu düşünceden kaynaklanır. Hükümet harcaması yalnızca piyasaların yapamayacağı şeyler için yapılabilir (ve neoliberallere göre bu liste epeyce kısadır) ve bu faaliyetlerin karşılanması için vergiler konulması gereklidir. Maliye politikasının makroiktisadi performansta (özellikle de Keynesçi düşüncede vurgulandığı gibi büyümenin ya da istihdamın artırılmasında) hiçbir rolü yoktur.

Uygulamada, 1979'dan sonraki neoliberal dönemde, ABD'de maliye politikası sıklıkla neoliberal çizgiden uzaklaşmıştır. Bunun nedeni, Reagan ve Bush Jr. yönetimlerinde askeri harcamaların muazzam ölçülerde artması değildir. Bu harcamalar hükümetin sağladığı hizmetlerde yapılan kesintilerle kısmen den-

gelenmiştir, ancak öte yandan dengelenmemiş olsa bile, askeri harcamalar ancak hükümetin yapabileceği bir şeydir, dolayısıyla gerekli görülen askeri harcama düzeyi ne olursa olsun neoliberal düşünceyle uyumlu olacaktır. Maliye politikalarının neoliberal olmaması, harcamaların vergilerle karşılanmamasından ötürüydü: Hükümet büyük iç açıklar veriyordu. Genelde bu, paranın değerinin korunmasına vurgu yapan neoliberal hedefle uyumlu değildir. Büyük miktarları bulan yabancı sermaye girişinin verilen açığı finanse etmesi sayesinde Reagan döneminde enflasyon sorunu yaşanmamıştı. Bush Jr. döneminin devasa açıkları için de aynı şeyin geçerli olup olmayacağı belirli değil.

Keynesçi düşünceye göre para politikasının başlıca rolü, reel faiz oranını görece düşük tutarak üretimi ve büyümeyi teşvik etmektir. 1950'li ve 1960'lı yıllarda genellikle yüzde 1-2 civarında olan reel faiz oranları, 1970'lerin büyük bir kısmında eksi olmuştu. Neoliberalizmin ilk hamlesiyle birlikte yaklaşık yüzde 4'e yükselen reel faiz oranı 1980'lerde yüksek seyretmeye devam etti.

1970'lerin sonlarına doğru üç şeyin bir araya gelmesi neoliberalizmin son zaferini hazırladı ve yeni politikayı kabul ettirmek için kullanılan araç para politikası oldu. Birincisi, ekonomi genelinde kârlar düşmeye devam etti. İkincisi, enflasyon yeniden hız kazandı. İş âlemi ve Carter hükümeti, üretkenlik artışı neredeyse sıfıra düşerken, 1973-74 durgunluğundan sonra reel olarak yılda yaklaşık yüzde 2 artmaya devam eden emek ücretlerini enflasyonun sorumlusu olarak gösteriyorlardı. Enflasyonun nedenini tartışacağımız üzere, doların değer kaybetmesiyle de ilişkilendirebilirlerdi, ancak bunu yapmadılar. Üçüncüsü, yukarıda tartışılan ödemeler dengesi açıklarının ve yeni yeni yükselmeye başlayan yurtiçi enflasyonun etkisiyle doların değer kaybı devam etti. Doları destekleme çabalarının 1970'ler boyunca aralıksız devam etmesine karşın, dolar rezervlerini satmaya başlayan Suudi Arabistan ABD'nin doların değer kaybını durduracak önlemleri almaması halinde petrol fiyatını yükseltme tehdidinde bulunmuştu. En önemlisi de, artık muazzam bir büyüklüğe ulaşan, esasen düzenlemelerin olmadığı özel sermaye piyasalarında dolardan kaçış başlamıştı. Dolar serbest düşüş tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

1978 sonunda Carter yönetimi keskin bir politika değişikliğine gitti. Yönetimin ilk iki yılında büyümenin hızlandırılmasına ve işsizliğin azaltılmasına odaklanılırken, artık enflasyonla mücadele tek hedef haline geliyordu. Hem maliye hem de para politikası sınırlayıcı olacak biçimde değiştirildi. Faiz oranları yükseldi, ancak bunun emek maliyetlerindeki artışa, enflasyona ve doların değer kaybına etkisi çok sınırlı oldu. Daha güçlü önlemlere başvurulması gerekiyordu, ancak bu durumda önemli bir durgunluğa girilecekti ve Carter bu konuda pek istekli değildi.

Carter, 1979 yılı Ağustos ayında "sıkı paracı" olan Paul Volcker'i Federal Rezerv'in başkanlığına atayarak özellikle uluslararası para piyasalarına bir mesaj vermeye karar verdi. 6 Ekim'de Fed para arzını sert bir biçimde kısıtlayacağını ilan etti. Faiz oranları önemli ölçüde yukarı doğru sıçradı ve planlandığı üzere ekonomi 1980'de durgunluğa girdi. Ancak, hedeflerin yalnızca bir kısmı başarılmıştı. Dolara olan güven yeniden tesis edilmiş, doların değer kaybı durdurulmuştu, ancak kontrol altına alınamayan enflasyon 1980'de yüzde 13,5'a yükselmişti. Reel emek maliyetleri düşmeye başlamıştı, ama bu düşüş nominal ücret artışlarının gerilemesinden ziyade enflasyonun hızlanmaya devam etmesinden kaynaklanmıştı: Nominal olarak birim emek maliyetleri 1978'de yüzde 8,9, 1980'de ise yüzde 10'dan fazla yükselmişti.

Sıkı para politikasına devam edilmesi en sonunda enflasyonun durmasını sağladı. Ekonomide yaşanan kısa süreli bir iyileşmenin ardından faiz oranları rekor düzeylere çıktı ve ekonomi "ikinci bir düşüş" yaşadı. 1981-82 durgunluğu, Büyük Bunalım'dan bu yana yaşanan en derin durgunluk oldu: 1982'de üretim yüzde 2,2 düşerken işsizlik oranı yüzde 9,7'ye yükseldi. 1980'de yüzde 13,5 olan enflasyon oranı 1983'te yüzde 3,2'ye düştü.

Enflasyonun 1982 yılı Ağustos ayında sıfıra yaklaşmasıyla birlikte Fed para politikasını gevşetti. Kısa zaman içinde enflasyon dört puan kadar yükseldi, ancak ardından istikrar kazandı ve o zamandan bu yana geçen yirmi yıllık sürede bu düzeyin üzerine önemli ölçüde çıkmadı.

Düşük enflasyonun sürdürülmesi görevinin 1980'li ve 1990'lı yıllarda pek fazla müdahale gerektirmemesi nedeniyle, sermaye bi-

rikimini kolaylaştırma amacı uyarınca ortaya çıkan finansal krizlerin çözüme kavuşturulması Fed'in temel faaliyet alanı haline geldi. Fed bunu genellikle şu ya da bu şekilde son kredi merci rolünü oynayarak gerçekleştirdi. Bu görevi yerine getirmediği Büyük Bunalım döneminden çıkarılan bir dersti bu. 1966'daki kredi sıkışmasında, 1970 Penn Central ve 1974 Franklin National Bank finansal krizlerinde bu rolü zaten yerini getirmişti. Neoliberalizmin yerini sağlamlaştırdığı dönemde, 1982 Penn Square Bank ve Meksika borç krizlerinde ve özellikle de yıkıcı olabilecek 1987 hisse senedi piyasası çöküşünde Fed bu rolünü başarılı bir biçimde icra etmeyi sürdürdü.

NEOLİBERAL EMEK VE REFAH POLİTİKALARI

Neoliberalizmin emek politikalarını anlayabilmek için öncelikle Keynesçi uzlaşmanın emek politikalarının mizacı hakkındaki iki yanlış fikirden kurtulmak gerekiyor. Bunlardan daha radikal olanı, kalıcı bir gerçekleşme (yetersiz talep) sorunu ile karşı karşıya olduğunun farkında olan sermayenin bu sorunun (geçici ve kısmen) üstesinden gelmek amacıyla emek ücretlerini bilinçli bir biçimde artırmaya yöneldiğini savunan "Fordizm" düşüncesidir. Daha az radikal uyarlama ise, Keynesçi uzlaşmanın asli yönünün bir tür sermaye-emek ateşkesi olduğunu dile getirir.

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde askeri harcamaların hızla azalmayla birlikte hükümet talebinde yaşanan düşüşün ekonomiyi yeniden savaş öncesi dönemin durgunluğuna sürükleyeceğine yönelik yaygın bir korkunun olduğu doğruydu. Planlama dairesinde hâkim olan ve akademik çevrelerde de geniş bir destek bulan bu görüş, Truman'ın ücretlerin artırılması çağrısı yaptığı 30 Ekim 1945 tarihli radyo konuşmasında açıkta ifade edilmişti. Ancak, 1945-46 Büyük Grev Dalgası hem iş âleminin ücretleri yükseltmenin kendi çıkarlarına olacağı fikrini paylaşmadığını, hem de aslında ortada bir sermaye-emek ateşkesinin bulunmadığını gösterdi. Benzer biçimde, 1947'de Kongre yirminci yüzyılın en güçlü emek karşıtı yasası olan Tarf-Hartley Yasası'nı (ilginçtir ki Truman'ın vetosuna rağmen) kabul etmesi bir ateşkesin söz konusu olmadığının somut bir kanıtıydı. Yasa tasarısı, yasanın yokluğunda

emeğin kazanabileceğiyle karşılaştırıldığında emeğin üretimden aldığı payın azalmasını güvence altına alıyordu (bkz. 2. bölüm).

Üretim, satışlar ve büyüme, Keynesçi düşüncede kârlar açısından temel önemdedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin koşullarında ABD ürünlerine yönelik talebin güvence altına alınmış olması nedeniyle, kârlar açısından asıl önemli olanın üretimde "istikrar"ın sağlanması olduğu düşünülüyordu. Grevlerin, hatta daha az şiddetli emek uyuşmazlıklarının neden olduğu üretim kayıpları, kâr kayıpları anlamına geliyordu. 1940'lı ve 1950'li yıllar, bir yıldan daha uzun süreli sözleşmelerin ortaya çıkışına ve sermayenin sözleşmeleri daha da uzatma çabasına tanıklık etti. 1957'de yavaşlama başladığında ve dolayısıyla grevler geçici olarak daha az maliyetli hale geldiğinde, sermaye bu fırsatı kullanarak ücretler, makineleşme ve (daha makul bir dille "çalışma koşulları", "emek üretkenliği" ya da "insan gücü kullanımı" denilen) çalışma temposunun artırılması gibi konularda sendikalara yönelttiği saldırısını iyice şiddetlendirdi, ancak aslında sermaye bu mücadelesini belli ölçülerde zaten aralıksız sürdürmüştü. 1960'ların ortalarında sıradışı yüksek kârlar elde edildiğinde, bunlar kendiliğinden emekle paylaşılmadı. Aksine, kârların bir kısmının "aşağı damlaması" için grevlerin önemli ölçüde artması gerekecekti. Bütün bir dönem boyunca sendikaların coğrafi olarak genişlemesine ve sayıca büyümesine engel olmak için inatla mücadele etmeye devam eden sermaye, 1945'te yüzde 35 ile en yüksek noktasına ulaşan sendikalı işgücü oranını, yavaş bir biçimde 1955'te yüzde 33'e, 1960'da yüzde 31'e, 1970'te yüzde 27'ye ve 1980'de yüzde 23'e düşürmeyi başardı. Ne Fordizm ne de sermaye-emek ateşkesi savları, Keynesçi uzlaşma dönemi çalışma ilişkilerinin gerçekliğine denk düşer. Daha çok bir sermaye-emek mutabakatından bahsedilebilir. Bu mutabakatın (genellikle) iki temel yönü bulunuyordu: Sendikaların halihazırda örgütlendiği yerlerde sendikaları engelleme çabasının olmaması (1959 GE grevinde olduğu gibi önemli yenilgilerden sonra bile bu geçerliydi) ve emeğin üretkenlik kazançlarından belli bir pay alma hakkının olması.

Neoliberal düşüncenin getirdiği temel değişiklik, kârlar ve sermaye birikimi açısından hangi kavramın merkezi önem taşıdığıyla ilgiliydi. Neoliberal düşünce, üretim, satışlar ve büyümenin (ve bu-

nun ima ettiği istikrarın) yerine işletme kârları açısından en önemli şeyin maliyetlerin kısılması olduğunu savunur. Makineleşme ya da yönetimin iyileştirilmesi maliyetleri düşürür, ancak bu aynı zamanda emek ücretlerinin azaltılmasını ya da çalışma temposunun artmasını kapsar. Hükümet politikaların desteğini arkasına alan sermaye, neoliberalizmin güçlenmesiyle birlikte 1970'lerde işçilerin reel ücretlerindeki ve sosyal yardımlardaki artışı yavaşlatmayı, hatta mutlak olarak azaltmayı amaçlayan politika ve uygulamalar kümesini tatbik etmeye başladı.

1970'li ve 1980'li yıllarda sermayenin emeğe karşı yürüttüğü, sermaye-emek ilişkilerinin alacağı yeni şekli ve eski mutabakatın sona erişini belirleyen en az altı somut saldırı oldu. Birincisi, sermaye denizaşırı üretimini ve yabancı menşeli üretken girdi alımını büyük ölçüde artırdı. Bu, bir yandan ülkede işsizliğin artmasına, dolayısıyla da ücretlerle sosyal yardımlar üzerindeki baskının şiddetlenmesine yol açarken, daha da önemlisi ücret artışı ve sendikalaşma taleplerine karşı bir tehdit unsuru olarak kullanıldı. İkincisi, sermaye ücret dondurma ve ücret kesintisi uygulamalarını başlattı. 1980'den önce rastlanmayan bu tür uygulamalar, 1981-82 durgunluğundan sonra Zeus'un başından doğan Athena gibi capcanlı bir şekilde ortaya çıktı. 1982'de sözleşme pazarlıkları devam eden sendikalı işçilerin yüzde 44'ü sözleşmelerinin en azından ilk yılı için ücret kesintisi ya da ücret dondurması yapılmasını kabul etmek zorunda kalmıştı. 1980'de bu tür sözleşmeler yoktu. Üçüncüsü, neoliberal dönemle birlikte sözleşmelerdeki Hayat Pahalılığı Ayarlaması (COLA) hükümleri hızla kaldırıldı. Yalnızca 1985'te sözleşmelerini yenileyen işçilerin yüzde 40'ı COLA hakkını kaybetmişti: Yeni yapılan sözleşmelerin 1983'te yüzde 50'si, 1984'te yüzde 40'ı ve 1985'te yüzde 30'u COLA hükümlerini içeriyordu. Dördüncüsü, eski işçilerle karşılaştırıldığında yeni işe girenlerin çok daha düşük ücretlerle çalışmasına yol açan iki kademeli ücret yapıları ortaya çıktı. En iyi durumda, örneğin otomotiv sanayi işçilerinin durumunda, yeni işçiler bir yılın sonunda eşit ücret alıyorlardı. Bu uygulama, çoğu sözleşmede zaten var olan deneme süresinde daha düşük ücret ödenmesi uygulamasından pek de farklı değildi. En kötü durumdaysa, yeni işçiler neredeyse yarı ücretle işe başlıyor, aynı ücreti almaları

on yılı, hatta daha uzun süreleri buluyordu. Hükümeti aşağıda tartışacağız, ancak ABD Posta Hizmetlerinde iki kademeli ücret sistemi uygulamasını başlatan Reagan bu uygulamaya güçlü destek sağladı. Beşincisi, tam gün çalışan işçilerin yerini "geçici işçiler" (ya da "güvencesiz işçiler") aldı. Bu işçiler genellikle sağlık, emeklilik ve diğer sosyal yardımlarda sermayenin büyük tasarruf yapmasını sağladı. Altıncısı, "işyerine sendikanın girmesini önleme faaliyetleri"ne yeni boyutlar eklendi. Keynesçi uzlaşma dönemi boyunca sermayenin sendikaların yayılmasına karşı mücadele ettiğinden, yukarıda bahsedilmişti. Bu bakımdan yaşanan yegâne değişiklik, sermayenin yeni sendikalara karşı yürüttüğü (harcanan para ve çabayla, çalışma yasalarının ihlal edilmesiyle vb. ölçülen) mücadelenin yoğunlaşması oldu. Yeni olan şey, sendikayı işyerinden çıkarmaya yönelik faaliyetlerin yaygınlaşmasıydı. İktidardaki ilk yılında PATCO'nun[1] ortadan kaldırılmasını onaylayan Reagan yine başı çekmişti. Bazen işyerindeki sendika basitçe lağvedilirken, çoğu zaman bir fabrikayı kapatıp (denizaşırı bir ülkede ya da ABD'de) sendikanın olmadığı yeni bir fabrika açarak, zaman zaman da iflas yoluyla (bu durumda iflas eden şirketin varlıklarını alan şirket sendika olmadan çalışıyordu) sendikalar ortadan kaldırıldılar.

Hükümet, emeğe karşı yürütülen bu saldırıya en az beş şekilde destek oldu:

(1) Sıkı para politikasıyla, Keynesçi uzlaşma kapitalizminde sağlanan büyümeye göre büyüme hızını yavaşlatarak emeğin sermayenin saldırısına karşı koyabilme yetisini zayıflattı.

(2) Asgari ücretin reel olarak düşmesine izin verdi.

(3) Çalışma yasalarını sermayenin lehine olacak biçimde yeniden yorumladı. Ulusal İşçi-İşveren İlişkileri Kurulu'na (NLRB) emek karşıtı şahsiyetleri atayan Reagan, 1980'lerde çıkarttığı bir dizi resmi kararla emeğin yeni sendikalar kurma, işverenlerle etkili bir biçimde pazarlık yapma ve greve gitme olanağını önemli ölçüde azalttı.

(4) Bir işaret olarak, daha sonra özel sermayenin geliştireceği yukarıda belirtilen iki uygulamayı başlattı: Sendikayı işyerinden çıkarma faaliyetleri ve iki kademeli ücret sistemi.

---

1 *PATCO*: Profesyonel Hava Trafik Kontrolörleri Birliği. *-çev*

(5) Refah devletinin sosyal güvenlik ağını zayıflattı. Bu konuda epeyce bir çaba gösterdi. İşsizlik sigortası ödenekleri, Carter döneminde başlayıp Reagan ile birlikte hızlanarak azaltıldı. Reagan döneminde ticari uyum yardımları[2] azaltıldı. Reagan'ın iktidara geldiği ilk yılda Kamu Hizmetleri İstihdamında 309.000 kişilik azalma oldu. Yine Reagan döneminde Bakıma Muhtaç Çocuğu Olan Ailelere Yardım (AFDC) miktarları azaltıldı. Carter döneminde yardımların reel değeri düşürüldü. Yardımlar Reagan yönetiminde de düşmeye devam ederken, yardımlardan faydalanmak için sağlanması gereken uygunluk ölçütlerinde yapılan değişikliklerle yaklaşık yarım milyon aile programın dışında bırakıldı.

SONUÇ

Neoliberalizm, kapitalizme özgü bir örgütlenmedir. Doğumu, kapitalizmin önceki örgütlenmesinin yeniden düzenlenmesiyle olmuştur. Keynesçi uzlaşma döneminde, gerek özel sermaye gerekse özel sermayenin genel vekili olan hükümet sermaye birikiminin en iyileştirilmesinde anahtar nitelikte olduğu düşünülen üretimi, satışları ve büyümeyi asgari ölçüde sekteye uğratacak koşulların sağlanmasına odaklanmıştı. Avrupa ile Japonya'nın yeniden inşasının yarattığı özgül koşullarda iyi işleyen kapitalizmin örgütlenmesi 1960'ların sonları ile 1970'lerde krize girdi. Kâr oranlarının azalması birikim krizinin başlıca göstergesiydi. 1970'li ve 1980'li yıllarda ortaya çıkan somut koşullarda neoliberalizm, sermaye birikimi açısından en iyi olduğu düşünülen özel sermaye ve hükümet politikalarında değişiklik yapma yoluna gitti. Mevcut sermayenin değerinin korunması ve (bu örgütlenme açısından en önemlisi de) emek ücretleri ile emeğin üründen aldığı payı azaltma gayretinin giderek yoğunlaşması, mevcut koşullarda neoliberalizmin en uygun sermaye birikimi stratejisinin temel bileşenleri haline geldi.

2 *trade adjustment assistance (ticari uyum yardımı)*: Dış ticaretin olumsuz etkilediği sektörlerde çalışan işçilere sağlanan danışmanlık, mesleki eğitim, eğitim sırasında gelir desteği ve iş değiştirme ödeneği yardımları. *-çev*

KAYNAKÇA

Armstrong, P., Glyn, A. ve Harrison, J. (1991) *Capitalism Since 1945*. Oxford: Basil Blackwell.

Block, E, Cloward, R., Ehrenreich, B. ve Piven, F.F. (1987) *The Mean Season: The Attack on the Welfare State*. New York: Pantheon.

Bowles, S., Gordon, D. ve Weisskopf, T. (1983) *Beyond the Waste Land*. Garden City, N.Y.: Anchor Press/Doubleday.

Bowles, S., Gordon, D. ve Weisskopf, T. (1990) *After the Waste Land*. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe.

Duménil, G. ve Lévy, D. (2004) *Capital Resurgent*. Boston: Harvard University Press.

Duncan, R. (2003) *The Dollar Crisis*. Singapore: John Wiley & Sons (Asia).

Harrison, B. ve Bluestone, B. (1988) *The Great U-Turn: Corporate Restructuring and the Polarizing of America*. New York: Basic Books.

Helleiner, E. (1994) *States and the Reemergence of Global Finance: From Bretton Woods to the Nineties*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Kochan, T., Katz, H. ve McKersie, R. (1994) *The Transformation of American Industrial Relations*. Ithaca, N.Y.: ILR Press.

Meeropol, M. (1998) *Surrender: How the Clinton Administration Completed the Reagan Revolution*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Rosenberg, S. (2003) *American Economic Development Since 1945*. Londra: Palgrave.

Wolfson, M. (1994) *Financial Crises: Understanding the Postwar US Experience*, 2. baskı, Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe.

23

İNGİLTERE'NİN NEOLİBERAL DENEYİMİ

Philip Arestis ve *Malcolm Sawyer*

Margaret Thatcher başkanlığında Muhafazakâr Parti'nin Mayıs 1979'da seçimleri kazanarak 1974-1979 arasında hükümette olan İşçi Partisi'nin yerini alması, İngiltere siyaseti ile iktisat politikasında önemli bir değişiklik olarak değerlendirilebilir. Değişimin kapsamı ve tam başlangıç tarihi uzun süredir tartışılıyor. Para arzının kontrol altına alınması ve parasalcı enflasyon yaklaşımı (ve bir ölçüde de özelleştirme) gibi politikaların önceki hükümetler tarafından da kısmen benimsendiği biliniyor. Ayrıca, Thatcher hükümetinin ayırt edici özelliği olan (izleyen sayfalardaki ilgili rakamlara bakınız) İngiltere'de eşitsizlikteki çarpıcı artışın aslında Thatcher hükümetinin işbaşına gelmesinden birkaç yıl önce, İngiltere'de eşitsizliğin azalması yönündeki genel eğilimin tersine dönmesiyle başladığı da görülebilir. Major'ın 1990'da Thatcher'dan başbakanlığı devralması ve 1997'de İşçi Partisi'nin seçimleri kazanması politikada ve politika retoriğinde ufak tefek değişikliklere yol açtı (özellikle Avrupa Birliği konusunda), ancak genel neoliberal yönelim değişmeksizin devam etti (bkz. 21. bölüm). Bu bölümde şu konular ele alınıyor: Özelleştirme, sanayi politikası ve makroiktisadi politika.

ÖZELLEŞTİRME

Özelleştirme programı, neoliberalizmin başlıca bileşenlerinden olan piyasanın devlet karşısında, özel mülkiyetin de kamu ve toplumsal mülkiyet karşısında üstün olduğu inancının bir örneğidir. Geçtiğimiz yirmi yıllık dönemde özelleştirme esasen iki biçimde yapılmıştır: Kamu mülkiyetindeki varlıkların satılması ve aslında kamu-özel sektör ortaklığının (KÖSO) bir parçası olan özel sektör finansman girişimi (kısaca PFI) başlığı altında yapılan daha sinsi bir uygulama biçimi. İlki kapsamında önemli kamu hizmetlerinin çoğu satılmıştır (1984'te telekomünikasyonla başlayıp gaz, elektrik, su ve demiryollarıyla devam etmiştir satışlar). Her ne kadar, 1950'lerin başlarında çelik sanayinin millileştirme kapsamı dışına çıkartılması ve 1970'lerin başlarında Heath hükümetinin Thomas Cook gibi şirketleri satması gibi daha önce de az sayıda özelleştirme yapılmış olsa da, yeni dönemin özelleştirme programı eski politikalardan belirgin bir kopuşu temsil eder. Savaş sonrası dönemin en önemli millileştirme programı 1945-51 arasında iktidarda olan İşçi Partisi tarafından uygulanmıştı. Bu dönemde kömür madenciliği gibi sanayilerle demiryollarının, karayolu taşımacılığının bir kısmı (daha sonra yeniden özelleştirildi), gaz, elektrik ve İngiltere Merkez Bankası millileştirildi. 1960'lı ve 1970'li yıllarda yapılan millileştirmeler ağırlıklı olarak uzun süredir gerileme gösteren sanayilerde yoğunlaşmıştı (örn. çelik, gemi yapımı, havacılık ve uzay sanayi). British Leyland ile Rolls-Royce'un bir kısmının kamu mülkiyeti altına girmesiyse bu firmaların iflasa sürüklenip yok olması tehlikesi karşısında hükümetin verdiği bir tepki olarak kasıtlı olmaktan çok, kazara gerçekleşti.

Özelleştirmenin gündeme gelmesinde pek çok etken rol oynamıştır ve bir politika olarak özelleştirme çeşitli amaçlara hizmet etmiştir. Bu etkenler şöyle sıralanabilir: Hükümetin sanayiye müdahalesindeki gerileme; özelleştirilen şirketlerde ve kamu sektörünün geriye kalan kısmında etkinliğin iyileşmesi; kamu varlıklarının satılması yoluyla Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin (KKBG) azaltılması; sendikaların kamu kesimi ücret görüşmelerinde güç kaybetmesi; hisselerin küçük miktarlarda satılmasının teşvik edilmesi yoluyla hisse senedi sahibi olmanın yaygınlaştırılması; çalışanların

hisse senedi alarak ortak olmasının desteklenmesi ve (özellikle de satışa çıkarılan hisse senetlerinin kasten düşük fiyatlandırılması sonucunda özelleştirilen şirketlerin hisse senetlerini alanların ilk başta paylarına düşen finansal kazançlar yoluyla) siyasi avantajlar elde edilmesi.

Özelleştirilen her kamu hizmeti için bir düzenleyici kurul oluşturuluyor, fiyat belirleme politikası ile diğer politikaların denetimi bu kurullara bırakılıyordu. Posta hizmetleri hariç olmak üzere, önemli kamu hizmetlerinin tamamının kamu sektöründen özel sektöre devredilmesini sağlayan özelleştirme programı, Britoil, Jaguar Cars ve National Freight gibi çeşitli şirketlerin satışını da kapsıyordu. Kamu varlıklarının satışından elde edilen gelirler yıldan yıla değişiklik gösteriyordu, ancak 1980'lerin ortaları ile 1990'ların ortaları arasındaki dönemde özelleştirme gelirleri beş milyar sterline ya da biraz fazlasına ulaşmıştı. 1981'de 1.867.000 olan kamu kuruluşları istihdamı, 1991'de 599.000'e ve 2002'de 379.000'e geriledi (*Economic Trends*, Eylül 2003).

Son on yılda özelleştirilen hizmetlerin az sayıda olması geriye satacak pek bir şey kalmamasından ötürüdür. Özelleştirme tehdidi altında olmasına karşın, Posta Hizmetleri geriye kalan yegâne büyük kamu hizmet kurumudur. 1987 ve 1992 seçim bildirgelerinde aksi yönde vaatlerde bulunmasına karşın 1997'den bu yana özelleştirmeyi tersine döndürmek için hiçbir girişimde bulunmayan İşçi Partisi hükümeti, (altın hisse sahibi olarak mülkiyetinin yüzde 49'unu hâlâ elinde tuttuğu) Ulusal Hava Trafiği Hizmetleri Kurumu'nun (NATS) kısmen özelleştirilmesi gibi küçük özelleştirmelere devam etmiştir. Özelleştirmeleri tersine çevirecek fırsatlar küçümsenmiştir: Örneğin (adından da anlaşılacağı üzere rayların, istasyonların ve sinyalizasyonun işletilmesinden sorumlu olan) Railtrack'in başarısızlığı millileştirmeye yol açmadı. Bunun yerine, hissedarları olmayan, ancak demiryolu sanayisi ile kamu otoritelerinin yanı sıra, (temettü ya da hisse sermayesi almayan) bireylerden meydana gelen üyeleri bulunan, kârların yeniden demiryolları altyapısına yatırıldığı, garanti ile sınırlanan bir şirket olarak Network Rail'in kurulmasıyla alternatif bir özel mülkiyet biçimi ortaya çıktı.

1997 sonrası İşçi Partisi hükümetinin geliştirdiği özelleştirme biçimi, özel sektör finansman girişimi (PFI) oldu. Özel sektörün kamu kesimine mal ve hizmet sağlaması eskiden beri görülen bir uygulamaydı. Özel sektörce sağlanan mal ve hizmetlerin türü ile kamu kesiminin "kendi" ürettiği mal ve hizmetlerinin türü, doğaldır ki zaman içerisinde ve ülkeden ülkeye farklılık gösteriyordu. Ancak, kamu sektörünün mal ve hizmetleri "kendi"nin üretmeyi bırakıp bunların (özellikle hizmetlerin) sağlanmasını özel sektöre ihale etmeye yönelmesi son yirmi yılda giderek yaygınlaştı. Bu hizmetler hükümetin halka sağladığı hizmetlere katkıda bulunuyorlar, ancak hizmetleri kamu sektörü çalışanları değil de özel sektör sağlıyor.

PFI'nın uygulanmaya başlayarak geliştirilmesi, kamu sektörü yatırımlarının finansman biçiminde ve hizmetlerin özel sektöre ihale edilmesi yoğunluğunda değişikliklere yol açtı. Kamu sektörünün kullandığı varlıkların özel sektörün mülkiyetinde olması ve kamu hizmetlerinin özel sektörce sağlanması anlamında PFI özelleştirmenin daha ileriye taşınmasını ifade eder. PFI'nın genel özelliği, özel bir şirketin finansmanını kendi sağlayacağı bir sermaye yatırımı projesini (örn. bir okul inşası) yapmayı üstlenmesidir. Sermaye projesi (genellikle yirmi ya da otuz yıllığına) kamu sektörüne kiralanır ve genellikle özel şirket, sermaye projesiyle ilgili hizmetleri kamu sektörüne sağlar. Bu hizmetler, sermaye projesi bakımından ilgili yapının temizlik hizmetlerinin yapılmasına kadar çeşitli konuları kapsayabilir.

PFI, normalde kamu sektörü çalışanları tarafından sağlanacak hizmetlerin özel sektörce sağlanmasını içerir. Bu, kamusal hizmetlerin özel sektörce sağlandığı, sinsi bir özelleştirme biçimidir. Ayrıca PFI, eskiden kamu sektörünün sahip olduğu okul ve hastane gibi sermaye tesislerinin özel mülkiyetin eline geçmesini de kapsar. PFI'nın yatırımların artmasını, maliyetlerin düşmesini ve riskin devredilmesini sağlayacağı gibi geçerliliği kuşkulu olan savlar öne sürülmüştür. Başka bir çalışmada (Sawyer 2003) gösterildiği üzere, bu savların doğru olduğu ispatlanamamakta ve (alternatiflerle karşılaştırıldığında) PFI'nın kamu sektörüne getirdiği toplam gerçek maliyet daha yüksek olmaktadır. Hükümetin, PFI'nın ödediği varlıklar için geleceğe yönelik kira ödeme taahhütleri altına girmiş

olması, bu programın gelecekte yapılacak kamu harcamaları üzerinde de etkilerinin olacağı anlamına gelmektedir.

SANAYİ POLİTİKASI

Özel piyasayı, diğer iktisadi örgütlenme tarzlarının üzerinde tutma (ve bunu neredeyse tapınma ölçüsüne vardırma) neoliberal yaklaşımın temel unsurudur. Bu tutum, piyasanın işleyişi önünde engel oluşturduğu düşünülen şeylerin, bilhassa da piyasaya ya da sanayiye girişi kısıtlayan düzenlemelerin kaldırılmasını gerektirir. İster sanayinin yeniden yapılandırılması, isterse yol gösterici planlama ve başka şekillerde olsun, hükümetin sanayiye müdahale etmesinden uzak duran neoliberal yaklaşım, piyasanın ve rekabetin teşvik edilmesini amaçlar. İzlenen politika anlamında bu, 1979'a gelinceye kadar gerek Muhafazakâr Parti gerekse (daha gayretli bir biçimde) İşçi Partisi hükümetlerinin değişen derecelerde olsa da sanayi politikalarından çekilmelerinde kendini göstermiştir. Sözü edilen sanayi politikaları, korporatist "toplumsal ortaklar" yaklaşımıyla (örn. Ulusal İktisadi Kalkınma Dairesi) birlikte yol gösterici planlamanın (örn. 1960'ların Ulusal Planında) kullanılması, (1950'lerde tekstil sanayisinde, Sanayinin Yeniden Örgütlenmesi Şirketi altında birleşmelerle büyük ölçekli üretimin teşvik edilmesinde, çelik ve gemi yapımı sanayilerinin millileştirilmesinde olduğu gibi) sanayilerin yeniden yapılandırılması ve 1970'lerin sonlarındaki Ulusal Özel Teşebbüs Kurulu gibi çeşitli politikaları kapsıyordu. Buna karşıt olarak, neoliberal dönemde sanayi politikası müdahaleci politikalardan uzaklaşmış, geriye kalan sanayi politikası rekabet politikasının geliştirilmesi ve doğrudan yabancı yatırımın (DYY) teşvik edilmesi olarak özetlenir hale gelmiştir.

Burada bir çatışkı söz konusudur: Eğer piyasalar rekabet süreci aracılığıyla bu kadar iyi işliyorlarsa neden bir rekabet politikasına ihtiyaç duyulmaktadır? Rekabet lehine argümanların dayandığı rekabet modelleri (örn. tam rekabet), rekabetin kendi kendine devam eden bir süreç olduğuna dair en ufak bir belirti bile taşımamaktadır. Rekabet sürecinin merkezileşmeye ve yoğunlaşmaya yol açacağı fikri Marksçı rekabet kavramında sağlam bir yere sahiptir (neoklasik ve Avusturya Okulu'nun rekabet kavramında tabii ki buna yer

yoktur!). Oysa, rekabet politikasının (tekel ve birleşmeler politikasının) temeli, firmaların tekelci konumlar yaratmak için çabaladıkları, diğer firmaların girişini sınırladıkları, piyasa hâkimiyetlerini geliştirmek amacıyla birleşme ve satın almalara yöneldikleri düşüncesine dayanmaktadır.

Rekabet politikası, İngiltere'de 1948'den beridir bir biçimde uygulanıyordu. Uygulanma alanı 1956'da rekabeti kısıtlayıcı uygulamaları, 1965'te birleşmeleri ve 1973'te Adil Ticaret Ofisi'nin kuruluşunu kapsayacak biçimde genişletilmişti. 1979 ve 1997 arasında hükümette olan Muhafazakâr Parti döneminde bu alanda pek az değişiklik yapılmıştı. İktidara gelen İşçi Partisi hükümeti rekabet politikasına daha fazla önem vererek, 1998 tarihli Rekabet Yasası'nda rekabet politikasının İngiltere'deki işleyişinde önemli değişiklikler yaptı. Bu yasayla birlikte Tekel ve Birleşmeler Komisyonu'nun (MMC) yerini almak üzere, görev ve yetkileri artırılmış bir Rekabet Komisyonu (CC) kuruldu. Önemli değişiklikleri içeren bu Rekabet Yasası, İngiltere'nin politikasını Avrupa Birliği'nin politikasına yaklaştırdı. 1998 tarihli Rekabet Yasası, rekabeti engelleyen, sınırlayan ya da tahrif eden (yazılı olan ve olmayan) anlaşmalarla ilgili iki yasaklama kümesini gündeme getirdi. 2002 tarihli Özel Teşebbüsler Yasası, İngiltere'deki birleşme ve satın almalarla ilgili çerçeveyi değiştirdi. Yapılan en önemli iki değişiklikten biri, birleşmelerin değerlendirilmesinde önceden yapılan kamu yararı testinin yerine yalnızca rekabet testinin kullanılmaya başlanmasıydı. Diğer önemli değişiklikse, birleşmelerin denetimi hakkındaki kararların eskiden olduğu gibi Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından değil de, Adil Ticaret Ofisi ve Rekabet Komisyonu tarafından alınması oldu. Hükümetin bu konudaki görüşü aşağıdaki alıntıda açıkça görülebiliyor:

> Ülke içinde, DTI [Ticaret ve Sanayi Bakanlığı], Rekabet ve Özel Teşebbüs Yasaları ile İngiltere'nin rekabetçi yapısını zaten çağın gereksinimlerine uygun hale getirmiştir. Önümüzdeki görev, gereksiz düzenlemelerin kaldırılmasını, kartellerin bertaraf edilmesini ve adil piyasaların hüküm sürmesine izin verilmesini sağlayarak bu yapının etkin bir biçimde çalışmasını güvence altına almaktır (DTI 2003, s. 21).

Rekabet politikasının işleyişinin firmaların davranışları ve performansları üzerinde ne ölçüde etkisi olduğu sorgulanabilir: Örneğin, teklif edilen birleşme ve satın almalar arasında incelemeye tabi tutulup reddedilenlerin oranı oldukça küçüktür (yaklaşık yüzde 3). Rekabetle ilgili kurumların her yıl gerçekleştirdikleri inceleme sayısı da yine oldukça düşüktür ve sanayi yapısıyla piyasa gücü derecesinde nadiren önemli değişikliklere yol açmaktadır. Ancak, rekabet politikasındaki değişiklikler en azından hükümetin tutumundaki değişikliklerin bir göstergesidir. Sanayi politikasında denge noktası açıkça (ve neredeyse tamamen) müdahaleden uzaklaşarak rekabetin teşvik edilmesine yönelmiştir. Ayrıca, İngiltere'nin politikasının Avrupa politikasıyla aynı düzeye getirilmesinin yanı sıra, yapılan değişiklikler bazı davranışlarla ilgili olarak bir dizi yasaklamayı uygulamaya geçirmiştir. 2002 tarihli Özel Teşebbüsler Yasası uyarınca birleşmelerin değerlendirilmesinde kullanılan ölçütlerde değişiklik yapılması da önemlidir. Önceden birleşmelerin (ve aslında tekelci konumların) etkileri kamu yararı ölçütüne göre değerlendiriliyordu. Her ne kadar "kamu yararı" tam olarak tanımlanmamış olsa da, genellikle birleşme ve tekelci konumların istihdam, sanayi faaliyetlerinin bölgesel dağılımı vb. üzerindeki etkileri bakımından yorumlanıyordu. Artık bu ölçüt rekabet ölçütüne tabi kılınmıştır: Aslında kamu çıkarı rekabetle özdeşleştirilmiştir.

İngiltere, uzunca bir süredir hem (çoğunlukla ABD'den olmak üzere) büyük miktarda DYY almaktadır, hem de diğer ülkelerde önemli miktarda yatırım yapmaktadır. DYY'nin içerdiği dışarıya doğru yatırım akışının hacmiyle, bunun ülke içinde yatırımda (ve istihdamda) yol açtığı gerilemenin boyutuyla ilgili endişeler pek çok defa dile getirilmiştir. İngiltere'nin genellikle net DYY "ihracatçısı" olduğu görülmektedir. 2002 sonu itibarıyla ülkeye giren yatırımların stok değeri 638,5 milyar dolarken, ülkeden çıkan yatırımların stok değeri 1.033 milyar dolar düzeyindedir[1]. Ancak,

1 Rakamlar, UNCTAD'dan (2003) alınmıştır. Ülkeye giren yatırımlar 2000, 2001 ve 2002 için sırasıyla 130, 62 ve 24,9 milyar dolar olarak gerçekleşti. Bu yıllarda DYY'de dünya genelinde bir düşüş yaşanmıştı, ancak İngiltere'de düşüş daha belirgindi. Aynı yıllarda ülkeden çıkan yatırımların miktarı sırasıyla 249,8, 68,0 ve 17,5 milyar dolar olarak gerçekleşti.

son yirmi yılda izlenen politikalarda ülkeden çıkan yatırımların sınırlanmasına yönelik herhangi bir girişimden çok, ülkeye giren DYY'nin teşvik edilmesi yönünde kesin bir değişim olduğu görülmektedir. DYY hakkındaki genel bakış, DTI tarafından gayet iyi özetleniyor (DTI 2003b):

> Uluslararası ticaret ve yatırım İngiltere'nin refahı açısından önemlidir. Uluslararası ticaret yapan işletmeler, yapmayanlarla karşılaştırıldığında daha üretken ve rekabetçi olma eğilimindeler. Bu işletmeler daha hızlı büyüyorlar. Yeniliğe daha çok harcama yapıyorlar. Üretimleri daha sermaye yoğun ve üretkenlik daha yüksek. İngiltere Uluslararası Ticaret Örgütü'nün yaptığı çalışma bu nedenle hayati bir öneme sahiptir. İngiltere Uluslararası Ticaret Örgütü, İngiltere içindeki ağları ve ortakları, denizaşırı FCO merkezlerindeki personeli aracılığıyla binlerce şirketin küresel piyasada yerini almasına, refah ve istihdam yaratılmasına yardımcı oluyor: İngiltere'ye getirdiği doğrudan yabancı yatırımlar iş imkânları yaratmakla sınırlı kalmayıp, beraberlerinde İngiltere'nin daha rekabetçi olmasına yardımcı olacak teknoloji transferini, becerileri ve en iyi uygulamaları da getiriyor.

Bundan başka, Invest UK'nin[2] Kamu Hizmeti Sözleşmesi'nde kurumun ana hedefinin "İngiltere'nin doğrudan yabancı yatırımları cezbetme konusunda AB içinde sahip olduğu birincilik konumunu korumak" olduğu belirtiliyor. İngiltere'nin DYY stokunda gözlenen eğilimler, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCTAD) hazırladığı dünya yatırım raporu sıralamasında belirtilen ülkeye giren yabancı yatırım stoku tablosu kullanılarak ölçülmektedir[3]. İngiltere Ticaret ve Yatırım Kurumu'nun bilgilendirme formu da alıntı yapmaya değer:

> İngiliz işletmeleri ile işçilerinin ayırt edici özelliği olan beceri, mesleki eğitim ve istihdam konularındaki esnek yaklaşım, iyi düzenlenen bir emek piyasasıyla daha da güçlenmiştir. Emek piyasasında şunlar sunuluyor: Avrupa'nın en düşük sos-

2 *Invest UK*, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'nın Yabancı Yatırımlar Bölümü'dür. *-çev*

3 bkz. DTI (2003b), özellikle "Promoting and Safeguarding UK Trade and Investment" başlıklı giriş kısmı.

> yal güvenlik giderleriyle birlikte son derece rekabetçi personel alımı maliyetleri ... tam anlamıyla uluslararası ve çokkültürlü bir işgücü ... son derece rekabetçi ücret maliyetleri ... ücretlerin sosyal maliyetleri Batı Avrupa'nın en düşüklerinden biri durumunda ... İngiltere'deki işletmeler uzun süreden beridir çok düşük kurumlar vergisi oranlarından faydalanıyorlar, bu İngiltere'yi en rekabetçi ve cazip işyerlerinden biri yapıyor ... İngiltere, istihdam ve personelin idaresi konularında yabancı yatırımcılara büyük oranda esneklik sağlayan, son derece esnek bir emek piyasasına sahip ... İngiltere'de çalışanlar işverenleri için daha çok çalışıyorlar. 2001'de tamzamanlı çalışanların haftalık ortalama çalışma süresi erkekler için 45,1, kadınlar içinse 40,7 saat. AB ortalaması erkekler ve kadınlar için sırasıyla 40,9 ve 38,8 saat ... İngiltere yasaları işverenlerin yazılı iş akdi yapmasını zorunlu kılmıyor.[4]

Her ne kadar, kamu yararı yerine yalnızca rekabete vurgu yapılması bakış açısında yaşanan değişimin belirgin bir işareti olsa da, rekabet politikasının bugün daha yaygın kullanılması tek başına 1979 öncesinde izlenen politikalarda önemli bir değişim olduğunu göstermez. Benzer biçimde, İngiltere'ye gelen DYY'nin caydırılması gibi bir şeyin eskiden beri söz konusu olmaması nedeniyle DYY'ye yönelik politikalar da keskin bir değişim görülmemektedir. Ancak, önceden izlenen sınai müdahale biçimleri ile bölgesel politika biçimlerinin devre dışı bırakılmasıyla birlikte bu politikalar çok daha öne çıkmıştır.

MAKROİKTİSADİ POLİTİKA

Fazla basite indirgeme tehlikesine karşın 1979 öncesi dönemde makroiktisadi politikanın esasen maliye politikası anlamına geldiği söylenebilir. 1970'lerde para politikasının öneminin giderek arttığı ve 1970'lerin "eski" İşçi Partisi hükümeti döneminde toplumsal sözleşme olarak bilinen gelirler politikasının öne çıktığı da belirtilmelidir. Makroiktisadi politikanın amaçları (en azından ders kitaplarında) genellikle tam (ya da yüksek) istihdamın, düşük enflasyonun, büyümenin ve sürdürülebilir bir ödemeler dengesi pozisyonu-

4 bkz. <www.uktradeinvest.gov.uk> (erişim tarihi Mart 2004).

nun sağlanması olarak sıralanır. Hükümetin tam istihdam taahhüdü altına girmesinin geçmişi 1944 tarihli Beyaz Kitap'a kadar geri götürülebilir (Ministry of Reconstruction 1944). İşsizliğin 1970'li ve 1980'li yıllarda giderek tırmanmasıyla birlikte, tam istihdamın sağlanması iddiasından tamamen vazgeçildiği ve maliye politikasının tam istihdama ulaşılmasını sağlayacak yeterli talebi yaratacağını savunan Keynesçi anlayışın da bir kenara bırakıldığı açıkça görülüyordu. Bu yaklaşıma duyulan güven, 1970'lerde hüküm süren enflasyonist baskılar karşısında o dönemde sorgulanmaya başlanmıştı. Çok geçmeden, maliye politikası dönemi sona ererek yerini para politikasına bırakacak ve bağımsız merkez bankaları kurumsallaşacaktı. Keynesçi talep yönetimi döneminin sona ermesi, dönemin İşçi Partisi hükümeti başbakanı James Callaghan'ın partinin Ekim 1976 tarihinde düzenlenen kongresindeki konuşmasıyla ilişkilendirilir genellikle. Şöyle diyordu Callaghan:

> Vergileri azaltıp hükümet harcamalarını artırarak durgunluktan çıkılabileceğini, istihdamın yükseltilebileceğini düşünüyorduk. Tüm samimiyetimle söylüyorum ki bu seçenek artık söz konusu değildir. Zaten var olduğu haliyle de, ... ancak sisteme daha büyük dozda enflasyon şırınga ederek işe yaramıştı.

Beyaz Kitap (Department of Employment 1985) genel yaklaşımı gayet iyi ifade ediyor:

> İşsizliğin sorumlusunun talep eksikliği olmadığı açıkça ortadadır. Son iki yıl içinde her yıl yüzde 8 artan talep, üretim ve istihdam artışı için geniş bir alan açmıştır. Sorun, büyümenin çok büyük bir kısmının fiyatların yükselmesiyle ve işi olmayanlar aleyhine işi olanlara yapılan yüksek ödemelerle heba edilmiş olmasıdır. (Department of Employment 1985, s. 12)

Bunun yerine şu savunuluyordu:

> işsizlik, ekonomimizin günün koşul ve fırsatlarına; değişen tüketici talebi kalıplarına; yurtdışından kaynaklanan yeni rekabete; yenilik ve teknolojik gelişmeye ve dünya ekonomisinin yarattığı baskılara uyum gösterememesini yansıtıyor. Bu zorlukları başarıyla göğüsleyen ülkeler etkin, rekabetçi, yenilikçi ve sorumlu emek ve mal piyasaları olan ülkelerdir. Emek piyasasının işleyişinin iyileştirilmesi özellikle önem ta-

> şıyor. İnsanlar, işverenlerin ödeyebilecekleri ücretlerle çalışmaya hazır olurlarsa yeni iş imkânları yaratılacaktır ... yüksek işsizliğin en büyük nedeni ekonomimizin zayıf halkası olan iş piyasasının başarısızlığıdır,... işçileri piyasanın bir parçası olarak görmek onları değersizleştirmek anlamına gelmez; sırf faktörlerin nesneler değil de insanlar olması yüzünden iktisadi yaşamın gerçeklerinden uzaklaşılmadığının kabul edilmesi demektir bu (s. 1, 13).

1980'de Orta Vadeli Finansal Strateji'nin kabul edilmesi, enflasyonu kontrol altına almakta para politikasının (aslında para arzının) gücüne (makroiktisadi politikanın ana hedefi haline gelecekti bu) ve (bütçe açıkları ile para stokunun büyümesi arasında yakın bir ilişki olduğu yanlış inancından hareketle) maliye politikasının parasal hedeflere göre ayarlanması gerektiğine olan inanca işaret ediyordu. Parasalcılık, enflasyonu düşürmenin görece kolay bir yolunu vaat ediyordu: Para stokunun artışını yavaşlatmak (bkz. 2. ve 3. bölümler). Bazı iktisatçılar bunun oldukça acısız olacağını savunuyordu: Para arzının artış hızını aşağı çekme niyetinin açıklanmasını dikkate alan insanların enflasyon beklentilerini hızla buna göre değiştirecekleri, ekonominin toparlanarak çok geçmeden "doğal işsizlik oranı"na ulaşacak olması nedeniyle olabilecek herhangi bir işsizliğin geçici olacağı söyleniyordu. Üstelik, işsizlik yardımları ile marjinal vergi oranlarının azaltılması, sendikaların "ayrıcalıkları"nın kaldırılması "doğal işsizlik oranı"nı düşürecekti. Parasalcılığın "sahte peygamber" olduğu çok geçmeden ortaya çıktı: Para arzı kontrol altına alınamadı, işsizlik hızla yükseldi ve enflasyon yüksek düzeylerde kalmayı sürdürdü. Ancak, para politikasının yükselişi, istihdam hedefinden uzaklaşılarak enflasyonun hedeflenmesini kalıcı hale getirdi. Aslında bu yaklaşım, Yeni İşçi Partisi yönetimi altında bugün de sürmektedir: Başka bir çalışmada "yeni parasalcılık" dediğimiz biçimde (Arestis ve Sawyer 1998). Para politikası, para arzı hedefinden uzaklaşarak merkez bankasınca belirlenen faiz oranının kullanılmasına odaklanmıştır: Artık bu "repo" oranı, iktidara yeni gelen İşçi Partisi hükümetinin ilk iş olarak Mayıs 1997 tarihinde bağımsız çalışma hakkını teslim ettiği "bağımsız" merkez bankasınca belirleniyor. "Bağımsız"

merkez bankası, temel iktisadi kararların alınması konusunda "uzmanlar"ın (bankacıların ve iktisatçıların) siyasetçiler karşısında zafer kazanması, düşük enflasyon amacının en önemli makroiktisadi hedef haline gelmesi anlamına geliyor.

EŞİTSİZLİK

İngiltere'de eşitsizliğin 1970'lerin sonlarından bu yana çarpıcı biçimde arttığı, bu artışın büyük bir kısmının Thatcher döneminde (1979-1990) gerçekleştiği inkâr edilemez.[5] Hanehalklarının en üstteki yüzde 10'luk dilimin gelirden aldığı pay 1979'daki yüzde 20,4 düzeyinden 1990'da yüzde 26,0'a ve 2002'de yüzde 27,8'e yükselirken, an alttaki yüzde 10'luk dilimin payı ise 1979'daki yüzde 4,2 düzeyinden 1990'da yüzde 2,9'a ve 2002'de yüzde 2,7'ye gerilemiştir.[6] Kişi başına düşen gelire bakıldığında, en yüksek yüzde 10'luk dilimin geriye kalan yüzde 90'a oranı erkekler için 1979, 1989 ve 2002 yıllarında sırasıyla 2,38, 3,08 ve 3,51 olurken, kadınlar içinse 2,29, 2,86 ve 3,15 olmuştur. Ücretlerin milli gelir içindeki payı 1980'de yüzde 68'in üzerindeyken, 1990'da yüzde 65'in altına düşmüş ve 1996'da ise yüzde 61'e gerilemiştir (bu tarihten sonra yıldan yıla bir artış gözlenmektedir). Belki de artış göstermeyen yegâne eşitsizlik göstergesi kadınlarla erkeklerin gelirlerinin birbirine oranıdır: Kadınların ortalama saat başına aldıkları ücretin erkeklerin ortalama ücretine olan oranı yüzde 70'ten 2002'de yüzde 82'ye yükselmiştir.

Gerek Thatcher'lı yıllarda gerekse takip eden dönemde izlenen neoliberal gündemin eşitsizlikteki bu artışa çeşitli biçimlerde önemli katkısı olmuştur. Piyasanın teşvik edilmesi, özendirmelerle ödüllerin kullanılması eşitsizlikteki artışa meşruiyet kazandırmıştır. Ne olursa olsun piyasanın yarattığı sonuçlar doğru ve uygun olarak görülmüş, piyasa gücü artanlar bu güçten yoksun olanlar aleyhine kazançlı çıkmıştır. Özendirme retoriği yüksek ücretlilerin

5 Ayrıntılar için bkz. Goodman ve diğerleri (1997), Gottschalk ve Smeeding (1997) ve Sawyer (2004).

6 Konut harcamalarını kapsamayan gelir rakamları, Mali Çalışmalar Enstitüsü'nün web sitesinden alınan bilgilerden hesaplanmıştır.

kazançlarını yükseltirken, ödenecek gelir vergisi miktarını düşürmüştür (bkz. 15. bölüm). Özellikle Thatcher hükümeti sosyal güvenlik sisteminde önemli değişiklikler yaptı: Örneğin, emeklilik aylıkları ile kazançlar arasındaki bağlantının yerine emeklilik aylıkları ile fiyatlar bağlantısının geçirilmesi, temel devlet emekli aylığının kazançlara oranla azalması sonucunu doğurmuştur. Vergi sisteminde doğrudan vergilendirme yerine dolaylı vergilendirmeye ağırlık verilmesinin, yüksek marjinal gelir vergisi oranlarının düşürülmesinin de önemli katkısı olmuştur. Diğer katkısı olan etkenler arasında sendikalara karşı yürütülen saldırılar ve toplu pazarlığın rolünün azaltılması sayılabilir.

Eşitsizlikteki artış Thatcher döneminde özellikle belirgindi. Daha sonraki dönemde büyük ölçüde durağan bir seyir izlemesine karşın, önceden OECD ülkeleri arasında eşitsizliğin görece düşük olduğu bir ülke olan İngiltere'nin günümüzün en yüksek eşitsizliğe sahip ülkelerinden biri haline gelmesine yol açmıştır. İktidara yeni gelen İşçi Partisi hükümeti eşitsizlik sorununa yönelik bazı adımlar atmıştır: Milli asgari ücretin belirlenmesi, emekliklik aylıkları ile kazançlar arasında bağlantının belli ölçüde yeniden oluşturulması ve çocuk yoksulluğunun azaltılması için hedefler belirlenmesi, bunlar arasında ilk akla gelenlerdir. Çocuk yoksulluğunun 1998-99 ile 2004-05 arasındaki dönemde yüzde 25 azaltılması saptanan hedeflerden birisiydi: Mali Çalışmalar Enstitüsü'nün Mart 2004 tarihli değerlendirmesine göre hükümet bu hedefi tutturacak gibi gözüküyor (Brewer 2004). Ancak, yeni iktidara gelen İşçi Partisi hükümetinin eşitsizliği beklendiği ölçüde azaltıp azaltamadığı tartışmalı bir konudur.

SONUÇLAR

Bu bölümde, "eski" İşçi Partisi hükümetinin yerini alan Thatcher hükümeti, onu takip eden Major hükümeti ile daha yakın zamanda ise Tony Blair önderliğindeki Yeni İşçi Partisi hükümeti dönemlerinde iktisat politikasında yaşanan değişimler ana hatlarıyla ele alındı. Mayıs 1979 tarihinden sonra iktidara gelen hükümetlerin hepsi neoliberal politikalar izlemişlerdir. Ayrıca bu bölümde özel-

leştirme, makroiktisadi politika, sanayi politikası ve eşitsizlik gibi konular incelendi. Mayıs 1979'dan itibaren işbaşına gelen hükümetlerin, "eski" İşçi Partisi hükümet(ler)inin izlediği iktisat politikalarından açıkça ayrıldıkları gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

Arestis, P. ve Sawyer, M.C. (1998) "New Labour, New Monetarism", *Soundings: A Journal of Politics and Culture* 9, s. 24-41.

Brewer, M. (2004) "Will the Government Hit its Child Poverty Target in 2004-05?", *The Institute for Fiscal Studies*, Brifing Notu No. 47.

Department of Employment (1985) *Employment: The Challenge for the Nation*, Cmnd. 9474. Londra: HMSO.

DTI (Department of Trade and Industry) (2003a) *The Strategy*. Londra: HMSO.

DTI (Department of Trade and Industry) (2003b) *International Trade and Investment*. Londra: HMSO.

Goodman, A. Johnson, P. ve Webb, S. (1997) *Inequality in the UK*. Oxford: Oxford University Press.

Gottschalk, P. ve Smeeding, T. (1997) "Cross-National Comparisons of Earnings and Income Inequality", *Journal of Economic Literature* 35 (2), s. 633-87.

Ministry of Reconstruction (1944) *Employment Policy after the War*. Londra: HMSO.

Sawyer, M.C. (2003) "The Private Finance Initiative: A Critical Assessment", D. Coffey ve C. Thornley (der.) *Industrial and Labour Market Policy and Performance* içinde. Londra: Routledge.

Sawyer, M.C. (2004) "Income Distribution and Redistribution", M. Sawyer (der.) *The UK Economy* içinde. Oxford: Oxford University Press.

UNCTAD (2003), *World Investment Report*, Annex. Cenova: UNCTAD.

24

NEOLİBERAL HEGEMONYANIN BİR ARACI OLARAK AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİ

John Milios

Avrupa'da yirmi beş yıldır uygulanan neoliberal politikalar toplumsal yaşamın bütün yönlerini etkilemiştir. 1970'lerin sonlarından başlayarak Avrupa ülkelerinin çoğunda refah devletinin özelleştirilmesi, hükümetin küçültülmesi, yeni toplumsal dışlanma biçimlerinin ortaya çıkması, işsizliğin ve ücretlerdeki kutuplaşmanın[1] artması, sağlık, eğitim ve refah uygulamalarında başlatılan "serbest piyasa" teslimat sistemleri, yalnızca ekonomiyi değil, aynı zamanda Avrupa toplumlarının siyasetini de etkileyen değişikliklerdir.

Resmi düşüncede yaygın olan kanıya göre yaşananlar, işletme kârlarının artması sonucunda yatırımlarda iyiye doğru bir gidişin ortaya çıkmasına kadar sürecek geçiş döneminin sonuçlarıdır. Ardından yeni bir bereketli kalkınma döngüsü başlayacak ve ge lirler artacaktır. Ne var ki, kâr düzeylerindeki açık toparlanmaya, kamu açıkları ile enflasyon oranlarındaki düşüşlere karşın, ne

1 Ücretlerin dağılımında en üstteki ve en alttaki yüzde onluk dilimler arasındaki oranla gösterilen ücretlerdeki kutuplaşma, 1970'lerin ortalarından itibaren bütün Avrupa ülkelerinde belirgin hale gelmiştir. Aynı olgu ABD ile Japonya'da da görülüyor. İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden otuz yıllık dönem boyunca bu oranın azalma göstermesi nedeniyle Harrisson ve Bluestone (1988) bu tersine dönüşe "Büyük U Dönüşü" demişlerdir. Ücret eşitsizliği ve kutuplaşma hakkında daha yeni bilgiler için bkz. Borjas (2000, 8. bölüm).

yatırımlar ne de iktisadi büyüme oranları, istihdamın ve yaşam standartlarının Avrupa'nın herhangi bir yerinde iyileşmesini sağlayacak düzeylere yaklaşıyor. Aksine, geniş toplumsal katmanların iktisadi durumu kötüleşiyor. Özel kesimin çıkarları ve piyasanın kusursuz işlemesi adına toplumsal değerlendirmeler ikinci plana itiliyor (Pelagidis ve diğerleri 2001).

Avrupa'da kamusal meselelerin bu şekilde idare edilmesine karşı hiçbir alternatifin üretilememiş olması nedeniyle fiyatların düşmesine ve mali istikrara karşın, neoliberal "deflasyonist" iktisat stratejileri sürekli olarak "canlanıyorlar". Bu kapsamda, çevresine uyum göstermeyen ve marjinalleşen kişiler bir "yük" olarak algılanıyorlar. İlerici olduğu söylenen sosyalist partiler bile dayanışmanın maliyetinin kabul edilemeyecek ölçüde yüksek olduğunu düşünüyorlar.

Bu bölümde, Avrupa'da yönetime hâkim olan toplumsal, iktisadi ve siyasi kuvvetlerin Avrupa bütünleşmesi sürecini, Avrupa ülkelerinde neoliberal politika ve fikirlerin hegemonyasını yeniden üretmenin bir aygıtı olarak nasıl kullandıklarına odaklanılıyor. Son kısımda, neoliberalizmin hegemonyasını nasıl sürdürebildiği ve değişimin ön koşulları inceleniyor.

FARKLI HÜKÜMETLER, AYNI POLİTİKALAR

1980'lerde ve 1990'ların başlarında pek çok Avrupa ülkesinde orta sınıfların desteğini kazanan muhafazakâr partiler açıkça "liberal" nitelikli bir siyasi sloganı kullanarak seçimlerden galibiyetle çıktılar: "Bırakalım piyasalar serbestçe işlesin; her türlü bürokratik, korporatist ve tekelci tahrifatla mücadele edelim ki, geçmişin yüksek büyüme oranlarına yeniden ulaşılabilsin". Ardından bu anlayış, ücretlerle sosyal harcamaların kısılmasını, (emek piyasası dahil olmak üzere) piyasaların düzenlemelerden arındırılmasını ve kamu işletmelerinin özelleştirilmesini amaçlayan kısıtlayıcı bir iktisat programında somutlaştırıldı.

Ancak, vaat edilen iktisadi zenginliğin bir türlü gerçekleşmemesiyle birlikte liberal ideolojiler halk nezdinde itibar kaybetmeye başladı. İktidarı bir süreliğine (İtalya ile İngiltere'de uzunca

bir süre, Fransa ile Yunanistan'da kısa bir süre) ellerinde tutan muhafazakâr partilerin çoğu 1990'ların ortalarında ya da sonunda seçimlerde merkez sol partiler karşısında yenilgiye uğradılar.

İktidardaki bu değişikliğe karşın Avrupa'nın büyük bir kısmında iktisadi ve toplumsal politikalarda herhangi bir değişiklik olmadı. Aynı muhafazakâr politikalar takip edildi (nüfusun bazı marjinalleşmiş kesimleri için zaman zaman sosyal koruma önlemleri getirilmesiyle, çok sınırlı da olsa değişikler yapıldı). Gerçekte yaşanan şey, *tam* bir düzenleme dışı bırakmanın asla olamayacağı ve bu nedenle merkez sol hükümetlerin muhafazakâr hükümetlerden daha etkin oldukları gibi basit bir tezi hiç durmadan tekrar edip durmakla yetinen (hâkim) sol ve sosyal demokrat entelektüellerin siyasi-ideolojik bir geri çekilişi idi.[2]

Merkez sol hükümetler, kamu harcamaları aracılığıyla işsizliğin azaltılmasına ya da büyümenin canlandırılmasına öncelik vermemekte ısrarlı davranıyorlar. Bunun yerine fiyat istikrarına, kamu açıklarının azaltılmasına, "emek piyasası esnekliği"nin artırılmasına ve kamu işletmelerinin özelleştirilmesine öncelik veriyorlar. Bu haliyle, muhafazakâr politikanın, "insani yüzlü bir neoliberalizm"in "ılımlı" yandaşları olarak gözüküyorlar (bkz. 2. ve 21. bölümler). Bu politikalar, son yirmi yılda çoğu Avrupa ülkesinde kârların payında büyük bir artışa yol açmıştır. Resmi istatistikler, 1981 ile 2003 arasında kârların payındaki artışa dair şu verileri sağlıyor (*European Economy*, Statistical Annex, Güz 2003, s. 94-5): İtalya'da yüzde 23,3'ten 32,3'e, Almanya'da yüzde 26,9'dan 33,6'ya, Fransa'da yüzde 20,6'dan 30,7'ye, İspanya'da 25,4'ten yüzde 34,5'a ve İngiltere'de yüzde 25,6'dan 26,5'a.

Neoliberal politikalarla fikirlerin bu kalıcılığı, AB üyesi devletler arasında iktisadi, parasal ve siyasi birliğin resmen teşvik edilmesini amaçlayan politikalar aracılığıyla başarılmıştır. Bu devletler, Avrupa bütünleşmesi sürecinin neoliberal stratejilerin uygulanması

2 "[P]iyasalar, stratejik seçimlerin yapılması, belli bir egemenlik alanı genelinde dayanışmanın örgütlenmesi ve dahası piyasaların kurumsallaştırılması konularında asla hükümetlerin yerini alamazlar ... Devlet, *piyasaların yönlendirilmesi ve ehlileştirilmesi*nde en güçlü kurum olmayı sürdürüyor" (Boyer 1996, s. 110, 108, vurgu bana ait).

ile sürdürülmesinin bir ön koşulu olduğunu beyan etmiş gibi gözüküyorlar. Bu yolla, Avrupa bütünleşmesini güçlendirmek için bu stratejilerin eleştiriler karşısında el sürülmeden korunması gerektiğini, herhangi bir önemli bir gözden geçirme ya da değişikliğe uğrayamayacağını beyan ediyorlar. Avrupa'nın önde gelen siyasi ve iktisadi kuvvetleri, Avrupa bütünleşmesiyle özdeşleştirdikleri neoliberalizmi saygısızlık edilemeyecek bir tabuymuş gibi sunuyorlar.

AB devletleri arasında neoliberalizmi Avrupa bütünleşmesinin mükemmel yolu olarak meşrulaştırmayı amaçlayan üç önemli antlaşma yapılmıştır: 1992 tarihli Avrupa Birliği Maastricht Antlaşması, 1996-97 tarihli İstikrar ve Büyüme Paktı (SGP) ve en yenisi de 2003-04 tarihli Avrupa Sözleşmesi ile detaylandırılan Avrupa Anayasası (taslağı).

"MAASTRICHT KRİTERLERİ" VE "İSTİKRAR PAKTI"

Şubat 1992'de Maastricht kentinde imzalanan Avrupa Birliği Antlaşması, üye devletlerin Para Birliği'nin (MU) üçüncü ve son aşamasına geçerek tek para birimi uygulamasını başlatabilmelerinin bir ön koşulu olduğu farz edilen bazı iktisadi "yakınlaşma kriterleri" saptıyordu: Düşük enflasyon ve faiz oranları, döviz kuru istikrarı ve hepsinden önemlisi de kamu açıkları ile iç borçların gayrisafi yurtiçi hasılanın sırasıyla yüzde 3'ünü ve yüzde 60'ını geçmemesi (Council 1993).

Ortak paranın ("Maastricht kriterleri"nin) uygulamaya geçirilmesinden önce AB ülkeleri tarafından benimsenen sınırlayıcı "deflasyonist" politika, Aralık 1996'da Dublin'de imzalanan SGP'ye uyarınca avronun tedavüle çıkmasının ardından daimi bir hal aldı. Hükümet açıklarının GSYİH'nin yüzde 3'ü olarak saptanan üst sınırı aşmaması gerektiğini belirten bu "pakt" iktisat politikasının kilittaşı olmayı sürdürüyor. Kamu açıklarını GSYİH'lerinin yüzde 3 ile sınırlayamayan ülkeler cezai tedbirlerle (örn. GSYİH'nin yüzde 1,5'una kadar çıkabilecek para cezalarıyla) karşı karşıya kalacaklar. Dolayısıyla SGP, avroya geçilmesinden sonraki dönemde devletin ekonomideki rolünü azaltan, kapitalist işletmelerle yüksek gelir grupları lehine mali bir yeniden yapılanmaya gidilmesini öngören

neoliberal politikaların yaşama geçirilmesinin önemli bir aracını oluşturuyor (European Economists, 2003).

Komisyonun Genel Ekonomik Politika Kılavuz İlkeleri'nde (BEPG) bu neoliberal politikalara tekrar tekrar vurgu yapılıyor. Örneğin, "ücret gelişmeleri ılımlı olmaya devam etmelidir" (European Commission 2003, s. 5) denildiğini, "para politikası, bütçe politikası ve ücret artışları"nın daima "fiyat istikrarını, kısa dönemde iş âlemi ve tüketiciler arasında güveni sağlama amaçlarıyla uyumlu" (s. 16) olması gerektiğinin belirtildiğini görüyoruz. Fiyat istikrarına daima vergi indirimlerinin, finansal piyasaların daha fazla serbestleştirilmesinin, emek piyasalarının düzenlemelerden arındırılmasının ve (kazandıkça ödeme düzenlemelerinden özel finansmanlı sermaye piyasası düzenlemelerine geçilmesini sağlamayı amaçlayan) emeklilik sistemi "reformu"nun eşlik ettiği görülüyor (bkz. 16. bölüm).

Ancak, yeni yüzyılla birlikte kapitalist dünya ekonomisini etkisi altına alan iktisadi durgunluk konjonktüründe bu neoliberal politikaların tamamen etkisiz kaldığı ortaya çıktı. Komisyon'un kılavuz ilkelerinin öngördüğü sınırlayıcı rotayı takip eden pek çok Avrupa ülkesi birdenbire deflasyon sarmalına hapsolma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Mart 2000 tarihinde düzenlenen Lizbon zirvesinde ifade edilen, AB ekonomisinin yıllık ortalama yüzde 3 büyüyerek içinde bulunduğumuz on yılın sonunda "dünyanın en rekabetçi ekonomisi" haline geleceği tahmini önemli ölçüde yalanlandı: 1991-2000 arasında yıllık ortalama yüzde 2,1 olan Avro bölgesi genelindeki GSYİH büyüme oranı 2003'te yüzde 0,4'e gerilerken (Avrupa Birliği tahminleri), aynı on yıllık sürede yılda yüzde 2,0 artan yatırımların (Gayri Safi Yurt İçi Sermaye Oluşumu) büyüme hızı 2002'de -2,6'ya kadar düştü (*European Economy*, Statistical Annex, 2003, s. 87).

İşsizlik yardımı ve sosyal yardım sistemlerinde yapılan kesintilere karşın büyümenin zayıfladığı ve iktisadi durgunluğun hüküm sürdüğü bir konjonktürde, (şirket kârları, sermaye kazançları ve yüksek gelirler için vergi indirimleri de yapıldığı düşünülürse) kamu açıklarının GSYİH'nin yüzde 3'ünü aşmaması hedefinin tutturulmasının zor olduğu ortaya çıktı. Kasım 2002'de AB ma-

liye bakanları, hedefleri tutturamaması nedeniyle Portekiz'e yaptırım uygulama kararı aldılar. Ancak, öte yandan, Almanya maliye bakanı ülkesinin de 2002'de SGP açık hedefini tutturmasının zor olduğu konusunda Komisyonu uyardı. Gerçekten de, 2000'de GSYİH'nin yüzde 1,4'ü düzeyinde olan Alman ekonomisi kamu açığı, 2001'de yüzde 2,8'e, 2002'de yüzde 3,6'ya ve 2003'te yüzde 4.2'ye yükseldi ve 2006'ye kadar GSYİH'nin yüzde 3'ünün üzerinde kalacağı öngörülüyor. AB'nin ikinci en büyük ekonomisi olan Fransa'da da benzer bir gelişim görülüyor. Ülkenin yüzde 3'lük üst sınırı aşan kamu açığı 2003'te GSYİH'nin yüzde 4,2'sine ulaşmıştı. AB'nin en büyük iki ekonomisinin gayri ihtiyari bir biçimde SGP kurallarını ihlal etmesi üzerine Mart 2003'te Komisyon, Irak savaşı nedeniyle AB'nin kamu açıklarıyla ilgili kurallarında istisnai durumlar olabileceğini açıkladı. Ancak, bazı daha küçük AB ülkelerinin, bütün ülkelerce riayet edilmediği takdirde "sağlam" (neoliberal diye okuyun) politikaların kamuoyu nezdinde güven kaybına uğrayacağı iddiasıyla itiraz etmelerinin ardından Komisyon, her iki ülkenin de GSYİH'lerinin yüzde 0,5'ini bulabilecek miktarda para cezalarına çarptırılmalarına yol açabilecek yaptırım sürecini başlattı. Buna karşın, Kasım 2003 tarihinde Brüksel'de toplanan AB maliye bakanlarının, Fransa ile Almanya'nın SGP kurallarını yerine getirmek amacıyla harcamalarda derhal daha büyük kesintiler yapmamaları halinde, bu ülkelere yaptırımlar uygulanmasına yönelik Komisyon tavsiye kararlarını reddetmeleri sonucunda bu süreç yarıda kesilmiş oldu. Bu kararın AB ülkelerindeki "kurumsal çerçevenin güvenilirliğini ve sağlam kamu maliyesine duyulan güveni tehlikeye attığı"nı savunan Avrupa Merkez Bankası, Maliye Bakanları Konseyi'nin kararını eleştirmekte hiç gecikmedi (Rhoads ve Mitchener 2003).

SGP'den vazgeçilmiş değil; basitçe ifade etmek gerekirse SGP sınırlayıcı neoliberal politikaların ağırlaştırdığı iktisadi durgunluk nedeniyle çökmüştür. Fransa ile Almanya'ya karşı cezai tedbirler uygulamaktan kaçınarak suretiyle kendi bütçeleri üzerinde sahip oldukları ulusal yetkilerini bir kere daha vurgulayan AB ülkeleri, öte yandan iktisadi durgunluğu ağırlaştırdığı, dolayısıyla

da istihdam ve büyüme artışı önündeki temel engel olduğu kanıtlanmış olmasına karşın, neoliberal rotayı takip etmekte hâlâ ısrar ediyorlar.

AB'NİN GENİŞLEMESİ VE "ANAYASA TASLAĞI"

Mayıs 2004'te on ülke daha AB'ye katıldı: Kıbrıs, Malta'nın yanı sıra Orta ve Doğu Avrupa'nın sekiz ülkesi (Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Slovakya ve Slovenya). AB'ye kabul edilmek için bu ülkeler Maastricht kriterleri ve SGP ile bağlantılı sınırlayıcı politikalar uygulamışlardı. Bazıları, ciddi makroiktisadi dengesizliklerle ve yüksek işsizlik oranıyla (örn. Slovak Cumhuriyeti'nde yüzde 19, Polonya'da yüzde 20) karşı karşıya olmalarına rağmen bu politikaları izledi. 2007'de ya da 2008'de iki ülkenin daha (Bulgaristan ve Romanya) AB'ye katılması planlanıyor.

25 (yakında 27) üyeye genişleyen Birliği güçlendirmek amacıyla AB'deki hâkim siyasi kuvvetler "Avrupa Anayasası" taslağı hazırlayacak bir "Konvansiyon" oluşturdular (Avrupa Konvansiyonu 2003).[3] Bu taslak kısa bir süre önce AB üyesi devletlerce kabul edildi. Anayasa, Avrupa'nın (iktisadi, siyasi ve toplumsal) birleşme sürecinin derinleşmesini kolaylaştırmak amacıyla önümüzdeki yıllar için AB'nin kurumsal çerçevesine "son halini vermeyi" amaçlıyor. Ancak, "Anayasa"nın aslında neoliberalizmin genişleyen AB'de "geriye döndürülemez" hale getirilmesi amacını taşıdığını görmek o kadar zor değil. "Anayasa", "anayasal düzen"in belirleyici özelliğini neoliberalizmin iki önemli destekleyici özelliğine dayandırıyor. Birincisi, düzenlemelerden arındırılan piyasalar. Madde I-3'te şöyle deniliyor: "Birlik'in amaçları: rekabetin serbest olduğu ve tahrif edilmediği tek Pazar". İkincisi, insan hakları ile toplumsal

3 Ülkelerin Avrupa Konseyi ile Bakanlar Konseyi'ndeki oy ağırlıklarıyla ilgili maddeler hariç olmak üzere, Anayasa taslağı bütün üye ülkelerce benimsendi. Aralık 2003 tarihinde İspanya ile yeni katılan Polonya'nın 2000'de saptanan oylama sisteminin sürdürülmesi konusunda ısrar etmeleri nedeniyle Avrupa Konseyi liderleri Anayasanın nihai halini karara bağlayamadılar. Eski sisteme göre bu ülkeler, her birinden daha fazla nüfusa sahip olan Almanya kadar oy hakkına sahip olacaklardı. Almanya ile Fransa bu oy sisteminin yeniden düzenlenmesinde ısrar ettiler. Sonunda Haziran 2004'te tarafların karşılıklı tavizler vermesi sayesinde bir uzlaşıya varıldı.

hakların karşısında devlet güvenliği ile "askeri kapasite"ye öncelik verilmesi. Madde I-40 şunu söylüyor:

> Ortak güvenlik ve savunma politikası, ... Birlik'e sivil ve askeri varlıklar sevk etmek için operasyonel kapasite sağlar. Birlik, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi ilkelerine uygun olarak barışı sağlamak, çatışmaları önlemek ve uluslararası güvenliği güçlendirmek amacıyla, bunları Birlik dışındaki görevlerde kullanabilir.[4],[5]

İktisadi ve toplumsal politikalar açısından bakıldığında, Anayasa'nın I. Bölümü'ndeki AB'nin iktisadi ve toplumsal "amaçları"na ilişkin bazı "ilerici" düzenlemelerin ardından (ki bu kısım 1948 tarihli BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin genel tavrını tekrarlar gibi gözükmektedir[6],[7]), neoliberal politikaların tamamının gerisinde yatan şiar olan dezenflasyonun önemli bir

4 Aynı maddede (anayasal bir hüküm olarak!) şu da belirtiliyor: "Operasyonel gereklilikleri saptamak, bu gereklilikleri karşılayacak önlemleri ortaya koymak, savunma sektörünün endüstriyel ve teknolojik tabanını güçlendirmek üzere gerek duyulan önlemlerin tümünü saptamaya katkıda bulunmak ve uygun olduğunda uygulamak, Avrupa güçleri ve silahlanmaları politikasının tanımlanmasına katılmak ve askeri yeteneklerin gelişiminin değerlendirilmesi konusunda Bakanlar Konseyi'ne yardımcı olmak için, bir Avrupa Silahlanma, Araştırma ve Askeri Güçler Dairesi kurulacaktır".

5 Taslakta Madde I-40 olarak bahsedilen bu madde 29 Ekim 2004'te kabul edilen nihai metinde madde I-41 olarak yer almaktadır. 4 numaralı dipnotta alıntılanan kısımda ise taslakta geçen "Avrupa Silahlanma, Araştırma ve Askeri Güçler Dairesi" metinden çıkarılarak yerine "Avrupa Savunma Dairesi" ibaresi konulmuştur. *-çev*

6 Örn. Madde I-3: "Birlik, tam istihdam ve toplumsal ilerleme hedefine sahip rekabet gücü yüksek bir sosyal piyasa ekonomisi, dengeli ekonomik büyümeye dayanan, sürdürülebilir şekilde Avrupa'nın kalkınması için çalışır." Ancak, bu genel düzeyde bile Avrupa Anayasa taslağı toplumsal haklar ve insan hakları hususunda 1948 *Beyannamesi*'nden açıkça geride kalıyor. Örneğin, "bir işte çalışma hakkı" ile ilgili olarak Anayasa taslağında şöyle yazılıyor: "Herkes, bir işte çalışma ve özgürce seçilmiş veya kabul edilmiş bir mesleği sürdürme hakkına sahiptir" (Madde II-15) ve "*Tüm çalışanlar,* Birlik yasaları ile ulusal yasalar ve uygulamalara uygun olarak, *haksız işten çıkarmaya karşı korunma hakkına sahiptir*" (Madde II-30, vurgular bana ait). Karşılaştırmak amacıyla 1948 tarihli *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'nin ilgili maddesini alıntılıyoruz: "*Herkesin* çalışma, işini serbestçe seçme, adaletli ve elverişli koşullarda çalışma ve *işsizliğe karşı korunma hakkı vardır*" (Madde 23, vurgular bana ait).

7 6 numaralı dipnotta geçen alıntılar nihai metinde sırasıyla Madde II-75 ve II-90'da yer almaktadır. *-çev*

"anayasal" amaç olduğu alenen belirtilir: "Avrupa Merkez Bankaları Sistemi'nin temel amacı, fiyat istikrarını sağlamaktır" (Madde I-29).[8]

AB-15'te enflasyon oranının (TÜFE'nin) 1970'lerdeki yüzde 10,6 düzeyinden 1980'lerde yüzde 6,5'a ve 2000'lerde yüzde 2,1'e düştüğü, o tarihten bu yana da neredeyse değişmediği göz önüne alınırsa ancak şu sonuca ulaşılabilir: Avrupa hükümetleri, enflasyonu daha fazla baskı altına almayı seçerek, şimdiye kadar çalışanların çoğunluğunu sıkıntıya sokan neoliberal sınırlayıcı politikaları aynen sürdüreceklerini; genişleyen AB'nin tarihsel olarak "pekişme" dönemi boyunca büyümenin teşvik edilmesi, işsizlikle mücadele, refah devletinin iyileştirilmesi vb. diğer amaçları bir kenara bıraktıklarını beyan ediyorlar.

NEOLİBERAL HEGEMONYAYA MEYDAN OKUMA OLASILIĞI

Neoliberalizm, ne iktisadi reform ve kalkınma için "doğru" bir politikadır, ne de bazı hükümetlerin izledikleri, makul muhakeme ve tartışmalarla düzeltilebilecek "hatalı" bir politikadır. Bütün toplumsal düzeylerde sermaye ile emek arasındaki güç ilişkilerini sermayenin lehine olacak şekilde yeniden düzenlemeyi amaçlayan bir sınıf politikasıdır.

Emeği hedef alan kapitalist saldırı şu ana kadar büyük bir başarı göstermiştir. Emeğin net üründen aldığı pay düşürülmüştür: AB-15'te 1971-80 döneminde ortalama yüzde 73,9 olan bu oranın 2001-2005 dönemindeki tahmini ortalama değeri 68,3'e düşmüştür (*European Economy*, Statistical Annex, Güz 2003, s. 94). Başka bir deyişle, güç ilişkileri sermayenin lehine değişmiştir. Aslında, emekçi sınıfının kapitalist fikir ve amaçları kabullenmesine dayanan özgül bir toplumsal mutabakat ortaya çıkmıştır. Sendikaların, sosyal diyaloğun temel meselesi olarak kârlılığın nasıl yükseltileceğini, ulusal ya da Avrupa ekonomisinin küresel ekonomi içindeki rekabetçi konumunun nasıl sağlama alınacağını kabul ettikleri koşullarda bu bir mutabakat değil midir? Evet, "galipler" ile "mağluplar" arasında varılan bir mutabakat.

8 Taslakta Madde I-29 olarak geçen bu alıntı nihai metinde Madde I-30 olarak geçmektedir. *-çev*

Bu açıdan bakıldığında, İkinci Dünya Savaşı sonrasının refah devleti, artık var olmayan bir güçler dengesi bağlamında sınıfsal kutuplaşmanın bir ürünü olarak görülebilir. Bu bağlamda, ücretlerin lehine olacak bir yeniden bölüşümü, halk tabakaları arasında talebi canlandırmayı ve sosyal yurttaşlığı güçlendirmeyi amaçlayan politikalar, genelde hakiki demokratik ve toplumsal ilerlemeleri temsil etmeyip, görece aleyhine olan bir dönemde sermayenin iktidarını güvence altına almasının alternatif bir yolundan başka bir şey değildir. O halde, sermaye ile emek arasındaki mevcut güç dengesinde köklü bir değişikliğe gidilmediği müddetçe, neoliberalizm karşıtı bir gündemin oluşturulması türü politikaların uygulanamayacağı açıktır.

Ancak, yeni bir toplumsal güç dengesi dağılımı oluşturabilmek için işçi sınıfları, kapitalizmin dayattığı çalışma disiplini ile kârı azamileştirme zorunluluğundan bağımsız bir şekilde kendi özerk sınıfsal amaçlarını ayrıntılı olarak bir kere daha oluşturmalılar. Bunun olabilmesi içinse emeğin kendi antikapitalist toplumsal dönüşüm stratejisini yeniden yaratması gerekiyor. Son yıllarda yerkürenin neredeyse her köşesinde hızla büyüyen "kapitalist küreselleşme karşıtı hareketler"in karşı karşıya oldukları en büyük zorluk budur (Saad-Filho 2003).

Ayrıca, bir önceki kısımda, Avrupa'daki hâkim toplumsal ve siyasi kuvvetlerin, "iktisadi yakınsama"nın ve "Avrupa'nın birleşmesi"nin mükemmel bir aracı olarak neoliberal politikalara meşruiyet kazandırmayı başardıkları gösterilmişti. Avrupa'da neoliberal iktisadi ve toplumsal politikalar, "ortak Avrupa politikaları", "yakınlaşma kriterleri" ve ortak bir Avrupa "anayasa" çerçevesi biçiminde şekillendirilmiştir.

Avrupa kapitalist sınıflarının emekçi sınıflara karşı mücadelelerinde kullandıkları ideolojik ve siyasi bir silaha dönüştürülen Avrupa'nın birleşmesi süreci, kemer sıkma, özelleştirme, piyasaların düzenleme dışı bırakılması ve hakların bastırılması gibi iktisadi ve sosyal politikaların şekillendirilip uygulamaya geçirilmesiyle özdeşleştirilmesi nedeniyle neoliberalizmin bir aracı olarak kullanılıyor. Bu sonuç yine de "Avrupa karşıtı" savlara yol açmaz, aksine Avrupa emekçi sınıflarının çıkarların, destekleyecek alternatif bir

strateji oluşturmanın önemini bir kere daha vurguluyor. AB'nin demokrasi karşıtı, deflasyonist kurumsal yapısı ile siyasi gündeminin silbaştan yeniden yazılması taleplerinin gerisinde Avrupa karşıtlığı değil, neoliberalizm ve kapitalizm karşıtlığı bulunuyor: Yani toplumsal reformu, demokratikleşmeyi ve kapitalizmi devirerek yerine eşitlikçi ve insani bir toplumsal düzeni (yani komünizmi) geçirmeyi amaçlayan köklü bir değişim stratejisinin şekillendirilmesi.

KAYNAKÇA

Borjas, G. (2000) *Labor Economics*. New York: McGraw-Hill/Irwin.

Boyer, R. (1996) "State and Market: A New Engagement for the Twenty-First Century?", R. Boyer ve D. Drache (der.) *States against Markets: The Limits of Globalization* içinde. Londra: Routledge.

Council (Council of the European Communities / Commission of the European Communities) (1993) *Treaty on European Union*. Brüksel ve Lüksemburg: ECSC-EEC-EAEC, 1992.

European Commission (2003) *Commission Recommendation on the Broad Guidelines of the Economic Policies of the Member States and the Community (for the 2003-2005 period)*. Brüksel, 8 Nisan.

European Convention (2003) *Draft Treaty Establishing a Constitution for Europe*. Brüksel, 20 Haziran.

European Economists (European Economists for an Alternative Economic Policy in Europe - Euromemorandum Group) (2003) *Full Employment, Welfare and a Strong Public Sector - Democratic Challenges In a Wider Union*, <www.memo-europe.uni-bremen.de>.

Harrisson, B. ve Bluestone, B. (1988) *The Great U-Turn: Corporate Restructuring and the Polarizing of America*. New York: Basic Books.

Saad-Filho, A. (ed.) (2003) *Anti-Capitalism: A Marxist Introduction*. Londra: Pluto Press [*Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş*, çev. Emel Kahraman ve diğerleri, Yordam Kitap, 2007].

Pelagidis T., Katseli, L. ve Milios, J. (der.) (2001) *Welfare State and Democracy in Crisis: Reforming the European Model*. Aldershot: Ashgate.

Rhoads, C. ve Mitchener B. (2003) "Germany and France Dodge Effort to Rein In Spending; ECB Warns of Consequences", *Wall Street Journal*, 25 Kasım.

25

NEOLİBERALİZM: DOĞU AVRUPA CEPHESİ

Jan Toporowski

Neoliberalizm, Batılı finansal kurumların sağladığı finansal akışlara bağımlılık yaratan Komünist devletin finansal krizinin sonucunda Doğu Avrupa'da bir hükümet politikası olarak ortaya çıktı. İktisadi ve finansal kriz döneminin ardından ekonomiler istikrara kavuştular ve hatta yeniden büyümeye başladılar (ancak işsizliğin yükselmesi, iktisadi ve toplumsal eşitsizliklerin artışı eşlik ediyordu bu toparlanmaya). Ardından Komünizm sonrası dönemin devletleri, Avrupa Birliği'nin aday ülkeleri sıfatıyla özgül bir Batı Avrupa türü neoliberalizme yaklaşanlar ve Batı Avrupa ile Putin sonrası Rusyası'nın iş dünyası oligarşisi modeli arasında gidip gelenler olmak üzere ikiye bölündüler.

Karl Polanyi, klasik eseri *Büyük Dönüşüm*'de iktisadi liberalizmi, toplumsal ve siyasi kurumların etkisinin arka plana itilerek piyasa güçlerinin kendiliğinden serbestçe işleyişine izin verilmesi olarak tanımlıyordu. Piyasalar arasında iyi bir eşgüdümün sağlanması durumunda sistem, Adam Smith ve John Stuart Mill gibi klasik iktisadi liberallerin inandıkları şekilde etkin işliyormuş gibi gözüküyordu. Ancak, Friedrich von Hayek ve Karl Popper gibi sağ kanat ideologları fazlasıyla cezbeden "kendiliğinden düzen" görüntüsünün son derece kırılgan bir uluslararası finansal sisteme bağlı

olduğuna işaret etmişti Polanyi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu sistem çöktüğünde toplumların hızla barbarlığa ve savaşa sürüklenmesini engelleyecek, onları bir arada tutacak kurumlar bulunmuyordu (bkz. 3., 5. ve 6. bölümler).

Doğu Avrupa'da devlet, Komünizm döneminde çöküşü engelleyen bütünleştirici etkendi. Bu saptama, Komünist idarelerde barbarca dönemlerin yaşanmadığı anlamına gelmiyor. Ancak, 1970'lere gelindiğinde sistem Ukrayna kıtlığı, 1930'lı ve 1950'li yılların siyasi tasfiye hareketleri, 1953'te Berlin'de, 1956'da Macaristan'da, 1956 ve 1970 yıllarında Polonya'da işçilere ateş açılması, 1968 ile 1970'lerin sonlarındaki Yahudi karşıtı kampanyalar, 1968'de Çekoslovakya'nın işgal edilmesi gibi siyasi zorbalıkların tekil yaşanan olaylar olarak değerlendirilmesine izin verecek ölçüde istikrarlıydı. 1970'li ve 1980'li yıllarda "Brejnevcilik" olarak bilinen uygulamalar Sovyet nüfuz alanındaki ülkeler arasında belli ölçüde bir iktisadi bütünleşme sağlamış, bu ülkeler arasında geliri yeniden bölüştürürerek halklarının asgari yaşam standartlarına sahip olmasını sağlamıştı. İktisadi bütünleşme, Sovyet devleti ile bağlaşık devletler arasında büyük ortak yatırım projelerinde eşgüdümün sağlanmasını ve Karşılıklı İktisadi Yardımlaşma Konseyi (CMEA ya da Comecon) aracılığıyla ticaretin düzenlenmesini kapsıyordu. Milliyetçi geleneklerin ya da (Batı Almanya, İskandinavya ve Türkiye gibi) daha gelişmiş komşulara duyulan imrenmenin dizginlenmesinin gerektiği sınır bölgelerinde asgari yaşam standartları daha yüksek olma eğilimindeydi.

KOMÜNİZMİN ÇÖKÜŞÜ

Sistemin çöküşü çeşitli olayların bir araya gelmesi sonucunda oldu. ABD'deki militarizm yanlıları, ABD Başkanı Ronald Reagan'ın 1980'lerde başlattığı silahlanma yarışının oynadığı role vurgu yapma eğilimi gösteriyorlar. Silahlanma yarışı nedeniyle, başta Sovyet ordusunun İslamcı köktendinciler ile Afgan milliyetçileri karşısında dost bir rejimi savunduğu Afganistan'da olmak üzere Sovyetler Birliği'nin komünizmin çöküşüne yol açacak büyüklükte bir kaynağı askeri donanım ve altyapıya ayırmak zorun-

da bıraktığı söyleniyor. Ancak Komünist ülkelerde, kendi tüketim standartlarının Batı ve Kuzey Amerika'daki orta sınıfların çok gerisinde kaldığını gören eğitimli bir orta sınıfın ortaya çıkması çöküşte rol oynayan bir diğer etkendir. Yeni beliren orta sınıf "gulaş sosyalizmi"yle, yani siyasi sistemin herkes için güvence altına aldığı asgari kişisel tüketim standartlarıyla yetinmeye razı olmuyordu. Görece düşük yaşam standartların neden olduğu memnuniyetsizliğin, Komünist Partilerin adlarına yönetimi üstlendikleri işçilere sıçramasıyla birlikte, Komünist rejimlerin yazgısı da belirlenmiş oldu.

Uluslararası açıdan bakıldığında, en ciddi iktisadi zorluğun kökeninde 1970'li ve 1980'li yıllarda teknolojik gelişmeyi satın almaya çalışan ülkelerin Batılı kapitalist bankalara olan borçlarındaki çarpıcı artış yatıyordu. Polonya ve Macaristan gibi ülkeler, ileri teçhizat ve teknoloji satın alarak sanayi ürünlerinin standartlarını yükseltmek gayesiyle aşırı ölçüde borçlanmaya yöneldiler. Kalkınmakta olan ülkelerin pek çoğunda olduğu gibi borçlanmanın sürmesi büyük ölçüde kapitalist Batıya yapılan ihracatın artırılmasına bağlıydı. 1974 petrol fiyatları şokunun ardından Batının iktisadi durgunluğa girmesi ve faiz oranlarının 1970'lerin sonlarında hızla yükselmesiyle birlikte Macaristan ve Polonya, 1982'nin sonuna doğru borç ödemelerinin yeni bir takvime bağlanmasını isteyen diğer kalkınmakta olan ülkelerle birlikte sıraya girmek zorunda kaldılar. Aslında bu iki ülke görüşmelerini daha iyi koşullarda sonuçlandırlar, çünkü Sovyetler Birliği'nin (en azından belli bir ölçüde) yardım etme yükümlülüğü bulunuyordu.

Sistemin çöküşü son Sovyet devlet başkanı Mikhail Gorbachev'in, yozlaşmanın ortaya çıkarılmasıyla sınırlı kalmayan yeniden yapılanma ve açıklık ("perestroika" ve "glasnost") politikalarını uygulamaya geçirmesiyle gerçekleşti. Gorbaçov liderliğindeki Sovyet hükümeti aynı zamanda bağlaşık hükümetleri kendi dış borçlarının sorumluluğunu üstlenmek zorunda bıraktı. Alternatif yardım kaynağı ise Uluslararası Para Fonu idi. IMF ilk başlarda yardımın tamamen teknik bir konu olup, borçlanan hükümetin siyasi niteliğiyle ilgili olmadığı hikâyesini yaymaya çalıştı. Ancak, 1980'lerin sonlarına gelindiğinde, Komünist sistemin

kendi siyasi ve iktisadi canlılığını yenileyecek hiçbir fikrinin kalmaması ve dış borç geri ödemelerini yapacak döviz mevcudunun tükenmesiyle birlikte kimlerin IMF'nin iyi muamelesine mazhar olabileceği açıkça ortaya çıkmıştı. Doğu Avrupa'da neoliberalizm böylece doğmuş oldu.

Doğu Avrupa'da Komünizm sonrası dönemde atılan ilk adım, dış ticaret önündeki engellerin kaldırılması ve Komünizm sonrası hükümetlerin karşı karşıya oldukları ciddi yabancı döviz eksikliği sorununu hafifletmekte ihtiyaç duydukları IMF desteğini sağlamak amacıyla mali kemer sıkma politikalarının uygulanması oldu. Böylece hükümetler, bölgedeki devlet sanayilerini fiilen güvence altına alan finansal güvenlik ağını kaldırmaya zorlandılar. Tüketim mallarının yokluğu ya da kötü kalitede olması yüzünden uzun süredir sınırlı kalan tüketim talebi, Batıdan ithal edilen tüketim mallarına yöneldi. Bölgenin tüketim malları üreten sanayileri ürünlerini sattıkları piyasalarının çöküşüyle karşı karşıya kalırken, yatırım malları üreten sanayiler ise önceden devlet yatırımları ile CMEA'nın yatırımlarda eşgüdümü sağlama işlevinin güvencesi altında olan piyasalarını kaybettiler. Ancak, Komünizmin en dikkat çekici özelliği olan güvence altına alınmış gelirlerle sosyal güvenlik ödenekleri dokunulmaksızın yerlerinde bırakıldılar, çünkü bunların kaldırılması demokratik yollarla seçilmiş yeni hükümetlerin göze almak istemeyecekleri kadar fazla tepki yaratacaktı. Sonuç, sanayi üretiminde feci bir düşüş ve hiperenflasyon oldu. Yaşanan hızlı yapısal değişimlerden ötürü, bu döneme ilişkin istatiksel veriler kesinlikle güvenilir değildir. Bazı sanayiler tamamen yok olup gittiler: Daha iyi Batı modellerinin piyasaya girmesinin ardından hiç kimsenin satın almak istememesi nedeniyle üretimine son verilen Doğu Alman Trabant otomobilleri çok çarpıcı bir örnektir.

Diğer önemli bir gelişmeyse gelir farklarının hızla büyümesi oldu. Piyasaya yabancı tüketim malları satmak, "içeriden" anlaşmalar yapmak suretiyle, devlet iktisadi varlıklarını ele geçirip bunları tekrar satmak ya da bu varlıkların yönetimi için ülke dışından finansman sağlamak gibi yollarda neredeyse bir gecede servet sahibi olunabiliyordu. "Dalavereli özelleştirme" denilen bu son yöntem, eski Sovyetler Birliği'nde günümüzde hüküm süren "mafya

kapitalizmi"yle sonuçlanacaktı. Diğer uçta, devlet işletmeleri ile yerel işletmelerin ücretleri ödeyecek paralarının dahi kalmaması sonucunda pek çok kişi ve aile yoksulluğun pençesine düştü. Sanayi üretimindeki düşüş ve Komünist sanayi sisteminin işlemesini sağlayan sınai çapraz sübvansiyonlar sisteminin kaldırılmasıyla birlikte işsizlik yükseldi. Yeni ticaretin uzağında kalan, devletin artık sanayiye destek olmadığı yerlerdeki küçük kent ve köylerde işgücünün yarısına kadar yükselen bir işsizlik ortaya çıktı.

DOĞU AVRUPA NEOLİBERALİZMİ

Neoliberalizmin Doğu Avrupa'da bir politika alternatifi haline gelmesi 1990'ların başlarında oldu. Şikago Üniversitesi'ndeki iktisatçılardan esinlenen bazı siyasetçiler ve iktisatçılar, mülkiyet haklarının sağlanması, sözleşmelerin yasal olarak uygulatılması ve devletin iktisadi faaliyetlerden elini çekmesi durumunda ekonominin "normalleşeceği"ni, iktisadi toparlanmanın sağlanacağını savunuyorlardı. İşin garibi, bu fikirleri savunanların daima iktisatçılarla siyasetçiler arasında azınlıkta kalmasına karşın, Şikago neoliberalizmine ve ABD iktisat modeline biat etmeleri sayesinde ABD hükümeti ile Washington kurumlarının (IMF ve Dünya Bankası) desteğini almayı başardılar. ABD'nin iktisadi başarısını taklit etmeyi amaçlayan reçetelerinin aşırı basit olması (mülkiyet hakları, özelleştirme, düşük vergiler, ancak enflasyonu düşük tutmak için oldukça Amerikanvari olmayan bir tarzda denk bütçe uygulaması) sayesinde, küçük bir azınlığı oluşturan bu kesim yeni ortaya çıkan iş dünyası seçkinlerinin çoğunun desteğini arkasına aldı. Ancak bunun arkasında, adeta dünyanın geri kalanı var olan bütün siyasi ve iktisadi kurum çeşitleri arasında serbestçe bir siyasi seçim yapma imkânı sunuyormuş izlenimi yaratan, yeni bir başlangıç yapılarak geçmişin mirasından tamamen kurtulunabileceğini ima eden bir tür à la carte[1] kapitalizm bulunuyordu. Tek gereken şeyin yeni bir sistem yaratmak olduğu inancına dayanan bu "istenççilik" ya da eylem türü aslında siyasi bir karardı ve Doğu Avrupa'da geçmişe uzanan derin kökleri bu-

1 *à la carte*: (Fransızca) seçmeli. *-çev*

lunuyordu. Doğu Avrupa'nın geri kalmış otoriteryanizmine tepki olarak on sekizinci yüzyıldan itibaren bir devrimci ütopyacılık geleneği ortaya çıkmıştı. Bu ütopyacı gelenek, Doğu Avrupa'yı modern dünyaya (yani Batı kapitalizmi dünyasına) taşıyacak Batı kurumlarının oluşturulmasını ısrarla talep ediyordu.

1990'ların başlarında Polonya maliye bakanı Leszek Balcerowicz'in ve yine aynı dönemde Macaristan başbakanı Miklós Németh'in takip ettiği politikalarda örneklerini gördüğümüz politikaları simgeleyen kapitalizme doğru atılan bu ani adım, en azından başlangıçta iktisadi faaliyetlerde şiddetli bir daralmaya ve enflasyonun daha da hızlanmasına neden oldu. Neoliberaller, dinamik ve girişimci kapitalizmin "kendiliğinden düzen"inin ortaya çıkacağını umuyorlardı. Ulusal ekonomiler ile dış ticaret yaptıkları ekonomiler arasındaki yaşamsal kesişim noktasında, ulusal para birimlerinin değerlerinin düşürülmesi (ithalata yönelik aşırı talebi ortadan kaldırıncaya değin, bu ülkelerde yaşayan halkın fakirleşmesine yol açacaktı) ve yabancı sermaye ithalatı sonucunda döviz krizlerinin üstesinden gelinmesiyle birlikte, bir ölçüde normalleşme sağlandı. Ancak, önemli ticaret merkezlerinin dışında kalan ekonominin geri kalan kısmında iktisadi faaliyetler gerileyerek ortaya geçimlik üretimi ve takas sistemini çıkardı. Bu gerileme eski Sovyetler Birliği'nde özellikle belirgindi.

Finansal sistemin istikrarlı olması neoliberal düzenin oluşumunda yaşamsal önemdeydi. Bölgenin büyük başkentlerinde hızla hisse senedi piyasaları açıldı. Ancak, Romanya ile Arnavutluk'ta ortaya çıkan piramit bankacılık oluşumlarının yanı sıra, bölgedeki hisse senedi piyasaları çok geçmeden spekülatif balonlarla ve çöküşlerle uğraşmak zorunda kaldılar. Daha resmi nitelikteki bankacılık ağları da gelişti. Ancak, kredi ödemelerinin hanehalkları ile firmalar arasında hızla büyümesi, devlet işletmelerine verilmiş olan, ne faiz ödemeleri ne de ana para geri ödemeleri yapılamayan borçların ağırlığı altında ezilen banka bilançolarının zayıflığını gizliyordu. Küçük bankalar iflas ettiler. Daha büyük olanlar ise, Çek Cumhuriyeti'nde olduğu gibi daha büyük finansal krizlerin patlak vermesini önlemek amacıyla yeniden millileştirildiler.

Özelleştirmeler ancak kısmen başarılı olabildi. Sermayesi görece düşük değerli olan, küçük çaplı perakende hizmet satışı yapılan yerler ya zaten özel kesimin elindeydi ya da çabucak satılarak elden çıkarıldılar. Daha kârlı ya da en azından potansiyel olarak kârlı olan devlet sahipliğindeki imalat sanayi şirketlerinin satılması daha uzun süre aldı. Sonunda özel sektöre devredildiklerinde, yıllardan beridir çok cüzi düzeyde yatırım yapılmış olan bu fabrikaların teçhizatını yenileyebilecek Batılı şirketlere çok düşük fiyatlarla satıldılar. Rusya ile orta Asya cumhuriyetlerindeki petrol ve kömür sanayileri gibi daha büyük madencilik işletmeleri, (doğrusu pek de yasal olmayan yollarla) Batılı ulusötesi şirketlerle karanlık bağlantıları olan yöneticilere devredildi. Böylece bölgedeki hükümetlerin elinde geriye Komünist sanayileşmenin gurur kaynağı olan ağır makine fabrikaları kaldı. Bunların çoğunda 1970'lerden bu yana herhangi bir teçhizat yenilemesi yapılmamıştı. Kapitalizme geçişin yüksek maliyetinin yükünü taşıyan hükümet bütçelerinde geriye kalan devlet sanayilerine yatırım yapmakta kullanılabilecek fazladan para bulunmuyordu. Sonuçta bu sanayilerdeki gerileme devam etti. Başlangıçta bu fabrikaların işgücü fazlası olan bölgelere kurulmuş olması nedeniyle bu gerileme kapitalizme geçişin zaten fazlasıyla olumsuz etkilediği bölgelerde işsizlik sorununu daha da ağırlaştırdı. Nüfusun artmasına karşın Doğu Avrupa'da istihdam 1980'de ulaştığı en yüksek düzeyin gerisinde kalmayı sürdürüyor (bkz. 20. bölüm).

Doğu Avrupa'da neoliberalizm başarısız oldu, çünkü ticarete ve sanayiye dayatılan (Macar iktisatçı János Kornai'nin deyişiyle) "katı bütçe" kısıtı, Batılı kapitalist işletmelere esneklik ve dinamizm kazandıran emniyet supabını, yani bu işletmelerin birikmiş likit rezervlerine gereken önemi vermiyordu. Şirketlerin amortismanlar için alıkoydukları paralardan ve dağıtılmamış kârlardan biriktirilen bu rezervler, şirketlerin bazı faaliyetlerinde zarara uğramaları halinde durumu idare etmelerine, daha rahat bir biçimde borçlanıp harcama yapmalarına imkân tanır, çünkü bunlar borçların geri ödenmesinde ya da yeni faaliyetler için ödeme yapılmasında kullanılabilecek nakit ya da nakit benzeri rezervlerdir. Doğu Avrupa'nın yeni ticari işletmeleri, finansal rezervleri olmadan acı-

masız kapitalist dünyaya dahil oldular (Komünist dönemin sınai çapraz sübvansiyonlar sisteminde bu tür rezervlere gereksinimleri yoktu). Bu durum işletmelerin kredi alabilirliğini etkileyerek onların hükümetlerle, çokuluslu borç kaynaklarıyla ve Batılı şirketlerle olan yozlaşmış bağlantılara bağımlılıklarını artırdı. Sürekli olarak likit değer sıkıntısı çeken şirketler fabrika ve teçhizata fazla yatırım yapmazlar, genellikle spekülatif faaliyetlerle, yani varlıkları ucuza alıp daha yüksek bir bedelle satarak durumu idare etmeye çalışırlar. Ne var ki, sürdürülebilir bir kapitalist büyümenin anahtarı yatırım ya da gerçek sermaye birikimidir.

NEOLİBERALİZMDEN SONRA

1990'ların ortalarında tükenme noktasına gelen neoliberalizmin Doğu Avrupa'daki ilk dalgası, 1996 Asya krizi ile 1998 Rusya finansal krizinin ardından fiilen toprağa verildi. Yaşananlar, güçlü finansal kurumlara dayanmayan kapitalizmin zayıflığını gözler önüne serdi. Her halükârda, bazı Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa Birliği'ne dahil edilmesi umuduyla bölge hükümetleri zaten Avrupa Komisyonu ve Batı hükümetleriyle müzakerelere başlamışlardı. Yerel siyaset ve bölgesel duyarlılıklar, Baltık Devletleri (Letonya, Estonya ve Litvanya) ile Polonya, Macaristan, Slovakya, Slovenya ve Çekoslovakya'nın 2004'te birliğe katılmasını, ardından da Bulgaristan ile Romanya'nın onları takip etmesini gerektiriyordu. Batı Avrupa siyaseti ve iktisadı, hatta hükümetlerinin yüksek sesle neoliberal amentüye bağlılıklarını beyan ettikleri İspanya ve İngiltere gibi ülkelerde bile neoliberalizmden başka her şeyle adlandırılabilir. Batı Avrupa güçlü bir devletçi geleneğe sahiptir ve refah devleti yapısına derinden bağlı olan halkların demokratik devletlerde görmezden gelinmesi zordur. Devletlerin şirketlere sübvansiyonlar vermesinin yasaklanması, Avrupa Para Birliği üyesi ülkelerle Avrupa Birliği'nin yeni üyelerinin mali açıklarına sınırlamalar getiren 1992 tarihli İstikrar ve Büyüme Paktı gibi bazı yeni kurumlar neoliberal fikirlerin Avrupa Birliği'ne de sirayet ettiğini gösteriyor. Yine de Batı Avrupa, Şikago ve New York'tan ısmarlanan neoliberalizme karşı alternatif olabilecek bir modern ekonomi

modelinin bazı unsurlarını taşımaya devam ediyor. Bu alternatif modelin önemli unsurlarından biri, yeniden bölüşüme hizmet eden vergilendirme ve transfer ödemeleri aracılığıyla kapitalizmin ürettiği derin eşitsizlikleri hafifleten, devletin de desteklediği toplumsal dayanışma kurumlarıdır. Bir diğer önemli unsur da devletin ABD'de olduğundan daha kaliteli kamu hizmetleri sağlamasıdır. Çalışanların gelirlerindeki düşüş, ticari faaliyetlerdeki düzensizlik ve (yabancı sermayeyi cezbetme amacını taşıyan) uluslararası "vergi rekabeti"nin vergi tabanlarını yavaş yavaş aşındırması nedeniyle para sıkıntısı çeken Doğu Avrupa hükümetleri açısından en önemlisi de, Avrupa Birliği'ne girmekle Brüksel'in daha yoksul ülkelere sağladığı bölgesel yardımlardan faydalanacak olmalarıdır. Bu nedenle, Şikago modelinin minimal devleti yerine, (yeni üye ülkelerin birliğe girmeden önce kabul etmek zorunda oldukları "acquis communautaire"[2] kavramıyla ifade edilen) Batı Avrupa modelinin ticari ve hukuki kurumlarının oluşturulması Doğu Avrupa hükümetlerinin önceliği haline gelmiştir (bkz. 24. bölüm).

Ancak, Avrupa Birliği'ne girilmesi devlet borçlanması ile mali açıkların azaltılarak er ya da geç Avrupa Para Birliği'ne katılma yükümlülüğünü de beraberinde getiriyor. Sonuçta Doğu Avrupa, Para Birliği'nin temelini oluşturan neoliberal fikirlerinin sınanma alanı haline gelmiştir: Para Birliği'nin kurucu üyelerinin, özellikle de Fransa, Almanya ve İtalya'nın Para Birliği'nin hükümetin maliye politikasına getirdiği sınırlamalardan bir şekilde kendilerini kurtarabildikleri ortadadır. Doğu Avrupalı yeni üyelere böyle bir esneklik gösterilmeyecektir.

Avrupa Birliği'nin sağlayacağı yeni iktisadi ve siyasi olanaklar Doğu Avrupa'nın eski Sovyet blokunu iki kısma ayırmıştır. AB üyesi olma beklentisi içindeki Orta Avrupa ve Balkan ülkeleri iktisadi ve siyasi geleceklerinin, güçlü refah devleti uygulamalarıyla yumuşatılan ve Brüksel'in vereceği bölgesel yardımlarla kolaylaştırılan batı Avrupa tarzı bir kapitalizmde yattığını düşünüyor. Yakın gelecek için böyle bir umudu olmayan ülkelerse geriye giderek, Rusya ve Ukrayna'da olduğu gibi zayıf demokrasilere ya da Orta Asya cumhuriyetleri ile Belarus'ta dikkat çektiği üzere yozlaşmış

2 (Latince) topluluk müktesebatı. *-çev*

diktatörlüklere dönüşüyorlar. Belli bölgelerde meta üretiminin açıkça parçalanıp dağılması neticesinde bu ülkelerin ekonomileri de geriliyor. Hammadde ihracatı ve yeni varsıllar için yapılan lüks mal ithalatı, başkentlerin yakınında ve yeraltı zenginliklerin çıkarıldığı alanlar etrafında dış ticarete yönelik bir faaliyetin sürmesini sağlıyor. Ancak, ülke ekonomisinin geri kalan bölgeleri parçalanarak geçimlik üretime ve takas sistemine doğru geriliyor. 1998 Rusya finansal krizinden sonra olduğu gibi, şirket ya da hükümet borçlanma senetlerinin yerel gayriresmî para haline geldiği gözleniyor.

Doğu Avrupa'nın bu ikinci kısmında, güçlü demokratik devletler kurulması gereksiniminden gayrı, neoliberalizm giderek yetersiz gözüküyor. Sadece yolsuzlukların gün ışığına çıkarılabilmesi, mülkiyet hakları ile sözleşmelerin fiziki ya da finansal zorlama yoluyla değil de yasalar uyarınca uygulatılması amacıyla olsa bile demokratik kurumlar neoliberalizmde de gereklidir. İstikrarlı finansal sistemlerce desteklenecek bu tür hukuki ve siyasi kurumlar olmaksızın, neoliberalizmin Mekke'si olan "kendiliğinden düzen"in ortaya çıkması mümkün değildir.

Mülkiyet haklarının yarım yamalak da olsa güvence altına alındığı, finansal sistemlerin istikrara kavuştuğu Doğu Avrupa'nın Avrupa Birliği'ne girmek üzere olan kısmında neoliberalizm, günümüzde Orta Avrupa'yı etkisi altına alan iş çevriminin durgunluk aşamasına hitap edecek uygulamalara indirgenmiştir. Burada neoliberalizmin sözcüleri, İngiltere ve İspanya hükümetlerini, Avrupa Merkez Bankası yetkililerini taklit ederek Orta Avrupa'daki iktisadi durgunluğun suçunu emek piyasalarının "esnek olmaması"na, yüksek vergilere ve hükümetlerin mali disipline riayet etmemesine yüklüyorlar. Ancak, maliye politikasından ya da emeğin işverenlerin taleplerine uyum göstermesinden ziyade iş âlemi yatırımlarının iktisadi büyümenin anahtarı olması kapitalizmin doğası gereğidir. İş âlemi yatırımlarında bir toparlanma olmadığı müddetçe mali kemer sıkma ve "esnek" (yani ücretlerin düşük olduğu) emek piyasası uygulamaları ancak ekonomide talebi baskılayarak durumun daha da kötüleşmesine yol açabilir. İş âlemi yatırımları yükselirse, emek piyasası ne kadar katı olursa olsun, vergiler ve hükümet harcamaları ne kadar yüksek olursa olsun, sonuçta gerçekleşecek iktisadi patlama engellenemez.

KAYNAKÇA

Andor, L. (2000) *Hungary on the Road to the European Union.* Westport, Conn.: Praeger.

Brus, W. ve Laski, K. (1989) *From Marx to the Market: Socialism in Search of an Economic System.* Oxford: Clarendon Press.

Kregel, J., Matzner, E. ve Perczynski, M. (der.) (1994) *After the Market Shock: Central and East-European Economies in Transition.* Brookfield, VT: Dartmouth.

Kowalik, T. (1991) "The Polish Postscript, 1989" in M. Mendell and D. Salee (eds) *The Legacy of Karl Polanyi: Market, State and Society at the End of the Twentieth Century.* Londra: Macmill.

Kowalik, T. (1994) "Reply to M. Glasman" *New Left Review* 296, s. 133-44.

Milanovic, B. (1995) *Poverty, Inequality and Social Policy in Transition Economies.* World Bank Policy Research Çalışma Metni 1530. Washington, DC: World Bank.

Polanyi, K. (2001) *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Times.* Boston: Beacon Press [*Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, Alan Yayıncılık, 1986].

26

LATİN AMERİKA'DA NEOLİBERALİZMİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Alfredo Saad-Filho[1]

Bu bölümde, Latin Amerika'nın ithal ikameci sanayileşmeden (İİS) neoliberalizme geçiş süreci incelendikten sonra, bölgenin en büyük ülkeleri olan Arjantin, Brezilya ve Meksika'ya atıfla bölgede uygulanan neoliberal politikaların performansı kısaca değerlendirilecektir.

Bölgenin dört özelliği bu çalışmanın arka planını oluşturuyor. Birincisi, derin gelir, servet ve ayrıcalık eşitsizlikleri ve toplumsal dışlanma daima Latin Amerika kıtasının ayırt edici özellikleri olagelmiştir. İkincisi, son beş yüz yıl boyunca bölgede genellikle güçlü oligarşiler hüküm sürmüştür; sık sık oligarşilerin içsel bileşimindeki değişimlere uyum gösterme gereği ortaya çıkmasına karşın bu saptama geçerlidir. Üçüncüsü, Latin Amerika devletleri toplumsal dışlanma, oligarşik yönetim ve (yerli halklar, köleler, yoksul göçmenler, daha yakın dönemde ise köylülerle resmi ve kayıt dışı ücretli işçiler dahil olmak üzere) çoğunluğun acımasızca sömürülmesi ilkelerini idame ettirmek amacıyla yaratılmışlardı. Eşitsizliklere ve ayrıcalıklara karşı aşağıdan itirazlar yükseldiğinde gayretle tepki verme eğiliminde olan bu devletler, öte yandan

1 Bu bölümün temelini oluşturan araştırmaya kaynak sağladığı için İngiltere Akademisi'ne [British Academy] minnettarım.

seçkin kesimler oyunun kurallarına karşı çıktığında ise genellikle muğlak ve cılız tepkiler gösterirler. Dördüncüsü, Latin Amerika devletleri, mülkiyet haklarının kanunen uygulanması, altyapının sağlanması, finans, ihracat öncelikleri ve emek arzı dahil olmak üzere iktisadi faaliyeti teşvik edip düzenlemek amacıyla yoğun müdahalelerde bulunurlar. Genellikle seçilmiş iktisadi faaliyetleri özendirme amaçlarının bir parçası olarak toplumsal mühendislikte asli bir rol üstlenirler. Ancak, seçkinler arasında ortaya çıkan çatışmalarla bölünmeler bu politikaların etkililiğini sıklıkla sınırlandırarak tutarsız iktisadi stratejiler benimsenmesine yol açmıştır.

Bu bölümde, politika tutarsızlıklarının iki örneği, İİS ile neoliberalizm inceleniyor. Bu politikaların tutarsızlıkları iki düzeyli bir çözümlemeye tabi tutulabilir: Bu politikaların belirlenen amaçları yerine getirmesini engelleyen "dahili" mikroiktisadi ve makroiktisadi kısıtlamalar ile var olan toplumsal çatışmaları şiddetlendirmesinin dayattığı "harici" sınırlamalar.

İİS VE SINIRLARI

1930 ile 1980 arasında Latin Amerika'nın simgesi haline gelmiş bir iktisat politikası olan İİS, ithalat edilen ürünleri ikame etme amacı doğrultusunda imalat sanayi ürünlerinin ardışık bir biçimde genişletilmesine dayanan bir iktisadi stratejidir. İmalatın içselleştirilmesine genellikle (işlenmiş gıdalar, içecekler, tütün mamulleri, pamuklu tekstil ürünleri gibi) dayanıksız tüketim mallarının üretimi ile başlanır. Ardından dayanıklı tüketim mallarını (özellikle ev aletleri ve otomobil montajı), basit kimya ve eczacılık ürünlerini (örn. petrol arıtma ve bazı eczacılık ürünleri) ve madeni olmayan mineralleri (özellikle çimento) kapsayarak genişletilir. Büyük ülkelerde İİS daha da genişleyerek çelik, (sanayi makineleri ve elektrik motorları gibi) sermaye malları ve hatta teknolojik bakımdan karmaşık malları (elektronik teçhizat, gemi yapımı, uçak tasarım ve montajı) kapsayabilir.

Bu iktisadi strateji mülkiyet ilişkilerinin belirli bir türüyle ("toplumsal işbölümü" türüyle) bağlantılıydı. Genel olarak ba-

kıldığında, dayanıksız mallarla sermaye mallarının üretimi yerli sermaye tarafından üstlenilirken, dayanıklı tüketim malları ise ulusötesi şirketler (UÖŞ'ler) tarafından üretiliyordu. Altyapı ve (çelik, elektrik, telekomünikasyon, su ve sıhhi tesisat, petrol çıkarımı ve arıtımı, hava, kara, demiryolu ve liman bağlantıları gibi) temel mallar çoğunlukla kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT'ler) tarafından sağlanıyordu. Son olarak, sınai kalkınma ve iktisadi çeşitlilik için gereken kredilerin sağlanmasında kamu bankaları önemli bir rol oynuyordu.

İİS, pek çok bakımdan inkâr edilemeyecek bir başarı sağladı. Örneğin, 1933 ile 1980 arasında Brezilya ile Meksika'nın ortalama yıllık büyüme hızları sırasıyla yüzde 6,3 ve 6,4 olarak gerçekleşti. Bu göz alıcı performans, Doğu Asya'nın "mucize" ülkeleri Güney Kore ile Tayvan'dan pek farklı değildir.[2]

Bu önemli başarılara rağmen Latin Amerika'nın İİS deneyimi beş temel nedenden ötürü sınırlı kalmıştır. Birincisi, İİS döneminde iktisadi oynaklığın ana sebeplerinden biri olan sürekli ödemeler dengesi güçlüklerine yol açan *döviz darlığı* sorunun üstesinden gelinememesi. İkincisi, sınai kalkınma için uzun dönemli finansman sağlamakta başarısız olan *yurtiçi finansal sistemin kırılganlığı ve etkin olmaması*. Bunun sonucunda, imalat sanayi yatırımları esasen DYY, yabancı krediler, kamu bankaları, devlet sübvansiyonları ve firmaların kendi kaynaklarından finanse edildi. Bu finansman kaynakları bileşiminin nihayetinde sürdürülemez olduğu ortaya çıkacaktı (aşağıya bakınız). Üçüncüsü, İİS'nin gerektirdiği eylemci [*aktivist*] sanayi politikalarının zorunlu kıldığı bütçesel talepler ile mevcut vergi gelirleri arasındaki uçurumun genişlemesinin neden olduğu *mali kırılganlık*. Bu uçurumun başlıca sebepleri, toplumsal bölünmeler ve seçkinlerin vergilendirmeye gösterdikleri dirençti (kabaca ifade etmek gerekirse yoksulların yeterince katkıda bulunamaması ve zenginlerin katkıda bulunmak istememesi). Latin Amerika devletlerinin hesapları-

2 1954-2000 arasında Güney Kore yıllık olarak yüzde 5,2 (1963-1996 arasında yüzde 6,6) büyürken, Tayvan ise 1952-1998 arasında yıllık olarak yüzde 6,1 (1953-1997 arasında yüzde 6,8) büyüdü. Bu makalede kullanılan veriler Cepal (2003) ve Dünya Bankası (2003a, 2003b) yayınlarından alınmıştır.

nı denk tutarak sanayi politikası rollerini yerine getirememeleri süreklilik arz eden mali açıklara, enflasyona, merkezi ve yerel hükümetlerin çok büyük miktarları bulan borçlar altına girmelerine yol açtı. Dördüncüsü, *enflasyon*. İİS döneminde enflasyon bir yandan toplumsal grupların daha yüksek fiyatlar, vergiler ve ücret talepleri aracılığıyla ulusal gelirden alacakları paylar için mücadele yürüttükleri, bölüşümle ilgili çatışmaların bir ürünüydü. Öte yandan ise birikim stratejisinin kısıtlamalarının, bilhassa da hükümetlerin ve özel sektör firmalarının süreklilik arz eden finansal güçlüklerinin bir sonucuydu. Daha özgül bir açıdan bakıldığında, yetersiz vergilendirme hükümetleri harcamalarını açığa dayalı harcama yoluyla finanse etmek zorunda bırakırken, finansal kırılganlık ise firmaları fiyat zamları ve dağıtılmamış kazançlar yoluyla yatırımlarını karşılamaya yönlendiriyordu. Son olarak, *politikalar arasında eşgüdüm yokluğu*. Latin Amerika devletleri, kalkınma hedeflerinin gerektirdiği iktisadi faaliyetler arasında eşgüdümü nadiren sağlayabildiler. Seçkinlerin kendi aralarındaki ve seçkinler ile nüfusun çoğunluğu arasındaki çatışmalar devletleri kısıtlıyor, ülkenin yabancı sermaye ile teknolojiye bağımlılığı hareket alanlarını daraltıyordu. Devletler, aralarında eşgüdüm zayıflığı bulunan iktisadi sektörler arasındaki şiddetli çatışmalarla uğraşıp durmak zorunda kalıyorlardı. Çoğu devlet nihayetinde İİS'nin biçimlendirdiği demografik, toplumsal, kültürel ve siyasi değişimlerin ağır baskısı altında kaldı.

1960'ların ortalarından itibaren Latin Amerika devletleri giderek artan gerilim işaretleri vermeye başladılar, ancak İİS'nin kırılganlığının tam anlamıyla açığa çıkması 1982'deki uluslararası borç kriziyle oldu. Kriz, müdahaleci sanayi politikaları, kısa dönemci ve spekülatif finansal sistemler, güçsüz vergi sistemleri ile için için kaynayan toplumsal anlaşmazlık bileşiminin sürdürülemez olduğunu gösterdi. Finansal krizler, sermaye kaçışı, iktisadi durgunluk ve hiperenflasyon bu gerilimlerin iktisadi arazlarıydı. Pek çok ülkede bu belirtilere şiddetli bir siyasi istikrarsızlık eşlik etti.

NEOLİBERAL GEÇİŞ

Latin Amerika'nın 1980'lerin başlarında yaşadığı kriz, dünya genelinde neoliberalizme doğru yönelişin ayrılmaz bir parçasıdır. Kriz, Bretton Woods Sistemi'nin dağılmasına eşlik eden uluslararası iktisadi yavaşlamayla dizginlerinden boşandı; yeni uluslararası finansal yapının kolaylaştırdığı dış borç birikiminin krizi geciktirici bir rol oynamasına karşın, ABD'nin kendi neoliberal geçişinin bir yansıması olarak dünya genelinde borçluları cezalandırıcı ölçüde yüksek faiz oranları dayatmasıyla birlikte kriz patlak verdi.

Borç krizinin etkileri yıkıcı oldu (bkz. 11. bölüm). 1972'de Latin Amerika'nın toplam dış borçları 31,3 milyar dolar tutarındaydı ve dış borçlar yalnızca Nikaragua, Peru ve Bolivya'da GSYİH'nin yüzde 33'ünü aşıyordu. 1980'lerin sonlarına gelindiğinde 430 milyar dolara yükselen dış borçlar bölgenin bütün ülkelerinde GSYİH'nin yüzde 33'ünü aşmıştı (1988'de Nikaragua'nın borçları GSYİH'nin yüzde 1200'üne ulaşmıştı). Borç stokunun büyümesi ve uluslararası faiz oranlarının yükselmesi sonuçta faiz ödemelerinin hızla artmasına neden oldu. 1972 yılında ortalama yüzde 1 olan faiz ödemelerinin GSYİH'ye oranı 1983'te yüzde 5,4'e yükselmişti (Kosta Rika'da yüzde 20'yi buluyordu). Yeni bin yılın eşiğinde Latin Amerika'nın dış borçları 750 milyar dolara ulaşırken, faiz ödemeleri neredeyse kıtanın istisnasız her yerinde GSYİH'nin yüzde 2,5'unu aşıyordu. Arjantin, Bolivya, Şili, Kosta Rika ve Nikaragua özellikle merhametsizce cezalandırılmıştı.

Kriz nedeniyle iktisadi büyüme durma noktasına geldi, ücretler hızla aşağı düştü ve enflasyon fırladı (aşağıya bakınız). İİS'nin çöktüğünü kabullenmek de, yerini neoliberalizmin alması gerektiğini söylemek de artık oldukça kolaylaşmıştı. ABD hükümeti, IMF, Dünya Bankası ve Latin Amerika seçkinlerinin önemli kesimleri bu bakış açısını benimsemişti. Yaratılan iktisadi ve ideolojik baskı, krizin gaddarlığıyla bir araya gelince sonunda bölgede seçkinler arasında yeni uzlaşının ortaya çıkmasına yol açtı. Latin Amerikalı seçkinler, İİS'ye ağırlık veren "ulusal kalkınma stratejileri"nin terk edilmesi gerektiğine, (mevcut toplumsal ve

iktisadi dışlama örüntüleri korunurken) iktisadi dinamizmin ancak neoliberalizmin ve "küreselleşme"nin kucaklanmasıyla tekrar kazanılabileceğine kendilerini inandırdılar.[3] Bu iddia iki misli yanıltıcıydı. Bir yandan, İİS toplumsal bakımdan adaletsizdi, doğası gereği sınırlı ve kırılgandı, ancak 1980'lerdeki kriz asıl olarak İİS'nin açmazlarından kaynaklanmıyordu; kriz *dışarıdan* dayatılmıştı. Öte yandan, neoliberalizm *ne* İİS'nin çoğu açmazına hitap edebiliyordu, *ne de* geçmişin büyüme performansına yaklaşabiliyordu (aşağıya bakınız).

Geçişin, enflasyonun kontrol altına alınmasının gereğine atıfta bulunularak sıklıkla dolaylı bir biçimde meşrulaştırılmış olması, Latin Amerika neoliberalizmine özgüdür. Buna koşut olarak neoliberal politikalar çoğunlukla "teknik" içerikli anti-enflasyonist önlemler kılığında takdim edildiler. Mali, finansal ve sınai krizlerin sıklıkla ani enflasyonla yüzeye çıktığı, Latin Amerikan İİS'sinin özgül çöküş tarzı bu birleşmeyi kolaylaştırdı. Örneğin, yıllık enflasyon oranı Nikaragua'da yüzde 14.000'e (1988), Bolivya'da yüzde 12.000'e (1985), Peru'da yüzde 7.000'e (1990), Arjantin'de yüzde 3.000'e (1989) ve Brezilya'da yüzde 2,500'e (1994) kadar yükseldi. Enflasyonun acilen kontrol alınması gereksinimi, neoliberal geçişin kapsamının ve uzun dönemli sonuçlarının görülmesini zorlaştırdı. Fikir savaşını kazanamayan ve sürekli olarak meşruiyet eksikliği çeken neoliberal seçkinler uzlaşısı, politika tercihlerini daha kolay uygulayabilmek amacıyla gündemini gizleme ihtiyacı hissetti.

Latin Amerika genelinde finansal serbestleştirme, ödemeler dengesinin ticaret ve sermaye hesaplarının serbestleştirilmesi, devlet mülkiyetindeki üretim ve finans şirketlerinin toptan özelleştirilmesi ya da kapatılması, neoliberal çizgiler doğrultusundaki köklü mali reformlar ve emek piyasası reformları uygulamaya

3 Latin Amerika'da iki neoliberal reform dalgası yaşandı. Şili'de Pinochet'in 1973'te yaptığı askeri darbenin tetiklediği ilk dalga Arjantin ve Uruguay'daki askeri diktatörlüklerce de benimsendi. Bu denemeler, ciddi boyutlarda bir sanayisizleşmenin, muazzam miktarları bulan sermaye kaçışının, devasa dış borç birikiminin ve iktisadi krizlerin ardından 1980'lerin başlarında yüz kızartıcı bir biçimde sona erdi (bkz. Diaz-Alejandro, 1985). İkinci dalga aşağıda inceleniyor.

sokuldu. Makroiktisadi istikrar (yani enflasyonun kontrol altına alınması) ve uzun dönemli büyüme için bunların elzem olduğu söyleniyordu. Aynı zamanda, İİS rejiminde sanayi politikasında eşgüdümü sağlayan kurumlar sistemli olarak tasfiye edilirken, yabancı yatırımı sınırlayan düzenlemeler terk edildi. Enflasyonun kontrol altına alınmasının neoliberalizme geçişte araçsallaştırılmasının en açık örnekleri, Arjantin'in konvertibilite programı (1991) ve Brezilya'nın *real* planıdır (1994). Bu antienflasyonist stratejiler, İİS'den neoliberal birikim sistemine geçişin öncülleri idiler.[4]

NEOLİBERALİZMİN ETKİLERİ

Latin Amerika'da enflasyonun kontrol altına alınmasında ve neoliberalizme geçişte beş politika önemli roller üstlenmişti. Birincisi, *ithalatın serbestleştirilmesi*. İİS'de, yurtiçi piyasanın (ülkede faaliyet gösteren UÖŞ'ler dahil olmak üzere) yerel firmaların denetiminde olması için güçlü ithalat kısıtlamaları gereklidir. Ancak, dış rekabetten korunan firmalar daha fazla piyasa gücüne sahip olma eğilimindedirler. Fiyatları yükseltmek ve ücret taleplerini karşılamak konusunda daha rahat hareket ederler. Sonuçta ekonominin enflasyon hassasiyeti artar. Ticaretin serbestleştirilmesi enflasyonun kontrol altına alınmasına yardım eder, çünkü dış rekabet yerli firmaların belirleyecekleri fiyatları sınırlar; aksi takdirde piyasaları daralacaktır. Bu, işçilerin ücret taleplerini de sınırlandırır, çünkü ücret artışları yerel firmaların rekabetçi olmalarını engelleyebilir. Ayrıca neoliberaller, ticaretin serbestleştirilmesinin yerli firmaları "en üstün yöntemi" kullanan yabancı üreticilerle rekabete girmeye zorladığını iddia ederler. Bu rekabet beraberinde üretkenliğin ekonomi genelinde artması sonucunu getirecektir. Son olarak, başarısız yerel üreticilerin faaliyetlerine son vermeleri nedeniyle bu üreticilerin sermaye ve emek kaynakları ekonomide başka bir yerde daha üretken bir biçimde kullanılacaktır.

4 Bu programlar, Inigo Carrera'nın (2005), Saad-Filho ile Mollo'nun (2002) çalışmalarında eleştirel bir yaklaşımla değerlendiriliyorlar.

İkincisi, *döviz kurunun aşırı değerlenmesi* (yani yerel paranın değerinde ölçüsüz ve sürekli artış). Kurun aşırı değerlenmesi ithal edilen ürünlerin yerel para cinsinden fiyatını suni bir biçimde düşürerek ticaretin serbestleştirilmesinin enflasyon ve rekabet edebilirlik üzerindeki etkisini güçlendirir. İthalatın serbestleştirilmesi ile döviz kurunun aşırı değerlenmesi birlikte enflasyona karşı son derece etkili olurlar. Ayrıca bu, tüketiciler tarafından kolayca benimsenebilir, çünkü ithal edilen tüketim malları eşzamanlı olarak daha bol *ve* daha satın alınabilir hale gelecektir. Ancak, kurun aşırı değerlenmesi ödemeler dengesi ile yerel sanayi ve istihdam üzerinde yıkıcı etkiler doğurabilir. Örneğin, Arjantin'in ithalatı 1990 ile 1992 arasında hızla yükselerek 6,8 milyar dolardan 19,3 milyar dolara ulaşmıştı. Brezilya'nın 1992'de 28,0 milyar dolar olan ithalatı 1995'te 63,3 milyar doları bulurken, Meksika'nın ithalatı 1987 ile 1990 arasında 24,1 milyar dolardan 51,9 milyar dolara yükselmişti. Bütün bu örneklerde enflasyonun tepetaklak düşmesi *tam olarak* bahsedilen zaman aralıklarında gerçekleşmişti.

Ucuz ithalat yerel sanayiyi kötü vurmuştu. Arjantin, Brezilya ve Meksika'da, imalat sanayi katma değerinin GSYİH'ye oranı sırasıyla yüzde 31 (1989), 35 (1982) ve 26'ya (1987) kadar yükselmişti. 2001'e gelindiğinde bu oran sırasıyla yüzde 17, 21 ve 19'a gerilemişti. Sanayi sektörü istihdamında da düşüş yaşandı. Sanayide istihdam edilen işgücü oranının 1991 ile 1996 arasında yüzde 33'ten yüzde 25'e gerilediği Arjantin bu durumun çarpıcı bir örneğidir. Brezilya'da, sanayi istihdamında 1989 ile 1997 arasında bir milyondan fazla azalma oldu. Neoliberal dönem süresince Latin Amerika genelinde artan açık işsizlik *ortalama olarak* işgücünün yüzde 5,8'inden yaklaşık yüzde 10'una yükseldi; ancak bu rakamlar işgücünün yarısını bulan eksik ve kayıt dışı istihdamı hesaba katmamaktadır. Son olarak, 1994 ile 2001 arasında ortalama gerçek ücretler Arjantin'de yüzde 16, Brezilya'da yüzde 6 ve Meksika'da yüzde 4 geriledi.

Üçüncüsü, *yurtiçi finansal serbestleştirme*. Finans sektörünün düzenlemelerden arındırılmasının tasarrufları ve yatırımda kullanılabilecek fon kaynaklarını artırması bekleniyordu. Gerçekte tam tersi oldu: Hem tasarruf hem de yatırım oranları düştü. Arjantin'de,

1989'dan sonraki on yıllık süre içerisinde tasarrufların GSYİH'ye oranı yüzde 22'den yüzde 17'ye geriledi. Brezilya'da, 1985 ile 2001 arasında yüzde 8 azalarak yüzde 20'ye geriledi. Meksika'da, 1980'lerin başlarında yüzde 30 olan bu oran 2001'de yüzde 18'e gerilemişti. Arjantin'de, 1980'lerin ortaları ile 1990'ların sonları arasındaki zaman diliminde yatırımlar üçte bir azalarak GSYİH'nin yüzde 20'sinin altına indi. Brezilya'da, 1989 ile 2001 arasında GSYİH'nin yüzde 25'inden yüzde 20'sine düşen bu oran, Meksika'da da 1981 ile 2001 arasında GSYİH'nin yüzde 26'sından yüzde 20'sine geriledi.

Dördüncüsü, önceki dönemde Latin Amerika'nın başına bela olan ve enflasyonu uyaran hükümet bütçe açıkları sorununu çözmeyi amaçlayan *mali reformlar* (vergi artırımları ve harcama kısıntıları). Bu reformlar büyük ölçüde başarılı oldu ve çoğu ülkede denk bütçelere ulaşıldı. Ancak, yurtiçi faiz oranlarının yüksek düzeylere çıkması nedeniyle kamu borçlarının faiz ödemeleri giderek daha maliyetli hale geldi. Bu ise başta Arjantin, Bolivya, Brezilya, Kolombiya ve Kosta Rika olmak üzere devlet bütçelerinden reel harcamalara ayrılan payın son derece azaltılmasıyla sonuçlandı.

Son olarak, *ödemeler dengesinin sermaye hesabı kısmının serbestleştirilmesi* (ülkeye sermaye giriş çıkışını düzenleyen kuralların gevşetilmesi). Bu önlemin, yabancı tasarruflarla modern teknolojinin cezbedilmesi için elzem olduğu düşünülüyordu, ancak dahası da vardı. Ticaretin serbestleştirilmesi, paranın aşırı değerlenmesi, yüksek yurtiçi faiz oranları ve sermaye hesabının serbestleştirilmesinin ortaya çıkardığı bileşim, *eşzamanlı olarak* enflasyonun azaltılmasını ve neoliberal reformların sağlamlaştırılmasını sağlayan bir güvenlik mekanizması oluşturma stratejisiydi. Bir yandan ucuz ithalat ürünlerinin ülkeye girmesine izin verilirken, öte yandan da bu ithalatın karşılanması için gereken yabancı sermaye yüksek faiz oranları, yabancı krediler, yaygın özelleştirmeler ve UÖŞ'nin yerli firmaları ele geçirmesiyle temin ediliyordu. Tüketiciler gösterişli otomobiller, bilgisayar ve DVD'lerin keyfini çıkarıp suni bir biçimde ucuzlayan yurtdışı tatil paketlerine akın ederlerken, enflasyon da hızla düşmüştü. Arjantin ve Brezilya'da, 1985'te sırasıyla 242 ve 606 milyon dolar olan tüketim malları ithalatı, 1998'e gelindiğinde sırasıyla 5,0 ve 8,2 milyar dolara yükselmişti. Aynı dönem zarfın-

da, dış turizm açığı Arjantin'de 671 milyon dolardan 4,2 milyar dolara, Brezilya'da ise 441 milyon dolardan 5,7 milyar dolara yükseldi. Tüketim coşkusu doruk noktasındaydı. Neoliberalizm ikna edemediklerine rüşvet veriyordu ve hata yapması mümkün görünmüyordu.

Bu mutlu gidişat ilelebet süremezdi. Reformlar, İİS'nin ilk kısımda bahsettiğimiz açmazlarına çözüm getiremedi ve yeni iktisadi sorunlar yarattı. Döviz kısıtını hafifletemeyerek, ülkenin oynak yabancı sermaye akışlarına bağımlılığını artırdı. Finansal reformlar tasarrufları azaltırken yatırım fonları tahsisini iyileştirecek hiçbir şey yapmadı. Faiz ödemelerinin devlet bütçesine getirdiği yük nedeniyle mali kırılganlık yeniden su yüzüne çıktı. Son olarak, uzman devlet kurumlarının tasfiye edilmesi, İİS döneminde kurulan sanayi zincirlerinin zayıflatılması ve imalat sanayi üretimindeki yerel katkının azalması sonucunda iktisadi eşgüdüm zarar gördü. Rekabetçi ithalat, faizlerin ulusal gelirdeki payının artması, yeni ve rekabetçi sanayiler geliştirmenin güçlüğü nedeniyle ücretler ve kârlar düştü. Yapısal işsizlik hızla arttı. Özetle, neoliberal reformlar pek çok Latin Amerika ülkesinde ödemeler dengesini ve üretim sistemini istikrarsızlaştırdı: İthal ikamesini devre dışı bırakan neoliberalizm bunun yerine yabancı sermayeyle finanse edilen "üretim ikamesi"ni doğurdu.

1990 ile 2001 arasında Latin Amerika 1,0 trilyon dolar tutarında yabancı finansal kaynak (net borç akışları, DYY, tahvil ve yabancı iştirak sermayesi) çekti. Ancak, sermaye çıkışlarının (borç servisi, faiz ödemeleri ve kâr aktarımları) da yükselmesi net girişleri 108,3 milyar dolara düşürdü.[5] Bu girişler, hükümet yatırımlarındaki daralmayı ve tasarruf oranlarındaki azalmayı telafi etmeye yetmedi. Yatırımlar düşerken üretim durma noktasına geldi. 1981 ile 2001 arasında Arjantin, Brezilya ve Meksika'nın ortalama yıllık iktisadi büyüme oranları sırasıyla yüzde 1,6, 2,1 ve 2,7 olarak gerçekleşti (yukarıda bahsedilen İİS döneminin çok daha yüksek büyüme oranlarıyla karşılaştırınız). Borç krizinden epeyce sonraki bir dönemi, yalnızca

5 Bu miktar, borç krizi sırasında yaşanan çıkışları telafi etmeye yetmedi. 1980 ve 2002 yılları arasında, Latin Amerika 70 milyar doları *yurtdışına aktardı*.

1990'ları ele alsak bile karşılaştırma neoliberalizm açısından hiç de iç açıcı değildir. Yıllık büyümenin sırasıyla yüzde 4,5, 2,7 ve 3,9 olarak gerçekleştiği bu ülkeler aynı zamanda ciddi krizlerle boğuşmak zorunda kaldılar: 1995'te Meksika ve Arjantin, 1999'da Brezilya, 1998 ve 2002 tarihlerinde Arjantin.

Arjantin ekonomisinde yaşanan son çöküş, Latin Amerika neoliberalizminin "muzaffer" aşamasını sona erdirdi. Reformların iktisadi bakımından başarısız olmasıyla birlikte, neoliberalizme karşı kitlesel direnişler artmaya başladı. Arjantin, Brezilya, Ekvador, Meksika, Peru, Venezüella ve başka yerlerde ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler neoliberal hegemonyaya meydan okuyarak, halkın demokratik bir iktisadi alternatife yönelik taleplerini dile getirdiler.

SONUÇ

Latin Amerika'da neoliberal reformlar genellikle bereketli bir makroiktisadi döngüyü ve yabancı sermayenin finanse ettiği tüketime dayalı bir büyümeyi harekete geçirdiler. Bu gidişat, işsizlik, borç ve iktisadi güvensizliğin sebep olduğu tahribat karşısında servet ve ayrıcalıklarının korunduğunu hisseden kesimler tarafından özellikle olumlu karşılandı.

Bu potansiyel başarılarına karşın neoliberalizm ciddi biçimde sınırlı kaldı. 1990'ların ortalarında ve 2000'de olduğu gibi gerekli sermaye akışlarının gelmemesi durumunda, ülkeler faiz oranlarını yükselterek ve "güvenilirlik" adına devlet harcamalarını azaltarak kısa vadeli fonları cezbetmek için birbiriyle kapışmak zorunda kalırlar. Arjantin, Brezilya ve Meksika'da olduğu gibi aynı anda iki yönden baskı altında kalan ekonomi sonunda çöker.

Neoliberalizmin kırılganlığı yalnızca kendi içsel sınırlamalarından kaynaklanmıyor, reformların İİS'nin en önemli açmazlarını çözüm bulamaması da bunda rol oynuyor. Yüksek enflasyonunun önlenmesine karşın, ödemeler dengesi hâlâ uluslararası finansal hareketlerdeki değişimlere karşı hassaslığını sürdürüyor. Tasarruf ve yatırımlar gerilerken, Latin Amerika'nın dış borçları hızla artmıştır. Yurtiçi finansal sistemler, iktisadi büyümeyi destekleyecek

tasarrufları yönlendirmekte yetersiz ya da isteksiz kalırlarken, vergilendirme ve harcama alanlarında yapılan köklü reformlara karşın mali açıklar da varlığını sürdürüyor. Artık bu açıkların nedeni kalkınmaya yönelik girişimlerin kötü bir şekilde finanse edilmesi değil, asıl neden kamunun iç borçlarının ödenmesinde karşılaşılan yüksek maliyettir; ayrıca devlet bütçesinin, kaynakların vergi mükelleflerinden rantiye kesimine aktarılmasında kullanılması, gelirin yeniden bölüştürülmesi bakımından tamamen geriye giden bir uygulamadır. Son olarak, 1929'dan bugüne kadar geçen zaman dilimine bakıldığında, devletin sınai eşgüdümün sağlanmasıyla ve sınai büyümeyle ilgili sorunları ele almakta daha önce hiç bu kadar güçsüz ve yetersiz kalmadığı görülüyor. İİS'nin çözümlenmemiş açmazları ile neoliberalizmin defolarının bir araya gelmesi iktisadi durgunluğu kalıcı hale getirerek, Latin Amerika'da yeniden bölüşüme yönelik iktisadi ve toplumsal politikaların uygulanabilme olanağını azaltmıştır.

Neoliberalizm karşıtı halk hareketlerinin yükselmesi, acilen politika alternatifleri oluşturulması gerektiğine işaret ediyor (bkz. 19. ve 20. bölümler). Bu zorlu görev, programları bakımından kendilerini alternatif bir iktisat modeli arayışına adamış hükümetlerin seçilmesiyle sınırlı kalmıyor. Benzerlerine pek rastlanmayan zaferlerinin ardından, neoliberal reformları "seçimler yoluyla ortadan kaldırma" girişimlerinin yenilgiye mahkûm oldukları kabul edilmelidir. Çünkü ideolojiyle ya da politika tercihleriyle sınırlı olmayan bu reformlar, Latin Amerika'nın iktisadi dokusuna kazıdıkları dönüşümlerle maddi bir taban edinmişlerdir. Emeğin yerli, yabancı ve devlet mülkiyetindeki sermaye arasında üç parçaya bölünmüşlüğü geçerliliğini kaybetmiştir. KİT'lerin çoğu özelleştirilirken, piyasanın çoğu bölümlerinde yerli ve yabancı sermaye firma düzeyinde ittifaklar oluşturmuştur. İİS dönemde yüksek maliyetlerle kurulan stratejik bakımdan önemli üretim zincirleri parçalanırken, Latin Amerika finans kesimi sermayenin küresel devrelerine yakından bağlı hale gelmiş ve devlet de neoliberal seçkinler uzlaşısının silahlı kanadına dönüşmüştür.

Yeni bir iktisadi, toplumsal ve siyasi modelin inşa edilmesi maliyetli ve zaman alacak bir süreçtir. Asya ve Afrika'nın orta gelir düzeyindeki ülkeleri arasında tercihli ilişkiler kurulması bağlamında yerel ve belki de küresel bir düzeyde başarı sağlanması şansı yüksektir. Bunun olabilmesi, *hükümetlerden* değişim talep etmekle ve hatta *hükümetlerin* değişmesini talep etmekle yetinmeyecek, bunun ötesine geçerek bir yandan siyasi bütünlüklerini, kitle bağlarını ve nüfusun geniş çoğunluğuna karşı hesap verme sorumluluklarını muhafaza ederken, öte yandan da halk örgütlenmelerini *devletin içine* sağlam bir biçimde yerleştirecek ölçüde güçlü ve kararlı kitlesel hareketlenmelerin gelişmesini gerektiriyor. Bu yeni halk hareketleri dalgasının inşa edilmesi, önümüzdeki on yılda Latin Amerika solunu bekleyen en önemli görevdir.

KAYNAKÇA

Abreu, Bevilacqua ve Pinho (2000) "Import Substitution and Growth in Brazil, 1890s-1970s", E. Cardenas, J.A. Ocampo ve R. Thorp (der.) *An Economic History of Twentieth-Century Latin America* içinde, Londra: Palgrave.

Cepal (2003) *Statistical Yearbook of Latin America*. Santiago: Cepal.

Diaz-Alejandro, C. (1985) "Good-Bye Financial Repression, Hello Financial Crash", *Journal of Development Economics* 19, s. 1-24.

Inigo Carrera, J. (2005) "The Reproduction of Capital Accumulation through Political Crisis in Argentina", *Historical Materialism*, yayınlanacak.

Saad-Filho, A. ve Mollo, M.L.R. (2002) "Inflation and Stabilisation in Brazil: A Political Economy Analysis", *Review of Radical Political Economics* 34 (2), s. 109-35.

Weeks, J. (2000) "Latin America and the 'High Performing Asian Economies': Growth and Debt", *Journal of International Development* 12, s. 625-54.

World Bank (2003a) *World Development Indicators* (CD-ROM). Washington, D.C.: World Bank.

World Bank (2003b) *Global Development Finance* (CD-ROM). Washington, D.C.: World Bank.

27

SAHRA ALTI AFRİKA'DA NEOLİBERALİZM: YAPISAL UYUMDAN NEPAD'A

Patrick Bond

Neoliberalizmle bağlantılı çarpık sermaye birikimi ve sınıf oluşumu, Afrika'nın bileşik ve eşitsiz gelişme krizini ağırlaştırmaya devam ediyor. Afrika'nın kendi ürünü olduğu söylenmesine karşın, neoliberalizmle tamamen örtüşen Afrika'nın Kalkınması için Yeni Ortaklık (NEPAD) stratejisi, itaatkâr Afrikalı siyasetçilerin varlığına bel bağlıyor. ABD ile Avrupa Birliği'nin verdikleri tarımsal sübvansiyonların düşürülmesi, borç yükünün biraz daha hafifletilmesi ya da AIDS ile savaşmak için gereken markalı antiretroviral[1] ilaçlara az da olsa daha iyi şartlarda erişme imkânı gibi "Washington sonrası uzlaşması"nın reklamını yaptığı diğer ılımlı girişimlerin, kıtayı yoksulluk koşullarına mahkûm eden iktidar yapılarına yerleşmiş Afrikalı seçkinlere gösterilen örtük muvafakati güçlendirmenin dışında işlerin gidişatını pek fazla etkileme olasılığı bulunmuyor. Afrika'nın sistemsel az kalkınmışlıktan kopabilmesi için "küreselleştirmeme" ve "metasızlaştırma" ifadeleriyle özetlenen yeni strateji ve taktiklere yönelinmesi gerekiyor. Kıtanın önde gelen halk hareketleri bu yönde atımlar atıyorlar.

Afrika'nın iç içe geçmiş ekonomi politik ile radikal siyaset bilimi düşünsel gelenekleri, kıtanın sömürgecilik sonrası yaşadı-

1 *antiretroviral*: Virüsle savaşan. *-çev*

ğı krizlerin hem dışsal (emperyalist) özellikler hem de içsel sınıf oluşumu dinamikleri taşıdığını uzunca bir süredir savunuyorlar. Ake, Amin, Biko, Cabral, Fanon, First, Kadalie, Lumumba, Machel, Mamdani, Mkandawire, Nabudere, Nkrumah, Nyerere, Odinga, Onimode, Rodney, Sankara ve Shivji, çalışmalarında bir an önce siyasi eyleme geçilmesi gerektiğini vurgulayan büyük organik aydınlar arasında ilk akla gelenler (daha güncel çözümlemeler için bkz. Arrighi (2002), Saul ve Leys (1999).

Bu değerlendirme yazısının vurguladığı iki noktayı, yani küresel kapitalizmin en yeni aşaması olarak neoliberalizmin Afrika için bir gelişme olanağı sunmadığını ve dolayısıyla bütünleşmeyi daha da geliştirmeyi amaçlayan reform stratejilerinin ters tepeceğini göstermenin çeşitli yolları bulunuyor. Temel iktisadi kategorilerde gözlenen ana eğilimleri ele alalım: Finansal hesaplar (borçlar, portföy hareketleri, yardım ve sermaye akışları), ticaret ve yatırım.

Afrika'nın *borç krizi* küreselleşme devrinde daha da ağır bir hal aldı. 1980 ile 2000 arasında Sahra Altı Afrika'nın toplam dış borçları 60 milyar dolardan 206 milyar dolara yükselirken, borcun GSYİH'ye oranı da yüzde 23'ten yüzde 66'a çıktı. Bunun sonucu olarak, günümüzde Afrika aldığından daha fazlasını geri ödüyor. 1980'de 9,6 milyar dolar tutarındaki kredi girişleri, 3,2 milyar doları bulan borç geri ödemelerini rahatlıkla geçiyordu. Ancak 2000 yılına geldiğimizde geri ödemeler 9,8 milyar dolara yükselirken gelen krediler ise 3,2 milyar dolara gerilemiş, net finansal akışlar -6,2 milyar dolar olarak gerçekleşmişti.

Afrika'nın *portföy sermayesi*ne erişimi esas olarak Johannesburg Hisse Senedi Piyasası'na (keza Harare, Nairobi, Gaborone ve ara sıra başka yerlere) girip çıkan "sıcak para" (özel sektör yatırımcılarının spekülatif pozisyonları) biçiminde olmuştur. Örneğin 1995'te, yabancı alım ve satım işlemleri Johannesburg'da yapılan hisse ticaretinin yarısını oluşturuyordu. Ancak bu akışlar Güney Afrika ulusal parası üzerinde yıkıcı etkiler yarattı: 1996 başında, 1998 ortasında ve 2001 sonunda paranın değerinde bir hafta için yüzde 30'u aşan düşüşler yaşandı. Zimbabve'de, Kasım 1997'de sıcak paranın ülkeyi terk etmesi dört saatlik işlem süresi içinde ulusal paranın yüzde 74 değer kaybetmesine neden oldu.

Bu arada, Batı'nın soğuk savaştan zaferle çıkmasının ardından 1990'larda *hibe yardımlar* reel olarak yüzde 40 azaldı. Bürokrasiler ve ülke şirketleri daha baştan yardımların çoğuna el koyuyorlar ya da halkın gerçek ihtiyaçlarını karşılamak yerine bu yardımları ideolojik amaçlarla kullanılıyorlar. Merkezi Harare'de bulunan Afrika Borç ve Kalkınma Ağı'nın o zamanki müdürü Opa Kapijimpanga şöyle diyordu:

> Bağışçı ülkeler verdikleri yardımları durdurmalı, bunun yerine yoksul Afrika ülkelerinin borçlarını silme yoluna gitmeliler ... Asıl önemli nokta hem yardımın hem de borcun ortadan kalkması olacaktır, çünkü bunlar dünyadaki dengesizliklere katkısı olan güç ilişkilerini pekiştiriyorlar (Kapijimpanga 2001).

Tersine çevrilmesi gereken en önemli finansal akış kaynaklarından birisi de *sermaye kaçışı*dır. James Boyce ve Léonce Ndikumana, toplam dış borçları 178 milyar dolar olan Sahra Altı Afrika ülkelerinde, seçkinlerin çeyrek yüzyıllık zaman diliminde (farazi faiz kazançları[2] dahil) 285 milyar doları aşan tutarda bir sermayeyi yurt dışına kaçırdıklarını belirtiyorlar: "Sermaye kaçışı özel kesimin yurt dışında bulunan varlıklarının bir ölçüsü olarak değerlendirilirse ve özel kesimin yurtdışı varlıklarından kamunun dış borçları düşülerek net yurtdışı varlıklar hesaplanırsa, Sahra Altı Afrika dünyanın geri kalan ülkeleri karşısında net alacaklı konumundadır" (Boyce ve Ndikumana 2000).

Afrika'nın az kalkınmışlığında dengesiz *ticaret*in oynadığı rol önemli bir sorun kaynağı olmayı sürdürüyor. Geçtiğimiz çeyrek yüzyılda kıtanın dünya ticaretindeki payı azalırken, ihracat hacmi artmıştır. Dolayısıyla, Afrika'nın "marjinalleşmesi" bütünleşmenin yetersiz olmasından değil, dünyanın başka kısımları (özellikle Doğu Asya) mamul mallar ihracatına yönelirken yapısal uyumla bağlantılı aşırı düzenlemelerden arındırma süreci sonucunda Afrika'nın hızla sanayisizleşmesinden kaynaklanıyor. Dünya Bankası iktisatçısı Branko Milanovic'in (2003) de kabul etmek zorunda kaldığı üzere, hızlı ticareti bütünleşme süreç içerisinde toplumsal eşitsizliğe neden

2 *farazi faiz kazançları*: Ülke dışına kaçırılan bu sermayenin faiz karşılığı yatırılmış olsaydı sağlayacağı tahmini faiz kazancı. *-çev*

olmuştur. Afrika'nın dünyanın geri kalan kısmı karşısındaki "dış ticaret hadleri", kısmen G8 ülkelerinin sübvansiyon sağladıkları ürünlerin suni olarak düşen fiyatlarının etkisiyle sürekli kötüleşmiştir. BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı'na (UNCTAD) göre ticaret dış hadleri 1980'deki düzeyini korumuş olsaydı, 2000'de Afrika'nın küresel ticaretteki payı bugünkünün iki katı, kişi başına GSYİH'si yüzde 50 daha yüksek ve GSYİH'nin yıllık büyüme hızı yüzde 1,4 daha fazla olacaktı.

Sahra Altı Bölgesi'ne gerçekleştirilen *doğrudan yabancı yatırımlar*, 1970'lerde dünya genelindeki DYY'nin yüzde 25'ini alarak ulaştığı en yüksek düzeyden gerileyerek 1990'ların sonlarına gelindiğinde yüzde 5'in altına düşmüştür. Bu küçük miktarın büyük bir kısmı, ulusötesi şirketlerin verdikleri rüşvetlerin önemli bir rol oynadığı Nijerya ve Angola'daki aşırı yozlaşmış hükümetlerin denetimi altındaki maden ve petrol çıkarma faaliyetlerine yönelmiştir. Bunlar dışında anlamlı görülebilecek yegâne yabancı sermaye akışı, telekomünikasyonun kısmi özelleştirilmesi ve küresel montaj hatları dahilinde otomotiv sektörü tesislerinin kurulması için Güney Afrika'nın payına düşmüştür. Ancak, ülkenin en büyük şirketlerinin borsa listesinden çıkarak finans merkezlerini Londra'ya taşımalarının neden olduğu doğrudan yabancı yatırımı çıkışları, ülkeye gelen bu sınırlı sermayeyi kat kat aşmaktadır. Ulusötesi şirketlerin kârlarını, patent ve telif ödemelerini kendi ülkelerine götürmelerinden bahsetmiyoruz bile. Üstelik, resmi istatistikler yabancı yatırımcıların yurtdışından aldıkları girdileri "yanlış" faturalandırarak olması gerekenden daha az vergi ödemeleri anlamına gelen transfer fiyatlaması sorununu tamamen göz ardı etmektedir.

YAPISAL UYUM VE BORÇ

Afrika'da neoliberalizmin sistemli bir biçimde ilk defa gündeme gelmesi 1981 tarihli *Berg Raporu* ile oldu (danışman Elliot Berg tarafından hazırlanmıştı). Pek az ülkenin karşı koyduğu bu raporun etkileri hayli kalıcı oldu. Bütçe kesintileri ekonomilerde efektif talebi baskılayarak büyümenin yavaşlamasına yol açtı (bkz. 11. ve 12. bölümler). Yatırım yokluğunun gerçek nedeni iddia edildiği gibi

hükümet harcamalarının üretken yatırımları "dışlama"sı değildi. Dolayısıyla, özel sektördeki büyüme bütçe kesintilerinin olumsuz sonuçlarını telafi edemedi. Devlet işletmelerinin hangilerinin stratejik nitelikte olduğunu genellikle göz ardı eden özelleştirmelere çoğu kez yolsuzluklar eşlik ediyordu ve yerli sanayi yabancıların eline geçiyordu. Özelleştirilen devlet şirketlerini satın alan yabancılar yerel istihdamın ya da üretim düzeylerinin korunmasıyla pek ilgilenmiyorlardı (bazen amaç yalnızca piyasalara erişim imkânına sahip olmaktı).

Yapısal uyum politikalarının sosyal güvenlik ağlarını tahrip etmesiyle yakından bağıntılı olarak sosyal sübvansiyonların azaltıldığı, iktisadi kriz sırasında aile dokusunun daha da baskı altında kaldığı, HIV/AIDS'in tahribata neden olduğu koşulları kabullenerek yaşamaları beklenen, kadın ve çocuklarla yaşlı ve engellilerin meydana getirdiği toplumun en savunmasız kesimlerinin bu sürecin asıl kurbanları olduğuna dair ikna edici kanıtlar bulunuyor (Tskikata ve Kerr 2002). Bunun da ötesinde, devlet kurumlarının "kamusal malları" (ve erdemli malları[3]) çoğaltacak hizmetleri nasıl sağlayabileceği hakkında ne Dünya Bankası ne de IMF iktisatçılarının herhangi bir girişimi olmamıştı.

Başarısızlıklarına karşın Dünya Bankası ile IMF, 1990'ların sonlarında borç yükünün hafifletilmesi, yapısal uyum ve kurumsal yönetişim gibi alanlarda düzeltmelerin yapıldığı neoliberal tasarıma daha fazla hoşgörü gösterilmesini talep ediyorlardı. Sistemsel başarısızlığına karşın neoliberalizmin Afrika kıtasında egemen politika paradigması olmayı sürdürmesi, bu iki kurumun taleplerinde ne kadar başarılı olduklarının bir kanıtıdır. 1996'da başlatılan Yüksek Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi'ne (YBYÜG) kısa bir süre sonra, yapısal uyum anlayışının başka bir isim altında sunulmasından başka bir anlamı olmayan 1999 tarihli Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgeleri (YASB) eşlik etti. Sivil toplum grupları, Afrika kıtasında yetersiz olduğu açıkça ortaya çıkan bu girişimleri sürekli eleştiriyorlar (bkz. 15. ve 19. bölümler).

3 *erdemli mallar (merit goods)*: Tüketici tercihlerine bakılmaksızın, toplumun refah düzeyini yükseltmek amacıyla devletin üretimini üstlendiği mal ve hizmetler (gıda karneleri, sağlık hizmetleri, devlet destekli barınma imkânı gibi). *-çev*

Bu durumun nedenlerden biri, (söz konusu kurumlarda yüzde 15'i biraz aşan bir mülkiyet payı olmasına karşın) ABD'nin veto etme hakkı dahil olmak üzere çok taraflı kuruluşlar içinde gücün kötü dağılmasıdır. Bretton Woods Kurumları'nın yönetim kurullarında yer alan yirmi dört üyeden yalnızca bir tanesi Afrika kıtasındandır. 2003 ortasında ABD, kalkınmakta olan ülkelerin oy hakkının yüzde 39'dan 44'e çıkarılmasını ve yeni bir Afrikalı direktörün daha görevlendirilmesini içeren dahili reform önerilerini azarlarcasına geri çevirmişti. Aynı ay içerisinde, Afrika İktisat Komisyonu toplantısında Etiyopya başbakanı Miles Zenawi dokunaklı bir tavırla şunu istirham ediyordu: "IMF'nin yüksek masasında yer almayacak olsak bile en azından kararların alındığı odada bulunmamız gerekir."

NEPAD: NEOLİBERALİZMİN KURTARICISI MI?

Hayatta kalmayı başaran öfkeli halkın harekete geçerek sürekli "IMF ayaklanmaları"na kalkışmasından gördüğümüz üzere, bu sorunlar yüzünden neoliberalizm 1990'ların sonunda meşruiyet krizine girmeye başladı. Artık neoliberalizmin içeride üretilmiş bir çeşitlemesine ihtiyaç vardı. 2001 başında Güney Afrika Devlet başkanı Thako Mbeki, altmış yedi sayfalık NEPAD belgesinin ana hatlarını oldukça anlamlı bir yerde kamuoyuna açıkladı: Davos'ta düzenlenen Dünya Ekonomi Forumu'nda. Kasım 2001 tarihinde NEPAD, Nijerya'nın başkenti Abuja'da resmî olarak kamuoyuna ilan edildi[4]. 2002'de Afrikalı yöneticiler tarafından imzalanan plan aynı yıl Kanada'da düzenlenen G8 zirvesinde, Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesinde ve Birleşmiş Milletler devlet başkanları zirvesinde kabul edildi (Bond 2002, 2004).

Finansal akışlar ve yabancı yatırımlar gibi alanlarda NEPAD *statüko*nun korunmasından başka bir şey sunmuyor. Borçların silinmesi yerine NEPAD stratejisi, YBYÜG ve YASB dahil olmak üzere "çok taraflı olarak yürütülen mevcut yoksulluğun azaltılması girişimlerinin desteklenmesi"ni öngörüyor. 2003 ortasında *Institutional*

4 *New Partnership for Africa's Development*, 23 Ekim 2001 <http://www.nepad.org>.

Investor dergisi, ABD'nin Afrika konusundaki en önemli bürokratı Walter Kansteiner'in şu sözlerine yer veriyordu: "NEPAD felsefi açıdan tamamen yerinde bir girişimdir."

Peki, Afrika sivil toplumunun NEPAD'da herhangi bir katkısı olmuş muydu? 2001 sonunda ve 2002 başında, önde gelen Afrika sivil toplum örgütleri, ağları ile ilerici kimlikleriyle tanınan kişilerin neredeyse tamamı NEPAD'ın hazırlanma sürecine, biçim ve içeriğine karşı çıkmıştı (Bond 2002). Nisan 2002 tarihine kadar geçen sürede, ne siyasetçiler ne de teknokratlar NEPAD ile ilgili olarak Afrika'daki hiçbir sendika, sivil toplum, kilise, kadın ve gençlik örgütlenmesinin, hiçbir siyasi partinin, hiçbir parlamenter ve potansiyel olarak demokratik nitelikteki ilerici gücün görüşüne başvurmamıştı. 2002 ortasına gelinirken, başta Afrika'da Toplumsal Araştırmaları Geliştirme Konseyi (CODESRIA) olmak üzere, aydınlardan (örn. Adesina 2002) sert eleştiriler gelmeye başladı (alıntılayan Bond 2002). Birincisi, geçtiğimiz yirmi yılda izlenen yapısal uyum politika paketlerini yineleyen ve bu politikaların yıkıcı etkilerini görmezden gelen neoliberal iktisadi politika çerçevesi NEPAD'ın tam merkezinde yer almaktadır. İkincisi, planda Afrika halklarının merkezi bir role sahip olacağının ilan edilmesine karşın, NEPAD'ın ortaya çıkışı, tasarlanması ve şekillendirilmesinde Afrika halklarının herhangi bir katkısı olmamıştır. Üçüncüsü, toplumsal cinsiyetle ve toplumsal eşitlikle ilgili olarak dile getirilen duyarlılıklara karşın, NEPAD kadınların marjinalleşmesine katkısı olan toplumsal ve iktisadi önlemleri benimsemektedir. Dördüncüsü, Afrika kökenli olduğu iddialarına karşın ana hedefleri başta G8 üyeleri olmak üzere, bağışta bulunan yabancı ülkelere yöneliktir. Ayrıca, benimsediği demokrasi anlayışı işlevsel bir piyasa oluşturulması gereğiyle tanımlanmıştır. Afrika'nın kalkınma krizinde asli bir rol oynayan dışsal koşullara yeteri kadar vurguda bulunmayarak, bu ortamın Afrika'nın kalkınma çabaları üzerindeki etkisini anlamlı bir şekilde yönetecek ve sınırlandıracak önlemlerin alınması konusunda tam anlamıyla sınıfta kalmaktadır. Aksine, faaliyetlerin Dünya Bankası, IMF, DTÖ, ABD'nin Afrika Büyüme ve Fırsat Antlaşması ve Cotonou Antlaşması gibi kurum ve süreçlerle işbirliği içinde sürdürüleceğinin taahhüt edilmesi, Afrika

ekonomilerini daha olumsuz koşullarda bu ortama mahkûm edecektir. Son olarak, yapısal uyum ve DTÖ kuralları vasıtasıyla tanık olduğumuz kaynakları harekete geçirme araçları, Afrika ekonomilerinin birbirlerinden kopması sürecini daha da hızlandıracaktır.

SONUÇLAR: AFRİKA'NIN DİRENİŞİ

Uluslararası iktisadi ilişkilere dair stratejiler oluşturulması söz konusu olduğunda, CODESRIA'lı aydınların, Jübile aktivistlerinin ve Afrika Sosyal Forumu'nu oluşturan grupların dünyanın dört bir yanındaki aktivistler kadar radikalleşmeleri yaşanan bu deneyimlerin bir sonucudur (bkz. Bond ve Ngwane 2004, Ngwane 2003 ve Zeilig 2002). Örnek vermek gerekirse, Afrikalı aktivistler Dünya Bankası ile IMF'yi ülkelerinden kovma ve maliye bakanlarını gayrimeşru yabancı borçları ödememeye ikna etme çabasıyla yetinmeyerek, stratejik olarak Bretton Woods Kurumları'nın lağvedilmesine de çalışıyorlar ve bu konuda en azından potansiyel olarak etkileyici bir taktik geliştirmiş durumdalar: World Bank Tahvillerinin Boykot Edilmesi.[5] İktisadi Adalet ve Küresel Mübadele Merkezi gibi ABD merkezli dayanışma örgütleri, diğer örgütlerin yanı sıra, Jübile Güney Afrika ve Brezilya Topraksızlar Hareketi ile birlikte çalışarak Kuzeyli müttefiklerine şunu soruyorlar: Dünya Bankası'nın kaynaklarının yüzde 80'ini oluşturan tahvilleri satın alarak bu kuruma yatırım yapmak, çekilen bunca acının meyvelerini temsil eden temettü ödemelerini almak, toplumsal bilinçteki insanlar için etik bir davranış mıdır?

5 2003 itibarıyla, oluşturulan baskı sonucu Dünya Bankası tahvillerini ellerinden çıkaran ya da gelecekte asla bir daha satın almama vaadinde bulunan kurumlar arasında şunlar bulunuyordu: Dünyanın en büyük emeklilik fonu (TIAA-CREF); önemli dini yapılar (Conference of Major Superiors of Men, Pax Christi (ABD), Unitarian Universalist General Assembly ve daha pek çokları), en önemli sosyal sorumluluk fonları (Calvert Group, Global Greengrants Fund, Ben and Jerry's Foundation ve Trillium Assets Management); New Mexico Üniversitesi bağış fonu; aralarında San Francisco, Milwaukee, Boulder ve Cambridge'in de bulunduğu ABD kentleri; önemli sendikaların emeklilik/yatırım fonları (örn. Teamsters, Postal Workers, Service Employees International, American Federation of Government Employees, Longshoremen, Communication Workers of America, United Electrical Workers). Bkz. <http://www.worldbankboycott.org>.

"Küreselleştirmeme" denilen şeyin bir diğer örneği de, Afrika Ticaret Ağı ile Afrika Toplumsal Cinsiyet ve Ticaret Ağı'nın DTÖ'nün 2003 Cancun önerilerini reddetmeleri için kıta temsilcilerine yoğun bir baskı uygulamasıydı. Bu baskı, Afrika-Karayipler-Pasifik grubunun oturumları terk ederek Cancun toplantısının sona ermesine neden olmasıyla başarılı bir biçimde noktalandı. Ticari düzenlemelerin kaldırılmasını destekleyen orta gelir düzeyindeki tarım ihracatçısı ülkelerin oluşturduğu "A20" grubu ortaya çıktı ve Pretoria'nın grup içindeki rolü Güney Afrika ile diğer Afrika Ülkeleri arasındaki farkların derinleşmesine neden oldu (Bond 2004). Sübvansiyonlar yüzünden Batı Afrika pamuk ihracatının büyük bir kısmının yok olması ya da tahıl dampinginin sona erdirilmesi gibi Afrika açısından büyük önem taşıyan konularda kesinlikle taviz vermeyen ABD ve AB, bunun yerine "Singapur" meseleleri girişimiyle şirketlerin gündemini öne çıkarmak konusunda ısrarlı bir tutum takındılar. Gerek sivil toplum gerekse açıkça zarar gören Afrika ülkeleri, ABD'nin Afrika Büyüme ve Fırsat Antlaşması ve Avrupa Birliği'yle yapılan anlaşmalar benzeri ikili ya da bölgesel ticaret anlaşmalarına karşı çıkabilirler.

Daha yerel düzeyde, "metasızlaştırma" olarak adlandırılabilecek ilham verici antineoliberal mücadeleler, başta Güney Afrika olmak üzere Afrika'da mesafe katetmeye devam ediyorlar. Güney Afrika'da bağımsız sol hareketler temel ihtiyaçlarla ilgili taleplerin insan hakları olarak kabul edilmesi için verdikleri mücadelede kısmen başarı sağladılar: AIDS ile mücadelede kullanılan antiretroviral ilaçlara ve diğer sağlık hizmetlerine ücretsiz erişme imkânı; kişi başına günde en az elli litre suyun ücretsiz sağlanması; kişi başına günde en az bir kilovat saat enerjinin ücretsiz sağlanması; köklü bir toprak reformu; hizmetlerin kesilmesi ile zorla tahliyelerin yasaklanması; ücretsiz eğitim ve hatta kiliselerle sendikaların savunduğu "Temel Gelir Ödeneği". Neredeyse her şeyin metalaştırılması sürecinin halen devam ettiği Güney Afrika'da bu temel talepler, çarpıcı bir toplumsal değişimi amaçlayan geniş çaplı bir hareketin programatik temeli olarak işlev görebilecek, potansiyel olarak birleştirici bir gündem oluşturmaktadır.

Eşzamanlı olarak ele alınması gereken sorunlar arasında en başta geleni, birçok siyasi-iktisadi sorumluluğun yeni bir ölçekte tanımlanması gereğidir. Halihazırda bu sorumluluklar saldırgan, neoliberal ABD yönetimlerinin fazlasıyla etkisi altında olan, henüz tam anlamıyla gelişmemiş dünya devleti kurumları eliyle yürütülmektedir. İster ödünç alınan (AIDS ilaçları gibi) fikri mülkiyet biçiminde olsun, isterse Afrika'nın tarım sistemlerinin genetik değişikliklere karşı korunması, millileştirilen sanayiler ve kamu hizmetleri ya da daha az uysal ve daha az çaresiz emek piyasaları biçimde olsun, metasızlaştırma ilkesi bu kurumların çıkarları için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Herhangi bir ilerleme sağlayabilmek için küreselleşmeme yoluyla küresel sermayenin en yıkıcı devrelerinden kurtulmak da gerekli olacaktır. Finans, doğrudan yatırımlar ve ticaretten oluşan bu devreler çok taraflı nitelikteki üç kuruluşa bel bağlamaktadır. Bu nedenle, Dünya Bankası, IMF ve DTÖ'nün kapısına kilit vurulmasını sağlayacak strateji ve taktiklere acilen ihtiyaç vardır.

Bundan başka, her zaman olduğu gibi Afrika'nın ilerici güçlerinin önündeki zorlu görev "reformcu reformlar" ile daha radikal stratejiler arasındaki ayrımı bütün somutluğuyla ortaya koymaktır. Metasızlaştırmaya vurgu yapan cömert sosyal politikalar, finansın (nihayetinde de bizzat üretimin) demokratik kontrolünü mümkün kılacak sermaye kontrolleri, içe yönelik sanayi stratejileri gibi "reformcu olmayan" gündemlerin geliştirilmesinde bazı mücadelelerin açıkça daha fazla şansı bulunmaktadır. Neoliberal olmayan bu tür reformlar demokratik hareketleri kuvvetlendirecek, üreticilerin güçlenmesini sağlayacak ve zamanla belki de neoliberalizmin yalnızca güncel bir arazı olduğu kapitalizme karşı çıkmanın kapısını aralayacaktır.

KAYNAKÇA

Adesina, J. (2002) "Development and the Challenge of Poverty: NEPAD, Post-Washington Consensus and Beyond", Council on Development and Social Research in Africa (Senegal) için hazırlanan makale, <http://www.codesria.org/Links/conferences/Nepad/ Adesina.pdf>.

Arrighi, G. (2002) "The African Crisis: World Systemic and Regional Aspects", *New Left Review* 15, s. 5-36.

Bond, P. (der) (2002) *Fanon's Warning: A Civil Society Reader on the New Partnership for Africa's Development.* Trenton, N.J.: Africa World Press ve Cape Town: Alternative Information and Development Centre.

Bond, P. (2004) *Talk Left, Walk Right: South Africa's Frustrated Global Reforms.* Pietermaritzburg: University of Natal Press ve Londra: Merlin Press.

Bond, P. ve Ngwane, T. (2004) "African Anti-Capitalism", R. Neumann ve E. Burcham (der.) *Anti Capitalism: A Field Guide to the Global Justice Movement* içinde. New York: Norton Press.

Boyce, J. ve Ndikumana, L. (2000) "Is Africa a Net Creditor? New Estimates of Capital Flight from Severely Indebted Sub-Saharan African Countries, 1970-1996", tartışma tebliği, University of Massachusetts (Amherst), Political Economy Research Institute.

Kapijimpanga, O. (2001) "An Aid/Debt Trade-Off: The Best Option", G. Ostravik (der.) *The Reality of Aid: Reality Check 2001* içinde. Oslo: Norwegian Peoples Aid, <http://www.devinit.org/jpdfs/jok.pdf>.

Milanovic, B. (2003) "Can We Discern the Effect of Globalisation on Income Distribution? Evidence from Household Budget Surveys", World Bank Policy Research Çalışma Metni 2876, Nisan.

Ngwane, T. (2003) "Interview: Sparks in Soweto", *New Left Review* 22, s. 36-56.

Saul, J. and Leys, C. (1999) "Sub-Saharan Africa in Global Capitalism", Monthly *Review* 51 (3), <http://www.monthlyreview.orgn99saul.htm>.

Tskikata, D. ve Kerr, J. (der) (2002) *Demanding Dignity: Women Confronting Economic Reforms in Africa.* Ottawa: The North-South Institute and Accra: Third World Network-Africa.

Zeilig, L. (ed.) (2002) *Class Struggle and Resistance in Africa.* Cheltenham: New Clarion.

28

NEOLİBERALİZM VE GÜNEY ASYA: SÖYLEM DARALMASI

Matthew McCartney

Liberalizmin Güney Asya'da ilk ortaya çıkışı, 1970'lerde yapılan çeşitli ve köklü iktisadi reformların başarısızlığına gösterilen tepkinin bir sonucuydu. 1980'lere gelindiğinde radikalizmin "başarı"sının neoliberal ölçütlere göre itibarını yitirdiğini, serbestleştirmenin uygulanabilir yegâne alternatif olduğunun örtük olarak kabul edildiğini savunan iktisadi söylem, neoliberal düşüncenin bir ürünüydü. Bu yazıda neoliberal söylemin, serbest piyasanın büyümesinin tanım gereği etkin olması gerektiği varsayımına dayandığı savunuluyor. Bu varsayım kabul edilince, politika reformunun sadece serbestleştirmenin uygulamaya geçirilmesiyle ilgilenmesi ve çözümlemenin sadece uygulama derecesini ölçmesi yeterli olacaktır. Bu bölümde, reform söylemindeki bu daralmanın tamamen sağlıksız olduğu, reformun sürdürülebilirliği kavramını ciddi ölçüde kısırlaştırdığı ve Güney Asya'nın kalkınma deneyiminin daha yakından tahlil edilmesinin açıkça ortaya çıkardığı gerçek alternatiflerin sonuçta göz ardı edilmesine neden olduğu savunuluyor.

GÜNEY ASYA'DA KÖKTENCİLİKTEN NEOLİBERALİZME

Bağımsızlığın kazanılmasının ardından Hindistan ticaret, yatırım ve teknoloji alanlarında kendi kendine yeterli olma po-

litikası takip etti. Ulusalcı hareket, serbest ticaretin Hindistan'ın sömürgeci İngiltere tarafından sömürülmesinin aracı olduğunu yaygın bir şekilde dile getiriyordu. Ne gariptir ki, 1970-71 döneminde Bangladeş'in Pakistan'dan bağımsızlığını kazanmasını savunan hareket de aynı argümandan güç alıyordu. 1970'lerin başlarında, Bangladeş hükümeti Pakistan vatandaşlarının varlıklarını hızla kamulaştırma yoluna giderek büyük bir müdahaleci devlet yaratmış oldu. Pakistan'da radikalizm daha geç ortaya çıktı. 1950'li ve 1960'lı yıllarda sağlanan büyüme, özel sektörün büyük ölçekli girişimleri, ticaretin korunması ve devlet sübvansiyonları arasındaki yakın ilişkiye dayanıyordu. Eşitsizliğin hızla artmasının algılanması, Zülfikâr Ali Butto'nun sosyalist retoriği açısından verimli bir toparlayıcı güç işlevi gördü. Butto döneminde (1971-77) dışlayıcı büyümenin temelini oluşturan özel sanayi ve bankacılık bağlantısını koparma gereğine yönelik bir çözüm olarak yaygın millileştirmeler gerçekleştirildi.

Serbestleştirme, bu kalkınma modellerinin başarısızlıklarına çözüm getirmenin yolu olarak doğdu. Kendi kendine yeterli olma, dengeli bölgesel büyüme ve teknolojik bağımsızlık gibi, büyümenin azamileştirilmesinden başka nedenlerle benimsenmiş olmasına karşın, 1980'lere gelindiğinde "başarı"nın çok dar bir neoliberal bakış açısıyla (örn. yerli sanayinin teknolojik değil de yabancı yatırımların hacmiyle) ölçülmesi, neoliberal düşüncenin egemenliğinin bir göstergesiydi. Bu vakaların hepsinde de alternatiflere pek ilgi gösterilmezken, hükümet müdahalelerin düzeltilmesine ya da iyileştirilmesine değil, azaltılması vurgu yapılıyordu.

Hindistan'da neoliberalizm ilk başlarda kendi kendine yeterli olma çabalarının yavaş yavaş sulandırılması anlamına geliyordu. Ekonomiyi planlama, devlet yatırımları aracılığıyla kalkınma sürecine yön verme ve özel sektör tekellerini sınırlama girişimleri, yerini özel sektörün rolünü isteksizce de olsa giderek artırmasına bıraktı. General Ziya'nın 1977'de yaptığı askeri darbenin ardından Pakistan'da değişim seçici özelleştirmeler ve özel sektörün teşvik edilmesi bileşiminden oluşan, daha göze batmayan bir düzenleme olarak gerçekleşti. Ana değişim, radikal retoriğin terk edilip özel sektörün resmen desteklenmeye başlanmasıydı. Değişimin en ile-

riye gittiği ülke Bangladeş oldu. Bağımsızlığın ardından Mujibir Rahman yönetimindeki (1971-75) radikalizm dönemi sırasında karmaşanın Hindistan ve Pakistan örneklerinde olduğu kadar şiddetli bir biçimde sanayiyi ve tarımı etkisi altına hiçbir zaman almamış olması nedeniyle, geriye yönelim de görece daha kolay ve kapsamlı oldu. Dış ticaretin GSYİH'ye oranı 1975'ten beri sürekli yükseliyordu. Bankaların, sigorta şirketlerinin ve büyük ölçekli sanayinin özelleştirilmesine bölgenin diğer ülkelerinden daha önce başlanmış ve daha yaygın bir biçimde uygulanmıştı. Daha sonra Pakistan da aynı yolu izledi. Hindistan'da ise bu süreç çok daha sonra, ancak yakın geçmişte başladı.

Neoliberal reformlar 1990'larda ivme kazandı. Hindistan'da, verilen büyük bütçe ve ticaret açıklarının etkisiyle 1980'lerde yavaş yavaş kendini göstermeye başlayan borç sorunu, 1991'de başlayan birinci Körfez Savaşı sırasında petrol fiyatlarının hızla yükselmesi ve Körfez bölgesinde yaşayan gurbetçi işçilerden sağlanan gelirlerin kesilmesiyle birlikte, borç krizine dönüştü. IMF, neoliberal iktisadi reformlar yapılması karşılığında kredi sağladı. Acil müdahaleyi gerektiren ilk krizin atlatılmasının ardından reformların on yıl boyunca sürdürülmesi açıklanmayı gerektiriyor. Uzunca bir süredir neoliberal saflara katılmış ama yerleşik olmayan Hint kökenli iktisatçıların, reformların devamlılık göstermesinde çok önemli bir etkisi oldu. Devletin sunduğu bürokrasiye gömülmüş ve son derece yetersiz altyapı yerine yabancı teknolojiyi ve uluslararası işbirliğini yeğleyen yerli iş dünyasının gelişmesinin de önemli bir katkısı oldu. Son olarak, tüketim arzusu küresel ölçülerde olan, uluslararasılaşmış bir orta sınıfın ortaya çıkmasının etkisinden de söz etmek gerekiyor.

Bunun aksine, Sovyet-Afgan savaşının 1989'da sona ermesinin ardından ABD'nin verdiği askeri ve iktisadi yardımların da kesilmesi Pakistan ekonomisinin bağımlı yapısını iyice gün ışığına çıkardı. Tarihsel olarak tasarrufları ve vergi gelirlerini artıramayan[1] Pakistan yurtiçi yatırımları karşılamak için yabancı

1 1989-90'da tasarruflar Hindistan'da GSYİH'nin yüzde 22'sine ulaşırken, Pakistan'da yüzde 13'ü ancak buluyordu.

sermayeye bağımlı hale gelmişti. Bu bağımlılık, izleyen on yılda iktisat politikasının belirlenmesinde IMF'ye büyük bir güç kazandıracaktı.

Dünya ekonomisiyle bütünleşme amacıyla yapılan reformlar en köklü olanlardı. İthalat tarifelerinde, kotalarda, lisans alma şartlarında ve yabancı yatırımlarda önemli ölçüde serbestleştirme gerçekleştirildi. Reformun ilgi alanının sınırlı olmasının izleri, alternatifleri ve hatta anlamlı bir tartışma yapılmasını bile sistemlice ve varsayım gereği dışlayan neoliberal söylemin özgün özelliklerinde gözlenebilir (bkz. 3. ve 12. bölümler).

(VARSAYIM GEREĞİ) ETKİN BÜYÜME

Neoliberal söylemde bireyler akılcı, mübadele gönüllüdür. Tam rekabet koşullarında tüketim zaman dilimleri arasında etkin olarak dağıtılacaktır ve firmalar mevcut tasarrufları yatırım amacıyla en iyi şekilde kullanacaklardır. Bireysel edimcilerin tercihlerini yansıtan büyüme patikasının varsayım gereği etkin olması gerekir ve hükümet müdahalesine yer yoktur (bkz. 5. bölüm).

Neoliberal iktisadi reform bu etkin büyüme varsayımına dayandırılır. İstikrar ortamı enflasyonun, hükümetin bütçe açıklarının ve dış ticaret dengesizliklerinin azaltılmasını sağlayarak sürdürülebilir bir büyümeye yol açacaktır. Ardından (serbestleştirmeyle eşanlamlı olan), reform süreci basitçe bir hızlandıran işlevi görecektir. Ekonominin yönlendirilmesi diye bir şey olamaz, yalnızca serbest piyasaya geçiş sürecinin hızlandırılması (yaygın eğretilemeyle "derinleştirilmesi") ya da yavaşlatılması söz konusudur.

SERBESTLEŞTİRME: ARAÇLAR VE AMAÇLAR

Etkin büyüme varsayımı neoliberal kuramcıların *söylemini daraltmıştır.* Güney Asya hakkında yapılan anayolcu çözümlemelerin büyük bir kısmı neredeyse yalnızca serbestleştirmenin derinliği, hızı ve uygulanması konusuna odaklanmıştır. İktisat kuramı alanındaki neoliberal karşıdevrimin düşünsel cephanesinin çoğu, savaş sonrası dönemde ithal ikameci stratejileri uygulayan ülke-

lerin deneyimlerinin yakından incelenmesinden elde edilmiştir.[2] Maliyetli, sermaye yoğun bir yapıda olan sanayinin istihdam yaratma kapasitesi de sınırlı kalmıştı. Kendi kendine yeterli bir sanayileşmenin çok uzağında kalan bu ülkelerde sermaye malları ile girdi ithalatına bağımlılık devam etmişti. Sanayileşmeye genellikle tarıma karşı izlenen ayrımcı politikalar eşlik etmişti. Bu tür bir çözümleme, 1980'lerden itibaren genellikle yapısal uyum programlarının içkin bileşenleri olma özelliği taşıyan dışa dönük stratejilere yönelişin önemli öncellerini sağlıyordu.

Ancak, neoliberal gündemin yaygın kabulü beraberinde tamamlayıcı bir çözümleme örüntüsü getirmemiştir. "Reform"un başarısı genellikle istihdam, eşitsizlik ya da büyüme bakımından ölçülmez. Aksine:

> Sorun, daha adil ve sürdürülebilir bir büyümenin aracı olarak görülmesi gereken bu politikaların birçoğunun bizzat birer amaç haline gelmesiydi. Böylece, gerekli diğer politikaların dışlanması pahasına fazla hızlı hareket ederek bu politikalarda aşırıya kaçıldı (Stiglitz 2002, s. 53).

Ahluwalia[3] (2002) ve Bajpai[4] (2002), Hindistan'da serbestleştirilmenin neoliberal bir açıdan değerlendirmesine ilişkin iyi örneklerdir. Ahluwalia'nın iddiası şöyle (2002, s. 69): "Reformların, hükümetin yüzde 8'lik GSYİH büyüme hedefini destekleyecek bir ortamı yaratıp yaratmadığını değerlendirmek için on yıllık aşamacılığın birikimli sonucunu göz önüne alıyoruz".

Aslında Ahluwalia, neoliberalizme özgü iki parçalı çözümlemeye başvuruyor. Birincisi, büyümenin bütünüyle finansal anlamda sürdürülebilir olup olmadığına bakılması; mali açıkta, cari işlemler açığında ve döviz rezervlerinde gözlenen eğilimlerin incelenmesi. İkincisi, serbestleştirmede ne kadar mesafe katedildiğinin, gümrük tarifesi indirimlerinin, (ihracat ile ithalatın toplamının GSYİH'ye

2 Hindistan için bkz. Bhagwati ve Desai (1970), Bhagwati ve Srinivasan (1975).

3 Birinci kuşak serbestleştirme reformlarını uygulamaya geçiren 1991-96 dönemi Kongre Partisi hükümetinin maliye bakanı.

4 Amerika'da yaşayan Hint kökenli bir iktisatçı olan Bajpai, 1990'larda Hindistan'da serbestleştirme gündeminin reklamının yapmak konusunda epeyce çaba göstermişti.

oranı olarak hesaplanan) dünya ekonomisi ile bütünleşme derecesinin, doğrudan yabancı yatırımların düzeyinin, fiyat kontrollerinin kaldırılmasının ve iktisadi düzenlemelerden arındırmanın ölçülmesi.[5]

Bajpai de aynı yolu takip eder. Çeşitli kaynaklara bakarak liberal politika reformlarının genel bir değerlendirmesini yapar; devalüasyon, cari işlemler hesabında konvertibilitenin sağlanması, ticaretin serbestleştirilmesi, DYY girişlerinin teşvik edilmesi, sermaye piyasalarının portföy yatırımlarına açılması, yerli şirketlerin yabancı sermaye piyasalarında işlem yapmasına izin verilmesi. Bajpai, Hindistan'ın dünya ekonomisiyle bütünleşmesinden kaynaklanan değişimler haricinde bu "reformlar"ın başka ne tür etkilerinin olduğuna laf arasında bile değinmez. Ağırlıklı ortalamaya bakıldığında gümrük tarife oranının 1990'larda yüzde 90'dan yüzde 30'un altına düştüğünü, yabancı yatırımların GSYİH'nin yüzde 0,1'inden yüzde 1'ine ve ticaretin GSYİH'ye oranının yüzde 18'den yüzde 30'a yükseldiğini belirtir.

Neoliberal düşüncenin arka planında yer alan akılcı bireylerin en uygun şekilde davrandıkları ve mübadelenin gönüllü olduğu varsayımları, büyüme düzeyinin tanım gereği bireysel tercihleri yansıttığını, dolayısıyla da serbest piyasada refahı azamileştirdiği anlamına gelir. Reformun başarılı sonucu ile serbestleştirmenin uygulanma derecesi, a priori[6] aynı anlama geldikleri varsayımı sayesinde keyfi bir biçimde örtüştürülür.[7]

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Neoliberal söylemde sürdürülebilirlik kavramının içi ciddi bir şekilde boşaltılmıştır. Bu söylemin birinci yönü siyasi sürdürülebi-

5 Altyapı ve eğitimden şöyle bir bahsedilip geçilir, ancak bu serbestleştirmenin sürdürülebilirliği ve uygulanmasıyla ilgili ana amaca gölge düşürmez.

6 *a priori*: (Latince) önsel, deneye dayanmayan ve uslamlama yoluyla ortaya konan. *-çev*

7 Dolayısıyla, serbestleştirmenin üretkenlik ve yatırım düzeyi, toplumsal uyum, siyasi ve toplumsal istikrar, araştırma ve geliştirme harcamalarının düzeyi ya da ihracatın daha dinamik sanayi sektörlerine doğru çeşitlendirilmesi gibi şeyler üzerindeki etkilerini incelemeye gerek kalmaz.

lirlik, yani serbestleştirilmenin "sağlama alınıp" alınmadığıyla ilgilidir. Serbest ticaret düzenlemelerini temel alan bölgesel ticari birliklere[8], merkez bankasının bağımsızlığına ve tabii ki IMF/Dünya Bankası şartlılık ilkesine bağlı kalınması bu açıdan önemlidir. Aynı zamanda kavramın alanı biraz daha genişleyerek dar bir finansal anlayışı (mali ve ticari açıkları) da içine alır. Farklı büyüme patikalarının uzun dönemli kalkınma açısından farklı sonuçlarının olabileceği dikkate alınmaz.

Sachs ve diğerleri (2000), daha fazla neoliberal iktisadi reform yapılmasının, ülkeye gelen DYY hacminin yılda on milyar dolara çıkmasına yardım ederek Hindistan'ın DYY cezbetmekte daha başarılı olan diğer Asya ülkeleriyle rekabet etmesini sağlayabileceğini savunuyorlar. Bu yazarlar, Hindistan'daki DYY'nin hacmiyle değil de mizacıyla ilgili önemli bir farkı gözden kaçırıyorlar. Örneğin, Çin'e gelen DYY'nin çoğu ihracata yönelik, yeni alanlara yapılan yatırımlardan oluşmaktadır. 1990'lara gelindiğinde, ihracattaki artışın büyük bir kısmı kısmen ya da tamamen yabancıların elinde olan işletmelerden kaynaklanıyordu (bkz. Chandra 1999). Aksine, Hindistan'da ise DYY'nin büyük bir kısmı iç piyasaya satış yapma amacıyla geliyordu. Hindistan'da ortak girişimler hep geçici süreli olmuş, çok geçmeden yabancı yatırımcılar yerel ortaklarını satın alarak devre dışı bırakmışlardı. Coca-Cola, dağıtım ağını elde etmek amacıyla yerli Parle markasını satın almıştı. Pepsi de benzer biçimde Duke markasını satın almıştı. DYY, dinamik bir ihracata dayalı büyüme sürecine ve teknolojik gelişmeye yol açmadı. Hindistan'ın ihracat yapısı, yavaş büyüyen piyasalara yoğunlaşmış düşük teknolojinin kullanıldığı ürünlerin hâkimiyetinde olmayı sürdürüyor: "Tam anlamıyla uygulandığında ticaretin serbestleştirilmesi mevcut rekabetçi üstünlüklerin kullanılmasına yardımcı olur; faaliyetlerde gelişme göstererek uluslararası piyasalara girilmesini sağlayacak en iyi uygulamalara yaklaşılmasını teşvik eder. Ancak, kendi başına ihracatın büyümesine dinamizm kazandırması olası değildir" (Lall 1999, s. 1784).

8 1990'ların başında Meksika'nın Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması'na (NAFTA) dahil olması bunun bir örneğidir.

ALTERNATİFLER

Reformun "serbestleştirme" ile eşanlamlı olduğu, yalnızca uygunlama derecesine bakmanın yeterli olacağı varsayımı gerçek *alternatiflerin* varlığını göz ardı ediyor: Neoklasik iktisatçılar varsayımsal olarak bir alternatif bulunması ihtimalini kabul etmezler. Güney Asya'ya biraz daha yakından bakılması, neoliberalizmin daralan söyleminin reform sürecinin tam anlamıyla çözümlenmesini ve yararlı hükümet müdahalesi olanağını nasıl engellediğini gözler önüne seriyor.

Bangladeş'te büyüme tekstil ürünleri ihracat artışıyla sürdürülmüştür. 1970'lerin sonlarında önem kazanmaya başlayan sanayi, 1986-87'ye gelindiğinde toplam ihracatın yaklaşık yüzde 30'unu gerçekleştiriyordu. 1990'lara gelindiğinde, yüzde 90'ı kadın olmak üzere 1,5 milyon kişi bu sektörde istihdam ediliyordu. Bu başarı, neoliberal reformların genişletilerek derinleştirilmesini haklı göstermekte kullanıldı. Ancak, bu lokomotif sektörün sürdürülebilirliği konusunda bazı sorular sorulması gerekiyor. Kalkınmış ülkelerin tekstil ürünlerine uyguladıkları kotalardan (özellikle de çok elyaflılar anlaşmasından, MFA) etkilenmeyen Bangladeş, kalkınmakta olan ülkeler arasında boş bir nişi doldurmuştu. Eğer önerildiği üzere kotalar 2005'te kaldırılacak olursa Bangladeş, başta Çin olmak üzere yeniden diğer büyük ülkelerin rekabetiyle karşı karşıya kalacak. Sanayinin üretim kapasitesini ve becerilerini başarıyla geliştirip geliştiremeyeceği, bu olmadığı takdirde rekabetçi kalabilmek için çalışma koşullarını ağırlaştırarak ücretleri baskı altına almaya mı yönelineceği sorusu hâlâ cevaplanmayı bekliyor. Süreci etkileyerek sektörü daha arzulanır, daha ilerlemeye açık bir dinamik rekabet patikasına doğru itme konusunda hükümete rol düşmektedir. Devletin gerekli yeterliliğe sahip olup olmadığı, neoliberal söylemin serbestleştirmeyi derinleştirme vurgusunun devleti harekete geçmekten alıkoyup koymayacağı hakkında gerçekçi kuşkular bulunuyor.

Hindistan, kademeli olmakla birlikte, istikrarlı bir biçimde neoliberal reformları uygulamaya geçirmiştir. Ahluwalia'ya (2002) göre bunun sebebi, çoktürel [*heterojen*] ve kaotik bürokrasinin yavaş işleyişidir. Kapsamlı düzenlemenin söz konusu olduğu emek piyasası

gibi neoliberalizmin resmen uygulanmadığı alanlarda bile üretim, giderek yaygınlık kazanan taşeronluk yöntemiyle düzenlemenin olmadığı kayıt dışı sektöre kaydırılarak uygulamada düzenlemelerden kurtulma yoluna gidilmektedir. Örneğin, fazlasıyla yüceltilen yazılım sektörünün ihracatı 1990'larda yüz milyon dolardan yaklaşık sekiz milyar dolara yükselmiştir. Ancak, bu sektörün ekonominin geneline etkisi sınırlıdır. Çoğu durumda verilen masraflı eğitimin, çok daha dolgun maaşlı işlerde çalışmak için yurtdışına göç edenleri yetiştirmekten başka bir faydası bulunmuyor. Evans (1995), bilgisayar kodları ihraç edip karşılığında pahalı markalı yazılım ve donanım ithal etme biçiminde tezahür eden mevcut örüntünün, on dokuzuncu yüzyılın sömürge ticaretinin ayırt edici özelliği olan (pahalı) kumaşlar almak için (ucuza) pamuk satma örüntüsünü rahatsız edici bir biçimde anımsattığını belirtir.

Pakistan, politika biçimlendirme ve uygulama anlamında ciddi kısıtlamalarla karşı karşıyadır. IMF, gündemin belirlenmesinde egemenliğini sürdürüyor. Diğer dışsal etkenler de önemlidir; örneğin Keşmir anlaşmazlığı Hindistan ile askerî bir dengenin kurulmasını amaçlayan yurtiçi savunma ekonomi politiğine destek oluyor. Biriken iç ve dış borçların faiz ödemeleri de hesaba katıldığında, savunma harcamalarının getirdiği yük, kalkınma sağlıyalacak harcamaları engelliyor. İthalat tarifelerinin azaltılmasını kapsayan serbestleştirme yükümlülüğü, kaynakların harekete geçirilmesine yönelik çabaları baltalıyor. Yüksek bütçe açıkları, finansal serbestleştirmenin etkisiyle birleşince reel faiz oranlarını yukarı çekerek özel sektör yatırımını zayıflatıyor. Böylesi kökleşmiş çelişkilerin varlığı, serbestleştirmenin, altta yatan siyasi-iktisadi kısıtların politika uygulaması üzerindeki etkilerinin gerçekçi bir değerlendirmeye tabi tutulmaksızın biçimlendirilmiş olduğunu gösteriyor. IMF'ye sürekli söz verilmesine karşın, kaynakları (vergileri) harekete geçirerek bütçe açığını kapatma konusunda başarısız olunması yerinde bir örnektir.

Rodrik (2000), dünya ekonomisiyle bütünleşmenin kalkınma stratejisinin yerine geçemeyeceğini savunuyor. Kalkınma giderek küresel bütünleşmeyle eşanlamlı olarak görülürken, ticaret ve yatırım hükümet politikasının değerlendirmesinde ölçüt olarak alı-

nıyor. Gerçekte "bütünleşme" alternatifleri dışlayabilir (bkz. 5. ve 10. bölümler). Rodrik, küreselleşmenin kalkınma gereksinimleri bakımından değerlendirilmesi gerektiğini, bunun tersinin anlamlı olmayacağını ifade ediyor.

Dışa açıklık ile büyüme arasında olumlu bir ilişki olduğu konusunda neredeyse tam bir görüş birliği olmasına karşın, "uluslararası ticaret çözümlemesinde kirli, küçük bir sır bulunur. Korumacı politikaların ölçülebilir maliyetleri (gümrük tarifeleri ile ithalat kotalarından kaynaklandığı söylenebilecek gerçek gelirdeki azalmalar) o kadar da büyük değildir" (Krugman 1995, s. 31).

Genellikle unutulan başka bir gerçek daha var. Serbestleştirme ve bütünleşme sadece kontrollerin kaldırılmasıyla, hükümet müdahalesinden vazgeçilmesiyle ilgili değildir. Bazen "beleşe öğle yemekleri"[9] olabilir, ancak serbest piyasa diye bir şey yoktur. Aslında kurumsal gereksinimler bulunmaktadır. Rodrik, (gümrükler, sağlıkla ve bitki sağlığıyla ilgili düzenlemeler, fikrî mülkiyet hakları gibi) WTO yükümlülüklerinin tamamına riayet etmenin tipik bir az kalkınmış ülkeye maliyetinin yüz elli milyon doları bulacağını vurgular. Kız çocuklara temel eğitim olanağının sağlanması gibi (bkz. Sen 1999) bir alternatifin sağlayacağı potansiyel olarak muazzam kazançlar şüphesiz, Krugman'ın belirttiği ticaretten kaynaklanacak küçük kazançları dengeleyip aşacaktır. Güney Asya, sosyal kalkınmışlık düzeyinin çok geri olmasıyla dikkati çeken bir bölgedir. Sri Lanka'nın çarpıcı bir istisna teşkil ettiği bölgenin diğer iki ülkesi Bangladeş ve Pakistan'da okur yazarlık oranı 2000'de yüzde 40'ın biraz üzerine ancak çıkmaktadır. Dünyanın diğer bölgeleriyle karşılaştırıldığında, toplumsal cinsiyetle ilgili sonuçlarda da çarpıcı eşitsizlikler bulunmaktadır. 1999'da, herhangi bir düzeyde eğitim alan kadınların toplama oranı yalnızca yüzde 28'i idi. Kişi başına gelir bakımından bölgenin orta gelir düzeyli ülkeler grubunda yer almasına karşın, bu rakam dünyanın en düşük oranlarından biridir.

9 *beleşe öğle yemeği*: Burada, "beleşe öğle yemeği yoktur" [there is no free lunch] deyişiyle ifade edilen, özellikle kamusal hizmetlerle ilgili olarak kullanılan neoliberal görüşe atıfta bulunuluyor. Bu görüş ücretsiz sağlanan hizmetlerin (örn. eğitim) aslında bir maliyetinin olduğunu ve bunun da bir şekilde birileri tarafından karşılanması gerektiğini ifade eder. *-çev*

SONUÇ

Neoklasik iktisat kuramının a priori varsayımları söylemin daralmasına yol açmıştır. Neoliberal söylem, siyasi ve finansal sürdürülebilirliğin, uygulama derecesinin ölçülmesiyle sınırlı kalan, daha geniş bir içeriği olan büyümenin sürdürülebilirliği ve gerçek alternatiflerin varlığı tanımlarıyla ilgilenmeyen bir söylemdir.

KAYNAKÇA

Ahluwalia, M.S. (2002) "Economic Reforms in India Since 1991: Has Gradualism Worked?", *Journal of Economic Perspectives* 16 (3), s. 67-88.

Bajpai, N. (2002) "A Decade of Economic Reforms in India: The Unfinished Agenda", Harvard Centre for International Development, Çalışma Metni No.89.

Bhagwati, J. ve Desai, P. (1970) *India: Planning for Industrialisation, Industrialisation and Trade Policies Since 1951*. Oxford: Oxford University Press.

Bhagwati, J. ve Srinivasan, T.N. (1975) *Foreign Trade Regimes and Economic Development: India*. Columbia: Columbia University Press.

Chandra, N.K. (1999) "FDI and Domestic Economy: Neoliberalism in China", *Economic and Political Weekly*, 6 Kasım.

Dreze, J. ve Gazdar, H. (1996) "Uttar Pradesh: The Burden of Inertia", J. Dreze ve A. Sen (der.) *Indian Development: Selected Regional Perspectives* içinde. Oxford: Oxford University Press.

Evans, P. (1995) *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*. Princeton: Princeton University Press.

Krugman, P. (1995) "Dutch Tulips and Emerging Markets", *Foreign Affairs*, Temmuz/Ağustos.

Kumar, N. (2000) "Economic Reforms and Their Macro-Economic Impact", *Economic and Political Weekly*, 4 Mart.

Lall, S. (1999) "India's Manufactured Exports: Comparative Structure and Prospects", *World Development* 27 (10), s. 1769-86.

Rodrik, D. (2000) "Can Integration into the World Economy Substitute for a Development Strategy?", World Bank EBGDE European Conference, 26-28 Haziran.

Sachs, J.D., Bajpai, N., Blaxhill, M.F. ve Maira, A. (2000) "Foreign Direct Investment in India: How Can $10 Billion of Annual Inflows be Realised?", Centre for International Development (Harvard University) ve Boston Consulting Group, 11 Ocak.

Sen, A. (1999) *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press [*Özgürlükle Kalkınma*, çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, 2004].

Stiglitz, J.E. (2002) *Globalisation and its Discontents*. Londra: Penguin [*Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı*, çev. Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural, Plan B Yayınları, 2004].

29

JAPONYA'DA NEOLİBERALİZM

Makoto Itoh

Japonya'da iktisat politikalarıyla ilgili temel tutumun neoliberalizme doğru yön değiştirmesinin üzerinden yaklaşık yirmi yıl geçti. Neoliberalizm Japonya'da ilk başlarda idari bir reform biçimini aldı. Başbakan Suzuki, 1981'de devletin ağırlaşan mali krizini çözüme kavuşturmak için ulusal bütçenin denkliğini sağlamakla görevlendirdiği özel bir komisyon kurmuştu. Komisyon, bu amaca ulaşabilmesi için hükümeti küçültüp rolünü azaltacak idari reformlar yapılmasını tavsiye etmişti. Bu reformlar, kamu personeli sayısının azaltılmasını, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesini ve çeşitli alanlardaki düzenlemelerin kaldırılmasını kapsıyordu. Bu yöndeki çalışmalar bu tarihten sonra aralıksız sürdürülecekti.

Reformların arkasında, serbest ve rekabetçi piyasa ilkelerinin en etkin ve akılcı iktisadi düzenin oluşturulmasını sağlayacağı ideolojisi yatıyordu. Kapitalist firmalar, özellikle de büyük şirketler, bu neoliberal politikalar sayesinde ticaret yapmanın, finansla ilgilenmenin, yatırım yapmanın ve daha ucuza düzensiz çalışan işçiler istihdam ederek ücret giderlerini "rasyonelleştirme"nin kolaylaştığını gördüler. Bir yandan ABD ve Avrupa kökenli ulusötesi şirketler Japonya'daki satış ve yatırımlarını artırırken, öte yandan da, Japon sanayi girişimlerinin ulusötesileşmesi giderek hız kazandı. Japonya'nın toplumsal-iktisadi düzeni, pek çok bakımdan

Amerikan modeli örnek alınarak yeniden şekillendirildi. Japon iş çevrelerinde, başta ABD'deki iş olanakları olmak üzere uluslararası iş olanaklarından faydalanabilmek için bunun elzem olduğu kabul ediliyordu.

Bütün bunlar olurken işçilerle diğer savunmasız kesimlerin iktisadi yaşantısı kötüleşti ve daha istikrarsız hale geldi. 1970'te yüzde 35,4 olan sendikalaşma oranının 2003'e gelindiğinde yüzde 19,6'ya gerilemesinden de görülebileceği üzere, Japonya'da sendikaların gücü azaldı. Özelleştirmelerin kamu sektörü sendikalarına ağır darbe indirmesi sendikaların güçlerini önemli ölçüde geriletti. 1985'te üç kamu iktisadi teşebbüsünün (Japonya Ulusal Demiryolları [JNR], Nippon Telgraf ve Telefon Kamu Kuruluşu ile Japonya Tütün ve Tuz Kamu Kuruluşu) özelleştirildiğinde, amaçlananın bu kurumların açıklarının devlet bütçesine getirdiği yükten kurtulmak, özelleştirilen teşebbüslerin hisselerinin satılmasıyla devlete kaynak yaratmak ve piyasa ekonomisinin rekabetçi gücünü geliştirmek olduğu söylenmişti. Ancak, bu özelleştirme politikasının uygulamadaki önemli bir etkisi de sendikaların mücadeleci kanadının zayıflatılması oldu. Örneğin, JNR'ın özelleştirilerek altı JR (Japon Demiryolları) şirketine bölünmesi süreci sırasında acımasız bir "rasyonelleştirme" politikası izlenerek 1982'de 400,000 olan işçi sayısı 1987'ye gelindiğinde yarıya kadar düşürüldü. Sendika aktivistleri ile üyelerinin seçilerek işten atılmasının, kalan üyelere karşı ayrımcılık uygulanmasının etkisiyle JNR/JR şirketlerinde çalışan sendikalı işçi sayısı aynı dönemde 200,000'den 40,000'e geriledi. 1996 itibarıyla, 39 yerel çalışma ilişkileri komisyonu 14,000'den fazla işçiyi kapsayan 131 vaka için kurtarma talimatları hazırlanması tavsiyesinde bulundu. ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) da söz konusu vakalarla ilgileniyordu. Bütün bunlara karşın, hükümetin ve mahkemelerin de desteğini arkasına alan JR şirketleri bu tavsiyelere riayet etmeyeceklerdi.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Japonya İşçi Sendikaları Genel Konseyi (Sohyo), büyük ölçüde JNR'a ve diğer kamu sektörü sendikalarına dayanarak sol eğilimli güçlü bir emek hareketi oluşturmuştu. Özelleştirmenin bu sendikalara indirdiği ağır darbe Sohyo açısından da yıkıcı sonuçlar doğurdu. Japonya emek

hareketi, özelleştirmeler biçimini alan bu neoliberal saldırıya karşı direnme konusunda etkin bir birliktelik sergileyemedi. Bunun bir nedeni, esasen özel sektörde örgütlenen Domei (Japonya İşçi Konfederasyonu) ile Sohyo arasındaki, kökenleri geçmişe uzanan ayrılıktı. Siyasi merkeze daha yakın duran Domei iş dünyasıyla işbirliği içinde hareket etme eğilimindeydi. Sonuç, Japonya işçi sendikaları hareketinin ana ağırlık noktasının Domei'ye kayması oldu. 1989'da kendini fesheden Sohyo ile Domei birleşerek ulusal çapta yeni bir sendikal örgütlenmeye gittiler: Rengo (Japonya İşçi Sendikaları Konfederasyonu).

Sohyo'nun feshedilmesi ve Japonya emek hareketinin sol kanadının güç kaybetmesi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının etkilerini hisseden Japonya Sosyalist Partisi (JSP) üzerinde şok etkisi yarattı. JSP'nin sosyalist duruşunu terk ederek sosyal demokrat "gerçekçi" çizgiye yönelmesinin nedenlerinden birisi de budur. 1994'te Japonya Liberal Demokrat Partisi (LDP) ile geçici bir koalisyon hükümeti kurması, JSP'nin barışçı ve sosyalist politikalarının biraz daha geri plana itilmesine yol açtı. Parti ismini 1996'da Japonya Sosyal Demokrat Partisi (SDPJ) olarak değiştirdi. 1990'lara gelinceye değin, parlamentoda yaklaşık üçte birlik bir ağırlığı olan parti bu tarihten sonra giderek güç kaybetmeye başladı. Tek sandalyeli seçim bölgesi sistemine geçilmesi bu güç kaybını daha da hızlandırdı. Kasım 2003'te Temsilciler Meclisi'nin alt kanadı için yapılan genel seçimlerde SDPJ toplam 480 sandalyenin ancak 6'sını kazanabilirken, 1990'larda kısmen de olsa JSP/SDPJ'nin oylarını kendine çekerek güçlenen Japonya Komünist Partisi 11 sandalye kaybederek 9 sandalyeye geriledi. 177 sandalye kazanarak seçimlerden en büyük iki partiden biri olarak çıkan Japonya Demokrat Partisi sonuçta eski JSP'nin popülaritesini ele geçirmiş oldu. Sonuç olarak, neoliberal politikaların uygulanmasını kolaylaştıran muhafazakâr eğilimler ideolojik alanın yanı sıra, Japonya siyasetinde de ağırlığını açıkça artırmıştı.

Japonya kapitalizminin mali krizi ve devletin finansal açıdan yeniden yapılandırmasının getirdiği maliyet giderek daha fazla ölçüde işçilerin ve halkın toplumsal açıdan korunmasız tabakalarının omuzlarına yüklendi. Üretkenlik artışlarına rağmen, gerçek

ücretler yerinde sayarken, ücret giderlerini azaltan "rasyonelleştirme" politikası çoğu işyerinde daha kolay uygulanır hale geldi. 1989'da yüzde 3'lük tüketici vergisi uygulaması başladı ve bu oran 1997'de yüzde 5'e yükseltildi. Yurttaşların tıbbi hizmetler için ödedikleri katkı payı oranı yüzde 10'dan 1997'de yüzde 20'ye, 2003'te ise yüzde 30'a yükseltildi. Öte yandan, kurumlar vergisi oranı yüzde 42'den yüzde 30'a indirilirken, en yüksek marjinal gelir vergisi oranı yüzde 75'ten yüzde 37'ye düşürüldü. Veraset vergisi oranında yapılan önemli indirimle birlikte düşünüldüğünde nüfusun varlıklı kesimleri lehine uygulamalara ağırlık veriliyordu.

1998'de koruyucu nitelikte iş yasalarında genel bir gevşetme yoluna gidildi. İş bulma bürolarıyla ilgili düzenlemelerin serbestleştirilmesiyle birlikte, iş bulma ticaretinin kapsamına giren işlerde artış oldu. Herhangi bir düzenlemeye tabi olmaksızın işçilere fazla mesai yaptırılması imkânı sağlandı ve yarızamanlı işlerle ilgili bir yıllık zaman kısıtlaması kaldırıldı. Böylece, şirketlerin yarızamanlı çalışacak kadın işçileri uzun sürelerle işe almasının yolu açılmış oldu. Bu tür neoliberal emek politikalarının, rekabetçi emek piyasasında kapitalist şirketlerin işçileri esnek bir şekilde çalıştırarak daha ucuza kullanma özgürlüklerini genişlettiği açıktır.

EYTİŞİMSEL DEĞİŞİM VE KISIR DÖNGÜ

Peki, neoliberal politikaların Japonya ekonomisi üzerinde ne gibi etkileri oldu? Japonya, sahip olduğu ekonomik güç nedeniyle 1980'lerin sonlarına kadar küresel bir ilgi odağı olmayı sürdürdü. Birinci ve ikinci petrol şoklarının neden olduğu yıkımı giderip toparlanan Japonya ekonomisinin büyüme hızı, bir önceki çeyrek yüzyıllık zaman dilimiyle karşılaştırıldığında 1974-1990 döneminde yarı yarıyadan fazla azalmasına karşın (yüzde 3,9'e gerilemişti) diğer ileri ülkelerin çoğundan daha güçlü bir performans sergiledi. Bretton Woods sisteminin dağılmasının ardından yenin sürekli değer kazanmasına karşın (1971'de 360 olan dolar-yen paritesi 2004'e gelindiğinde 110'a kadar gerilemişti), yaşam boyu istihdamı, kıdeme dayalı ücret sistemini ve şirket temelli sendikaları kapsayan Japon tarzı iş yönetimi işçilerin sadakatini sağlayarak firma-

ların dünya piyasalarında rekabetçi güçlerini muhafaza etmelerini sağlamıştı. Sonuçta Japonya'nın ticaret fazlası artmaya devam etti. 1987'de Japonya'nın kişi başına milli gelir düzeyinin ABD'yi geride bırakması, Japonya'nın dünyanın "bir numaralı" ekonomisi olduğu izlenimini iyice güçlendirdi.

Ancak, günümüzde "kayıp on yıl" olarak anılan 1990'larda Japonya ekonomisi umulmadık ve çarpıcı bir gerilemeyle karşı karşıya kaldı. Bazı yıllarda eksiye düşen yıllık büyüme hızı bu dönemde ortalama olarak yüzde 1'in altında kaldı. "Kayıp on yıl", yeni yüzyıla da bir ölçüde sirayet etti. Japonya ekonomisindeki çarpıcı kötüye gidiş, Japonya kapitalizminin 1980'lerdeki başarılı yeniden yapılanmasının eytişimsel bir sonucuydu. İşçilerle sendikaların da desteğiyle büyük Japon firmaları, işyerlerinde giderek daha gelişkin bilgi teknolojileri ile otomasyon sistemlerini kullanıma sokarak rekabet güçlerini sürekli artırdılar. Daha ucuza çalıştırılan yarızamanlı işçilerle diğer düzensiz çalışan işçilerin de bu sürece katkısı oldu. Bence, Japonya neoliberalizmi Keynesçiliğin başarısızlığına gösterilmiş bir tepkiden ibaret değildir; bunun yanı sıra, bilgi teknolojisi aracılığıyla emek piyasaları dahil olmak üzere, rekabetçi piyasaların yeniden canlandırılması anlamında kapitalizmin gelişiminde maddi bir temeli bulunmaktadır.

Bankalara olan borçlarını 1980'lerde temizlemeyi başaran büyük Japon firmalarının çoğu atıl para sermaye stokları biçiminde tutulan, gerçek yatırımlara dönüşmeyen sermaye fazlaları biriktirme eğilimi gösteriyordu. Ayrıca, hisse senetleri, değiştirilebilir tahviller ve başka türde menkul kıymetler ihraç edip para sermaye elde etmek amacıyla, hem yurtiçi hem de yurtdışı sermaye piyasalarından temin ettikleri doğrudan finansmanı artırmışlardı. Buna karşıt olarak, ülkenin yüksek düzeyde seyreden hanehalkı tasarruf oranına (1980'lerde yüzde 20'nin üzerindeydi) bağımlı olan Japon bankaları, 1970'lere gelinceye değin, büyük firmalara kredi vermeyi sürdürdüler. Güvenilir kredi müşterilerini kaybetmeye başlayan bankalar yeni iş alanlarına yönelerek konut finansmanı sağlamanın yanı sıra, orta ve küçük ölçekli firmalara, gayrimenkul şirketlerine ve inşaat şirketlerine kredi vermeye başladılar.

ABD ile yaşanan ticari sürtüşmeleri hafifletmek amacıyla yenin ABD doları karşısında değer kazanmasını hedefleyen 1985 tarihli Plaza Antlaşması'nın (bkz. 9. bölüm) hemen sonrasında Japonya'da faiz oranının düşürülmesi yurtiçi talepte güçlü bir canlanma yarattı. Büyük Japon şirketlerinin elinde biriken atıl para sermaye stokları hızla yabancı yatırımlara ve yurtiçi spekülatif yatırımlara yönelmeye başladı. Yenin değer kazanması, Japon imalat sanayi firmalarını, başta Doğu ve Güneydoğu Asya bölgesinde olmak üzere doğrudan yabancı yatırımlarını artırmaya teşvik etti. Büyük şirketler de yabancı hisse senetleriyle tahvillere yönelerek yabancı portföy yatırımlarını artırdılar. Aynı zamanda, büyük şirketlerin, Japon bankaları ile diğer finansal kurumların ellerinde bulunan atıl para sermaye stokları, ülkedeki gayrimenkul spekülasyonlarına ve Tokyo hisse senedi piyasasına neredeyse boca edildi. Bu para akışları, 1986 ile 1990 arasındaki kısa süre içerisinde Japonya gayrimenkul ve sermaye piyasalarında devasa bir spekülatif balon oluşmasına yol açtı. Sonuçta ortaya çıkan iktisadi patlamanın yeni uygulanmaya başlanan neoliberal iktisat politikalarının başarısını gösterdiği savunuluyordu. Ancak, 1990'ların başlarında spekülatif balonun patlaması, bu on yıllık dönemin ortasına gelindiğinde varlıkların değerinde 1.000 trilyon yenlik, başka bir deyişle ülke GSYİH'sinin 2,4 katı büyüklükte bir toplam kayba yol açtı. Bu miktar, 1929 Büyük Krizi'nde ABD GSYİH'sinin 1,9 katına ulaşan sermaye kaybıyla karşılaştırılabilecek büyük bir kayıptı.

Varlıkların değerinde yaşanan bu muazzam erime, Japon bankaları ile diğer finansal kurumlar açısından ciddi bir batık krediler sorunu yaratırken, hanehalkları ise eksi hisse senedi getirileriyle karşılaştılar. Bundan başka, 1987'de Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS), 1992'den itibaren geçerli olmak üzere uluslararası faaliyetlerde bulunan bankaların özsermayelerinin toplam varlıklara oranını yüzde 8'in üzerinde tutmalarının zorunlu olmasını karara bağladı. Bu antlaşma, Japon bankalarının uluslararası olarak hızla genişlemesi karşısında Batılı bankerlerin giderek artan kaygılarını yansıtıyordu. Antlaşma yapıldığında Japon bankaları, hisse senedi fiyatlarındaki artış (yani hisse senetlerinin şimdiki fiyatları ile alım fiyatları arasındaki fark) sayesinde ortaya çıkan

potansiyel sermaye kazançlarının yüzde 45'inin özsermayelerinin bir parçası olarak kabul edilmesi nedeniyle bu koşulu yerine getirebileceklerine inanıyorlardı. Ancak, Tokyo hisse senedi piyasasının çökmesinin bir sonucu olarak potansiyel sermaye kazançlarının da yok olması, hatta eksiye dönmesiyle birlikte, uygulamada bu koşulu sağlamanın o kadar da kolay olmadığı ortaya çıkacaktı.

Japonya Merkez Bankası, yurtiçi talebi canlandırmak ve bankaların karşılaştıkları finansal güçlükleri hafifletmek amacıyla 1990'da yüzde 6 olan resmî faiz oranını kademeli olarak indirerek Eylül 2001'de yüzde 0,1'e kadar düşürdü. Ancak, başka etkenlerin yanı sıra, hisse senedi ve gayrimenkul fiyatlarının düşmesinin de etkisiyle bankaların özsermayelerinin sürekli olarak küçüldüğü göz önüne alındığında, bankaların sağlanan kolay kredi koşullarından yararlanmaları giderek zorlaşmıştı. Aksine, bankalar BIS koşullarını karşılayabilmek için açtıkları kredileri azaltmak zorunda kaldılar. Müşterileri ağırlıklı olarak orta ve küçük ölçekli firmalar, gayrimenkul şirketleri ile inşaat şirketlerinden oluşan bankalar sürekli güçlüklerle karşılaştılar ve sonuçta banka kredilerinin sınırlanması bu işletmeleri daha da baskı altında bıraktı. Şirket iflasları yıldan yıla artış gösterdi: 1992-1995 arasında yaklaşık 14,000 şirket iflas ederken, bu sayı giderek artıp 2000'de 19,000'e ulaştı.

Japon işçilerin üçte ikisinden fazlasının orta ve küçük ölçekli işletmelerde çalışması nedeniyle bu iflaslar ülkede işsizliğin artmasının en önemli nedenlerinden biriydi. Ayrıca, DYY'ler aracılığıyla Japon firmalarının ulusötesileşmesi sürecinin hızlanmasıyla birlikte, Japonya imalat sanayisinin istihdam düzeyi 1992'den itibaren azalmaya başlamıştı. Bu gelişmelerin sonucunda, 1990'da yaklaşık yüzde 2 olan işsizlik oranı 2002'de yüzde 5,7'ye yükseldi. Japonya'da hesaplamalarda kullanılan işsizlik tanımının son derece dar kapsamlı olduğu düşünüldüğünde, Batı ülkeleriyle karşılaştırılabilecek rakamlar elde etmek için resmî istatistiklerin ikiyle çarpılması gerektiğine inanılıyor. Bu durumda, Japonya'daki işsizlik oranı durgunluk yaşayan Avrupa ekonomileriyle karşılaştırılabilecek bir düzeye geliyor.

İşsizliğin artması, ikramiyelerle fazla mesai ücretlerinin düşürülmesi ve daha ucuza çalışan yarızamanlı işçilerin kullanılması

hanehalkı gelirlerinde önemli bir düşüşe yol açmıştır. Tahmin edilebileceği üzere, yurtiçi tüketim talebi 1990'ların başlarından bu yana gerilemiştir. Atıl kapasiteler düşünüldüğünde, yatırım talebi de durgunlaşmıştır. Dolayısıyla, Japon bankalarının bir türlü çözüme kavuşturamadıkları batık krediler sorunu, aksine, ekonominin deflasyon sarmalına sürüklenmesinde rol oynamıştır. Sonuç bir kısır döngüdür: Batık krediler ve sermaye tabanlarının küçülmesi nedeniyle bankaların güçlüklerle karşı karşıya kalması, kredi sıkışması nedeniyle orta ve küçük ölçekli firmaların sıkıntıya düşmesi, bunların sonucunda işçilerin istihdam ve gelir düzeylerindeki bozulmanın bir yandan tüketici talebini baskılaması, öte yandan da gayrimenkul ve hisse senedi fiyatlarını düşürmesi.

KARMAKARIŞIK İKTİSADİ POLİTİKALAR

Başbakan Koizumi'nin lideri olduğu bugünkü Japon hükümeti Mayıs 2001'de iktidara geldi[1]. Temelde neoliberal bir tutum benimseyen Koizumi, "piyasa"nın sağlıklı bir biçimde işlemesini desteklemek amacıyla hükümet müdahaleleri ile bürokrasinin ortadan kaldırılmasına odaklanıyor gibi gözüküyor. Örneğin, posta hizmetleri sisteminin özelleştirilmesinin Japonya'da bir "zorunluluk" olduğu ilan edilmişti. Ayrıca kabine, yeni devlet tahvili ihracını 2002 mali yılından itibaren 30 trilyon yenle sınırlayacağına ve batık banka kredileri sorununu iki üç yıl içinde çözümleyeceğine söz vermişti.

Ancak, bu politikalar, Japonya ekonomisinin içinde bulunduğu kısır döngünün yetersiz tahlil edilmesine dayanıyor. Spekülatif balon ile neoliberal özelleştirme arasındaki, finansal piyasaların düzenlemelerden arındırılması ile emek piyasasının yeniden yapılandırılması arasındaki bağ göz ardı ediliyor. Japonya toplumunu daha şirket odaklı bir düzen temelinde yeniden biçimlendirme eğilimi gösteren neoliberal reform, gelir ve servet eşitsizliklerinin artmasına yol açmıştır. Hükümet, yenin değer kazanmasının ardından çevre ülkelerden kaynaklanan rekabetçi baskının artması sonucunda Japonya'nın imalat sanayi tabanının giderek aşınmasıyla, hanehalkı gelirlerinin düşmesi sonucunda tüketici talebinin bas-

1 Koizumi, LDP kuralları uyarınca Eylül 2006'da görevinden ayrılmıştır. *-çev*

kılanmasıyla pek ilgilenmemiştir. Ancak, günümüz Japonyası'nın içine düştüğü iktisadi durgunluk sarmalının gelecekte de devam edeceğine dair Japon halkı arasındaki korku devam ettiği sürece, hanehalklarını ellerinde tuttukları 1.400 trilyon yeni bulan birikmiş finansal varlıkları harcamalara yönlendirmeye ikna etmek zor olacak gibi gözüküyor.

1980'lerden bu yana benimsenen neoliberal politikalar başarısız oldukları gibi, tutarsızlık da sergilemişlerdir. Hükümet, mali açığı azaltmak için tüketici vergileri koyup oranlarını yükselterek genel halk üzerindeki yükü artırma yoluna gitmiştir. "Bireysel sorumluluğa" vurgu yaparak devletin sağlık hizmetleriyle eğitime bulunduğu desteklerde kesintiler yapılmıştır. Özel sigorta ya da menkul kıymet yatırımlarına yönelinmesiyle birlikte, emeklilik politikasında da "kişisel sorumluluğun" artırılmasına daha fazla odaklanılacak gibi gözüküyor. Kamu yatırımlarının otoyol yapımına ve kamu binası inşaatlarına yönlendirilmesi gibi uygulamalarla inşaat şirketlerinin içinde bulundukları güçlükleri ve arsa fiyatlarındaki düşüşü hafifletecek acil durum iktisat politikaları hayata geçirilmiştir. 1992-2000 arasında iktisadi canlanmayı teşvik etme amacıyla yapılan kamu harcamaları 120 trilyon yeni bulmuştur. 1998'den itibaren bankalara aktarılan yaklaşık 30 trilyon yeni bulan kamu fonları bu rakama dahil değildir. Bu arada, kurumlar vergisi ile marjinal gelir vergisi oranlarının büyük ölçüde düşürülmesi nedeniyle vergi gelirleri performansı yetersiz kalmıştır. Sonuç olarak, neoliberal politika hedeflerinden birisi de mali açığın azaltılması olmasına karşın, 1980'de 70,5 trilyon yen olan geri ödemesi henüz yapılmamış hükümet tahvillerinin değeri 2001'de 389 trilyon yene yükselmiştir ve 2004 sonu itibarıyla 489 trilyon yene ulaşması bekleniyor. 2001 sonunda (yerel hükümetlerin borçları dahil) toplam kamu borcu 666 trilyon yene (GSYİH'nin yüzde 134'üne) yükselmiştir. Hâlâ artmaya devam eden toplam kamu borcunun 2004'te 719 trilyon'a (GSYİH'nin yüzde 147'sine) yükselmesi beklenmektedir.

Japonya'nın neoliberal hükümetleri çelişkili bir biçimde uygulamada Keynesçi bütçe açığı politikasına benzeyen bir politika takip etmektedirler (bkz. 3. bölüm). Keynesçiliğe benzeyen bu

reflasyonist politika[2], hükümet partilerine olan siyasi desteği artırmak amacıyla acil durum iktisat politikaları adı altında uygulanmıştır. Ancak, bu politikaların etkileri açık değildir. Bir yandan, Japonya'da ortaya çıkan spekülatif balon şiddetli bir iktisadi krize yol açmamış; güçlü mali uyarıcılar, gevşek para politikaları ve kamu parasının bankalara aktarılması sayesinde işsizlikteki artışın tedrici olması sağlanmıştır. Japonya'dan kaynaklanacak bir Küresel Kriz'in patlak vermesi bugüne kadar önlenebilmiştir. Öte yandan, Japonya'daki deflasyon giderek kalıcı bir görünüm kazanırken, büyük miktarları bulan kamu harcamaları efektif talebin artmasını sağlayamamıştır.

Geleneksel Keynesçi öğretinin aksine kamu harcamalarının içeriği önem *taşır*. Japonya ekonomisinin mevcut durumu göz önüne alındığında, kamu harcamalarının bileşimi çalışanların geleceğe yönelik duydukları temel korkuları gidermenin uzağında kalmıştır. Kamu harcamaları, çocuk yetiştirme, eğitim, sağlık hizmetleri ve yaşlıların bakımıyla ilgili finansal yükün artmasına bir çözüm getirmemektedir. Devletin mali krizinin giderek derinleşmesi ve uygulanan neoliberal sosyal politikalar bu yükü daha da artırmaktadır. Japonya'da ortalama doğum oranının hızla düşmesi (1970'lerin başlarında yüzde 2'nin üzerinde olan bu oran 2003'te yüzde 1,29'a gerilemiştir) nedeniyle toplumun giderek yaşlanması bu durumun sonuçlarından birisidir. Tüketim vergilerinin yanı sıra, emeklilik ve sağlık sigortası kesintilerinin artırılması, yakın geleceğin siyasi gündeminde önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla, Japon halkı arasında eşitsizliğin artmasının hem bir sonucu hem de bir nedeni olan devletin mali krizi, işçilerle toplumun savunmasız kesimlerinin iktisadi refahını ve güvenliğini olumsuz etkiliyor. Baskılanan tüketici talebinin bu koşullarda yeniden canlanması güçleşmekte, devletin mali krizinin derinleşmesiyle birlikte, bir kısır döngü çıkmaktadır ortaya.

2 *reflasyonist politika (reflationary policy)*: Para arzının artırılarak faiz oranlarının düşürülmesi, kamu harcamalarının yükseltilmesi ve vergilerin düşürülmesi gibi politikalarla talebin canlandırılmasını amaçlayan, genellikle iktisadi durgunluktan kurtulmak amacıyla uygulanan genişletici maliye ve para politikaları. *-çev*

Başbakan Koizumi, hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde yeni devlet tahvili ihracını 30 trilyon yenle sınırlayacağı ve batık banka kredileri sorununu iki üç yıl içinde halledeceği vaatlerini yerine getirememiştir. Eylül 2003'te LDP'nin başkanlığına yeniden seçilmiş olmasına karşın, izlediği iktisat politikalarına karşı kendi partisi içinden ve iş çevrelerinden bile muhalif sesler yükselmeye başlamıştır. Ancak, Japonya'nın trajedisi, işçilerin çıkarlarını temsil edecek, neoliberal politikaların gerek eleştirisini gerekse alternatifini sunabilecek güçlü bir muhalefet partisinin olmamasıdır. Giderek güç kaybeden JCP, SDPJ ve diğer sol eğilimli siyasî parti ve grupların parçalanmışlığı devam ediyor. Eğer Japon işçileri için daha iyi bir gelecek isteniyorsa, Avrupa solu ile uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi günümüzde her zaman olduğundan daha fazla arzulanır ve gerekli hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

(Japonca olan köşeli ayraç içinde belirtilen başlıklar burada tercüme edilmiştir.)

Itoh, M. (1990) *The World Economic Crisis and Japanese Capitalism.* Londra: Macmillan.

Itoh, M. (2000) *The Japanese Economy Reconsidered.* Houndmills: Palgrave.

Miyazaki, G. (1992) *[Complex Depression]* Tokyo: Chuo-koron-sha.

Tachibanaki, T. (1998) *[Japanese Economic Inequality]* Tokyo: Iwanami-shoten.

Takumi, M. (1998) *[The Depression of a "Great Crisis Type"]* Tokyo: Kodan-sha.

30

DOĞU VE GÜNEYDOĞU ASYA'DA SERMAYE İLİŞKİLERİNİN NEOLİBERAL YENİDEN YAPILANDIRILMASI

Dae-oup Chang

Bu bölümün ana amacı, Doğu ve Güneydoğu Asya'da uygulanan neoliberalizmin, emek ile sermaye arasındaki ulusal ve bölgesel nitelikteki toplumsal ilişkilerin yeniden yapılandırılması süreci olduğunu göstermektir. Bu amaçla, Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinin (GDA) neoliberal güdümlü küreselleşmeyle bütünleşmesi süreci incelenecektir. 1997-98 Asya krizi ile birlikte neoliberal sosyal politikaların açmazlarının açıkça ortaya çıkmış olmasına karşın, devlet ile sermayenin, haklarını korumak için yavaş yavaş mücadele etmeye başlayan işçi sınıfı aleyhine olacak şekilde kapitalist rekabet etme gücünü yeniden canlandırma girişimlerini artırarak devam ettikleri gösterilecektir.

GÜNEYDOĞU ASYA'NIN NEOLİBERAL KÜRESEL DÜZENLERLE BÜTÜNLEŞMESİNİN BAŞLAMASI

Kapitalist kalkınma, aşırı üretimin ve bireysel kapitalistler üzerindeki rekabetçi baskının giderek artmasının damgasını taşır. Bu sorunların temel nedeni, toplumsal ihtiyaçları karşılamaya yönelik üretimin kâr etme hedefine tabi kılınmasıdır. Piyasa rekabetinde kaliteyi düşürmeden fiyatlarını rekabetçi tutmayı ba-

şaran işletmeler, benzer ürünler üreten diğer firmalar karşısında daha üstün bir konum elde ederler. Ancak az sayıda firmanın böyle bir üstün konumda olup işinde başarılı kazanabileceğinin açık olmasına karşın, rekabetten galip çıkarak piyasaya hâkim olma beklentisi bireysel sermayelerin durmaksızın denemeye devam etmesini sağlar. Ancak, kâr getirmeyen üretici güçlerin bu arada giderek büyümesi aşırı birikim sorununa yol açar (bkz. 4. bölüm). Neoliberal güdümlü küreselleşmenin gelişmesi, sermayenin aşırı birikim sorunlarının üstesinden gelme çabalarını yansıtır. Bu gelişim birkaç aslî politika yönteminden oluşur. Birincisi, meta ve finans piyasalarına erişimin hiçbir sınırlama olmaksızın *serbestleştirilmesi*. İkincisi, insan ihtiyaçlarının kâr elde etme süreciyle tamamen bütünleştirilmesi, yani kamu hizmetlerinin giderek artan biçimde *özelleştirilmesi*. Son olarak, emeğin tamamen *düzenleme dışı bırakılması*.

Doğu Asya ve GDA'mn kalkınmakta olan ülkeleri, bu küresel eğilime bir istisna teşkil etmezler. 1980'lerden bu yana ulusalcı-korumacı nitelikteki ithal ikameci kalkınma stratejisini terk eden bu ülkelerin neoliberal güdümlü küreselleşme süreciyle bütünleştikleri görülmektedir. Kalkınmış ülkelerin, 1980'lerden itibaren finansal piyasalarını yabancı yatırımcılara açmaları için az kalkınmış ülkelere uyguladıkları baskıyı giderek artırmaları, kalkınmakta olan ülkelerin kalkınma çabalarını finanse etme yöntemini değiştirmiştir. Resmî kredilerle ve hükümet güvencesi altındaki banka kredileriyle desteklenen kalkınma planları giderek gerçekleştirilemez hale gelmiştir. Ulusötesi şirketlerin (UÖŞ'ler) faaliyetlerini Asya'nın kalkınmakta olan ülkelerine doğru genişletmeleri de gümrük tarifesi engelleri ile ticarete ilişkin diğer düzenlemeler üzerindeki baskıyı ağırlaştırmıştır. Üstüne üstlük, bu ülkelerin finansal kaynaklarının yetersiz olması, ödemeler dengesi üzerindeki baskının giderek artması ve kapitalist kalkınmayı hızla gerçekleştirmeyi arzulamaları, sonunda sermaye akışlarıyla ilgili düzenlemeleri serbestleştirmelerine yol açmıştır.

1980'lerin ortalarından itibaren Tayland'ın iktisadi kalkınması bir geçiş sürecine girmişti. Bu tarihten önce kalkınma, tarımsal ürünler üreterek ihraç etmeye ve ithal ikameci sanayileri teşvik et-

meye dayanıyordu. İmalatçılar, korunan bir iç piyasanın, imalatçılarla kişisel bağlantıları olan ve yurtiçi tasarrufların büyük kısmını toplayan yerli bankaların sağladığı istikrarlı finansal kaynakların avantajlarından faydalanıyorlardı. Tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşmesi, ulusal paranın aşırı değerlenmesi ve ödemeler dengesi sorunlarının etkisiyle Tayland 1980'lerin ortalarında durgunluk başlayınca, izlediği stratejide tutum değişikliğine giderek, iç talebe yönelik sınai üretime dayanan bir sanayileşme yerine elektronik ve hazır giyim ürünleri gibi ülkeye döviz kazandırarak ulusal ekonomiyi büyütebilecek ihracat sektörlerini teşvik etmeye başladı. İhracata yönelik sanayileşmeye (İYS) geçiş, Kore ve Tayvan gibi Asya'nın birinci kuşak Yeni Sanayileşen Ülkelerinin (YSÜ) izinden giderek, ulusal paranın devalüasyonu, ihracat sanayilerine vergi muafiyeti ve gümrük tarifesi indirimleri sağlanması yollarıyla gerçekleştirildi. Ancak, birinci kuşak ülkelerde İYS'nin resmî kredilerle finanse edilmesinden farklı olarak GDA'nın ihracat sektörlerinin, başta yabancı özel yatırımlar olmak üzere, büyük ölçüde özel yatırımlarla finanse edildiği görülüyor. Bu farklılık, yeni küresel yatırım akışı ortamını yansıtıyordu. Tayland hükümeti, yabancı şirketlerin arsa satın almalarına, vergilerden tamamen muaf tutularak vergi iadesi uygulamalarından faydalanmalarına izin vererek ihracat sektörlerine gelecek doğrudan yabancı yatırımları (DYY) özendirici politikalar uyguladı. Ayrıca, 1990'ların başlarında faiz oranları ile döviz işlemlerinin serbest bırakılması da yabancı yatırımları teşvik etti. Yeni ortaya çıkan işletmelerin ticarî bankaların yanı sıra, çeşitli finansal kaynaklardan da faydalanabilmeleriyle birlikte geleneksel finansal kapitalistler yavaş yavaş hâkimiyetlerini kaybettiler ve Tayland, bir yandan yabancı sermayenin ülkeye akın akın gelişine, öte yandan da yerli kapitalistlerin tam olarak gelişip serpilmesine tanıklık etti (Hewison 2001).

Diğer Güneydoğu Asya ülkelerinde de benzer bir geçiş yaşandı. Endonezya'nın kalkınma süreci, 1965'te Endonezya Komünist Partisi'ne (PKI) karşı yürüttüğü acımasız saldırının ardından yerini sağlamlaştıran Suharto'nun otoriter rejiminin ilan ettiği Yeni Düzen ile şekillenmeye başladı. Petrokimya, petrol arıtma ve çelik gibi stratejik sanayilerde devlet en büyük yatırımcı haline geldi.

Kapitalist kalkınma, devlet ile yerli kapitalistler arasında doğrudan kurulan bir ittifak biçimini aldı. Devlet, Suharto ailesinin ve rejimi destekleyen diğer güçlü ailelerin sahibi olduğu işletmelere kaynak sağlıyor, teşvikler veriyor ve iç piyasayı yabancı sermayenin güçlü rekabetinden koruyordu. Ulusal ekonomi (bilhassa da ihracat), başta petrol olmak üzere neredeyse tamamen doğal kaynaklara dayanıyordu. Petrol fiyatlarının düşmesi, 1980'lerin başlarından itibaren Endonezya'nın büyümesini yavaşlatarak İYS stratejisine yönelinmesine yol açtı. 1980'lerin ortalarında başlayan Endonezya rupisinin devalüasyonu 1986'da yüzde 45 ile doruk noktasına ulaştı. İhracatı teşvik politikaları uygulanmaya başlanırken, ticaret ve yatırım alanlarındaki düzenlemeler büyük ölçüde kaldırıldı, ihracat sektörlerine yapılan yabancı yatırımlar serbest bırakıldı ve önde gelen ihracatçılara gümrüksüz ithalat yapma imkânı tanındı. Kalkınma stratejisindeki bu önemli değişim mevcut yönetici sınıfın hâkimiyetini zayıflatmadı, aksine devlet aygıtının elinde toplanan kaynaklar düzenli bir biçimde Suharto yanlısı holdinglere aktarıldı. Bu holdingler, yabancı sermayenin hızla artması ile kamu iktisadi teşebbüslerinin (KİT'ler) özelleştirilmesinin yarattığı fırsatlardan faydalandılar.

Malezya'nın kapitalist kalkınması, 1970'lerin başlarından itibaren Yeni Ekonomi Politikası (NEP) uyarınca şekillendirildi. NEP, yoksulluğun ve sınıflar arasındaki eşitsizliğin arttığını çarpıcı biçimde açığa vuran etnik kökenli şiddet olaylarına karşı siyasi bir çözüm önerisi olarak 1969'da gündeme gelmişti. Devletin ekonomiye güçlü biçimde müdahale etmesini öngören NEP'te, etnik Malaylar ile Çinliler ve diğer yabancı sermayeler arasında iktisadi bir dengenin oluşturulmasında bu müdahale özellikle önem kazanıyordu. Planlar, pozitif ayrımcılığı benimseyerek Malay nüfusun ekonomideki ağırlığını artırmayı amaçlıyordu (örn. şirket özsermayelerinde ve istihdamda Malay nüfusa yüzde 30 kota ayrılması) (Khoo 2001, s. 85). Bu arada devlet, yabancı sermayenin sahip olduğu şirketleri satın alarak Malay nüfusun ulusal ekonomi üzerindeki hâkimiyetini artırıyordu. Ayrıca, Resmî Sırlar Yasası ile İç Güvenlik Yasası'na dayanarak siyasi ve çalışma hayatıyla ilgili çatışmaları bastıran devlet, ucuz işgücü arzının güven-

ce altına alınmasında önemli bir rol üstleniyordu. Toplu pazarlık hakkını beş yıl boyunca dondurarak işverenlerin çıkarlarını koruyan Sanayi Çalışma İlişkileri Yasası'nın desteğini almasının yanı sıra düzenleme, vergi ve gümrük tarifelerinden tamamen ya da kısmen muafiyet sağlayan İhracat İşleme Bölgeleri (İİB) kuran devlet, yabancı sermaye ile ucuza çalışan Malay kökenli göçmen işçiler arasında aracılık yapma görevini de üstleniyordu. Petrol, kalay, kakao ve palm yağı gibi başlıca ihraç malları fiyatlarında yaşanan şiddetli düşüş nedeniyle Malezya ekonomisi 1980'lerin ortalarından itibaren ciddi güçlüklerle karşılaştı (Gomez ve Jomo 1997, s. 77). Devletin ilk tepkisi KİT'leri büyük ölçüde özelleştirmek oldu. Daha sonra, 1991'de hazırlanan Özelleştirme Ana Planı ile özelleştirmelere resmiyet kazandırılacaktı. Öte yandan, yeni çıkarılan Yatırımları Teşvik Yasası ile yabancı sermayeye vergi tatilleri[1], ihracata yönelik yatırımlara ise yenilenebilir öncü statüsü[2] sağlanarak yabancı yatırımlar teşvik edildi.

KÜRESEL SERMAYENİN SERBEST AKIŞI KARŞISINDA SERMAYE İLİŞKİLERİNİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

İYS'ye yönelinmesini ve serbestleştirmeyi izleyen on yıllık sürede hiç şüphesiz, dikkate değer bir iktisadi kalkınma yaşanmıştır. İmalat sanayi ihracatının kalkınmanın belkemiği haline gelmesiyle birlikte GDA'da yerli sermaye önemli ölçüde büyümüştür. Tayland'da, 1995'te işgücünün yüzde 13,4'ü imalat sanayinde istihdam ediliyordu. Bu oran 1981'de yüzde 7,1 idi. 1985-1995 arasında kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) üç kat artarak 2.800 dolara yükseldi. Endonezya'da, imalat sanayinin GSYİH içindeki payı 1990'da tarımın önüne geçti. 1985'te yaklaşık 500 dolar olan kişi başına düşen GSYİH, 1995'e gelindiğinde 1.000 doların üzerine çıktı. Bölgenin en hızlı sanayileşen ülkesi olan Malezya'da imalat sektörü 1985'te toplam istihdamın yüzde 15'ini sağlarken,

1 *vergi tatili:* Yatırımları teşvik etmek amacıyla belirlenen alanlarda belli süreler için vergi muafiyetleri sağlanması. *-çev*

2 Öncü statüsü alan şirketler, yatırım yapılan sektöre ve coğrafi bölgeye, yatırım miktarına bağlı olarak 5-10 yıllık bir süre için yüzde 70-100 oranında gelir vergisi muafiyeti kazanıyorlardı. *-çev*

bu oran 1995'te yüzde 26'ya yükseldi. Kişi başına düşen GSYİH 1985'teki düzeyini yaklaşık ikiye katlayarak 4.000 doların üzerine çıktı.

Hızlı sanayileşme nüfusun geniş bir kesimini kapitalist toplumsal ilişkilere dahil ederken, buna eşlik eden muazzam boyuttaki köyden kente göç yerel sermayeye ve kâr peşindeki UÖŞ'lere çok ucuza emek sağlıyordu. Bu süre zarfında Tayland, Malezya, Endonezya'nın yanı sıra Çin ve Kamboçya gibi bölgenin daha az kalkınmış ülkeleri temel finansal kaynak olarak DYY'lere bel bağladılar. Sonuç olarak, Asya ülkelerine gelen DYY miktarı 1980 ile 2001 arasında 396 milyon dolardan 102 milyar dolara yükseldi (UNCTAD 2002) (bkz . Tablo 30.1). Bu ülkelere yönelen yatırım akışı 1980'de küresel DYY'lerin yalnızca yüzde 0,7'sini oluşturuyordu. Zamanla UÖŞ'lerin başlıca hedef bölgesi haline gelen Asya 1996'da toplam DYY akışının yüzde 24,1'ini çekiyordu.

Tablo 30.1 Güneydoğu Asya ülkelerine gelen DYY (milyon ABD doları)

	1980	1985	1990	1995	1997
Endonezya	180	310	1.092	4.346	4.677
Malezya	934	695	2.611	5.816	6.324
Tayland	189	164	2.562	2.068	3.626
Filipinler	-106	12	550	1.459	1,249
Asya	396	5.110	24.251	75.217	105.828

Kaynak: UNCTAD veritabanı

DYY cezbetmek amacıyla ülkeler iş yasasında saptanmış olan çalışma standartlarını ve muafiyetleri daha da gevşetme yoluna gittiler. Bu eylemlerin gerisinde yatan en önemli gerekçe "*yatırımcıların güveni*" mantığıydı: Yatırımcıların güvenini sarsmaları halinde ulusal ekonomiler büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalacaklardı. Aslında, güvenin hızla artmasını sağlayan, sömürünün toplumsal maliyetinin düşük olmasıydı. Kalkınmış ülkelerin artık serbestçe hareket edebilen sermayesi ile Güney'in düzenleme dışı bırakılmış emeğinin birleşmesi temelinde gerçekleşen sanayileşme, söz konusu kalkınmakta olan ülkelerin küresel meta ya da değer zincirine dahil

edilmelerini sağladı. Bu değer zinciri, sermaye ihraç eden ülkelerdeki (temel ve yüksek teknoloji gerektiren bileşenlerin üretilmesi, AR&GE gibi) yüksek katma değerli denilen üretim süreçlerinden, sermaye ithal eden ülkelerdeki (montaj ve nihai işleme gibi) düşük katma değerli (ya da emek yoğun) denilen süreçlerden meydana geliyordu. Sonuç olarak, DYY'ler hiç olmadığı kadar hızla artarken, çalışan nüfusun büyük bir kısmının 1980'lerden itibaren hiçbir hukuki ya da sendikal koruma olmadan yaşamını sürdürmek zorunda kalması, bu kalkınmanın *emek karşıtı* doğasına tanıtlık ediyordu. Bu, UÖŞ'lerin işçi haklarını görmezden gelme özgürlüğünün bulunduğu İİB'lerde daha açık bir hal alıyordu. Çin'de kurulan "açık bölgeler ve açık kentler" ve "iktisadi ve teknolojik kalkınma bölgeleri" gibi çeşitli İİB biçimleri dahil olmak üzere, Asya'daki İİB'lerin sayısı 1.000'in epeyce üstündeydi (Chang 2003). Şirketlerin başka yerlerdeki alternatif İİB'lere göç etmelerinin mümkün olması, emeğin örgütlenmesi önündeki en önemli engel haline gelmişti.

GDA'daki bu özgül kalkınma biçimi, Asya'nın birinci kuşak YSÜ'lerinde sermaye birikimlerinin değişen toplumsal düzenlenişiyle ilgilidir. Tayvan ve Kore, 1980'lerin ortalarından itibaren hazır giyim ve ayakkabı imalatı gibi ihracata yönelik emek yoğun sanayilerdeki olumlu koşullardan mahrum kalmaya başlamışlardı. Tayvan, iş yasasının uygulanması konusunu giderek siyasallaştıran işçi muhalefetinin yükselişine ve iktidardaki komünizm karşıtı partinin (KMT, Kuomintang) mutlak hâkimiyetinin aşınmasına tanıklık ederken, örgütlü emek hareketi de Kore'nin kapitalist kalkınmasını zorlar hale gelmişti. Dışarıdaki, gelişmelere bakıldığında, ABD'den kaynaklanan korumacılık yanlısı baskının giderek şiddetlenmesi ihracat artışını yavaşlatırken, mal ve finans piyasalarının serbestleştirilmesine yönelik baskılar da büyüyordu. Bütün bu etkilerin bir araya gelmesi, sermayeyi üretim faaliyetlerini başka yerlere kaydırmaya sevk etti. Yenin ABD doları karşısında değer kazanması nedeniyle ihracat rekabet gücü büyük ölçüde aşınan Japonya'nın izinden giden birinci kuşak YSÜ'ler imalat sektörlerini GDA'ya ve ardından da Çin'e kaydırmaya başladılar. Asya'daki en önemli sermaye ihracatçısı ülke olan Japonya dışarıda tutulduğunda, Asya ülkelerinin yaptıkları yabancı yatırımların miktarı 1990

ile 1996 arasında 11,4 milyar dolardan 52,1 milyar dolara yükseldi. Asya'nın doğrudan sermaye yatırımlarının büyük bir kısmı yine Asya'nın kendi içine yönelmişti. Emek yoğun sektörlerde faaliyet gösteren, Batı'nın ticari sermayesi ile GDA'lı işçiler arasında aracı rolü oynayan Asya kökenli firmalar bölgenin ucuz emeğinden yararlanmayı amaçlıyorlardı. Sonuç, çalışma standartları ve ücretlerde dibe doğru bir yarışın başlaması oldu. Öte yandan UÖŞ'ler, sermayelerini başka yerlere taşıma tehdidiyle kendi ülkelerinde çalışma ilişkilerini yeniden yapılandırma konusundaki güçlerini artırarak da kazançlı çıkmışlardı. Esnek emeğin ortaya çıkışı, ülke içinde yatırım yapmanın bir gereği olarak meşrulaştırılmıştır.

ASYA KRİZİ VE SONRASI

Sermaye birikimi açısından değerlendirildiğinde, serbestleştirme ve emeğin sindirilerek kontrol altına alınması 1980'lerin sonları ile 1990'ların ortaları arasındaki iktisadi canlılık süresince işe yaramış gibi gözüküyordu. Ancak Asya krizi sayesinde bu kalkınmanın, kapitalist kalkınmanın içsel çelişkilerini çözümleyebilecek bir model olmadığı açığa çıkmıştı. Devasa miktarları bulan sermaye kaçışıyla Asya krizini başlatan Tayland iyi bir örnektir. DYY güdümlü kalkınma her ne kadar Tayland'ın ihracata yönelik sanayileşmesini sağlamış olsa da, yaptığı büyük çaplı yatırımlar gerek hükümet gerekse ortak girişimler kurma peşindeki yerel sermaye tarafından memnuniyetle karşılanan Japonya başta olmak üzere Tayland'ın yatırım yapan ülkelerle olan ticaret açıklarını engelleyememişti. Ticarette sürekli açık verilmesi değer zincirinin doğasını yansıtıyordu. Tayland ancak en önemli parçaları ve üretim araçlarını (fabrikalar, makineler, aletler vb.) yatırımcı ülkelerden ithal ederek ihracat sektörlerini büyütebiliyordu (Burkett ve Hart-Landsberg 2000, s. 170-1). Japon otomobil üreticileri ve elektronik montajcıları örneklerinde açıkça görülebilen bu sorun ticaret dengesizliğini artırdı. Döviz kıtlığını giderebilmek için Tayland DYY'lere güvenmek zorundaydı. Daha da kötüsü, işçiler makul ücret ve haklardan mahrum bırakılırken, işçi sınıfının yaşam standardı düşük olmaya devam etti. Ücretleri düşük tutmak amacıyla komşu ülkelerden, özellikle de Burma'dan gelen göçmen işçiler

kullanıldı. Sonunda, DYY'leri cezbetme kavgasının kızışması ve DYY'lerin giderek Çin'de yoğunlaşması, Tayland'ı ağırlıklı olarak hisse senedi ve para piyasalarına portföy yatırımları biçiminde gelen riskli parayı kendine çekmeye zorladı. 1998'deki iktisadi kargaşayı bu piyasaların çöküşü başlatacaktı. DYY güdümlü iktisadi kalkınma Tayland'ın GSYİH'sini büyüttü, ancak ekonomideki bu büyüme az sayıda yerli ve yabancı yatırımcının ellerinde birikti. Hemen hemen aynı güçlükleri yaşayan Endonezya ve Malezya'da kriz sırasında büyük miktarda sermaye tasfiye olurken işsizlik arttı.

Kore'nin 1990'ların sonlarında yaşadıkları, birinci kuşak YSÜ'leri bekleyen güçlüğe işaret ediyordu. Güneydoğu Asya ekonomileri ile Çin'in yoğunlaşan rekabeti karşısında Kore, bir yandan yeni personel yönetimi temelinde çalışma ilişkilerini bireyselleştirerek ve istihdam güvencesini zayıflatarak emek esnekliğini artırırken, öte yandan da emek yoğun sanayilerini kararlı bir şekilde başka yerlere taşıma ve etkin üretim araçlarını uygulamaya sokma yoluna gitti. Ancak, serbestleştirmenin hız kazanması rekabetçi olmayan sermayenin yüksek riskli, kısa vadeli krediler kullanarak ayakta kalmasını mümkün kılarken, durgunluktan işçi sınıfının aleyhine olacak bir biçimde çıkılmasına yönelik bütün çabalarına karşın, Kore sermayesi içeride örgütlü emeği mağlup edemedi. Sonuç, Asya krizi sırasında kapitalist birikimin tamamen iflas etmesi oldu.

Asya krizinin neoliberal güdümlü küreselleşmeyi temel alan bölgesel kalkınmanın içsel sınırlarını ortaya çıkarmasına karşın, Asya ülkelerinde devlet ve sermaye neoliberal politikaların hayata geçirilmesi sürecini hızlandırdı. Tayland, Endonezya ve Kore, IMF ile diğer uluslararası kurumların hazırladıkları kurtarma programlarından faydalanmaları karşılığında kapsamlı yapısal uyum planlarını uygulamayı kabul ettiler. Bu reformlar, bir yandan hükümet harcamalarının azaltılmasını ve faiz oranlarının yüksek tutulmasını kapsayan istikrar politikalarından, öte yandan da sorunlu finansal kurumların derhal kapatılmasını, finansal akışların serbestleştirilmesine tam olarak riayet edilmesini, özelleştirmelere hız verilmesini ve emek esnekliğinin artırılmasını içeren yapısal uyum politikalarından meydana geliyordu. Malezya hükümeti,

IMF'nin bütün tavsiyelerini kabul etmemesine karşın, federal hükümet harcamalarının kısılması ve şirket kredilerinin daraltılması dahil olmak üzere, benzer önlemleri uygulamaya başladı. İstikrar politikalarının ekonomi üzerindeki ilk etkileri korkunç oldu. IMF'nin katı talimatlarını takip eden ülkelerde durum daha da vahimdi. Asya şirketlerinin kısa vadeli sermaye dolaşımına ve yatırım için dış borçlara bel bağladıkları biliniyorken, finansal güçlükler karşısında ayakta kalmaları büyük firmalara göre daha zor olan küçük ve orta büyüklükteki firmalar başta olmak üzere, çok sayıda firmanın iflas etmesi hiç de şaşırtıcı değildi. Aksine, bu iflaslar "zaruri" bir çare olarak değerlendiriliyordu. Yeni krediler alınarak kısa vadeli borçların ötelenmesinin giderek zorlaşması ve muazzam devalüasyonlar nedeniyle yabancı borçların çığ gibi büyümesi sonucunda, kriz sırasında Endonezya'daki firmaların yaklaşık üçte ikisi, 1998'de 22.828 Kore firması iflas etti. Ayakta kalan şirketler ise yatırım ve üretimlerini azaltmak zorunda kaldılar. Sonuç olarak, krizin etkilediği ekonomilerin tamamında 1998'de GSYİH'de büyük bir düşüş yaşandı: Endonezya'da yüzde 13,1, Tayland'da yüzde 10,5, Malezya'da yüzde 7,4 ve Kore'de yüzde 6,7. Sıkı para politikasının gevşetilmesi ancak sermayenin ve finansal kurumların muazzam boyutlarda tasfiye olmasından sonra gerçekleşti.

Bu arada, yabancıların yerel firmaların tamamına sahip olmasına izin verilerek ve yabancı bankacılık işlemleri üzerindeki denetimler gevşetilerek sermaye akışlarının serbestleştirilmesine devam edildi. En çarpıcı reform, yakın zamana gelinceye değin, yabancı yatırımlarla ilgili görece katı düzenlemelerin bulunduğu Kore'de gerçekleşti. DYY'lerle, gayrimenkul alımlarıyla, yabancı yatırımcıların birleşme ve satın alma faaliyetleriyle ilgili kısıtlamalar tamamen kaldırıldı. Kamu iktisadi teşebbüslerinin korunması da gevşetilerek, yabancı ve yerli sermayenin işletmeleri satın almasına izin verildi. Artık UÖŞ'ler elektrik, gaz, su, toplu taşıma ve telekomünikasyon gibi devlete ait kamu hizmet kurumları dahil olmak üzere eskiden "kamu sektörü" olarak görülen alanlarda faaliyet gösteren firmaları satın alabiliyorlardı. 1998'de Endonezya hükümeti, ülkenin 160 KİT'inden çoğunu özelleştirme kapsamına alan planını açıkladı. İlk olarak ülkenin en büyük kamu ban-

kası olan PT Bank Madri Tbk özelleştirildi. Ardından en büyük ikinci telekomünikasyon şirketi olan PT Indonesia Satellite Şti Tbk özelleştirilerek Singapur'un ST Telemedia şirketine satıldı. İktisadi krizin yabancı sermaye için sorunlu yerel şirketleri satın alma fırsatı yarattığı Tayland'da yüzlerce firma UÖŞ'lere satıldı. Tayland hükümeti de önemli finansal kurumları, altyapıyla ve doğal kaynaklarla ilgili alanlarda faaliyet gösteren firmaları satılık listesine aldı. Kore'de, kamu sektörünün katı bir biçimde yeniden yapılandırılmasını amaçlayan hükümet işe hükümetin küçültülmesiyle başladı. 2001'e gelindiğinde merkezî hükümet çalışan sayısını yüzde 16 (26.000 kişi) azaltmıştı. 109 KİT'ten 20'si 1998'de özelleştirildi. Ardından, özelleştirmenin son aşamasında Kore Telekom, Kore Elektrik Enerjisi Şirketi, Kore Ulusal Demiryolları Şirketi ve Kore Gaz Şirketi gibi büyük ölçekli KİT'ler de 2003'te özelleştirildi. Çok büyük KİT'lerin elden çıkarılması bu firmalarda çalışan işçileri doğrudan etkiledi. Özelleştirilecek şirketlerde yönetim şirketi alıcılar açısından daha cazip hale getirmek amacıyla, genellikle mevcut işgücünü toptan yeniden düzenleme yoluna gider. Şirketlerin yeni sahiplerinin de, toplu işten atmalar dahil olmak üzere istihdamı yeniden yapılandırmaları çok yaygındır. Bu yeniden yapılandırma sürecinin sonucunda, 2000'e gelindiğinde Kore'de 41.700 KİT işçisi işini kaybetmişti.

Köklü neoliberal reformların nihai sonucunun, söz konusu ülkelerde emek ile sermaye arasındaki toplumsal ilişkilerin yeniden yapılandırılması olduğu açıktır. Yapısal uyum politikaları yüzünden emek piyasası dışına itilen milyonlarca kişi sosyal güvenlik ağının olmamasının sıkıntısını çekmek zorunda kalmıştır. Daha da kötüsü, neoliberal güdümlü reformlarla, ne işçilerin sahip olduğu kurumsal haklardan ne de kapsamlı sosyal güvenlik ağlarından yararlanamayan emek açısından ciddi ölçüde bir güvencesizlik yaratılması amaçlanmıştır. İşsiz kalan kesimin yeniden iş piyasasına dahil edilmesi, resmî sözleşmelerin yapıldığı, işçi haklarının güvence altına alındığı yeni iş imkânları yaratılması yoluyla olmamıştır. Aksine bu, kısa süreli sözleşmeli, taşeron, kurum içi taşeron ve evden çalışan işçiler gibi giderek çeşitlenen kayıt dışı istihdam biçimlerinin neden olduğu bölge genelinde emeğin kayıt dışına kay-

ması yoluyla olmuştur. Genellikle işçi olarak sayılmayan, sözünü ettiğimiz bu istihdam biçimlerini kabul ederek çalışmak zorunda kalan milyonlarca işçi yasal korumalardan tamamen mahrumdur.

SONUÇ

İşçi sınıfının aleyhine gelişen DYY güdümlü İYS, 1980'lerden başlayarak bu bölgede toplumsal ilişkilerin yeniden yapılandırılmasının temel biçimi oldu. Yeniden yapılandırmanın neden olduğu bunca insani maliyete karşın, Doğu Asya'daki bölgesel ve ulusal kalkınmanın sürdürülebilir bir kalkınma modeli olmadığı en nihayetinde Asya krizi ile birlikte gözler önüne serildi. Ancak kriz, neoliberal yeniden yapılandırmanın tekrar değerlendirilmesine yol açmadığı gibi, tam tersine sürecin daha da hız kazanmasıyla birlikte, halkın ezici bir çoğunluğunu sefalete itti. Öte yandan, yoksullarla zenginler arasındaki uçurumun bölge genelinde giderek artması işçilerin çeşitli biçimlerde örgütlenme çabalarını da güçlendiriyor. Yeniden yapılandırma çabalarının işçilerin sürekli direnişiyle karşılaşması, neoliberal güdümlü yeniden yapılandırmanın bu ikinci turunun geleceğini hâlâ belirsiz kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Burkell, P. ve Hart-Landsberg, M. (2000) *Development, Crisis and Class Struggle: Learning From Japan and East Asia*. New York: St Martin's Press.

Chang, D.O. (2003) "Foreign Direct Investment and Union Busting in Asia", *Asian Labour Update* 48, s. 1-8.

Hewison, K (2001) "Thailand's Capitalism: Development through Boom and Bust", G. Rodan, K. Hewison ve R. Robison (der.) "*The Political Economy of South-East Asia: Conflicts, Crises and Change* içinde. Oxford: Oxford University Press.

Gomez, E.T. ve Jomo K.S. (1997) *Malaysia's Political Economy: Politics, Patronage and Profits*. Cambridge: Cambridge University Press.

Khoo, B.T. (2001), "The State and the Market in Malaysian Political Economy", G. Rodan, K. Hewison ve R. Robison (der.) *The Political Economy of South-East Asia: Conflicts, Crises and Change* içinde. Oxford: Oxford University Press.

UNCTAD (2002) *World Investment Report: Transnational Corporations and Export Competitiveness*. New York: United Nations.

YAZARLAR HAKKINDA

Philip Arestis

New York Levy İktisat Enstitüsü'nde iktisat profesörü olan Arestis aynı zamanda Cambridge Üniversitesi İktisat ve Kamu Politikası Merkezi'nde araştırma yöneticisidir. Son yaptığı araştırmalarda ABD ekonomisinin bugünkü durumu, iktisadi büyüme ve kalkınmada finansal sorunlar, enflasyon hedeflemesi, 1520-1640 "Büyük Enflasyonu", Güneydoğu Asya finansal krizleri ve Avrupa Para Birliği konularını ele almıştır. Çalışmalarının yayınlandığı bazı dergiler şöyledir: *Cambridge Journal of Economics, Eastern Economic Journal, Economic Inquiry, Economic Journal, International Review of Applied Economics, Journal of Money, Credit and Banking, Journal of Post-Keynesian Economics, Manchester School* ve *Scottish Journal of Political Economy.*

Patrick Bond

Johannesburg Witwatersrand Üniversitesi profesörü ve Toronto York Üniversitesi ziyaretçi profesörü olan Bond, aralarında World Bank Bonds Boycott'un da yer aldığı <http://www.worldbankboycott.org>, Güney Afrika, Zimbabve ve uluslararası kökenli sosyal, emek ve çevre hareketleriyle yakın işbirliği içinde çalışmıştır. Yayınlanan son kitapları şunlardır: *Against Global Apartheid* (Londra: Zed Books, 2003), *Zimbabwe's Plunge* (Londra: Merlin Press, 2003, Masimba Manyanya ile birlikte), *Unsustainable South Africa* (Londra: Merlin Press, 2002) ve *Fanon's Warning* (der., Trenton, N.J.: Africa World Press, 2002).

Terence J. Byres

Londra Üniversitesi emekli ekonomi politik profesörüdür. *Journal of Peasant Studies*'in eski ortak editörü ve *Journal of Agrarian Change*'in ortak editörü olan Byres'ın başta tarım sorunu olmak üzere Hindistan hakkında yapılmış çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Yayınlanmış kitapları şunlardır: *Capitalism from Above and Capitalism from Below: An Essay on Comparative Political Economy* (Londra: Macmillan, 1996), *The State, Development Planning and Liberalisation in India* (der., Oxford: Oxford University Press, 1998) ve *Redistributive Land Reform Today* (Oxford: Blackwell, yayınlanacak).

Al Campbell

Utah Üniversitesi'nde iktisat profesörüdür. Araştırma alanları arasında çağdaş kapitalizmin davranışları, kuramsal sosyalist alternatifler ve Küba ekonomisi bulunuyor.

Dae-oup Chang

Merkezi Hong Kong'da bulunan Asya İzleme Kaynak Merkezi'nin koordinatörü olan Chang şu anda Asya ulusötesi şirketleriyle ilgili bir araştırma

ve kampanya projesini yürütüyor. Kalkınma kuramları ile uygulamalarının Marksist eleştirisi konusundaki çalışmasıyla Warwick Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden doktora derecesi almıştır. Kore'de çalışma ilişkileri ve Kore krizinin yanı sıra, Asya'da emekle ilgili diğer konularda da yazılar yazmıştır.

Simon Clarke

Warwick Üniversitesi'nde sosyoloji profesörüdür. Marx ve Marksist kuram, daha yakın dönemde ise Rus sendikaları ve uluslararası sendikal örgütlerle işbirliği yaparak Rusya'da kapitalizme geçiş konularında çalışmalar yapmıştır. Yayınlanmış kitapları şunlardır: *Marx, Marginalism and Modern Sociology* (Londra: Macmillan, 1982 ve 1991); *Keynesianism, Monetarism and the Crisis of the State* (Cheltenham: Edward Elgar, 1988) ve *Marx's Theory of Crisis* (Londra: Macmillan, 1994).

Alejandro Colas

Londra Üniversitesi Birkbeck Koleji'nde uluslararası ilişkiler dersleri veriyor. *International Civil Society: Social Movements in World Politics* (Oxford: Polity Press, 2002) adlı bir kitabı olan Colas aynı zamanda *Historical Materialism* dergisinin yayım kurulu üyesidir.

Sonali Deranyiagala

Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu'nda (SOAS) iktisat dersleri veriyor. Başlıca araştırma alanları şunlardır: Kalkınmakta olan ülkelerde ticaret ve sanayi politikası, makroiktisadi politika ve yoksulluk, kalkınmakta olan ülkelerde imalat sanayi firmalarının dinamikleri.

Gérard Duménil

Ulusal Bilimsel Araştırmalar Merkezi'nde (MODEM, Paris X-Nanterre Üniversitesi) iktisatçı ve araştırma yöneticisi olarak çalışıyor. Yayınlanmış kitapları şunlardır: *Le Concept de Loi Economique dans 'Le Capital'* (Paris: Maspero, 1978), *Marx et Keynes Face à la Crise* (Paris: Econômica, 1977), *The Economics of the Profit Rate* (Aldershof: Edward Elgar Publishing, 1993, Dominique Lévy ile birlikte); (PUF tarafından yayınlanan üç ciltlik bir çalışma olan) *La Dynamique du Capital: Un Siècle d'Economie Américaine* (1996), *Au-delà du Capitalisme* (1998) ve *Crise et Sortie de Crise: Ordres et Désordres Néolibéraux* (2000, İngilizce basımı: *Capital Resurgent: Roots of the Neoliberal Revolution*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2004). Son yayınlanan kitabı, Dominique Lévy ile birlikte hazırladığı *Analyse Marxiste du Capitalisme*'dir (Paris: La Découverte, 2003).

Lesley Hoggart

Londra'daki Politika Çalışmaları Enstitüsü'nde kıdemli araştırma görevlisidir. Şu anda yalnız yaşayan ebeveynler ve istihdam alanında değerlendirme projelerinde çalışıyor. Araştırma alanları arasında genç kadınlar ve cinsel ka-

rar alma ile gençler, refah ve risk bulunuyor. Son yayınlanan kitabı *Feminist Campaigns for Birth Control and Abortion Rights in Britain*'dir (Lampeter: Edwin Mellen Press, 2003).

Makoto Itoh

Tokyo Kokugakuin Üniversitesi'nde iktisat profesörüdür. Tokyo Üniversitesi emekli profesörü de olan Itoh, İngiltere ile ABD'nin de aralarında yer aldığı yurtdışındaki sekiz üniversitede dersler vermiştir. Yayınlanmış kitapları şunlardır: *The Japanese Economy Reconsidered* (Londra: Palgrave, 2000), *Political Economy of Money and Finance* (Londra: Macmillan, 1999, C. Lapavitsas ile birlikte), *Political Economy for Socialism* (Londra: Macmillan, 1995) ve *The World Economic Crisis and Japanese Capitalism* (Londra: Macmillan, 1990).

Deborah Johnston

Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu'nda (SOAS) kalkınma iktisadı dersleri veriyor. Emek piyasaları ve yoksulluk alanında çalışmalar yapan Johnston İngiltere, Rusya ve bazı Afrika ülkelerinde danışman olarak çalışmıştır. Son yayınlanan çalışması ortak yazarı olduğu "Searching for a Weapon of Mass Production in Rural Africa: Unconvincing Arguments for Land Reform", *Journal of Agrarian Change* (2004) adlı makaledir.

Costas Lapavitsas

Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu'nda (SOAS) öğretim üyesidir. Para ve finans, iktisadi düşünce tarihi ve Japonya ekonomisi üzerine araştırmalar yapan Lapavitsas'ın son yayınlanan kitabı *Social Foundations of Markets,Money and Credit*'dir (Londra: Routledge, 2003).

Les Levidow

1989'dan beri tarımsal biyoteknoloji alanındaki güvenlik kuralları ve yenilikler üzerine çalışmalar yürüttüğü Açık Üniversite'de araştırma asistanıdır. Bu kapsamda, Avrupa Birliği, ABD ve bu ikisi arasındaki ticari çatışmaları ele alan araştırmalar yapıyor. Ayrıca, *Radical Science Journal* dergisinin ve bu derginin devamı niteliğindeki *Science as Culture*'ın ilk çıktığı tarih olan 1987'den bu yana yayın yönetmenliğini yürüten Levidow, *Science, Technology and the Labour Process*; *Anti-Racist Science Teaching* ve *Cyborg Worlds: The Military Information Society* (Londra: Free Association Books, 1983, 1987, 1989) kitaplarının ortak editörlüğünü yapmıştır.

Dominique Lévy

Paris Ulusal Bilimsel Araştırmalar Merkezi'nde (CEPREMAP) iktisatçı ve araştırma yöneticisi olarak çalışıyor. Gérard Duménil ile birlikte yayınladığı kitapları şunlardır: *The Economics of the Profit Rate* (Aldershot: Edward Elgar Publishing, 1993); (PUF tarafından yayınlanan üç ciltlik bir çalışma olan) *La*

Dynamique du Capital: Un Siècle d'Economie Américaine (1996), *Au-delà du Capitalisme* (1998), ve *Crise et Sortie de Crise: Ordres et Désordres Néolibéraux* (2000, İngilizce basımı: *Capital Resurgent: Roots of the Neoliberal Revolution*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2004). Son yayınlanan kitabı, Gérard Duménil ile birlikte hazırladığı *Analyse Marxiste du Capitalisme*'dir (Paris: La Découverte, 2003).

Arthur MacEwan

Boston Massachusetts Üniversitesi'nde iktisat dersleri veriyor. Son yayınlanmış kitabı *Neoliberalism or Democracy? Economic Strategy, Markets, and Alternatives for the Twenty-First Century*'dir (Londra: Zed Books, 1999). Düzenli olarak yazılar yazmaya devam ettiği *Dollars & Sense* dergisinin kurucusudur.

Susanne MacGregor

Londra Hijyen ve Tropikal İlaçlar Okulu Kamu Sağlığı ve Politikası Bölümü'nde sosyal politika profesörüdür. Yoksulluk ve toplumsal dışlanma, yanlış ilaç kullanımı, kent ve topluluk sorunları ve politikası alanlarında araştırmalar yapmıştır. European Cross National Research and Policy başlıklı ESRC seminer dizisinin düzenleyicilerinden birisidir <http://www.xnat.org.uk>.

Matthew McCartney

Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu'nda (SOAS) Güney Asya konusunda iktisat dersleri veriyor. Bir süre Zambiya Maliye Bakanlığı'nda ODI üyesi olarak çalışan McCartney'in Güney Asya iktisadi kalkınması konusunda çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Araştırma alanları arasında Güney Asya kalkınmasının ekonomi politiği, geç sanayileşmede devletin rolü bulunmaktadır.

John Milios

Atina Ulusal Teknik Üniversitesi'nde ekonomi politik ve iktisat düşüncesi tarihi doçentidir. Üç ayda bir yayınlanan iktisat ve siyaset kuramı dergisi *Thesseis*'in editörlüğünü yapan Milios aynı zamanda Bilim Danışmanları Kurulu'nın yayınladığı *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung: Neue Folge* dergisinin üyesidir. Hakemli dergilerde (Yunanca, İngilizce, Almanca, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca ve Türkçe olarak) yayınlanan yüz elliden fazla makalesinin yanı sıra, yayınladığı on kitabı bulunuyor. Son yayınlanmış kitabı *Karl Marx and the Classics: An Essay on Value, Crises and the Capitalist Mode of Production*'dır (Aldershot: Ashgate, 2002, D. Dimoulis ve G. Economakis ile birlikte). *Welfare State and Democracy in Crisis: Reforming the European Model* (Aldershot: Ashgate, 2001) başlıklı kitabın ortak editörüdür. Araştırma alanları arasında değer kuramı, sermayenin uluslararasılaşması ve emperyalizm kuramları bulunmaktadır.

Ronaldo Munck

Liverpool Üniversitesi siyaset sosyolojisi profesörü, Küreselleşme ve Toplumsal Dışlanma Birimi yöneticisidir. Son yayınlanmış kitapları şunlardır: *Marx@2000* (Londra: Zed Books, 2000) ve *Globalisation and Labour: The New 'Great Transformation'* (Londra: Zed Books, 2002). Yayınlanacak olan *Globalisation and Social Exclusion: A Transformationalist Perspective* başlıklı kitabı, Kumarian Press'in <www.kpbooks.com> "Küreselleşmeyi Dönüştürmek" projesi kapsamında editörlüğünü üstleneceği bir dizinin ilk kitabı olacaktır. Şu anda küreselleşme karşıtı hareketin emek hareketiyle bağlantılı yönlerini araştırıyor.

Carlos Oya

Senegal tarımının ekonomi politiği ve serbestleştirilmesi konusunda yaptığı çalışmayla doktora derecesini aldığı Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu'nda (SOAS) kalkınmanın ekonomi politiği konusunda dersler veriyor. Yaklaşık dört yıl Mozambik hükümetinde çalışan Oya, bir süre önce Mozambik'te kırsal emek piyasaları ve yoksulluk konusunda bir saha araştırması yapmıştır. Ayrıca, Mali, Moritanya ve Angola'da kırsal yoksulluk ve YASB ile ilgili danışmanlık görevleri yapmıştır.

Thomas Palley

ABD-Çin ilişkilerinin ulusal ve iktisadi güvenlik boyutlarıyla ilgili gözlemlerde bulunup rapor hazırlama göreviyle ABD Kongresi tarafından kurulan ABD-Çin İktisat ve Güvenlik İncelemesi Komisyonu'nun başiktisatçıdır. Yayınlanmış kitapları şunlardır: *Plenty of Nothing: The Downsizing of the American Dream and the Case for Structural Keynesianism* (Princeton: Princeton University Press, 1998) ve *Post-Keynesian Economics: Debt, Distribution, and the Macro-Economy* (Londra: Macmillan, 1996). Son yayınlanan makaleleri ise şunlardır: "The Economic Case for Labor Standards: A Layman's Guide", *Richmond Journal of Global Law & Business* (2001) ve "Asset Price Bubbles and the Case for Asset-Based Reserve Requirements", *Challenge* (2003).

James Petras

New York Binghamton Üniversitesi emekli profesörü ve Kanada (Halifax) St. Mary's Üniversitesi yardımcı profesörüdür. Yazarı olduğu ya da editörlüğünü yaptığı altmış dört kitabı bulunan, dört yüz elliden fazla makale yazan Petras'ın yayınlanan son kitabı *The New Development Politics: Empire Building and Social Movements*'dır (Aldershot: Ashgate, 2003).

Hugo Radice

Leeds Üniversitesi Siyaset ve Uluslararası Çalışmalar Okulu'nda dersler veriyor. 1970 yılında Sosyalist İktisatçılar Konferansı'nın kuruluşuna katılmıştır. Son çalışmalarında küreselleşme ve Doğu Avrupa'da kapitalist restorasyon ko-

nularıyla ilgilenen Radice küresel kapitalizmin ekonomi politiği ile ilgili bir kitap yazıyor.

Alfredo Saad-Filho

Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu (SOAS) Kalkınma Ekonomi Politiği Bölümü'nde öğretim üyesidir. Yayınlanmış kitapları şunlardır: *The Value of Marx: Political Economy for Contemporary Capitalism* (Londra: Routledge, 2002 [*Marx'ın Değeri: Çağdaş Kapitalizm için Ekonomi Politik*, çev. Ertan Günçiner, Yordam Kitap, 2006]); *Marx's Capital* (4th edn., Londra: Pluto Press, 2004, Ben Fine ile birlikte) ve *Anti-Capitalism: A Marxist Introduction* (Londra: Pluto Press, 2003, hazırlayan [*Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş*, çev. Emel Kahraman ve diğerleri, Yordam Kitap, 2007]).

Malcolm Sawyer

Leeds Üniversitesi'nde iktisat profesörüdür. *International Review of Applied Economics*'in yönetici editörü, *International Papers in Political Economy*'nin yardımcı editörü ve *Journal of Income Distribution*'ın ortak editörüdür. Ayrıca, Edward Elgar'ın yayınladığı *New Directions in Modern Economics* serisinin editörlüğünü yapan Sawyer Kraliyet İktisat Topluluğu'nun üyesidir. Yayınlanmış on bir kitabı bulunan Sawyer'in son yayınlanmış kitapları şunlardır: *The Euro: Evolution and Prospects* (Gloucester: Edward Elgar, 2001, P. Arestis ve A. Brown ile birlikte) ve *Re-examining Monetary and Fiscal Policy for the Twenty-First Century* (Gloucester: Edward Elgar, yayınlanacak, P. Arestis ile birlikte). Aralarında *The UK Economy* (16. baskı, Oxford: Oxford University Press, yayınlanacak) ve *Economics of the Third Way* (Gloucester: Edward Elgar, 2001, P. Arestis ile birlikte) de bulunduğu on sekiz kitabın editörlüğünü yapmıştır. yüz elliyi aşkın yayınlanmış makalesi ve kitap bölümü olan Sawyer'ın son yayınlanmış makaleleri şunlardır: "The NAIRU, Aggregate Demand and Investment" (*Metroeconomica*) ve "Kalecki on Money and Finance" (*The European Journal of the History of Economic Thought*).

Anwar Shaikh

New York Yeni Okul Üniversitesi, Siyasal ve Sosyal Bilimler Yüksek Lisans Fakültesi'nde iktisat profesörüdür. Ayrıca, Bard Koleji Levy İktisat Enstitüsü Makro Modelleme Ekibi üyesidir. İki kitabın yazarı olan Shaikh'in son kitabı *Measuring the Wealth of Nations: The Political Economy of National Accounts*'dır (Cambridge: Cambridge University Press, 1994, E.A. Tonak ile birlikte). Son yayınlanan makaleleri şunlardır: "Nonlinear Dynamics and Pseudo-Production Functions" (*Eastern Economics Journal*, yayınlanacak), "Who Pays for the 'Welfare' in the Welfare State? A Multi-Country Study" (*Social Research*, 2003), "Labor Market Dynamics within Rival Macroeconomic Frameworks" (*Growth, Distribution and Effective Demand* içinde, Gary Mongiovi (der.), Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 2004) ve "An important inconsistency at the heart of the stan-

dard macroeconomic model" (*Journal of Post Keynesian Economics*, 2002, W. Godley ile birlikte). Uluslararası ticaret, finans kuramı, ekonomi politik, ABD makroiktisat politikası, büyüme kuramı, enflasyon kuramı ve kriz kuramı hakkında yazılar yazan Shaikh, *Cambridge Journal of Economics*'in yardımcı editörüdür.

Subir Sinha

Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu (SOAS) Kalkınma Çalışmaları Bölümü'nde öğretim üyesidir. Araştırma alanları şunlardır: Kalkınma süreçlerinde yönetim ile direniş arasındaki etkileşim, Hindistan kırsal kalkınma tarihi, küresel dayanışma konusunda çağdaş toplumsal hareketler ve uluslararası kalkınma rejimleri. Çevrecilik, kırsal toplumsal hareketler ve hâkim kalkınma gündemlerinin oluşması konularında çalışmaları yayınlanmıştır.

Jan Toporowski

Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu (SOAS) Kalkınma Politikası Merkezi'nde Leverhulme Üyesi ve araştırma yardımcısı olan Toporowski aynı zamanda Cambridge Üniversitesi Wolfson Koleji kıdemli öğretim üyesidir. Birbeck Koleji ile Birmingham Üniversitesi'nde iktisat eğitimi aldıktan sonra fon yönetimi ve uluslararası bankacılık alanlarında çalışmıştır. Yayınlanmış kitapları arasında *The End of Finance: The Theory of Capital Market Inflation, Financial Derivatives and Pension Fund Capitalism* (Londra: Routledge 2000) bulunmaktadır. Polonyalı iktisatçı Michal Kalecki'nin düşünsel biyografisini hazırlamayı sürdürüyor.

Henry Veltmeyer

Kanada (Halifax) St. Mary's Üniversitesi ile Meksika Autonoma de Zacatecas Üniversitesi'nde uluslararası kalkınma çalışmaları profesörüdür. Yakın zamanda James Petras ile birlikte yazdığı kitaplar şunlardır: *Globalisation Unmasked: Imperialism in the Twenty-First Century* (Londra: Zed Books, 2001 [Maskesi Düşürülen Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm, çev. Özkan Akpınar, Mephisto Kitabevi, 2006]) ve *System in Crisis: The Dynamics of Free Market Capitalism* (Londra: Zed Books, 2003).

DİZİN

A

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 14, 16, 17, 19, 20, 25-38, 40, 44, 45, 48, 50-57, 61, 64, 66, 67, 72, 84, 86, 103, 104, 110, 115, 133, 134, 157, 160-164, 179, 181-191, 202-204, 206, 207, 209, 211, 214, 221, 229, 237, 240, 241, 249, 252-255, 257, 280, 282, 283, 287, 288, 290, 293, 306-311, 313, 314, 317, 318, 320, 322, 331, 351, 354, 358, 365, 374, 379-383, 387, 396, 397, 400, 401, 412, 413, 421, 423, 425
  Demokratlar 279
Afrika 1, 12, 20, 126, 135, 136, 145, 148, 150, 152, 157, 162, 163, 194, 208, 210, 214-216, 218, 222, 230, 234, 273, 290, 371, 374-383, 439-425
  Nijerya 20, 215, 377, 379
  Güney Afrika 20, 162, 194, 215, 230, 375, 377, 379, 381, 382, 419
  Zambiya 20, 422
  Zimbabve 137, 215, 375, 419
Ahlaki Çoğunluk 253, 254, 257
Ahluwalia, M.S. 389, 392, 395
AIDS 256, 374, 378, 382, 383
aile siyaseti, *ayrıca bkz.* kadınlar 249, 251, 254
  kürtaj politikaları 254, 257
Amerika İçin Kaygılanan Kadınlar 252
Arap ülkeleri 313
  İran 135, 136, 160, 161, 162
  Ortadoğu 126, 162
  Suudi Arabistan 317
Arrow, Kenneth 68, 75
Asya 12, 17, 20, 21, 37, 89, 126, 136, 145, 148, 150, 151, 157, 186, 196, 197, 206, 208, 210, 215, 273, 280, 285, 356, 357, 358, 363, 372, 376, 387, 388, 391, 392, 394, 401, 407, 408, 412-416, 418-420, 422
  Asya krizi 357, 407, 414, 415, 418
  Bangladeş 150, 194, 386, 387, 392, 394
  Burma 415
  Kamboçya 162, 215, 412
  Çin (Halk Cumhuriyeti) 76, 102, 126, 133, 137, 138, 146-154, 157, 163, 196, 215, 231, 391, 392, 412, 413, 415, 423
  Doğu ve Güneydoğu Asya 17, 210, 401, 407
  Hindistan 20, 133, 137, 146, 147, 150, 230, 278, 291, 385-387, 389-393, 419, 425
  Endonezya 160, 290, 409, 410, 411, 412, 415, 416
  Japonya 12, 21, 25, 28, 30, 31, 36, 37, 67, 84, 86, 89, 132, 134, 161, 162, 185, 221, 239, 312, 313, 323, 339, 396-406, 413, 414, 421
  Kore 20, 36, 37, 89, 147, 152, 182, 194, 363, 409, 413, 415-417
  Malezya 410, 411, 412, 415, 416
  Pakistan 386, 387, 388, 393, 394
  Singapur 182, 239, 267, 382, 417
  Güney Asya 422
  Tayvan 146, 151, 182, 363, 409, 413
  Tayland 194, 230, 408, 409, 411, 412, 414-417
Avrupa 12, 18, 25, 28, 30, 31, 52-54, 61, 125, 126, 131, 134, 135, 144-146, 157, 160, 163, 186, 191, 206, 207, 214, 221, 236, 238, 240-242, 245, 246, 262-266, 273, 280, 282, 291, 294, 299, 309, 310-313, 323, 325, 330-333, 339-348, 350, 351, 353-359, 374, 382, 396, 402, 406, 419, 421, 423, 426, 427
  Avrupa Yuvarlak Masası (ERT) 263, 264, 267
  Avusturya 15, 59, 107, 242, 329
  Danimarka 242
  Doğu Avrupa 18, 146, 163, 280, 345, 350, 351, 353-359, 423
  Almanya 28, 30, 132, 238, 242, 245, 293, 296, 301, 341, 344, 345, 351, 358
  Alman Sosyal Demokrat Partisi 301

Avrupa Merkez Bankası 191, 344, 359
Finlandiya 242, 244
Fransa 20, 32, 33, 35, 36, 117, 135, 161, 229, 245, 296, 341, 344, 345, 358
Hollanda 242
Macaristan 351, 352, 355, 357
Norveç 242
İngiltere 12, 16, 17, 20, 25, 28, 42, 52, 56, 57, 64- 66, 103, 110, 133, 135, 144, 157, 161, 179, 185, 189, 214, 221, 227, 229, 233, 240, 241, 242, 249, 251, 252-255, 257, 266, 293, 300, 301, 311, 325, 326, 330-333, 336, 337, 340, 341, 357, 359, 361, 386, 421
İskandinavya 237, 241, 242, 351
İspanya 135, 341, 345, 357, 359
İsveç 20, 242, 244, 245, 293
İtalya 20, 161, 296, 340, 341, 358
Polonya 183, 345, 351, 352, 355, 357
Rusya 18, 153, 157, 163, 186, 196, 356-359, 420, 421
Sovyetler Birliği 26, 73, 102, 118, 126, 146, 163, 181, 238, 287, 351, 352, 353, 355, 398
Türkiye 122, 186, 196, 230, 351
Yunanistan 341
Avustralya 239, 242

B

Bajpai, N. 389, 390, 395
Baran, Paul 159
Basel Antlaşması 185
Bates, Robert 214, 224
Beveridge, William 157, 167
Bhagwati, J. 78, 90, 177, 178, 389, 395
Birinci Dünya Savaşı 157, 179, 351
BİT 264, 265, 269
Blair, Tony 56, 111, 135, 237, 293, 294, 300, 302, 337
Bourdieu, P. 114, 122, 277, 279, 281
Brown, Gordon 139, 180, 190, 294, 295, 302, 426
Bush, George, snr. 17, 50, 221
Bush, George, jr. 316, 317
Büyük Bunalım 43, 48, 49, 61, 184, 308-310, 318, 319

C

Carter, Jimmy 28, 161, 317, 318, 323
Clinton, Bill 111, 135, 237, 293, 324
Çevre 20, 21, 25, 27, 31, 37-40, 79, 100, 135, 277, 279, 280, 297, 403, 419
Sürdürülebilir Kalkınma İçin Dünya İş Konseyi 277
Kyoto protokolü 277

D

Davidson, Paul 188
Deacon, D. 246, 247
devletler 181, 281, 364
devletin başarısızlığı 55, 56, 57, 166
kalkınmacı devletler 146, 159
neoliberal 11, 12, 18, 19, 21, 22, 28, 32, 41, 44, 50, 52, 67, 68, 73, 106, 114, 116, 118, 120, 128, 138, 149, 169, 170, 173, 177, 192, 194, 195, 202, 203, 211, 216, 218, 220, 224, 234, 237-239, 241, 245, 246, 259, 266, 268, 269, 271-273, 275, 278, 279, 281, 285, 290, 292, 320, 341, 368, 383, 387, 388, 390, 395, 408, 420
dış borç 18, 183, 353, 365, 366
Brady girişimi 184, 185
dış borç krizi 37, 136, 162, 183, 186, 206, 207, 364, 365, 370, 375, 387
geri ödemeler 136, 162, 207, 353, 355, 375
doğrudan yabancı yatırım 126, 299, 313, 329, 332
Dollar, David 172, 178, 232, 233, 324
döviz kurları 161, 180, 181, 183, 184
altın standardı 179, 180, 181
DTÖ 109, 124, 137, 138, 169, 177, 221, 380-384
Durham, Martin 250, 254, 256, 257, 258

E

Eğitim 19, 55, 57, 64, 129, 130, 193, 228, 232-234, 238, 240, 245, 256, 262-264, 266-268, 287, 294, 298, 299, 302, 323, 332, 339, 382, 394, 405
Araştırma Değerlendirme Uygulamaları 266
harçları yukarı çekme 268
Ekonomik İşler Enstitüsü 251
emek 27, 29, 34, 40, 43, 45-47, 49, 51, 52-54, 57, 63, 65, 71, 81, 83, 89, 95-98, 109, 111, 123, 130, 133, 135, 138, 149, 161, 165, 167, 175, 193, 214,

225-227, 229, 233, 234, 237, 240, 241, 244, 246, 251, 264, 265, 267, 273, 276, 277, 279, 288, 296, 297, 298, 301, 306, 307-309, 317-323, 332-334, 340, 341, 343, 347, 348, 359, 362, 366, 367, 383, 392, 397-400, 403, 407, 412, 413, 415, 417
emek piyasaları 150, 237, 264, 265, 296, 343, 359, 383, 400, 421, 423
enflasyonu hızlandırmayan işsizlik oranı 49, 295
istihdam 19, 21, 31, 35, 42, 43, 44, 49, 52, 71, 82, 84, 88, 89, 95, 99, 145, 151, 160, 192, 227, 229, 234, 236, 239, 240, 264, 265, 298, 300, 331-335, 344, 346, 356, 368, 389, 392, 396, 402, 403, 411, 415, 417, 418, 420
işsizlik 18, 21, 25, 26, 28, 34, 44-46, 49, 50, 52-54, 64-66, 73, 77, 84, 99, 100, 132, 160, 161, 195, 197, 236, 240, 244, 295-297, 318, 334, 335, 345, 354, 356, 368, 370, 371, 402, 415
sendikalar 44-49, 51, 244, 247, 322
sömürü 20, 27, 74, 156, 159, 167, 260, 269, 281, 361, 412
emperyalizm, *ayrıca bkz.* sömürgecilik 14, 15, 155, 156, 159, 164, 202, 211
enflasyon 19, 25, 28, 64, 66, 132, 161, 192, 196, 226, 289, 295, 296, 317, 318, 325-336, 339, 342, 347, 364-369, 419, 425
Engels, Friedrich 94, 98, 101, 102, 105, 128, 137, 138, 422
eşitsizlik 26, 78, 121, 123, 232, 283, 336, 337, 338, 389
bölüşüm 11

F

Falwell, Jerry 253
finansal piyasalar 20, 49, 51, 71, 185, 186, 188, 189, 217, 220, 231, 295, 296, 301, 310, 313, 343, 403, 408
faiz oranları 28, 29, 32, 33, 36, 50, 53, 162, 182, 312, 314, 317, 318, 342, 365, 369, 409
faiz ödemeleri 206, 207, 355, 365, 369, 370, 393
finansal düzenleme 37, 181
kredi 87, 115, 136, 137, 162, 179, 183, 184, 186, 194, 204, 208, 217, 231, 252, 290, 311, 314, 315, 318, 319, 355, 357, 375, 387, 400, 402, 403
Tobin vergisi 188
Fordizm 205, 273, 319, 320
Friedman, Milton 42, 48, 65, 66, 75, 91, 105, 107, 110, 114, 122, 161
Fukuyama, F. 276, 281

G

GATT 109
Giddens, Anthony 293, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 302
Gillick, Victoria 255, 257
Grahl, J. 188, 190

H

Haiti 290
Harcourt, Geoffrey 188
Hayek, F.A. 59, 107, 110, 112, 122, 161, 251, 350
Hayter, T. 211, 212
HIV, *ayrıca bkz.* AIDS 256, 378
Hombach, B. 300, 302
Huber, E. 241, 242, 243, 244, 247

I

IBS 185
IMF 26, 37, 72, 73, 136, 137, 160, 162, 181, 184, 186-188, 191, 194, 197, 199, 200, 206, 207, 211-213, 216, 227, 231, 238, 274, 281, 286, 288, 290, 313, 352-354, 365, 378-383, 387-393, 415, 416
İkinci Dünya Savaşı 35, 44, 45, 61, 63, 68, 102, 107, 108, 127, 128, 157, 181, 211, 307-309, 310, 319, 320, 339, 347, 397
iktisadi büyüme 21, 51, 118, 172, 174, 226, 236, 238, 285, 340, 365, 370, 419
iktisadi kriz , *ayrıca bkz.* dış borç krizi 64, 66, 67, 208, 378, 405, 417
iktisat kuramı 59, 61, 70, 72, 73, 74, 138, 165, 191, 225
Avusturya Okulu 15, 329
Şikago Okulu 42, 43, 48, 49, 75, 110
bağımlılık kuramı 159
Keynesçilik 15, 30, 43, 44, 46, 53, 57, 60, 64, 195, 294, 295
Manchester Okulu 42, 126, 419

Marksist ekonomi politik 73, 74
mikroiktisat 68, 69, 70, 73, 295, 301
neoklasik kuram 192, 195, 198
neoklasik sentez 64
parasalcılık 15, 107, 335
Post-Keynesçilik 53, 56
yeni Keynesçilik 294, 295
yeni kurumsalcı 198, 199, 243, 277
iktisat politikaları, *ayrıca bkz.* iktisadi politikalar 17, 295, 404, 405
maliye politikaları 43, 47, 309
ithal ikameci sanayileşme 361
Keynesçi uzlaşma 16, 25, 305-309, 314-316, 320, 322, 323
para politikası 16, 44, 67, 295, 296, 301, 317, 318, 343
refah politikaları 248, 258
neoliberalizm 11-14, 16, 19, 26, 30, 31, 42, 53, 65, 77, 78, 89, 91, 103, 104, 107, 113-115, 119, 120, 123, 132, 134, 138, 148, 193, 221, 237, 260, 279, 280, 285, 288, 290, 294, 305, 306, 308, 323, 347, 350, 370, 372, 396
Washington sonrası uzlaşması 138, 191, 197, 198, 199
Washington uzlaşması 51, 72, 73, 107, 114, 119, 133, 164, 169, 191, 195, 196, 205, 206
yapısal uyum politikaları 261, 418
"Üçüncü Yol" 19, 56, 135, 293
ticaret politikaları 172
Muhafazakâr Parti 242, 250, 256, 257, 325, 329, 330
Hububat Yasası 42
İşçi Partisi 16, 57, 257, 278, 293, 294, 300, 301, 325-330, 333-337, 338
"yeni" İşçi Partisi 57

K

kadınlar, *ayrıca bkz.* aile, siyaseti 92, 239, 333, 336, 420
yalnız yaşayan anneler 248
cinsel siyaset 249
Kanada 25, 134, 263, 379, 423, 425
kapitalizm 14, 37, 73, 101, 115, 156, 157, 180, 237, 259, 305, 348, 354
kapitalist dönüşüm 142, 150
ilkel birikim 108, 142, 143, 144-150, 152, 153
devlet kapitalizmi 158
Keynes, J. M. 46, 48, 58, 61-64, 72, 75, 90, 158, 167, 295, 420
komünizm 136, 166, 205, 413
Komünist Manifesto 26, 128
Kornai, Janos 356
korporatizm 273
Kraay, Aart 172, 178, 232, 233
Krugman, Paul 78, 90, 170, 178, 395, 396
küreselleşme 14, 15, 17, 27, 109, 112, 113, 123-128, 130-132, 134, 138, 164, 165, 192, 209, 211, 243, 261, 280, 290, 300, 348, 366, 375, 408, 423

L

LaHaye, Beverly 252
Lal, D. 177, 178
Larner, Wendy 119
Latin Amerika 12, 21, 38, 112, 126, 148, 151, 158, 172, 196, 204, 206, 208, 210, 212, 214, 215, 273, 280, 290, 361-373
Arjantin 22, 38, 39, 118, 166, 183, 186, 187, 194, 196, 208, 215, 361, 365-371
Ekvador 20, 22, 371
Bolivya 20, 22, 194, 286, 365, 366, 369
Brezilya 38, 39, 111, 137, 160, 183, 194, 196, 203, 215, 361, 363, 366-371, 381
Şili 110, 115, 133, 161, 203, 214, 286, 290, 365, 366
Meksika 38, 39, 137, 162, 183, 186, 194, 196, 203, 208, 215, 287, 319, 361, 363, 368-371, 391, 425
Venezüella 38, 166, 230, 371
Locke, John 283

M

Madison, James 283
Major, John 253, 326, 337, 381
maliye politikaları 317
Marshall, Alfred 61
Marshner, Connie 252
Marx, Karl 26, 63, 90, 94-102, 105, 108, 128, 129, 137, 138, 144, 154, 360, 420, 422, 423, 424
Mill, John Stuart 350
Miras Vakfı 252
Murray, Charles 251, 253, 258

N

neoliberalizmin siyaseti 106, 114
demokrasi 11, 16, 292, 293, 294
Nikaragua 135, 365, 366
North, Douglas 70, 75, 122, 178, 384

O

OECD ülkeleri 226, 229, 233, 337
OPEC 44, 161, 162, 313
özelleştirme 14, 133, 136, 193, 260, 279, 286, 287, 301, 302, 325, 326-328, 337, 348, 353, 354, 397, 403, 416
özel sektör finansman girişimi 301
piyasalaştırma 259, 260, 267, 268, 269

P

Pinochet 110, 115, 133, 286, 366
piyasalar 44, 48, 51, 54, 55, 60, 68, 71-73, 78, 79, 120, 124, 136, 155, 160, 173, 185, 186, 193, 198, 213, 218, 232, 272, 275, 276, 284, 285, 289, 295, 297, 308, 310, 313, 329, 340, 345
piyasanın başarısızlığı 46, 54, 56, 294, 295, 297
düzenleme 19, 36, 44, 50, 110, 111, 112, 130, 132, 205, 217, 223, 260, 273, 288, 289, 297, 313, 314, 341, 348, 386, 408, 411, 412, 417
Polanyi, K. 108, 109, 113, 117, 121, 122, 129, 157, 167, 284, 285, 292, 350, 351, 360
Popper, Karl 350
Prebisch, Raul 158

R

Rajapathirana, S. 177, 178
rant kollama (rantiyecilik), *bkz.* yolsuzluk 171
Reagan, Ronald 16, 17, 29, 30, 51, 66, 110, 133, 161, 163, 183, 249, 316, 317, 322-324, 351
refah devleti 104, 111, 167, 195, 237, 238, 239, 242, 243, 291, 347, 357, 358
rekabet 44, 55, 56, 78, 80, 84-89, 93, 96, 97, 99, 100, 112, 113, 131, 156, 159, 165, 166, 192, 198, 220, 223, 239, 249, 265, 269, 294, 297, 299, 302, 314, 329-331, 333, 346, 367, 368, 388, 391, 392, 400, 407, 413

S

Sachs, Wolfgang 203, 391, 395
Schröder, G. 135, 293, 300, 302
Schumpeter, J. 157, 158, 167
Sender, John 215, 216, 222, 224, 234, 235
sermaye 19, 21, 26, 28, 30, 31, 33, 35, 36, 37, 51, 83, 87, 88, 96-100, 102, 107, 116, 117, 130, 133, 136, 138, 143-145, 147, 159, 160, 161, 165, 175, 176, 179, 185, 186, 188, 192-196, 205-210, 219, 222, 230, 231, 232, 265, 274-281, 299, 306-314, 316-321, 323, 328, 332, 343, 347, 348, 355, 357, 362-364, 366, 367, 369-372, 374, 375-377, 383, 389, 390, 400-403, 407, 408, 411, 413-417
finans kapital 156, 313, 314
kârlar 35, 96, 144, 207, 307, 317, 320, 370
sınıflar 33, 131, 165, 242, 282, 410
ulusal seçkinler 166
Singer, Hans 158
sivil toplum kuruluşları (STK) 14, 15, 116, 127, 204, 205, 209, 217, 225, 228, 229, 246, 247, 269, 275, 276, 277, 278 14, 116, 209
Smart, Barry 108, 122
Smith, Adams 15, 61, 91, 92, 94, 98, 105, 139, 153, 154, 215, 216, 222, 224, 350
sömürgecilik , *ayrıca bkz.* emperyalizm 27, 126, 127, 135, 145, 150, 157, 158, 159, 167, 373
Sprague, Oliver 179
Stephens, J. D. 241, 242, 243, 244, 247
Stiglitz, Joseph 70, 72, 73, 75, 78, 90, 186, 190, 198, 199, 200, 201, 389, 395

T

tarım, (*ayrıca bkz.* toprak reformu) 39, 83, 147, 151-154, 173, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 228, 292, 382, 383, 419
tarımsal sübvansiyonlar 221, 374
genetik yapısı değiştirilmiş ürünler 280
Taylor-Gooby, P. 245, 247
Tebbit, Norman 257
teknoloji 87, 88, 148, 159, 220, 228, 262, 263, 268, 332, 352, 385, 413

Bilgi ve İletişim Teknolojisi (BİT) 264, 269
teknolojik değişim 289
Thatcher, Margaret 16, 29, 51, 65, 66, 92, 95, 102, 110, 133, 135, 163, 242, 249, 250, 253, 256, 258, 301, 325, 336, 337
ticaret 17, 28, 77-89, 91, 92, 109, 134, 136, 138, 157, 158, 161, 166, 168-177, 183, 192, 203, 217, 218, 221, 227, 229, 260, 288, 289, 292, 311, 315, 332, 353, 355, 366, 375, 377, 382, 385, 387, 388, 391, 393, 394, 396, 400, 410, 414, 420, 425
Plaza Anlaşması 401
ticaretin serbestleştirilmesi 107, 169, 177, 390, 391
ticaret kuramı 170
uluslararası ticaret 80, 81, 84, 109, 169, 289, 332, 425
toplum 14, 18, 60, 96, 102, 103, 108, 113, 116, 117, 121, 129, 197, 198, 204, 209, 267, 271-273, 275, 276, 278, 280, 281, 284, 300, 378, 380, 382
neoliberal toplum kuramı 91
sivil toplum 14, 18, 116, 117, 121, 197, 198, 204, 209, 271, 275, 276, 278, 280, 281, 380, 382
sosyal sermaye 116, 117, 209, 275, 278, 279, 280
toplumsal dışlanma 165, 229, 233, 339, 361, 422
toplumsal hareketler 22, 242, 246, 247, 278, 371, 425
toprak reformu, *ayrıca bkz.* tarım 219, 234
Touraine, Alain 119, 122

U

uluslararası kurumlar 61, 72, 78, 160, 166, 274, 275, 415
Dünya Bankası (WB) 26, 38, 59, 61, 72, 73, 114, 117, 119, 121, 162, 181, 191, 194, 197, 198, 203, 206-208, 211, 213, 214, 216, 218, 221, 227, 228, 230-233, 238, 260, 261, 274, 277, 278, 286, 288, 290, 354, 363, 365, 376, 378, 380, 381, 383, 391
Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) 77, 109, 124, 169, 191, 288
Uluslararası Ödemeler Bankası 185, 401
Uluslararası Para Fonu 26, 59, 61, 136, 181, 182, 186, 191, 212, 286, 352
Bretton Woods Konferansı 16, 41, 61, 65, 124, 161, 181-183, 202, 203, 210, 277, 311, 312, 324, 365, 379, 381, 399
Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) 109
ulusötesi şirketler (UÖŞ'ler) 363, 367, 396, 408, 412-417
Unger, R.M. 110, 116, 117, 118, 122
Uluslararası Ülkeler Kalkınma İdaresi (ODA) 202, 203, 206
dış yardım 18, 202, 203, 205, 210, 211
ücretsiz eğitim kampanyası 266

V

Volcker, Paul 16, 28, 30, 161, 318

W

Whitehouse, Mary 253
Williamson, John 107, 122, 133, 139
Williamson, Oliver 70, 75

Y

Yeni Sağ 133, 135, 138, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 256, 257, 258
Yeni Zelanda 242
yoksulluk 19, 52, 61, 77, 78, 100, 123, 165, 170, 174, 175, 176, 177, 195, 210, 225, 229, 230, 231, 232, 233, 239, 241, 374, 420, 421, 423
Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgeleri 136, 231, 378
yolsuzluk 153, 176, 359, 378

İçinde yaşadığımız neoliberalizm çağı, dünyadaki milyarlarca insanın yaşamını iktisat, siyaset, uluslararası ilişkiler, ideoloji, kültür... gibi çok farklı alanlarda fazlasıyla etkiliyor. Kısa sürede böylesine yaygın ve etkili bir hâl almış olan neoliberalizmi değerlendirmek, hem düşünsel hem de siyasi nedenlerle elzemdir. Elinizdeki seçki, neoliberalizmi eleştirel bir yaklaşımla çok farklı açılardan ele alan, konuyla ilgili aktivistler, öğrenciler ve sosyal bilimciler için araştırma gündemini ana hatlarıyla ortaya koyan 30 bölümden oluşuyor. Kuramsal, uygulamalı ve tarihsel bölümler olmak üzere üç grupta toplanmış olmalarına karşın, bu seçkide yer alan makaleler bazı önemli özellikleri paylaşıyorlar. Öncelikle, neoliberalizmin kökenlerini, doğasını ve sonuçlarını radikal ekonomi politiğin bakış açısından inceliyorlar. İkincisi, farklı geleneklerden gelmelerine karşın, birbirleriyle yakından ilişkililer. Üçüncüsü, bu makaleler neoliberalizmin radikal, yani konunun özüne inen bir eleştirisini sunuyorlar. Neoliberalizmin, gücü ve zenginliği dünyanın dört bir tarafındaki seçkin grupların ellerinde yoğunlaştıran, özellikle de her ülkedeki finans gruplarının çıkarlarına ve uluslararası boyutta ABD sermayesine fayda sağlayan hegemonik projenin bir parçası olduğunu ortaya koyuyorlar.

"Harika! Neoliberalizme en keskin eleştirileri yönelten araştırmacıları bir araya getiren bu çalışma, itibarını zaten yitirmiş olan sağ iktisadi rejimin yıkıcılığı hakkında mükemmel bir iddianame sunuyor."
Profesör Michael Perelman, Kaliforniya Devlet Üniversitesi

"... bu kitap, neoliberalizmin çağdaş kapitalizmin geçici bir aşamasından ibaret olmadığını ortaya koyuyor. Kısacası, neoliberalizm kapitalizmden bir sapma olmayıp aksine onun içkin bir yönüdür."
Profesör Ben Fine, Londra Üniversitesi

"... yaşamı tehdit eden neoliberal ideoloji hakkında az sayıdaki güvenilir kılavuzdan biri..."
Profesör Leslie Sklair, Londra İktisat Okulu

23 TL. KDV DAHİL
ISBN 978-9944-122-30-6
9 789944 122306
Yordam Kitap